

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

TURKISH STUDIES

Journal of the Turkish Studies Association and the Turkish Studies Society

TARİH HISTORY

PROF. DR. MUHAMMET YELTEN ARMAGANI

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM

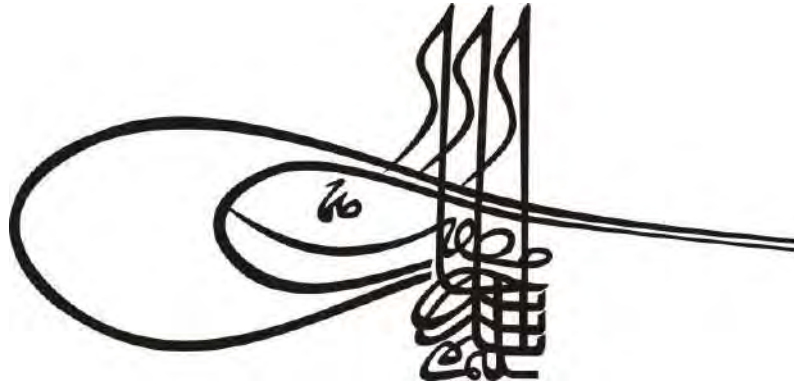
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

ACADEMIC JOURNAL

PROF. DR. MUHAMMET YELTEN ARMAĞANI
TARİH SAYISI

Turkish Studies Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Dergiye gönderilen yazılar iade edilmez.

Dergide yer alan yazıların dijital baskı, grafik tasarım, DOI numaralarının alınması ve uluslararası indekslere tanıtılması gibi işlemler Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketi tarafından ücret karşılığında yapılmaktadır. Dergide basım kararı alınan yazıların sahipleri yazılarının tasarım, yayın ve indeks masraflarını Alko Dijital Baskı ve Grafik Tasarım şirketine öderler.

Turkish Studies; EBSCO, DOAJ, ICAAP, Scientific Commons, MLA, ASOS, AMIR (Access to Mideast and Islamic Resources), Journal Directory, DJS (Dayang Journal System), ULAKBİM indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 10/5 Spring 2015

TURKISH

STUDIES

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Yayınevi / Publishing House
ALKO DİJİTAL BASKI MERKEZİ – GRAFİK TASARIM

Editor
Sibel ÜST

Misafir Editorler
Mehmet Dursun ERDEM
Mehmet Turgut BERBERCAN

Editor Yardımcıları/Assistant Editors
Özgür AY-Ramazan BÖLÜK
Ceren KAYASELÇUK-Canan OLPAK KOÇ
Hanife ALKAN-Mehmet Burak ÇAKIN

Yayın Kurulu/Editorial Board
Fatma S. KUTLAR OĞUZ - Orhan K. TAVUKÇU
Ali AKAR-Dursun Ali TÖKEL
M. Vefâ NALBANT-Caner KERİMOĞLU
Ülkü ELİUZ-Mitat DURMUŞ
Yavuz ÜNAL-İsrafil BABACAN
Mehmet Dursun ERDEM – Tuncay BÜLBÜL
Cemalettin KÖMÜRCÜ

Danışma Kurulu/Board of Advisory
Ahmet BURAN- Gürer GÜLSEVİN
Turgut KARABEY-Mehmet AYDIN-Ramazan KORKMAZ

Genel Koordinatör/General Coordinator
Yavuz ÜNAL

Kaynakça Sorumluları/ Bibliography Process
Süleyman Kaan YALÇIN
Murat ŞENGÜL - Veysel İbrahim KARACA

Yabancı Dil Uzmanları
Yusuf AYDIN

Baskı Sorumluları/ Print Process
Özgür AY - Önder SEZER

Turkish Studies
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Dış Temsilciler Koordinatörü/General Coordinator of Foreign Editors

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN

Dış Temsilciler/Representative of Foreign Country

USA	Robert DANKOFF
Germany	Marcel ERDAL-Zeki KARAKAYA
Greece	Fatih KEMİK
Japan	Yuu KURIBAYASHI
Norway-Swedish	Bernt BRENDAMOEN
England	Fikret TURAN
Albania	Xhemile ABDÛ
Central Asia	Seadet SHİKHİYEVA
Kazakhstan	Gülner KOKUBASOVA
Kyrgyzstan	Ulanbek ALİMOV
Azerbaijan	Vusale MUSALİ
Uzbekistan	Cabbar İŞANKUL
Halab-Aleppo (Syria)	Ahmet DEMİRTAŞ
Poland	Öztürk EMİROĞLU

Hakemler/Referees

Prof. Dr. Marcel ERDAL	Frankfurt University
Prof. Dr. Han-woo CHOİ	Eurasia University
Prof. Dr. Bernt BRENDAMOEN	Oslo University
Prof. Dr. Robert DANKOFF	Univercity Of Chicago
Prof. Dr. Walter ANDREVS	Washington University
Prof. Dr. Ahat ÜSTÜNER	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AKÇATAŞ	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BURAN	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞGIN	Konya Üniversitesi
Prof. Dr. Alev SINAR UĞURLU	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Ali AKAR	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Sinan BİLGİLİ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ali YILDIRIM	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Alimcan İNAYET	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Ü.
Prof. Dr. Atabey KILIÇ	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Avni GÖZÜTOK	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Erdoğan BOZ	Eskişehir Osmangazi Ü.
Prof. Dr. Fazıl GÖKÇEK	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Fikret TURAN	Manchester University
Prof. Dr. Filiz KILIÇ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Prof. Dr. Funda TOPRAK	Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. H. Dilek BATİSLAM	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Halûk Harun DUMAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AKAY	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice AYNUR	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞAHİN	Uludağ Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Prof. Dr. İ. Hakkı AKSOYAK
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. İlhan GENÇ
Prof. Dr. Kerime ÜSTÜNOVA
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN
Prof. Dr. Mehmet AYDIN
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK
Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Mehmet Mehdi ERGÜZEL
Prof. Dr. Mehmet Nuri GÖMLEKSİZ
Prof. Dr. Menderes COŞKUN
Prof. Dr. Metin AKKUŞ
Prof. Dr. M. Muhsin KALKIŞIM
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Prof. Dr. Muhsine BÖREKÇİ
Prof. Dr. Mukim SAĞIR
Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR
Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN
Prof. Dr. O. Kemal TAVUKÇU
Prof. Dr. Osman YILDIZ
Prof. Dr. Öcal OĞUZ
Prof. Dr. Pervin ÇAPAN
Prof. Dr. Ramazan GÜLENDAM
Prof. Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof. Dr. Songül TAŞ
Prof. Dr. Şener DEMİREL
Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Prof. Dr. Yaşar AYDEMİR
Prof. Dr. Zeki KARAKAYA
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Ass. Prof. Yuu KURIBAYASHI

Doç. Dr. Abdullah İLGAZİ
Doç. Dr. Abdülhalim AYDIN
Doç. Dr. Adem BAŞIBÜYÜK
Doç. Dr. Adem ÖGER
Doç. Dr. Ahmet ŞİMŞEK
Doç. Dr. Ahmet YİĞİT
Doç. Dr. Alaattin KARACA
Doç. Dr. Alparslan CEYLAN
Doç. Dr. Bahir SELÇUK
Doç. Dr. Bayram Ali KAYA
Doç. Dr. Bekir ÇINAR
Doç. Dr. Bülent BAYRAM
Doç. Dr. Cafer ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Caner KERİMOĞLU
Doç. Dr. Celal DEMİR
Doç. Dr. Ercan ALKAYA
Doç. Dr. Erdal ŞAHİN
Doç. Dr. Erdoğan ERBAY
Doç. Dr. Erhan AYDIN
Doç. Dr. Fatma AÇIK

Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Dokuz Eylül Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Atatürk Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Kırıkkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Girne Amerikan Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Gazi Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ankara Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Goethe University
Ege Üniversitesi
Okayama University

Dumlupınar Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Sakarya Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Aydın Kocatepe Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Doç. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR
Doç. Dr. Galip GÜNER
Doç. Dr. Gül TUNÇEL
Doç. Dr. Güray KIRPIK
Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER
Doç. Dr. Hikmet KORAŞ
Doç. Dr. Hüseyin GÜFTA
Doç. Dr. İbrahim Halil TUĞLUK
Doç. Dr. İsmail TAŞ
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Mehmet GÜMÜŞKILIÇ
Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Doç. Dr. Mehmet Naci ÖNAL
Doç. Dr. Mehmet TEMİZKAN
Doç. Dr. Mehmet Turgut BERBERCAN
Doç. Dr. Mehmet Vefa NALBANT
Doç. Dr. Mehmet ZAMAN
Doç. Dr. Metin ARIKAN
Doç. Dr. Mevlüt GÜLTEKİN
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Muharrem DAŞDEMİR
Doç. Dr. Muharrem DAYANÇ
Doç. Dr. Musa ÇİFÇİ
Doç. Dr. Mustafa ALKAN
Doç. Dr. Mustafa ÖZSARI
Doç. Dr. Mümtaz SARIÇİÇEK
Doç. Dr. Nergis BİRAY
Doç. Dr. Nesrin T. KARACA
Doç. Dr. Osman GÜNDÜZ
Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Doç. Dr. Sami KILIÇ
Doç. Dr. Şaban DOĞAN
Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK
Doç. Dr. Tarık ÖZCAN
Doç. Dr. Tuncay BÜLBÜL
Doç. Dr. Turgut TOK
Doç. Dr. Turhan ÇETİN
Doç. Dr. Ülkü ELİUZ
Doç. Dr. Ülkü GÜRSOY
Doç. Dr. Yaşar ŞENLER
Doç. Dr. Yunus BALCI
Doç. Dr. Yusuf ÇETİNDAG
Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Mustafa GENCER
Doç. Dr. Nadir İLHAN
Doç. Dr. Serkan ŞEN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah KÖK
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Adem İŞCAN
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Turan SİNAN
Yrd. Doç. Dr. Ali Emre ÖZYILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. Ali YILDIZ

Hacette Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Mustafa Kemal Üniversitesi
Adıyaman Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Çankırı Karatekin Ü.
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Uşak Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Fırat Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Pamukkale Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Karadeniz Teknik Ü.
Gazi Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Fırat Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.

Niğde Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Ü.
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
İstanbul Arel Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Alpaslan OKUR
Yrd. Doç. Dr. Alpay Doğan YILDIZ
Yrd. Doç. Dr. Alptekin YAVAŞ
Yrd. Doç. Dr. Aydın KIRMAN
Yrd. Doç. Dr. Ayfer YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Bayram ÇETİNKAYA
Yrd. Doç. Dr. Cafer GARİPER
Yrd. Doç. Dr. Cahit BAŞDAŞ
Yrd. Doç. Dr. Cüneyt AKIN
Yrd. Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL
Yrd. Doç. Dr. Ebru Burcu YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Ekrem AYAN
Yrd. Doç. Dr. Ertuğrul AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Esen DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Fatih AYDIN
Yrd. Doç. Dr. Fatih USLUER
Yrd. Doç. Dr. Faysal Okan ATASOY
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Funda KARA
Yrd. Doç. Dr. Gökhan ARI
Yrd. Doç. Dr. Halil ERDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Halit KARATAY
Yrd. Doç. Dr. Hasan BAKTIR
Yrd. Doç. Dr. Hilmi DEMİRKAYA
Yrd. Doç. Dr. Huriye ALTUNER
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞRAMACIOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Kahraman MUTLU
Yrd. Doç. Dr. İbrahim KOPAR
Yrd. Doç. Dr. İlyas YAZAR
Yrd. Doç. Dr. İsmet ŞANLI
Yrd. Doç. Dr. Kadir GÜLER
Yrd. Doç. Dr. Kürşat ÖNCÜL
Yrd. Doç. Dr. M. Fatih KANTER
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ
Yrd. Doç. Dr. Mehmet SOĞUKÖMEROĞULLARI
Yrd. Doç. Dr. Mesut GÜN
Yrd. Doç. Dr. Mesut TEKŞAN
Yrd. Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Murat KACIROĞLU
Yrd. Doç. Dr. Murat ÖZŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENGÜL
Yrd. Doç. Dr. Musa Şamil YÜKSEL
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ARSLAN
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ERTÜRK
Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÜSTÜNOVA
Yrd. Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
Yrd. Doç. Dr. Muvaffak DURANLI
Yrd. Doç. Dr. Mücahit COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Nafi YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Nedim BAKIRCI
Yrd. Doç. Dr. Nesime CEYHAN
Yrd. Doç. Dr. Nurullah ULUTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Ömer Faruk SÖNMEZ
Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER
Yrd. Doç. Dr. Özgür AY

Sakarya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Ü.
Ordu Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Süleyman Demirel Ü.
Muğla Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Ü.
İnönü Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Doğu Akdeniz Ü.
Fırat Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
TOBB Üniversitesi
Erzincan Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Ü.
Erciyes Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Niğde Üniversitesi
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Afyon Kocatepe Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi
Eskişehir Osmangazi Ü.
Dumlupınar Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Ardahan Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Ç. Onsekiz Mart Ü.
Kafkas Üniversitesi
Bozok Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Ü.
Ege Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muğla Üniversitesi
Uludağ Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Ege Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Melikşah Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Özlem NEMUTLU
Yrd. Doç. Dr. Refika ALTIKULAÇ DEMİRDAĞ
Yrd. Doç. Dr. Rıdvan CANIM
Yrd. Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Sedat MADEN
Yrd. Doç. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
Yrd. Doç. Dr. Selma BAŞ
Yrd. Doç. Dr. Sema ÇETİN BAYCANLAR
Yrd. Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Serdar UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Seval ŞAHİN GÜMÜŞ
Yrd. Doç. Dr. Seyit Battal UĞURLU
Yrd. Doç. Dr. Sezai COŞKUN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Soner AKPINAR
Yrd. Doç. Dr. Songül ASLAN KARAKUL
Yrd. Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SOLMAZ
Yrd. Doç. Dr. Şevkiye KAZAN
Yrd. Doç. Dr. Şeyma BÜYÜKKAVAS KURAN
Yrd. Doç. Dr. Tacettin ŞİMŞEK
Yrd. Doç. Dr. Tuba Işınsu İSEN-DURMUŞ
Yrd. Doç. Dr. Tuğça Poyraz TACOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Türkan GÖZÜTOK
Yrd. Doç. Dr. Yasemin MUMCU AY
Yrd. Doç. Dr. Yunus AYATA
Yrd. Doç. Dr. Zehra GÖRE
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Dr. İlyas KARABIYIK
Dr. Nezir TEMUR

Celal Bayar Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Giresun Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Çukurova Üniversitesi
Osmaniye Üniversitesi
Sakarya Üniversitesi
Mimar Sinan -GS Ü.
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fatih Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Ü.
Eskişehir Osmangazi Ü.
Adnan Menderes Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Mehmet Akif Ersoy Ü.
Ondokuz Mayıs Ü.
Atatürk Üniversitesi
TOBB Ekonomi ve Tek. Ü.
Hacettepe Üniversitesi
Karabük Üniversitesi
Adnan Menderes Ü.
Cumhuriyet Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Erzincan Üniversitesi
Gazi Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Prof. Dr. Gül TUNÇEL
Prof. Dr. İbrahim TELLİOĞLU
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM
Prof. Dr. Süleyman DEMİRCİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi

Doç. Dr. Ali MEYDAN
Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR
Doç. Dr. Davut KILIÇ
Doç. Dr. Erdal ESER
Doç. Dr. Fatma BÜYÜKKARCI YILMAZ
Doç. Dr. Ferhat KARABULUT
Doç. Dr. H. Ahmet ARSLANTÜRK
Doç. Dr. H. Sibel ÜNALAN
Doç. Dr. Hüseyin MUSMAL
Doç. Dr. İbrahim Ahmet AYDEMİR
Doç. Dr. İlhan EKİNCİ
Doç. Dr. İlyas GÖKHAN
Doç. Dr. Kasım KARAMAN
Doç. Dr. Kenan HAS
Doç. Dr. Mehmet KÖÇER
Doç. Dr. Mehmet ÇOG
Doç. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Doç. Dr. Murat ÇERKEZ
Doç. Dr. Mustafa ÖZER
Doç. Dr. Recep DÜNDAR
Doç. Dr. Veli ÜNSAL
Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Atatürk Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Cumhuriyet Üniversitesi
Boğaziçi Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Adnan Menderes Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Ordu Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Hitit Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
Bahçeşehir Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Ahi Evran Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet Serdar AYTAÇ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet YURTSEVEN
Yrd. Doç. Dr. Aydın BEDEN
Yrd. Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA
Yrd. Doç. Dr. Barış ÇİFTÇİ
Yrd. Doç. Dr. Ceren ÜNAL
Yrd. Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Derya YILMAZ
Yrd. Doç. Dr. Ebru GÜHER
Yrd. Doç. Dr. Ercan ÇAĞLAYAN
Yrd. Doç. Dr. Esma ÖZ
Yrd. Doç. Dr. Esra SAĞLIK
Yrd. Doç. Dr. Faruk DOĞAN
Yrd. Doç. Dr. Fatih MÜDERRİSOĞLU
Yrd. Doç. Dr. Fevzi RENÇBER
Yrd. Doç. Dr. Filiz ÇOLAK
Yrd. Doç. Dr. Funda DEMİRTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Halide ASLAN
Yrd. Doç. Dr. Halil ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI
Yrd. Doç. Dr. Hicran Hanım HALAÇ
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin KAYHAN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet EKİZ

Harran Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi
Pamukkale Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Muş Alparslan Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Hacettepe Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Uşak Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Çankırı Karatekin Üniversitesi
Artvin Çoruh Üniversitesi
Anadolu Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Niğde Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Yrd. Doç. Dr. Muhammet GÖRÜR
Yrd. Doç. Dr. Muharrem ÖZTEL
Yrd. Doç. Dr. Nevzat TOPAL
Yrd. Doç. Dr. Nurullah KARTA
Yrd. Doç. Dr. Osman MUTLUEL
Yrd. Doç. Dr. Osman Zahid ÇİFÇİ
Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA
Yrd. Doç. Dr. Ökkeş Hakan ÇETİN
Yrd. Doç. Dr. Özlem BAŞARIR
Yrd. Doç. Dr. Ramazan UYKUR
Yrd. Doç. Dr. Samettin BAŞOL
Yrd. Doç. Dr. Serdar GENÇ
Yrd. Doç. Dr. Savaş SERTEL
Yrd. Doç. Dr. Seyhun ŞAHİN
Yrd. Doç. Dr. Sibel ÜST
Yrd. Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU
Yrd. Doç. Dr. Süleyman TURAN
Yrd. Doç. Dr. Yavuz HAYKIR
Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK

Gazi Üniversitesi
Kırklareli Üniversitesi
Niğde Üniversitesi
Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Aksaray Üniversitesi
Kafkas Üniversitesi
Gazi Üniversitesi
İnönü Üniversitesi
Celal Bayar Üniversitesi
Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi
Tunceli Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Erciyes Üniversitesi
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Fırat Üniversitesi
Balıkesir Üniversitesi

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Editörden...

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

KIBRIS'IN FETHİ: HARİTALARDA 1570-1 MAĞUSA KUŞATMASI
CONQUEST OF CYPRUS: 1570-1 SIEGE OF FAMAGUSTA ON MAPS

Merve Senem ARKAN

1-12

GELENEKSEL EL SANATLARI BAĞLAMINDA KÜLTÜR ÜRÜNLERİ
OLARAK TÜRK CAM SANATI: SURNAME-İ HÜMAYUN ANALİZİ
*TURKISH ART OF GLASS AS PRODUCTS OF CULTURE WITHIN THE
CONTEXT OF TRADITIONAL HANDICRAFTS: ANALYSIS OF SURNAME-I
HÜMAYUN*

Tamer ASLAN

Tarık YAZAR

13-26

“KARANLIK SOKAĞI AYDINLATAN” ENSTİTÜ: AKSU KÖY ENSTİTÜSÜ
*THE INSTITUTE WHICH "ILLUMINATES THE DARK STREET": AKSU
VILLAGE INSTITUTE*

Aslı AVCI AKÇALI

27-56

SIİRT BASIN TARİHİ: BİBLİYOGRAFİK BİR DÖKÜM
THE HISTORY OF SIİRT PRESS: A BIBLIOGRAPHICAL CASTING

Resul BABAOĞLU

Said OLGUN

57-78

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ ABİDESİ'NİN İNŞAATI VE TÜRK
KAMUOYUNDAKİ YANKILARI
*THE CONSTRUCTION OF THE ÇANAKKALE MARTYRS' MEMORIAL AND
ITS REFLECTION IN TURKISH SOCIETY*

Celil BOZKURT

79-94

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

KIRGIZİSTAN'DA OĞUZ ARAŞTIRMALARI
OGHUZ STUDIES IN KYRGYZSTAN

Cengiz BUYAR

95-106

TÜRK AKINLARINA KARŞI SASANİLERİN İNŞA ETTİĞİ GÜRGAN SEDDİ
(SEDD-İ İSKENDER)

*DEFENSIVE WALL BUILT BY THE SASSANIDS AGAINST THE INVASION
OF TURK WALL OF THE GORGAN (SADD-I ISKANDAR)*

Cihad CİHAN

107-130

AMERİKAN BOARD ARŞİVİNE GÖRE; 1878-1879 ZEYTUN'DAKİ
ERMENİ İSYANI VE AMERİKALI MİSYONERLER
*ACCORDING TO AMERICAN BOARD ARCHIVES; 1878-1879 ZEYTUN
ARMENIAN REVOLT AND AMERICAN MISSIONARIES*

Mustafa ÇABUK

131-140

NURETTİN RÜŞTÜ VE CADALÖZ GAZETESİ
NUREDDİN RUSHDİE AND CADALÖZ NEWSPAPER

Sevim ERDEM

Neslihan SANDIKÇI

141-158

İNSAN-MEKÂN İLİŞKİSİ ÜZERİNE
(DERSİM BÖLGESİ ÖRNEĞİ XVI-XX. YÜZYILLAR)
*UPON THE RELATION BETWEEN HUMAN AND SPACE
(AN EXAMPLE OF DERSİM REGION: XVI-XX. CENTURIES)*

Abdulkadir GÜL

159-182

Turkish Studies

*International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

II. ABDULLAH HAN ÖZELİNDE ŞİBANİ HANLIĞINDA ŞEHZADELİK
KURUMU
*THE INSTITUTION OF PRINCIPALITY IN THE SHIBANID KHANATE ON
THE INSTANCE OF ABDULLAH KHAN II*
Gülay KARADAĞ ÇINAR
183-200

TÜRKİYE'DE TARİH FELSEFESİ ÇALIŞMALARI BİBLİYOGRAFYASI
BIBLIOGRAPHY OF STUDIES ON HISTORY PHILOSOPHY IN TURKEY
Hasan KARAKUZU
Erhan ACAR
201-228

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
BİTLİS'TEKİ FAALİYETLERİ
*MUSTAFA KEMAL PASHA'S ACTIVITIES IN BITLIS DURING THE FIRST
WORLD WAR*
Abdulaziz KARDAŞ
229-244

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SÜLEYMAN ŞAH TÜRBEŞİ'NİN TAŞINMASI
SORUNU
*ISSUE OF RELOCATION OF SÜLEYMAN SHAH TOMB IN THE
REPUBLICAN PERIOD*
Yakup KAYA
Görkem Ozan ÖZALP
245-266

IUSTINIANUS'UN HUKUK REFORMASYONU
JUSTINIAN'S LAW REFORMATION
Murat ORHUN
267-284

“İSTİKBÂL” □ GAZETESİNİN MİLLİ MÜCADELEYE KATKISI (1918-1922)
*CONTRIBUTION OF THE NEWSPAPER “İSTİKBÂL” TO THE NATIONAL
STRUGGLE (1918 – 1922)*
Mehmet Esat SARICAOĞLU
Ömer Ali KESKİN
285-306

Turkish Studies
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN
KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI
II. ABDÜLHAMİD OTTOMAN PERIOD HİLAL-İ AHMER SOCIETY FOR THE
ESTABLISHMENT AND ORGANIZATION
Derya ŞİMŞEK
307-318

A CULTURAL HISTORY OF THE TURKISH SADDLE
TÜRK EYERİNİN KÜLTÜREL TARİHİ
Halil TEKİNER
Fahrettin KELEŞTİMUR
319-328

OSMANLI-İRAN SINIR TESPİTİ TARTIŞMALARINDA KOTUR'UN YERİ
(1849-1852)
THE SIGNIFICANCE OF KOTUR ISSUE IN OTTOMAN-IRAN BORDER
CONFLICT (1849-1852)
Sıtkı ULUERLER
329-356

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ YILLARINDA ESKİÇAĞ TARİH
ARAŞTIRMALARINA GENEL BİR BAKIŞ (1920-1938)
A GENERAL VIEW AT PREHISTORIC ERA STUDIES DURING THE FIRST
YEARS OF TURKISH REPUBLIC (1920-1938)
Sefa YILDIRIM
357-396

ORTA ÇAĞ AVRUPA'SININ TIP MERKEZİ: SALERNO TIP OKULU
MEDIEVAL EUROPE'S CENTER OF MEDICINE: THE MEDICAL SCHOOL
OF SALERNO
Seyhun ŞAHİN
397-416

Turkish Studies
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TANITMA – ELEŞTİRİ

DERİNGİL, SELİM. (2002) İKTİDARIN SEMBOLLERİ VE İDEOLOJİ, II. ABDULHAMİT DÖNEMİ (1876-1909). 249 S., İSTANBUL: YAPI KREDİ YAYINLARI. ISBN: 978-975-0803-15-4.

Fadime KOÇ DAMGACI

417-420

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

KIBRIS'IN FETHİ: HARİTALARDA 1570-1 MAĞUSA KUŞATMASI*

*Merve Senem ARKAN***

ÖZET

Doğu Akdeniz'de bulunan Kıbrıs adası tarih boyunca pek çok güçlü devlet tarafından yönetildi. On altıncı yüzyılda Kıbrıs Venedik yönetimi altında Osmanlı kuşatması tehdidi ile karşı karşıyaydı. Osmanlı İmparatorluğu 1571'de Kıbrıs'ı fethederek 1489'dan beri süren Venedik hâkimiyetini sona erdirdi. Kıbrıs kuşatması bir sene sürdü. Osmanlı'yı zafere ulaştıran, Kıbrıs'ın kaderini belirleyen ise Mağusa kuşatması oldu. Bu kuşatma ve Osmanlı-Venedik savaşı pek çok şehir haritasında resmedilmiştir. On altıncı yüzyılda, Osmanlı'nın gücü ve Avrupa'ya yönelik tehdidi yüzünden, Batı ile Doğu arasındaki savaş ilgi çekiciydi. Kıbrıs'ın fethi ise gözlerin adaya çevrilmesine sebep olup, harita yapımının da artmasını sağladı. Mağusa şehir haritaları, şehir planı ve önemli yapıları hakkında bilgi vermekte, ayrıca adanın işgal ediliş biçimini ön plana çıkarıp kuşatmaları resmederek, birer tarihi kanıt halini almaktadır. Bu makalede yer alan Mağusa kuşatmasına ait üç harita da İtalyan haritacılar tarafından yapılmış olup, üçü de Mağusa kuşatmasını Avrupa bakış açısı ile vermektedir. Bu üç haritanın analiz edilmesi, Kıbrıs için dönüm noktası olan bu anları gözümüzde canlandırmakta yardımcı olmaktadır. Üç farklı haritacının resmetmiş olduğu aynı kuşatma birbirinden çok farklıdır. Haritacılar kuşatmanın farklı noktalarını resmetmiş, vurgulamış ve kuşatma hakkında bilgi vermişlerdir. Bu makale, bu üç harita ve onların Mağusa kuşatmasına bakış açısını inceleyip, kuşatmanın ve şehrin yapısının haritalara nasıl yansıdığını göstermeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs kuşatması, Mağusa, Şehir haritacılığı, Kıbrıs haritaları, Osmanlı fetihleri

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Eötvös Lorand Üniversitesi Doktora Öğrencisi, El-mek: m.senemarkan@gmail.com

CONQUEST OF CYPRUS: 1570-1 SIEGE OF FAMAGUSTA ON MAPS

STRUCTURED ABSTRACT

Cyprus has been ruled by different powers in its history. As such during the Ottoman invasion in 16th century the island was under Venetian rule. The most important city during the conquest was the port city called Famagusta which resisted the invasion for a year due to its strong fortification. The capture of the city determined the fate of the island. In retrospect, the town plans of Famagusta were published in order to illustrate the confrontation between the Venetians and the Ottomans.

The urban maps of this century illustrated the cities under the Ottoman siege in detail in order to reflect the clash between the Venetians inside the city and the Ottomans surrounding them. The maps were made by Italian map makers for the European audience, where they illustrated the important moments of attacks and defences of both sides. The emphasis of these maps is that the map makers prioritize the stance of the Ottoman army to show the Islamic presence as an image to Europeans. The paper examines the European point of view towards the siege of Famagusta. It focuses on the three Famagusta siege maps and their representation of the city, the Ottoman army and the siege by the Italian map makers for their audience.

These three map makers created different representations of the siege of Famagusta. The paper includes three siege maps that first one made by Giovanni Francesco Camocio as part of his famous work *Isolario*. Inside the city walls private and public houses were depicted, but three public buildings stand out: the palace and two churches. On the land, outside the walls, there were Ottoman troops, in the background Ottoman tents and in the foreground troops on horses, some walking and some depicted with canons, advancing on the doomed city. The different types of troops are also labelled, for example "Ianiceri" for Janissary or "Stradioti" for horsemen. Rather than giving detailed information about the city, Camocio focused on the siege and the enemy, on details of the Ottoman army. However, the mapmaker did not depict the actual line of fire and does not show us where the Ottoman troops were actually attacking; neither did he offer any information concerning the Venetian troops' deployments for the defence. The only dynamic element is the burning ship in the left bottom corner of the map illustrates the event which was mentioned several times in the texts.

The second siege map of Famagusta was made by Stephano Gibellino. This map is the most detailed map that gives information about the siege, the Ottoman army and the city. The map has a reference table which gives names of buildings, bastions, and gates of the city. Inside the walls is illustrated in detail, showing not only important public buildings, but also the private buildings. Outside the city, the Ottoman troops and the ships were depicted, showing the line of fire between the city and the troops. The depicted lines of the Ottoman soldiers, the earth defences, and other graphic explanations at points were labelled on the map to show where the Ottoman troops

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

attacked. The map combines, perhaps compresses, various important moments of the siege, attacks by the troops and ships, and also other activities such as men carrying supplies and the burning ship. The map maker presented a complete the image of the city and the siege in 1571.

The last map in the paper was published by Giacomo Franco which had different representation of the siege than other two maps; it is a naïve depiction of the siege and the city. Inside the city there are few architectural structures, however, the buildings were not recognizable from their physical appearance, except for the two Venetian columns which were also depicted in Gibellino's map. The walls of the city and the citadel are represented well as is the Venetian flag flying to show the Venetian rule of the city. Inside the walls he depicted soldiers running around and outside the walls the Ottoman troops were illustrated beside the Ottoman tents, canon and other paraphernalia of war. The map clearly focused on the siege and the soldiers, not on the accurate physical reality of the city and its buildings.

Even though all maps gave information about the siege and the city they are different in many ways. Camocio preferred depicting the siege without showing any action; he created image with important moments and without focusing on the inner city. On the other hand, Gibellino created detailed representation of both the inner city and the siege; not just formation and architectural structure of the inner city but also detailed explanations of the siege like; fire line between sides, or the Ottoman defences. These two maps are considered more realistic and informative than Franco's map where Franco's map was only to show the siege rather giving detailed information about it or about the city.

The map makers' works reflected their awareness of written documents and the experiences of eyewitnesses. The clients of the 16th century maps were Europeans who wanted to know more about the siege and map makers depicted different stages of the siege; formation and names of Ottoman troops, the assaults, and fights between the sides. So the map makers also added their own artistry to satisfy their clients' curiosity. Hence the main purpose of these maps was to inform people about sieges or battles, and so they represented the main events of their time, and became visions of the map maker and his audience. Maps became reports as map makers created detailed images.

These maps provide the historical and the visual sources on the conquest of Cyprus by Ottomans. The maps played a role of telling and creating the image of what is going on in the Eastern Mediterranean Sea. Lucia Nuti also stated "Visual evidence was present in maps, as a starting-point, as a source of information to be recorded from life and as a point of arrival, a mode of rendering information lifelike" (1999:108). They became the visual material of starting point of three centuries of the Ottoman Empire rule and transition from Christianity to Islam on the island. These siege maps allow us to witness the turning point in history of Cyprus.

Key Words: Conquest of Cyprus, Famagusta, Urban cartography, Cypriot maps, Ottoman conquests

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Osmanlı İmparatorluğu 1571’de Kıbrıs’ı fethederek 1489’dan beri süren Venedik hâkimiyetini sona erdirdi. Osmanlı ordularının adayı tamamen fethetmesi 1 yıl sürdü. Bu fetih sırasında iki önemli kuşatma gerçekleşti; ilki Lefkoşa kuşatması olup sonuç baş şehrin ele geçirilmesiydi. İkincisi de ondan daha zorlu geçen ve Osmanlıyı zafere ulaştırıp, Kıbrıs’ın kaderini belirleyen Mağusa kuşatmasıydı. Bu kuşatmayı göstermek ve Osmanlı-Venedik savaşını resmetmek için pek çok şehir haritası yapılmıştır (Navari, 2003:26; Marangou, 2002:124). On altıncı yüzyılda, Osmanlının gücü ve Avrupa’ya yönelik tehdidi yüzünden, Batı ile Doğu arasındaki savaş ilgi çekiciydi. Kıbrıs’ın fethi ise gözlerin adaya çevrilmesine sebep olup, harita yapımının da artmasını sağladı. Mağusa şehir haritaları, adanın işgal edilmiş biçimini ön plana çıkarıp kuşatmaları resmederek, birer tarihi kanıt halini almıştır.

John R. Short’ın belirttiği gibi “Haritalar, dünyayı tarif etmek, tarihi açıklamak, eyleme yol göstermek ve olayları doğrulamak için kullanılır. Dilin kendisi gibi, haritalar da çeşitli rolleri yerine getirir ve çeşitli mesajları somutlaştırır” (Short, 2003:9). Bu anlamda, 1570-71 tarihleri arasında gerçekleşen Kıbrıs kuşatması bu haritalardan takip edilebilir. Kuşatma farklı haritacılar tarafından farklı şekillerde ele alınmış ama her haritada kuşatmanın en önemli birkaç ortak anı mutlaka vurgulanmıştır. Bu haritalar ile görgü tanıkları tarafından yazılmış belgeler bu tarihi olaya ışık tutmaktadır. Yazılı metinler bu noktada büyük önem taşır, sadece kuşatma hakkında değil şehir, şehrin surları, yapısı, tarihi ve daha fazlası hakkında da bilgi verirler. Mağusa kuşatmasına ait haritalardan İtalyan haritacılar tarafından yapılmış olan üç tanesi de Mağusa kuşatmasını Avrupa bakış açısı ile vermektedir. Bu üç haritanın analiz edilmesi, Kıbrıs için dönüm noktası olan bu anları gözümüzde canlandırmakta yardımcı olmaktadır.

Mağusa Kuşatması

Mağusa, Kıbrıs’ın doğal liman olup, Osmanlı dönemi öncesi adanın önemli ticari limanıydı (Özkul, 2013:243). Fransız arkeolog ve sanat tarihçi Camille Enlart, şehrin başarılı olmasının sebebinin bu mükemmel liman olduğunu vurgulamıştır (Enlart, 1987:210). Şehrin yapısını on altıncı yüzyılda olduğu gibi bugün de dikdörtgen şeklindeki taş surlar şekillendirmektedir, limanı ise doğu tarafına düşmektedir. Şehrin tamamını çevreleyen surlar Ortaçağda inşa edilmiş (Jeffery, 1918:101) olup etrafı hendek ile çevrilmiştir.

On altıncı yüzyılda adada hüküm süren Venedikliler, Osmanlıdan gelebilecek olan saldırılara karşı Mağusa’nın korunmasının artırılması için şehrin surlarını çeşitli eklentilerle güçlendirmişti. İtalyan mimar Giovanni Sanmicheli tarafından tasarlanan yeni sur için duvarlar kalınlaştırıldı, burçlar yeniden inşa edildi (Jeffery, 1918:106). Yeni yapılan surların gücü Kıbrıs’ı ziyaret eden gezginler tarafından da kaleme alınmıştır; Jacques Le Saige, 1518’de Kıbrıs ziyaretinde şöyle yazmıştır “Aşılmaz surlarla çevrili bir şehir görünce çok şaşırdık” (Cobham, 2002:40), ayrıca Pesaro’da 1563’de kale duvarları hakkında “Askeri açıdan güçlendirilmiş bir şehirdir ve etrafı çift duvarla çevrili olup büyük, mükemmel ve sağlam bir kaleden yönetilmektedir” (Cobham, 2002:48) demiştir. Bu güçlü duvarların en kuzeyinde şehrin iç kalesi bulunur, şehirdeki en önemli yapılardan biri olup, çoğu kez haritalarda da vurgulanmıştır. Mağusa şehri, güçlü surları sayesinde Osmanlı-Venedik savaşında önemli rol oynadı. Adadaki diğer bütün şehirler düştükten sonra Mağusa işgale bir sene dayandı.

Kıbrıs’ın fethi, adanın konumu nedeniyle Osmanlı için önemliydi (Akalin & Çelik, 2012: 29). Kıbrıs’ın alınmasıyla Osmanlı Akdeniz ticaret yollarını kontrolü altına alabilecekti (Çakır, 2009:514). Bu nedenle Osmanlı ordusu Kıbrıs’a doğru yola çıktı. Yazılı metne göre Osmanlı gemileri 1 Temmuz 1570’te Kıbrıs kıyılarında gözüktü (Cobham, 1908:90). İlk hedef adanın başkenti Lefkoşa idi, kuşatmanın ardından şehir 9 Eylül 1570’te düştü (Cobham, 1908:138). Baş şehrin işgali ve diğer şehirlerin düşmesinden sonra Osmanlı birlikleri adanın ana liman şehri olan Mağusa’ya doğru ilerledi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Osmanlı ordusu şehrin güçlü savunmasını kırmak için işgal hazırlıklarına başladı. Çoğunlukla Arsenal ve Ravelin¹ burçlarına yapılacak saldırılar için, silahlar şehir duvarının batı kısmını görece bir şekilde yerleştirildi. Surların dışında ise birlikler hendek kazıp, ateş edebilecekleri platformlar oluşturdular. Tüm bunların yanında, burçlar altları kazılmak suretiyle zayıflatılmaya çalışıldı. Kara saldırıları dışında, denizden de gemiler şehri çevrelerken, diğer gemiler de asker ve malzeme taşıdılar. Osmanlılar Arsenal ve Ravelin burçlarına saldırmaya devam ettiler (Cobham, 1908:152-56). Günlerce iki taraf arasında çatışmalar devam etti (Mariti, 1971:179). 20 Temmuzda Türkler surların altına lağım kazıp patlatmaya devam ettiler ve bu patlamalar surlara zarar verip, Arsenal kulesinin de tamamen yıkılmasına neden oldu (Mariti, 1971:112-13). Osmanlı orduları son güçlü bir taarruzla kara ve denizden olmak üzere her yönden harekete geçti. İçerde ise 500 İtalyan askeri için yeterince yiyecek ve içeceğin kalmamasının yanı sıra, barutun da azalmasıyla, askerlerin ateş gücü de kısıtlanmıştı (Mariti, 1971:156). 1 Ağustos'da işgal şehrin komutanı Marco Bragadino ile Lala Mustafa Paşa arasında yapılan ateşkes ile sona erdi (Mariti, 1971:156). Ateşkesten iki gün sonra Mustafa Paşa şehre girip Kıbrıs'taki Venedik hükümdarlığına son verdi.

Mağusa surları içi planı

Haritalarda Mağusa Kuşatması

Mağusa'nın kuşatması birçok haritada resmedilmiştir. Bunların arasında ilgi çekici olan haritalardan biri Giovanni Francesco Camocio'nun haritasıdır. Camocio'nun yapmış olduğu "Famagusta" haritası Venedik'te 1571'de yapılmıştır. Camocio Kıbrıs'ın Osmanlılar tarafından

¹Arsenal bugünkü Canbolat Tabya ve Ravelin Akkule Tabya veya Kara kapısıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

fethedilmesini hem Lefkoşa'nın hem de Mağusa'nın şehir haritaları ile resmetmiştir, Mağusa'nın bu haritası da onlardan biridir (Stylianou, 1980:43-44). Kendisi Venedik-Osmanlı savaşına odaklanmıştır. Haritada, şehir duvarları içinde özel ve halka ait yapılar resmedilirken, biri saray ve ikisi kilise olmak üzere üç yapı ön plana çıkmaktadır. Şehrin surları, burçları ve iç kale gerçeğe yakın çizilmiş ve tanımlanabilirler. Fakat geri kalan yapılar tanımlanamayıp, sadece sembolik olarak çizilmişlerdir. Şehir içindeki yapılar dışında, Camocio haritaya detaylar da eklemiştir; burçlar üzerindeki topraklar gibi detaylar. Ayrıca, şehir limanı da haritadaki önemli unsurlarındandır, iç ve dış limanda gemiler de resmedilmiş, Osmanlı ve Venedik gemileri üstlerindeki sembollerle birbirinden ayrılmıştır. Osmanlı gemilerindeki yarım ay, Osmanlı hükümetini sembolize ederken, Venedik gemilerinin üstündeki aslan resmi ise Venedik azizi Aziz Mark'ın amblemi olup, şehri sembolize etmektedir.

Karada ise, şehir surlarının dışında Osmanlı birlikleri, arka planda çadırları, ön planda at üstünde ve yürüyen birlikler, toprakların başındaki askerler gibi farklı detaylara yer verilmiştir. Camocio farklı birlikleri isimlendirmiştir; "İaniceri" Yeniçeri ve "Stradioti" atlı birlikler için kullanılmıştır. Şehir hakkında bilgi vermektense, Camocio kuşatmaya odaklanıp, düşman olarak resmedilen Osmanlı ordusu hakkında bilgi vermiştir. Ordu hakkındaki bu bilgilere rağmen kuşatmanın resmedilişi yine de kısıtlıdır. Örneğin; iki taraf arasındaki ateş hattı resmedilmemiştir; tam olarak Osmanlı ordularının nereye saldırdıkları ya da Venedik askerlerinin savunma bilgilerini içermemektedir. Camocio kuşatmayı iki taraf arasındaki çarpışmayı resmetmeden vermeye çalışmıştır.

Haritada kuşatma sırasında gelişen olaylara da yer verilmiştir. Haritanın sol alt köşesinde yanan bir Osmanlı gemisi resmedilmiştir. Bu yanan gemi hakkında yazılı metinlerde defalarca bahsedilmiştir. Fra Angelo Calepio,² infilak eden Osmanlı gemisine de yazılarında yer verip, olayı şu şekilde anlatmıştır

3 Ekim günü Mehmet Paşa'nın ünlü kalyonuna fiçılarla barut yüklenirken patlama oldu ve göz açıp kapayıncaya kadar kalyonu imha etti. [Bununla beraber] Bir Çektirme'de ve bir Karamürsel'de de başlayan yangın, donanmada tarif edilmez bir korku yarattı. Bir anda, birçok soylu genci ve bayanı havada uçarken gördük. Kıyaslanamayacak derecede üzücü bir görünümdü... Büyük merakım nedeniyle, asil bir Kıbrıslı kadının barutu ateşlediğini duydum. Fakat şu da bir gerçek ki, bu kalyonda Sultan'a, Mehmet Paşa'ya ve Sultanın oğlu Murat'a sunmak için bir kenara ayrılmış büyük sayıda yakışıklı gençler ve güzel kadınlar bulunmaktaydı. (Cobham, 2002:105)

Ayrıca, haritada iki tarafın karşı karşıya geldiği an resmedilmiştir. Gruplar "Turchi" ve "Cristiani" olarak isimlendirilmiştir. Bu karşılaşma Camocio'nun bir başka haritası olan Lefkoşa kuşatmasına ait haritadan alınmıştır. Bu haritasında bir grup askerin şehirden ayrılp kuşatma başlamadan Osmanlı ordusu ile çarpıştığını anlatmaktadır. Yazılı metne göre bu olay Lefkoşa kuşatması başlamadan önce olmuştur. Fakat aynı olay bu haritada da resmedilmiştir. Haritada, yazılı metinle bazı uyuşmazlıklar olsa da, kuşatma, şehir ve Osmanlı ordusu hakkında bilgilendiricidir.

² Lefkoşa kuşatmasında bulunan Fra Angelo Calepio ikinci tutukluğu sırasında, Mağusa işgali hakkında bilgi toplamış, Count Nestore Martinengo'nun ve papaz Jacques de Lusignan'ın (Jacques I, Kıbrıs, Kudüs ve Ermenistan Kralı soyundan) kuşatma hakkındaki yazılarından yararlanmıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Giovanni Francesco Camocio, "Famagusta", Isole famose porti, fortezze ... In Venetia alla libreria del segno di S. Maco içinde, Biblioteca Museo Correr, Venedik, 1571.

İkinci harita "Al motto Mag. Sig....Negrobon... ritratto della celebre citta di Famagosta" olarak adlandırılmaktadır. Bu harita döneminin diğer haritalarından detaylı şehir ve kuşatma resmedilişi ile kendini ayırıyor. Harita Stephano Gibellino tarafından Brescia'da 1571'de yapılp, Kaptan Negrebon'a adanmıştır.³ Marangou'nun vurguladığı gibi Gibellino'nun haritası Mağusa'nın düşüşünü ele alan ve Kıbrıs'ın fethini yansıtmakta en güvenilir kabul edilen haritadır (Marangou, 2002:117). Dönemin diğer haritalarından farklı olarak referans tablosu içerir ve bu tablo binaların, burçların ve şehir kapılarının isimlerini vermektedir. Şehrin içi ise detaylı bir şekilde resmedilmiştir; sadece önemli halk binaları değil, kişisel binalar dahi haritada gösterilmiştir. Binaların yapılarının resmedilmesi ile hem kendileri hakkında hem de şehrin yapısı hakkında bilgi verilmektedir. Ana meydanda bulunan Aziz Nikolas Katedrali, Mağusa'nın en büyük ve önemli ortaçağ yapısıdır. Aziz Nikolas Katedrali Lüzinyan döneminde yapılmış ve Fransa'nın Rheims kentindeki Notre Dame Katedrali ile benzerlik gösterir. Bu Katedral Kıbrıs kralının ayrıca Kudüs kralı olarak da taç giydiği yerdir (Gunnis, 1947:18; Enlart, 1987:224). Bu yapı harita üzerinde oval şekli ve iki kulesi ile seçilebilir. Haritada ayrıca diğer kilise ve saray gibi önemli binalar farklı tasarımlarla resmedilmiş ve isimleri tablo da verilmiştir.

Haritada, kuşatma detaylı olarak verilmiş olup, şehrin dışında Osmanlı birlikleri ve gemileri gösterilirken, şehir ve ordu arasındaki ateş hattı da resmedilmiştir. Bunların yanında haritada yazılı metne uymayan bazı tutarsızlıklar da bulunmaktadır. Bunlardan biri saldırıların güney duvarı üstündeki Ravelin ve Arsenal burçlarına olurken, haritada ek olarak Martinengo⁴

³ Haritanın sağ üst köşesinde Gibellino'nun Kaptan Negrebon'a yazdığı, haritanın onun için hediye olduğunu açıklayan not vardır.

⁴ Martinengo burcu bugünkü adı ile Tophane burcu, surlar güçlendirilirken bu burçta yenilenmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

burcuna da saldırıldığı gözüküyor. Ayrıca Osmanlı çadırları da harita üzerinde daha geniş bir alana yayılmış durumdadır.

Haritada detaylar göze çarpar; toplardan tüten duman ve Osmanlıların yapmış olduğu topraktan savunma hattı belirgindir. Bunların yanı sıra harita farklı noktalar için açıklamalar da vermiştir. Bu açıklamalar harf verilerek, ateş hattı hakkında bilgi vermektedir; örneğin, A, B, D, E; A noktasından liman ve şehir, E noktasından ise Limasol kulesi bombalanmıştır. Bu saldırılara ek olarak Osmanlı gemileri dış limandan şehre saldırmayı sürdürmüştür, bir Osmanlı gemisi Arsenal kulesini bombardımana tutmuştur. Harita kuşatmanın önemli olaylarını ve detaylarını bir arada vermektedir; farklı noktalara olan saldırılar, askerlerin gemilerden malzeme taşıması, ya da şehir açıklarındaki yanan gemi. Camocio'nun haritasındaki gibi bu haritada da yanan gemiye yer verilmiştir. F noktasıyla vurgulanan gemi için Gibellino şunları yazmıştır; “Mustafa Paşa'nın ağır silahlarla donatılmış gemisinde Lefkoşa'dan genç oğlanlar ve soylu kadınlar vardır. Gemi alev aldı ve yangın cephaneliğe yayıldı. Korkunç bir patlama ile gemi limandaki diğer iki gemi ile battı. Bütün Mağusa bu patlama ile titredi.”

Haritanın detayları nedeniyle, Gibellino'nun bir görgü tanığı ile çalıştığı düşünülebilir. Harita, hem kuşatma hem de şehir ile ilgili bilgi vermektedir. Şehrin yapısı, binaları, meydanları, caddeleri ile şehrin hem askeri hem dini yapısı gösterilirken, kuşatma hakkındaki açıklamalarda verdiği detaylı bilgilerle haritacı 1571'deki kuşatmanın eksiksiz bir resmini çizmektedir.

Stephano Gibellino, “Al motto Mag. Sig. ...Negrobon... ritratto della celebre citta di Famagosta”, Bibliothèque Nationale, Département des Imprimés, Venedik, 1571.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Mağusa'nın fethini resmeden bir başka haritada ise Giacomo Franco tarafından 1597 yayınlanmıştır.⁵ Diğer fetih haritalarından farklı olarak daha tecrübesiz bir çizimdir (Navari, 2003:123). Surlar, burçlar ve iç kale, şehrin diğer mimari özelliklerinden daha iyi ve doğru resmedilmiştir. İç kalenin üstündeki Venedik bayrağı, adada son kalan Venedik egemenliğini göstermektedir. Osmanlı ordusuyla ilgili olarak haritada ne bir sembol ne de bayrak çizilmemiştir. Surlar içindeki mimari yapılar, binalar hakkında bilgi vermek yerine, sadece sembolik olarak resmedilmişlerdir. Hangi binanın hangisi olduğu belirtilmemiş ve çizimlerinden de anlaşılmamaktadır. Şehrin içinin fiziksel özellikleri haritada verilmemiştir. Ancak, Aziz Nikolas Katedrali önündeki iki sütun doğru olarak resmedilmiştir. On altıncı yüzyıl haritalarında sütunları resmeden diğer bir haritacı ise Gibellino'dur. Onun detaylı haritasına sütunları da eklemesi olağanken, Franco'nun haritasında diğer binalara önem verilmezken sütunları haritaya eklemesi şaşırtıcıdır.

Şehrin mimari özellikleri yanı sıra şehrin içinde Venedikli askerler dışarıda ise Osmanlı askerlerini silahları ile resmedilmişlerdir. Ayrıca surların dışında Osmanlı çadırları ve topları da kuşatma için hazır halde betimlenmiştir. Kuşatma ile ilgili olarak da haritada yazılı metinler ile uyumsuzluklar vardır. Mesela, yazılı metinlere göre Osmanlı askerleri şehrin güney duvarına saldırdılar fakat haritada askerler açıkça şehrin batı duvarına saldırmaktadırlar. Ayrıca, deniz tarafında da olması gereken Osmanlı gemileri yerine sadece iç ve dış limanda resmedilmiş gemiler vardır fakat süren kuşatma ile ilgili değildir. Yanı sıra, diğer iki haritada resmedilen yanan gemi bu haritada yer almamıştır.

Haritada şehrin fiziksel özellikleri, kuşatmadan daha yanlış ve özensiz resmedilmiş. Osmanlı ordusu şehrin etrafında resmedilmişse de haritadaki uyumsuzluklar yüzünden, haritanın güvenilirliğini azaltıyor. Camocio ya da Gibellino'nun haritaları gibi Osmanlı ordusu hakkında da bilgi vermemekte, ama diğerleri gibi haritanın temel amacı kuşatmayı resmetmektir.

Giacomo Franco, "Famagosta", *Viaggio da Venetia a Constantinopoli per Mare, e per Terra, et insieme quello di Terra Santa* içinde, Venice, 1590- (1597'den önce)

⁵ Stylianou'nun kitabında göre bu harita ilk olarak *Raccolta da disegni di tutte le Citta et Fortezze di mare che sonno nel Viaggio da Venetia a Constantinopoli* eserinde yayınlandı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Sonuç

Bu üç harita 1570 ve 1571 yılları arasında gerçekleşen Kıbrıs kuşatmasını resmetmiştir. Her ne kadar üç haritada yazılı metinlerle uyumsuzlukları olsa da üçünde de kuşatma hakkında bilgi verip önemli anlarını yansıtmaya çalışmıştır; Osmanlı ordusu hakkında verilen bilgi farklılıkları ya da yanan Osmanlı gemisinin birinde bahsedilip diğerinde eksik olması gibi değişiklikler gözlemlenmiştir. Haritacılar kuşatmanın farklı noktalarını vurgulayarak birbirinden farklı üç kuşatma resmi ortaya çıkarmışlardır. Camocio haritasında kuşatmayı hiçbir hareket eklemeyen tasvir etmeyi seçmiş, Gibellino ise hem şehrin içini hem de kuşatmayı detaylı bir şekilde resmetmiştir. Bu iki harita Franco'nun haritasından daha gerçekçi ve daha bilgi vericidir. Öte yandan Franco'nun haritası kuşatmayı daha basit şekilde resmetmiş ve yazılı bilgi vermeksizin, kuşatmaya odaklanmıştır.

Üç haritacı kuşatmayı farklı şekillerde değerlendirip resmetmiştir. Ama aslında temel amaçları olan kuşatma sırasında neler olduğunu her üçü de vurgulamıştır. Uyuşmazlıkları olsa bile daha gerçekçi olan Camocio ve Gibellino haritalarında görüldüğü gibi kuşatmanın ana noktaları takip edilip doğrulanabilir. On altıncı yüzyıl haritalarının alıcıları ise kuşatma hakkında daha fazla bilgi isteyen Avrupalılardır, bunun için de haritacılar kuşatmanın farklı anlarını bir arada resmetmişlerdir. Haritacılar yazılı metne bilgilerini yansıtip, görgü tanıklarının deneyimlerinden yararlandılar ve bunların üstüne kullanıcıların merakını gidermek için kendi sanatsal yorumlarını kattılar. Bu haritaların yapılma amaçlarından biri de kuşatmalar ve savaşlar hakkında bilgi vermektir ve bunun için haritacılar dönemin önemli olaylarını resmetmiştir. 1571'de Kıbrıs'taki Venedik-Osmanlı savaşı ise on altıncı yüzyıl Kıbrıs şehir haritalarını belirleyen olay olmuştur. Haritalar bu olayın raporu haline gelmiştir.

Bu haritalar Kıbrıs'ın fethinin tarihi ve görsel kaynaklarıdır. Tarihle yakından ilişkili olan haritalar tarihin detaylarını ve farklı bakış açılarını yansıtır. Lucia Nuti'nin vurguladığı gibi "Görsel kanıt haritalarda sunulmaktadır, bir başlangıç noktası olarak, hayattan alınmış bilgi kaynağı olarak ve varış noktası olarak, bir gerçek gibi olan bilgiyi çeviri yöntemi olarak" (1999:108). On altıncı yüzyılda İtalyan kuşatma haritaları, değişen gücün, 300 yıllık Osmanlı hükümdarlığının başlangıç noktası ve de Kıbrıs'ın Hristiyanlıktan Müslümanlığa geçiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmasının görsel materyali oldu.

KAYNAKÇA

- AKALIN, D. & ÇELİK, C. (2012). "XIX. Yüzyılda Doğu Akdeniz'de İngiliz-Fransız Rekabeti ve Osmanlı Devleti", *TURKISH STUDIES- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 7/3, Summer 2012, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3567>, s.21-45.
- COBHAM, C. D. (1908). *Excerpta Cypria: Materials for a History of Cyprus*. Cambridge: Cambridge University Press.
- COBHAM, C. D. (2002). *Excerpta Cypria'dan Mağusa Yazıları*, Ata Atun (Çev.). Mağusa: Samtay Vakfı Yayınları.
- ÇAKIR, İ. E. (2009). "İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının yeniden inşası üzerine bazı bilgiler", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 4/3 Spring 2009 ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.692>, s.512-531.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ENLART, C. (1987). *Gothic Art and the Renaissance in Cyprus*. Londra: Trigraphy Ltd.
- GUNNIS, R. (1947). *Historic Cyprus: A guide to its town and villages, monasteries and castles*. Londra: Methuen & Co. Ltd.
- JEFFERY, G. (1918). *A description of the historic monuments of Cyprus*, Lefkoşa: William James Archer, Government Printer, At the Government Printing Office.
- MARANGOÜ, A. (2002). *The harbours and ports of Cyprus*, Lefkoşa: Laiki Group Cultural Center.
- MARITI, G. (1971). *Travels in the Island of Cyprus*, Londra: Zeno.
- NAVARI, L. (2003). *Maps of Cyprus: from the collections of the Bank of Cyprus Cultural Foundation*. Lefkoşa: Bank of Cyprus Cultural Foundation.
- NUTI, L. (1999). Mapping Places: Chorography and Vision in the Renaissance. Denis Cosgrove (Ed.), *Mappings* içinde (s.90-108). Great Britain: Reaktion Books Ltd.
- ÖZKUL, A. E. (2013). “Osmanlı İdaresinde Kıbrıs Adasında Faaliyet Gösteren Konsoloslar ve Faaliyetleri (1571-1878)”, *TURKISH STUDIES- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Ahmet Buran Armağanı), Volume 8/2, Winter 2013, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4266>, s. 239-283.
- SHORT, J. (2003). *The world through maps: a history of cartography*, New York: Firefly Books.
- STYLIANOU, A. & J. (1980). *The history of the cartography of Cyprus*, Lefkoşa: Cyprus Research Centre.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ARKAN, M.S., Kıbrıs'ın Fethi: Haritalarda 1570-1 Mağusa Kuşatması, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 1-12, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8090>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

GELENEKSEL EL SANATLARI BAĞLAMINDA KÜLTÜR ÜRÜNLERİ OLARAK TÜRK CAM SANATI: SURNAME-İ HÜMAYUN ANALİZİ*

*Tamer ASLAN***

*Tarık YAZAR****

ÖZET

Cam, İnsanlığın ilk dönemlerinden günümüze dek geçen sürede teknik ihtiyaçtan, gündelik kullanıma; lüks tüketim maddesinden, endüstriyel ürün olarak kullanımına kadar yaşamın hemen her alanında kullanılmıştır. Kırılganlığı ve korunmaya muhtaç özelliği gereği günümüze kadar çok azı ulaşmış olan ve gelişim süreci ile ilgili kesin kayıt ve belgeleri bulunmayan Türk Cam Sanatının ilk örneklerine kısıtlı olarak Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde rastlarız.

Mimari ve malzeme zenginliği açısından kendine özgü üslubu olan Anadolu Selçukluları, el sanatlarında da zengin bir üretime sahiptir. Nerede üretildiklerine dair farklı bilgilerin olduğu, Selçuklu dönemi cam sanatı örnekleriyle ilgili önemli bulgulara, Beyşehir Gölü kenarında, Anamas Dağı eteklerinde bulunan, Sultan Alaeddin Keykubad'ın yazlık olarak kullandığı Kubad Abad Sarayı kazılarında rastlanılmıştır.

Osmanlı cam işleme sanatı, temelini Selçuklu camcılığından almış; ancak kendine özgü tarzını yaratarak özellikle 19. Yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Süleymaniye cami ve imareti (1550-1557) yapımında Osmanlı Dönemi camcılığı ile ilgili belgeler bulunmasına rağmen, dönemin camcılarının üretim ve biçimlendirmeleri ile ilgili hiçbir belge bulunmamaktadır. Bu konuda en açıklayıcı belge olarak, III. Murad döneminde oğlu Şehzade Mehmed' in sünnet törenini (1582) anlatan "*Surname-i Hümayun*" da Nakkaş Osman ve ekibi tarafından yapıldığı bilinen minyatürün olduğu söylenebilir.

Bu araştırmada geleneksel el sanatları bağlamında kültür ürünleri olarak Türk Cam sanatıyla ilgili bilgi ve belgelere ulaşabilmek amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmış, veriler doküman incelemesi ve alanyazın yoluyla elde edilmiştir. Belge olarak Surname-i Hümayun konu bütünlüğü içerisinde analiz edilmiştir.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik-Cam Bölümü, E-mail: taslan@omu.edu.tr

*** Yrd.Doç.Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Görsel İletişim Tasarımı Bölümü, E-mail: tarikyazar08@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Türk El Sanatları, Türk Cam Sanatı, Surname-i Hümayun, Kültür Ürünleri, Osmanlı Minyatür, Selçuklu.

**TURKISH ART OF GLASS AS PRODUCTS OF CULTURE
WITHIN THE CONTEXT OF TRADITIONAL HANDICRAFTS:
ANALYSIS OF SURNAME-I HÜMAYUN**

STRUCTURED ABSTRACT

Glass, which is thought to have been discovered in the Bronze Age at the age of 3 B. C. and the first examples of which can be seen in a great number places from Mesopotamia to Egypt, Mediterranean to Anatolia, has had an important place in almost every part of our lives from technical needs to daily use, from luxurious consumer goods to industrial products. Glass is an artifact and it can be found in nature as obsidian and rock crystal/natural quartz (pebble). Rock crystal, also known as natural quartz, is almost colorless and semi transparent. Examples such as the lion's head from the fourth quarter of 3000 B.C. found in Troy and the Hittite statue made in 13th and 14th centuries B.C. show that rock crystal has been used in Anatolia from very old times (Canav, 1985: 19).

In line with the resources and the data obtained, leaving the primitive methods in processing glass with the discovery of glass blowing pipe in Syria in 50 B.C. is considered as the radical change used in glass processing. Antique glass products: Roman glass (100 B.C.-400 A.D.) other residential areas within Italy, England, France, Spain, Belgium, Balkans, Anatolia, North Africa, Cyprus, Syria, Alexandria and Roman Empire; Byzantine glass (5-15 A.D.), Eastern Mediterranean coastal areas that produced most advanced containers and ornaments as well as mosaic and plain glass with free blowing technique, Ottoman glass making which occurred at the same time with the bright periods of Bohemian glass making in the 19th century, Beykoz style glasses with their unique technique and ornaments are all named according to their methods of processing and modeling with their periods. Ottoman art of glass brought out works which were called "Turkish Style" in Europe.

The first examples of Turkish Glass art can be seen in Seljukian and Ottoman periods. Anatolian Seljukians who had a unique style in terms of architecture and richness of material also had a rich productivity in terms of handicraft. There is different information on where Seljukian period glass art examples are produced; important examples of this period were seen in excavations of Kubad-Abad Palace, on the foot of Anamas Mountain, which was used as the summer palace of Sultan Alaeddin Keykubad.

Ottoman art of glass had its foundations in Seljukian glass making; however, it created its unique style based on the examples today and experienced its brightest period especially in 19th century. Glass industry developed especially after the conquest of İstanbul in the Ottoman period. In Ottoman period, guilds had very firm rules for

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

everything from getting the raw materials necessary for the art or occupation, to processing, forming and selling these raw materials. This situation brought an order to the relations both among producers and between the producer and the user. In documents that belong to the period of Suleyman the Magnificent, there are names of glass makers. Camger Hasan and Yusuf are well-known names. According to a census in İstanbul during the period of Sultan Murat IV, Evliya Çelebi mentions the number of glass workshops working for the government, the shops and the workers in these shops and workshops.

Although there are documents about Ottoman glass making in the construction of Suleymaniye mosque and imaret (1550-1557), there are few documents about the production and modeling of the glass makers of the period. Thus, Ottoman period miniatures are accepted as the strongest written and visual documents of their times. One of the most important documents is the miniature by muralist Levni which depicts the circumcision feast of Sultan Ahmet III's four sons and the show of "şişebaz"s in poet Hüseyin Vehbi's "*Surname-i Vehbi*". This miniature is in Topkapı Palace Museum. Another important document is the miniatures by muralist Osman in *Surname-i Hümayun* which depict the circumcision feast of Sultan Murad III's son Mehmed in 1582 which lasted for 52 days and 52 nights and also the parade of the Ottoman glass producers and workers. With this aspect, the work is a historical resource that shows the 10th – 16th centuries Ottoman life, economy, social life, culture, art and entertainment life. Preparing a mobile glass workshop in which glass is blown, even with the purpose of making a show to the sultan, presents many difficulties considering the conditions of the period. The workers around the platform produce glass. In another miniature, Camgers of the Camgeran guild which march by carrying glass in their hands show off their skills. Glasses used in the show are typical Ottoman glass and ceramic products. The color blue used in the glass is also seen in Ottoman style chinaware art. When considered from this aspect, it can be seen that the arts of glass and ceramic developed together in the Ottoman Empire.

One of the interesting areas that do not come to mind immediately while speaking of traditional Turkish glass making is the use of colorful glasses in architecture. Within the traditional construction, glazed windows were used frequently in palaces and konaks. In the 402nd page of *Surname-i Hümayun*, which is in Topkapı Palace, makers of glazed windows can be seen. The tradition of colorful glass plaster window is known to be used intensively. The miniature that depicted architects and engineers with a model of Süleymaniye mosque made of wood and ivory is remarkable since it represents Sinan the Architect who was most probably alive then and the magnificence of Ottoman art through is most monumental construction (Tamcan, 2007). Another important visual of this miniature is the use of colorful glass in the top windows of the model of the mosque.

The present study used a descriptive survey model to reach information and documents about Turkish art of glass as cultural products of traditional artifacts and the data was collected through document analysis and the literature. As document, *Surname-i Hümayun* was analyzed within the integrity of the subject.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

From 17th century onwards, workshops of glass gathered around İstanbul. These workshops were mainly in the areas of Eğrikapı, Balat, Ayvansaray and Bakırköy (Beykoz Camları,1997:7). Thin and white sand which is suitable for making glass was found from Kum Burgaz around Yedikule. As can be understood from Surname-i Hümayun, the art of glass continued with the support of Sultan subject to the palace. Glass was produced within specific rules. The products produced outside these rules were broken and the craftsmen who made these were punished. In 18th century, all bottle and glass workshops were taken inside Tekfur palace during the reign of Mustafa III. It can be understood from examples that 19th century was a bright period for Ottoman art of glass.

As a conclusion, as well as being an important work that purified miniatures from all foreign effects and causing them to become a unique tradition of picturing and reflecting typical characteristics of The Ottoman period and giving examples of traditional Turkish art, Surname-i Hümayun also gives information about the production and development of Turkish art of glass. It is also very important as a cultural record.

Key Words: Traditional Turkish Handcrafts, Turkish Art of Glass, Surname-i Hümayun, Cultural Products, Ottoman Miniature, Seljukian.

GİRİŞ

“Kaba bir tanıma göre, cam ısıtıldıkça akıcılık kazanan, ama hemen yanında, soğuyarak sertleşen ve kırılabilen bir maddedir” (Küçükerman, 1985: 14). Yaklaşık M.Ö. 3. bin sonlarında Bronz Çağ’da keşfedildiği düşünülen ve geçmişten günümüze geniş bir coğrafyada kullanılmış olan cam, yaşantımızın hemen her alanında önemli bir yer almıştır. “Mezopotamya’dan Mısır’a, Akdeniz’den Anadolu’ya kadar pek çok yerde ilk camcılık örnekleri ile karşılaşmak mümkündür” (Küçükerman, 1985: 33). Yapay bir madde olan cam, doğada obsidyen ve kaya kristal/doğal kuvars (necef) olarak da bulunur. Ayna ve süs eşyası olarak da kullanımına rastlanan obsidyen, parlak siyah renkli volkanların patlaması ve magmanın soğuması sonucu oluşan camsı amorf bir yapıdır. (Bkz.Şekil:1)

Şekil: 1. Obsidyen

“Doğal kuvars diye bilinen kaya kristal ise hemen hemen renksiz ve yarı saydamdır. (Bkz. Şekil:2) Troya’ da bulunan M.Ö. 3000’ nin sonuncu çeyreğine ait aslan başı ve M.Ö. 14. Ve 13. Yüzyıllarda yapılmış Hitit heykelciği gibi örnekler, kaya kristalinin çok eski tarihlerden beri Anadolu’da kullanıldığını gösterir” (Canav, 1985: 19).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Şekil:2. Kuvars

Elde edilen kaynaklar ve veriler doğrultusunda, özellikle M.Ö. 50 yıllarında Suriye’de cam üfleme piposunun bulunmasıyla cam işlemedeki ilkel yöntemlerin terk edilmesi, camın işlenmesinde kullanılan köklü değişiklikler olarak kabul edilir. Antik cam ürünler, işlenme ve şekillendirme yöntemlerine göre dönemlerinin isimleriyle anılmışlardır.

1.1. Roma Camları (M.Ö. 100 – M.S. 400): İtalya, İngiltere; Fransa, İspanya, Belçika, Balkanlar, Anadolu, Kuzey Afrika, Kıbrıs, Suriye, İskenderiye ve Roma İmparatorluğu’nun içinde yer alan diğer yerleşim bölgelerinde üretilen camlardır. (Şekil:3) Cam işçiliği Roma sınırları içerisinde ileri seviyelere ulaşmıştır. “Gerek Roma döneminde gerekse ondan önceki dönemlerden itibaren hemen hemen tüm cam eşyaların üretiminde taş, maden ve seramik eşyalar taklit edilmiştir” (Atik, 2004: 160). Cam üfleme tekniğinin bulunuşu üretimde ve maliyette daha verimli sonuçlar ortaya koyması, cam üretiminin artışı ve Anadolu’ya kadar yayılmasında bir gösterge olarak kabul edilebilir. “Konya Arkeoloji Müzesi de Roma Dönemi’nin bu seri üretim sürecinden bol miktarda nasibini almıştır ve bu dönem eserlerine ev sahipliği yapmaktadır”(Küçükpazarlı, 2006: 19).

Şekil: 3. Kuş Şekilli Kaplar, 1. Yüzyıl (Küçükerman,1985:39)

1.2. Bizans Camları (M.S. 5 – 15): Doğu Akdeniz kıyılarında üretilen camlardır (Şekil:4). Bu dönemde cam üretiminde serbest üfleme tekniği ile en ileri uygulamalarda cam kap ve süs eşyaları yanı sıra, mozaik ve düz cam da üretilmiştir. “Yunan-Roma ile Avrupa sanatları arasında bir geçişi temsil eden Bizans’ta cam, teknik ve form açısından olmasa bile işlenen temalar açısından önceleri Eski Roma ve Hristiyan Bizans biçimini, daha sonraları 8. Yüzyıldan itibaren İslam etkilerini yansıtır” (Canav, 1985: 89).

Şekil: 4. Kandil (Küçükerman,1985:96)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

1.3. Beykoz Tipi Camlar (19.Yüzyıl): Bohemya camcılığının 19. yüzyıldaki parlak dönemlerine denk gelen Osmanlı camcılığı, teknikleri ve süslemeleri ile cam işlemedeki sanatını kabul ettirmiş ve kendi tarzını yaratmıştır. Beğeni ile takip edilen Osmanlı cam sanatı, Avrupa’ da “Türk Tarzı” denilen çalışmalar ortaya çıkarmıştır.

“Bohemya cam teknikleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun camcılık girişimlerinde oldukça önemli izler bırakmaktaydı. Bu izler, özellikle 19. yüzyıl Beykoz camcılığı ürünlerinde açıkça görülmektedir” (Onur, 2007: 11). İstanbul Beykoz civarlarında, değişik özelliklerde cam eşyaların üretildiği atölyelerin kurulduğu bilinmektedir. “İlk atölye III. Selim zamanında (1789-1807) opal cam yapım tekniğini Venedik’te öğrendikten sonra İstanbul’a dönen Mehmet Dede tarafından kurulmuştur” (Canav, 1985: 97). İncirköy ve Beykoz’da üretilen cam eserlere Türk zevkini yansıtan “Beykoz İşi” denir. (Bkz. Şekil: 5).

Şekil: 5. Vazolar, (Küçükerman, 1985:103)

Beykoz tipi camlar dört ana grupta toplanır: (Bkz. Şekil:6)

1. **Kristaller ve Renksiz Camlar:** Beykoz Tipi Cam ürünlerin ilk örnekleridir. Bezeme için kullanılan motifler genelde yıldız ile yapılmış bitki şekilleri, özellikle gül ve maydanozdur.
2. **Renkli Camlar:** Kırmızı, kobalt mavisi, menekşe ve koyu mavi gibi renklerde örneklerine rastlanır. Bezemelerde yıldız – mine veya her ikisi de kullanılmıştır.
3. **Opal Camlar:** Opal taşı renginde üretildikleri için bu adı almışlardır. Bunlarda da yıldız – mine veya her ikisi de kullanılmıştır.
4. **Çeşm-i Bülbüller:** Türk camcılığında özel bir yeri olan 19. Yüzyıl cam ürünleridir. Çeşitli cam çubukların saydam cama gömülmesi yöntemi ile yapılan ürünlerdir.

Şekil: 6. Beykoz Tipi Cam Örnekleri, (Küçükerman. 1985: 100,106,111,136)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

2. GELENEKSEL TÜRK CAM SANATI

Yapılmış oldukları dönem ve bulundukları bölgelerin sosyo-kültürel değerlerinin günümüze kadar devam etmesini sağlayan birçok sanat eseri vardır (Örnek, 2014: 798). Türk cam sanatı ile ilgili örnekler dayanıklı olmayan yapısı nedeniyle geçmişten günümüze kadar gelebilen çok sınırlı sayıdaki örneklerle dayanılarak incelenebilmektedir. Günümüze ulaşan bazı örnekler, büyük özenle korunabilen nadir çalışmalardır ve bu çalışmalar müzelerde, koleksiyonlarda yer almaktadır (Yazar, Aslan, 2013:836). Geleneksel Türk cam ürün yapımı Selçuklu ve Osmanlı dönemleri olarak ele alınabilir. Selçuklu'ların doğudan Anadolu'ya göç ettikleri dönemden kalma bazı cam ürünlerinin varlıkları bilinmektedir. I. Alâeddin Keykubad (M.S.1220-1237) devrinde inşa edilen Kubad-Abad Selçuklu Saray külliyesi zengin cam buluntularıyla öne çıkar (Uysal, 2013:609). “Selçuklular döneminde üretilmiş olan camlar, çeşitli kaplar biçiminde olmakla birlikte, dönemin cami, medrese gibi önemli mimari yapılarının alçı pencerelerinde kullanılmış olan düz cam levhalardı (Balıkcı, 2007). Osmanlı Cam Sanatı Selçuklular'ın etkisi altında gelişmiş, daha sonra da kendi üslubunu oluşturmuştur. Selçuklu ve Artuklular döneminden kalan bazı cam ürünleri bugün müze koleksiyonlarında yer almaktadır. “Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi koleksiyonunda yer alan cam boncuk” (Atik, 2004: 84) örnekleri Anadolu'daki cam sanatının temellerini oluşturmaktadır.

Selçuklu'lardan sonra Osmanlı döneminde cam endüstrisi özellikle İstanbul'un fethinden sonra gelişmiştir. 16. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu için her alanda gelişmenin olduğu bir yüzyıl olmuştur. İstanbul'un fethinden sonra bu şehir, Osmanlıların cam üretme merkezi olmuştur. Osmanlı'da camcılıkla uğraşanların, şişe, ayna ve sırça kollarında kendi örgütleri vardı. “Bu örgütleri yöneten ve düzenlemeyi sağlayan kahyalar, o dönemin medrese dışında özel eğitim yapan, sanatçı, memur yetiştirme kurumu olan «Enderun-ı Hümayun» ca seçilmekteydi” (Küçükerman,1985:165). Bu örnek geleneksel camcılığın, saray tarafından desteklendiği ve denetlendiği göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda cam işçiliğinin çok ileri bir seviyede olduğu bugün elde bulunan örneklerle dayanarak söylenebilir. Osmanlı döneminde meslek kuruluşları, sanatları ya da meslekleri için gerekli olan hammaddenin sağlanmasından onun işlenişine, biçimlendirilişine ve satışına kadar her şeyi inceden inceye kurala bağlamıştır. Bu durum hem yapımcıların kendi aralarındaki, hem de yapımcıyla kullanıcı arasındaki ilişkileri belirli bir düzene bağlama anlamındadır. Kanuni Sultan Süleyman devrine ait belgelerde camcı isimleri belirtilmektedir. Camger Hasan, Yusuf bilinen isimlerdir. 1610 yılına tarihlenen bir belgede ise İstanbul'da Eyüp civarında uzun zamandan beri cam ve kandil yapan imalathanelerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi İstanbul'da Sultan IV. Murat zamanında yapılmış bir sayıma göre, devlete bağlı olarak çalışan cam atölyelerinin, dükkânların ve buralarda çalışanların adedini vermektedir. 1640 tarihli narh defterinde cam eşyanın cinsi ve fiyatı konusunda bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı cam işleme sanatı, temelini Selçuklu camcılığından almıştır ancak, kendine özgü tarzını yaratarak özellikle 19. Yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Bu yüzyılda İstanbul'da Beykoz civarında çok değişik özellikler taşıyan cam eşyanın üretildiği atölyelerin kurulduğu bilinmektedir. İlk atölye III. Selim zamanında (1789-1807) opal cam yapım tekniğini Venedik'te öğrendikten sonra İstanbul'a dönen Mehmet Dede tarafından kurulmuştur” (Canav, 1985:97). Osmanlılarda yapılan camlar, düz cam, renkli cam, billur olmak üzere üç çeşitten oluşmaktadır. Binaların pencereleri için kullanılan camlardan başka günlük ihtiyacı karşılayan çeşitli cam eşyalar da üretilmiştir. “Bunun yanında donanmanın fenerleri ve ordu için yapılan cam humbaralar (havan topları) oldukça önemli yer tutmaktadır” (Bayramoğlu, 1974:). “Camın başka bir kullanım alanı da “revzen-i menkuş” (nakışlı pencere) adı verilen pencerelerdir. Osmanlı döneminde, işlevsel

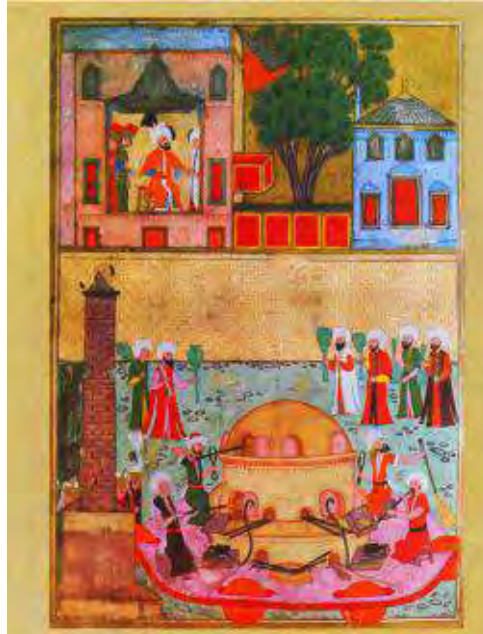
görevlerinin yanı sıra, özellikle dinsel yapıların iç bezemelerinde vazgeçilmez bir öge olarak her zaman yer almıştır” (Özaltın, Ölmez, 2011:13).

3. TÜRK CAM SANATI BAĞLAMINDA SURNAME-İ HÜMAYUN ANALİZİ

Osmanlı Dönemi minyatürleri ait oldukları döneme dair birer belge özelliği taşımaları ile en güçlü yazılı ve görsel belgeler olarak kabul edilir. Örneğin, Levni’nin bugün Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan, III. Sultan Ahmet’in dört oğlunun sünnet düğünlerini anlatan ve Şair Hüseyin Vehbi tarafından yazılmış olan *Sürname* isimli eserdeki yüz otuz yedi minyatür resimleri (İlden, 2011: 1304) ve Nakkaş Osman imzalı *Surname-i Hümayun* minyatür resimleri en önemli yapıtlardandır.

Türk cam sanatı ile ilgili belki de en açıklayıcı görsel belge olarak, III. Murad döneminde oğlu Şehzade Mehmed’ in sünnet törenini (1582) anlatan “*Surname-i Hümayun*” da (1583-1588) Nakkaş Osman ve ekibi tarafından yapıldığı (yaklaşık 1585) bilinen minyatürün olduğunu söyleyebiliriz. “*Surname-i Hümayun*” un Topkapı Sarayı’nda bulunan minyatürlerle dolu nüshasında Osmanlı cam üretimi ve işçiliği ile ilgili altı adet kadar minyatür bulunmaktadır.

“Süleymaniye cami ve imareti (1550-1557) yapımında Osmanlı Dönemi camcılığı ile ilgili belgeler bulunmasına rağmen, dönemin camcılarının üretim ve biçimlendirmeleri ile ilgili hiçbir belge bulunmamaktadır. Ancak, Osmanlı dönemine ait bazı minyatürler Türk cam sanatının gelişimi hakkında bilgi verebilmektedir” (Yazar, Aslan, 2012). Geleneksel Türk camcılığı en yaygın başarıya XVII, XVIII. Yüzyıllarda ulaşabilmiştir. O dönemde gelişmiş bir endüstriden elimize çok az belge ulaşmıştır. “Padişah III. Murat Dönemi’nde, Padişah’ın oğlu Şehzade Mehmet’in sünnet düğünü nedeniyle düzenlenen şenlikleri anlatan *Surname-i Hümayun*’da ki minyatürlerden, o dönemlerde cam sanayinin yapıldığı sonucu çıkmaktadır. Bu minyatürler 16. Yüzyılda Nakkaş Osman tarafından yapılmıştır. Camcı esnaf, Padişah huzurunda geçit töreni yaparken tasvir edilmiştir (Bkz. Şekil: 7). *Surname-i Hümayun*, Türk resim sanatı tarihinde, tüm yabancı etkilerden arınmış ve kendine özgü bir minyatür geleneği oluşturmuş, döneminin özelliklerini yansıtan, geleneksel Türk resim sanatına örnek oluşturabilecek önemli bir eserdir.

Şekil: 7. *Surname-i Hümayun*, Nakkaş Osman, Topkapı Sarayı Müzesi 4/1334,32b).
Cam işleri yapan Camcı Esnaf ve Ustalar. (Aslanapa, 2004:320)

Turkish Studies

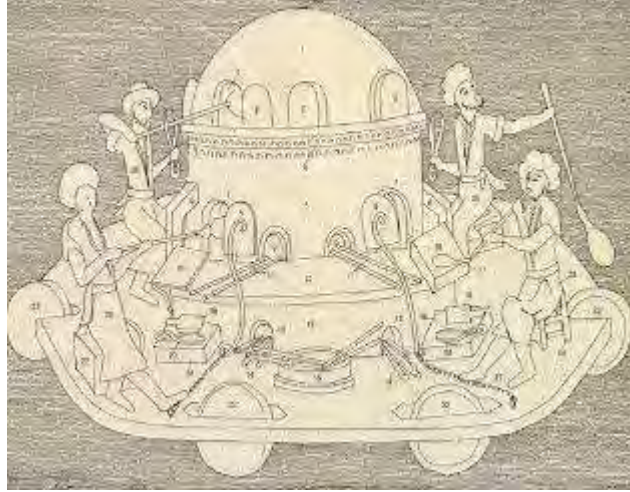
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Surname-i Hümayun 1582 yılında III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmed için düzenlenen ve 52 gün 52 gece boyunca süren sünnet düğünü şenliklerini minyatürlerle anlatan (Elmas: 2000) belge niteliğinde bir yazmadır. Bu minyatürlerin belki de en önemli yanı; şenlik sırasında İstanbul esnafının meslek dallarına ilişkin üretimlerini bir geçit töreni ile sunmalarını gösteren, çeşitli eğlencelerin düzenlendiği, davetlilere ve halka her gün ziyafet ve yemeklerin verildiği, padişahın zaman zaman halka altın ve gümüş saçtığı, fakir çocukları sünnet ettirip giydirdiği, dilencileri sevindirdiği, borçlarından dolayı hapse düşenlerin borçlarını ödeyerek onları özgürlüklerine kavuşturduğu görsel olarak belgelemiş olmasıdır.

Eser bu yönüyle 10. - 16. yüzyıl Osmanlı dönemi yaşamını, ekonomisini, sosyal hayatını, kültürünü, sanatını ve eğlence hayatını gözler önüne seren tarihi bir kaynak niteliği taşımaktadır.

“Camcı esnafın gösterisinde araba üzerine kurulmuş olan bir fırını gösteren, İstanbul camcılığının eski günleri, cam fırını ve bütün esnaf teşkilatı ile birlikte, cam ustalarının geçit törenini gösteren minyatür”, (Onur, 2007: 19) Türk camcılığı hakkında en çarpıcı belgelerden biri olarak kabul edilir.

Bu minyatürde, bir arabanın üzerine inşa edilmiş cam fırının çevresinde yer alan ustaların hem geçide katıldıkları, hem de cam üretimlerini sürdürmekte oldukları görülür. “Bu gezici atölyede kullanılan fırının yapısı üzerinde kısa bir inceleme yapılırsa, günümüzde kullanılan araç ve gerece çok yakın olduğu görülür” (Bkz. Şekil: 8) (Küçükerman, 1985: 149).

Şekil: 8. Cam Fırını ve Cam Ustaları, Surname-i Hümayun (32b)

(1.Fırın Kemerli 2. Kızartma ve Tavlama Ağzı 3. Fırın Kapağı 4. Fırın Kuşağı 5. Fırın ve Çalışma Havuzu Yan Duvarı 6. Fırın Desteği 7. Fırın Ağzı 8. Fırın Ağzı Kapağı 9. Takım Isıtma Ağzı 10. Çalışma Tezgâhı 11. Üfleme Boruları 12. Ocak 13. Ocak Ağzı 14. Yakıt Olarak Kullanılan Çıralı Odun 15. Üfleme Borusunun Ucundaki Camı Kırıp Temizleme Kazanı 16. Sıcak Camı Soğutma Levhası 17. Üfleyerek Biçimlendirmenin İlk Aşaması, Küçük Balon 18. Takım Levhası 19. Tahta Kürek 20. Biçimlendirme ve Destek Maşası 21. Fırın Kapağını Açma Zinciri 22. Cam Atölyesini Taşıyan Tekerlekler 23. Cam Biçimi Hazırlayıcı 24. Tabure 25. Kalfa 26. Kızartmacı 27. Usta Koltuğu 28. Cam Ustası).

Bu fırın çevresindeki ustaların çalışma biçimlerine bakılarak, tam olarak gerçek bir cam üretiminin yapıldığı anlaşılmaktadır" (Onur, 2007: 19-20). “Camcı esnaf bilgi ve hünelerine cam eşya üretilip, padişaha hediye ederek göstermektedirler” (Karşlıoğlu, 2007: 14). Padişah’a gösteri yapmak amacıyla bir geçit töreni için bile olsa içinde cam eriten gezici cam atölyesinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

hazırlanması dönemin koşulları açısından birçok güçlüklerle doludur. Arabanın kuruluşu, boyutları ve üzerindeki cam üretim platformu gerçek bir atölye kadar doğru hazırlanmıştır. Platformun etrafındaki işçiler cam üretimi yapmaktadırlar. Burada gösteri yapan işçiler hünerlerini gösterirken aynı zamanda dönemin cam üretimi hakkında bize bilgi verebilmektedir.

Şenlik Hipodrom’ da, yani At Meydanı’nda gerçekleşmiştir. Bu alanda bulunan İbrahim Paşa Sarayı (şenlik sonrası yıkılmıştır), sarayın bir köşesine saray erkânı ve yabancı hükümet temsilcileri için yapılan üç katlı ahşap seyirlik binası eserdeki sahnelerin vazgeçilmez dekorunu oluşturmuştur (Bkz. Şekil: 9). Camcılar loncasının geçişini gözler önüne seren minyatürdür. Burada padişah, İbrahim Paşa Sarayı Divanhanesinin şahnişinden, ürettikleri cam objeleri sunan, hatta tekerlekli bir araba üzerine yerleştirdikleri seyyar fırın yardımıyla camın üretim aşamalarını ve kullandıkları aletleri sergileyen camcılar loncasını, meydanda küme olmuş halk ve seyirlik binasında oturan misafirlerle birlikte izlemektedir.

Câmgerân Loncası elemanlarının geçiş törenini gösteren bu minyatürde arka planda kavuklu figürlerin ellerinde bulunan ve ortalarından boğumlu olan cam kaplar “Büyük bir ihtimalle kum saatidirler. Bu minyatürlerdeki şişelerin daha tombul benzerleri Saraçhane’deki Polyektus Kilisesi kazılarında, 16. ve 17. yüzyıllara ait Osmanlı tabakalarından çıkmıştır. Burada ayrıca göbekli pencere camları da bulunmuştur. Göbekli basit camlar binaların dışlık pencerelerinde kullanılıyordu” (Onur, 2007: 20).

Ellerinde cam işleri taşıyarak geçen Camgeran Loncası Camgerlerinin hünerlerinin ötesinde bu minyatür de Türk cam sanatı hakkında bilgi verebilmektedir. Gösteride kullanılan camlar tipik Osmanlı cam ve seramik ürünlerdir. Camda kullanılan mavi renk Osmanlı tarzı çini sanatında da görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı’da cam ve seramik sanatının iç içe geliştiği gözlenebilmektedir.

Şekil: 9. Surname-i Hümayun 33b, Topkapı Sarayı Müzesi)
Camgeran Loncası Camgerleri. (Bayramoğlu, 1974: 2)

Geleneksel Türk cam sanatı örnekleri denince ilk akla gelenler günlük cam eşyalar, bardaklar-sürahiler-tabaklar-çiçeklikler-yağ kandilleri-yağ lambaları-çeşitli koku ve parfüm şişeleri ve kaplarıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Osmanlı camcılığı konusunda bilgiler veren bir diğer minyatür ise 1720 yılında Sultan Ahmed III'ün dört şehzadesinin sünnet töreni ve üç kızının evlenmesi nedeniyle yazılmış *Surname-i Vehbi*' de Şişebaz'ların gösteri yaparken Nakkaş Levni tarafından resimlenmiş olan minyatürdür (Bkz. Şekil:10). Bu minyatürde ilginç bir gösteri vardır. “Çeşitli akrobatlar, camlarla gösteriler yapmaktadır. Şişebaz'ın bütün hüneri camın bu özel anlamına bağlanmıştır. Bu gösteri, değerli ve kırılabilen bir malzemeyle yapıldığı için büsbütün önem kazanmış olmalıdır” (Onur, 2007:21,24).

Şekil: 10. Şişebaz (Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı)

Cam üretimi ile ilgili bu başarılı örnekler daha çok saraylar ve konaklar için yapılmış gibidir. Günümüzdeki gibi yaygın bir cam kullanımının olmayışı bunu kanıtlar niteliktedir. Bir başka minyatürde ise sultanın masası üzerinde çeşitli cam ürünleri görülmektedir. Sultan elinde bir kadeh tutmaktadır. Çevrede görülen camlar o dönemlerin tipik özelliklerini taşımaktadır. Ama önemli olan, böyle bir minyatürde camın ele alınışına da bakılarak, camın saray ve çevresi için önemli bir yeri olduğunu göstermesidir. Bu bağlamda Türk camcılığının daha çok saraya ve varlıklı gruba yöneldiği söylenebilir (Bkz. Şekil:11).

Şekil: 11. 2148, II, b, Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı (Küçükerman, 1985: 152)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

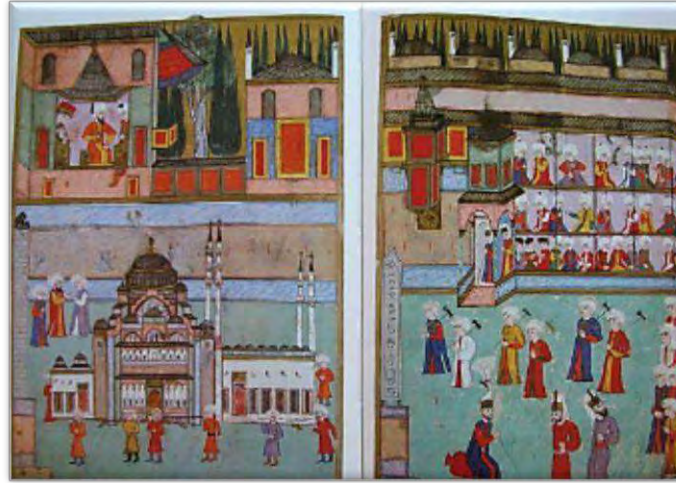
Geleneksel Türk camcılığı dendiği zaman hemen akla gelmeyen ilginç alanlardan biri de renkli camın büyük ustalıklarla mimaride kullanılmasıdır. Geleneksel yapı düzeni içerisinde camlı tepe pencereleri saraylar ve konaklar için yaygınlık kazanmıştır. Topkapı sarayı içinde yer alan bu tür uygulamada tepe pencerelerinde kullanılan camlar çevrenin bütünlüğü içinde eritilerek ilginç bir bütünlük elde edilmeye çalışılmıştır. “Gerek dini yapılarda gerekse sivil mimarlıkta üst pencere veya tepe penceresi dediğimiz ürünler renkli camlarla ve bunların oluşturduğu ışık kompozisyonlarıyla çok özgün ve etkili örneklerdir” (Küçükerman 1985: 190).

Topkapı Sarayı’nda bulunan Surname-i Hümayun’un 402. sayfasında camlı tepe penceresi yapımcıları görülmektedir (Bkz. Şekil:12). Renkli camlı alçı pencere geleneğinin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Şekil: 12. Surname-i Hümayun, s.402, Camlı Tepe Pencere Yapımı (Topkapı Sarayı Müzesi)

Surname-i Hümayun’da görülen camlı tepe penceresinin yapımı, bu geleneğin yaygınlığını ve cam üretimi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Günün değişen ışıklarından yararlanıp iç çevreye çok güçlü etkiler sağlamak amacıyla ilgili pencereler büyük bir ustalıklarla yapılmış ve kırılğan olan cam hassas şekilde kullanılmıştır.

Şekil: 13. Surname-i Hümayun, Mimar ve mühendisler grubunun Süleymaniye Camii’nin tahta ve fildişinden yapılmış çok benzer bir maketi ile geçişi, (Topkapı Sarayı Müzesi)

“Mimar ve mühendisler grubunun Süleymaniye Camii’nin tahta ve fildişinden yapılmış çok benzer bir maketi ile geçişini gösteren bu minyatürde, (Bkz. Şekil:13) muhtemelen hala hayatta

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

olan ve bu geçit törenine katılan Sinan'ı temsil etmesi ve onun en anıtsal yapısı aracılığıyla Osmanlı sanatının görkemini yansıtmayı açısından dikkat çekicidir (Tamcan, 2007).” Bu minyatürün diğer önemli görsel verilerinde ilki, Süleymaniye Camii maketinde üst pencere veya tepe pencerelerinin renkli camlarla kullanılmasını göstermesidir. Diğer ise camcı esnafın geçit töreninin resimlendiği minyatür ile mimarlar ve mühendislerin geçit töreninin veren bu minyatürdeki iki sahne kompozisyona dikkat edildiğinde genelde nakkaşlar şablon olarak bu sahneleri kullanmış ve adeta Surname-i Hümayunu şenlikleri anlatan resimli bir öyküye dönüştürmüşlerdir.

4. SONUÇ

17. yüzyıldan itibaren cam atölyeleri İstanbul çevresinde toplanmıştır. “İstanbul çevresi olarak bilinen Eğrikapı, Balat, Ayvansaray ve Bakırköy atölyelerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerdi” (Beykoz Camları, 1997: 7). Bu dönemde cam yapımı için elverişli ince ve beyaz kum, Yedikule civarındaki Kumburgaz'dan sağlanmıştır. Surname-i Hümayun'dan da anlaşıldığı gibi Osmanlı Devletinde cam sanatı, padişahın desteği ile saraya bağlı olarak üretimini sürdürmüştür. Cam üretimi belirli kurallara göre yapılmıştır. Bu kuralların dışında üretilen ürünler kırılmış ve yapan ustalar da cezalandırılmıştır. 18. yüzyılda III. Mustafa zamanında tüm şişe ve cam atölyeleri, Tekfur Sarayı içine alınmıştır. 19. Yüzyılda ise Osmanlı Cam Sanatında parlak bir dönem yaşandığı örneklerden anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Surname-i Hümayun, tüm yabancı etkilerden arınmış ve kendine özgü bir minyatür geleneği oluşturmuş ve Osmanlı'nın tipik özelliklerini yansıtan, geleneksel Türk resim sanatına örnek oluşturabilecek önemli bir eser olmasının yanında geleneksel Türk cam sanatı ürünlerinin yapımı ve gelişimi hakkında bilgi verebilmektedir.

KAYNAKÇA

- ATİK, Ş. 2004. **M.Ö. 1. Binde Anadolu'da Cam Üretimi ve Tasarımı**, Yayınlanmış Doktora Tezi: İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- BAYRAMOĞLU, Fuat, 1974. **Türk Cam Sanatı ve Beykoz İşleri**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- BALIKÇI, Burcu, 2007. **İstanbul Müzelerinde Bulunan Bezemeli Dekoratif Cam Eserler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- CANAV, Üzlifat, 1985. **Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu**, İstanbul: Çağdaş Yayıncılık ve Basın Sanayi A.Ş. Yay., s.19, 89, 97.
- ELMAS, Hüseyin, 2000. **Çağdaş Türk Resminde Minyatür Etkileri**, Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- İLDEN, Serkan, 2011. **Levni İmzalı İnsan Resimlerinde Figür Anlayışı**, TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 6/1 Winter 2011, p. 1303-1315, ANKARA-TURKEY, <http://www.turkishstudies.net>, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.1785
- KÜÇÜKERMEN, Önder, 1985. **Cam Sanatı ve Geleneksel Türk Camcılığından Örnekler**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 271/39, s.14, 33, 149.
- KÜÇÜKPAZARLI, N. 2006. **Konya Arkeoloji Müzesi'nde Bulunan Roma Çağı Cam Eserler**, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi: Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ONUR, B.A. 2007. **Osmanlı İmparatorluğu Cam Sanatı ve Çeşm-i Bülbüller**, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi: İstanbul, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖRNEK, Demet, 2014. **Türk El Sanatları İçerisinde Sigara Ağızlıkları Ve Tabakalarının Yeri Ve Önemi**, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 9/10 Fall 2014, p. 797-807, ANKARA-TURKEY, <http://www.turkishstudies.net>, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.7462
- ÖZALTIN, F.N. , Filiz N. Ölmez, 2011.**Osmanlı Dönemi Minyatürlerinde El Sanatlarından İzler**, S. Demirel Üniv. Güzel sanatlar Fakültesi Dergisi, ATT-E Mayıs 07.
- TAMCAN, Şebnem, 2007. **Surname-i Hümayun'in Discover Islamic Art**, Place: Museum With NoFrontiers,2013.http://www.discoverislamicart.org/database_item.php?id=object;ISL;tr;Mus01_A;49;tr.
- UYSAL, Zekiye, 2013. **Kubad Abad Kazılarında (2005-2010) Bulunan Cam Kadehler**, TURKISH STUDIES - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, ISSN: 1308-2140, Volume 8/3, Winter 2013, p. 609-623, ANKARA-TURKEY, <http://www.turkishstudies.net>, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.4197
- YAZAR, Tarık, Tamer ASLAN, 2013. **Biçimlerin Temel İlkeleri Bağlamında Simge Olarak Geleneksel Türk Cam Sanatı Ve Gelişimi, (Traditional Turkish Art Of Glass-Making As A Symbol Within The Context Of Basic Principles Of Style And Its Development)**, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume:6, Issue:3, Page, 829-854, Doi Number: http://dx.doi.org/10.9761/JASSS_803.

<http://www.camocagi.org> (12/05/2013).

<http://www.karbilgi.com> (14/05/2013).

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- ASLAN, T., YAZAR, T. Geleneksel El Sanatları Bağlamında Kültür Ürünleri Olarak Türk Cam Sanatı: Surname-İ Hümayun Analizi, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/5 Spring 2015, p. 13-26, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8126>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

“KARANLIK SOKAĞI AYDINLATAN” ENSTİTÜ: AKSU KÖY ENSTİTÜSÜ*

Aslı AVCI AKÇALI**

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşuyla birlikte çökmüş bir imparatorluğun harabelerini miras olarak devralmıştı. Cumhuriyet değerlerinin benimsenmesi, toplumsal, kültürel ve iktisadi gelişimin sağlanması ve halkın uygarlık düzeyine erişmesi hedefi, köye ve köylüye yönelik eğitim politikalarına verilen önemin artmasını sağladı. Çünkü halkın çok büyük bir kısmı köylerde yaşamakla birlikte buralarda okuma yazma oranı çok düşüktü. Temel geçim kaynağı olan tarımsal üretim ise ilkel yöntemlerle yapıyordu ve çiftçi emeğinin ürününü verimli hale getirecek bilgi ve birikimden yoksundu. Köyün ve köylünün kalkınmasına yönelik eğitim faaliyetleri köy muallim mekteplerinin açılması, Köyüşleri Komisyonu’nun toplanması, halkevlerinin, eğitim kurslarının açılması ve nihayet 1937-38’de açılmaya başlanan köy öğretmen okullarının 1940’da köy enstitülerine dönüşmesiyle sonuçlandı. 1945-46 öğretim yılına gelindiğinde ülke çapında açılan köy enstitülerinin sayısı 21’e ulaşmıştı. Bu enstitülerden biri de Aksu Köy Enstitüsü’yüdü. Bu çalışmada “Karanlık Sokağı Aydınlatan” Aksu Köy Enstitüsü’nün tanıtılması amaçlanmıştır. Çalışmada yazılı kaynaklardan elde edilen verilere ek olarak Aksu Köy Enstitüsü 1948 mezunu bir (Melek Doruk Atçakarlar), 1946 mezunu ve şu anda hayatta olmayan iki (Mustafa Avcı ve İbrahim Güldal) öğretmen ile yapılmış görüşmelerden elde edilen verilerle, enstitü yaşamının çeşitli boyutlarına kişisel örnekler sunularak ışık tutulması planlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy Enstitüleri, Antalya, Aksu Köy Enstitüsü

* Bu makale 04-06 Mart 2015 tarihleri arasında düzenlenmiş olan I. Teke Yöresi Sempozyumu’nda sunulan “Tanıkların Gözünden ‘Karanlık Sokağı Aydınlatan’ Enstitü: Aksu Köy Enstitüsü” başlıklı bildirinin geliştirilmesiyle oluşturulmuştur.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Arş. Gör. Dr. Buca Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, El-mek: asli.avci@deu.edu.tr

THE INSTITUTE WHICH "ILLUMINATES THE DARK STREET": AKSU VILLAGE INSTITUTE

STRUCTURED ABSTRACT

By its establishment, Turkish Republic took over the ruins of a collapsed empire as heritage. The aim of the adoption of Republican values, ensuring social, cultural and economic development led to an increased importance given to educational policies for villages and villagers. Besides the majority of the people were living in villages, the rate of literacy was low there. Agricultural production as the main livelihood was done using primitive methods and farmers lacked information and knowledge to make their product of labor efficient. Training activities for the development of the village and the villagers resulted in opening Village Teacher Schools (*Köy Muallim Mektepleri*), aggregation of Village Affairs Committee, Foundation of People's Houses, Village Educator Courses, and finally transforming Village Teacher Schools (*Köy Öğretmen Okulları*) which began to be opened in 1937-38, to Village Institutes in 1940. In 1945-46 academic year the number of nationwide village institutes opened had reached 21. One of these institutes was Aksu Village Institute. In this study, it is aimed to evaluate various dimensions of generally all village institutes and particularly Aksu Village Institute like establishment phase, student admission to school, difficulties experienced in the institutes, educational activities, personal relationships and daily life, health conditions, the relationship with villages around the institute and other village institutions, requirements after graduation, closure process of institutes.

In the study the information was obtained from the witnesses in addition to first and second hand-written sources. Applying to personal memories is frequent in the studies about village institutes. Indeed in historical researches, it is a common situation to apply witnesses in addition to written sources to enlighten the historical facts. Thus, in this study personal examples about various dimensions of the village institutes were presented by the data obtained from interviews with three retired teachers graduated from Aksu Village Institute in addition to the written sources. Document analyze method was used to analyze written sources and content analyze method was used to analyze interview data.

After the approval of Village Institutes Law on 17th April 1940, Aksu Village Institute was founded in the place called "Dark Street" next to the ruins of Perge, 16 kilometers east of Antalya province. Educational activities began in 8 barracks which were made at first by a team from Eskişehir Çifteler Village Institute. Then the main buildings were made by the teachers and students. According to the law, every village institute could admit students only from the villages that it was responsible for. So Aksu Village Institute admitted students from the villages of Antalya, Muğla and Mersin. Because of the financial problems, students even came to school difficultly. Whereas the number of students remained below the quota in early years, in the following years, the number of students applied and were accepted to the school

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

has increased. Between 1940-1953 (except 1942-1943 academic year) 1062 students were enrolled in the Aksu Village Institute. 373 of these students left school before completing their education because of death, disease, truancy, flunk, expulsion and etc. and 749 of them graduated.

During this period, because of the World War II, insufficient portion of the country’s budget was allocated to the education. Therefore in the early years there had been problems in meeting some of the needs of students in Aksu as in other institutes. But in the following years these problems were solved. For example at the beginning bread and some other foods were inadequate. But then a bakery was built in Aksu Village Institute. Moreover the institute began to produce its own food by agricultural activities.

The first curriculum of the village institute was established in 1943. During the 5 years of this education, students attended three types of courses. The first group consisted of culture, science and teaching courses (totally 114 weeks), second group consisted of agricultural courses and studies (totally 58 weeks) and third group consisted of technical courses and studies (totally 58 weeks). As the teachers interviewed told great importance was given to practical works at the institute. Arithmetic, geometry, nature, physics and chemistry lessons were given in the fields, workshop, barn, and hencoops with the methods based on practice. History, geography and Turkish courses were also taught with sightseeing which based on researching and observing. Students participated in the activities like farming, blacksmithing, carpentry, and sewing. In the institutes courses such as painting, music and physical education had an important place as well. Besides an intensive educational and work pace time was left for leisure and recreational activities.

Despite their large population healthy job sharing, work discipline and human relations were sustained in the institutes. The teacher-student relationships in the institutes were based on love and respect. Democratic internal functioning and family life style were dominant. When there was a problem instead of disciplining students by force, they were provided to internalize the rules. The interviewed teachers gave examples showing the existence of a democratic understanding and tolerance approach to the students.

In the institutes health services were provided in a specific order. Aksu Village Institute had a doctor just after its foundation. The doctor of the institute was concerning with the health of all the members of the Institute and their families. As well as she was dealing with the health of the surrounding villagers through visits, health controls, audits and conferences. The support of the institute to the village and villagers that the institute was responsible for was not limited with health issues. In solving the literacy problems of the villagers and educating them, in the revitalization of cultural wealth, folk dances and arts, institute teachers had important tasks. In Ulus newspaper important information about the interaction of Aksu Village Institute with the surrounding villages was given. In this article it was stated that the institute doctor was looking after the patients of 25 villages without stopping day and night, so the institute was known as “our school” in surrounding villages. In the same article the writer says that in just one years old institute

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

students not only made their own works but also repaired the villagers' cars and plows in workshops and thought the people of 14 villages weaving under the mainstream of teachers and masters.

After graduation teachers were given a fee of 3 months, enough land in villages they work to make living and use for course exercises. School buildings and houses of the teachers in villages were made by village elders. Whereas they were expected to work for 20 years in the villages they were appointed. Tasks of the teachers in villages were laid down by the Law of Village Schools and Institutes Organization in 1942. According to this as well as educating village children, they were responsible for educating adults. Accordingly the teachers graduated from village institutes engaged in many works to provide the village develop culturally, socially and economically. Interviewed teachers said that they were well met by the people in the villages they worked after graduation, easily communicated with them, but had some problems related with physical conditions. They added that the knowledge they had acquired at the institute provided convenience.

The opposition from within the political party against institutes during the establishment phase showed the reflections together with criticisms occurred in later stages and caused to the termination of the project in a short period of time (14 years). The criticisms against the institutes can be classified in three groups as criticisms about opening goal, functioning and the success of them. But there are many opposing views against these criticisms. Interviewed teachers also mentioned that they think so.

Although the village institutes project is short-lived, it has set an example for the educational systems of many countries around the world. It also continues to be a matter still being researched and debated in Turkey. While some of the 21 village institutes have been studied by the researchers, there is not enough research about some others Archival and unexamined documents hosted by the Institutes expect researches to rake up new information.

Key Words: Village Institutes, Antalya, Aksu Village Institute

Giriş

Cumhuriyet'in ilk yıllarında halk Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden arta kalan ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele etmek durumundaydı. Uzun süren savaş yıllarının da etkisiyle yaşanan nüfus kayıpları, mübadele, ekonomik bunalım gibi problemler halkın üzerinde önemli bir baskı unsuru oluşturmaktaydı. Cumhuriyet'in ilk düzenli nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılı nüfus verileri incelendiğinde nüfusun %24,2'sinin (3.305.879) kentlerde, %75,8'inin (10.342.391) ise köylerde yaşadığı görülür (T.C.Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü). Bugün bile toplam nüfusun önemli bir bölümünün kırsal kesimde yaşadığı, yiyecek maddelerinin ve sanayinin ihtiyacı olan işlenmemiş maddelerin çoğunun burada üretildiği düşünüldüğünde, ülkenin kalkınması için atılacak ilk adımların kırsal alandan başlaması gerektiği yadsınamaz bir gerçektir (Arayıcı, 2002, s.58). Bu nedenle Cumhuriyet'in kurucuları özellikle kırsal nüfusa yönelik ekonomik ve sosyal politikaların öneminin farkındaydı ve buna yönelik çalışmalara hız vermişlerdi. Atatürk'ün "*Türkiye'nin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üreticisi köylüdür. O halde, herkesten çok güvenç, mutluluk ve varlığa hak kazanan ve yaraşık olan köylüdür. Bundan ötürü Türkiye*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin ekonomik politikası bu asıl amacı elde etmeye yöneliktir” (Arayıcı, 2002, s.60) şeklindeki sözleri bu yaklaşımı yansıtmaktadır.

Bu dönemde kırsal kesimin maruz kaldığı temel toplumsal ve ekonomik sorunlar altyapı eksiklikleri, yoksulluk, tarımsal üretim araçlarının yetersizliği ve bu konudaki teknik bilgi eksikliğinden doğan, emekle ters orantılı üretkenlik, ulaşım sorunları, bu kesimde yaşayan halkla iktidar mekanizmaları arasındaki kopukluk gibi sorunlardı (Arayıcı, 2002, s.59,82). Bunun yanı sıra toplumsal kalkınmanın ve gelişmenin temel taşı olan eğitim ve öğretim sisteminde de ciddi sorunlar yaşanmaktaydı. Oysa Cumhuriyet’in kurucuları diğer ulus devletlerde olduğu gibi ilerleme, bütünleşme, ulusçuluk, sekülerleşme ve birliği esas alan tutarlı ve pragmatik bir eğitim politikasının gerekliliğinin farkına varmışlardı (Şimşek, Küçük&Topkaya, 2012, s.2809-2823).

1927 yılında elde edilen nüfus sayımı verilerine göre kırsal nüfusun %94’ü okur-yazar değildi. Okullaşma oranı çok düşüktü. Eğitim öğretimin cinsiyete ve bölgelere göre dağılımı arasında da ciddi farklılıklar bulunmaktaydı. Öğretmen sayısı yetersizdi ve var olan öğretmenlerin kırsal kesimde eğitim öğretim yapma konusunda uyum problemleri bulunuyordu (Arayıcı, 2002, s.102, 110). Bu sorunların en kısa ve ucuz yoldan çözülmesine ihtiyaç duyuluyordu. Bu durum Cumhuriyet yönetiminin eğitim politikalarını şekillendiren etkenler olmuştur. Cumhuriyet Türkiye’sinde ilköğretimin yaygınlaştırılması ve okuma yazma sorununun temelden çözülmesi amacıyla üzerinde önemle durulan esaslar Arayıcı (2002, s.100) tarafından şöyle sıralanmıştır:

1. İlköğretimin hızla yayılmasını sağlamak için kentlerde, kasabalarda ve özellikle köylerde yeni okullar açmak,
2. Bu okullarda öğretmenlik yapacak ve bunları teftiş edecek yeni elemanları yetiştirmek,
3. İnsanların yeni rejimin ilkelerine uygun ve planlı bir şekilde yetiştirilmelerini sağlamak,
4. Köylerde eğitim öğretimi yaygınlaştırmak, köylünün ihtiyacı olan teknik bilgiyi kullanma becerisini kazandırmak,
5. Öğretim çağı dışında bulunanların yararlanabilmeleri için ülke düzeyinde yeni ulus okulları açmak ve halkın okuma yazma sorununu temelden çözmek.

Bu amaçla yerli ve yabancı danışmanların yönlendirmeleriyle kırsal alanlara yönelik çeşitli eğitim projeleri hayata geçirilmiştir.¹ Bu kapsamdaki projelerden bazıları, halk dershaneleri, millet mektepleri, Türk ocakları, halkevleri, halk odaları, sanat ve ticaret okulları, tarım okulları, köy öğretmen okulları ve 1940’larda yaşama geçerek ancak 14 yıllık bir süre zarfında yaşama şansı bulan köy enstitüleridir (Babahan, 2009, s.209).

İlki 1936 yılında Eskişehir/Çifteler’de açılan ve 1937 yılında Köy Eğitimcileri Kanunu’nda görevleri “nüfusları öğretmen gönderilmesine elverişli olmayan köylerin öğretim ve eğitim işlerini görmek ve ziraat işlerinin fenni biçimde gerçekleştirilmesinde köylüye yardımcı olmak” şeklinde tanımlanan köy eğitimcileri kursları başarıyla sonuçlanmıştır. Bunu takiben 1937-38 öğretim yılında Çifteler ve İzmir Kızılçullu’da açılan iki köy öğretmen okulu 1940 yılında açılacak köy enstitülerinin temelini oluşturmuştur (Altunya, 2002, s.10-11).

Kuruluş Aşaması ve Aksu Köy Enstitüsü

17 Nisan 1940 tarihinde onaylanan Köy Enstitüleri Kanunu ile köy enstitülerinin hazırlık evresi sona ermiş, “köy öğretmen okulları” “köy enstitüleri” adını almıştır. Kanunda enstitülerin

¹Cumhuriyet Dönemi’nde yabancı uzmanların eğitim sistemi hakkındaki görüşleri hakkında bakınız Zafer Tangülü, Oğuzhan Karadeniz, Sinan Ateş, “Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/5, Spring 2014, s.1895-1910.

“köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere” açılacağı belirtilmektedir. Enstitülere tam devreli köy okullarını bitirmiş sağlıklı ve uygun köy çocuklarının alınacağı ve bu çocukların enstitülerde en az beş yıl eğitim görecekları açıklanmıştır. Tahsil bitiminde öğretmen olarak atananların bakanlığın atayacağı yerde 20 yıl çalışma zorunluluğu bulunduğu ve bu süre zarfında köyün her türlü eğitim ve öğretim işlerini görecekları belirtilmiştir. Kanunda ayrıca tahsil bitiminde ne gibi koşullara tabi olunacağı ve ne tür imkânların sağlanacağı da ortaya konmuştur (Köy Enstitüleri Kanunu, 1940). 19 Nisan 1940 tarihli Cumhuriyet gazetesi enstitülerin açılış haberini “Köy Enstitüleri Teşkilatı: Kanun memnuniyetle karşılandı-12 vilayette geniş kadrolu köy enstitüleri kuruluyor ” başlığı altında duyurmuştur. Haberde “Köylerimizin ve köylümüzün hakiki manası ile uyandırılması vadisinde büyük bir inkılâp hamlesi demek olan köy enstitüleri teşkilatı memlekette derin bir memnuniyetle telakki ve mütalaa edilmektedir” denilmekte, Köy Enstitüleri Kanunu hakkında bilgi verilerek, enstitülerin bulundukları yerler, hangi vilayetlerden talebe alacakları, talebelerin neye göre seçileceği, başvuruların nasıl yapılması gerektiği ilan edilmektedir (Köy Enstitüleri Teşkilatı, 1940). Aynı yıl enstitülerin sayısı 14’e çıkarılmış, 1946’ya gelindiğinde ise 21’e ulaşmıştır.²

Köy enstitülerinin yerlerinin belirlenmesinde tüm ülkeye dengeli bir dağılım sağlanması konusu dikkate alınmıştır. Burada amaç bölgecilik, zor şartlar ve siyasi nedenleri göz ardı ederek, hatta bunların ortadan kaldırılabilmesi için eğitimde ve diğer hizmetlerde eşitliğin sağlanmasıdır (Aydın, 2007, s.83).

İsmail Hakkı Tonguç, eğitim kursu ve öğretmen okulu yöneticileri, yeni müdür adayları, Tarım Bakanlığı uzmanı ve yerel yöneticilerle birlikte Anadolu’yu dolaşarak uygun illerde, uygun köylerin kenarında, yol üstünde enstitü kurmaya uygun yer aramışlardır. Belirlenen yerler doğanın, köylerin ortasında işe yaramaz zannedilen bataklık, kurak, susuz, verimsiz yerlerdi (Aydın, 2007, s.81-83). Bununla birlikte enstitülerin yerleşim yeri tren istasyonlarına, limanlara, ilçe merkezlerine bağlanan yolların yakınında olmalı enstitüler konum itibarıyla sağlıkçı, teknisyen, doktor ve benzer elemanların köylere ulaşımının mümkün olduğu alanlarda yer almalıydı (Aydın, 2007, s.81; Arayıcı, 2002, s.227).

Bu doğrultuda güney vilayetleri için açılacak enstitü merkezi olarak Antalya seçilmiştir. 1940 yılında Antalya ilinin 16 kilometre doğusunda, “Karanlık Sokak” olarak adlandırılan yerde, Perge Harabeleri’nin yanında Aksu Köy Enstitüsü kurulmuştur.³ Enstitü adını yakınında yer alan ırmaktan almıştır (Gedikoğlu, 1971, s.43). Burada 1940 yılının Mart ve Nisan aylarında İlköğretim Müfettişi Bayram Karatan başkanlığında Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü’nden gelen 18 öğrenci ve bir yapıcılık öğretmeni 4’ü enstitüye, 4’ü eğitimcilerle ait olmak üzere 8 baraka yapmışlardır. Bu binalar 200 kişilik yatakhane ve yemekhane, 3 atölye ve bir depo ile 100 öğretmenin yatakhane ve dersane ihtiyacına yetecek potansiyele sahiptir. Enstitülerin yapımı için enstitü kanununun çıkmasıyla birlikte ödenek çıkartılmış, binaların yapımı içinse o yörenin özellikleri dikkate alınarak proje yarışmaları açılmıştır. Aksu Köy Enstitüsü için proje yarışmasını yüksek mimar Asım Mutlu kazanmış ve proje uygulanmıştır. Enstitüdeki binalar öğretmenler ve öğrencilerle birlikte yapılmıştır (Bkz. Ek1). İnşaa süreci sonrasında kampüsün alanı 220 dekadı ve üzerinde 40

² Bu enstitülerden Dicle Köy Enstitüsü hakkında bakınız Ercan Çağlayan, “Köy Enstitülerinin açılması ve Dicle Köy Enstitüsü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol.9/1, Winter 2014, s.119-132; Nebahat Arslan, “Türk Eğitim Sisteminde Köy Enstitülerine bir Örnek: Kars Cılavuz Köy Enstitüsü”, *History Studies*, Vol.4/1, 2012, s. 29-45.

³ Aksu Köy Enstitüsü hakkında kişisel anılar temel alınarak oluşturulmuş iki kaynak olarak bkz. *Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü*, Yay.Haz: Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, Antalya Kent Müzesi Yayınları, Antalya 2011, s. 87 ve Mustafa Şanlı, *Kara Çadırdan Aksu Köy Enstitüsüne*, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir 2012.

parçanın üzerinde bina vardı (Bkz. Ek 2). Bununla birlikte okulun 1100 dekar tarım alanı bulunuyordu (Deniz, 2009, s.18).

Öğrenci Alımı

İlköğretim Genel Müdürlüğü’nün 18.08.1941 tarihli ve Hasan Ali Yücel imzalı kararında “köy enstitüsüne tam devreli köy ilkokullarını bitirmiş ...ve halen çiftçilikle geçinen köylü ailelerin çocuklarından sıhhat durumları bu işe müsait bulunan istekliler arasında en müsaitlerin seçilmesi şarttır” denmektedir (Tamimler, 1941). Burada amaç öğrencilerin enstitü iş hayatına kolayca uyum sağlamalarını sonra da köylerine dönüp köy hayatına ve hizmetlerine sıkı sıkıya bağlanmalarını sağlayabilmektir. Yani köy çocuğunu köyden alıp yetiştirmek ve yine köye göndermek amaçlanmaktadır. Eğitim olanakları şehir ve kasaba çocuklarının ayaklarına götürülürken köy çocuklarına da demokratik biçimde eğitim olanağı sağlanması amacıyla gerekli görülmüştür (Gedikoğlu, 1971, s.57-58).

Kararda enstitülere mümkün olduğu kadar çok köy ve nahiyeden öğrenci alınması öngörülmekteydi. Seçim işini ilköğretim müfettişleri, gezici başöğretmenler, okul başöğretmen ve öğretmenleri, maarif memurları öğrenciyi bizzat görerek ve merkezden gönderilen öğrenci alım fişlerinde yer alan esaslara göre gerçekleştireceklerdi. Kararda köy enstitülerinin eğitim süreleri 5 yıl olarak belirtilmekte, kabul edilen öğrencilerin okula gelirken kefalet senetlerini de düzenlemeleri istenmektedir. Belgede okula alınacak öğrencilerin giyecek, yiyecek ve yatacak masraflarının okul idaresince temin edileceği, kabul edilen öğrencinin okula gelme ve okulda iken köyüne gidip gelme yol masraflarının ise öğrenciye ait olacağı belirtilmektedir (Tamimler, 1941). Dönem koşullarının ağırlığı altında öğrencilerin bunu sağlaması bile oldukça güç olmuştur. Güldal (2007) okula geliş zorluğunu şöyle anlatmaktadır: “Mesela köyden okula kayıt olmaya geleceğiz. Vasiya yok. Hasan Gülkökan diye (Hasan Ağa diyorlardı) bir kamyon şoförü vardı. ‘Biz Antalya’ya gideceğiz’ dedik. ‘Buğday kamyonunun üstüne çıkan’ dedi. ‘Ellişer kuruş para verin’. Torun Ayşe diye de bir hanımı vardı. ‘Bu çocuklar okuyacak, öğretmen olacaktı. Bunlardan yirmi beşer kuruş para aliver’ dedi. ‘Ben seni kırmayayım’ dedi. ‘Çocuklar öğretmen olacaktı’. Kamyonun üstüne bindirdi. Şubatın 18’inde, o ayazda Antalya’ya geldik. Oradan Aksu’ya gitmek için yer öğrendik. Ali dayı diye bir arabacı vardı. Fayton arabası vardı, onunla götürdü bizi Aksu’ya. Şubatın o ayazında öyle ulaştık”. Kefalet senediyle ilgili olarak da Güldal “Bizden taahhüt diye bir şey istediler. Onu yaptırdık geldik. Taahhütname kaçan olursa, okumayan olursa ödeyecek. Para yok ki. Zaten biz yol parasını bulamıyorduk” demektedir.

Her enstitünün kapsadığı illerin köylerinden öğrenci kabul etmesi gerekliliği doğrultusunda Aksu Köy Enstitüsü’ne Antalya, Muğla ve Mersin köylerinden öğrenci alınması planlanmıştır (Aydın, 2007, s.80). Okulun ilk müdürü Talat Ersoy’un Haziran 1940’ta (İzmir/Kızılçullu’dan) Aksu’ya gelmesinin ardından okula kayıt için öğrenciler gelmeye başlamıştır. Antalya gazetesinin 10 Haziran 1940 tarihine ait sayısında Gültekin “Aksu Köy Enstitüsü ve Öğretmenlerimiz” başlıklı yazısında o tarihte Aksu’daki eğitim kursunda 83 öğretmen adayının yanı sıra bu öğretmenler için bir müdür, bir eğitim şefi ve 12 öğretmen bulunduğunu belirtmektedir. Aksu Köy Enstitüsü’ne ise o yıl 30 kız, 30 erkek öğrenci alınacağını yazmıştır. Ekim 1941’de ise enstitüye Antalya’dan 110, Muğla’dan 50 ve İçel’den 50 öğrenci alınacağı belirtilmiştir (Tamimler, 1941). İlk yıllar başvuran öğrenci sayısı belirlenen kontenjanın altında kalırken ilerleyen yıllarda okula başvuran ve kabul edilen öğrenci sayısı da giderek artmıştır.

Açıldığı yıldan 1953’e kadarki dönemde her eğitim öğretim yılı için Aksu Köy Enstitüsü’nde bulunan toplam öğrenci sayısını, okulun birinci sınıfına kaydedilen, okuldan ayrılan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ve diploma alan öğrenci sayılarının cinsiyete göre dağılımını aşağıdaki tabloda görmek mümkündür.⁴

Tablo.1 1940-1953 yılları arası Aksu Köy Enstitüsü'nün öğrenci durumu

Öğretim yılı	Okulun öğrenci sayısı			Birinci sınıfa girenler			Okuldan ayrılanlar			Diploma alanlar		
	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam	Erkek	Kız	Toplam
1940-1941	103	7	110	8	2	10	1	—	1	—	—	—
1941-1942	102	12	114	12	2	14	5	7	12	—	—	—
1942-1943	Veriler eksik											
1943-1944	454	91	545	191	22	213	4	—	4	27	4	31
1944-1945	807	165	972	201	39	240	9	2	11	75	9	84
1945-1946	710	135	845	105	14	119	31	11	42	99	43	142
1946-1947	633	91	724	151	15	166	139	22	161	101	7	108
1947-1948	444	58	502	42	2	44	23	7	30	84	16	100
1948-1949	413	36	449	70	1	71	18	1	19	46	14	60
1949-1950	529	29	558	117	1	118	4	—	4	63	7	70
1950-1951	586	—	586	—	—	—	13	—	13	102	—	102
1951-1952	498	—	498	21	—	21	20	—	20	52	—	52
1952-1953	502	—	502	46	—	46	56	—	56	—	—	—

Tabloya göre 1940-1953 yılları arasında (1942-1943 öğretim yılı hariç) Aksu Köy Enstitüsü'ne toplam 1062 öğrenci alınmıştır. Bu öğrencilerin 373'ü ölüm, hastalık, okulu terk, kovulma, sınıfta kalma, devamsızlık ve başka sebeplerle öğrenimini tamamlamadan okuldan ayrılmıştır. Ölüm nedeniyle bu yıllarda toplam 16, hastalık nedeniyle ise 18 öğrenci okuldan ayrılmıştır. Özellikle 1946-1947 yılında çok sayıda (161) öğrencinin okuldan ayrıldığı görülmektedir. Veriler incelendiğinde bu öğrencilerin çok büyük bir bölümünün (107'si) üst üste iki yıl sınıfta kaldığı için okuldan atıldığı görülmüştür. Bu durum enstitülerde başarının öğrenime devam edebilmek için önemli bir kıstas olduğunu göstermektedir.

Tablo incelendiğinde kız öğrencilerin sayısının ilk yıllar oldukça az olduğu görülmekle beraber 1945-1946 yılına gelene kadar sayının arttığı, fakat daha sonraki yıllarda tekrar düşüş gösterdiği görülmektedir. 1950-1951 yılından itibaren ise enstitüde kız öğrenci bulunmadığı görülmektedir. Bunun nedeni 1950'den sonra Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle enstitülerin kız öğrencilerinin Kızılcıllu ve Beşikdüzü Köy Enstitülerinde toplanmasıdır.

Enstitü ilk mezunlarını 1943-1944 yılında vermiştir. 1943-1953 yılları arasında toplamda 749 öğrenci okuldan diploma almaya hak kazanmıştır. 1952 yılında ise köy enstitülerinin süresinin 6 yıla çıkarılması nedeniyle mezun verilememiştir.

İhtiyaçlar ve Zorluklar

Enstitülerin faaliyete geçtiği 1940'lı yıllar II. Dünya Savaşı'nın etkilerinin yoğun biçimde hissedildiği yıllardır. Kurtuluş Savaşı Dönemi'nde kırılan nüfusun artırılması için yürütülen nüfus politikaları sonuç vermeye başlamakla birlikte II. Dünya Savaşı var olan yetişkin erkek nüfusun büyük bölümünün yeniden askere alınmasına neden olmuştur. Bu nedenle insanlar tek dayanakları olan çocuklarını okula vermeye istekli değillerdir. Ayrıca salgın hastalıklar ve kıtlık da çocukların yaşam koşullarını olumsuz etkilemektedir. Bunlar enstitülere öğrenci bulmayı zorlaştıran etkenler

⁴ Tablo 1940-1953 yılları arası maarif istatistiklerine dayalı olarak oluşturulmuştur (1942-1943 yılına ait maarif istatistiklerinde Aksu Köy Enstitüsü'nün öğrenci durumuna dair bilgi bulunmamaktadır.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

olmuştur (Aysal, 2005, s.267-282). Ayrıca ülke bütçesinin önemli bir kısmının savunmaya ayrılması nedeniyle eğitime yeterli kaynak aktarılamamaktadır (Aydın, 2007, s.28). Öğrencilerin yiyecek, giyecek ve yatacak masraflarının okul yönetimi tarafından karşılanacağı maarif vekâletince belirtilmiş olmakla birlikte uygulamada sıkıntılar yaşanmaktadır. Aksu Köy Enstitüsü Müdürü Talat Ersoy (Bkz. Ek 3) anılarında bu dönemde maddi sıkıntılardan kaynaklanan sorunları şöyle aktarmaktadır: “Eğitmenlere henüz elbise ve ayakkabı verilmemiş, kendileri de askere giderken yaptıkları gibi en eskilerini giyerek gelmiş olduklarından, hemen hemen üzerlerinde bir şey kalmamış gibiydi. Ben bunları görüyor, fark ediyor, fakat henüz para havalemi Antalya muhasebe müdürlüğüne gelmemiş olduğu için bir çare bulamıyordum...Ekmek, yağ, et ve diğer yiyecekleri, evvelce kursa bu maddeleri verenlerden tedarik ediyoruz. Para istediklerinde henüz bir muhasip bulamadığımdan biraz beklemelerini rica ediyordum. Günler geçiyor, borçlar çoğalıyor, tazyik artıyor fakat havaleden bir haber çıkmıyor. Ben bu vaziyet içinde hem talebeyi bu yeni sistem okula alıştırmaya ve ısındırmaya çalışıyor, hem de para ile olmayacak bazı ufak tefek işleri düzenlemeye çabalıyordum” şeklinde anlatmaktadır (Maarif Vekâleti, 1944, s.85,88).

Maddi yetersizlikler enstitülerde barınma, beslenme gibi ihtiyaçların giderilmesinde sıkıntılara neden olmuştur. Bu bağlamda en çok tüketilen ve temininde sıkıntı çekilen şey ekmektir (Aydoğan, 2007, s.35). Güldal (2007) bu konuda şunları söylemiştir: “Kahvaltıda çay, ekmek, zeytin yerdik. Bazen de peynir. Ekmek yumurta kadardı. Akşam yemeğinde nohut, kuru, fasulye, çorba pilav, bir de patates püresi diyorlardı. Onu yerdik ekseriyetle. Kapuska çok çıkardı. Kapuska çıkarsa o zaman bol döküm doyuyordum. Çünkü çoğu sevmeydi. Sevenler doyardı. Bazen helva yaparlardı da haftada bir mi artık öyle. Doymuyorduk fakat çok iyi bir müdürümüz vardı. Köylerden arpa, buğday toplatırdı. Para ile alıyordu. Hükümetin parasıyla tabii, kendi cebinden değil. Sonra fırın yaptırdı. Fırın sayesinde bizi aç bırakmadı. Şimdi müdürden bahsediyoruz Talat Ersoy. Altında makam arabası varken motosikletle gidiyordu Antalya’ya. Milli serveti muhafaza eden bir adamdı. O zaman harp zamanı. Harp bize de gelebilir diye stok yapıldı. ‘Buğdayları öğrencilere yedirmediler, kurtlandırdılar’ diye söylenti çıktı. Askeri aç koymamak için stok yapıldı. Ofisler vardı, o stok altında çürümüş olabilir belki ama kasıtlı bir çürütme değil” demektedir. Enstitü ihtiyaçlarının temininde belirlenen ürünlerin satın alınabilmesi için ihale açılabilmekteydi. Antalya gazetesinin 1941 tarihli bir sayısında Aksu Köy Enstitüsü müdürlüğü tarafından ihtiyaç görülen bazı malların satın alınması için ihale açılacağı haberi duyurulmaktadır. Satın alınacak mallar arasında en çok odun olmak üzere, ekmek, bakliyatlar, et, sebze vb. mallar yer almaktaydı (Aksu Köy Enstitüsü Müdürlüğü’nden, 1941a). Benzer biçimde Antalya gazetesinin Eylül 1941 tarihli bir sayısında öğrenciler için belirlenen sayıda ayakkabı ve giysi yaptırılacağı duyurulmakta, işe talip olanların maarif müdürlüğüne belirlenen tarihte gelmeleri istenmektedir(Aksu Köy Enstitüsü Müdürlüğü’nden, 1941b).

Enstitüye daha sonra (1943) giren Melek Doruk Atçakarlar ise beslenme konusunda herhangi bir sıkıntı yaşamadıklarını ve aç kalmadıklarını belirtmektedir. Bu durum enstitülerde ilk yıllarında yaşanan aksaklıkların ilerleyen yıllarda çözümlenebilmiş olmasına bağlanabilir. Nitekim ilerleyen dönemde Aksu Köy Enstitüsü’nde bir fırın inşa edilmiş, enstitü zirai faaliyetlerle kendi yiyeceğini üretir bir hale gelmiştir.

Öğrencilerin kurulma sürecinde karşılaştıkları sorunların bir bölümü de enstitülerin kurulduğu yerlerdeki doğa koşullarıyla mücadele konusu olmuştur. Atay Ulus gazetesinde çıkan 1941 tarihli yazısında her enstitüde olduğu gibi Aksu’ya gelen çocukların da el değmemiş, ham toprakla savaşmak zorunda kaldığını, enstitü etrafındaki bataklıkları kurutmak, yabani otları ayıklamak, adım başı rastlanan yılanları öldürmek, su getirmek (enstitünün en büyük sıkıntılarından biri su sıkıntısıydı), yol açmak durumunda kaldıklarını söylemekte, “ne yuvalarını ören kuşlar, ne kovanlarını kuran arılar bu çocuklardan daha çalışkan ve daha şevkli değillerdir” demektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Enstitülerin öğretmen kaynağını yüksekokul ve üniversite fakülteleri mezunları, Gazi Terbiye Enstitüsü mezunları, öğretmen okulları mezunları, ticaret liseleri ve orta ziraat okulları mezunları, erkek sanat okulları ve kız enstitüsü mezunları, köy enstitüleri mezunları, inşaat usta okulları mezunları, bunlardan başka her türlü teknik ve mesleki okulların mezunları oluşturmaktaydı (Köy Enstitüleri Kanunu, 1940). Yeterli öğretmen sayısına ulaşabilmek için öğretmen kaynakları geniş tutulmuş olmakla birlikte bu koşullarda öğretmenlik yapabilecek öğretmenleri bulmak kolay olmamıştır. Aksu Köy Enstitüsü Müdürü Talat Ersoy anılarında bu konudan şöyle bahsetmektedir: “Her tarafa başvuruyorum. Enstitüye gelecek öğretmenler tatilin azlığından bahsediyorlar ve maddi bir mukabili olup olmadığını soruyorlar, ‘yok’ deyince de bizi geç hocam deyip sırtlarını çeviriyorlardı” (Maarif Vekâleti, 1944, s.93). İlerleyen yıllarda ise bu sorun çözülmüş, okulun öğretmen sayısı giderek artmıştır. 1940-1953 yılları arası Aksu Köy Enstitüsü’nün öğretmen sayılarındaki değişimi Tablo 2’de görmek mümkündür.⁵

Tablo 2. 1940-1953 yılları arası Aksu Köy Enstitüsü’nde fiilen ve hükmen çalışan asıl öğretmenler

Öğretim yılı	Asıl		Stajyer		Yardımcı		Ücretli		Vekil		TOPLAM
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
1940-1941	5	4	-	-	-	-	-	-	-	-	9
1941-1942	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1942-1943	10	7	3	-	-	-	-	-	-	-	20
1943-1944	12	7	3	3	-	-	-	-	-	-	25
1944-1945	13	7	4	4	-	-	-	-	-	-	28
1945-1946	18	8	-	-	-	-	-	1	-	-	27
1946-1947	16	8	4	2	-	-	-	-	-	-	30
1947-1948	15	9	11	1	-	-	-	-	-	-	36
1948-1949	19	9	5	4	-	-	1	1	-	-	39
1949-1950	19	8	3	5	-	-	1	1	-	-	37
1950-1951	15	6	3	4	-	-	-	-	-	-	28
1951-1952	16	7	3	1	-	-	-	-	-	-	27
1952-1953	17	7	3	-	-	-	-	-	-	-	27

Eğitim Öğretim Faaliyetleri

Köy enstitülerinin 1943 yılına kadar belirli bir çalışma programı olmamıştır. Bu aşamada enstitülerde görev yapan öğretmenlerin oluşturduğu kurullar enstitülerin günlük, haftalık, aylık, mevsimlik ya da yıllık çalışma planlarını, öğretim planlarına girecek konuları, öğrencilerin tâbi olacağı eğitim düzeninin esaslarını, çocukların özellikleri ve yetenekleri ile çevre şartlarını ve enstitülerin kuruluş amacını göz önünde bulundurarak tespit etmişlerdir (Maarif Vekâleti, 1944, s.49). Standart bir müfredatın olmayışı her enstitünün kendine özgü sorunlarına göre program yapabilmesine olanak tanıyarak tümünün başarı göstermesine imkân vermiştir (Kirby, 2010, s.315).

İlerleyen yıllarda ise programların ayrılığından kaynaklı bazı sorunların yaşanması, deneyimlerin paylaşılmasına ihtiyaç duyulması ve hep birlikte yönelebilecek bir amaç aranmaya başlanması ile köy enstitülerinin ilk öğretim programı (1943 yılında) oluşturulmuştur (Kirby, 2010, s.314). Buna göre öğrenciler 5 yıllık eğitim süresince kültür, fen ve öğretmenlik bilgisi dersleri (114 hafta), ziraat dersleri ve çalışmaları (58 hafta), teknik dersler ve çalışmalar (58 hafta) şeklinde üç grup halinde ders görüyorlardı. Haftada 44 saat bu derslere ayrılmıştı (Maarif Vekâleti, 1944, s.54). Eğitim öğretim süresince toplamda 30 hafta tatillere ayrılmakta bu da yıllık 1,5 aylık yaz tatilleri şeklinde planlanmaktaydı (Binbaşıoğlu, 1990, s.27). Kültür dersleri coğrafya, tarih, matematik, fizik, kimya, Türkçe, yabancı diller, kompozisyon, eğitimbilim, askeri bilgiler, resim,

⁵ Tablo 1940-1953 yılları arası maarif istatistiklerine dayalı olarak oluşturulmuştur.

müzik, folklor oyunları, ev idaresi, çocuk bakımı ve kooperatifçilik ekonomisi gibi konuları içeriyordu. Tarım dersleri ise tarımsal etkinlikleri, besin maddeleri tarımını, gerekli endüstriyel bitkilerin tarımını, tarım sanatlarını, zootehni, hayvan besiciliği, tavukçuluk, ipek böcekçiliği, arıcılık, balık avcılığı ve buna benzer etkinlikleri kapsıyordu. Sanat ve teknik dersler ise kendi içinde dört kola ayrılmıştı. İlk grup mekanik, elektrik, demir, kurşun işçilikleri ve onarım işlerini içeriyordu. İkinci grup marangozluk olup enstitü binalarının çatılarını, döşemelerini ve mobilyaların yapımını üstleniyordu. Üçüncü grup yapı sanatlarını içeriyor dersliklerin, yatakhanelerin, atölyelerin yapımını, onarımını, kanalizasyon gibi tesislerin yapımını içeriyordu. Dördüncü ve son grup ise enstitünün ihtiyacı olan dikim, dokuma, örme gibi faaliyetleri kapsıyordu (Arayıcı, 2002, s.233-234). Erkek öğrencilerin demircilik, dülgelik, yapıcılık; kız öğrencilerin ise biçki-dikiş, örgü-dokumacılık ve ziraat sanatları şubelerinden birine seçilmeleri ikinci sınıftan itibaren mümkün oluyordu. Bununla, köylerde geçerli birer meslek öğrenmeleri amaçlanıyordu. Ayrıca enstitüler sadece öğretmen yetiştiren kurumlar olarak kalmıyor, üçüncü sınıftan itibaren çocuklar arasından bir bölümü gezici köy sağlık memuru ve gezici köy ebesi olarak yetiştiriliyordu. Öğretmenler kurulunca öğretmen, sağlık memuru ya da ebe olamayacağına kanaat getirilenler ise enstitüde öğrendikleri demircilik, yapıcılık, dülgelik, biçki-dikiş, dokumacılık gibi mesleklerden birini icra etmek üzere serbest hayata da bırakılabiliyorlardı (Maarif Vekâleti, 1944, s.57-58).

Enstitülerde uygulamalı çalışmalara büyük önem verilmekteydi. Tonguç tarafından ortaya konan “iş yoluyla, iş içinde eğitim ve üretim” ilkesi enstitülerin işleyişinde temel ilkeydi. Enstitülerde herkes üretimin bir parçasıydı (Bkz. Ek 4 ve Ek 5). Öğrenciler ilk yıllardan itibaren dönüşümlü olarak enstitü kollarında aktif biçimde çalışma yapıyor, daha sonraları kendilerini en çok ilgilendiren ve yeteneklerine uygun kola yönelebiliyorlardı. Böylece okulu bitirdiklerinde gerçek hayatta geçerli bir meslek ya da sanata sahip oluyor ve göreve başladıkları alanda öğrenmiş oldukları bu meslekleri pratik olarak uygulama olanağı buluyorlardı. Öğrenciler enstitülerin uygulama alanına giren köylerin yapısı, özellikleri, sorunları ve ihtiyaçları konusunda incelemeler yapmakta, ihtiyaç halinde başlarında bir öğretmenle takımlar halinde köye yardıma gönderilmekteydi (Arayıcı, 2002, s.230-238).

Öğrenciler dördüncü sınıftan itibaren enstitülerin tatbikat bölgelerine giren köylerde staj yapıyorlardı. Bu öğrencilere gidecekleri köyün özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre belirlenen bir çalışma planı verilerek her çocuğun en az bir ay tek başına ya da bir arkadaşıyla beraber köyde çeşitli işlerin tatbikatını yapması isteniyordu. İlgili öğretmenler zaman zaman bu öğrencileri kontrol ediyordu. Böylece öğrencilere edindikleri bilgileri ölçme ve uygulama fırsatı verilmiş oluyordu (Maarif Vekâleti, 1944, s.54). Antalya gazetesinin 1941 Nisan ayına ait sayısında genç öğrencilerin öğretim tatbikatı yapmaları için maarif kadrosunda bulunan Macun (Aksu) ilkokulunun enstitüye devredildiği duyurulmaktadır (Şehir Haberleri, 1941).

Maarif Vekilliği Teftiş Heyeti tarafından düzenlenen 25 Şubat 1944 tarihli raporda Aksu Köy enstitüsündeki işleyiş konusunda “Enstitü muazzam bir ders ve iş programı ile işlemekte, disiplin ve çalışma durumları, memnurluğu mucip bir halde bulunmaktadır. Talebe bakımlı ve talebenin kıyafetler ile tavır ve hareketleri mazbut ve çok iyidir” denilmektedir. Aynı raporda yapılan zirai faaliyetlerle ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre enstitünün 80 dönümlük arazisinin tamamının işletildiği, arazinin ağaçlandırıldığı, portakal, mandalina, limon, greyfurt, muz, çam ve okaliptüs ağaçları dikildiği belirtilmektedir. Enstitüde tarla ziraatı, sebzecilik, meyvecilik, bağcılık ve arıcılık yapıldığı anlatılarak 1942-43 yılında elde edilen mahsul hakkında detaylı bilgi verilmektedir (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.87). Ulus gazetesinin 28 Kasım 1941 tarihli sayısında Falih Rıfkı Atay, Aksu Köy Enstitüsü ile ilgili “Köy Çocukları İle” başlıklı yazısında da durumu örneklemektedir. Atay, kıl çadırlar içinde eğitime başlayan enstitüde öğrencilerin 23 baraka kurduklarını, 3 kuyu kazdıklarını, iki su kaynağı arasına 1500 metre demir boru ve 400 metre künk döşediklerini belirtmektedir. Ayrıca öğrencilerin bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

yandan doğrama ve demir işlerine kadar çeşitli yapılarda çalıştıkları, uygulamaya dayanan yöntemlerle kendilerine tarlalarda, atölyede, ahırda ve kümeste, aritmetik, geometri, tabiat, fizik ve kimya dersleri verildiği, tarih, coğrafya ve Türkçe derslerinin de çevre gezileriyle görmeye ve araştırmaya dayalı olarak öğretildiği belirtilmektedir (Bkz. Ek 6). İbrahim Güldal (2007) anılarında uygulamalı çalışmalar konusunda şunları söylemektedir: “Sabahtan öğleye kadar ders görürsek öğleden sonra inşaata gidiyorduk. Ziraatta çalışıyorduk, kavun karpuz ekerdik. Kök kazıyorduk, taş taşıyorduk, kireç yakıyorduk. Biz üç sınıflık bir gruptuk. A,B,C grubu. Her sınıfta demircisi, marangozu, her işi yapan öğrenci vardı. Bazı öğleden sonra, bazı sabah marangoz marangozluğa gidiyor, demirci demirciliğe gidiyor, herkes ayrı. Ben mesela demirciydim. Sabah ders görürsem öğleden sonra körük çeker, çekiç vururdum”. Mustafa Avcı da aynı sınıfta olduğunu fakat branşının dülgerlik olduğunu belirtmiştir (Bkz. Ek11). Enstitüde kız öğrencilerin üstlendiği uygulamalı dersler ve işler ise daha farklıydı. Atçaklar (2014) bu konuda şunları anlatmaktadır: “Şimdiki Türkçe, matematik gibi kültür dersleri, bir de ziraat dersleri var. Bir de kızların iş hanesi var. İçinde 20 tane dikiş makinesi var. Başımızda dikiş hocamız var. Bin talebenin giyeceği giysiye biz kendimiz keseriz, dikeriz. Binanın altında depo vardır, oraya toplarla kumaş gelir. Devletten, fabrikadan geliyor tabii. Dikiş hocamız 3-4 tanemizi kesici olarak ayırır, onlar makasçdır, kesicidir. Akşama kadar keser. Benim mesleğim dokumacılık, dikiş. Kesici keser, 20 kişi dike Singer dikiş makinelerinde. Öğleye kadar günde 8 tane gömleğin iliğini, düğmesini yapacaksın teslim edeceksin hocaya” (Bkz. Ek 7).

Enstitüde resim, müzik, beden eğitimi gibi derslerin öğretimi de önemli yer tutmakta, öğrenciler bu derslerde öğrendiklerini boş zamanlarında ya da okul içinde düzenlenen etkinliklerde tatbik etmekteydiler. Müzik araçları içinde öğrenilmesi en kolay olan mandolin ön planda tutulmuş ikinci planda akordeon yer almıştır. Bunun dışında piyano ve keman gibi araçların kullanıldığı da bilinmektedir (Gedikoğlu, 1971, s.107). Bu konuda Mustafa Avcı (2007) “Mandolin çalmayı öğrendim. İsteyen öğrenirdi. Bunda zorlama yoktu” demiştir. 17 Mayıs 1944 tarihli Vatan gazetesindeki yazısında R. Saatçioğlu Aksu’ya ayak basar basmaz yükselen akordeon ve mandolin seslerinin kulaklara çarptığını, öğrenciler arasında mandolin çalmayanın neredeyse bulunmadığını, öğrencilerin müzik sevgisinin pek yoğun olduğunu ve bu sebeple olsa gerek içinde keman, akordeon, mandolin ve davul gibi müzik aletlerinin yer aldığı küçük bir odanın bulunduğunu belirtilmektedir (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.90). İbrahim Okumamış (2001)’ın Radikal gazetesindeki “Kutsal Keman Avcıları” başlıklı yazısı bu konuda dikkat çekicidir. Yazıda Aksu Köy Enstitüsünden kalma depolarda çoğu parçalanmış vaziyette 12 keman bulunduğu, yapılan incelemelerde kemanlardan ikisinin Stradivarius, birinin Stainer imzalı olduğunun anlaşıldığı belirtilmiştir. Güzel sanatlar lisesi öğretmenlerince onarılan 12 kemandan 7 sağlam keman ortaya çıkarıldığı ifade edilmektedir. Bu doğrultuda okulda üst düzeyde bir müzik eğitimi verildiği söylenmektedir.

Bununla birlikte enstitülerde öğrencilerin zihinsel gelişimlerinin yanı sıra bedensel gelişimleri ve bedenlen sağlığı olmaları da önemsenmekteydi. Bu nedenle beden eğitimi, spor ve ulusal oyunlara dayalı grup alıştırmaları enstitülerde özellikle sabahları düzenli olarak gerçekleştirilen faaliyetlerdi. Ancak her enstitüye bir beden eğitimi öğretmeni sağlanamamış, dersler mevcut öğretmenlerle yapılmaya çalışılmıştır (Gedikoğlu, 1971, s.107). Bu durum Aksu için de benzer bir eksiklik. Maarif Vekilliği’nin 1944 tarihli raporunda enstitünün beden terbiyesi öğretmeni bulunmadığı, enstitüye iyi yetişmiş bir beden terbiyesi öğretmeni bulunmasının iyi olacağı belirtilmiştir (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.88). Spor faaliyetlerinin dinlendirici ve eğlendirici yönleri diğer faydaları da göz ardı edilmeksizin enstitülerce önemsenmiş ve bu faaliyetler düzenli olarak tatbik edilmiştir (Bkz. Ek 8 ve Ek 9).

Özellikle Aksu gibi kentlerden uzak enstitülerde hafta tatili etkinlikleri bünyesinde eğlence spor ve sanat etkinlikleri önem kazanıyordu. Bu konularla yakından ilgili öğretmenler olmasa bile

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

öğrencilerin çabaları ve yetenekleri sayesinde planlı eğlence programları hazırlanıyordu. Öğrencilerin bu konuda sahip oldukları birikim uzun vadede spor ve eğlence yoluyla köylere çağdaş yenilikler sokulmasını da sağlamıştır (Kirby, 2010, s.321-322).

İnsan İlişkileri ve Gündelik Yaşam Düzeni

Enstitüler kalabalık nüfuslarına rağmen sağlıklı görev paylaşımı, iş disiplini ve insan ilişkilerinin sürdürülebildiği ortamlardı. Enstitülerde öğretmen-öğrenci ilişkilerinin temeli sevgi ve saygıya dayanmaktaydı. Demokratik bir iç işleyiş ve sanki bir ailevi yaşam egemendi (Arayıcı, 2002, s.228). Bu konuda Güldal (2007) şunları söylemektedir: “Öğretmenlerimizden korkmazdık, gayet arkadaş gibiydik. Hiç unutmam Halil Öztürk (Talat Ersoy’dan sonraki okul müdürü) geldi yanı başıma oturdu, benimle sohbet etti. Bir müdürün orada yanıma gelip benimle sohbet etmesi çok hoşuma gitti” şeklinde ifade etmiştir. Güldal (2007) ayrıca öğrenci öğretmen ilişkilerindeki demokratik yaklaşımı yansıtan şu örneği vermiştir: “Hatta Kaş’tan Ömer Ok diye bir arkadaşımız vardı. Eğitim başı vardı bir şeyler konuşuyordu orasını hatırlayamayacağım. ‘Bırak eğitim başım bırak’ dedi ‘bizim kantarımız cebimizde. Tarttık. 400 gram değil 300 gram geldiniz siz’ dedi. Hoşuna gitmeyen bir şey bir laf konuşsa gerek ki ‘anlatma bize’ dedi. ‘Biz ölçtük kantarımız önümüzde’ dedi. Eğitim başına bunu söyleyebildi. Bunun sonucunda öğretmen hiçbir şey yapmadı. O arkadaşına bir uyarı gelmedi, bir şey de yapmadılar”. Yaşanan sorunların çözümünde öğrencilerin salt öğretmen otoritesine tabi olmadığı ve kendilerini savunma konusunda da girişimci oldukları yine Güldal’ın anlatımında göze çarpmaktadır: “Öyle kötü bir söz bile söylemezlerdi. Bize vuran olmadı da Ali Gözlek diye bir arkadaş vardı. Bir sefer tarih öğretmeni ona vurmak istemiş, o da kolunu tutmuş. Sonra da beni atacaklar diye koymuş yürüyüvermiş (kaçmış)”. Nitekim Kirby (2010, s. 311) köylü öğrencilerin kendi hareketleri üzerinde güçlü iradeye sahip olduklarını ve bu nedenle enstitülerde “okulculuk” yöntemiyle disiplin kurmaya çalışıldığı durumların başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir.

Enstitülerde öğrencilerin çokluğuna rağmen disiplin sorunlarına beklendiği kadar sık rastlanmamaktadır. Gedikoğlu (1971, s.128) bunu enstitü bireylerini kucaklayan iş ve sürekli çalışma düzenine bağlamakta, bu nedenle de işsizlikten miskinleşen ve dedikoduya, kötü düşüncelere davranışlara sapanın görülmediğini belirtmektedir. Ona göre işin az, tembelliğin çok olduğu yerde görülen disiplinsizliğin şiddet esasına dayanan bir otorite ile çözümlenmesi yoluna enstitülerde başvurulmamıştır. Yaşanan bazı aksaklıkların da hoşgörü temelinde çözümlenmeye çalışıldığı Güldal (2007)’ın şu ifadelerinden anlaşılmaktadır: “Açlıktan bahsediyoruz ya. Kemal Köken diye bir arkadaşımız vardı Çomaklı’dan. Girmiş yemekhaneye, hemen ilk masadan bir bardak çay, zaten yumurta kadar ekme veriyorlardı, yumurta kadar ekmeği ağzına katmış, bir bardak çayı diki dikivemiş. Elin hakkını. Gitmiş bir de kendi hakkını yemiş. ‘Direktörüm’ demişler (müdüre direktörüm diyorduk) ‘Kemal Köken ekme çaldı. Bir elin ekmeğini çaldı, birde kendi ekmeğini yedi’. ‘Eyyvah! Kemal’i atarlar artık’ dedik biz. Duyuldu. Müdür yanına çağırtmış. ‘Kemal’ demiş, ‘neden yedin elin ekmeğini?’ ‘Direktörüm açım’ demiş, ‘açım, doymuyorum, oradan aldım buradan da aldım yedim’ demiş. Müdür ‘tamam oğlum’ demiş, ‘bu açlıktan kurtaracağım ben sizi’. Ondan sonra arpa buğday almaya başladı, fırını yaptırdı, ekmeği çoğalttı. Yani ona da bir tesir etmediler hırsızlık yaptı diye. Hırsızlık saymadılar bunu”. Bununla birlikte enstitülerde disiplinle ilgili sorunların hiç yaşanmadığını söylemek de doğru olmaz. Enstitülerde izinlerden geç dönme, dersten kaçma gibi öğrenci iradesine bağlı disiplin sorunları yaşandığı gibi zaman zaman yönetim değişikliklerine neden olabilen silahlı saldırı, kumar, hırsızlık, yönetime karşı kıskırtmalar gibi sorunlar da yaşanabiliyordu. Ancak burada çözüm disiplini tepeden uygulamak yerine öğrencinin bunu içselleştirmesini sağlayacak yöntemlerle sağlanmaya çalışılmış ve başarı bu yolla elde edilmiştir (Kirby, 2010, s.311).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Enstitülerde her türlü yapım, ziraat, idare işleriyle öğretmen ve öğrencileri ilgilendiren resmi işler nöbetle öğretmen ve öğrenciler tarafından yürütülürdü (Arayıcı, 2002, s.246). Ayrıca her enstitünün kuruluş yeri ve öğrenci sayılarına göre bir iç yapılanması bulunuyordu. Enstitülerde öğrenci başkanı, temizlik, düzen ve yatakhane başkanı, yemekhane başkanı, çamaşırlık başkanı, revir başkanı gibi başkanlıklar; müsamere ve öğrenci kolu, eğitim kolu, spor kolu, kooperatif kolu, kitaplık kolu, gezi ve inceleme kolu, yayın kolu, müzik kolu gibi kollar bulunmaktaydı. Bunların ödev, yetki ve sorumlulukları ve çalışma esaslarını gösteren yönetmelikler bulunmakta, öğrenciler bu yönetmeliklere göre hazırladıkları raporları genel kurula sunmakta, bilgi ve hesap vermekteydiler. Belli aralıklarla öğretmen ve öğrencilerin katılımıyla yapılan toplantılar da tartışma ve değerlendirme amaçlı ortamlar olmaktadır (Gedikoğlu, 1971, s.129). Bu durum enstitü içinde kendi kendine bir yönetim ve denetim mekanizmasını oluşturduğu gibi bir iç disiplini de beraberinde getirmiştir.

Enstitülerde yoğun bir eğitim öğretim ve iş temposunun yanı sıra eğlence ve dinlence faaliyetlerine de zaman ayrılmaktaydı. Gedikoğlu (1971, s.108) enstitülerde iş kadar eğlencelerin de insanları birbirine bağladığını, ortak anlayış ve beraberliği sağladığını, yorgunluğu giderdiğini belirtmektedir. Çimrin (2012, s.566) Aksu'da da öğrencilerin bir kısmı tarafından hazırlanan eğlencelere okulda bulunan müdürden ustasına herkesin katıldığını hatta zaman zaman köylerden de insanların geldiğini belirtmektedir. Bu eğlencelerde öğrencilerin halk dansları oynadıklarını, türkü söylediklerini, şiir okuduklarını, bazı öğrencilerin sahneledikleri oyunları seyrettiklerini ifade etmektedir. Maarif Vekilliği teftiş heyetinin 1944 tarihli Aksu raporunda ifade edildiğine göre enstitünün son sitem, mükemmel ve sesli bir sinema makinesi bulunmaktaydı (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.87). Bunun yanı sıra öğrenciler enstitülerin kitaplıklarından da etkili biçimde faydalanmaktaydılar.

Sağlık Hizmetleri

Enstitülerde sağlık hizmetleri belirli bir düzen içinde sağlanmaktaydı. Enstitü doktoru enstitünün tüm üyeleri ve onların ailelerinin sağlığı ile ilgilenmekte, bunun yanı sıra ziyaretler, kontroller, denetimler ve konferanslar yoluyla çevredeki köylülerin sağlığıyla da meşgul olmaktadır. Ayrıca enstitü doktoru enstitülere devam eden sağlık bölümündeki öğrencileri yetiştirmekte, öğrencilerin 3. sınıftan sonra seçmeleri zorunlu olan eğitim ya da sağlık kollarından ikincisini tercih edenlere de kurs vermekteydi (Arayıcı, 2002, s.240-241).

Aksu Köy Enstitüsü kuruluşunun hemen ardından enstitü doktoruna kavuşmuştur. Enstitü doktoru Bedia Hüdaverdi (Kervancıoğlu) (Antalya'nın güzel doktoru, 2009) 1940 yılında enstitüye ilk gelişini anılarında şöyle anlatmaktadır: “... bomboş bir yere geldim. İçeri girdiğim zaman birkaç baraka, birkaç çadır... Kızlı erkekli on-on beş çocuk, vakit gece yarısı... Herkes yatağından fırladı. Kimi belime sarılıyor, kimi boynuma sarılıyor, ‘kaç gündür bekliyoruz neredesin?’. Sabah olduğu zaman nereye geldiğimi gördüm. Kimse yok, ne binalar, ne revir hiçbir şey, meğer daha yapılacmış. Bir anda idrak ettim ki gerçekten vatan bizi bekliyormuş. Bütün insanlar sıtmalı, çocuklar zayıf ve hasta; sivrisinek istemediğiniz kadar. Herkesin yüzü solgun. Etrafıma bakındım, hiçbir şey yok; yalnız bütün sıcaklığı ile beni kucaklayan küçücük eller, beni gerçekten hasretle bekleyen, karşılayan insanlar. Bir anda düşündüm, görevim başladı”. Güldal (2007) enstitüdeki sağlık hizmetlerinden şöyle bahsetmektedir: “İlk girdiğimizde doktorumuz vardı. Bedia Hüdaverdi (Kervancıoğlu). Çırl çıplak çıplattı, sağlık muayenesi yaptı. Ayşe Titiz diye bir hasta bakıcımız vardı. Hastalananları revir diye bir yerimiz vardı orada tedavi ediyorlardı. Çok iyi bakıyorlardı. Bilhassa sıtma çok oluyordu o sıralarda. Yeşil yeşil haplar vardı. Kinin diye. Onu verirlerdi”. Enstitüde yaşanan kazalar ya da ciddi hastalıkların tedavisinde hasta şehir hastanelerine götürülüyordu. Bu konuda Mustafa Avcı (2007) şunları söylemiştir: “Benim kolum kırıldı.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Çobanlık yapmaya gittim dağda. Davarlar falan vardı, onları güderdik. Orada dut ağacına çıkmıştım. Düştüm. Kolum kırıldı. Antalya’ya götürdüler hastaneye, sardılar orada”.

Aksu Köy Enstitüsü bulunduğu yer ve iklim itibarıyla bazı hastalıklara elverişli bir ortam yaratıyordu. Sıtma bu hastalıkların başında geliyordu. Maarif Vekilliği Teftiş Heyeti tarafından düzenlenen 25 Şubat 1944 tarihli raporda Enstitü civarı kısmen bataklık halinde iken enstitünün çalışmaları ile bu bataklığın kurutulduğundan fakat çevrede yer yer küçük bataklıkların bulunması nedeniyle bu alanda sıvrısineklerin ürediğinden bahsedilmekte “son zamanlarda kinin azlığı ve mücadelenin zayıflamış bulunması yüzünden, yurdumuzun hemen her yerini sarmış olan sıtma afetinden Aksu Enstitüsü de kurtulamamış ve teftişimiz zamanında kız ve erkek talebe revirleri sıtmalı yavrularla tamamen dolu bir halde görülmüştür” denmektedir (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.86). Bu doğrultuda bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Vatan gazetesinin 17 Mayıs 1944 tarihli sayısında “Aksu Köy Enstitüsü’nden İtibalar” başlıklı yazıda durum şöyle anlatılmaktaydı: “Aksu Köy Enstitüsü talebelerinin ekserisi sıhhatli görünüyorsa da sıtmalı olanlar da az değildir. Antalya ve havalisi halkına ıstırap çektiren bu hastalığın kökünden temizlenmesi için, Sıhhat vekâletinin pirinç ekimini men etmesi buralarda minnetle karşılanmaktadır” denmektedir (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.90).

Köylerle ve Diğer Enstitülerle İlişkiler

Enstitüler zor koşullara rağmen kendi öğrencilerinin barınma, beslenme gibi ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamış enstitü bünyesinde yapılan tarım sayesinde köylüye gıda yardımı, sağlık memuru yetiştirme programları ile de sağlık ihtiyaçlarına destek sağlamıştır (Aysal, 2005, s.276). Enstitülerdeki öğretmen ve öğretmenler okulların atölyelerinden, sebze bahçelerinden, tarlalarından fidanlıklarından ve ahırlarından kırsal kesimde yaşayan tüm insanları faydalandırmakla ve üretimi artırma amaçlı ileri teknikleri onlara öğretmekle yükümlüydüler. Köylülere üretimlerini değerlendirme, sergiler ve panayırılar açma konularında rehberlik etmek ve yardımda bulunmak öğretmenlerin görevleri arasındaydı. Bunun yanı sıra köylülerin okuma yazma sorunlarının çözülmesinde ve eğitilmelerinde, çevrede var olan kültürel zenginliklerin, halk danslarının ve sanatlarının yeniden değerlendirilmesinde enstitü öğretmenlerine önemli görevler düşmekteydi (Arayıcı, 2002, s.249).

Sorumlu olunan köy ve köylülere enstitü tarafından sağlanan destek sadece öğretmenlerle sınırlı değildi. Enstitünün doktoru, teknik elemanı, öğrencisi hep birlikte köylülere destek sağlamaktaydı. Falih Rıfkı Atay (1941)’ın Ulus gazetesindeki yazısında Aksu enstitü dispanserinin etraf köylere kapılarını açtığı, idealist bir kadın doktorun (Bedia Kervancıoğlu) burada sadece bine yakın köylüye bakmakla kalmayıp gece gündüz demeden 25 köyün hastalarına gittiği belirtilmekte, bu nedenle de henüz bir yaşındaki enstitünün civar köylerde “Bizim Mektep” diye alındığı belirtilmektedir. Aynı yazıda Atay henüz bir yıllık enstitüde çocukların öğretmen ve ustaların güdümü altında yalnız kendi işlerini görmekle kalmayıp, atölyelerde köy arabalarını ve sabanlarını onardıklarını, 14 köy halkına da dokumacılık öğrettiklerini ifade etmektedir. Enstitü öğretmen ve öğrencileri belirlenen köylerde okul yapımında da aktif olarak çalışmaktaydılar.

Köylülerin enstitü ile iletişimleri sadece bu konularla sınırlı değildi. Enstitülerde düzenlenen eğlencelere civar köylerden köylüler gelmekte ve ortak paylaşımda bulunmaktaydılar (Çimrin, 2012, s.566). Okulun ilk müdürü Talat Ersoy anılarında öğrenci ve öğretmenler tarafından her cumartesi akşamı bir eğlence düzenlendiğini, davul, zurna sesini duyan köylülerin de eğlenceye iştirak ettiğini söylemektedir (Maarif Vekâleti, 1944, s.91). Güldal (2007) da bu konuda şunları söyler: “Esas Radyonun alınması. Bizden öncekiler köyden para topladı, okula radyo aldılar. Millet akın ederlerdi. Ajansı dinlemeye gidiyoruz, ajans dinleme gidiyoruz diye koşarlardı okulun salonuna köylüler”.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Enstitülerin diğer enstitülerle de bağlantı içinde olduğu ve çeşitli durumlarda diğer enstitülere yardım amaçlı olarak gittikleri bilinmektedir. Aksu köy enstitüsünün kurulma sürecinde ilk binalar Çifteler Köy Enstitüsü'nden gelen ekip tarafından yapılmıştır. Cemal Gültekin'in 1940 tarihli Antalya gazetesindeki yazısında 1940 yılı içerisinde Eskişehir Çifteler Köy Enstitüsü'nden gelen öğretmen ve öğrenciler tarafından Aksu (Macun) İlkokulu binasının yanına ve Perge Harabeleri'nin olduğu yere 8 baraka yapıldığı belirtilmektedir. Daha sonraki yıllarda da Aksu'dan Erzurum, Pulur ve Hasanoğlu Köy Enstitüleri'ne inşaat için ekipler gönderilmiştir. Bu çalışmalarda ekipler bir yarışma şeklinde çalışır, ilk bitiren ekip de ödüllendirilirdi. Hatta Aksu ekibi böyle bir çalışmada birinci gelerek Ankara, İstanbul ve İzmir gezisine götürülmüştür (Çimrin, 2012, s.568). Görüşmede Mustafa Avcı inşaat amaçlı olarak Hasanoğlu'na gönderilen ekipte yer aldığını, yaklaşık 1,5 ay orada çalıştıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin bu tür çalışmalara katılım konusunda tercih hakları bulunmaktadır. Güldal (2007) bu konuda *"Zekai Bey diye bir öğretmenimiz vardı. 'İbrahim seni Ankara'ya inşaata götüreceğim' dedi. 'Ben gidemem' dedim. Zayıftım, 'çalışmam' dedim. Benim yerime başkasını götürdüler"* açıklamasında bulunmuştur.

Mezuniyet Sonrası

Köy enstitülerinden mezun olan öğretmenlerin köylere öğretmen olarak tayin edilmeleri ile ilgili olarak İlköğretim Genel Müdürlüğü'nün aldığı 1941 tarihli kararda çeşitli hususlar yer almaktadır. Belgeye göre köylere tayin edilen öğretmenlere peşin aylık ücret, bir defaya mahsus olmak üzere 60 lira teçhizat bedeli, görev yerine ulaşmaları için yol masrafı verilecektir. Hastalık hallerinde ve seferberlik amacıyla silahaltına alındıkları takdirde ücretleri tam olarak ödenmeye devam edecektir. Öğretmenlere çalışacakları köylerde geçimlerini sağlamak ve öğrencilerinin ders tatbikatında kullanılmak üzere yeteri kadar arazi verilecektir. Öğretmenlerin tayin edileceği köyün okul binası ve öğretmen evinin yapımı ise köy ihtiyar heyetlerine bırakılmıştır. Köy enstitüsü mezunları için "Köy Öğretmenleri Tekaüt Sandığı" ve "Köy Öğretmenleri Sağlık ve İhtimai Yardım Sandığı" kurulacaktır. Köy öğretmenlerine, ailelerine ve öğrencilerine bakmak üzere bakanlık tarafından hekimler görevlendirilecek, sağlık kurumlarında ücretsiz bakımları sağlanacaktır (Tâimimler, 1941).

Buna karşılık öğretmenlerin görevlendirildikleri köylerde 20 yıl hizmet vermeleri beklenmektedir. Öğretmenlerin köylerdeki görevi 1942 yılında kabul edilen Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu ile yasal olarak ortaya konmuştur. Buna göre öğretmenlerin köylerde okul ve kurslarla ilgili görevlerinin yanı sıra köy halkını yetiştirmekle ilgili işleri de bulunmaktadır (Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu, 1942). Bu doğrultuda köy enstitülerini bitiren öğretmenler gittikleri köylerde sadece öğrencilere eğitim öğretmekle kalmamış, köy halkının kültürel, sosyal ve ekonomik gelişimini sağlamak için birçok işle meşgul olmuşlardır. Öğretmenlerin köylerde yürüttüğü çalışmalar ilköğretim müfettişlerince, bunun bulunmadığı durumlarda ise başöğretmen, gezici öğretmen veya gezici başöğretmen ile köylerde çalışan öğretmen ve eğitimci arasından seçilerek oluşturulacak bir disiplin kurulunca denetlenmiş ve desteklenmiştir. Atçakarlar (2014) mezun olduktan sonra görev yaptığı köyde çocuklara eğitim vermek dışında yaptıkları işleri şöyle anlatır: *"Bizler mezun olduk köylere gittik. Köyün kadınlarına gece okulları yaptık. Erkek öğretmenler erkeklere gece okulu yaptı. Gündüz çocukları okutuyorduk. Gece büyükleri okutuyorduk"*. Ayrıca Atçakarlar köylüye yalnızca eğitim değil her konuda destek oldukları anlatmıştır. Bu nedenle de şehirli bir öğretmenin bu koşullarda çalışamayacağını ve uyum sağlayamayacağını şu sözlerle açıklamıştır: *"Açık söyleyeyim şimdi. Şehirde yetişmiş bir öğretmen köyde yapamaz. Köye vardığında onunla iletişim kuramaz. Ama ben kurarım. Ayşe abanın derdini ben biliyorum. Ben de köyden gitmiş bir köy çocuğuyum. Onun derdini ben biliyorum, ben onunla haşır neşir olabilirim yani"*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Görüşmelerde Mustafa Avcı enstitüden mezun olduğunda önce Korkuteli’nin Akyar sonra ise Sülekler köyünde (Bkz. Ek 11 ve Ek 12), Güldal yine Korkuteli’nin Küçükköy köyünde, Melek Doruk Atçakarlar Finike Hasköy (bugün Hasyurt) köyünde göreve başladığını belirtmiştir. Güldal (2007) görev yerine gittiğinde köy halkı tarafından nasıl karşılandığını şöyle ifade etmektedir: *“Küçük köy el üstünde tuttu beni. Çok inandılar, samimi bir hava vardı orada. Sevdiler yani bizi. Bize mali bakımdan bir yardımları olmuyordu. Fakat çocukları okula göndermek için çok yardım ettiler. Eti senin kemiği benim diyen bile oldu”* demiştir. Güldal göreve başladığında kendilerine doksana lira para verildiğini, o para ile elbiselerini yaptırdıklarını ifade etmiştir. Ayrıca ücret adı altında üç ayda bir 135 lira para verildiğini, esas ücretlerinin aylık 20 lira olduğunu fakat aile yardımı ve diğer bazı ek ödemelerle ücretin 135 lirayı bulduğunu belirtmiştir. Sonradan 1947’de çıkan karar sonrası 75 lira aylıkla çalışmaya başladıklarını ifade etmiştir. Güldal (2007) göreve başladıkları dönemde yaşadıkları güçlükleri ise şu sözlerle anlatmaktadır: *“Çok zordu tabii. Okula geldik tıraş olacak berber yok. Şeker alacağız bakkal yok, çay yok. Korkuteli’ne gitsek yani kazaya gitsek vasıta yok. At arabasına denk gelirsek binip gidiyoruz. İhtiyaçlarımızı görüyoruz. Şimdiki gibi ekmek de köylere kadar dağıtılıp satılmıyordu. Çok zorluk çektik. Dışarda 15-20 dakika bit öldürtürüyorduk çocuklarla. E mecburuz artık geliyor bit. Kızları sınıfa götürüyoruz, onlar sınıfta öldürüyor. Öteki oğlanlar dışarıda güneşte öldürüyor. 1950 de DDT diye bir şey çıktı. Ebe vardı o almış gelmiş, ondan sonra öldü bit kayboldu.”* Enstitüde edindikleri uygulamaya dayalı bilgilerin kendilerine ne gibi faydaları olduğu sorulduğunda Güldal (2007) *“Şimdi okulun kapısının menteşesi düşmüş, kırılmış bir usta bulup gelmezdik biz. Kendimiz çakardık. Çatıda kiremit kırılmış, usta arayıp bulmak yok. Kendimiz çıkar o kiremidi değiştirdik. Pencerenin camı kırılmış, kendimiz takardık. Bazı arkadaşlara at, pulluk verdiler. Çiftçilik de yapanlar oldu. Sonradan hayvan vermeyi, pulluk vermeyi kaldırdılar, yok ettiler”* açıklamasında bulunmuştur.

Enstitülere Yönelik Eleştiriler ve Kapatılma Süreci

Köy enstitüleri henüz kuruluş aşamasında parti içinde bazı eleştirilere de maruz kalmıştır. 17 Nisan 1940’ta enstitülere ilişkin yasa tasarısı TBMM’ye sunulmuştur. Görüşmeler sırasında tasarıyı savunanların yanı sıra karşı çıkanların da olduğu iyice netleşmiş, o gün oylamaya 426 milletvekilinden 148’i katılmamış, tasarı 278 oyla kabul edilmiştir (Aysal, 2005, s.275).

Enstitülerin kuruluş aşamasında parti içinden karşılaştığı bu muhalefet daha sonraki aşamalarda ortaya çıkan eleştirilerle birlikte yansımalarını göstermiş, kısa sürede projenin sonlandırılmasına neden olmuştur. Yiner (2012, s.307-317) köy enstitülerine yönelik, kapatılma sürecini hızlandıran eleştirileri üç başlık altında toplamaktadır. Bunlardan ilki açılış amacına yönelik eleştiriler olup enstitülerin kuruluşunun devletin köylü adına verdiği bir karar olması temeline dayanmaktadır. İkincisi enstitülerin işleyişine yönelik eleştirilerdir. Bu bağlamda eleştiriler enstitüden mezun olanların 20 yıl boyunca istenilen yerde çalışma mecburiyetinin olması, okullarda ağır şartlar bulunması ve öğrencilerin öğrenimden çok tarım işçisi gibi çalıştırılmaları, öğretmene maaş yerine arazi verilmesiyle geçimlerini sağlamak için buralarda çalışmak zorunda bırakılmaları gibi konulara yoğunlaşmaktadır. Ayrıca enstitü çıkışlı öğretmenlerin köylerde hizmet verirken milli, dini ve ahlaki nizamı yıkmayı hedefleyecekleri ve kültürel yozlaşmaya neden olacakları tereddüdü dile getirilmiştir. Bununla birlikte enstitüler üzerinden yapılan sağcılık-solculuk, ilericilik-gericilik tartışmaları, enstitülerde inkılâp misyonerliği ve “Cumhuriyet imamlığı” yapıldığı, enstitü programlarında din dersinin olmaması nedeniyle köy insanının inancıyla mücadele edildiği gibi eleştiriler sunulmuştur. Yiner’e göre 3. grupta ise enstitülerin başarılarına yönelik eleştiriler yer almaktadır ki bunlar enstitülerde öğrencilerin maruz kaldıkları temizlik, barınma, beslenme ve çalışma gibi koşulların olumsuzluğuna odaklanmaktadır.

Bazı eleştirilerde enstitülere yalnızca köy çocuklarının alınmasının ve okul bitiminde yine köylerde görevlendirilmelerinin toplumda sınıf farklılığı yarattığı iddia edilmiştir. Bununla birlikte

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

köylere öğretmenlerin gönderilmesi aşamasında köylülere okul, ışık ve öğretmenevi yapımında yükümlülükler getirilmesi de tepkilere neden olmuştur. Ayrıca bazı kaynaklar tarafından köy enstitüsü yayınlarının, enstitülerde okunan yabancı dillerden çevrilmiş kitapların ve öğretmenlerin söylemlerinin komünizm propagandası içerdiği de dile getirilmiştir (Aysal, 2005, s.277-278). Enstitülerin komünizm propagandasının aracı olduğu algısı Güldal (2007)'in anlatımında göze çarpmaktadır: “İsmet Paşa geldi bir gün. Kapının girişinde büyük bir kara ağacımız vardı. İsmet paşa geldiğinde onun altına oturmuş. Sonra o ağaç kurudu. ‘Paşa oturdu da kuruttu’ dediler sonra. Artık ona iftira atmak için mi ağacın altına bir şey döktüler bilmem. Ağaç kurudu nasılduysa. Kızanlar çoktu ona. Enstitüleri kurdu ya, bir de komünistlik davası var. Ama aslında yoktu okulumuzda öyle şeyler” (Bkz. Ek 10).

Enstitülere yönelik bir diğer eleştiri, yürütülen karma eğitimle ilgili olmuştur. Oysa öğrencilerin devlet güvencesinde, saygıdeğer yönetici ve öğretmenlerin elinde, kız erkek ayrımı gözetilmeden modern bir eğitime tabi tutulmaları hedeflenmiştir. Fakat başlangıçta kız öğrencilerin aileleri dahi herhangi bir şikâyet belirtmezken tutucu eğitimciler, kentliler, zengin ağalar, hocalar ve politikacılar kız öğrencilerin bu ortamda eğitim görmelerini şiddetle eleştirmişlerdir (Türkoğlu, 2009, s.538-539).

Bu eleştirilere karşılık olarak eleştiri sahiplerinin enstitüleri yakından tanımayan, ülkenin ilköğretim politikasından haberi olmayan, ön yargılı fikirlere sahip kişiler olduğu iddia edilmiştir (Türkoğlu, 2009, s.535; Yalman, 1990, s.172). Türkoğlu “Herkes okursa çobanlık yapacak insan kalmayacağı” kaygısı taşıyan tutucu eğitimcilerle çıkarıcı politikacıların eleştirenlerin başında geldiğini belirtmektedir (Türkoğlu, 2009, s.533). Köylünün okumasını ve gözünün açılmasını istemeyen gerici zümre ve köylünün sırtından geçinen toprak ağalarından gelen eleştiriler konusunda görüşme yapılan mezunlardan Atçakarlar (2014) şu açıklamalarda bulunmuştur: “Enstitünün etrafındaki köylüler seviyordu, değil kapatılmasını istesin. İşlerine gelmedi de kapattılar. Çünkü uşak bulamadılar. Çünkü köy enstitülerine gelen çocuk köy çocuğu. Köy çocuğuyuz biz, şehir çocuğu değiliz. Fakir halk kime çalışır zengine çalışır. Şimdi niye çalışayım zengine, kendim için çalışırım. Bunun gibi işte. Köy Enstitülerine bu ağalar denen zengin çevre yazık etti. Şöyle bir on senecik daha devam etseydi Türkiye bu günkü durumundan çok çok daha kıymetli olacaktı. Kültürümüz yükselmiş olacaktı”. Bu konuda Güldal (2007) da benzer açıklamalar yapmıştır: “Siyasi bir durum bu. Şimdi köylü çocukları memur oluyor. Şehirlinin uşağı yok oluyor. Şehirlinin çocuğunu oraya almıyorlar, hep köyden alıyorlar. Zenginin uşakları bitince siyasi baskı yaptılar. Bir de komünist lafı vardı. ‘Tuvaletler çocukla dolu (bilinçli düşük yapılması kaynaklı), bunlar beraber oğlan kız bir arada yatıyor, tuvaletler çocukla dolu’ dediler, kapattırdılar. Hâlbuki ben 5 sene orda kaldım. Ne çocuk gördük, ne beraber yatana gördük. Öyle bir şey yoktu. Uydurma yaptılar kapattırdılar. Esas siyasi parti sevmeyi, demokrat parti. Hani uyanıyor tüm millet hemen baskı yaptı kapattı”.

Atçakarlar (2014) enstitülere yönelik eleştirilerin arasında yer alan karma eğitim ve enstitü koşullarının öğrenciye uygun olmaması konusunda da eleştirilerin aksi yönde açıklamalarda bulunmuştur: “Kız erkek ilişkileri çok güzeldi çok; öyle kötülük yapayım, ters gözle bakayım. Hayır hayır görmedim ben. Kaç sene kaldım o çocukların içinde görmedim. Bir yere gideceksin; kardeşim sana şunu yapıvereyim mi, şunu koyuvereyim mi... Kardeşim kelimesini öğrettiler bize. Biz kardeşlikle büyüdük yani. Oradan bir kız geçiyor ‘ooo...’ falan yok. O kız benim kardeşim denirdi, o şekil. Büyüklerimiz ağabeyimiz-ablamızdı” (Bkz. Ek 13). Kirby (2010, s.312)'nin aktardığı örneklerde de kız erkek öğrenci ilişkilerinde yasaklar ve setler koymak yerine öğrencilere kontrollü bir serbestlik tanındığı ve öğrencilerin anne gibi sevdikleri bayan öğretmenlerin destek ve telkinlerinden faydalandırıldığı söylenmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Temizlik konusundaki eleştirilerin aksine ise Atçakarlar (2014) “*Tertipliedik. Kirlenince yıkıyorsun çamaşırını ama çamaşırhanede. Erkeklerinkini kadınlar var onlar yıkardı. Kızlar kendi yıkardı. Pazar günleri çamaşırhaneye gidersin. Senin günün ayrılır. Orda çamaşırını yıkarsın, kurutursun, kendin yıkanırsın. Bulaşıkçılar var 3-4 tane, 3-4 tane de çamaşırcı kadınlar vardır. Çamaşırhanede koca kazanlarda yıkanırды çamaşır. Kızların hamamı kendi binasının içinde, erkeklerin banyosunda değil. Kızların kendi oturduğu 3 katlı binanın girişinde tuvaleti banyosu vardır orada yıkanırsın*” açıklamasında bulunmuştur. Bu açıklamalardan enstitüde temizlik konusunun oldukça önemsendiği ve öğrencilere temizlik imkânının sürekli olarak sunulduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte enstitülerde işlerin belirli bir disiplinle yapıldığı ve sıkı bir çalışma temposuyla yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Atçakarlar (2014)’ın dikiş çalışmalarıyla ilgili anlattıkları bunu doğrulamaktadır: “*Günde 8 tane gömleğin iliğini, düğmesini yapacaksın teslim edeceksin hocaya. Öğleye kadar 4’ünü bitirmezsen yemeğe gidemezsin*”. Benzer biçimde Güldal da bu çalışmalarda çok yorulduklarını, hatta bu nedenle enstitülerden kaçanlar olduğunu da belirtmiştir. Ancak Atçakarlar ve Güldal kendilerinin zaten köy çocuğu olduklarını, bu koşullarda, hatta daha ağır koşullarda yaşamaya alışık olduklarını belirtmişlerdir.

Ayrıca okulun ilk müdürü Talat Ersoy’un anılarında da görüleceği üzere enstitülerin civar köylerden çıkar peşinde koşan bazı kimseler ve yerel yöneticiler tarafından karalama kampanyalarına maruz kaldığı görülmektedir. Ersoy çevrede zaman zaman “*okulda ders olmadığı, her gün her saat iş olduğu, bunun boğaz tokluğuna çalışmak gibi bir şey olduğu ve okumayan adamın öğretmen olamayacağı*” gibi söylentilerin dolaştığından haberdar olmuştur. Fakat bunun okula mensup olmayan kişilerce anlaşılamayacağını, dışarıdan bakan birinde böyle bir algı oluşabileceğini belirterek okula gelen öğrenci velilerine hem ders hem de iş gören talebeleri ayrı ayrı göstermenin faydalı olacağını belirtmiştir. Ersoy enstitü aleyhinde dedikoduların yayılmasında büyük payı olduğunu düşündüğü köy muhtarının gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “*Okul bu muhitte kaldıkça haricin alâkası buraya artacak ve muhtar da eskisi gibi burada keyfine göre hüküm süremeyecekti*” (Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü, 2011, s.54-56).

1945’de çok partili hayata geçişin ardından CHP karşısında siyasi partilerin kurulması enstitülere yönelik eleştirileri arttırmış, bunlar parti içinde de taraftar bulmuştur. 1946’da meclisin açılmasıyla sağ eğilimli Recep Peker kabinesi kurulmuş, Milli Eğitim Bakanlığına Hasan Ali Yücel yerine enstitülere karşı gelişen politikanın başını çekenlerden Şemsettin Sirer getirilmiştir. Yeni bakanın ilk icraatlarından biri de enstitülerin “babası” olarak bilinen İsmail Hakkı Tonguç’u İlköğretim Genel Müdürlüğü’nden almak olmuştur. Bunu takiben enstitülerde “*solcu-Tonguç’çu*” olarak bilinen yönetici ve öğretmenlerin tasfiye süreci başlatılmıştır (Aysal, 2005, s.279). 1947 yılında Köy Enstitüsü Öğretim Programı ve Yönetmeliği değiştirilerek iş eğitimi gibi ilkeler ve etkinlikler kaldırılmış, mezunlara arazi ve teçhizat verme uygulamasına son verilmiştir. Yine aynı yıl Yüksek Köy Enstitüsü kapatılarak öğrencileri başka okullara nakledilmiştir. 1948 yılına gelindiğinde eğitim kursları kapatılmış, birçok eğitim görevinden uzaklaştırılmış, bu eğitimcilerin açtıkları okullar kapatılarak yıkılmaya terk edilmiştir. Demokrat Parti iktidarı döneminde ise enstitülerin kız öğrencileri Kızılçullu ve Beşikdüzü Köy Enstitüleri’nde toplanmıştır. Daha sonra Kızılçullu Köy Enstitüsü kapatılarak öğrencileri Bolu Kız Öğretmen Okulu’na aktarılmıştır. 1952 yılında köy enstitülerinin öğretim süresi altı yıla çıkarılmış ve 1953 yılında köy enstitüleri programı ile ilköğretmen okullarının programları birleştirilmiştir (Altunya, 2002, s.9). Nihayet 1954 yılına gelindiğinde kabul edilen kanun ile köy enstitüleri ve ilköğretmen okulları “*ilköğretmen okulları*” adı altında birleştirilerek (Köy Enstitüleriyle İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun, 1954) köy enstitüsü sistemine son verilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Aksu Köy Enstitüsü ilerleyen yıllarda Aksu Öğretmen Okulu, Aksu Öğretmen Lisesi ve Aksu Anadolu Öğretmen Lisesi adları altında öğretmen yetiştirmeye devam etmiş, 2014 yılı itibarıyla öğretmen liselerinin kapatılması sonrası Aksu Fen Lisesi adını almıştır. Bugün Aksu Köy Enstitüsü'nden kalma binaların bir bölümü çeşitli amaçlarla kullanılırken bir bölümü atıl vaziyettedir. Ayrıca bu binaların birinde o dönemden kalma eğitim-öğretim araç ve gereçlerinin, dokümanların ve fotoğrafların sergilendiği bir eğitim müzesi bulunmaktadır (Bkz. Ek 14, Ek15,Ek16).

Sonuç

Cumhuriyet yönetiminin kalkınma politikaları arasında köye ve köylüye yönelik projeler önemli yer tutmaktaydı. Bunlar arasında temel konulardan birini nüfusun çok büyük bir bölümünü oluşturan köylülerin eğitimi oluşturmaya çalışıyordu. Bu eğitim sadece okuryazarlık seviyesini artırma amaçlı değildi. Aynı zamanda köylülerin sosyal ve ekonomik kalkınmalarını sağlamak için gereken her tür bilgiyle donatılmaları hedefleniyordu. Bu bağlamda geliştirilen projelerden biri ise köy enstitülerinin kurulmasıydı. 1940 yılında alınan kararla köy öğretmen okulları köy enstitülerine dönüştürülmüş, Türkiye'nin çeşitli yerlerinde açılmaya başlanan köy enstitülerinin sayıları 1946 yılında 21'e ulaşmıştır.

Güney bölgesi için belirlenen il ise Antalya olmuş, 1940 yılında Aksu Köy Enstitüsü açılmıştır. Çalışmada genel olarak köy enstitülerinin özelde ise Aksu Köy Enstitüsü'nün kuruluş aşaması, öğrenci alımı, enstitülerde yaşanan sıkıntı ve zorluklar, eğitim öğretim faaliyetleri, insan ilişkileri ve gündelik yaşam, sağlık koşulları, köylerle ve diğer enstitülerle ilişkiler, mezuniyet sonrası koşullar, enstitülerin kapatılma süreçleri gibi konularda bilgi verilmiştir. Ayrıca Aksu Köy Enstitüsü mezunu üç öğretmenle yapılmış görüşmelerden elde edilen verilerle enstitü yaşamının bahsedilen boyutlarına kişisel örnekler sunulmuştur.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1943-1944*, Pulhan Matbaası, 1946.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1944-1945*, Pulhan Matbaası, 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1945-1946*, Pulhan Matbaası, 1947.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1946-1947*, Pulhan Matbaası, 1948.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1947-1948*, Pulhan Matbaası, 1949.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1948-1949*, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A.O. Yeni Matbaa, Ankara 1950.
- Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Milli Eğitim, Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim İstatistikleri 1949-1950*, Doğu Ltd.O.Matbaası, Ankara 1952.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1940-1941*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1943.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1941-1942*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1944.
- Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistiği 1942-1943*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1945.
- “Köy Enstitüleri Kanunu”, *Resmi Gazete*, Sayı: 4491, 17 Nisan 1940.
- “Köy Enstitüleriyle İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkında Kanun”, *Resmi Gazete*, Sayı: 8625, 04 Şubat 1954.
- “Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilat Kanunu”, *Resmi Gazete*, Sayı: 5141, 25 Haziran 1942.
- Maarif Vekaleti, *Köy Enstitüleri II*, Maarif Matbaası, Ankara 1944.
- “Tamimler” *Maarif Vekilliği Tebliğler Dergisi*, S: 136, C. 3, 29 Ağustos 1941.
- T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, *2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1950-1951*, Biricik Matbaası, Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1951-1952*, Akın Matbaacılık Ltd. Or., Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, *Maarif İstatistikleri Meslek, Teknik ve Yüksek Öğretim 1952-1953*, Saim Toraman Matbaası, Ankara.

Kitap, Makale ve Tezler

- “Aksu Köy Enstitüsü Müdürlüğü’nden”, *Antalya Gazetesi*, 9 Haziran 1941a.
- “Aksu Köy Enstitüsü Müdürlüğü’nden”, *Antalya Gazetesi*, 22 Eylül 1941b.
- ALTUNYA, Niyazi, *Köy Enstitüsü Sisteminin Düşünsel Temelleri*, Düzgün Yayıncılık, Ankara 2002.
- “Antalya’nın güzel doktoru”, *Antalya Bugün*, 17 Şubat 2009.
<http://www.antalyabugun.com/?page=makale&MID=4278> (E.T. 18.12.2014).
- ARAYICI, Ali, *Kemalist Dönem Türkiye’sinde Eğitim Politikaları ve Köy Enstitüleri*, Ceylan Yayınları, İstanbul 2002.
- ARSLAN, Nebahat, “Türk Eğitim Sisteminde Köy Enstitülerine bir Örnek: Kars Cılavuz Köy Enstitüsü”, *History Studies*, Vol.4/1, 2012, s. 29-45.
- AYDIN, Baha Mutlu, *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması*, Anı Yayıncılık, Ankara 2007.
- AYDOĞAN, Mustafa, *Tonguç’a Mektuplarla Köy Enstitüsü Yılları*, Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Ankara 2007.
- AYSAL, Necdet, “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 267-282.
- ATAY, Falih Rıfkı, “Köy Çocukları İle”, *Ulus Gazetesi*, 28 Kasım 1941.
- BABAHAN, Ali, “Bir Sosyal Politika Projesi Olarak Köy Enstitüleri”, *Alternatif Politika*, C.1, S.2, Eylül 2009, ss.194-226.

- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, “Köy enstitülerinde öğretim programları”, *Öğretmen Dünyası*, S. 124, Nisan 1990, s.27-32.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “Köy Enstitülerinin açılması ve Dicle Köy Enstitüsü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308-2140, Vol.9/1, Winter 2014, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6428>, p.119-132.
- ÇİMRİN, Hüseyin, *Bir Zamanlar Antalya: Tarih, Gözlem, Anılar Cilt I*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya 2012.
- DENİZ, Muzaffer, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Antalya Şehrinde Eğitim (1923-1950)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya 2009.
- GEDİKOĞLU, Şevket, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Ankara 1971.
- GÜLTEKİN, Cemal, “Aksu Köy Enstitüsü ve Eğitimlerimiz”, *Antalya Gazetesi*, 10 Haziran 1940.
- Karanlık Sokakta Aydınlanma: Aksu Köy Enstitüsü*, Yay.Haz: Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, Antalya Kent Müzesi Yayınları, Antalya 2011.
- KIRBY, Fay, *Türkiye’de Köy Enstitüleri*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010.
- “Köy Enstitüleri Teşkilatı”, *Cumhuriyet Gazetesi*, 19 Nisan 1940.
- OKUMAMIŞ, İbrahim, “Kutsal Keman Avcıları”, *Radikal Gazetesi*, 12 Ekim 2001. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=17387> (E.T. 03.01.2015).
- ŞANLI, Mustafa, *Kara Çadırdan Aksu Köy Enstitüsüne*, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İzmir 2012.
- “Şehir Haberleri”, *Antalya Gazetesi*, 15 Nisan 1941.
- ŞİMŞEK, Ufuk, KÜÇÜK, Birgül, TOPKAYA, Yavuz “Cumhuriyet Dönemi Eğitim Politikalarının İdeolojik Temelleri”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308-2140, (Prof. Dr. Mehmet Aydın Armağanı) Volume 7/4, Fall 2012, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4212>, p. 2809-2823.
- TANGÜLÜ, Zafer, KARADENİZ, Oğuzhan, ATEŞ, Sinan, “Cumhuriyet Dönemi’nde Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN:1308-2140, (İsmail Yıldırım Armağanı) Volume 9/5, Spring 2014, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6622>, p.1895-1910.
- TÜRKOĞLU, Pakize, *Tonguç ve Enstitüleri*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yarının Türkiye’ye Seyahat*, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.
- YİNER, Abdulnasır, “Köy Enstitüleri Üzerine Bir Deneme”, *Journal of Academic Social Science Studies*, C.5, S. 4, Ağustos 2012, ss. 307-317.
- Görüşmeler**
- GÜLDAL, İbrahim, Kişisel Görüşme, 2007.

ATÇAKARLAR, Melek (DORUK), Kişisel Görüşme, 2015.

AVCI, Mustafa, Kişisel Görüşme, 2007.

Mustafa AVCI

İbrahim GÜLDAL

Melek DORUK ATÇAKARLAR

EKLER

Ek 1. Aksu Köy Enstitüsünde bina inşaatında çalışan öğrenciler (ikinci sırada çatıya malzeme uzatan üç öğrenciden ortadaki M. Avcı) (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 2. Aksu Köy Enstitüsü binalarını ve tarım arazilerini gösteren çizim (Köy Enstitüleri II, 1944: 85)

Ek 3. Aksu Köy Enstitüsü müdürü Talat Ersoy (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Ek 4. Aksu Köy Enstitüsü'nde hayvan otlatan bir öğrenci (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 5. Aksu Köy Enstitüsünde ayakkabı tamir eden öğrenciler (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Ek 6. Aksu öğrencileri Perge gezisinde (M.D.Atçakarlar kişisel) arşivinden) ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 7. Aksu Köy Enstitüsü dikiş dersinde öğretmen ve öğrenciler (Öğretmenin sağında oturan, öğretmene bakan M. D. Atçakarlar) (M.D.Atçakarlar kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Ek 8. Aksu Köy Enstitüsü Spor Yurdu Albümünden (Mustafa Üstün kişisel arşivi) (Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi'den ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 9. Aksu Köy Enstitüsü Spor Yurdu Albümünden (Mustafa Üstün kişisel arşivi) (Antalya Kent Müzesi Kent Belleği Merkezi’den ulaşılmıştır)

Ek 10. İsmet İnönü Aksu Köy Enstitüsü ziyaretinde (sağında okul müdürü Talat Ersoy) (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 11. Mustafa Avcı mezuniyet belgesi (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Ek 12. Mustafa Avcı Sülekler'de öğrencileriyle (M. Avcı kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 13. Aksu Köy Enstitüsü öğrencileri (En ön sıradaki iki kız öğrenciden soldaki M.D. Atçakarlar)(M.D. Atçakarlar kişisel arşivinden ulaşılmıştır)

Ek 14. Aksu Köy Enstitüsü’nden kalma bir bina

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 15. Aksu Köy Enstitüsü'nden kalma, eğitim müzesi olarak kullanılan bina

Ek 16. Aksu Köy Enstitüsü'nde Yabancı dil eğitiminde kullanılan plaklar (Aksu Eğitim Müzesi'nden)

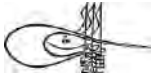
Citation Information/Kaynakça Bilgisi

AVCI AKÇALI, A., “Karanlık Sokağı Aydınlatan” Enstitü: Aksu Köy Enstitüsü, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 27-56, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8070>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

SIİRT BASIN TARİHİ: BİBLİYOGRAFİK BİR DÖKÜM*

*Resul BABAOĞLU***

*Said OLGUN****

ÖZET

Siirt'te basın hayatının gelişimini konu alan bu çalışmada, tarihsel süreçte yayınlanmış olan yerel gazetelerin bibliyografik bir dökümü verilmeye çalışıldı. Büyük ölçüde Milli Kütüphane ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi Süreli Yayınlar Kataloğu'nda bulunan koleksiyonlara bağlı kalınan bu çalışma için ayrıca yerel gazetelerin özel arşivleri de incelenmiştir. Siirt'te basın faaliyetlerinin ilk dönemlerinde belirli ailelerin öne çıkmaları, bu alanın ata mesleği olarak görüldüğünün açık bir göstergesidir. Gazetecilik mesleği, haber üretme, basım, dağıtım ve diğer konularda gerektirdiği profesyonel yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda, gelir getirici bir meslek niteliğinden uzak olduğu 1930'lu yıllarda Siirt'te entelektüel bir sorumluluk bilinciyle sürdürülmüştür. Sözü edilen dönemde Siirt'te ortaya çıkan basının bu ilk örneği sonraki yıllarda son derece canlı bir gazetecilik ortamının doğmasına öncülük edecektir. Tek partili yıllar, II. Dünya Savaşı, Demokrat Parti ve Soğuk Savaş dönemlerinde yaşanan toplumsal ve siyasal dönüşümün birçok yönüyle yer aldığı Siirt basını, yerel gelişmelerin de takip edilebilmesi açısından araştırmacılar için önemli bir koleksiyon niteliğini taşımaktadır.

Siirt'te basın hayatının, Anadolu'nun birçok kentiyle kıyaslandığında nispeten erken bir tarihte başladığı düşünüldüğünde, bu alanda neredeyse hiçbir bilimsel çalışmanın yapılmamış olması ciddi bir boşluk teşkil etmektedir. Siirt'in yakın dönem tarihi ile ilgilenecek olan araştırmacılara yol gösterici olması düşünülen bu çalışmanın hiç şüphesiz eksik tarafları vardır. Siirt'in Cumhuriyet döneminde geçirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal dönüşümün yerel basın aracılığıyla ortaya konacağı geniş kapsamlı bir çalışmayla bu boşluk giderilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Siirt, Basın, Gazete, Cumhuriyet Halk partisi, Demokrat Parti

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Siirt Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, El-mek: babaogluresul@hotmail.com

*** Okt. Siirt Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, El-mek: saidolgund@hotmail.com

THE HISTORY OF SIIRT PRESS: A BIBLIOGRAPHICAL CASTING

STRUCTURED ABSTRACT

The newspaper archives that are in the National Library and Beyazıt State Library's Periodical Catalogs constitute this study's basic sources. To reach the beneficial results in this study which is related to the history of press in Siirt, the documents and the information shared by Cumhuriyet Kılıçcıoğlu and Ahmet Arıturk, conducting press activities for 60 years, were subjected to a detailed evaluation. The first newspaper started its publishing life was Siirt newspaper which began in 1937. It is considerable that the publishing activities started in such an early time in Siirt as a city in the remotest corner of Anatolia. The political atmosphere and socio-economic condition of the mentioned period has played as a router impact. The collections provided from the institutions expressed above has been subjected to an inquiry and a cast of the history of Siirt press has been obtained. Especially, in this study, mainly rather than a detailed evaluation of the press history of Siirt, a bibliographic presentation was tried to be made, which will constitute a source to local history studies in Siirt. Besides that, from its beginning till 1970s Siirt press was maintained in which point of view and quantity was among the investigated topics in this study. The maintained cultural activities in People's House in studied period have been provided an intellectual mass. The People's House which is an effective factor in providing a reader community is a real element that shouldn't be missed. When looked at the content of the newspapers, the quality of the content and news density have not been seen above of the expectations. Extremely limited nature of the news staff is the most important reason of this fact. The political liberalization and atmosphere of freedom have seen in the country after World War II has brought diversification in the press.

The monotype concept of press in single party period has left its place to competitive and critical understanding concept of press after the transition to multi party period. Especially in this period, seeing humour publishing is compelling. The humorous news and comments about the government officials and local bureaucrats published in that press gives an idea about the press freedom to some extent in the mentioned period. However, adverse effects seen on the period of multiparty press being inverted to the authoritarian political environment for various reasons have also been felt locally in Siirt. Due to some news published in Siirt Express newspaper following an anti-Democratic Party editorial policy, the judicial proceedings in 1957 of this newspaper was among the criticisms related to press freedom launched on the ruling party after the military intervention. Press in Siirt life, began in 1937 with the establishment of Siirt newspaper and it has changed due to developments in the country's political life. Until 1946, the year that republican People's Party was in authority party as "one party", Siirt newspaper also has been active in the province. Shortly after the introduction of multi-party political life in 1946, New Siirt and democratic Siirt newspapers were

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

established in 1948 and the uniformity of the press has become very plural as political life in Siirt.

Beside the newspapers, the humour magazines named “Kelle Koltukta”, “Sırf Dedikodu” and the culture magazine “Botan”, being published is the clearest expression that a culture environment was provided in this remote and small province. In this context, Siirt newspaper followed pro- Republican People’s Party editorial policy and Demokrat Siirt newspaper pro- Democratic Party. The press activities in Siirt was conducted by the same names and in a limited way for long years. One of the reasons of this condition was the lack of staff in enough quality and quantity and the other reason was that the distance of Siirt to the culture centers and democratic environment which is inevitable for journalism was provided only after the World War II. The political atmosphere of that period has been felt by its all effects owing to the comments made in the first newspaper published by Emin Kılıçcıoğlu the pro- Republican Peoples party parliamenter of Siirt. A partial relief in the activities of the press throughout the country was seen with the effect of liberalization process after the World War II in Turkish politics and that effect reflected on the establishment of new newspapers in Siirt province.

Especially by the effect of competitive politic life started with the establishment of new opposition political parties, Republican People’s Party’s Siirt branch was founded in 19140 and this situation influenced the press life of the city directly. The political tension and turmoil emerged across the country during 1950s have been observed in Siirt press. At the same time, some news and comment in Siirt Ekspres newspaper being the subject of a trial, has been a strong proof of the conflictual process felt in Siirt leading to 27 May. In the 1960s participation of many newspapers with different names to the press life in Siirt can be considered as a partial reflection at the local level of the revolution in global journalism in this period. However, with the new parties established by the release of May 27 regime power to the civilian rule, country’s political life was colored and this condition left behind the crisis of political life created by two parties. The plural atmosphere that created by the coalition governments has influenced the press life in Turkey. By the development of publishing and distribution techniques, journalistic activities that required great sacrifices in old times have facilitated. After the beginning of journalism as a profitable profession, the newspapers published in Siirt searched ways for getting income from the advertising and announcements. Unfortunately, the limited atmosphere of local journalism dominated by local politics has led to the fact that they are engaged in patronage. Overcoming this obstacle of Turkey’s local journalism problems discussed in several areas will be possible in case of the acceptance of democratization fact in all institutions and groups of Turkey. The created surplus value and provided contribution in cultural heritage by local media has led to the government institutions supporting and encouraging this kind of activities. Undoubtedly the serious economic and professional problems experienced by the local media throughout Turkey have maintained their validity for Siirt long time ago.

Key Words: Siirt, Press, Newspaper, Republican Peoples Party, Democratic Party

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Giriş

Basın-yayın araçlarının geçmişe dair ortaya koyduğu veriler, akademik tarih alanında olduğu kadar siyaset bilimi, sosyoloji ve etnografya çalışmalarında da ihtiyaç duyulan en önemli malzemeleri teşkil eder. Türkiye’de sosyal bilimcilerin bu olguyu kanıksamış olmaları, son yıllarda basın tarihi ile ilgili hatırı sayılır miktarda bir yazın alanının oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Basın tarihi çalışmalarında geniş ölçüde, yaşanan tarihsel olayların basında yer alış biçiminden hareket edilerek ilgili dönemin siyasî, kültürel, ekonomik ve sosyal gibi bakımlardan panoramasının çıkarılması yoluna gidilmiştir.

Türkiye’de son yıllarda yerel tarih çalışmalarının artan bir ilgiyle varlığından söz ettirdiği bilinmektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli dönemlerinde kent ve kasabaların genel durumu, Kurtuluş Savaşı’nın Anadolu’da yarattığı sosyolojik etkiler ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de yaşanan değişimin yerel düzeyde incelenmesi gibi konularda yapılan tarih çalışmalarının fazlaşmasına koşut olarak yerel basına gösterilen ilgide de artış gözlenmiştir. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Siirt yerel basın tarihini incelemeye geçmeden önce yerel basının metodolojik olarak tanımlanması gerekmektedir. Ulusal basından farklı olarak sınırları belli bir bölgede yaşayan okuyucu kitlesine ulaşmayı amaçlayan yerel basın araçları, faaliyet gösterdikleri yerleşim birimlerindeki siyasî ve sosyal yaşam üzerinde büyük etkilerde bulunurlar (Varol, 1999, s.41). Başka bir tanıma göre; “*Yerel basın; yurdun muhtelif yerlerinde, özellikle büyük kentler dışındaki yerleşim birimlerinde, il, ilçe ve beldelerde, günlük, haftalık ya da daha fazla aralıklarla yayınlanan, yayımlandıkları mahallin haber, havadis ve sorunlarını dile getiren, halkın isteklerini ilgililere aksettirmeyi hedefleyen yazılı basın organlarıdır.*” (Ünal, 1996, s.1068-1072).

Görüldüğü gibi, yerel basın organları bulundukları bölgelerde kamuoyu oluşturma işlevini yerine getirebilmelerinin yanında, halkın isteklerini yönetim mekanizmasına iletme fonksiyonuyla da devlet ve vatandaş arasında iletişim kanalı görevini üstlenmiştir. Son yıllarda iletişim teknolojilerinde görülen gelişmelerle birlikte daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan yerel medya organları bu sayede yerel olay ve durumları ulusal mecraaya taşıma olanağına da erişmişlerdir (Franklin, 2006, p.xxi).

Yerel basın olgusunun toplumsal yaşamımıza girmesi, diğer birçok soruna kaynaklık eden Türkiye’de matbaanın geç kullanılması gerçeğinden ayrı düşünülemez. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlayan Türk basın hayatı, devlet eliyle 1 Kasım 1831 tarihinde haftalık olarak Takvim-i Vekâî adlı resmî gazetesinin çıkarılması ve takip eden süreçte de devletin uzun yıllar öyle ya da böyle müdahil olduğu yarı resmî bir görünüm arz etmiştir. Türkiye’de yerel basının ilk örnekleri olarak kabul edilen “*vilâyet gazeteleri*” de bu iddiamızı desteklercesine yayımlandıkları merkezin mülkî amirinin kontrolünde faaliyet göstermişlerdir (Varlık, s.99-103). 1864 yılı Kasım ayı başlarında, Fransa’nın yerel yönetim kanunlarından ilham alınarak hazırlanan Vilâyet Nizamnamesi ile yeni yönetim sistemi uygulamaya konulmuştur. Böylece İmparatorluk, idarî anlamda 21’i Asya, 6’sı Avrupa, 1’i Afrika ve 1’i de Akdeniz Adalarında olmak üzere toplam 29 vilâyete ayrılmış, her vilâyete bir vali atanarak sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Bu kanunî düzenlemenin basın hayatı açısından getirmiş olduğu en önemli yenilik, her vilâyet merkezinde bir basım evinin kurularak burada evrak dışında bir gazetesinin yayınlanacak olmasıdır¹ (Duman, 2007, s.77; Duman, 2013, p.1031-1041). Basının İstanbul’un tekelinden çıkmasını sağlayan vilâyet gazeteleri, Osmanlı Devleti’nin egemenliği altında bulunan yörelerde gazeteciliğin yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır (Varlık, 103).

¹ 1864 vilayet nizamnamesinin bir anlamda pilot projesi olarak kabul edilmiş olan Tuna Vilayetinde Mithat Paşa’nın ilk işi bir matbaa kurup vilayet gazetesinin çıkarılmasına öncülük etmek olmuştur.

Vilâyet gazetelerinde kuşkusuz, padişahla, tayin, atama ve yükselmelerle, yeni yasa düzenlemeleriyle ilgili haberler öncelikle yer almıştır. Bunun yanı sıra, hükümetin ve vilâyet yönetiminin çalışmalarının halka anlatması da amaçlanmıştır (Koloğlu, 2006, s.15). Vilâyet gazetelerinin devlet matbaasında basılması, yazar kadrosunun devlet adamlarından oluşması gibi noktalar, basın hayatının gelişiminde sermaye sorununu ortadan kaldırmıştır. Bu şekilde yayın hayatına başlayan ilk vilâyet gazetesi olma özelliğini Tuna vilâyetinde çıkan gazete taşısa da günümüzde Türkiye sınırları içindeki ilk yerel gazete olarak tanımlanabilecek vilâyet gazeteleri, 1867 yılında Erzurum'da Türkçe ve Ermenice yayınlanan *Envâr-ı Şarkîye* ile 1869 yılında Diyarbakır'da Türkçe ve Ermenice yayınlanan *Diyarbakir* gazeteleridir (Erinç, 2007, s.108). Bunları, *Hüdavendigar* ve *Konya* vilâyet gazeteleri takip etmiştir. 1874 yılına gelindiğinde ise Osmanlı ülkesinin 24 vilâyetinde gazete çıkmaktaydı (Tütengil, 1968, s.149).

Tanzimat döneminin idarî alandaki reform hamlelerinin bir halkası olarak da ele alabileceğimiz vilâyet gazeteleri, II. Abdülhamit döneminin gergin siyasî atmosferinden doğrudan etkilenmiştir. Bu dönemin, günümüzün yaygın kabul gören ifadesiyle, basına yönelik kuvvetli sansür mekanizmasının işlediği bir süreç olması ve yalnızca Osmanlı başkentinde değil yurtdışındaki Jön Türk basını ve taşrada yayın hayatına devam eden gazetelere getirilen haber kısıtlamaları da düşünüldüğünde Türk basın tarihi açısından talihsiz bir dönem olduğu kabul edilmelidir².

II. Abdülhamit döneminde özellikle muhalif basın üzerinde uygulanan baskı politikası 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yerini geniş bir serbestliğe bırakmıştır. 25 Temmuz 1908 tarihinden itibaren gazeteler sansürsüz bir şekilde çıkarılmaya başlarken bu tarihten sonraki buçuk ay içerisinde gazete çıkarmak için imtiyaz alanların sayısı iki yüzü geçmiş, gazetecilikle ilgisi olmayan, yeterli sermayesi dahi bulunmayan kimseler imtiyaz sahibi olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede basın faaliyetlerinde görülen artış bu dönemin okullaşma açısından gözle görülür bir iyileşmeyi beraberinde getirmesi ile ilişkilendirilebilir. Öte yandan bu dönemin iç ve dış politik gelişmelerinin hızlı bir seyir izlemesi ve bu durumun insanlarda haber alma ihtiyacını uyandırması da gazete sayısındaki artışta etkili bir nedendi (Yalman, 1914, p.94). II. Abdülhamit dönemiyle kıyaslandığında Meşrutiyet dönemi basınının fazlasıyla siyasî içeriğe sahip olduğu söylenebilir. Bu durum kuşkusuz, dönemin fikir tarihimiz açısından zengin bir dönem oluşundan kaynaklanmaktaydı (Ulu, 2014, p. 1051-1062).

Önüne gelenin gazete yayınladığı, gazetecilik mesleğinin kişisel hırsların ifade yöntemi olarak görülmeye başlandığı bu dönemde basın, politik gruplar arasındaki hesaplaşmalar için de bir araç haline gelmiştir. Bu koşullarda çıkarılan 18 Temmuz 1909 tarihli "Basın Kanunu", basına sansür getirmekten ziyade zararlı yayınlar için bir önlem olarak düşünülmüştür (Odyakmaz, 2003, s.211-233). Ancak bu dönemin özgürlükler havasının 1913 yılında İttihat ve Terakki taraflısı subaylarca yapılan ve tarihimizde Bâb-ı Âli Baskını olarak anılan hükümet darbesinden sonra basına yeniden sansür uygulanmıştır (İnuğur, 2005, s.320).

II. Meşrutiyet dönemi basın açısından bakıldığında özgürlüklerin kısa süreliğine de olsa elde edildiği, aynı zamanda da gazeteciler bakımından olumsuz olayların ortaya çıktığı bir zaman dilimi olmuştur. Diğer yandan II. Meşrutiyet sonrası dönemin Türk siyasî hayatına bıraktığı en acı miras gazeteci cinayetleri olmuştur³ (Odyakmaz, 2003, s.228; İnuğur, 1999, s.61).

² II. Abdülhamit döneminde basına uygulanan sansür mekanizmasının bizzat sultan tarafından mı, yoksa işgüzar bürokratlar tarafından mı gerçekleştirildiği konusunda halen devam eden şüpheler için bkz. Duman, **a.g.m.**, s. 81. Bu dönemde basına uygulanan sansür için bkz. Cevdet Kudret, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yay., İstanbul, 1977.

³ İttihat ve Terakki'nin Bâb-ı Âli Baskınından sonra giderek sertleşen politikalarını eleştiren Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olayı Türk basın tarihinde ilk gazeteci suikastı olarak bilinmektedir. Hasan Fehmi'nin ardından Sada-yı Millet gazetesi yazarı Ahmet Samim'in de suikasta kurban gitmesi XX. yüzyıl boyunca Türkiye'de sıkça yaşanacak olan gazeteci suikastları zincirinin ilk halkasını oluşturmaktadır.

Türkiye’de yerel basın en canlı olduğu ve etkinliğini hissettirdiği dönem hiç kuşkusuz *Millî Mücadele* yılları olmuştur. Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra Anadolu’da işgale uğrayan kent ve kazalarda yayınlanan gazeteler kurtuluş mücadelesine damga vurmuştur. Kurtuluş Savaşı’nın ilk aşaması sayılan genelge ve kongreler döneminden Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasına kadar geçen sürede Anadolu basınının bu mücadeleye takdire değer bir katkısı olmuştur. Millî mücadele yanlısı basın, bir yandan kurtuluş fikrini Anadolu insanına benimsetmeye çalışırken bir yandan da İstanbul hükümetinin güdümünde olan İstanbul basınının Milli Mücadele önderlerine yönelik yürüttüğü kara propagandayla baş etmeye çalışmıştır⁴ (Öztoprak, 1981; Topuz, 1973, s.124). Anadolu’daki işgalci güçlerin etkisi ve sağladıkları desteklerle kurtuluş mücadelesini kötüleyen Anadolu basınından da söz edebileceğimiz bu dönemde vatansever gazetecilerin yürüttükleri basın mücadelesi bağımsızlığa giden yolda büyük bir öneme sahiptir.

1922 yılı sonlarında Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasının ardından muhalif basın, aşamalı bir şekilde yayın hayatından silinmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve inkılapların hayata geçirilmesi sürecinde basından en azami derecede istifade edilmiştir. 1923 yılında yaşanan halifelik krizi ve 1925 Şeyh Said İsyanı için tedbir olarak çıkarılan *Takrir-i Sükûn Kanunu* ile basına çeşitli sınırlamalar getirilmiştir (Koloğlu, 2006, s.117). 1928 yılında Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçilmesi özellikle yerel basının bir süreliğine durmasına yol açmıştır. Halkın yeni harflerle okuma-yazma öğrenmesi için devlet tarafından başlatılan girişimler sonucunda bu sorun aşıldıysa da geçiş döneminde ciddi bir duraklama yaşanmıştır.

Bu gelişmelerden sonra 1930’da kurulan *Serbest Cumhuriyet Fırkası* ile hedeflenen çoğulcu demokrasiye geçilemezken dönemin gergin siyasî havası, basın alanında da bir çatışma halini doğurmuştur. Bu durum üzerine 1931 Temmuzunda *Basın Kanunu* çıkarılarak muhalif basın araçları üzerinde baskı kurulmuştur. Tek parti döneminin basın hayatına yön veren bu basın yasası 1950’ye dek çeşitli değişimlere uğrayarak varlığını sürdürmüştür (Mazıcı, s.131-154).

Atatürk’ün ölümü ve II. Dünya Savaşı yıllarında baş gösteren siyasî ve sosyo-ekonomik sorunların yıkıcı boyutlara ulaşmasının önüne geçmek için her alanda ciddi tedbirler alınmıştır. Savaş yıllarında ilan edilen sıkıyönetim kanununun bu dönem basını üzerinde de olumsuz etkileri görülmüştür. Ancak savaşın bitmesinden sonra Batı demokrasisini benimseyen devlet yöneticilerinin çok partili sisteme geçiş kararı almaları basına da olumlu şekilde yansımıştır. 1946 yılında yapılan yasa değişikliğiyle Bakanlar Kuruluna gazete kapatma yetkisi veren 1931 Basın Kanununun 50. maddesi kaldırılmıştır (Topuz, 2003, s.184).

İkinci Dünya savaşıdan sonra Türkiye’de görülen toplumsal değişim, fikir çeşitliliği ve farklı görüşlerde yayın yapan basın araçlarının kurumsallaşmasını beraberinde getirmiştir. Demokrat Parti’nin 1950 yılındaki seçimlerde galip gelmesi ve Türkiye’de ilk kez siyasal iktidarın seçim yoluyla değişmesi, genel olarak liberal bir değişim şeklinde algılanmıştır. Gerçekten de DP’nin iktidara gelir gelmez yaptığı ilk işlerden biri 15 Temmuz 1950 tarihinde mecliste büyük bir çoğunlukla kabul edilen yeni basın kanununu çıkarmak olmuştur (Topuz, 1973, s.177). Ancak liberal demokrasinin Türkiye’deki ilk yıllarında görülen bu olumlu değişim, ilerleyen yıllarda yaşanacak olan siyasî gerilimler nedeniyle DP’nin otoriter politikalarının bir sonucu olarak kaybolacaktır. 27 Mayıs 1960 darbesine giden süreçte basının özgürlükler konusunda yaşadığı kayıplar 1961 anayasası ile giderilmeye çalışılmıştır. Bu dönemde iktidar ve basın arasındaki ilişkiler sorgulanarak

⁴ Kurtuluş Savaşı yıllarında İzmir’e Doğru, Doğru Söz, Yeni Adana, Açıksöz, Babalık, Ögüt, Küçük Mecmua, Albayrak, Ahali, Işık ve İstikbal adlı gazeteler Millî Mücadeleyi desteklerken, Ferda, Alemdar, Peyam-ı Sabah ve İstanbul gibi gazeteler de gerek İstanbul hükümetinin baskıları, gerekse de işgalci güçlerin telkin ve yönlendirmeleriyle Milli Mücadele karşıtı bir yayın politikası izlemişlerdir.

gazetecilik konusunda daha farklı bir anlayış benimsenmiştir. Bu döneme kadar gazetelerde görülen niceliksel artış, her açıdan profesyonel yaklaşımlarla anlamlı bir hale gelmiştir.

1970 ve 1980’lerde ülke siyasetine hâkim olan politik kutuplaşma, basın hayatını da etkilemiştir. Basının kamuoyu oluşturma ve siyasî manipülasyon aracı olarak kullanılmaya başlandığı bu dönemde halkın kültür seviyesinin artması, kentleşme olgusu, okur-yazar oranının artması gibi nedenlerle gazete tirajlarında muazzam bir artış yaşanmıştır. Yeni baskı tekniklerinin geliştirilmesi ve dağıtım işinin kolaylaşması da sözü edilen dönemde basın faaliyetlerinde olumlu gelişmelerin yaşanmasını sağlamıştır (Koloğlu, 2006, s.133). Bu dönemde yerel basının da bu olumlu gelişmelerden etkilendiğini söylemek mümkündür. 1990’larla birlikte ortaya çıkan küreselleşme olgusunun etkilerine rağmen yerel olana gösterilen ilgiden dolayı yerel basının öneminin de buna bağlı olarak arttığı söylenebilir.

1. Siirt’te Basın Faaliyetlerinin Tarihsel Gelişimi

Siirt’te basın faaliyetlerinin çok eski bir geçmişe sahip olduğu söylenemez; zira bu çalışma sırasında yapılan araştırmalar sonucunda Siirt’te, harf devriminden önceki dönemlere ait herhangi bir gazete veya dergiye rastlanmamıştır⁵. Buna karşılık, cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye’de yeni kültür devrimini hayata geçirme çabalarına bağlı olarak ülkenin en ücra köşelerine kadar halkevleri ve halk odalarının kurulması diğer birçok orta halli Anadolu kentinde olduğu gibi Siirt’te de kültür hayatının yoğunlaşmasını sağlamıştır. Devlet ve vatandaş arasında ideolojik bağların güçlenmesi ve 1930’larda dünya genelinde gözlenen çeşitli ideolojik cereyanların Türkiye’ye muhtemel yansımalarını önlemek gibi amaçlarla kurulan halkevlerinin, merkezin uzağında kalmış küçük yerleşim birimleri üzerindeki en önemli etkisi kültürel hayatı canlandırmak olmuştur. Siirt özelinde bakıldığında, Siirt Halkevi⁶ çatısı altında yapılan birtakım faaliyetlerin basına yönelik olduğu anlaşılmaktadır⁷. Öte yandan, Siirt Halkevi bünyesinde gerçekleştirilen kültürel ve sanatsal etkinliklerin halkın genelinde bu tür alanlara ciddi bir yönelim oluşturmaya başlattığı ve bu durumun da yerel gazeteciliğe gerekli zemini sağladığı kolaylıkla iddia edilebilir⁸.

Milli Kütüphane kayıtlarında yapılan incelemede Siirt’te 1937 yılında *Siirt* adıyla ilk kez düzenli aralıklarla bir gazetenin yayınlanmış olduğu görülmektedir (Tülbentçi, 1941, s.85). 7 Ağustos 1937 tarihinde ilk sayısı çıkan *Siirt* gazetesinde dönemin ulusal ölçekte görülen siyasî gelişmeleriyle birlikte Siirt’in temel sorunlarına da yer verilmiştir. II. Dünya Savaşı öncesinde Türkiye genelinde ortaya çıkan siyasî belirsizlik ve tedirginlik halinin bu gazeteye bütünüyle yansdığı görülmüştür. Bunun ötesine, sözü edilen dönemde parti-devlet bütünleşmesinden ileri gelen bir anlayışla Siirt gazetesi CHP’ye yakın bir yayın politikası izlemiştir. Türkiye’de tek partili yönetim sisteminin devam ettiği yıllar boyunca *Siirt* gazetesi Siirt’te yayınlanan tek yayın organı

⁵ **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**, Haz. Hasan Duman, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul 1986. 19. Yüzyılın sonlarında Bitlis’te yayınlanan Bitlis Vilâyet Gazetesi’nin o dönemlerde Bitlis Sancağına bağlı bir kaza olan Siirt’e çeşitli yollarla ve düzensiz olarak ulaştırıldığı bilinmektedir. Siirt basın hayatının önemli isimlerinden biri olan Cumhur Kılıçcıoğlu’nun özel arşivinde bu gazetenin 1888 yılına ait bir nüshası bulunmaktadır (Bkz. Ekler). Ancak bu tarihlerde Siirt’te gazetecilik faaliyetlerinin varlığına ilişkin her hangi bir bulguya rastlanmadığından sözü edilen gazete çalışmamızın kapsamına dâhil edilmemiştir.

⁶ Siirt Halkevi hakkında bkz. Said Olgun, “Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)”, **History Studies**, 5/2, Mart 2013, s. 287-301.

⁷ Siirt Halkevi Başkanlığı’ndan CHP Genel Sekreterliği’ne gönderilen bir belgede “Ar” isimli güzel sanatlar mecmuasının muntazaman geldiği. **BCA, Fon Kodu: 490.01.22.109.2.1**. Benzer bir belgede de “Her Ay” isimli mecmuanın Siirt Halkevine muntazaman geldiği bilgisi yer almaktadır. **BCA, Fon Kodu: 490.01.22.109.17**.

⁸ Siirt’te bulunan halkevi ve halkodaları bünyesinde yapılan faaliyetler için bkz. Abdulaziz Kardaş, “Cumhuriyet Devrinde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 9/7 Summer 2014, s. 411-444.

olma özelliğini korumuştur⁹. II. Dünya savaşının demokratik değerleri savunan Batılı devletlerin galibiyetiyle sonuçlanmasının ardından Türkiye siyasî hayatında yaşanan liberalizasyon sürecinin etkisiyle ülke genelinde basın faaliyetlerinde ciddi bir sayısal artış gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı boyunca ülkede hâkim olan baskı siyasetinin kademeli olarak yumuşaması ile birlikte basın faaliyetlerine de sınırlı bir özgürlük getirecek olan yasa değişikliklerine 1946'da girişilmiştir. Yapılan yasa değişiklikleriyle gazete kapatma yetkisi devletin idarî organlarından alınarak mahkemelere verilmiş ve gazete çıkarmada izin ve para yatırma koşulları kaldırılmıştır (Koloğlu, 2006, s.123). Bu koşullarda yeni siyasî partilerin açılması ve 1950 seçimlerinde iktidarın el değiştirmesi ile Türkiye'de yalnızca siyasî hayatta değil birçok alanda olduğu gibi basın alanında da yeni bir sayfa açılmıştır. Demokrat Parti'nin gerçekten de iktidara gelişinden birkaç ay sonra çıkarmış olduğu yeni basın kanunu (Temmuz 1950) sayesinde ülke genelinde olduğu gibi Siirt'te de gazete sayısında muazzam bir artış yaşanmıştır.

1946 yılında çok partili siyasî hayata geçiş ve 1950 yılında başlayan Demokrat Parti iktidarıyla Siirt'te basın-yayın faaliyetlerinde büyük bir canlanma yaşanmıştır. Bu dönemde yayın hayatına başlayan gazeteler, *Yeni Siirt* (1948), *Demokrat Siirt* (1948), *Yeni Siirt* (1950), *Siirt Postası* (1953), *Siirt Sesi* (1953), *Demokrat Eruh* (1954), *Yeni Kurtalan* (1954), *Demokrat Şirvan* (1955), *Siirt Ekspres* (1957) *Şarkın Sesi* (1963), *Mücadele* (1964) şeklinde sıralanabilir. Bu yoğun gazete yayıncılığına ek olarak aynı dönemde *Kelle Koltukta* (1953) *Sırf Dedikodu* (1954) isimleriyle iki mizah dergisi ve *Botan* (1956) adlı kültür dergisi yayınlanmıştır. Çıkarılan bu gazete ve mecmualar siyasî, sosyal ve kültürel içerikleriyle dönemin havasını yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

Türkiye'de çoğulcu demokrasiye geçiş dönemine denk gelen bu yıllarda Siirt basın hayatında görülen canlanma belirli zamanlarda yaşanan kırılmalara rağmen artarak devam etmiştir. Bölge ve çevre illerle kıyaslandığında, söz konusu dönemde, Siirt'teki basın yayın faaliyetlerinin sayısal olarak oldukça iyi durumda olduğu görülür. Örneğin 1965 yılı sonuna ait gazete ve dergilerin illere göre dağılımını gösteren tablodaki bilgiler özetle (parantez içindeki sayılar günlük gazeteleri belirtmek üzere) şöyledir: Siirt 10 (9), Van (3), Mardin 7 (5), Hakkâri (2), Muş 2 (1), Elazığ 5 (4), Erzurum (7), Erzincan 5 (3), Bitlis 4 (1), Diyarbakır (1), Adıyaman (2), Bingöl 4 (3), Kayseri 12 (4), Giresun 9 (4), Çorum (2), Isparta 11 (4), Sivas 5 (2) (Tütengil, 1968, s.147).

2. Siirt'te Yayınlanan Gazeteler

2.1. Siirt: “*Haftalık Cumhurcu Siyasal Gazete*” sloganı ile 7 Ağustos 1937 tarihinde yayın hayatına başlayan Siirt Gazetesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı oklu amblemiyle yayımlanmıştır. Gazete, ilk sayısından 97. sayısına değin başlığın sağında yer alan “*Türk Genci! Atatürk, Cumhuriyeti Sana Emanet Etmiştir.*” ifadesiyle yayınlanmıştır. İlk olarak Zeki Şalış ve Emin Kılıççioğlu'nun sahipliğini yaptığı gazetenin genel yayın yönetmenliğini ve başyazarlığını Abdülatif Atılğan yapmıştır. Daha sonra imtiyaz sahipliğini ve mesul müdürlüğünü Mustafa Eroğuz'un yaptığı Siirt gazetesi, Mehmet Emin Kılıççioğlu'nun “sermayedarlığında” yayın hayatına devam etmiştir¹⁰.

Siirt gazetesinin birinci sayısında “*Gayemiz ve Yolumuz*” başlığıyla Zeki Şalış tarafından kaleme alınan yazıda “*ne bir menfaat ve ne de bir şöhrat*” peşinde olmadıklarını, siyasî amaçlarının Mustafa Kemal'in “yapmak ve yaşatmak için” kendilerine “armağan ettiği “Altı Ok”un birleştiği amaca doğru metanet, sadakat ve gayretle varmak” azmiyle Türkiye, Siirt ve çevresinde kültürel, sosyal ve ticarî hayatın gelişimine hizmet etmek olduğunu ifade etmişlerdir (Şalış, 1937, s.1).

⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde bulunan 1948 tarihli bir belgede “Siirt'te Mehmet Emin Kılıççioğlu'nun çıkardığı haftalık Siirt gazetesinden başka gazete olmadığı” bilgisine yer verilmektedir. (Bkz. Ekler) **BCA, Fon Kodu: 490.01.1285.273.1.**

¹⁰ **Siirt**, Nu: 70, 10 Aralık 1938. Mehmet Emin Kılıççioğlu (1913-1987), 7. Dönem Siirt Milletvekili olarak görev yapmıştır. Mustafa Eroğuz, uzun yıllar Siirt'te eczacılık yapmıştır. (Cumhur Kılıççioğlu ile 29 Kasım 2014 tarihinde yapılan görüşme)

Çetin Emeç'in babası Selim Ragıp Emeç'ten satın alınan 1825 model baskı makinesiyle¹¹ Siirt Basımevinde basılan gazetenin adresinin "Siirt Hükümet Konağında Hususi Daire" olarak verilmesi, gazetenin Cumhuriyet Halk Partisinin ve hükümetin bir yayın organı olarak faaliyet gösterdiğini akıllara getirmektedir. Gazetenin içeriği, kullanılan amblem ve sloganlar ile yapılan haberler bu durumu daha da belirgin hale getirmektedir.

Gazete, yayın gayesine uygun bir şekilde, kentte yürütülen belediyeçilik faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş, belediyeçilik hizmetleriyle belediyeye yapılan atama ve tayinler, alt yapı çalışmaları, çevre düzenlemeleri ve elektrik ihtiyacı gibi bir takım kentsel problemlere yer verilmiştir¹². Gazetede sık sık Siirt Halkevinin faaliyetleriyle ilgili haberlere yer verilmiş, vatandaşlar Halkevine devamlarının sağlanması için teşvik edilmişlerdir¹³. Siirt Halkevi tarafından Türkçe'nin kullanımını yaygınlaştırmak amacıyla yürütülen faaliyetler desteklenmiş, gazetenin iç sayfalarının en üst kısımlarında zaman zaman "Vatandaş! Türk'sün Öz Türkçe Konuş."¹⁴ şeklindeki sloganlara yer verilmiştir.

Gazetenin günümüzde genel yayın yönetmenliği ve imtiyaz sahipliğini, kurucusu Mehmet Emin Kılıççioğlu'nun yeğenleri Mehmet Metin Arıtürk ve kardeşi Ahmet Arıtürk yaparken sorumlu yazı işleri müdürlüğünü ise Yusuf Salih Arıtürk yapmaktadır. Siirt gazetesi Türkiye'nin en eski on gazetesinden biri olarak "Cumhuriyet Siyasal Gazete" sloganı ile yayınlanmaya devam etmektedir.

2.2. Yeni Siirt: "Günlük Siyasi Gazete" olarak 8 Şubat 1948 yılında kurulmuş ve pazar günleri dışında haftanın altı günü yayınlanmıştır. Mahmi Türkoğlu'nun sahibi olduğu gazetenin mesul müdürlüğünü Faik Olcay yapmıştır. Yerel ve ulusal konuların haberleştirildiği gazetede uluslararası haberlere de yer verilmiştir¹⁵.

2.3. Demokrat Siirt: 18 Mart 1948 tarihinde "Tarafsız Haftalık Siyasi Gazete" olarak yayın hayatına başlamıştır. Mesul müdürlüğünü Faik Olcay'ın Başyazarlığını Fuat Yazgan'ın yaptığı gazete, bir müddet sonra Pazar günleri dışında her gün yayınlanmıştır. Ulusal haberlere de yer verilen gazetede yoğun bir şekilde ilin meselelerine değinilmiş ve zaman zaman şehrin tarihi ve kültürel değerleri hakkında yazılar da yayınlanmıştır¹⁶.

2.4. Yeni Siirt: "Haftalık İktisadî, Edebî, İctimaî Memleket Gazetesi" sloganı ile 1 Ekim 1950 tarihinde yayınlanmaya başlanmıştır. "Şarkî Anadolu'nun en geri vilayetlerinden biri olan Siirt'in kalkınması yolunda çalışmak üzere" yayın hayatına başlayan Yeni Siirt gazetesinin sahibi ve yazı işleri müdürü Mithat Erden'dir. Gazete, Mithat Erden'in memuriyeti sebebiyle Burdur'un Tefenni ilçesinden idare edilmiş ve basımı Yeni Burdur Basımevinde gerçekleştirilmiştir¹⁷. Güzel ve

¹¹ Yavuz Donat, "Siirt Medyası", *Sabah*, 11.10.2003.

¹² "Belediye Mühendisimiz", *Siirt*, Nu: 1, 7 Ağustos 1937, s. 2. Zeki Şalış, "Belediye Çalışıyor", *Siirt*, Nu: 3, 21 Ağustos 1937.

¹³ Gazetede Siirtlileri halkevine devam etmeye teşvik etmek için sık sık ilanlara yer verilmiştir. "Halkevleri Türk Birliğinin Kültür Kaynağıdır" başlığıyla merkezden hazırlanan ilan, en yaygın kullanılanlardan biri olmuştur. Gazetenin sahiplerinden Zeki Şalış, kaleme aldığı makalelerde "Halkevleri vatandaşın mektebidir. Bu itibarla, cahil yurttaşlarımıza bilgi aşısı yapmasını diliyoruz." "İnkılâb Dersi" almamış olan yurttaş; dünün yıkıcılığıyla, bu günün yapıcı ve yaşatıcılığını mukayesede layıkıyla muvaffak olmuş sayılamaz." gibi ifadeler kullanarak, halkevlerinin önemine dikkat çekmiştir. Zeki Şalış, "Halkevleri", *Siirt*, 16 Ekim 1937, s. 1. "Halekevi Dil ve Tarih Komitesi", "Halkevinde Seçim", "Balo Hazırlanıyor", *Siirt*, 22 Nisan 1939.

¹⁴ *Siirt*, Nu: 3, 21 Ağustos 1937, s. 3.

¹⁵ *Yeni Siirt*, Nu: 2446, 8 Ocak 1962, s. 1.

¹⁶ *Demokrat Siirt*, Nu: 96, 7 Ağustos 1948.

¹⁷ *Yeni Siirt*, Nu: 1, 1 Ekim 1950. Mithat Erden 4 Nisan 1921 yılında Siirt'te doğdu. İlk ve Orta Öğretimini Siirt'te tamamladı. İstanbul Erkek Öğretmen Okulu'nu parasız yatılı olarak kazandı ve birincilikle mezun oldu. Daha sonra Ankara Üniversitesi Gazi Terbiye Enstitüsü Edebiyat Bölümünü başarıyla tamamladı. Ayrıca Siyasal Bilgiler Fakültesi Türkiye ve Ortadoğu Amme İdare Enstitüsü Planlama Bölümü Mezunudur. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İsviçre'de Halk Eğitimi

akıcı bir dille kaleme alınan Yeni Siirt gazetesi, yörenin kültürel değerleri, edebiyat ve sanat faaliyetleriyle tarih ve coğrafyası hakkında oldukça ilgi çekici bilgilere yer vermiştir. Gazetenin ilk sayısında okuyucuya verilen mesajlar, bir bakıma yayın politikası ile ilgili bazı ipuçları vermektedir. Tıpkı şehirde çıkan diğer gazeteler gibi Yeni Siirt gazetesi de başta yol ve okul sorunları olmak üzere memleket sorunlarını sayfalarına taşıyıp yöneticilere duyurma saikiyle hareket etmiştir¹⁸. Mithat Erden imzasıyla yayınlanan “ Siirtli Hemşehrilerim Uyanın! Muazzam Bir Hazine Üstünde Yatıyorsunuz” başlığıyla yayınlanan yazıda fıstık ekiminin bölgeye sağlayacağı ekonomik değerden söz edilmesi son derece erken bir tarihe denk gelmesiyle dikkate değerdir. Yazıda “Bu gerçeği hesapla ispat etmek gayet kolay... Siirt’in Şirvan, Pervari, Eruh, Şirnak ve merkez kazalarında bir milyondan fazla (Gizvan) ağacı var. Bunların aşılandığını tasavvur edin. Vasati olarak bir fıstık ağacı 25 kilo mahsul verir. Biz 20 diyelim. 1 milyon ağaçtan senede 20 milyon kilo fıstık alınacak demektir. Amerikalılar kilosunu üç liradan almak için can atıyorlar. Bu hesaba göre senede Siirt’e 60 milyon para akmış olacak...”¹⁹ ifadeleriyle fıstık tarımının şehrin ekonomisini dönüştürecek bir hamle olacağı ortaya konulmuştur.

2.5. Siirt Postası: 10 Ocak 1953 tarihinde ilk sayısı yayımlanan Siirt Postası gazetesinin sahipleri Haris Şendur ve Rifat Ünür’dür. Yazı işleri müdürlüğünü Şevket Özcanlı, Başyazarlığını Mukdim Sümer yapmıştır. Bir müddet sonra Rifat Ünür, ortaklıktan ayrılarak yerini Veysi Çelik’e bırakmıştır. Pazar günü dışında her gün yayınlanan gazete, “Her Şeyden Bahseden Günlük Tarafsız Gazete” sloganıyla çıkartılmıştır. Siirt Postası, ilerleyen tarihlerde günlük olarak yayınlanmıştır. “Günlük Siyasi Demokratik Gazete” ve “Demokrasinin, Kültürel, İktisadi, Askeri İcraatının Neşir Organıdır. Dayandığı Temeller Demokrasidir.” ifadeleri yeni sloganı haline gelmiştir.

Gazete, kendisini tarafsız olarak nitelendirip mensuplarının hiçbir partiye üye olmadığını söylese de “demokrasinin yani yeni iktidarın hizmetlerinin naşir-i efkârı mertçe tabir caiz ise bir asker gibi itaat-i mutlaka ile... demokrasi ve demokrasi anlayışını anlayarak yeni iktidarı alkışlamış ve alkışlayacaktır...”²⁰ ifadeleriyle tarafını belirtmiştir. Bu çerçevede Siirt Postası, Demokrat Parti’nin Siirt’teki faaliyetlerini yakından takip etmiş, il başkanlığınca yapılan çalışmalar haberleştirilmiştir²¹. Demokrat Parti çizgisinde bir yayın politikası takip eden gazete, Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Demokrat Parti iktidarının sosyal, siyasî, askerî ve ekonomik faaliyetlerine yoğun bir şekilde yer vermiş, ulusal haberlerin ötesinde uluslararası haberlere de geniş bir yer ayırmıştır²². Kıbrıs Meselesi ve buna bağlı olarak gerçekleşen 6-7 Eylül Olayları ile ilgili gelişmeler takip edilmiş ve yaşanan olaylar haberleştirilmiştir²³.

Gazetede belediye tarafından yapılan çalışmalara yer verilmiş²⁴, kentin problemleri dile getirilmiştir. Belediye seçimleri²⁵, Batman ve Garzan bölgelerinde açılan petrol kuyularının

konusunda araştırma yapmak üzere 1 yıl boyunca görevlendirilmiştir. Sandıklı Ortaokulu, Tefenni Ortaokulu, Osmaneli Ortaokullarında Kurucu Müdür olarak görev yapmıştır. Türk Hava Yolları Genel Müdürlüğü Personel Dairesi Başkanlığı, Şeker Fabrikaları Genel Müdürlüğü İstatistik ve Konjonktür Müdürlüğü, Ortadoğu Teknik Üniversitesi İşletmeler Müdürlüğü, Denizcilik Bankası Planlama Şubesi Müdürlüğü ve Türk Standartları Enstitüsü Başkan Müşavirliği görevlerinde bulunmuştur. <http://www.sidav.org.tr/index.php/mithat-erden-siirleri> (E.T. 13.02.2015). Ayrıca bkz. Mithat Erden, **Cumhuriyetin İlk Öğretmenlerinden Anılar**, Pusula Yay., İstanbul, 2012.

¹⁸ “İlköğretim Davası”, “Yol Davası”, “Battaniyecilik”, “Lise ve Köy Öğrenci Yurdu”, **Yeni Siirt**, Nu: 1, 1 Ekim 1950.

¹⁹ **Yeni Siirt**, Nu: 1, 10 Ekim 1951.

²⁰ “Tercümanı Hakikat: Siirt Postası Demokrasidir”, **Siirt Postası**, 11 Nisan 1955.

²¹ “D.P. Binasında Yapılan Hasbihal”, **Siirt Postası**, 11 Mart 1953. Mukdim Sümer, “Siirt Demokrat Parti İl İdare Kurulu”, **Siirt Postası**, 31 Mayıs 1955, s. 1.

²² “Celâl Bayar ve İnkılâbı”, **Siirt Postası**, Nu: 13, 7 Şubat 1953, s. 1.

²³ “Kıbrıs’ın Taksiminde Taraftarız”, **Siirt Postası**, 2 Ocak 1957, s. 1. “Kıbrıs Türklerinin Misilleme Olan Bir Hareketi”, **Siirt Postası**, 26 Ocak 1957, s. 1.

²⁴ “Belediyenin Kanal ve Kaldırım Sahasındaki Çalışmaları”, **Siirt Postası**, Nu: 28, 9 Mart 1953, s. 1.

²⁵ “Demokrat Parti ve Belediye Seçim Listesi”, **Siirt Postası**, Nu: 699, 8 Kasım 1956, s. 1.

durumu²⁶, Siirt'in ulaşım ve haberleşme problemleriyle bunların çözümüne yönelik yapılan çalışmalar²⁷, ilin lise ihtiyacı²⁸ gazetede işlenen konular arasında yer almıştır.

2.6. Siirt Sesi: 3 Eylül 1953 tarihinde yayın hayatına başlayan Siirt Sesi, "Günlük Siyasi Gazete" olarak Haydar Koyuncu tarafından yayınlanmıştır²⁹. Demokrat Parti karşıtı bir tutum sergileyen gazetede yer alan bazı haberler ilerleyen dönemlerde dava konusu yapılarak gazetenin aleyhine kullanılmıştır. 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de iktidar ve muhalefet arasında yaşanan siyasî gerilimlere yer veren bu gazete, iktidarın otoriterleşmeye dönük uygulamalarını eleştirel bir tarzda ele almıştır³⁰.

2.7. Yeni Kurtalan: Salı ve Cumartesi günleri haftada iki gün yayınlanan Yeni Kurtalan gazetesi, 7 Ağustos 1954 günü yayın hayatına başlamıştır. M. Salih Kılıçcıoğlu'nun sahibi olduğu gazetenin mesul müdürlüğünü Erdal Bayhan yürütmüştür. Yeni Kurtalan gazetesi, Kurtalan'ın "davaları üzerinde derin bir hassasiyetle durmayı ve bütün dertlerini neşterlemek suretiyle terennüm" etmek amacıyla yayın hayatına başlamıştır³¹. Yerel ve ulusal haberlere yer verilen gazetenin en dikkat çekici yazıları, "Haftanın Aynası" başlığıyla yayımlanan köşe yazıları olmuştur. "Esmer" imzasıyla kaleme alınan bu yazılarda Kurtalan'ın kentsel, sosyal, siyasî ve iktisadî meseleleri ele alınmıştır.

2.8. Demokrat Eruh: 28 Şubat 1955 tarihinde "Haftalık Demokrat Gazete" sloganıyla yayınlanmaya başlanmıştır. Başyazarlığını Lütfü Güldoğan'ın yaptığı gazetenin yayın yönetmenliğini sahibi Kamil Nas yapmıştır. Gazete, Demokrat Parti yanlısı bir yayın politikası takip etmiş³², buna bağlı olarak Demokrat Partinin il ve ilçedeki siyasî faaliyetleri gazetede çok sık yer almıştır³³. İlçenin en büyük sorunlarından biri olarak nitelendirilen eğitim konusuna değinilmiş, eğitimle ilgili sorunlar ve ilçede yapılan eğitim yatırımları haberleştirilmiştir. Bu çerçevede ilçede bir ortaokul yapılacağı haberi, halka büyük bir heyecanla duyurulmuştur³⁴. Gazete vasıtasıyla ilçedeki imar faaliyetleri, atama, tayin ve terfiler haberleştirilerek halka duyurulmuştur³⁵.

2.9. Demokrat Şirvan: 24 Aralık 1955 tarihinde yayın hayatına başlayan Demokrat Şirvan, Selahattin Gündoğan tarafından çıkarılmıştır. "Haftalık Demokrat Gazete" sloganı ile yayınlanan gazetenin ilk sayısında Selahattin Gündoğan yayın politikalarını şu şekilde ifade etmiştir: "*Uzun yıllar ihmal edilmiş şehrimiz Siirt ve kazaları azasından Şirvan'ın da muhtelif dert ve davaları yüzüstü kalmış ve birçok mahrumiyetler içinde bırakılmıştır. Demokrat iktidar, yurdun her tarafında olduğu gibi şehrimizde ve kazamızda da bu zaman farkını hummalı çalışmalar ile telafi etmeğe büyük bir gayretle çalışmaktadır. Gazetemiz, dert ve davalarımızı savunacak ve iktidarın parlak gurur*

²⁶ "Batman ve Garzan'da Petrol İstihsalımız: Günde 1000 Ton", **Siirt Postası**, Nu: 677, s. 1. "Zengin-Bâkir Petrol Vilayeti Siirt", **Siirt Postası**, 22 Ağustos 1956, s. 1. "Siirt Petrolleri Türkiye'nin Hazinleridir", **Siirt Postası**, 7 Teşrinievvel 1953.

²⁷ "Siirt: Yol Davamız", **Siirt Postası**, Nu: 592, 3 Temmuz 1956. Mukdim Sümer, "Siirtte (Yol ve Su) Çalışmaları", **Siirt Postası**, 3 Eylül 1955, s. 1. "Vilayetimiz Şehirler arası telefon meselesi", **Siirt Postası**, 25 Mart 1953, Nu: 42, s. 1.

²⁸ "Lise Davamız", **Siirt Postası**, 30 Haziran 1953. "Pazar Günü Gençliğin Yaptığı Miting", **Siirt Postası**, 30 Haziran 1953.

²⁹ **Siirt Sesi**, Nu: 945, 3 Ocak 1957.

³⁰ "Erken Seçim", **Siirt Sesi**, Nu: 1026, 16 Nisan 1957.

³¹ "Çıkarken...", **Yeni Kurtalan**, Nu: 1, 7 Ağustos 1954, s. 1.

³² "Eruh Hürriyet Kal'asıdır", **Demokrat Eruh**, Nu: 1, 28 Şubat 1955, s. 1.

³³ Lütfü Güldoğan, "Delege arkadaşlarıma muvaffakiyetler dilerim", **Demokrat Eruh**, Nu: 8, 18 Nisan 1955, s. 1. "Kazamızın Demokrat Parti Kongresi Gençlik Kulübünde Toplanıyor", **Demokrat Eruh**, Nu: 8, 18 Nisan 1955, s. 1. "Eruh Kongresinde Dertler-Dilekler", "Eruh D. Parti ilçe kongresi yapıldı", **Demokrat Eruh**, Nu: 9, 25 Nisan 1955.

³⁴ "Eruh'ta Ortaokul", **Demokrat Eruh**, Nu: 2, 7 Mart 1955, s. 1. "Okulsuz köy kalmayacak", **Demokrat Eruh**, Nu: 6, 4 Nisan 1955, s. 1. "Çocuklarını okula göndermeyen veliler hapis edilecek", **Demokrat Eruh**, Nu: 6, 4 Nisan 1955, s. 1.

³⁵ "Köy sularımız", **Demokrat Eruh**, Nu: 4, 21 Mart 1955, s. 2. "Yol Davamız", **Demokrat Eruh**, Nu: 11, 9 Mayıs 1955, s. 2. "Lütfü Ülgen terfi etti", **Demokrat Eruh**, Nu: 6, 4 Nisan 1955.

verici hizmetlerini başarılarını da aksettirecektir. Bu vazife hissiyle intişara başlarken aziz hemşerilerin alakasına da muhtacdır ve buna mazhar olacağız.”³⁶

Yayın politikasına uygun bir şekilde Demokrat Parti’nin Siirt il merkezi ve Şirvan’daki faaliyetlerine geniş yer ayrılmış³⁷, şehrin en önemli sorunlarından biri olan su meselesi, ulaşım problemleri³⁸, kaplıca ve mesire alanlarının yetersizliği ve bakımsızlığı³⁹ gibi konular ele alınmıştır.

2.10. Siirt Ekspres: 24 Mayıs 1957 tarihinde yayınlanmaya başlamıştır. Suat İlhan’ın sahip olduğu gazetenin mesul müdürlüğü ve başyazarlığını Hayat İlhan yapmıştır. “Kalemler Elimizde Milletimizin Refahını Koruyan Birer Kılıçtır” sloganıyla yayınlanmıştır. Gazetede atılan manşetler ve yapılan haberler göz önünde bulundurulduğunda Demokrat Parti’ye karşı muhalif bir yayın politikası takip ettiği görülmektedir⁴⁰.

2.11. Şarkın Sesi: 8 Mart 1963 tarihinde yayımlanmaya başlayan Şarkın Sesi gazetesi, “Günlük, Müstakil Siyasî Gazete” sloganı ile yayınlanmıştır. Gazete, “memleket meselelerini teşrih ve müdafaada medeni cesaret ve vazife anlayışı içerisinde hareket edecek, bu bakımdan millet varlığını daima şahısların üstünde tutacak ve fakat hiç kimseden korkmadan anayasa ve kanunlar dâhilinde gayeye hizmetten bir an dahi inhiraf etmeyeceğiz” ifadeleriyle yayın amacını ve yayın politikasını belirtmiştir⁴¹. Gazetenin sahipleri Veysi Çalapkulu ve Nasri Oktay iken Nasri Oktay aynı zamanda İdare müdürlüğünü de üstlenmiştir, gazetenin mesul müdürlüğünü Nusret Kemal Çalapkulu yapmıştır. Gazete, yerel, ulusal ve uluslararası haberlere yer vermiştir. Şarkın Sesi gazetesinin yayın politikasına bakıldığında, 1960’lar Türkiye’sinin genel siyasî ve toplumsal havası içerisinde basının toplumu eğitici rolünü benimsediğine şahit olunmaktadır. Gazetenin bir sayısında başyazı olarak dil meselesi üzerinde durulması, Türkçe’nin doğru ve kurallara uygun konuşulması için vatandaşlara düşen sorumluluklar üzerinde durulurken⁴², bir başka sayının gene ilk sayfasında ise sigaranın insan sağlığı için ne tür zararlara yol açtığıyla ilgili bilgilendirme yazısına yer verildiği görülmektedir⁴³. Gazetede şehrin çeşitli sorunlarına geniş yer verilirken Tillo-Siirt arasındaki ulaşım problemi şu ifadelerle haberleştirilmiştir: “Tillo Nahiyesi, gün geçtikte artan nüfusu ile biraz daha şehrimize bağlanmakta ve Tillolu’lar ihtiyaçlarını temin etmek için Nahiyeye ile Şehir arasında işleyen pikaplarla günde 40-50 seferi aşkın yolculuk yapmaktadırlar. Ancak.. Bu kadar işlek bir yolun durumu nazarı itibare alınıp kontrol altında bulundurulmakta mıdır? Asla...”⁴⁴ Gazetenin başka sayılarında da bu yönde haberlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bölgede vuku bulan eşkıyalık olaylarının arttığına vurgu yapılan bir sayıda da Siirt ilinin yatırımlardan yeteri kadar pay alamadığına dikkat çekilmiştir⁴⁵. Günümüzün deyimiyle ikinci sayfa olaylarına bolca yer verilen Şarkın Sesi gazetesinde dönemin toplumsal ve beşeri nabzının tutulduğu söylenebilir. Şarkın Sesi adıyla 330 sayı yayınlanan gazete, 1 Nisan 1964 tarihinden itibaren Mücadele ismiyle yayınlanmaya başlanmıştır.

³⁶ Selahattin Gündoğan, “Çıkarken”, **Demokrat Şirvan**, Nu: 1, 24 Ocak 1955, s. 1.

³⁷ “Kazamızın D. Parti Faaliyeti”, **Demokrat Şirvan**, Nu: 1, 24 Ocak 1955, s. 1. “Hesras D. P. Kongresi Parlak Geçti”, **Demokrat Şirvan**, Nu: 1, 31 Ocak 1955, s. 1.

³⁸ “Yol Davamız”, **Demokrat Şirvan**, Nu: 14, 9 Mayıs 1955, s. 1.

³⁹ “Marmara Havuzu ve Billoris Kaplıcası Perişan ve Bakımsız” **Demokrat Şirvan**, Nu: 18, 6 Haziran 1955, s.1.

⁴⁰ “Anayasa’ya Göre Meclis Müzakerelerinde Alenilik Esastır”, **Siirt Ekspres**, Nu: 126, 12 Kasım 1957, s. 1. “D.P. ve Vaad Ettiği Hürriyet”, **Siirt Ekspres**, Nu: 99, 11 Ekim 1957, s. 1. “Bu Rakamlar Geleceğimizin Karanlığını Aydınlatamaz”, **Siirt Ekspres**, Nu: 147, 9 Aralık 1957, s. 1. “Demokrat Parti Baklayı Ağzından Çıkardı”, **Siirt Ekspres**, Nu: 68, 28 Ağustos 1957.

⁴¹ “Çıkarken”, **Şarkın Sesi**, Nu: 1, 8 Mart 1963, s. 1.

⁴² “Dilimiz”, **Şarkın Sesi**, Nu: 23, 2 Nisan 1963, s. 1.

⁴³ “Sigara Ölüm Saçıyor”, **Şarkın Sesi**, Nu: 272, 20 Ocak 1964, s. 1.

⁴⁴ “Tillo Yolu Bir Facia Çanı Çalıyor Ufak Bir İş İhmal Etmekle Can ve Mala Kasdettiğimizin Farkındamıyız?”, **Şarkın Sesi**, Nu: 28, 8 Nisan 1963.

⁴⁵ **Şarkın sesi**, Nu: 33, 13 Nisan 1963.

2.12. Mücadele: Mücadele gazetesi, 1 Nisan 1964 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Şarkın Sesi gazetesinin el değiştirmesiyle gazetenin adı Mücadele olarak değiştirilmiş ve 331. sayı, gazetenin bu isimle yayınlanan ilk sayısı olmuştur. Gazetenin sahibi Behçet Yücel, Yazı İşleri Müdürü Servet Aytekin'dir⁴⁶. Gazetenin ilk sayısında izlenecek olan yayın politikası bir diyalog şeklinde okuyucuya tanıtılmıştır. Soru-cevap şeklinde kaleme alınan bu diyalogda şu ifadeler yer almıştır: “-Bu gazeteyi çıkarmaktan gayeniz nedir? -Bütün cepheleriyle geri bırakılmış bu güzel şehre çıkarsız olarak hizmet etmektir. -Taraf tutacak mısınız? -Hayır, taraf tutmayacağız. Fakat bitaraf da kalacak değiliz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, biz bitaraf değil, bir taraf olacağız. -Şahsiyet yapacak mısınız? -Buna evet demek daha yerinde olacaktır. Çünkü ters giden davaların müsebbibleri ekseriyetle şahıslar olmaktadır. Sonra unutulmasın ki kötü şahısları yermek çok doğru bir harekettir...”⁴⁷

Yayın hayatına günümüzde de devam eden Mücadele gazetesi, “Haftalık Tarafsız Memleket Gazetesi” olarak Pazartesi günleri yayınlanmaktadır. Dört sayfa olarak yayımlanan gazetenin sahibi, sorumlu müdürü ve başyazarı Cumhuriyet Kılıççioğlu'dur⁴⁸.

3. Sürt'te Yayınlanan Dergiler

3.1. Kelle Koltukta: 22 Kasım 1953 tarihinde “Haftalık Mizah Ceridesi” olarak yayın hayatına başlayan dergisinin sahibi Haydar Koyuncu iken yazı işleri müdürlüğünü Şevket Özkanlı yapmıştır. Mizah dergisi olması nedeniyle “Pazartesi'den Önce Cumartesi'den Sonra Çıkar” ifadesiyle Pazar günleri yayınlandığını, “On Kuruşun Yarısı” ifadesiyle fiyatının 5 kuruş olduğu belirtilmiştir. Derginin ilk sayısında “Neden Kelleyi Koltuğa Aldık” başlığı altında kaleme alınan yazıda yayın amacı şu ifadelerle dile getirilmiştir: “Neden çıktığımızı gelince, bu sual herkesi alakadar etmemekle beraber kef (keyif) için çıkmadığımız herkesin malumudur. Millet-Vatan ve hak yolunda canımız, kanımızı; analarımızın ak sütü gibi helal ettiğimiz için; partizanları, baskıcıları, sütü bozuk ve harcanmışları birer birer tanıtacağız. Okurlara, okutacağız. Okurlara, okuyup yazmayanlara...”⁴⁹

Şehrin yerel yöneticileri ve siyasileri hakkında mizahî haberlerin yer aldığı gazetenin ilk sayısında Demokrat Parti ve CHP arasındaki rekabette Valinin aldığı tavır üzerinden siyasî yorumlara yer verilmiştir. Bu yorumlarda CHP yanlısı bir yayın politikası izlediği anlaşılan Kelle Koltukta, sık sık Demokrat Partili milletvekilleri ile Vali arasındaki ilişkiyi gündeme taşımıştır⁵⁰. “Kelle Koltuğa Kimse Dokunamaz” başlığıyla verilen yazıda; “*Hülasayı kelimamız bizim matbaa Adnan Menderes'in beş kuruşluk pul üzerine imza edip C.H.P.'si genel sekreterliğinden aldığı 147 bin lirayla alınmamıştır.*” şeklinde yer alan ifadeler bu yayının herhangi bir şekilde kapatılma tehdidiyle yüz yüze kalmış olduğunu göstermektedir⁵¹.

3.2. Sırf Dedikodu: Selim Çerkeşlioğlu tarafından on beş günde bir yayımlanan siyasî mizah gazetesi Sırf Dedikodu, 4 Ocak 1954 tarihindeki ilk sayısı ile yayın hayatına başlamıştır⁵². Gazetenin ilk sayısında yer alan bilgilendirme yazısında şu ifadeler yer verilmiştir: “*Her sayıda, mini mini bir makalecik sunacağız. Tabii başmakale olduğunu anladınız! Efendim, günlerden beri, bir milletvekili namzedi gibi kafanızı şişirdik. Şöyle olacak, böyle olacak çıkaracağımız matrak... Vaadimizi yerine getirmek için komşudan bir çocuk kiraladık. Ekseriyetin teklifi ve tasvibi üzerine*”

⁴⁶ **Mücadele**, Nu: 331, 1 Nisan 1964, s. 1. Gazetenin resmî sahibi Behçet Yücel, gazetenin asıl sahibi Cumhuriyet Kılıççioğlu'nun kayınbiraderidir. Cumhuriyet Kılıççioğlu, memuriyeti nedeniyle böyle bir yola başvurduklarını ifade etmiştir. (Cumhuriyet Kılıççioğlu ile yapılan 29.11.2014 tarihli görüşme)

⁴⁷ “Diyalog”, **Mücadele**, Nu: 331, 1 Nisan 1964.

⁴⁸ 23.3.2015 tarihinde Mücadele gazetesinin 4348'inci sayısı yayınlanmıştır. **Mücadele**, Nu: 4348, 23 Nisan 2015.

⁴⁹ “Neden Kelleyi Koltuğa Aldık”, **Kelle Koltukta**, Nu: 1, 22 Teşrinisani 1953, s. 1.

⁵⁰ “Vekiller heyeti Vali C. Tevfik Okyayuz'un başkanlığında toplandı”, **Kelle Koltukta**, Nu: 1, 22 Teşrinisani 1953.

⁵¹ “Kelle Koltuğa Kimse Dokunamaz”, **Kelle Koltukta**, 20 Kânunuevvel 1953, s. 1-2.

⁵² **Sırf Dedikodu**, Nu: 1, 4 Ocak 1954, s. 1.

ismini *Sırf Dedikodu* koyduk. 15 günde bir amcalarının, abilerinin, abla, hala, hısımlar ve taallukatının elini öpecek ve yüz görümlüğü olarak 25 kuruş isteyecektir.”⁵³ Dergide fıkralar ve karikatürler aracılığıyla siyasî olaylara mizahî bir şekilde yaklaşılmıştır. Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından velilerden okula giden çocuklarıyla birlikte odun göndermeleri talebi mizahi bir dille “-Maarif müdürlüğü çocuk velilerinden yakacak odun istiyormuş! –Vah zavallı, ister misin yakında öğretmen istesin.” şeklinde eleştirilmiştir⁵⁴.

3.3. Botan: Aylık fikir, sanat ve edebiyat dergisi olarak yayınlanmıştır. Derginin sahibi Lütfü Sönmez, Yazı İşleri Müdürü Faik Olcay’dır. 1956 yılının Ekim ayından itibaren yayınlanan derginin yazarları arasında M. Misbah Diriarın, Faik Olcay, Beşir Dirikolu, Ömer Nida, Edip Çakın, Metin Serezli, Nazif Erdem, Osman Yavuz, Ülkü Aygansu, Lütfü Sönmez, Yahya Altaç, Hayati Ersoy yer almışlardır⁵⁵. Derginin ilk sayısında “Niçin Botan” başlığı altında kaleme alınan yazıda Botan adının tercih edilme nedeni ve derginin yayın politikası ifade edilmiştir⁵⁶.

Derginin ilk sayısında “Siirt’te Yazın ve Tarih”, “Siirt’te Mimari” gibi başlıklar altında kaleme alınan makaleler ile Siirt’in dil, edebiyat ve sanat alanındaki gelişimi hakkında bilgiler verilmiştir. Siirt’te yaşamış âlimler ve onlar tarafından kaleme alınan eserler ile şehrin karakteristik yapısı haline gelen ve “Beyaz Kent” olarak anılmasını sağlayan cas evler⁵⁷ hakkında bilgiler veren makalelerin yanı sıra Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde tartışılacak Batılılaşma konusunda yazılan makaleler yayınlanmıştır⁵⁸.

Sonuç

Siirt’te basın hayatı, 1937 yılında Siirt gazetesinin kuruluşuyla başlamış ve ülkenin siyasî hayatında meydana gelen gelişmelere bağlı olarak değişim göstermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi’nin “tek parti” olarak tek başına iktidarda bulunduğu 1946 yılına değin Siirt gazetesi de ildeki “tek gazete” olarak faaliyet göstermiştir. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesinden kısa bir süre sonra 1948 yılında Yeni Siirt ve Demokrat Siirt gazeteleri kurulmuş ve Siirt’te basının tek sesliliği siyasî hayatta olduğu gibi çok sesli hale gelmiştir. Gazetelerin yanı sıra Kelle Koltukta ve Sırf Dedikodu isimli mizah dergileriyle Botan isimli bir kültür dergisinin yayınlanması, Anadolu’nun bu ücra ve küçük kentinde bir kültür ve edebiyat çevresinin oluştuğunun en açık ifadesidir. Bu bağlamda Siirt gazetesi Cumhuriyet Halk Partisi; Demokrat Siirt gazetesi ise Demokrat Parti yanlısı bir yayın politikası takip etmiştir.

Siirt’te basın faaliyetleri, uzun yıllar boyunca benzer isimler tarafından ve sınırlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu durumun nedenlerinden biri uzmanlık gerektiren bu alanda yeterli nitelik ve sayıda eleman yoksunluğu iken bir diğer nedeni Anadolu’nun ücra bir bölgesinde bulunan Siirt’in kültür merkezlerine olan uzaklığı ve gazeteciliğin olmazsa olmazlarından olan demokratik ortamın ancak II. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde sağlanabilmiş olmasıdır.

Siirt’te CHP’li milletvekili Emin Kılıççıoğlu tarafından çıkarılan ilk gazete olan Siirt gazetesinde yer verilen yazılarda dönemin politik havası bütün ağırlığıyla hissedilmektedir. II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türk siyasetinde uygulamaya konulan liberalizasyon sürecinin de etkisiyle ülke genelinde basın faaliyetlerinde kısmî bir ferahlama görülmüş, bu etki, Siirt’te yeni gazetelerin kurulması şeklinde yansımıştır. Özellikle yeni muhalefet partilerinin kurulmasıyla başlayan rekabetçi

⁵³ “Makalecik”, *Sırf Dedikodu*, Nu: 1, 4 Ocak 1954, s. 1.

⁵⁴ *Sırf Dedikodu*, Nu: 1, 4 Ocak 1954, s. 4.

⁵⁵ *Botan*, Nu: 1, Ekim 1956.

⁵⁶ M. Misbah Diriarın, “Niçin Botan”, *Botan*, Nu: 1, Ekim 1956, s. 1.

⁵⁷ Edip Çakın, “Siirt’te Yazın ve Tarih”, *Botan*, Nu: 1, Ekim 1956. Yahya H. Altaç, “Siirt’te Mimari”, Nu: 1, Ekim 1956, s.

⁵⁸ Nafiz Erdem, “Batılılaşma Çabamız”, *Botan*, Nu: 1, Ekim 1956.

siyasetin de etkisiyle CHP Siirt il teşkilatı 1940'larda kurulmuş ve bu durum şehrin basın hayatını doğrudan etkilemiştir. 1950'ler boyunca ülke çapında ortaya çıkan siyasî gerilim ve çalkantılar Siirt basınında da gözlenmiştir. Aynı zamanda, Siirt Ekspres gazetesinde yer alan DP karşıtı birtakım haber ve yorum yazılarının dava konusu olması, 27 Mayıs'a giden çatışmalı sürecin Siirt'te de hissedildiğine sağlam bir kanıt teşkil etmektedir.

1960'lı yıllarda Siirt'te basın hayatına farklı isimlerle pek çok gazetenin katılması bu dönemde küresel alanda yaşanan gazetecilik devriminin yerel düzeydeki kısmî bir yansıması olarak düşünülebilir. Bununla birlikte, 27 Mayıs rejiminin iktidarı sivil yönetimlere bırakmasıyla kurulan yeni partilerle ülke siyaseti renklenmiş ve bu durum, 1950'lerin büyük ölçüde iki parti etrafında şekillenen siyasî hayatının yarattığı bunalımları da geride bırakmıştır. Koalisyon hükümetlerinin yarattığı çok seslilik Türkiye'nin basın hayatını da etkilemiştir. Yeni basın, yayın ve dağıtım tekniklerinin geliştirilmesiyle, eski dönemlerde büyük fedakârlıklar gerektiren gazetecilik faaliyetleri nispeten kolaylaşmıştır. Yerel basının şehir hayatı açısından yarattığı artı değer ve kültürel birikim oluşturmada sağladığı katkıların son dönemlerde anlaşılması devlet kurumlarının bu tür faaliyetleri desteklemeye ve özendirmeye yöneltmiştir. Kuşkusuz Türkiye genelinde yerel basın organlarının yaşadığı ciddi ekonomik ve mesleki sorunlar, Siirt için de geçerliliğini uzun dönemler boyunca korumuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Fon Kodu: 490.01.1285.273.1

Fon Kodu: 490.01.22.109.2.1

Fon Kodu: 490.01.22.109.17

2. Süreli Yayınlar

Botan	Yeni Siirt
Demokrat Eruh	Yeni Siirt
Demokrat Siirt	Yeni Kurtalan
Demokrat Şirvan	Şarkın Sesi
Kelle Koltukta	Siirt Sesi
Mücadele	Siirt Postası
Sabah	Siirt Ekspres
Sırf Dedikodu	Siirt

3. Tetkik Eserler

DUMAN, Haluk Harun, "Osmanlı Döneminde Yerel Basın", **Türkiye'de Yerel Basın**, Ed.: Suat Gezgin, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yay., İstanbul 2007.

DUMAN, Olcay Özkaya, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusalardan Yerele Basın ve yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies - International**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 8/12 Fall 2013, p. 1031-1041.

- ERDEN, Mithat, **Cumhuriyetin İlk Öğretmenlerinden Anılar**, Pusula Yay., İstanbul, 2012.
- ERİNÇ, Orhan, “Yerel Medyanın Gelişimi ve Geleceği”, **Türkiye’de Yerel Basın**, Ed. Suat Gezgin İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul 2007.
- FRANKLIN, Bob, **Local Journalism and Local Media, Making the Local News**, Routledge, London&New York 2006.
- İNUGUR, Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, Der Yayınları, İstanbul 1999.
- İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**, Haz. Hasan Duman, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, İslam Konferansı Teşkilatı, İstanbul 1986.
- KARDAŞ, Abdulaziz, “Cumhuriyet Devrinde Bir Modernleşme Hareketi Olarak Siirt Halkevleri ve Halkodaları”, **Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Vol. 9/7 Summer 2014, s. 411-444.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yay., İstanbul 2006.
- KUDRET, Cevdet, **Abdülhamit Devrinde Sansür**, Milliyet Yay., İstanbul 1977.
- MAZICI, Nurşen, “1930’a Kadar Basının durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Atatürk Yolu Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, S. 18. C. 5, s. 131-154.
- ODYAKMAZ, Necla, “Osmanlı’da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri”, **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi**, S. XVI, Yıl: 2003, s. 211-233.
- OLGUN, Said, “Siirt Halkevi ve Faaliyetleri (1934-1951)”, **History Studies, International Journal of History**, Volume Issue 2, A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK, March, 2013, p. 287-301.
- ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1981.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1973.
- _____, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi kitabevi, İstanbul 2003.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazete ve Mecmualar, (29 İlkteşrin 1923 - 31 İlkânun 1940)**, Başvekâlet Matbuat Umum Müdürlüğü, Ankara 1941.
- TÜTENGİL, Cavit Orhan, **Türkiye’de Bölge Gazeteciliği, Tarihi Gelişimi, Bugünkü Durumu ve Sorunları**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1968.
- ULU, Yavuz Sinan, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Basını ve Feyz-i Hürriyet Gazetesi”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 9/6 Spring 2014, p. 1051-1062.
- ÜNAL, Şinasi, “Yerel Basın ve Sorunları”, **Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı II**, Kasım-Aralık 1996, Yıl 2, S. 12, s. 1068-1072.
- VARLIK, Bülent, “Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yay., s. 99-103.
- VURAL, Ali Murat, **Yerel Basın ve Kamuoyu**, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

YALMAN, Ahmet Emin, **The Development of Modern Turkey as Measured by Its Press**, Columbia University Press, New York, 1914.

5. İnternet Kaynakları

<http://www.sidav.org.tr/index.php/mithat-erden-siirleri> (E.T. 13.02.2015).

6. Mülakatlar

Cumhur Kılıççıoğlu ile yapılan 29.11.2014 tarihli görüşme.

Ahmet Arıtürk ile 02.01.2015 tarihinde yapılan telefon görüşmesi

Ek 2

C.H.P. DEVLET ARŞİVİ GENEL SEKRETERLİĞİ
SIIRT İL İDARE KURULU BAŞKANLIĞI
 Sayı : 7

C.H.P. GENEL SEKRETERLİĞİ
 T. : 22. 1. 1948
 No. : 35776

Siirt : 15/1/1948

C.H.P. Genel Sekreterliği Yüce Katına
Genelge
 23/12/1947 Gün ve 3085 Sayılı Yazıya Ankara

Vilayetimiz Merkez ve ilçelerinde yalnız merkezde Her-
 telik Siirt Gazetesi intişar etmektedir .
 Sahibi ve Baş Muharrarı Mehmet Emin Kiliççi oğludur .
 Yazı işlerini Filen idare eden yine kendisiyle babası
 Haydar Kiliççi oğludurlar .
 Tahsil Dereceeleri Yoktur . Devamlı muharrırları Olmayıp
 Laâkattayın Kimseler Yazı Vermektedirler . Ve Afasıra Emin
 Kiliççi oğlu (Usun) inzasile Yazı yazmakta ve ancak Yüz nü-
 sha satılmaktadır .
 Negriyat Tarzı Zaman ve hadisata uydufılmaktadır .
 ve bir nüshası bağlı Olarak Sunulmuş olduğunu Saygılarımla arz
 Ederim .

C.H.P.İ.L.İ.E.Başkanı
 Kadri Oktay
K. Oktay

B. İ. A.
23. 1. 48
1A
22 - 1 1948

490 01 1285 273 1

Siirt Gazetesi Sorumluları Hakkında CHP İl İdare Kurulu Başkanı Kadri Oktay Tarafından CHP Genel Sekreterliğine 15 Ocak 1948 Tarihinde Gönderilen Yazı
 (BCA, 490.01.1285.273.1)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/5 Spring 2015

Bitlis Gazetesi, 28 Haziran 1888.

Siirt Gazetesi, 7 Ağustos 1937.

Yeni Siirt Gazetesi, 8 Ocak 1962.

Demokrat Siirt Gazetesi, 7 Aralık 1959.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

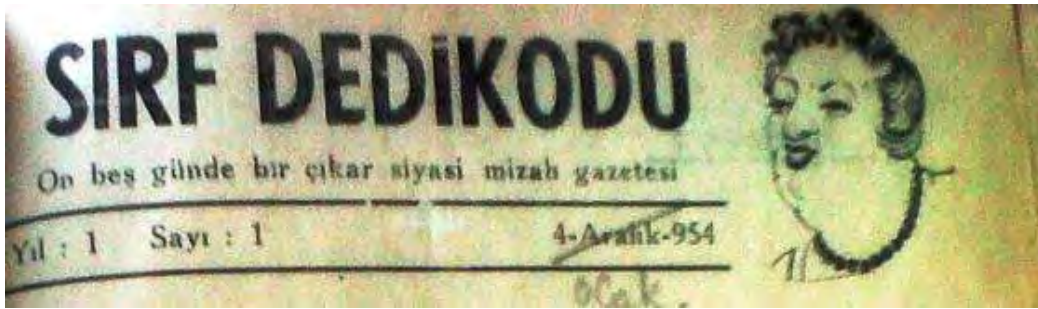

Yeni Siirt Gazetesi, 1 Ekim 1950.

Siirt Postası Gazetesi, 7 Şubat 1953.

Sırf Dedikodu Gazetesi, 4 Ocak 1954.

Demokrat Erüh Gazetesi, 28 Şubat 1954.

Yeni Kurtalan Gazetesi, 7 Ağustos 1954.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Demokrat Şirvan Gazetesi, 24 Ocak 1955.

Siirt Ekspres Gazetesi, 2 Mart 1959.

Mücadele Gazetesi, 6 Temmuz 1964.

Kelle Koltukta

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BABAOĞLU, R., OLGUN S., Siirt Basın Tarihi: Bibliyografik Bir Döküm, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 57-78, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7985>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ÇANAKKALE ŞEHİTLERİ ABİDESİ'NİN İNŞAATI VE TÜRK KAMUOYUNDAKİ YANKILARI*

Celil BOZKURT**

ÖZET

Çanakkale Savaşları, tarihin en kanlı savaşlarından biri olarak dünya tarihine kaydedildi. Denizde ve karada vuku bulan bu savaşlarda yaklaşık 210 bin Türk askeri şehit oldu. Savaşın bitimiyle birlikte İtilaf Devletleri, Gelibolu'nun değişik mevkilerinde ölen askerleri için mezarlık ve abideler inşa etmeye başladı. Sevr Antlaşması'na göre, Gelibolu'da mezarlık olarak ayrılan arazilerle buralara giden yolların mülkiyeti İtilaf Devletlerine bırakıldı. Ancak, Milli Mücadele'nin kazanılması mezarlıklar konusunun Lozan Konferansı'na taşınmasına neden oldu. Lozan Antlaşması'nda Türk Hükümeti, I. Dünya Savaşı'nda farklı nedenlerle ölen İngiltere, Fransa ve İtalya askerlerinin bulunduğu mezarları ve adlarına dikilmiş abidelerin bulunduğu arazileri ilgili devletlere süresiz olarak bırakmayı taahhüt etti. Yabancı devletler, 1920'lerden itibaren Gelibolu'da bulunan mezarlıklarını ziyaret etmeye başladılar. Fakat Gelibolu, Türkler için uzun yıllar ihmal edilen bir konu oldu. Yabancıların Gelibolu'da bulunan görkemli abidelerine karşın Mehmetçiğe ait bir abidenin olmayışı zamanla Türk kamuoyunda derin bir eziklik yarattı. Milli Savunma Bakanlığı'nın 1944 yılında Gelibolu'da bir şehitlik abidesi oluşturma girişimi maddi imkansızlıklar nedeniyle başarısız oldu. 1952 yılında yeniden gündeme gelen abidenin temeli 1954 yılında atıldı. Fakat, maddi yetersizlik ve inşaatla yapılan yolsuzluklar nedeniyle abidenin inşaatı yarım kaldı. *Milliyet* gazetesinin ülke genelinde başlattığı yardım kampanyasından sonra yeniden başlayan inşaat 1959'da tamamlandı. Maddi sorunlar ve hava muhalefeti nedeniyle defalarca yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi, 21 Ağustos 1960 tarihinde resmen açıldı. Fakat, abideyle ilgili tartışmalar yıllarca Türk kamuoyunu meşgul etti.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Şehitleri Abidesi, Gelibolu, Milliyet, Yardım Kampanyası, Türk Kamuoyu.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Düzce Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, El-mek: c.bozkurt2000@hotmail.com

THE CONSTRUCTION OF THE ÇANAKKALE MARTYRS' MEMORIAL AND ITS REFLECTION IN TURKISH SOCIETY

STRUCTURED ABSTRACT

The Battles of Çanakkale have been recorded as one of the most bloody battles in world history. Nearly 210.000 Turkish soldiers were martyred in these ground and sea fights. After the end of the war, The Allies started to build tombs and monuments for their soldiers around Gallipoli. According to Treaty of Sevres, lands of these tombs and monuments alienated to The Allies. However, the victory of National Struggle conduced to debate this issue again in Lausanne Peace Conference. In Treaty of Lausanne, Turkish Government promised indefinitely to deliver the tombs and the lands of monuments which were built for the soldiers of England, France and Italy who died in World War I. Foreign states started to visit these tombs in Gallipoli after 1920.

The Turkish Government could not construct any monuments for Turkish martyrs for a long time despite the Allies' tombs and monuments. First attempt was made with a ministerial cabinet enactment in 4th May 1927. In 1930, Society of Monuments Construction (Şehitlikleri İmar Cemiyeti), decided to organize a project contest for a martyr monument. After that, in 1931, MP of Edirne, Şeref Bey, made a legislative proposal about the construction of Mehmet Çavuş Monument and martyrdom in Anafartalar. In 1933, National Turkish Students Union (Milli Türk Talebe Birliği) made an attempt to build a martyr memorial in Gallipoli. But these projects were cancelled due to financial impossibilities.

Turkish society felt loser itself because of not having monuments aganist foreign ones. Ministry of National Defence's attempt was failed in 1944 due to financial impossibilities. In April 1952, martyr memorial became a current issue after National Turkish Students Union's application to government of Çanakkale and national government. A comittee under Emin Nihat Sözeri's presidency, named "Aid for Çanakkale Martyr Memorial" was formed with 9 people in order to organize and track the construction. The comittes's call to Turkish people shortly became a huge aid campaign. In 17th April 1954, construction of Martyr's Memorial was started after a enthusiastic ceremony that took place in Morto Harbor. But the construction could not be completed due to financial problems and corruptions.

This incomplete Martyr's Memorial created dissappointment for Turkish people. A daily newspaper, *Milliyet*, took initiative and started an aid campaign to complete the memorial. The campaign that started in 18th January, 1958, created huge influence both inland and overseas. The campaign anticipated 100.000 Turkish Liras but a fund of 2 million Turkish Liras was raised in the end. After that, the construction of Martyr's Memorial started again in 15th March, 1958. The body part of the memorial was completed in 18th September, 1959, and the memorial opened after a enthusiastic ceremony at the 45th anniversary of Anafartalar Triumph, 21st August 1960.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Turkish nation mourned for years about the its sons that lost in Çanakkale War and lived with thankfulness and debt of gratitude. Turkish nation could not build a martyr's memorial for *Mehmetçik* in Gallipoli for years although the foreigners had constructed monuments after the World War I. Some attempts were made but failed due to financial and organizational problems until 1950s. Turkish nation, who had felt destitute against Mehmetçik, laid the foundation of Çanakkale Martyrs' Memorial in 1954. The memorial that was constructed substantially with Turkish people's financial aid created huge influence and support in vox populi. But financial aid was cancelled due to corruptions that made by construction builder and the memorial was left incomplete. That incomplete "Martyrs' Memorial" caused pangs of conscience as a "monument of shame" in Turkish society for years.

In this hopeless situation, daily newspaper, *Milliyet*, played a leadership role, started an aid campaign and ensured the construction of Çanakkale Martyrs' Memorial. The campaign became an unusual mobilization of aid both inland and overseas. Turkish people, young and old alike, gave everthing they had. The campaign anticipated 100.000 Turkish Liras but a fund of 2 million Turkish Liras was raised in the end. The Çanakkale Martyrs' Memorial, which was left incomplete for many times due to financial impossibilities and bad weather conditions, was opened officially in 21st August 1960. The Memorial took its place in history as a symbol of Turkish people's thankfulness and gratitude to its martyrs'.

Key Words: Çanakkale Martyrs' Memorial, Gallipoli, Milliyet, Aid Campaign, Turkish Public.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı'nda Türk Boğazları, savaşın seyrini değiştirebilecek stratejik bir konumdaydı. İngilizlere göre Boğazlara yönelik başarılı bir hareket, Türk ordusunu ikiye bölebilir, İstanbul ve Boğazları İtilaf devletlerin kontrolüne sokabilirdi. Böylelikle, Rusya ile iletişim kurulabilir ve Rusya'nın zengin tahıl ambarlarından istifade edilebilirdi. Ayrıca, savaşta çekimser kalan Balkan devletlerini İtilafın yanında savaşa sokabilirdi (Tomazi, 1997, s.7). Bu amaçla, birleşik İngiltere ve Fransa donanması, 19 Şubat 1915'te Çanakkale Boğazı'na saldırdı. Çanakkale Savaşları'nın ilk ayağını teşkil eden deniz savaşları 18 Mart 1915'te Türklerin kesin bir zaferiyle sonuçlandı. Ardından, İtilaf güçleri 25 Nisan 1915'te Gelibolu Yarımadasını ele geçirmek için karaya asker çıkardı. Kara savaşında da büyük bir Türk direnişiyle karşılaşan İtilaf güçleri, 1916 Ocağı'nda Gelibolu'yu tamamen tahliye ettiler (Tekşüt, 2012, s.465).

Gelibolu Yarımadası, tarihin gördüğü en kanlı savaşlardan birine sahne oldu. Savaşın sonunda ortaya çıkan zayıf her iki taraf adına da ürkütücü boyuttaydı. Çanakkale muharebelerine katılan Türk kuvvetleri, çok kez parça parça kullanılmış, bu yüzden de emir komuta ilişkileri birbirine karışmıştır. Bu nedenle zayıfın saptanması ve zamanında asıl komutanlıklarına bildirilmesinde aksamalar yaşanmıştır. Bu durum Türk tarafının zayıfı konusunda farklı rakamların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türk tarafının zayıfı, savaşın başından 24 Kasım 1915'e geçen 8.5 aylık zaman zarfında 566 subay, 54.141 er toplam 54.707 şehit; 957 si subay, 88.839 er olmak üzere 89.796 yaralı; kayıp, esir, hastanede ölen, hava değişimi alanlar ile birlikte 181.184'e ulaşmıştır. 5. Ordu Komutanlığının Başkomutanlık Vekaletine sunduğu zayıf raporlarına göre Türklerin zayıfı toplamda 213.882 idi. Başka bir zayıf çizelgesine göre Türk

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

zayıyatı, Aralık 1915 sonuna kadar 210.695; 9 Ocak 1916'a kadar 213.187 olarak hesaplanmıştır. Diğer taraftan, İngilizler 205 bin, Fransızlar ise 47 bin zayıyat vermişlerdir (Tekşüt, 2012, s.465-466).

Çanakkale Savaşları, o kadar yoğun bir zayıyata neden oldu ki ölen askerlerin defnedilmesi her iki taraf adına da ciddi bir soruna dönüştü. Dar bir alanda biriken ölümler, tek kişilik mezarlar yerine toplu mezarlara gömülmek durumunda kaldı. Daha savaş devam ederken İngilizler Gelibolu'nun Seddülbahir ve Arıburnu mevkieinde ölen askerleri için mezarlık ve abideler inşa etmeye başladılar. Bu mezarlıklar, etrafı taş ya da dikenli tellerle çevrilerek koruma altına alınmaya çalışıldı (Bozkurt, 2013, s.62). Mondros Mütarekesi'nin ardından İngiltere'nin Mezarlık Tespit Birimi, Gelibolu'ya gelip incelemelerde bulundu. İngilizler, bölgede mezar ve abide inşa etmek için İmparatorluk Harp Mezarlıkları Komisyonu kurdu. Komisyon, mezarlıkların yerini ve abide inşa edilebilecek uygun zeminleri araştırdı. Ardından 1919'dan itibaren değişik mevkieilerde yeni mezarlık ve abideler inşa edildi. Eskileri onarıldı (Bozkurt, 2013, s.70-71).

Sevr Antlaşması'na göre Gelibolu'da mezarlık yada abidelerin yapılması için gereken arazilerle birlikte buralara gidecek yolların tekeli mülkiyeti de İtilaf devletlerine bırakıldı. Buralarda Osmanlı mülkiyeti sona erecekti. Ayrıca, mezarlıkların yapımı, nakilleri vs hususlarda da görevli bir komisyon kurulacaktı (Bozkurt, 2013, s.73-74). Fakat, Milli Mücadele'nin kazanılması mezarlıklar sorununun Lozan Konferansı'na taşınmasına neden oldu. Taraflar, 29 Ekim 1914'ten itibaren savaş alanında değişik sebeplerle ölen askerlerin mezarlıklarına, mezarlarına, adlarına dikilen abidelere saygı göstermeyi ve bunların tamirini yaptırmayı karşılıklı olarak taahhüt etti. Taraflar, kendi aralarında mezarlıkların tespiti, yapımı ve abide dikme konusunda görevlendirecekleri komisyonlara grevlerini yapma konusunda kolaylık sağlamada anlaştı (Meray, 1970, s.46-51). Lozan Antlaşması'nda Arıburnu'nda bulunan Anzak bölgesi hakkında özel bir hüküm tanzim edildi. Buna göre Türk hükümeti, 1. Dünya Savaşında değişik nedenlerle ölen İngiltere, Fransa, ve İtalya askerlerinin bulunduğu mezarları ve adlarına dikilmiş abidelerin bulunduğu arazileri ilgili devletlere ayrı ayrı ve süresiz olarak bırakmayı kabul etti. Hükümet, Türk hakimiyetinin zedelenmemesi şartıyla söz konusu mezarlıklara ve abidelere serbestçe girilmesine, gerektiğinde buralarda cadde ve yolların yapılmasına izin verecekti.¹ Anzak Bölgesinde İngilizlere verilecek arazilerle ilgili olarak ayrı bir madde tanzim edildi. Buna göre İngiltere Hükümeti'ne bir hafta önceden izin almak ve gerektiğinde denetime açık olmak üzere mezarlıkların bakımı ve korunması için bir bekçi bulundurma hakkı verildi.² Ayrıca, İtilaf devletlerine kendilerine tahsis edilecek arazileri korumak için kendi uyuğunda bir bekçi görevlendirmelerine izin verilecekti. Bu bekçiler, savunma amaçlı olarak hiç bir askeri niteliğe sahip olmayan bir tabanca yada otomatik tabanca bulundurma hakkına sahip olacaktı.³

İngilizler, işgal döneminden başlattıkları mezarlık ve abide sayısını Lozan Antlaşması sırasında 30'a çıkardı. 1. Dünya Savaşı sırasında Seddülbahir'de bir mezarlık inşa eden Fransızlar, 1930'a kadar yeni düzenlemeler yaptılar. Yeni Zelandalılar da 1919'dan itibaren kendi şehitlik ve abidelerini oluşturmaya başladı. Yabancı devletlerin mezarlıklarını ziyaretleri henüz 1920'lerden itibaren başlamış bulunmaktaydı (Bozkurt, 2013, s.93-94).

1. Çanakkale Şehitleri Abidesi İçin İlk Teşebbüsler

İtilaf Devletleri'nin çok sayıda mezarlık ve abidesine karşı maalesef uzun süre Gelibolu'da Türk şehitleri için bir hatıra abidesi dikilemedi. Gelibolu'da daha önce dikilmiş olan Çataldere Abidesi'yle Anzakların 1915'te durdurulmasının anısına dikilen Kanlısırt Cemal Dere Abidesi de

¹ Lozan Antlaşması, madde 128.

² Lozan Antlaşması, madde 129.

³ Lozan Antlaşması, madde 134.

bölgede kendi mezarlıklarını inşa eden İngilizler tarafından yok edildi (Çanakkale Deniz Savaşları, 2004, s.302-305). Türk Hükümeti, bir kaç defa Gelibolu'da bir abide dikilmesi yönünde teşebbüste bulundu. Buna yönelik olarak ilk resmi teşebbüs, 4 Mayıs 1927 tarihinde toplanan İcra Vekilleri Heyetinde yapıldı. 31 Mayıs 1921 tarih ve 878 numaralı kanuna dayalı olarak bir kararname çıkarıldı.⁴ Fakat, maddi sorunlar hükümetin somut bir adım atmasına engel oldu.

CHP Müfettişi Hakkı Şinasi Paşa'nın başkanlığındaki Şehitlikleri İmar Cemiyeti, 1930'da Gelibolu'da bir şehitlik abidesi için projesi müsabakası düzenleme kararı aldı. Gelen projeler, Güzel Sanatlar Akademisi'nde oluşturulacak bir jüri heyetince incelenecek ve birinci seçilen proje uygulanacaktı. Cemiyet, "Biz, burada vatani kurtarmak için çalıştık ve işte böyle ölersek kurtardık diyebileceğimiz bir abide" arayışında olduğunu bildirdi. Abidenin bir Türk mimar tarafından yapılmasına, abidede estetik ve sağlamlığın ölçü alınmasına karar verildi. 500 bin liraya mal olması ön görülen abide masrafının 63 vilayete varidatı oranında taksim edilerek millete mal edilmesi düşünüldü.⁵ Bunun için vilayetlerin hususi idarelerinden yüzde bir oranında vergi alınması için bir layiha ile hükümete başvuru yapıldı.⁶ Diğer taraftan Edirne milletvekili Şeref Bey, 1931'de Anafartalar'daki Mehmet Çavuş abidesi ile şehitliğin imarı hakkında bir yasa teklifi verdi.⁷ Bu arada Milli Türk Talebe Birliği, 1933 yılında aldığı bir kararla Çanakkale'de şehitler abidesi dikilmesi yönünde harekete geçti. İlk etapta 50 bin liralık bir yardım toplama izni için İstanbul Valiliği'ne başvuruda bulundu. Birlik başkanı Zeki Batur, Gelibolu'da inşaat sahasında çadır kurarak işlere nezaret edeceklerini, abidenin taşını toprağını da birlik üyelerinin taşıyacağını açıkladı.⁸ Fakat, Birliğin yardım toplama talebi resmi makamlarca uygun karşılanmadı.⁹ Bu dönemde atılan tek somut adım 1934'te Gelibolu'nun ilk Türk abidesi olma özelliğini taşıyan ve bölgede toplanan taşların üst üste konulmasıyla oluşturulan Mehmet Çavuş Abidesi'nin yeniden inşası oldu. Abidenin inşaatını Jandarma Er Okulu gerçekleştirdi. Çanakkale Şehitler Abidesi dikilinceye kadar Türk heyetlerinin bütün resmi törenleri bu anıtın olduğu yerde düzenlendi (Özbay ve bşk., 2010, s.129).

Türk kamuoyu, Gelibolu'da bulunan İtilaf Devletleri askerlerine ait görkemli mezarlıklar ve abidelere karşı Çanakkale'de ölen binlerce şehidi adına dikkate değer bir abide dikememenin yıllarca ezikliğini yaşadı. Nihayet, Milli Savunma Bakanlığı (MSB) 1943 yılında Çanakkale şehitleri için bir abide müsabakası düzenleme kararı aldı. 1944'te yapılan müsabakaya 37 proje katıldı.¹⁰ Müsabakayı İstanbul Teknik Üniversitesi'nde öğrenci olan Doğan Erginbaş ve İsmail Utkular kazandı. Fakat, mali imkansızlıklar yüzünden proje hayata geçirilemedi (Onur, 1960, s.9).

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin maddi imkansızlıklar nedeniyle sürekli ertelenmesi konunun 1948 yılında TBMM'ye taşınmasına neden oldu. Çanakkale milletvekili Dr. Niyazi Çıtakoğlu, Milli Savunma Bakanı Münir Birsell'e abidenin neden yapılmadığına dair bir soru önergesi verdi. Abide inşaatı için 6 milyon liralık bir ödenek gerektiğini belirten Bakan Birsell, II. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun sürekli teyakkuz halinden kaynaklanan nedenlerden dolayı bakanlık bütçesinden ödenek ayrılamadığını fakat ödenek bulunduğu takdirde derhal inşaatın başlatılacağını vurguladı (TBMM, 1948, s.290-293). Abide meselesi, 1950 yılındaki bütçe görüşmelerinde yeniden TBMM'de gündeme geldi. MSB'nin bütçe tartışmalarında söz alan Konya Milletvekili Hulki Karagülle, Gelibolu'da bulunan yabancı abidelere karşın Mehmetçiğe ait bir abidenin olmayışını eleştirerek Hükümetin ve MSB'nin derhal konuya el atmasını istedi. Çanakkale

⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Sayı. 5132, Dosya.150-19, Fon Kodu.30.18.1.1, Yer No.24.28.15.

⁵ "Çanakkale abidesi için müsabaka açılıyor", *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1930.

⁶ "Çanakkale abidesi", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1930.

⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 4, 3. Oturum, 12 Kasım 1931.

⁸ "Çanakkale Abidesi", *Cumhuriyet*, 10 Ekim 1933.

⁹ BCA. Dosya.25913, Fon Kodu.30.10.0.0, Yer No.213.46.3.

¹⁰ "Çanakkale abidesi", *Cumhuriyet*, 19 Temmuz 1943.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Milletvekili Niyazi Çıtakoğlu da MSB'nin Çanakkale Savaşları'yla ilgili hatıra pulları bastırarak abideye bütçe yaratabileceğini ileri sürdü. Tartışmaya katılan Türkiye'nin emektar komutanlarından Burdur Milletvekili Fahrettin Altay, "Kral Edwart ile Çanakkale abidelerini gezdiğim vakit, bir Türk abidesinin yokluğu manzarasına karşı Krala şu gezdiğimiz yarım ada Türk ordusunun abidesidir demek zorunda kaldım." diyerek konuya askeri bir eleştiri getirdi. Eleştirilere cevap veren Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, abide projesinin hazır olduğunu ve gelecek yıl gerçekleştirileceğini vurguladı (TBMM, 1950, s.599-642).

2. Abide İnşaatının Başlaması

1952 Nisanı'nda bir öğrenci kuruluşu olan Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) Çanakkale Valiliği'ne ve hükümete başvurması sonucunda şehitler abidesi yeniden Türk kamuoyunun gündemine girdi.¹¹ Başvuru, dönemin Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu tarafından kabul edildi ve çalışmalarına kısa sürede başlandı.¹² Temmuz ayında İstanbul Valisi Fahrettin Kerim Gökay'ın başkanlığında çeşitli meslek mensuplarının katıldığı bir toplantı yapıldı. Toplantıda, Milli Savunma Bakanlığı tarafından daha önce açılan müsabakada birinciliği kazanan projenin yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca, inşaatın takibi ve organizasyonu için başkanlığını Emin Nihat Sözeri'nin yaptığı 9 kişilik "Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi" adıyla bir komite kuruldu. Komitenin diğer illerde birer şubesinin açılması kararlaştırıldı. İnşaatın maddi külfetini millet karşılayacaktı. Komite, buna yönelik olarak bazı bankalarda hesap açtı ve yardım makbuzları hazırladı.¹³

1952'de mimar yedek subaylardan 3 kişi daha komite emrine tahsis edildi. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Profesör Emin Onat, Profesör Mustafa İnan, Profesör Orhan Safa ve proje mimarlarından oluşan bir teknik heyet kuruldu. Teknik heyet, başlangıçta abidenin Alçıtepe'de dikilmesini düşünmüştü. Fakat, bölgenin kaygan zemininden dolayı buradan vazgeçildi ve abidenin Hisarlık Tepe'de yapılması kararlaştırıldı. Komitedeki bazı üyelerin iş yoğunluğu nedeniyle görevden çekilmeleri üzerine 1952 Kasımı'nda yeni bir komite oluşturuldu. Teknik heyet, abidenin betonarme olarak inşasına ve üzerinin granit kaplanmasına karar verdi. Abidenin 1954 Nisanı'nda yapılan ihalesini 1.648.234 lira bedelle Mühendis Sırrı Onural ile kereste taciri Hayrettin Aksoy kazandı. İhale şartnamesine göre abidenin 500 iş gününde bitirilmesi kararlaştırıldı.¹⁴

Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi'nin Türk milletine yaptığı çağrı, kısa sürede büyük bir yardım kampanyasına dönüştü. Ülkenin değişik şehirlerinde yardım komisyonları kuruldu ve vatandaşlar Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne yardıma davet edildi. İstanbul Ticaret Odası, abidenin yapımına 100 bin lira yardım yapmayı kararlaştırdı.¹⁵ Bu yardım, diğer illerdeki ticaret ve sanayi odaları için örnek teşkil etti. Bursa Ticaret Odası Başkanı Baha Cemal Zağra, bu hususta bir komite kurdu ve abideye 30-40 bin liralık bir ödenek ayırdı.¹⁶ Ardından MTTB'nin liderliğinde örgütlenen İstanbul'daki yüksek öğrenim gençliği, Çanakkale Valiliği'ne başvurarak abide inşaatında çalışmak istediklerini ve 18 Mart itibarıyla çok sayıda öğrencinin iş başı yapabileceğini ilettiler. Başvuruyu uygun bulan valilik makamı, İstanbul'daki üniversite temsilciliklerine bir yazı göndererek 50 öğrenciye kadar izin verebileceğini duyurdu.¹⁷ Ülkenin önde gelen futbol kulüplerinden Galatasaray, Fenerbahçe, Beşiktaş ve Vefa, hasılatı şehitler abidesinin yapımına tahsis edilmek üzere 6 maçlık bir turnuva düzenleme kararı aldı. Turnuvadan elde edilecek hasılatın % 60'ının kulüplere % 40'ının da şehitler abidesine ayrılması

¹¹ "Çanakkale'de Bir Mehmetçik Abidesi Yapıtılıyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1952.

¹² "Çanakkale'de bir Mehmetçik abidesi yapıtılıyor", *Milliyet*, 5 Mayıs 1952.

¹³ "Çanakkale Abidesi tahminen bir buçuk milyon liraya mal olacak", *Cumhuriyet*, 16 Ekim 1952.

¹⁴ "Çanakkale abidesi inşaatı ihale edildi", *Milliyet*, 11 Nisan 1954.

¹⁵ "Çanakkale Abidesi", *Milliyet*, 22 Ağustos 1952.

¹⁶ "Çanakkale abidesi", *Milliyet*, 2 Ocak 1953.

¹⁷ "Üniversiteliler Çanakkale abidesi inşaatında çalışacak", *Milliyet*, 24 Şubat 1953.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kararlaştırıldı.¹⁸ Diğer taraftan uluslararası futbol hakemi Sulhi Garan, söz konusu turnuvada görev alacak hakemlerin de abideye bağış yapmasını istedi. Öneri, hakem camiası tarafından desteklenerek kabul edildi.¹⁹

Çanakkale Abidesi'nin temeli, 17 Nisan 1954 tarihinde Morto Limanı'nda yapılan coşkulu bir törenle atıldı. İstanbul'dan hareket eden Marakas Vapuru, değişik bölgelerden gelen 200 kişilik bir heyeti Çanakkale'ye getirdi. Açılış konuşmasını Korgeneral Nurettin Aknos'un yaptığı törende Çanakkale Savaşları'na katılan gaziler savaş anılarını anlatarak abideye destek verdiler. Daha sonra Cumhurbaşkanı Celal Bayar vasıtasıyla MTTB'ye gönderilen Kore Türk Şehitleri toprağı abide harcına karıştırıldı.²⁰

Aylar sonra abide inşaatını gezen Komite başkanı Emin Nihat Sözeri, inşaat malzemesinde bazı eksikler olduğunu rapor etti. Bunun üzerine abidenin inşaatı, Profesör İhsan İnan, Yüksek Mühendis Süleyman Tameroglu ve proje mimarlarından İsmail Utkular'a tetkik ettirildi. İnceleme sonunda inşaatın temelinin ihale şartnamesine uygun olarak dökülmediği ortaya çıktı. Bunun üzerine inşaatın alınan örnekler İstanbul Teknik Üniversitesi laboratuvarında yeniden incelendi. İnceleme sonunda inşaatı kullanılan malzemelerin bozuk ve kalitesiz olduğu tespit edildi (Onur, 1960, s.98). Bunun üzerine abidenin inşaatı durduruldu ve ihale sözleşmesi feshedildi. Komitece açılacak zarar ziyan davasına esas olmak üzere inşaat mahallinde iki mühendis ve 1 memurdan müteşekkil bir heyete malzeme tespiti yaptırıldı. Yapılan sayım sonunda inşaat malzemesinden 42 ton demir ve 122 metre küp kerestenin eksik olduğu anlaşıldı. Sonradan tevzi malı olan demirin ve kerestenin karaborsaya intikal ettirildiği saptandı. İtirazlar üzerine Eceabat Hakiminin niyabeti altında Milli Korunma Davası açıldı. Ayrıca savcılık, müteahhitler aleyhine emniyeti suiistimal davası açtı. Diğer taraftan İstanbul 2. Ticaret Mahkemesi'nde karşılıklı zarar ziyan davası açıldı.²¹ Dava sonunda Eceabat Milli Korunma Mahkemesi, müteahhitlerden Sırrı Onural'ı 18 ay 6 gün, Hayrettin Aksoy'ı da 16 ay hapse mahkum etti.²²

Bu arada inşaatın yeniden ihalesi için gazetelere ilan verildi. 10 Eylül 1958 tarihinde yapılan ihale, 1.708.918 lira mukabilinde inşaat yüksek mühendisi Ertuğrul Barla ile iki ortağı Osman Gencal ve Muammer Yeşildağ'a verildi. Mukaveleye göre inşaatın 1958 senesi Temmuz ayında bitmesi kararlaştırıldı (Onur, 1960, s.99).

3. Milliyet Gazetesinin Yardım Kampanyası

1957 yılında inşaatın temel takviyesi bitirildi ve granit kaplama işi 12 metreye kadar yükseldi. Fakat halktan toplanan paralar bitmişti. Çünkü inşaatın duraklama döneminde personel maaşları ödenmiş ve inşaat malzemelerinin fiyatları alabildiğince artmıştı. Abidenin inşaatını yakından takip eden *Milliyet* gazetesinin muhabiri Necmi Onur, Komite başkanı Emin Nihat Sözeri'den komitenin parasının bittiğini ve inşaatın yarım kalacağını öğrendi.²³ Bu haber, *Milliyet*'tin yazarları arasında bir infial uyandırdı. Gazetenin önde gelen yazarlarından Refi Cevat Ulunay, abide inşaatında yapılan yolsuzluğu şiddetle eleştirdi ve sorumlularından hesap sorulmasını istedi. Ulunay, "Çanakkale abidesi, bir minnet borcudur. Bir izzet-i nefis davasıdır. Bir haysiyet meselesidir." diyordu. Ulunay'a göre, "Türkün tarihi hakkında çok titiz davranan hükümetin yurdun her tarafına yapacağı bir tamim"le her Türk vatandaşı 10 kuruş bağışlasa şehitler abidesi kolaylıkla dikilebilirdi.²⁴

¹⁸ "Çanakkale abidesi futbol maçları", *Milliyet*, 22 Şubat 1953.

¹⁹ "Teklif ediyorum", *Milliyet*, 26 Şubat 1953.

²⁰ "Çanakkale Abidesi'nin temeli dün atıldı", *Milliyet*, 18 Nisan 1954.

²¹ "Çanakkale abidesinin ilk müteahhidi dava ediliyor", *Milliyet*, 23 Mayıs 1955.

²² "Çanakkale abidesinin ilk müteahhidi mahkum oldu", *Milliyet*, 28 Temmuz 1957.

²³ "200 bin şehit için dikilmekte olan abide", *Milliyet*, 30 Temmuz 1957.

²⁴ Ulunay, "Mehmedcik için", *Milliyet*, 16 Ocak 1958.

Abidenin yarım kalmasını bir "utanç" vesilesi addeden Necmi Onur da, Türk milletine hitap ederek tüm kesimlerden abide için fedakarlık ve destek bekledi. Onur, şunları vurguluyordu:

*"Para temin edilemediği için Çanakkale'de inşaa edilmekte olan Çanakkale şehitleri abidesi yarım kaldı" şeklinde haberler intişar ederse, hata tamir edilmez bir suç halini alır. O zaman sokakta gezerken 10 kuruş vermekten çekinenler birbirlerinden utandıkları için ellerini yüzlerine tutup öyle yürümek zorunda kalırlar. Tutulan istatistiklerden öğrendiğimize göre İstanbul'un eğlence yerlerinde bir gecede vasati 100 bin lira harcanmakta imiş. Barlarda, kulüplerde, sazlarda ve sinemalarda eğlenenler: ne olur 9 gece eğlenmeyiniz"*²⁵

Necmi Onur ve Ulunay'ın yazıları, Çanakkale Abidesi'nin Mehmetçiğe yaraşır bir şekilde bitirilmesi hususunda Türk insanında bir şevk ve heyecan yarattı. Üniversite öğrencileri, *Milliyet* gazetesine baş vurarak gazetenin bir yardım kampanyası düzenlemesini istedi. Bir süre sonra gazete, Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin bitirilmesi için 18 Ocak 1958 itibarıyla ülke çapında bir yardım kampanyası düzenlediğini duyurdu. Gazete, duyuruda 100 bin liralık bir yardım kampanyası açtığını, yardımseverleri ve toplanan meblağı gün gün gazetede yayımlayacağını açıkladı. Ayrıca, abidenin inşaatını yakından takip edeceğine ve toplanan yardımların kendi gözetimi altında harcanacağına dair topluma taahhütte bulundu.²⁶

Milliyet'in yardım kampanyası Türk basınının diğer yayın organları tarafından da desteklendi. Bu dönemde rekabeti bir kenara bırakan *Hürriyet*, *Dünya*, *Cumhuriyet* ve *Yeni Sabah* gibi basının önde gelen gazeteleri hem yazılarıyla hem de maddi olarak abideye katkı sağladı.²⁷

Milliyet'in kampanyası görülmemiş bir ilgiyle karşılandı. İş dünyasından spor dünyasına, öğrenci derneklerinden sanat çevrelerine, parti teşkilatlarından çok amaçlı kulüplere kadar birçok platformda şehitler abidesi için bir yardım seferberliği başlatıldı. Bu dönemde iş çevrelerinden ilk yardım Otomobil Parça İthalatçılar Derneği'nden (OPALİD) geldi. OPALİD, abide inşaatına 10 bin liralık katkıda bulundu.²⁸ Ardından ünlü havacı Vecihi Hürkuş, bir uçağını yardım kampanyasına tahsis etti. Uçakla, İstanbul'a "Çanakkale abidesine yardıma davet" başlıklı binlerce beyanname atıldı.²⁹ Ankara'da ilk kanser hastanesini yaptıran işadamı Ahmet Andıçen de 5060 liralık bir yardımda bulundu.³⁰

Milliyet'in kampanyasından hemen sonra orta ve lise düzeyindeki öğrenciler de harekete geçti. İstanbul'da Galatasaray Lisesi, İstanbul Erkek Lisesi, Saint Benoit ve İstanbul Amerikan Koleji, kampanyanın öncülüğünü yaptılar. Galatasaray Lisesi öğrencileri, abide yararına İstanbul'un değişik yerlerinde günlerce *Milliyet* gazetesinin satışını yaptı. Bu satışlardan 1606 lira hasılat elde edildi.³¹ İstanbul Erkek Lisesi, okul içinde açtığı kampanyada kısa sürede 2588 liraya ulaştı.³² Kuleli Askeri Lisesi de 5011 lira bağışla okullar bazında en çok yardım toplayan 5 okul arasına girdi.³³ Saint Benoit Lisesi de ilk etapta 500 lira toplayarak kampanyaya destek sağladı.³⁴ Kampanyanın sonuna doğru İstanbul Amerikan Koleji ile Galatasaray Lisesi arasında tatlı bir rekabet yaşandı. Kampanyanın bitimine bir gün kala İstanbul Amerikan Lisesi, 8257 liralık hasılatla en fazla bağış yapan okul durumundaydı. Fakat, Galatasaray Lisesi öğrencileri, son

²⁵ Necmi Onur, "Çanakkale Abidesinin bitmesine 900 bin lira lazım", *Milliyet*, 15 Ocak 1958.

²⁶ Onur, s.100; "Çanakkale Abidesi Yardım Kampanyası", *Milliyet*, 18 Ocak 1958.

²⁷ "Türk basınının güzel bir hareketi: Hürriyet, Dünya, Cumhuriyet ve Yeni Sabah gazeteleri de teberruda bulundu", *Milliyet*, 31 Ocak 1958.

²⁸ "Opalid 10 Bin TL Bağışta Bulundu", *Milliyet*, 1 Şubat 1958.

²⁹ "Hürkuş yardıma uçakla katıldı", *Milliyet*, 2 Şubat 1958.

³⁰ "Ahmet Andıçen 5060 lira verdi", *Milliyet*, 14 Şubat 1958.

³¹ "Galatasaraylı talebeler 1606 lira topladılar", *Milliyet*, 27 Ocak 1958.

³² "Dünkü yekun 110.493 lira", *Milliyet*, 5 Şubat 1958.

³³ "En büyük 5 teberru", *Milliyet*, 14 Şubat 1958.

³⁴ "Çanakkale Abidesi Yardım Kampanyası", *Milliyet*, 28 Ocak 1958.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

hamlede yaptığı bağışlarla 8650 liralık bağışa ulaştı ve Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne en yüksek bağışta bulunan okul unvanını elde etti.³⁵

Milliyet'in yardım kampanyası, değişik sanat çevrelerinde de büyük ilgi uyandırdı. Birçok sanatçı, düzenledikleri yardım kampanyalarıyla topluma öncülük ettiler. Gazete, ilk olarak Güzel Sanatlar Akademisi hocalarından ünlü ressam Prof. Dr. Ayetullah Sümer'in Atatürk portresini abide yararına açık artırmaya çıkardı. Portre, daha sonradan ses sanatçısı Saim Sinan tarafından 7500 lira mukabilinde satın alındı. Saim Sinan, bu rakamla şahıslar bazında abideye en yüksek yardımı yapan kişi oldu.³⁶ Ünlü ses sanatçısı İlham Gencer, sahne aldığı Taksim Belediye Pavyonu'nda bizzat eline sepet alarak müşterilerden yardım topladı. Bu davranışıyla büyük takdir toplayan Gencer, ilk etapta 1120 lira toplamayı başardı. Başka bir etkinlikte de 25.000 lira toplayan Gencer, toplamda yaptığı 38.216 liralık bağışla en yüksek bağış yapan sanatçılardan biri oldu.³⁷ Ünlü sanatçı Dari Moreno da 3991 liralık bir katkı sağladı.³⁸

Kampanyanın en ilgi çekici etkinliklerinden biri, ünlü sanatçılar Zeki Müren ile Muammer Karaca'nın tertip ettiği müsamereler oldu. Karaca Tiyatrosu'nda tertiplenen müsamereler, halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı. Söz konusu müsamerelerde 21.575 lira gibi yüksek bir hasılat sağlandı. Müsamerelerde Zeki Müren'in beraberindeki ses sanatçıların masraflarını bizzat kendisinin karşılaması misafirler arasında takdirle karşılandı.³⁹ İstanbul Opereti'nin Maksim Tiyatro Salonu'nda düzenlediği ve ses sanatçısı Müzeyyen Senar'ın katıldığı etkinlikte de 7950 liralık bir hasılat ulaşıldı.⁴⁰

Spor camiasının yardım kampanyası, *Milliyet*'in ülke genelinde başlattığı kampanyadan sonra daha geniş ve organizeli bir zeminde yapılmaya devam etti. Anadolu kulüplerinden Adana, Demirspor, Paksoy, Mersin ve Ankara Üniversitesi Futbol Karması, şehitler abidesi yararına "Çanakkale kupası" düzenleme kararı aldı.⁴¹ Yine İstanbul kulüplerinden Fenerbahçe, Galatasaray, Beşiktaş ve İstanbulspor, bir dördümlü turnuva düzenleyerek abideye destek oldu. Turnuva sonunda 98.603 liralık bir hasılat elde edildi.⁴² Ayrıca, değişik branşlarda faaliyet gösteren irili ufaklı birçok spor kulübü, özel müsabakalar düzenleyerek şehitler abidesine katkıda bulundular.

Türk vatandaşı azınlıklar, Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne düzenlenen yardım kampanyalarına kayıtsız kalmadı ve belli oranlarda abideye destek oldular. Kampanyaya bağışta bulunan kişilerin arasında çok sayıda azınlık da mevcuttu. Musevi gazetesi *El Tiempo*, ilk günden itibaren kampanyayı özendiren ve destekleyen yayınlar yapmaya başladı. Gazete, bir süre birinci sayfasına abidenin bir maket fotoğrafını koyarak altına "Vatandaş' Çanakkale abidesi senin için ölenlerin abidesidir. Bunu sen yaptıracaksın" diye duygusal ifadelerle yer verdi.⁴³ Azınlıklardan kampanyaya en büyük destek tel fabrikası sahibi Rum kökenli işadamı Koço Gürlakis'ten geldi. Gürlakis, 3000 liralık yardımıyla kampanyanın şahıs bazında yapılan en yüksek 5 yardımı arasında yer aldı.⁴⁴

Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne düzenlenen yardım kampanyası yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da büyük yankı yarattı. Değişik ülkelerde yaşayan Türkler, bu vatansever seferberliğe iştirak ederek aziz şehitlerine olan vefa borçlarını ödeme fırsatı buldu. Bunlardan ABD'nin

³⁵ "Kampanya başarı ile sona erdi", *Milliyet*, 19 Mart 1958.

³⁶ "Çanakkale abidesi 24 metreye yükseldi", *Milliyet*, 16 Haziran 1958.

³⁷ "İlham Genç bir gecede 25 bin lira topladı", *Milliyet*, 25 Mart 1958.

³⁸ "Dari Moreno 3991 lira teberru topladı", *Milliyet*, 9 Şubat 1958.

³⁹ "Karaca-Müren müsameresinde 21.575 lira toplandı", *Milliyet*, 20 Şubat 1958.

⁴⁰ "Milyona doğru", *Milliyet*, 8 Mart 1958.

⁴¹ "Çanakkale kupası", *Milliyet*, 7 Şubat 1958.

⁴² "Pazar günkü maçlarda abideye kalan miktar", *Milliyet*, 18 Mart 1958.

⁴³ "900'e doğru", *Milliyet*, 1 Mart 1958.

⁴⁴ "En büyük beş şahsi teberru", *Milliyet*, 19 Mart 1958.

Newyork şehrinde ikamet eden Pan-Türk şirketi sahibi Rauf Halat, abide yararına açık artırmada satılmak üzere 1958 modelli playmouth marka bir otomobil hediye etti. Halat, otomobilin gümrük ve nakliye masraflarını bizzat kendisi karşıladı. Diğer yandan Newyork Has Birliği üyeleri, Amerikalı Türkler arasında bir yardım kampanyası başlattı. İlk etapta toplanan 159 dolarlık hasılat *Bank of America*'da açılan yardım hesabına aktarıldı.⁴⁵ Amerika'daki en büyük fabrika olduğu belirtilen *American Flagpole Equipment Co* şirketinin sahibi Nazım-Williams Johnson, abide sahasına dikilmek üzere 40 metre uzunluğunda ve 3500 dolar değerinde bir bayrak direği hediye etti.⁴⁶ Söz konusu bayrak direği, Türk hariciyesinin girişimleriyle Türkiye'ye getirildi ve Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin yanına dikildi.⁴⁷ Ayrıca Michigan'da öğrenim gören Türk öğrenciler, aralarında topladığı 65 dolarlık çeki Türkiye'ye gönderdi.⁴⁸ Diğer taraftan Fransa'daki Türk Talebe Cemiyeti, Paris'teki Türk elçiliğinin katkılarıyla bir komite kurup yardım kampanyası başlattı.⁴⁹

Yardım kampanyası, ülke dışında yaşayan Türk dostu gayri Müslimler arasında da yankı buldu. Hong-Kong'ta oturan Michael A. Jarret adlı Türk dostu bir İngiliz "Modern Türkiye'nin hayranı bir İngiliz" imzalı bir mektupla birlikte 1 sternalık bağışta bulundu.⁵⁰ Diğer taraftan, Çanakkale Savaşı'nda Türklere karşı mücadele eden Yeni Zelanda halkı da gayet dostane hislerle Gelibolu'da dikilmekte olan şehitler abidesine destek verdi.⁵¹

Milliyet Gazetesi'nin 18 Ocak 1958'de ülke genelinde başlattığı yardım kampanyası 18 Mart 1958'de son buldu. 100 bin liralık bir yardım toplama hedefiyle başlayan kampanyada 1 milyon 686 bin 251 liralık rekor bir hasılatla ulaşıldı.⁵²

4. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Tahsisatı

Çanakkale Şehitleri Abidesine Yardım Komitesi, başından beri devlet desteği olmaksızın masrafı gayet ağır olan şehitler abidesinin inşa edilemeyeceğine dikkat çekmekteydi. Buna karşın iktidarda bulunan Menderes Hükümeti, uzun bir süre şehitler abidesi için bir girişimde bulunmadı. Türk halkının ortaya koyduğu maddi ve manevi fedakarlıklara karşı hükümetin sessizliğini koruması kamuoyunda eleştirilere neden oldu.

Nihayet şehitler abidesi, 1957 Şubatı'ndaki bütçe görüşmelerinden hemen önce TBMM Bütçe Komisyonu tarafından gündeme getirildi. Komisyonun Çanakkale Abidesi yardım derneğine genel bütçeden 100 bin liralık tahsisat ayrılması teklifi kabul edilmedi. Diğer taraftan Komisyonun Balıklı Rum Hastanesi, Musevi Hastanesi, Manisa Moris Şinasi Hastanesi vb. kurumlara 300 bin liralık tahsisat ayırması kamuoyunda tepki çekti.⁵³ Bunun üzerine Cumhuriyet Halk Partisi'nden Ankara Milletvekili Hıfzı Oğuz Bekata, Ordu Milletvekili Ferda Güley ve arkadaşları abide için 500 bin liralık bir tahsisat için hükümete taktir verdi. Taktirde şu ifadelerle yer verildi:

"Yıllardan beri halk yardımları ile yapılmasına çalışılan Çanakkale inşaatı abidesi, toplanan paranın bitmesi üzerine durmuş olup, bakiye inşaatı için muktezi 900 bin liranın aynı yoldan ikmalinin mümkün olamayacağı da anlaşılmaktadır. Bütün bir dünya husumetinin ceberrutuna karşı çırıl çıplak, göğsünün kalkanını siper olarak kullanan, mukaddes vatanımızın düşman çizmeleri altında çiğnenmesini ve kirletilmesini önleyen ve bu uğurda canlarını kahramanca feda eden 100 binlerce rütbeli ve rütbesiz Mehmetçiğin aziz hatıralarının huzurunda

⁴⁵ "Dünkü yekun 935.000", *Milliyet*, 7 Mart 1958.

⁴⁶ "Abide için Amerika'dan bayrak direği gönderiliyor", *Milliyet*, 13 Nisan 1958.

⁴⁷ BCA.Sayı. 216, Dosya. 62104, Fon Kodu. 30.18.1.2, Yer No. 156.11.13.

⁴⁸ "Abide için yardım 1.5 milyonu aştı", *Milliyet*, 6 Nisan 1958.

⁴⁹ "Dünkü yekun 935.000", *Milliyet*, 7 Mart 1958.

⁵⁰ "Hong-Kong'tan bir İngiliz, Abide için teberru yolladı", *Milliyet*, 25 Nisan 1958.

⁵¹ "Yeni Zelandalı eski muhariplerin Çanakkale abidesi için teberruu", *Milliyet*, 20 Eylül 19658.

⁵² "Kampanya başarı ile sona erdi", *Milliyet*, 19 Mart 1958.

⁵³ "Mecliste bütçe görüşmesi 18 Şubat'ta başlıyor", *Milliyet*, 11 Şubat 1957.

kadirşinas Türk milletinin minnetle ve şükranla eğilişini temsil edecek olan bu abidenin en kısa zamanda bitirilerek aynı bölgede uzun yıllar evvel razz edilen yabancı abideler yanındaki tevazu içinde muhteşemlik ifade eden yerini alabilmesi maksadıyla Maliye Vekaleti bütçesinin yatırımlar kısmında açılacak yeni bir fasıl olarak Çanakkale Abidesi inşaatının ikmalı için "Çanakkale Abidesini Yaptırma Derneği"ne 500 bin liralık bir tahsisatın kabul buyrulmasını arz ve teklif ederiz"⁵⁴

Cumhuriyet Halk Partisi'nin takririnden bir hafta sonra bu sefer Demokrat Parti adına Çorum milletvekili Kemal Biberoglu ve 73 arkadaşı, şehitler abidesi için hükümete 600 bin liralık tahsisat için bir takrir verdi.⁵⁵ TBMM, Demokrat Parti'nin takririni kabul etti ve Çanakkale Şehitleri Abidesi'ne 600 bin liralık bir tahsisat ayırdı.⁵⁶ Demokrat Parti Hükümeti, 1959 bütçesinde abide için 500 bin liralık bir tahsisat daha ayırdı.⁵⁷

5. Abidenin Açılışı

Müteahhitlerin yaptığı yolsuzluk ve maddi imkansızlıklar yüzünden yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin inşaatı, 15 Mart 1958 tarihinde yeniden başladı. Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi, abidenin tavan kısmının mozaikten bir resimle bezenmesine karar verdi. Bu hususta Türk sanatkar ve ressamı arasında bir yarışma düzenlendi. Bu arada Alman Hükümeti, Türk Hariciyesine şehitler abidesi için 200 metre karelik mozaik hibe edeceğini duyurdu. Yarışmayı, 8 proje arasından seçilen Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun projesi kazandı. Fakat, Türk kamuoyunda Eyüpoğlu'nun projesine karşı olumsuz bir hava oluştu. Bunun üzerine yardım komitesi, mozaik projesinden vazgeçti ve abidenin tavan kısmının boş bırakılmasına karar verdi.⁵⁸ İlerleyen dönemde abidenin tavan kısmına Türk bayrağı işlendi..

Abidenin gövde inşaatı, 18 Eylül 1959 tarihinde tam olarak tamamlandı ve abidenin 1960 yılı içinde resmen açılması kararlaştırıldı. Nihayet Çanakkale Şehitleri Abidesi, Anafartalar zaferinin 45. yıl dönümüne denk gelen 21 Ağustos 1960 tarihinde resmen açıldı. Abidenin açılışını dönemin Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay yaptı. Açılışa gelemeyen devlet ve hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in mesajı Milli Birlik Komitesi Üyesi Kurmay Albay Fikret Kuytay tarafından okundu. Törende Çanakkale Şehitleri Abidesi İnşaatına Yardım Komitesi Başkanı Emin Nihat Sözeri, Mehmetçik adına Kurmay Binbaşı İsmail Ülkü, malul gaziler adına Dursun Bayraktar ve Çanakkale eski Muharipler Birliği adına Cahit Ülküalan birer konuşma yaptı. Ardından şair Behçet Kemal Çağlar, duygusal bir konuşmayla misafirlere hitap etti. Törene İstanbul'dan Giresun Vapuru'yla gelen 400 davetli de katıldı. Törene gönderilen 20 civarında çelenk içinde İngiliz Muharipler Birliği'nden gelen çelenk misafirlerin dikkatini çekti. Ayrıca, abidenin bayrak direğini bağışlayan Amerikalı Türk işadamı Steven Johnson da törende hazır bulundu.⁵⁹

Çanakkale Şehitleri Abidesi, yaklaşık 4 milyon liraya mal oldu. İnşaatı 3800 ton granit taşı, 285 ton demir, 630 metre küp kereste, 1275 ton çimento, 4400 ton çakıl kullanıldı. Abidenin takke kısmı için 850 metre küp yani 2125 ton beton sarf edildi.⁶⁰ Abide, dört ayak ve bir kubbeden oluşmaktadır. Abidenin Hisarlıktepe üzerindeki yüksekliği 42 metre, denizden yükseklik ise 92 metredir. Şeref holüne üzerinde Mehmet Akif Ersoy'un Çanakkale Şehitleri şiirinden bir dörtlüğün bulunduğu bir lahit taşı ikame edildi.

⁵⁴ "CHP abide için bir takrir verdi", *Milliyet*, 19 Şubat 1958.

⁵⁵ "Çanakkale abidesi için iki takrir", *Milliyet*, 27 Şubat 1958.

⁵⁶ "Meclis abide için 600 bin lira ayırdı", *Milliyet*, 1 Mart 1958.

⁵⁷ "Çanakkale abidesi için 500 bin liralık yardım yapıldı", *Milliyet*, 25 Şubat 1959.

⁵⁸ "Abide takkesi altına 'hiç bir şey' işlenmiyor", *Milliyet*, 10 Haziran 1959.

⁵⁹ "Çanakkale abidesi açıldı", *Milliyet*, 22 Ağustos 1960.

⁶⁰ "Abidenin bazı özellikleri", *Milliyet*, 22 Kasım 1958.

Proje kapsamında abide alanının ağaçlandırılması, elektrifikasyonunun yapılması ve yol güzergahının yenilenmesi de yer almıştı. Fakat, bu ayrıntılar maddi sıkıntılar nedeniyle abidenin açılış törenine yetiştirilemedi. Fakat bunlara yönelik tartışmalar yıllar boyu Türk kamuoyunu meşgul etti.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin inşasında büyük emeği geçen *Milliyet* gazetesi, Türk insanının abideye olan fedakar desteğini şu ifadelerle vurguluyordu:

*"Abide ile hiç kimse "bu benim eserimdir" diye övünemezdi. Zira bu muhteşem anıt, ne bir hükümetin, ne bir iktidarın, ne bir zümrenin, ne şunun ne bunun eseridir. Abide, milletçe kazanılmış büyük zaferin aziz şehitleri için gene millet tarafından dikilmiştir. Biz bu konuda memleketin birer ferdi olarak üzerimize düşen en tabi vazifeyi yerine getirdik. Vazife yapılırca da övünülmez, sadece bir iç huzuru duyulur. Biz şimdi o huzurun tadını yudumluyor ve Pazar günü açılacak olan "Şehitler Abidesi"nin milletimiz için maziye bir bağlılık sembolü olarak asırlar ötesine kalmasını temenni ediyoruz"*⁶¹

Abidenin bakım ve personel işleri, 1962 yılında Milli Eğitim Bakanlığı'na devredildi.⁶² 1963 yılında Abidenin çevre düzenlemesi için Balıkesir Orman İşletmesi'nden 500 bin fidan sağlandı. Milli Eğitim Bakanlığı, bu fidanların sulanması ve bakımı için 475 bin liralık bir tahsisat ayırdı. Aynı yıl Orman Genel Müdürlüğü, Gelibolu yarımadasını "milli park" ilan etti.⁶³ 1971 yılında İngiliz Kraliçesi 2. Elizabeth'in de bulunduğu bir törende abidenin altında bir savaş müzesi açıldı. Burada Çanakkale Savaşları'ndan kalma kalıntı ve dokümanlar sergilenmeye başlandı.⁶⁴

SONUÇ

Türk milleti, yıllarca Çanakkale Savaşları'nda kaybettiği evlatlarının yasını tuttu ve şehitlerine karşı daima bir minnet ve şükran borcuyla yaşadı. Yabancıların I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Gelibolu'da inşa ettiği görkemli mezarlık ve abidelere karşı Türk milleti, uzun yıllar Gelibolu'da Mehmetçik adına dikkate değer bir abide oluşturamadı. 1950'lere değin yapılan bir kaç teşebbüs de maddi imkansızlık ve organizasyon eksikliğinden dolayı başarısız oldu. Mehmetçiğe karşı yıllarca boynu bükük kalan Türk Kamuoyu, nihayet 1954 yılında Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin temelini atmayı başardı. Büyük oranda Türk insanının yardımlarına bağlı olarak inşa edilen şehitler abidesi, kamuoyunda büyük bir ilgi ve destekle karşılandı. Fakat abide müteahhidinin inşaatta yaptığı yolsuzluklar, yardımların kesilmesine ve abidenin yarım kalmasına neden oldu. Yarım kalan şehitler abidesi bir "utanç abidesi" olarak yıllarca Türk kamuoyunun vicdanını yaraladı.

Bu umutsuz ortamda topluma liderlik eden *Milliyet* gazetesi, ülke çapında düzenlediği yardım kampanyasıyla Çanakkale Şehitler Abidesi'nin yeniden inşasını sağladı. Kampanya, ülke içinde ve dışında görülmemiş bir yardım seferberliğine dönüştü. Türk insanı, yedisinden yetmişine bu seferberliğin gönüllü hizmetkarları olarak varını yoğunu ortaya koydu. 100 bin liralık bir yardım hedefiyle başlayan kampanya, yaklaşık 2 milyon liralık bir hasılatla son buldu. Maddi imkansızlıklar ve hava muhalefeti nedeniyle defalarca yarım kalan Çanakkale Şehitleri Abidesi, nihayet 21 Ağustos 1960'da resmen açıldı. Abide, Türk milletinin aziz şehitlerine duyduğu minnet ve şükran duygusunun bir timsali olarak tarihteki ebedi yerini almış oldu.

⁶¹ "Çanakkale Abidesi", *Milliyet*, 18 Ağustos 1960.

⁶² "Çanakkale abidesinin onarım işlerini Milli Eğitim Bakanlığı aldı", *Milliyet*, 18 Nisan 1962.

⁶³ "Çanakkale abidesi için 500 bin fidan ayrıldı", *Milliyet*, 18 Nisan 1963.

⁶⁴ "Kraliçe Çanakkale'de", *Milliyet*, 23 Ekim 1971.

EKLER:

Ek 1⁶⁵:

**YARIDA KALAN
ŞEHİTLER ÂBİDESİ**

Toplanan teberrularla tamamlandığı zaman 41 metreyi bulacak âbide bu milletin hamiyet duygusunu tarihe intikal ettiren bir sembol olacaktır

Röportaj: NECMİ ONUR
Fotoğraf: İlhan DEMİREL

İlyanın tarihî sahasında 1952 yılı Haziranında ilk toplantı yapılmış ve 46 ilin adını ve müessesesi şahsının katıldığı bir toplantıda, bir ilçe komitesi ile, ilin komitesi temsil ettirilmiştir. Abidenin ilk yeri «Alçıtepe» olarak belirlenmiş ve toplanan 5 bin 500 liralık teberranın bir kısmı, o âbide de göndü. Hırvatik toprakları içinde yarım bir iskelet halinde duruyor ve 251 bin Türk askerinin ruhu burada toplanmış.

Çanakkale Savaşları'nın bir ölümlü bir şehitlerinin birisi, o âbideye göndü.

Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin inşaatı için toplanan 5 bin 500 liralık teberranın bir kısmı, o âbide de göndü.

Ek 2⁶⁶:

**Çanakkale Âbidesi
Yardım Kampanyası**

Yarım kalmak tehlikesiyle karşılaşan âbidenin tamamlanabilmesi için okuyucularımızı yardıma davet ediyoruz

ÇANAKKALE şehidi 200.000 Mehmetçik adına dikilmekte olan «Çanakkale Şehitleri Abidesi» şu anda yarım kalmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. 19 Nisan 1955'te temel atma töreniyle başlayan inşaat 20 Mart 1956'da durmuş ve 64 aylık faaliyetten sonra ancak 1 Ekim 1956'da tekrar başlamıştır. Fakat şimdi de eldeki 230.000 liranın muhtemelen tamamlanmasına yetmeyeceği anlaşılmaktadır. Eğer 800.000 lira daha temin edilmezse, «Çanakkale Şehitleri Abidesi» yarım kalacaktır.

Türk milletinin keşif istiklâl ve hürriyeti uğrunda mücadele edenleri anımsatır yöreni aziz şehitleri için hiçbir fedakarlıktan kaçınmayacağı şüphesizdir. İşte «MİLLİYET» bunu düşünerek bir kampanya açıyor ve «Çanakkale Şehitleri Abidesi» için gerekli paraları teminine çalışmaya karar vermiştir. Maaş mültecileri için bir hamlede 40 bin lira vermiş vatanseverlerinin şehit Mehmetçiklerinin büyük kahramanlarını tamamlamak için bunun çok üstünde bağışta bulunacağı muhtemeldir.

Paranızı gönderen ilâheren geldik «Çanakkale Şehitleri Abidesi Yardım Kampanyası» na. Hürriyet edenlerin isimleri ve bağışları her gün gazetemizde ilân olmaktadır.

Ek 3⁶⁷:

**ÇANAKKALE ÂBİDESİ İÇİN TOPLANAN YARDIM
1 MİLYON LİRA**

Abidenin tamamlanması için açtığımız kampanya, etrafının tanzimine lâzım paranın mühim bir kısmını da karşılayacak

Gazetemiz 5 bin liralık yeni bir teberrayı yaptı

900 liralık yeni bir teberrayı yaptı

⁶⁵ Milliyet, 12 Şubat 1958.⁶⁶ Milliyet, 18 Ocak 1958.⁶⁷ Milliyet, 9 Mart 1958.

Ek 4⁶⁸:Ek 5⁶⁹:Ek 6⁷⁰:

⁶⁸ Milliyet, 23 Ağustos 1960.

⁶⁹ Milliyet, 18 Ağustos 1960.

⁷⁰ Milliyet, 21 Mart 1965.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

KAYNAKÇA**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

BCA. Sayı. 5132, Dosya.150-19, Fon Kodu. 30.18.1.1, Yer No. 24.28.15.

BCA. Dosya. 25913, Fon Kodu. 30.10.0.0, Yer No. 213.46.3.

BCA. Sayı. 216, Dosya. 62104, Fon Kodu. 30.18.1.2, Yer No. 156.11.13.

Resmi Yayınlar

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre 4, Cilt 4, 3. Oturum, 12 Kasım 1931.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 11, 57. Birleşim, 10 Mayıs 1948.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem VIII, Cilt 24, 47. Birleşim, 15 Kasım 1950.

Kitaplar

Birinci Dünya Savaşında Çanakkale Cephesi (4 Haziran 1915-9 Ocak 1916), Hazırlayan:İrfan Tekşüt, V. Cilt, III. Kitap, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

Çanakkale Deniz Savaşları 1915, Yayına Hazırlayan: Çanakkale Boğaz Komutanlığı, 2. Baskı, Deniz Basımevi, İstanbul 2004.

Harp Tarihi Gezileri II (Çanakkale Gelibolu), Yayına Hazırlayan: İskender Özbay...[ve bşk], Genelkurmay Basımevi, Ankara 2010.

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, Takım 11, Cilt 11, 2. Kitap, Çeviren: Seha Meray, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1970.

ONUR, Necmi. *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*, Gün Matbaası, İstanbul 1960.

TOMAZİ, A: *Çanakkale Deniz Savaşı*, Çeviren:Hüseyin Işık, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

Makaleler

BOZKURT, Abdurrahman: "Gelibolu Yarımadası'nda İtilaf Blokuna Ait Harp Mezarlıklarının İnşası ve Statüsü", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 84, 2013, s.57-101.

Gazeteler

Cumhuriyet

Milliyet

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BOZKURT, C., Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaatı ve Türk Kamuoyundaki Yankıları, **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015, p. 79-94, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8227>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

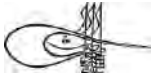
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

KIRGIZİSTAN'DA OĞUZ ARAŞTIRMALARI*

Cengiz BUYAR**

ÖZET

Türk uygarlığının bir parçası olan Kırgız kültüründe sözlü geleneğin önemi günümüze kadar devam etmektedir. Destancılık, şecerecilik bu kültürün en önemli kollarını, aynı zamanda tarihi, sosyo-kültürel araştırmaların da kaynağını teşkil eder. Oğuzlar ve Kırgız-Oğuz bağlantıları ile ilgili ilk Kırgızca bilgiler sözlü kaynaklarda, destanlarda ve şecereelerde yer alır. Kırgızca yazılı ve basılı metinlerin tarihi çok geriye gitmemekte olup sözlü gelenek ile aktarılan bilgiler bilhassa 19. yüzyıldan itibaren yazıya geçirilmeye, kayıt altına alınmaya ve basılmaya başlanmıştır. Bunların başında Manas Destanı gelir. Destan'da Oguzhan, Manas'ın atalarından biri olarak geçer. Yine şecereelerde "Bolubdur tüp atamız Oguz Handın / Oguz Han biri bolur tokuz handın" şeklinde Kırgızların etnik kökenleri Oğuz Han'a bağlanır. Kırgız tarihi ile ilgili ilk yerli kaynaklarda Kırgızların Oğuz Han'ın neslinden olduğu devamlı sûrette belirtilir. Bununla birlikte bilhassa Sovyet dönemi çalışmalarında bu ilişkilerin daha arka plana atıldığı, ilerleyen süreçte ise tamamen göz ardı edildiği görülür. Bağımsızlık sonrası çalışmalarda Oğuz, Kırgız ilişkileri üzerine çalışmalar yoğunlaşmakta ve günümüzde de bu devam etmektedir. Bu çalışmada yerli kaynaklardan hareketle Oğuz-Kırgız bağlantılarının nasıl ortaya konduğu, yapılan çalışmalarda nasıl ele alındığı, konuyla ilgili Kırgız tarih yazımındaki bakış açıları ortaya konmaya çalışılacaktır. Oğuzlarla ilgili yapılan çalışmalar Kırgız-Oğuz ilişkilerinin Kırgız tarihçiliğindeki yeri noktasından değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız, Oğuz, şecere, destan, tarih.

OGHUZ STUDIES IN KYRGYZSTAN

STRUCTURED ABSTRACT

Oral tradition prevails in Kyrgyz culture, which is part of the Turkic civilization. Telling epics and keeping genealogy are the most

* Bu makale 21-23 Mayıs 2014 tarihlerinde Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından düzenlenmiş Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri. 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumunda Kırgız Tarihi Kaynaklarında ve Araştırmalarında Oğuzlar adıyla sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bişkek, Kırgızistan, E-mail: cengizbuyar@gmail.com

important segments of this culture and also source of historical, socio-cultural studies. First information in Kyrgyz language about the Oghuz and relations between Kyrgyz and Oghuz tribes are found in oral sources, epics and genealogies. Written and printed Kyrgyz texts do not have a long history; information transmitted through oral tradition is being written down, recorded and printed since 19th century. The most significant of them is the Manas Epic. In the epic Oghuz Khan is mentioned as an ancestor of Manas. Again in genealogies, the ethnic origin of the Kyrgyz is related to Oghuz Khan with verses “Bolubdur t p atamız Oguz Handın / Oguz Han biri bolur tokuz handın”. In first local sources about the Kyrgyz history, it is continuously mentioned that Kyrgyz originate from Oghuz Khan. In the studies of the Soviet period these relation has been neglected and later definitely abandoned. In studies after the independence there have been some studies on the relationship between the Oghuz and Kyrgyz and it still continues. This study aims to investigate how the relationship between Oghuz and Kyrgyz is reflected, how it is reviewed and perspectives on this issue in Kyrgyz historiography, through local sources. All studies on the Oghuz will be evaluated according to the place of Kyrgyz-Oghuz relationship in Kyrgyz historiography.

It is seen that oral tradition in Kyrgyz culture is quite strong and it continued vividly until the early 20th century. It can be said that this tradition which has started to be transferred to writing since the end of 19th century is weakening when compared to the past. In this context, it can be stated that information about the Oghuz in Kyrgyz sources was also put into writing starting from the same period. In particular, first information related to this topic can be found in the most important works of the Kyrgyz culture, such as epic Manas, genealogies and legends. At this point, Information about the Oghuz in Kyrgyz sources can be divided into three periods as follows; information until the 20th century, researches during the Soviet era and researches during the post-independence period.

The information about the Oghuz until the 20th century, in general, can be considered in terms of Oghuz-Kyrgyz relations within the history of the Kyrgyz by means of information given in Turkish, Chinese, Arabic and Persian sources. During the Soviet era, based on the Turkmen history researches the focus was more about the Oghuz when the topic was Kyrgyz history. However, in the post-independence period, mostly in ethnic and socio-cultural studies, researches and evaluations have been carried out on Oghuz- Kyrgyz relations.

In the Chinese yearbook "Chou-shu" which is among the first period of Kyrgyz historical sources, in the first legends about the Turks, there is information that the Kyrgyz also came up from "Ashina". Based on the sources such as 'Chou shu', 'Wei shu' and 'Sui shu', ethnic ties between the Kyrgyz and the Oghuz can be detected from Chinese sources. Another issue related to Oghuz-Kyrgyz relations can be seen in the legends about the formation of the Kyrgyz name. In these legendary explanations it is seen that the Kyrgyz came up from forty girls and the meaning of their name is described as forty girls. The mainstay of this description is the legend in which the Kyrgyz in the plains of 'Us' unifies with forty Chinese girls during the time of 'Yuan Shi' that is 'Yuan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Khanate'. So it is suggested that the word which is used to describe people in the plain of 'Us' can be read as 'Us', 'Ugus' or 'Oghuz' (?) and those people can be the Oghuz. Since the historical geography of the Kyrgyz and the Oghuz is very close to each other, it shows that this legendary information can have a historical-geographical basis.

In the sources and works of Kyrgyz history information about Oghuzs can be classified into three periods. In the context of information about Oghuz Kyrgyz relations until the 20th century, the first information sources are Chinese sources, epics and genealogies. Information about the Oghuz Kyrgyz ethnic relations and structures can be obtained from Chinese sources. The explanation for the name of Kyrgyz as forty Oghuz and forty guz is seen remarkable. In the epic Manas which are among domestic sources Oghuz is the ancestor of Manas. Besides, in almost all other genealogies, in the light of information in accordance with conventional genealogy tradition in Islamic sources, Turks comes from Yafes, then comes Oghuz Khan and from his generation Kyrgyz emerged by series. This is important for the creation of the traditional approach.

In Soviet-era, Oghuz researches are generally considered in a broader way within Turkmen history researches, but when it comes to relevant events and issues from the Kyrgyz history, it is seen that only basic information is provided. In addition to this, brief encyclopedic information about Oghuz Khan and Oguzname is given. In the last period, the translation of Oguzname appears.

After independence, important works dealing with the ethnic relations between Kyrgyz and Oghuz began to be done. At this point, between Kyrgyz and Oghuz-Turkmen tribes Urugs which have about 250 lower units carry the same name and the majority of them are found to have the same ethnic roots. In this context, in the study studies which are relevant to this topic are tried to be revealed to the present day. Oghuz Kyrgyz relations as a subject need to be studied in a more comprehensive manner in order to clearly understand the relationship between tribes and the tribe structure of the Turkish people.

Key Words: Kyrgyz, Oghuz, Genealogy, Epic, History

Giriş

Kırgız kültüründe sözlü geleneğin hayli güçlü olduğu ve bunun 20. yüzyılın başlarına kadar çok canlı bir şekilde devam ettiği görülür. 19. yüzyılın sonlarından itibaren yazıya aktarılmaya başlanan bu geleneğin eskiye nazaran zayıfladığı söylenebilir. Bu bağlamda Kırgız kaynaklarındaki Oğuzlarla ilgili bilgilerin de aynı dönemden itibaren yazıya geçirildiği ifade edilebilir. Bilhassa Kırgız kültürünün en mühim eserlerinden Manas destanında, şecerelerde, efsanelerde konuyla ilgili ilk bilgiler yer alır. Bu noktada Oğuzlarla ilgili Kırgız kaynaklarındaki bilgileri 20. yüzyıla kadarki bilgiler, Sovyet dönemi ve bağımsızlık sonrası araştırmalar şeklinde üç döneme ayırmak mümkündür.

20. yüzyıla kadarki Oğuzlar ile ilgili bilgiler genel itibari ile Kırgız tarihinin Türkçe, Çince, Arapça ve Farsça kaynaklarında verilen bilgilerdeki Oğuz Kırgız ilişkileri bakımından değerlendirilebilir. Sovyet döneminde daha ziyade Türkmen tarihi araştırmalarından hareketle,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Kırgız tarihi ile bağlantılı konular noktasında Oğuzlar üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte bağımsızlık sonrası süreçte daha ziyade etnik ve sosyo-kültürel çalışmalarda Kırgızların Oğuzlar ile olan ilişkileri konusu üzerinden Oğuzlar ile ilgili araştırmalar yapılmakta ve değerlendirmeler ortaya konmaktadır.

İlk dönem Kırgız tarihi kaynaklarından olan Çin yıllığı *Chou-shu*'da Türklerle ilgili anlatılan ilk destanlarda Kırgızların da Aşina'dan ortaya çıktığı bilgisi yer almaktadır (*Materialı po istorii kirgizov i Kirgizstana*, 2003: 16). Kocobekov da *Chou shu*, *Wei shu* ve *Sui shu* gibi kaynaklardan hareketle Kırgız ve Oğuzlar arasındaki etnik bağların Çince kaynaklardan tespit edilebileceğini ifade eder (Kocobekov, 2014: 127).

Kırgız Oğuz ilişkileri ile ilgili bir diğer konu da Kırgız adının oluşumu ile ilgili efsanelerde geçer. Bu efsanevi izahlarda Kırgızların kırk kızdan ortaya çıktığı ve adlarının anlamının da kırk kız şeklinde açıklandığı görülür. Bunun tarihi dayanak noktası Yuan Şi yani Yuan Hanlığı Tarihi'ndeki Kırgızların, kırk Çin kızı ile Us ovası halkından olanların birleşmesinden ortaya çıktıklarına dair anlatılan efsanedir. Burada Us ovası halkının Us, Ugus, Oğuz (?) şekillerinde okunabileceği ve onların Oğuzlar olabileceği ileri sürülmektedir. Kırgız ile Oğuzların tarihi coğrafyalarının genel itibarı ile yakın olması bu efsanevi bilginin tarihi-coğrafi bir dayanağının olabileceğini göstermektedir (bkz. Çorotekin, 2002: 461; *Materialı po istorii kirgizov i Kirgizstana*, II, 2003: 53). Yine Kırgız adının anlamıyla ilgili olarak Oğuz destanı üzerinden izahlar yapılmaktadır. Oğuz Destanında Kırgız'ın Oğuz Han'ın (Oğuz Han hakkında yapılan çalışmalar için bkz.: Bars, 2008) neslinden olarak gösterilmesinden hareket eden Berezin, G. Supka, B. Munkaşi, kırk + uuz (Oğuz) yani Kırk Oğuz'un Kırgız ve daha sonra da Kırgız'a dönüştüğünü (Ligeti, 1925: 235-249; Asım, II, 1928: 387-389), Baskakov ise kızıl Oğuzlar yani güneyli veya batılı Oğuzlar şeklinde açıklanabileceğini iddia etmektedir. Ayrıca Mecmüatü't-Tevarih'te "Selçuklu Sultan Sencer'in Oğuzları büyük bir bozguna uğrattığı sırada buradan 40 Guz kaçıp kurtulmuşlardır. Bunlara Farsça'da çehel guz, Türkçe'de kırk guz denilmiştir. Kırk Guz kaçarak, Hocend dağlarına gelmiş ve burasını sığınak yaparak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Kırgız'ın ise bu Kırk Guz'dan meydana geldiği belirtilir (Kocobekov, 2014: 132; Çorotekin, 2002: 461; *Materialı po istorii kirgizov i Kirgizstana*, II, 2003: 53)."

Bu bilgiler, Kırgızlar hakkındaki birinci dönem olarak tasnif edilen kaynaklardaki Oğuz, Kırgız ilişkileriyle ilgili ilk bilgileri teşkil etmektedir.

1. Manas Destanı'nda Oğuzlar

Oğuz Han, Manas Destanı'nın varyantlarında Oguz Kan, Ögüzkan, Uuzkan, Ugus kan ve Uguz Kan adıyla yer alır. Destanın başlangıç kısmında Oguz Kan, Manas'ın atalarından biri olarak belirtilir (Manas, I, 1995: 79). Destanın muhtelif yerlerinde Oğuz Han'ın neslinden olanlar anlatılırken Manas'ın da onun neslinden geldiği ifade edilir (Manas, III, 1995: 21). Destanda bu durum *Tüp atabız Ugus kan / Ugus kandan taragan* (ilk atamız Oğuz Han / Oğuz Han'dan dağılmış) şeklinde geçer.

Manas Ansiklopedisi'nde Oğuz Han ile ilgili Ögüzkan ve Uguzkan başlıklarıyla iki madde yer almaktadır. Ögüzkan (Uguzkan) maddesinde, "Edebî eserlerdeki kahraman. Destanın muhtelif varyantlarında Manas'ın dedelerinden biri. Ögüzhan'ın temsili, Manas destanına Türk halklarına ait efsane ve şecerelerden geçmiştir. Türk halklarına ait *Oğuzname*, Mahmud Kaşgarlı'nın *Divan-u Lügati't-Türk* ve Ebulgazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* gibi yazılı kaynaklarının bunda etkisi olmuş olabilir (*Manas Entsiklopediya*, II, 1995: 147)." ifadeleri yer alır. Uguzkan maddesinde ise, şu bilgiler verilir: "Manas'ın eski atalarından biri. Oğuz Kağan'ın adı Türk halkları arasında hayli yaygın bir şekilde bilinir. Şecerelerde güneyi Mısır, batısı Barang'a kadarki topraklarda yaşayan halklara baş eğdirmiş, büyük bir imparatorluk kurmuş büyük kağandır. Kırgızlar ona Uuz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

demektedirler. Annesinin karnında nurdan teşekkül etmiştir, doğumundan itibaren bahadırılık özellikleri bilinmektedir. Annesini bir defa emdikten sonra bir daha emmemiştir. Doğumundan 40 gün sonra yürümeye başlamış, konuşmuş, kendisinden büyük çocuklar ile oynamaya başlamıştır. Şecereledeki bilgilere göre Oğuz Kağan'ın maddî hususiyetlerine bakıldığında onda Türk halklarına ait totemik işaretler görülür. 'Ayakları boğanın ayakları gibidir, beli kurtunki gibi ince, omuzları kunduzunki gibi görkemli, göğsü ayınki gibi geniştir.' Sefere çıkıldığında yol gösterip, savaşa başlandığında zafere ulaştırır, insan gibi konuşan bozkurt onu her zaman korumaktadır. Oğuz Han'ın göğün kızı olan ilk eşinden Gün, Ay ve Yıldız adlı üç çocuk doğmuştur. Yer güzeli olan ikinci eşinden Gök, Dağ ve Deniz adlı üç oğlu olmuştur. Eski Oğuzların iki kanata bölünen halkı bu iki hanımdan doğan çocuklardan çoğalmışlardır. Şecerelede Oğuz elinin 24 boyu için, Oğuz Kağan'ın 24 torununun neslindendir denilmektedir. Ebul Gazi'nin ifadelerine göre Kırgız, Oğuz Kağan'ın torunlarından biridir. Manas Destanı'nda Oğuz Kağan, Manas'ın eski atalarından biri olarak şöyle ifade edilmektedir. 'Eskilerden kalan söz: Karakan, Oğuz Kağan'dan sonra Alança han neslinden Baygur, Uygur olarak adlandırılanlar gelmiştir. (Alimbayev, 1995: 307)'

Manas'ın Togolok Moldo (Asıl adı: Bayımbet Abdırähmanov, 1860-1942) varyantında Manas'ın silsilesi "İlk atası Türk, halkının bahadırıdır, evlatlarına bahadırılık şanını bırakmıştır. Türk, Tütök, Elçe, Baku, Kiyik Alança, Alança'dan Tatar, Moñol. Tatar'dan Buta, Buka, Moñol'dan Karakan, ondan Burut, Burat. Burut'tan Uygur, Baygur. Baygur'dan Oğuz Kağan, Oğuz Kağan'dan Kırgız Han, ondan Sapar Şah (*Manas*, I, 1995: 539)." şeklinde verilmekte ve onun ilk atası olarak Türk gösterilmekte ve yine Kırgız'ın da Oğuz Kağan'ın evlatlarından olduğu belirtilmektedir. Ayrıca "S. Abdrakunov, Manas destanının kaynaklarına dayanarak yapmış olduğu araştırmalarda Kırgız Oğuz etnik bağlarındaki Kıpçak kuşağının önemli bir rolünün olduğunu belirtir (Karatayev, 2003: 200)."

2. Şecerelede Oğuzlar

Günümüzde bilinen, matbû ilk Kırgız tarih kitabı olarak da kabul edilen, Osmonalı Sıdık Uulu'nun *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya* adlı eseri ilk Kırgız şecere kitabıdır. 1913 yılında Ufa'da basılan eserin hemen baş kısmında Kırgızların ilk atasının, Türk olan Oğuz Han'ın neslinden geldiği *Bolubdur tüp atamız Oguz Handın / Oguz Han biri bolur tokuz handın* (Sıdıkoflu, 1913: 3; Sıdıkof, 1914: 4) şeklinde ifade edilmektedir. İlerleyen sayfalarda verilen bilgilere göre, Hz. Âdem'in Ariler ve Turaniler şeklinde ikiye bölünen 8 evladı vardır. Evlatlarının en büyüğü olan Türk Turaniler grubundandır ki, Kırgızlar da bu gruba dâhildir (Sıdıkoflu, 1913: 14-15; Sıdıkof, 1914: 24-25). Bu eser yazarın girişi, niçin tarih bilmek gerekir tarihin faydası, bilhassa hangi tarihi bilmek gerekir, Hazreti Âdem, Ham Oğulları, Sam Oğulları, Yafes Oğulları, Turanî Kavmi, Türk boyları şeklindeki bölümün ardından Kırgız boylarının şeceresini vermektedir.

Sözlü kültürün en iyi aktarıcılarında biri olan manasçı (bkz: *Manas Entsiklopediya*, II, 1995: 68-76), comokçu¹ ve sancıraçı yani şecereci Balık, sözlü gelenek yoluyla aktardığı Otor Han destanında ilginç bilgiler vermektedir. Otor Han şeceresi veya rivayetleri olarak da bilinen şecere içinde Otor Han ile ilgili bilgiler vermekte ve bu ülkeyi yönetenlerin Oğuz Han'ın neslinden olduğunu belirtmektedir.

Coo erender	Düşman İranlılar,
Coonu cenip kuugandar	Düşmanı yenip kovanlar
Algır kuştay kiraandar	Avcı kuşlar gibi cesurlar
Uguzdan çıkkın berender	Oğuzdan çıkan kahramanlar
Kol baştağan noyondor	Askeri yöneten noyanlar
Al berendin cayın aytayın	O kahramanın yurtunu söyleyeyim

¹ Hikaye, masal, efsane ve hikaye haline gelmiş tarihi olayları edebî bir dille anlatanlara *comokçu* denir.

Samarkandı kutkarıp
Otor şaarın saldırgan

Semerkind'ı kurtarıp
Otor şehrini yapan

Otor Handay berender Otor Han gibi kahramanlar (Akılbekov-T. Alimbekov, 2009: 50), şeklinde Oğuz Han'dan bahsedilen bölümde Otor Han'ın Oğuz Han'ın neslinden olduğu ifade edilmektedir. Bazı bilim adamları, burada geçen olayların tarihi arka planının 6. yüzyılda Gök Türklerle İranlıların, Eftalitlere karşı ittifakı ve birlikte onlara karşı yaptıkları mücadelelere dayandığını (Abdirahmanov, 2007: 420-421), bazıları Selçuklu, İran mücadeleleri veya Selçuklu, Gazneli mücadelelerinin destana yansıtıldığı ve Kırgızların buradaki mücadelelerdeki rollerinden bahsedildiğini ileri sürmektedirler (Karatayev: 2004).

Manasçı Togolok Moldo'nun *Tarih. Tüpkü Atalar* yani *Tarih. Eski Atalar* (Ala Too Jurnalı: 1994: 38-45; Ayrıca bkz.: Bulduk, 2014: 163-171) adlı sancirasında diğer şecerelerde olduğu gibi Oğuz'un, Türk'ün sekizinci neslinden geldiği, Kırgız, Budat ve Burut'un da onun evlatları olduğu ifade edilmektedir. Bu arada Togolok Moldo Anadolu Türklerinden, Osmanlılardan bahseden, onların sultanlarının soylarının Altaylardan gittiklerini anlatan ilk şecerelerden biri olma özelliğini taşır.

Musalı İmanaliyev tarafından hazırlanan *Kırgız Sancırası: Sancıra* (İmanaliyev: 1995) adlı eserdeki bilgiler Osmonalı Sıdık Uulu'nun aktardığı şecere ile ana çizgileri itibarıyla benzerlik göstermektedir. Hz. Adem ile Havva'nın yaratılması, insanoğlunun çoğalması, Nuh tufanı, Nuh'un evlatları Ham, Sam ve Yafes'ten insanlığın tekrar çoğalması ile giriş yapılmaktadır. Ham'dan zenciler, Sam'dan Araplar, Yafes'ten ise Avrasya bölgesinde yaşayan insanların çoğaldığı, Yafes'in Turaniye ve Ariya olmak üzere evlatlarının ikiye bölündüğü, Turanîlerin Asya'ya, Arîlerin Avrupa'ya yerleştikleri aktarılmaktadır. Turaniye'nin en büyükleri Türk olmak üzere Japon ve Çin adlarında üç çocuk dünyaya getirdiği ifade edilmektedir. Türk'ün Hz. Hızır'ın duasına nail olduğu, on evladının dünyaya geldiği ve bunlardan altısının bilindiği belirtilmektedir. Şecere'de bu altı oğulun adı Abır, Sabır, Tütök, Avas, Hasar, Anürü şeklinde verilmektedir. Daha sonra Türk'ten Tütök'ün, Kara Han'ın, Kara Han'dan Uguz Han'ın (Oğuz Han), Oğuz Han'dan Tagın Han'ın, Tagın Han'dan da Kırgız Han'ın olduğu aktarılmaktadır (İmanaliyev, 1995: 5-7; Daniyarov, 2011: 5-10).

Tölök Törökân Uulu'nun Kırgız şeceresi adını verdiği kitabında, Hz. Adem'den insanlığın yaratılması daha sonra Nuh Tufanı, Nuh'un oğulları ve Yafes'in neslinden Oğuz Han'ın ve onun neslinden de Kırgız'ın ortaya çıkışı anlatılır (Törökân uulu, 1997: 5-10). Bir diğer şecereci Talıp Moldo'nun şeceresinde de, Kırgız'ın Oğuz'un neslinden geldiği şeklindeki klasik bilgiler tekrarlanır (Talıp Moldo, 1994: 199). Bunların yanında son dönemde Üsöyün Acı tarafından ortaya konan Kırgız Sancırası'nda Kırgızların ortaya çıkışı ile ilgili muhtelif rivayetler değerlendirilmekte ve Kırgız'ın, Nuh Tufanı sonrası Yafes'in 8 oğlunun en büyüğü olan Türk'ün neslinden olan Oğuz'un 24 torunundan Deniz Han'ın neslinden geldiği belirtilmektedir (Üsöyün Acı, 2004: 312).

Bu şecerelerin Ebul Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terakime*, Reşideddin'in *Camiü't Tevarih*, Seyfeddin Aksikendi'nin *Mecmuatü't-Tevarih*, Musa Oğlu Abdurrahim'in *Nesebname* ve Ötemiş Hacı'nın *Cengizname* gibi klasik şecere kitaplarından etkilendiği ortadadır. Kırgızların şecere silsilesinin Oğuz Han'a ve ilk ata olarak da Türk Ata'ya bağlandığı hemen bütün şecere kitaplarında görülmektedir.

3. Kırgızistan'daki İlmî Araştırmalarda Oğuzlar

Kırgızistan'da Oğuzlar üzerine yapılan ilmî çalışmaların sayısının hayli az olduğu görülmekle birlikte mevcut çalışmalar daha ziyade tarihi, kültürel ve etnik açıdan Kırgız-Oğuz bağlantıları ve ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanında bilhassa Oğuz adının Ok + (u) z şeklindeki açıklanması doğrultusunda Kırgız adının da bu şekilde açıklanabileceği ileri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

sürülmektedir. Kırgız adının açıklanması ile ilgili hemen bütün Kırgız tarihi çalışmalarında bu değerlendirilmeye yer verildiği görülür.

Kırgız araştırmacılarının ilk modern tarih yazımı denemesi olarak belirtebileceğimiz çalışma, Belek Soltonoyev'in 1934 yılında tamamladığı, fakat Stalin dönemi baskıları neticesinde 1993 yılına kadar yayımlanamayan *Kızıl Kırgız Tarihi* adlı eserdir (Soltonoyev, 1993)². Belek Soltonoyev, bu eserle ilgili çalışmasına 1895 yılında başladığını ve çalışmayı 1934 yılında bitirdiğini ifade etmektedir (Soltonoyev, 1993: 3). Şecereci gelenekten modern tarih yazımına geçiş eseri olan çalışma, Kırgızların tarihte kaydedildiği ilk tarihten 1917 Ekim ihtilaline kadarki Kırgız tarihini konu alır (Soltonoyev, 1993: 5). Eserin takdim kısmında Türk kavminin en eski zamanlarda ortaya çıktığı, Türklerin insanoğlunun ilk kavimlerinden olduğu ve bahadır, temiz, yalan söylemeyen dürüst kavimlerden biri olduğu belirtildikten sonra Kırgız'ın da Türklerden olduğu ifade edilmektedir (Soltonoyev, 1993: 3)³. Soltonoyev, Kırgızlarla ilgili Ebul Gazi'nin bilgilerini aktarmakta, Oğuz Han'ın Kırgız adlı bir torununun olduğu bilgisini tekrarlamaktadır (Soltonoyev, 1993: 18). Yazar, Oğuz Han'ın, Hz. Muhammed'in hicretinden önce ortaya çıktığını (Soltonoyev, 1993: 19), Mete Han'ın (Mao-tun) Türk dilinde Uguzhan olarak adlandırıldığını, dolayısıyla aslında Oğuzhan destanının tarihi arka planının da Mete'ye dönemine dayandığını belirtmektedir (Soltonoyev, 1993: 26).

Sovyet Dönemi Kırgızistan'ında yapılan çalışmalarda Oğuz ya da Kırgız-Oğuz münasebetlerine dair hemen hiçbir şey yok demek hatalı olmaz. Kırgız Sovyet Ansiklopedisi'nin "Oguzname" maddesindeki, "Oğuz Türklerinin ilk atası ve efsanevi ecdadı Oğuz Kağan hakkındaki epik bir eserdir" (*Kırgızdar*, 2011: 236) şeklindeki bir cümle, Oğuzları konu alan ilk yayın Sovyetlerin dağılmasının hemen arifesinde 1989 yılında yayımlanmıştır. Ala Too Dergisi'nin 9. sayısında yer alan bu yayın Çoyun Ömüraliyev'in (Ömüraliyev, 1989) Şecere-i Türk'ten Kırgızca'ya yaptığı Ögüz Kagan adlı çeviri ve onun değerlendirilmesinden ibarettir. Daha sonra bu çeviri ve değerlendirme *Kırgızdar* gibi değişik ansiklopedik eserlerde birçok defa basılacak Oğuzname'nin neredeyse Kırgızca yegâne çevirisini teşkil edecektir (*Kırgızdar*, I-V, 1993)⁴. Çoyun Ömüraliyev, Oğuzname ile ilgili olarak "ilk olarak XIII. yüzyılda eski Uygur harfleriyle yazıya dökülmüş, Reşediddin ve Ebul Gazi'nin Türk Şeceresi adlı eserinde geniş bir şekilde yer almıştır. Oğuz Kagan ile ilgili efsaneler, hikâyeler anlatılmaktadır. Bu esere XVIII. yüzyıldan itibaren ilgi gösterilmeye başlanmıştır. Eserin muhtelif bölümlerini Alman bilim adamı F. Dits 1815 yılında çevirmiştir. Ondan sonra Biçurin, V. Radlov, A. Bernştam, A. Şçerbak, S. Kononov, Rıza Nur, Paul Peliot, V. Bang, İ. Marquart gibi bilim adamları da ilgilenmişlerdir. Daha sonraları Oğuz Beyanına ilgi artmış, 1987 yılında Bakü'de Reşideddin'in İstanbul'daki eserinde yer alan Oğuzname varyantı ilmi olarak değerlendirilmiş ve yayımlanmıştır. 1988 yılında Kazak bilim adamı Kulmat Ömüraliyev'in *Ögüz Kagandın Tili* adlı çalışması yayımlanmıştır (Ömüraliyev, I, 1993: 374-415)." şeklinde devam eden geniş bir değerlendirme vermektedir.

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrasında millî kimlik oluşturma ve halkın moral gücünü arttırma gayretleri doğrultusunda hazırlanan çok sayıda ilmi popüler Kırgız tarihi çalışmaları bulunmaktadır. Bunlardan biri de *Kara Kırgız* (Aytımbet, 2007) adlı çalışmadır. Eserde 9 bin yıl önce Oğuz İmparatorluğu'nun kurulduğu ve Oğuz yazısının olduğu, Türk Kağanlığı döneminde bu

² Eserin iç künyesinde *Kırgız Tarihi: Tarihîy oçerker*, I, Bişkek 1993 şeklinde verilmiştir.

³ Belek Soltonoyev, *Kızıl Kırgız Tarihi*, s. 3. "... eñ eski zamanda arasınan Türk urugu çığa baştağan. Türk (Türkiyö) kıtayı tili bolup, temir tuulga, temir kalkan, degen söz. Türk degen el adam balasının eñ eski urugunun birinen sanalıp, zamanında adam arasında baatır, taza, kalp aytpay turgan tuura elden sanalgan. Kırgız oşol Türktön sanalgan-fin, gun urugunan, caki Türktöşkön mogol, caki ari nasilinen kanı aralaşkan bir uruk kurama el."

⁴ Aynı bölüm bu eserin 14 cilt şeklinde genişletilmiş yeni baskısında da yer almaktadır. Bkz.: *Kırgızdar*, editör: Keneş Cusupov, Kamıbek İmanaliyev, IV, Bişkek 2011, s. 542-603.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

yazının en gelişmiş halinin ortaya konduğu ifade edilmektedir (Aytımbet, 2007: 23). Sümerce’de ugu (veya ug) kelimesinin boy, Altaylılarda *ug* kelimesinin yine boy, aile, anne anlamlarına geldiği, Ug (veya ugu)+ (u) s çokluk ekinin eklenmesiyle Uguz ($\approx$ Oğuz) adının *boyolar* anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu adın bir şahıs adı değil, birçok boyun başında bulunan beyleri veya hanların genel adı olduğu görüşü ortaya konmaktadır. Yazar buradan hareketle Kırk boylu halkın başında bulunan Ugus biy veya hanın adının zamanla şahıs adına dönüşerek bir kahramanı ifade ettiğini ileri sürmekte ve Manas Destanı’nda geçen *Tüp atabız Ugus kan / Ugus kandan taragan* şeklindeki ifadenin de aslında bu haliyle anlaşılması gerektiğini, Oğuz Han’ın boyların başına seçilen, onların baş eğdiği, atası gibi gördüğü yöneticilerin genel adı olduğu belirtmektedir. Ayrıca halk sancıralarında buyruk, emir veren anlamlarında kullanılan ugus sözünün de bu noktada halkın başına seçilen boylar beyinin yani Oğuz’un buyruk verme hakkına binaen bu anlama geldiği izah edilmektedir (Aytımbet, 2007: 10-12). Yine bu çalışmada M.Ö. 16-6. yüzyıllarda Oğuz Hanlığı’nın mevcut olduğu, 6. yüzyıldan itibaren imparatorluğa dönüştüğü, Oğuzların demirle iştiğal ettikleri, mızrak kullandıkları ve yayı ilk onların yaptıkları, hançer, kılıç gibi silahları kullandıkları, bunun yanında atları, koyunları, keçileri, köpekleri, inek ve develeri evcilleştirdikleri ileri sürülmektedir (Aytımbet, 2007: 23).

Oğuzlar üzerine son dönemlerde yapılan ilmî çalışmaların sayısının arttığı dikkati çeker. Bu çalışmalar etnik ve sosyo-kültürel açılardan Kırgız, Oğuz ilişkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu bağlamda Kırgızların şecelerinde Oğuz efsanesi ve Kırgızların kökenine dair bazı görüşler ortaya koyan Muratbek Kocobekov, Reşideddin ve Ebul Gazi Bahadır Han’ın verdiği bilgilerin Kırgızların etnik köken anlayışlarıyla ilgili mühim bilgiler ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında o, A. N. Bernştam’ın Oğuz, Ögüz terimiyle, *öküz*⁵ terimini ilişkilendirdiğini, bunun ise önemli olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini belirtmektedir. “9. yüzyıl Çin kaynağı Yuang Sza Szu’da, ak yüzlü, sarı saçlı Kırgızların börü boyundan olmadıkları, onların atalarının doğduğu mağaranın, Tsyuman (Sayan) Dağı’nın kuzey tarafında bulunduğu ve geçmiş zamanlarda o mağarada (Kırgız neslinin) Tanrı’nın kudretiyle ‘sığırdan türediği’ ifade edilir.” Ayrıca Gerdizi’de de Kırgızların ineğe taptıklarından söz edildiğini ve eski Kırgızların totemlerinden birinin öküz olabileceğini belirtir. Kocobekov, bunların efsanevi bir rivayet olmakla birlikte Kırgızların kökeninin öküzü ya da şecerelede Oğuz’a bağlanmasının bu konudaki bakış açılarının çok geniş tutulması gerektiğine işaret eder. Netice olarak Kocobekov, Kırgızlar’ın atalarının Türk’ten ve Oğuz Han’dan çıktığı ile ilgili rivayetler, eskiden gelen etnogenetik süreci belirtmektedir. Kırgızların Türkler ve Te-le = Oğuz = Sie-yen-t’olar ile kaynaşarak ortaya çıktıklarını (Kocobekov, 2014: 158-160) ifade etmektedir.

Olcobay Karatayev’in Kırgız-Oğuz etnik ilişkileri ile ilgili iki makalesi bulunmaktadır. O, Kırgız ve Oğuz (Türkmen) alt boy birliklerinden yani uruğlarından 250 tanesinin aynı adı taşıdığını tespit etmiş, ayrıca Oğuz ve Kırgız damgalarının karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymuştur (Karatayev, 2003: 199-207; Karatayev, 2014). Buradaki birçok damganın da ortak olduğu görülmektedir. Karatayev bunların haricinde şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Kırgız-Oğuz ilişkileri hakkında Kırgız yer, su adları (toponimler) ve etnonimlerden de bilgiler edinilebilir. Kırgızların içkilik boy konfederasyonuna giren Geklen, Tekren, Teke, Bayat, Sarı, Ersarı gibi boyların adları, ortaçağda Kırgızlar’la karışan Oğuz-Türkmenlerinin adlarıdır. Yukarıda geçen boy adları sadece Kırgız ve Türkmenlerde rastlanmaktadır. (bkz: Ataniyazov 1988: 52, 53, 58, 112).

⁵ Kırgızlar 1 yaşına kadarki büyük baş mala *muzo*, 1 yaşını doldurmuş mala *torpok*, 2 yaştakilere *tay torpok*, 3 yaşındaki erkek mala *bukaçar* veya *noopas*, 3 yaş üzerine ise *buka* der. İğdiş edilmiş erkek mala ise *ögüz* (öküz) denir. Ayrıca güçlü, kuvvetli, boylu, iri yarı insanlar için de *öküz* gibi benzetmesi yapılır. Burada kastedilen, kişinin güçlü, kalıplı, iri yarı, endamlı olduğudur. Değişik Kırgız halk anlatılarındaki bahadır yani kahraman tasvirlerinde de bu benzetme yapılır.

Yer, su isimlerinde de birtakım benzerlikler görülür. Örneğin, Kırgızistan'daki Akman, Daşman, Arslanbap (Bazar-Korgon ilçesi), Kara-Koy (Nookat ilçesi), Kara-Guz (Kara-Kulca ilçesi), Ceti-Ögüz gibi coğrafik adlarda Oğuz-Türkmen izlerine rastlamak mümkündür. IX.-XI. yüzyıl Oğuzların içinde Akman, Karaman adlı boy grupları mevcuttur. Günümüzde Akman - Kırgızların Munduz boybirliği içinde bulunan bir alt boy, uruğ adıdır.”

Bu noktada Kırgız boy ve uruğlarıyla Oğuz boy ve uruğlarının her iki toplumun da etnik yapısı içerisinde yaygın oldukları, etnik oluşum sürecinde birbirlerini hayli etkiledikleri, bu uruğların büyük kısmının etnik köklerinin aynı olduğu ifade edilebilir.

Kırgızistan'da şimdiye kadar *Oğuzlar* adıyla yayımlanan tek kitap olma özelliğini taşıyan eserde, Oğuz boylarının kurduğu Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinin özet tarihi yer almaktadır (Tural, 2008).

Milli İdeolojinin Kaynağı Oğuz Ata adlı eser Oğuz Kağan'ı ideoloji boyutunda ele alan nadir çalışmalardan birini teşkil etmektedir (Tınay Uulu, 2006). Eserin başlangıcında “En eski dönemlerde Türk boyu ortaya çıkmıştır. Türk sözü Çin dilinde demir miğfer, demir kalkan anlamlarına gelmektedir. Biz Kırgızlar işte bu Türk neslindeniz. Ata köklerimiz başlangıcı Oğuz Han'ın vaktinde, Kırgız halkının terbiyesi, siyaseti, örf-âdeti, gelenek görenekleri ve kültürü kalıplaşarak yaşanılır hale gelmiştir. ” şeklinde Kırgız kültürünün temeli Oğuz Han'a dayandırılarak Kırgız kültürünün çeşitli unsurları ele alınmaktadır.

Mokeyev ve Abdiyev, *Boz-ok Kelimesinin Anlamı Hakkında* adlı makalelerinde Boz Ok ve Üç Ok olarak bölünen Oğuzların, idarî, askerî ve etno-siyasi yapılanmasını bu adlandırmaların anlamları üzerinden değerlendirmekte ve Boz Ok adlandırmasının sayı sıfatı olabileceği, “yalnız ok” veya “bir ok” anlamına geldiğini ileri sürmektedirler (Mokeyev - Abdiyev, 2014). Bu yaklaşım bilhassa muhtelif Türk boylarının adlarının anlamlarının açıklanması bakımından dikkate değer görünmektedir.

4. Kırgızistan'daki Oğuz Araştırmaları İle İlgili Çalışmalar Bibliyografyası

1. Alimbek Akılbekov, Turgunbek Alimbekov, *Balıkozdun Sancırası (Otor Han ce arabdar kelgenge çeyinki kırgızdardın tarıhı)*, Bışkek 2009, s. 17, 37, 50.
2. Anvarbek Mokeyev - Taalay Abdiyev, “Boz-ok Kelimesinin Anlamı Hakkında”, *I. Uluslararası Devlet Yönetimi Geleneği Kongresi*, Bışkek 2014. (Yayımlanmamış Bildiri)
3. Bayas Tural, *Oguzdar*, Bışkek 2008.
4. Çoyun Ömüraliyev, “Osuyat. Ögüz Kagandan Öskön Oylor”, *Kırgızdar*, I, Bışkek 1993, s. 374-415.
5. Çoyun Ömüraliyev, “Ögüz Kagan”, *Ala Too*, sayı 9, Bışkek 1989.
6. Esencan Tınay uulu, *Uguz-Ata uluttuk ideologiyanın uyutkusı. Eldik Tarbiya*, Bışkek 2006.
7. İ. B. Moldobayev, *Manas istoriko-kulturnıy pamyatnik kırgızov*, Bışkek 1995.
8. Kayrat Belek, “Kırgızistan'da Yeni Bulunan Oğuz Boylarına Ait Yazıtlar ve Oğuz Damgaları”, 2014 (Basılmamış Makale).
9. Muratbek Kocobekov, “Kırgız Şecerelerinde Oğuz Efsanesi ve Kırgızların Kökenine Dair Bazı Görüşler”, *Ciepo Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottoman Culture*, editör: İlhan Şahin, Baktıbek İsakov, Cengiz Buyar, İstanbul 2014, s. 123-132.

10. Nurak Abdırarmanov, “Ögüz Kagan ce Uguzhan”, *Uluu Bayan. Kırgız cana Ariy-Turaniy kalktarının tarihınan maalımat naama*, Bışkek 2007, s. 68-100.
11. Nurdin Useyev, “Kırgız Türkçesi Ağızlarında Oğuzca (T. Türkçesi) Unsurlar”, 2014 (Basılmamış Makale).
12. Oguz-name, *Kırgızdar*, V, Bışkek 2011, s. 236-241.
13. Olcobay Karatayev, “Halk Edebiyatına Göre Kırgız ve Oğuzlar Arasındaki Tarihi-Etnik İlişkiler”, Bışkek 2014 (Yayımlanmamış makale)
14. Olcobay Karatayev, “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”, Çev. Mustafa Kalkan, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, Bışkek 2003, s. 199-207.
15. Olcobay Karatayev, “Kırgız-Oguz Tarihi-Etnikalık Baylanıştırı”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, Bışkek 2001, 175-185.
16. Olcobay Karatayev, “Oguz”, *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*, Bışkek 2003, s. 146-147.
17. Ögüz Kagan, *Kırgızdar*, I, Bışkek 1993, s. 358-370.
18. Ögüzkan (Uguzkan), *Manas Entsiklopediyası*, 2, Bışkek 1995.

Sonuç

Sonuç olarak Kırgız tarihi kaynaklarında ve çalışmalarda Oğuzlarla ilgili bilgiler üç dönem şeklinde tasnif edilebilir. 20. yüzyıla kadarki Kırgız Oğuz ilişkileri ile ilgili bilgiler bağlamında genel itibari ile Çince kaynaklardaki ilk bilgiler, destanlar ve şecerelerdir. Çince kaynaklarda Oğuzlarla Kırgızların etnik ilişkilerinin ve yapılanmaları hakkında bilgiler edinilebilmektedir. Yine Kırgız adının izahında kırk oğuz, kırk guz şeklindeki açıklamalar da dikkate değer görülmektedir. Yerli kaynaklardan olan Manas destanında Oğuz, Manas’ın atasıdır. Bunun yanında hemen diğeri bütün şecerelerde, İslam kaynaklarındaki klasik şecere geleneğii doğrultusundaki bilgilerin devamında Yafes’den Türk’ün, daha sonra Oğuz Han’ın ve onun neslinden de Kırgız’ın ortaya çıktığı şeklinde bir silsilenin takip edildiğii görülr. Bu durum geleneksel anlayışın ortaya konması bakımında önemlidir.

Sovyet dönemi Oğuz araştırmaları genel itibari ile Türkmen tarihi araştırmaları içerisinde daha geniş bir şekilde ele alınırken, Kırgız tarihiyle alakalı olaylar ve konular noktasında, temel bilgilerin verildiğii görülr. Bunun yanında Oğuz Han ve Oğuzname ile ilgili kısa ansiklopedik bilgiler aktarılmaktadır. Son dönemde ise Oğuzname çevirilerinin yapıldığı görülr.

Bağımsızlık sonrasında Kırgızlarla Oğuzlar arasındaki etnik ilişkileri ele alan mühim çalışmaların yapılmaya başlandığı dikkati çeker. Bu noktada Kırgız ve Oğuz-Türkmen boyları arasında 250 civarında alt boy birlikleri olan uruğların aynı adı taşıdığı ve bunların büyük kısmının ise etnik köklerinin aynı olduğı tespit edilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada konuyla ilgili günümüze kadar yapılan çalışmalar ortaya konmaya çalışılmıştır. Türk halklarının boy yapıları arasındaki ilişkilerin daha açık olarak anlaşılabilmesine bağlı bir konu olarak Kırgız-Oğuz ilişkilerinin daha etraflı bir şekilde çalışılması gerekir.

KAYNAKÇA

- ABDIRAHMANOV, Nurak, “Orozdu cana Otorhon Bayanı”, *Uluu Bayan. Kırgız cana Ariy-Turaniy kalktarının tarınınan maalımat naama*, Bışkek 2007.
- ACI, Üsöyün, *Kırgız Sancırısı*, II, Bışkek 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- AKILBEKOV, A. - ALIMBEKOV T., Balıkoozdun Sancırası, (Otorhan, ce arabdar kalgenge çeyinki kırıgzdardın tarıhı), Bışkek 2009.
- Ala Too Jurnalı*, Bışkek 1994.
- ALİMBAYEV, A., “Uguz kan”, *Manas Entsiklopediya*, II, Bışkek 1995.
- ATANİYAZOV, S., *Slovar Turkmenskih Etnonimov*, Aşhabad, 1988.
- AYTIMBET, Orozbek, *Kara Kırgız*, I-V, Bışkek 2007.
- BARS, Mehmet Emin, “Oğuz Kağın Destanı Üzerine Yapılan Çalışmalar”, *TURKISH STUDIES - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, ANKARA/TURKEY. www.turkishstudies.net. pp. 224-240.
- BULDUK, Üçler, “Bir Meşrutiyet Kaynağı Olarak Oğuz-Kırgız şecereleri ve Osmanlılar”, *Ciepo Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottaman Culture*, editör: İlhan şahin, Baktıbek İsakov, Cengiz Buyar, İstanbul 2014.
- ÇOROTEKİN, Tınçtıkbek, “Kırgızistan Cumhuriyeti”, *Türkler*, XIX, Ankara 2002.
- DANİYAROV, Altay, *Kırgız Sancırası*, Bışkek 2011.
- İMANALİYEV, Musalı, *Kırgız Sancırası: Sancıra*, Bışkek 1995.
- KARATAYEV, Olcobay, “Halk Edebiyatına Göre Kırgız ve Oğuzlar Arasındaki Tarihi-Etnik İlişkiler”, (Basılmamış Makale), Bışkek 2004.
- KARATAYEV, Olcobay, “Kırgızların-Oğuzların (Türkmenlerin) Tarihi ve Etnik Bağları”, çev. Mustafa Kalkan, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5, Bışkek 2003.
- Kırgızdar*, editör: Keñeř Cusupov, I-V, Bışkek 1993.
- Kırgızdar*, editör: Keneş Cusupov, Kanıbek İmanaliyev, IV, Bışkek 2011.
- KOCOBKOV, Muratbek, “Kırgız şecerelerinde Oğuz Efsanesi ve Kırgızların Kökenine Dair Bazı Görüşler”, *Ciepo Interim Symposium: The Central Asiatic Roots of Ottaman Culture*, editör: İlhan şahin, Baktıbek İsakov, Cengiz Buyar, İstanbul 2014.
- LİGETİ, L., “Kırgız Kavim İsmının Menşei”, çev. Ragıb Hulusi, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1925.
- Manas Entsiklopediya*, II, Bışkek 1995.
- Manas*, I, Sagınbay Orozbekov Varyantı, Bışkek 1995.
- Manas*, III, Sagınbay Orozbekov Varyantı, Bışkek 1995.
- Materialı po istorii kırıgzov i Kırgızstana*, ed. K. Djusayev, A. Mokeyev, D. Saparaliyev, Bışkek 2003.
- MOKEYEV, Anvarbek – ABDİYEV, Taalay, “Boz-ok Kelimesinin Anlamı Hakkında”, *I. Uluslararası Devlet Yönetimi Geleneğı Kongresi*, (Yayımlanmamış Bildiri), Bışkek 2014.
- MOLDO, Talıp, Kırgızın Irkı, Kırgız Sancırası, Bışkek 1994.
- ÖMÜRALİYEV, Çoyun, “Osuyat. Ögüz Kagandan Öskön Oylor”, *Kırgızdar*, I, Bışkek 1993.
- ÖMÜRALİYEV, Çoyun, “Ögüz Kagan”, *Ala Too Jurnalı*, sayı 9, Bışkek 1989.
- SIDIKOF, Osmonali, *Muhtasar Tarih-i şadmaniya*, Ufa 1914.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

-
- SIDIKOĞLU, Osmonali, *Muhtasar Tarih-i Kırgızıya*, Ufa 1913.
- SOLTONOYEV, Belek, *Kızıl Kırgız Tarihi*, 1-2, Bişkek 1993.
- TINAY UULU, Esencan, Uguz-Ata Uluttuk İdeologiyanın Uyutkusu. Eldik Tarbiya, Bişkek 2006.
- TÖRÖKAN UULU, Tölök, “Sancıra”, *Kırgızdar*, IV, Bişkek 1997.
- TURAL, Bayas, *Oguzdar*, Bişkek 2008.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

BUYAR, C., Kırgızistan’da Oğuz Araştırmaları, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 95-106, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7962>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TÜRK AKINLARINA KARŞI SASANİLERİN İNŞA ETTİĞİ GÜRGAN SEDDİ (SEDD-İ İSKENDER)*

*Cihad CİHAN***

ÖZET

Tarihte büyük savunma duvarları genellikle atlı-göçebe kültüre mensup kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla yerleşik kültürler tarafından inşa edilmiştir. Türk kavimlerinin akınlarına maruz kalan Çinliler, meşhur Çin seddini inşa etmişlerdir. Türklerin güneyden akınlarda bulunduğu diğer önemli bir yerleşik kültür ise İran olmuştur. Mitolojik dönemlerden itibaren izleri görülen bu akınlar, özellikle Hazar denizinin doğusundan ve batısından yapılmıştır. İran hanedanları da tarih boyunca sürekli olarak saldırıya uğrayan bu iki bölgede çeşitli savunma tedbirleri almışlardır. Başlangıçta kaleler ve istihkâmlar yaptırmışlar, bunların yetersiz kalması üzerine büyük savunma duvarları (sedler) inşa ettirmişlerdir. Bu amaçla, Hazar'ın güneyinde ve güney doğusunda, Gürgan ovasında, Gürgan ve Temiše sedleri inşa edilmiştir.

Bereketli Gürgan ovası tarih boyunca siyasi, askerî ve ticari açıdan önemli bir bölge olmuştur. Burada eski çağlardan beri çok sayıda şehir ve kalenin inşa edildiği bilinmektedir. Bölgedeki en önemli tarihi eser ise Gürgan seddidir. Bu konuda Türkiye'de müstakil hiçbir çalışma ve yayın yapılmamıştır. Bu sedde dair İranlı ve İngiliz bilim insanları önemli araştırmalar yapmışlardır. Ancak seddin ne zaman ve hangi amaçla yapıldığı, Gürgan ve Temiše sedlerinin iki ayrı sed olup olmadığı, sedlerin deniz içindeki uzantılarının nasıl inşa edildiği gibi sorular tam olarak çözülmemiştir. Bu meseleler ele alınırken öncelikle Gürgan ovasının coğrafyası ve tarihi üzerinde durulmalıdır. Sedde verilen tarihi isimler, sözlü gelenek açısından tahlil edilmelidir. Daha önemlisi Hazar çevresinde gelişen tarihteki Türk-Fars mücadeleleri bütünüyle göz önünde tutularak, tarihi kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesi gereklidir. Özellikle Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında sedde ve seddin deniz içindeki kısmının inşasına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. 2005 yılından itibaren yapılan kapsamlı yüzey, arkeolojik ve su altı araştırmalarının sonuçları bu bilgiler ışığında değerlendirilmelidir.

Tarih boyunca bu seddin kuzeyinde sürekli olarak çeşitli Türk kavimleri yaşamış ve bölgeye akınlarda bulunmuşlardır. Seddin yapım tarihi olarak, Eftalitler karşısında mağlup olan Sasani hükümdarı I.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: ccihan@aku.edu.tr

Firuz dönemi öne çıkmaktadır. Gûrgan seddinin hızlı bir şekilde inşa edildiği arkeolojik incelemelerden anlaşılmıştır. Sedde verilen Farsça isimler (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan), Orta Çağ kaynaklarındaki bilgiler ve son yapılan arkeolojik testler bu görüşü doğrulamaktadır. Eftalit baskıları neticesinde, I. Firuz döneminde bu seddin inşa edildiği, I. Hüsrev Anuşirvan zamanında ise seddin onarıldığı ve ilaveler yapıldığı anlaşılmaktadır. Seddin deniz içindeki uzantılarının inşası, yani Derbend regresyonu denilen Hazar denizindeki su seviyesinin çekilmesi meselesi ile ilgili olarak, İbnü'l Esir, Mesudi ve Belâzuri'nin eserlerinde daha önceki yayınlarda değerlendirilmeyen önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda yer alan Firuz dönemindeki yedi yıl süren kuraklık, Sasanilerin su içinde duvar inşa etme teknolojisine dair bilgiler meseleye yeni izahlar getirebilmektedir. Gûrgan ve Temişe seddlerinin aynı seddin iki parçası olduğu, bu sed ile Gûrgan ovasının hem denizden hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı korunmaya çalışıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gûrgan Seddi, Sasani, Akhun, Eftalit, Derbend regresyonu, Sedd-i İskender

DEFENSIVE WALL BUILT BY THE SASSANIDS AGAINST THE INVASION OF TURK WALL OF THE GORGAN (SADD-I ISKANDAR)

STRUCTURED ABSTRACT

In history, great defensive walls have been built by the sedentary cultures with an objective to defend themselves against the attacks of horse-nomadic culture. The Chinese, who are exposed to the attacks of Turks, have built the famous Great Wall of China to defend themselves. Another important sedentary culture is Iran that Turks attacked from the south. These attacks which could be traced back to mythological period were carried out from the east and west of the Caspian Sea. Persians Dynasties have always resorted to a variety of defensive measures against these attacks in this two regions throughout the history. At the beginning, they have built castles and fortifications, seeing that they are insufficient, they have build great defensive walls. Gorgan and Tammisha walls have been built in the Gorgan plain at the south and southeast of the Caspian for that purpose.

The 'Great Wall of Gorgan' also, incorrectly, known as 'Alexander's Wall', runs from the southeast corner of the Caspian Sea for at least 195 km eastwards, into the Elburz Mountains. Its western terminal was flooded by the rising waters of the Caspian Sea, while to the east it runs into the mountainous landscape of the Elburz Mountains. It is, to our knowledge, the longest ancient barrier between the Hungarian Plain and China. The scale of the Wall of Gorgan compares also favourably with that of the most elaborate ancient barriers in Europe.

Contrary to earlier hypotheses, it was not built period of the Parthians, let alone the Macedonian king Alexander. Recent scientific dating places its construction firmly in the fifth or, possibly, early sixth

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

century CE, a period when the Sasanian Empire was involved in frequent armed conflicts with the Hephthalites. In this study sought to answer the question that, when this wall was built and for what reason, whether Gorgan and Tammisha walls were two separate walls or not and how extensions of the wall within the sea were built.

Fertile Gorgan plain has been a significant region in terms of political, military and commercial sense throughout the history. It has been known that there are numbers of cities and castles are built since ancient times. The most important historical artifact in the region is Gorgan wall. In Turkey, there has not been any independent study or publication on that issue. Persian and English scientists have done extensive work about this wall. However, there are some questions left unanswered that when this wall was built and for what reason, whether Gorgan and Tammisha walls were two separate walls or not and how extensions of the wall within the sea were built. While examining these questions, the geography and history of Gorgan should primarily be considered. Historical names of the wall should be analysed in terms of oral tradition. It is required to evaluate the information in the historical sources in consideration of Turkish-Persian struggles entirely occurred around the Caspian in history. There is significant information about the wall and building of the section within the sea in the Arab-Persian sources particularly in the middle age. The results of the comprehensive surface, archeologic and underwater researches conducted as of 2005 should be evaluated in the light of this information.

Various Turkish tribes have always lived and raided to this region in the north of this wall throughout the history. The construction date of this wall dates back to I. Firuz time, ruler of Sassanid, who was defeated against the Hephthalites. It is understood from the archaeological examinations that the wall of Gorgan was built in a fast fashion. Persian names of the wall (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan), information in the middle age sources and recent archaeological tests have verified this opinion. It is understood that this wall is constructed at the time of I. Firuz as a result of attacks of Hephthalites and some reparations and additions have been made to the wall at the time of I. Husrev Anuşirvan. There are some material information, which are not assessed in the previous publications, in the works of İbnü'l Esir, Mesudî and Belâzuri in relation to construction of the wall's extension within the sea also known as the withdrawal of the water level in the Caspian sea that is mountain pass regression. We can provide new explanations about the issue thanks to information in these sources about the drought which had last for seven years in the terms of I. Firuz and technology of Sassanids to build wall within the water. It is considered that Gorgan and Tammisha are the two parts of the same wall, plain of Gorgan was tried to be protected against the attacks both from sea and land.

Key Words: Wall of the Gorgan, Sassanid, White Hun, Hephthalites, Derbent regression, Sadd-i Iskandar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Giriş

Dünya tarihinde büyük savunma duvarları çoğunlukla atlı-göçebe kültüre mensup kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla, yerleşik kültürler tarafından inşa edilmiştir. Bilindiği üzere dünyanın en uzun savunma duvarı Çin seddidir. Bu sed başta Hun Türkleri olmak üzere Çin'in kuzey ve batısındaki atlı-göçebe kavimlerin saldırılarından korunmak amacıyla yapılmıştır. Türkistan'ın güneyinde yer alan İran coğrafyası da mitolojik devirlerden itibaren Türk (Turan) akınlarına maruz kalmıştır (Bakınız: Firdevsi 1956: 161 vd.).

İran toprakları Kafkasya'dan ve Hazar'ın güneydoğusundaki Gürzan ovasından tarih boyunca çeşitli kavimlerin saldırılarına uğramıştır. Bu kavimler İskitler (Sakalar), İskitlerin bir kolu olan Massagetler, Sarmatlar, Alanlar, Hunlar, Avarlar, Sabirler, Akhunlar, Eftalitler, Göktürkler, Hazarlar ve Oğuz/Türkmenler olmak üzere neredeyse tamamı Türk kökenli kavimlerdir. İran hanedanları bu iki geçiş bölgesine çeşitli dönemlerde kaleler, istihkâmlar ve bunların yetersiz kalmasıyla birlikte, büyük demir kapıları olan savunma duvarları inşa ettirmişlerdir. Bu bozkır kavimleri, Sasanileri askerî yönden de etkilemişlerdir (Geniş bilgi için bakınız: Sivrioğlu 2013).

Horasan'da yer alan Gürzan ovası, İran'ın doğal savunma sınırlarının en zayıf olduğu bölgelerden birisidir. Çünkü İran coğrafyası, kuzeyde Kafkas dağları ve Elburuz dağları gibi iki büyük dağ silsilesi ile doğal bir savunma hattına sahiptir. Ayrıca bu dağların bazı noktalarında dar geçitler de bulunmaktadır. Bu dağlar ile Hazar denizi arasında saldırıya açık ovalar ve vadiler geçit vermektedir (Bakınız Ek: 1). Ticaret yolları Hazar kıyılarını takip etmekte ve bu kıyılarda önemli liman şehirleri bulunmaktaydı. Kuzeyde Etrek ve Gürzan nehirlerinin suladığı Gürzan ovası, bu dağ silsilesinin kuzeyinde yer almakta olup, tarih boyunca siyasi, askerî ve ticari bakımdan önemli bir bölge olmuştur. Tarihteki en önemli savunma duvarlarından birisi olan Gürzan seddi bu ovada inşa edilmiştir. Bu seddin kuzeyinde yer alan doğal bir savunma hattı ise Etrek nehridir.

Gürzan seddi muhtemelen Avrupalı seyyahların İran'ı ziyarete başladıkları XVI-XVII. yüzyıldan itibaren İskender Seddi ismiyle Batılı kaynaklarda yer almış olmalıdır (Kiani 1982b: 12). Bu sed, XX. yüzyılın başlarından itibaren Batılıların ve 1970'li yıllardan itibaren ise İranlı bilim insanlarının çalışmalarına konu olmuştur. Ancak ülkemizde bu sedde dair müstakil herhangi bir araştırma ve yayın yapılmamış olup, bazı yayınlarda kısaca ismi zikredilmiştir (Tezcan 2007; Altungök 2007; Esin 1979; vd.).

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeden geçen Batılıların eserlerinde seddin kalıntılarına dair bilgiler görülmekle birlikte (Vambéry 1864: 55-57; Rawlinson 1879: 164), ilmi araştırmalar 1930'lardan itibaren başlamıştır. İlk kapsamlı araştırmalar 1970'li yıllarda İranlılar (Kiani 1982a; 1982b), daha sonra 2005-2007 yıllarında ise İranlı ve İngiliz ortak araştırma heyeti tarafından yapılmıştır (Nokandeh vd. 2006). Bu araştırmaların sonuçları makaleler halinde yayınlanmıştır. Bütün bu çalışmalara rağmen seddin ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiği kesin bir sonuca bağlanamamıştır. Ayrıca ileride değinileceği üzere İran-İngiliz ilmi heyetinin ortak yayını içinde bazı tezatlar da yer almaktadır (Nokandeh vd. 2006).

Seddin ne zaman ve hangi amaçla inşa edildiğinin anlaşılabilmesi için yöntem olarak öncelikle Hazar çevresinde gelişen tarih bir bütün halinde göz önünde bulundurulmalıdır. Gürzan ovasının tarihî coğrafyası dikkate alınarak, bu bölgeye komşu olan Türk kavimlerinin yaptıkları devamlı akınlar bir bütün halinde değerlendirilmeli ve bu büyüklükte bir seddin yapılmasını gerektirecek olaylar tespit edilmelidir. Bu amaçla Gürzan bölgesinin tarihteki coğrafi, siyasi ve ticari önemi ortaya konulmalıdır. Sözlü geleneğin bir ürünü olarak sedde verilen tarihî isimler tahlil edilmelidir. Daha sonra tarihî kaynaklardaki bilgiler, İranlı ve İngiliz ilim heyetlerinin elde ettiği araştırma sonuçlarıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

1-Hazar Çevresinde Türk-Fars (Turan-İran) Mücadeleleri

Tarihte Türk kavimlerinin Hazar denizinin çevresinde, Kafkasya ve Gürkan bölgelerinden İran topraklarına yaptıkları saldırılar, mitolojik devirlerden itibaren başlamaktadır. Firdevsi'nin *Şehnamesi* 'nde, özellikle Efrasiyab (Alper Tonga) döneminde, Horasan, Gürkan bölgesi uzun süren İran-Turan mücadelelerine sahne olmuştur (Firdevsi 1956: 367 vd.). Yazılı tarihte ise bu bölgeye yapılan Türk akınlarına dair ilk bilgiler İskitler (Sakalar) ile başlamakta, tarihi süreç içinde Hun, Akhun, Eftalit, Göktürk, Sul Türkleri ve Oğuzlar/Türkmenler ile devam etmektedir.

Hazar'ın doğusundan ve batısından İran topraklarına bilinen ilk Türk akınlarını İskitler (Sakalar) yapmıştır. İskitlerin batı kolu, Kimmerleri yurtlarından çıkararak onların ardından Kafkasları aşmışlar, Hazar denizi kıyısında Derbend-Demir Kapı geçitleri üzerinden Azerbaycan'a ve daha güneye inmişlerdir. İskitler, Med hâkimiyetine son vererek Anadolu'ya yayılmışlar ve burada yirmi sekiz yıl hüküm sürmüşlerdir. İskitler, İran destanlarına göre Efrasiyab'dan sonra tekrar güçlü bir devlet haline gelerek, bir süre İran'ı nüfuzları altına almışlardır. Pers Kralı Kirus (MÖ. 555-528) döneminde İskitler, Gürkan bölgesinde (Hyrkania) yaşayan Hirkanlılarla bir olarak Asurlulara karşı ordu göndermişler ve sonuçta Kirus ile ittifak kurmuşlardır. Fakat İskitlerin Ceyhun bölgesindeki esas zümreleri, Kirus ile müttefik olmamışlardır. Kirus ömrünün son yıllarında İran'ın kuzeydoğusunda yaşayan bozkır kavimleri ve en çok da buradaki İskitler (Massagetler) ile savaşmak zorunda kalmıştır. Kirus, aşağı Ceyhun (Oxus) bölgesinde, Massagetlerle MÖ. 529 yılında yaptığı savaşta mağlup olmuş ve hayatını kaybetmiştir (Durmuş 2008: 10, 36-37). Çin kaynakları, Massagetlerden "Dah Yüe-çi" (Büyük Yüeci), Orta Asya'da yaşamış ve Baktriya, Kuşan ve Eftalit devletlerini kuran kabile olarak bahsetmektedir (Aytbayev 2002: 632).

Daha sonra Pers tahtına geçen I. Darius, ilk seferini MÖ. 518-517 yıllarında Türkistan'daki İskitler üzerine yapmış ve onları mağlup etmiştir. Darius, Karadeniz'in kuzeyindeki İskitlere karşı da bir sefer yapmayı planlamış, MÖ. 513 yılında Trakya üzerinden İskitlere karşı harekete geçmiştir. Darius, İskitlerin Kafkasya üzerinden İran topraklarına yapacakları akınlara karşı bir tedbir olarak bu sefere çıkmıştır. İskitleri doğudan olduğu gibi batıdan da kuşatmak istemiş, ancak onların bozkırın içlerine çekilme taktiği karşısında güç durumda kalarak ordusunu geri çekmek zorunda kalmıştır (Durmuş 2008: 37-39).

İskitlerden sonra İran için hem Kafkaslardan hem de Hazar'ın doğusundan gelen Hunlar bir tehlike haline gelmişlerdir. Avrupa Hunlarının İran topraklarına ilk girişleri, 355 yılında Balamir komutasında, Don ırmağını geçip, Alanların yerleşmiş oldukları Hazar-Aral arasındaki bölgeleri istila etmeleri ile olmuştur. Hunlar 374 yılında İdil civarında görünmüşlerdir. V. yüzyılda artık Onogur ve Sariogur (Saragur) adı verilen Hun boyları, Hazar denizinin batı kıyıları boyunca, Derbend ve Kur Nehri arasındaki bölgede, hâkimiyetlerini kurmuşlardır. Kendilerine Haylandur adı verilen bu Hun boyları, Sasani toprakları üzerindeki baskılarını arttırmışlardır (Altungök 2007: 128).

Aynı dönemde Hazar denizinin doğusunda da Hunlar görülmektedir. Ancak burada genel bir tarihî yanılığın hatırlatmakta fayda vardır. Bu Hun grupları, yani Akhunlar çeşitli kaynaklarda Hyon, Kionit ve Hyonaye gibi isimlerle anılmışlardır. Türkistan'daki Hun gruplarından olan Kionitlerin başına geçen bir Hun hükümdarı, onları Sogdiana'ya (Maveraünnehir, Zereşan) ve oradan Sasani sınırlarına doğru harekete geçirmiştir. Daha sonraları doğudan gelen Eftalitler, Kionit boylarına hâkimiyetlerini kabul ettirerek, önce bölgede hâkim sülale haline gelmişler, daha sonra Sasanilerin en tehlikeli düşmanları olmuşlardır (Akbulut 2002: 831). Yani Akhunların diğer ismi Eftalit olmayıp bunlar farklı Türk hanedanlarıdır. Hun isminin bozulmuş şekilleri olan Hyon, Kionit, Hyonaye vb. isimlerle anılan Hun topluluğu Akhunlardır ve onların hâkimiyetine doğudan gelen Eftalitler son vermişlerdir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Sasani hükümdarı II. Şapur döneminden itibaren Akhunlar (Kionit), Türk soyundan oldukları kabul edilen Kidara-Kuşanlar ile işbirliği yaparak, Sasaniilere karşı güçlü bir ittifak kurmuşlardır. Daha sonra Roma İmparatorluğu'na (Bizans) karşı Sasaniiler ile bir anlaşma ve ittifak yapmışlardır. Avrupa Hunları, Doğu Avrupa'da ilerlerken, soydaşları olan Akhunlar 356'da devletlerini kurmuşlardır. Akhunlar, 370-375 yıllarında Soğdiana'yı ele geçirerek Sasaniilerin kuzey doğu komşuları olmuşlardır. Daha sonra Ceyhun'u geçip Sasaniilere ait olan Horasan'a girmişler ve Merv'e kadar ilerlemişlerdir. Merv'i ele geçirerek Kuşmihan'da ordugâhlarını kurmuşlar ve Gürgen bölgesi de dâhil olmak üzere, Rey'e kadar Sasani topraklarını yağmalamışlardır. Sasani hükümdarı V. Behram Gur, 428 yılında ani bir baskınla Akhun ordusunu mağlup ederek, bol miktarda ganimet elde etmiştir. Bu zaferin ardından bir Sasani ordusu Maverâünnehir'e yürümüş, ancak Ceyhun'u geçer geçmez Türklerle karşılaşmıştır. Sasani komutanı bir anlaşma yapmak zorunda kalmış, Firabr sınır olarak tespit edilmiştir (Akbulut 2002: 832-833; Esin 1979: 41).

Diğer taraftan Uldız idaresindeki Avrupa Hunları, 396 yılında düzenledikleri Anadolu seferinden dönerlerken Sasaniiler ile mücadele etmişlerdir. Hunların, Sasaniilerin merkezine yakın bir bölgede görülmeleri, halka korku vermiş ve Sasani Kralı IV. Behram, Hunlarla şiddetli bir mücadeleye girmiştir (Ahmetbeyoğlu 2001: 44). Priskos, bu olayları anlatırken İskitlerin (Hunları kastederek) memleketlerinde bir zamanlar kuraklık olduğunu ve İranlıların ülkesine girdiklerini, etrafı yağmalarken İran ordusunun gelerek onlara ok yağdırdığını, İskitlerin geri çekilip, bir deniz kenarındaki kayalıklardan, ateş çıkan bir yerden ilerleyerek, ülkelerine döndüklerini nakletmektedir (Ahmetbeyoğlu 1995: 46). Hunların İran'dan geri dönüş yolundaki denizin Hazar denizi, kayalıklardan ateş çıkan yerin ise Bakü civarındaki petrol yatakları olduğu tahmin edilmektedir. Yani Hunlar, Hazar denizinin batı kıyısı boyunca Derbend geçidi veya Hazar kapısı üzerinden ülkelerine dönmüşlerdir. Avrupa Hunları Rua döneminde, 415-420 yıllarında da Sasaniilerle savaşarak önemli başarılar elde etmişlerdir. Hunlar, Hazar denizinin kuzey ve doğusundan dolaşmak suretiyle İran'a girmişler ve Nusaybin (Nisibis) önlerine kadar gelmişler, yine İran topraklarından geri dönmüşlerdir (Ahmetbeyoğlu 2001: 45, 53).

Avrupa Hun hükümdarı Atilla döneminde, Sasani hükümdarı II. Yazdigerd'in topraklarını genişletme siyaseti izlemesi sebebiyle, 445-446 yıllarında Hazar denizi civarında birçok Hun-Sasani savaşı vuku bulmuştur. Hunlar, Sasaniilerin sürekli düşmanlığına karşılık, 451 yılındaki büyük isyanda, Ermenilere yardım etmek suretiyle karşılık vermişlerdir. Hunlar, Kafkasları geçerek Ermenilere yardımcı kuvvetler göndermişlerdir. Atilla, Doğu ve Batı Roma devletlerinin gücünü kırdıktan sonra, büyük bir İran seferine hazırlandığı sırada ölmüştür. Bu dönemde Hunların elinde olan Hyrcania (Gürgen) sınırındaki bozkır sahaları ve Balhan dağları civarı kısa bir süreliğine Sasaniilerin eline geçmiştir (Németh 1982: 72-73).

Hazar'ın doğusundaki Akhunlar ise 428 yılındaki yenilgiden sonra, V. Behram Gur'un (420-438) ölümüne kadar Ceyhun'u geçmemişler, fakat onun ölümünden sonra Sasani sınırlarını tehdit etmeye başlamışlardır. Tahta yeni geçen II. Yazdigerd (438-457) döneminde sulh bozulmuştur. II. Yazdigerd, Doğu Roma'ya (Bizans) karşı sefer hazırlıkları içerisindeyken, bir yandan Kidara-Kuşanlar, diğer yandan da Akhunlar ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. II. Yazdigerd, Kafkasya'daki Hun tehlikesi sebebiyle, Ermeniyeye ile Hazar denizi arasında Bab ül-Ebvab'a kadar uzanan büyük bir seddin inşasına başlamıştır. Akhunların yeniden Horasan'a girmesi üzerine, 443 yılında Nişabur'da ordugâhını kurmuş ve sekiz yıl boyunca Akhunlar ile savaşmak zorunda kalmıştır. Bazı küçük başarılar elde eden II. Yazdigerd, 455 yılında Akhunların Horasan'a girmelerine engel olamamıştır (Akbulut 2002: 833; Konukçu 1973: 76-77).

Bir diğer Türk hanedanı olan Eftalitler, 429 yılından sonra Akhunların hâkimiyetindeki Maverâünnehir'e gelmişlerdir. Eftalitlerin ataları, MS. 400'lerde Çungarya bozkırlarında Juan-

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

juanlara bağlı Hua (Hun) adında küçük bir oymaktan gelmektedirler. Eftalitler, 429 yılından sonra Ceyhun'un güneyine yayılarak, Kidara-Kuşanlardan Belh'i almışlar ve Horasan'a yerleşmişlerdir. Bölgedeki güçlerini arttıran Eftalitler, Akhunların (Kionit/Hyonların) da kendilerine katılmalarıyla, düzenli ve büyük bir orduya sahip olmuşlardır. Eftalitlerin merkezi Badgis ve çevresi emniyet altına alınmış ve bu şehir Sasanilere karşı askerî bir üs haline getirilmiştir (Akbulut 2002: 833-834).

Sasani hükümdarı II. Yazdigerd'in 457'deki ölümüyle tahta III. Hüzmüz geçmiştir. Ancak kardeşi Firuz, Eftalitlere sığınarak Hüzmüz'e karşı yardım istemiştir. I. Firuz, Eftalitlerin askerî desteğiyle 458'de Sasani tahtına oturmuştur. Firuz'un Eftalitlere yaptığı vaatlerini yerine getirmemesi ve sonrasındaki olaylar neticesinde, iki devlet arasındaki münasebetler bozulmuştur (Konukçu 1973: 77-78). Procopius'un verdiği bilgilere göre, I. Firuz döneminde Eftalit-Sasani mücadelesi başladığı sırada Eftalitler Gorgo şehrinde oturuyorlardı. Burası Sasani sınırının karşısındaydı (Procopius 1914: 15). Firuz, 465 yılında Eftalitlerin sınır kasabası Balaam'ı ele geçirmiştir. Sasani hükümdarı, 475 yılında ikinci defa Eftalitlere karşı sefer hazırlıklarına girişmiştir. Gürgan'ı askerî merkez haline getirerek, bütün birliklerin burada toplanmasını emretmiştir. Hazırlıklarını tamamlayınca büyük bir ordu ile Horasan'a yürümüştür. Eftalit topraklarına doğru ilerleyen Firuz, Eftalit hükümdarı Ahşunvar tarafından başarılı bir taktik sonucu dört taraftan kuşatılarak, Gürgan ile teması kesilmiştir. Ahşunvar, Firuz'un huzuruna gelerek yere kapanmasını ve bir daha Eftalitlere karşı savaşmayacağına, aradaki sınırı geçmeyeceğine dair yemin etmesini istemiştir. Firuz, aman dileyerek Ahşunvar'ın ayaklarına kapanmayı kabul etmiştir. Daha sonra 484 yılında intikamını almak isteyen Firuz, yine Gürgan'da ordusunu toplamış ve Eftalitlerin merkezine yürümüştür. Ahşunvar, Firuz'u istediği yere çekerek mağlup etmiştir. Başta Firuz olmak üzere, Sasani soyluları ve ileri gelenleri kazılan hendeklerde çok sayıda askerle birlikte ölmüştür. Eftalitler, zaferden sonra Sasani topraklarına girerek Merv ve Herat ile birkaç eyaleti idareleri altına almışlardır. Sasaniler vergi ödemek zorunda kaldıkları gibi, Firuz'un oğlu Kubad'ın Eftalit merkezinde gözetim altında tutulması hali devam etmiştir (Akbulut 2002: 836; Procopius 1914: 20 vd.). I. Firuz dönemi konumuz açısından önemli olup, Gürgan seddinin bu dönemde inşa edildiği ağırlık kazanmaktadır.

Procopius, Firuz'un ölümünden sonra Eftalitlerin iki yıl boyunca bütün İran'a hâkim olduklarını bildirmektedir (Procopius 1914: 31). Firuz'un ölümünden sonra yerine kısa bir süre Balas geçmiştir. Daha sonra tahta geçen Firuz'un oğlu I. Kubad (488-531) döneminde Mazdek isyanı çıkmıştır. I. Kubad, tahtan indirilerek hapsedilmiştir. Hapisten kurtulduktan sonra, Eftalitlerin yardımıyla tekrar tahtına oturmuştur. Bu yardıma karşılık Kubad, Eftalitlere vergi ödemeyi ve sınırdaki ihtilaf konusu toprakları onlara terk etmeyi kabul etmiştir. Bu dönemde sınırdaki birkaç küçük çatışmanın dışında savaş olmamış; Sasani devleti, Eftalitlerin himayesi altında kalmıştır. Bu dönemden sonra Eftalitler, Afganistan ve Hindistan'a yönelmişlerdir. Kubad ise Hazar Kapısı'ndan çeşitli Türk boylarının saldırıya geçmesi üzerine Doğu Roma devleti ile yedi yıl süreli bir barış anlaşması yapmıştır (Konukçu 1973: 82-83; Akbulut 2002: 837).

I. Kubad döneminde, Kafkasya üzerinden İran topraklarını tehdit eden diğer bir Türk devleti, Hazarlar olmuştur. İbnü'l-Esir, I. Kubad (Kubâz) döneminde Hazarların ortaya çıkarak İran topraklarına akınlarda bulunduklarını ve Dinâver şehrine kadar ulaştıklarını haber vermektedir. Kubad bu saldırıları geri püskürtmüş ve ayrıca Şirvan ile Ân arasında büyük bir sed ve civarda şehirler inşa ettirmiştir (İbnü'l-Esir 1985: 376).

Eftalit-Sasani sınırı VI. yüzyılın başlarında, Hazar denizinin güneydoğu köşesinde bulunan Gürgan şehriden geçmekteydi. 531 yılında I. Kubad'ın ölümüyle yerine oğlu I. Hüsrev Anuşirvan (531-578) geçmiştir. Bu dönemde Türkistan'da Juan-juan hâkimiyeti sona ererken, Göktürkler yeni bir güç olarak ortaya çıkmışlardır. Böylelikle Eftalitler, Juan-juanların yıkılmasıyla güçlü bir

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

müttefikten mahrum kalmışlardır. 555 yılından itibaren Eftalitler, Göktürklerin batı bölgesinin Yabgu İstemi ile hem hudut olmuşlardır. Kısa süre sonra İstemi Yabgu, İpek yoluna hâkim olabilmek için Eftalitlere karşı Sasaniler ile ittifak kurmuş, kızını I. Hüsrev Anuşirvan ile evlendirmiştir. İstemi Yabgu'nun ordusu, Sasani ordusuyla birlikte hareket ederek Maveraünnehir'i istila etmiştir. 562'de İstemi Yabgu, Eftalit ordusunu mağlup ederek bu devlete son vermiştir. Bu savaştan hemen sonra harekete geçen Anuşirvan, karargahını Gürgan'da kurmuş ve Eftalit topraklarının mühim bir kısmını ele geçirmiş, sınırlarını Ceyhun nehrine kadar genişletmiştir (Konukçu 1973: 96 vd.; Taşağıl 1995: 31-32; Akbulut 2002: 837 vd.). Daha sonra Göktürklerin Bizans devleti ile anlaşması üzerine, Anuşirvan da kuzeybatıdan Göktürklerle bağlı kavimlerden gelebilecek akınlara karşı, II. Yezdigerd (438-457) zamanında inşasına başlanan suru tamamlattır. Hazar denizi kıyısındaki Derbend ve Daryal geçitlerinde yeni istihkâmlar kurdurtmuştur. Ülkesini dört ispehbedliğe (ordu komutanlığı) ayırarak, bunlardan Horasan ve Azerbaycan ordu komutanlarını Türk akınlarını durdurmakla görevlendirmiştir (Akbulut 2002: 841).

İslam ve Ermeni kaynaklarına göre Hazarlar, VII. yüzyılın ortalarına kadar Batı Göktürklerine bağlı kalmışlardır. Yine bu dönemde Kafkaslardaki Derbend geçidini aşarak Gürcistan ve Azerbaycan'a akınlar yapıp, Tiflis'i kuşatmışlardır. Daha sonra yine Hazarlardan Çorpan Tarhan, Sasanilere karşı başarılar kazanarak Aras nehrine kadar bütün Kuzey Azerbaycan'ı ele geçirmiştir (Taşağıl 1998: 117). Ayrıca Hazarlar döneminde Ruslar, Hazar kağanının izniyle, gemilerle Hazar denizine girmişler ve Gıl, Deylem, Cürcan (Gürgan) sahili gibi yerlere saldırılar düzenleyerek etrafı yağmalamışlardır (Mesudi 2011: 145).

Gürgan çevresinde son olarak görülen ve günümüze kadar varlıklarını bölgede devam ettiren Türk kavmi Oğuzlar olup, 982-83 yılında yazılan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Hazar denizindeki Siyahkûh adasına yerleşen Oğuz (Guz) Türklerinden kalabalık bir boyun, karada ve denizde yağmalar yaptıkları kaydedilmiştir (Minorsky 2008: 13).

Sasaniler, gerek Kafkasya'dan, gerekse kuzeydoğu bölgelerinden (Gürgan) gelen önce Alan ve daha sonraki Hun saldırılarına karşı bölgede bazı savunma tedbirleri almışlar, II. Şapur döneminden (309-379) itibaren bazı savunma duvarları ve istihkâmlar yapmışlardır. Hun baskınlarının şiddetini arttırması üzerine, Sasaniler Kafkas dağlarının Hazar denizi kıyılarındaki beş bölgede bulunan önemli geçitlere savunma amaçlı yüksek sedler yapmak zorunda kalmışlardır. Derbend bölgesindeki sedlerin inşasına V. yüzyılda, II. Yezdigerd, döneminde başlandığı, ama daha doğru olarak I. Hüsrev Anuşirvan (531-578) zamanında tamamlandığı kabul edilmektedir. Bu savunma duvarlarının en önemlileri Derbend, Gilgilcay ve Besparmak sedleridir. Bu yapılar bir kale ve kalenin bir tarafından dağa, diğer tarafından denizin içine kadar uzanan, üzerinde burçlar bulunan duvarlarla inşa edilmiştir. Gürgan bölgesinde inşa edilen savunma duvarları ise Gürgan ve Temişe (Temise) sedleridir (Tezcan 2007: 195-196; Altungök 2007: 128, 152).

2-Gürgan Seddi

a-Sedde Verilen İsimler, Konumu ve Özellikleri

Büyük tarihî yapılara verilen isimler, sözlü hafızayı aktarması sebebiyle önemlidirler. Gürgan ovasının antik savunma seddine tarihte çeşitli isimler verilmiştir: Sedd-i İskender (İskender'in Seddi), Sedd-i Firuz (Firuz'un Seddi), Sedd-i Anuşirvan (Anuşirvan'ın Seddi), Bab-ı Sul (Sul Kapısı). Halen bölgede bulunan Türkmenler sedde kırmızı renkli tuğlaları ve düz olması sebebiyle "Kızıl-Alan" veya "Kızıl Yılan" demektedirler (Kiani 1982a: 73; Nokandeh vd. 2006: 121; Esin 1979: 43). Günümüz ilim âleminde ise "Büyük Gürgan Seddi" ismiyle bilinmektedir.

Gürgan seddine Sedd-i İskender adının verilmesi, Makedonyalı İskender ve Kur'an-ı Kerim'de kıssası geçen Zülkarneyn'in İslam dünyasında birbiriyle karıştırılmasından

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kaynaklanmaktadır. Zülkarneyn, Ye'cûc ve Me'cûc için bir sedd yaptırmıştır. İskender-i Rumî adıyla anılan Makedonyalı Büyük İskender'in, Kur'an-ı Kerim'de yer alan, Allah'ın salih kullarından veya peygamberlerinden olan Zülkarneyn ile hiçbir alakası yoktur. Nitekim bunu yazılı kaynaklar da doğrulamaktadır. Mesela Risâle-i İskender'de “*Hâsıl-ı kelâm İskender ikidir. Evvelki Zülkarneyn, Kur'an'da mezkûr abd-i mü'min-i sâlihdir ve sultân-ı âdildir ve veziri Hızır'dır ve ikinci, İskender-i Rumî, müşrikdir ve veziri filozof (Aristales)'dur. İkisi beyninde iki bin seneden ziyade müddet vardır*” denilmektedir. Zülkarneyn'in İbrahim peygamber ile çağdaş olduğuna dair bilgiler vardır. İslam kaynaklarında İbrahim peygamberin tufandan sonra MÖ. 1263'te doğduğu ve Fırat nehri yakınlarında Babil kenti ve civarında yaşadığı ifade edilmektedir. Zülkarneyn hakkındaki bilgilere ve rivayetlere göre onun yaşadığı dönem ve bölgeler bu bilgilerle örtüşmektedir (Pala 1993: 122, 125).

Makedonyalı İskender'e Zülkarneyn lakabının verilmesi Anadolu ve Fars ülkelerini istila etmesinden dolayıdır. Bu lakabı ona ilk yakıştıran Firdevsî olarak görünmektedir. Şehname müellifinin, Pers ordularını hezimete uğratan bir hükümdara peygamberlik veya olağanüstülük payesi vermesinin nedeni, Farsların kırılan millî gururlarını tamir etmek olmalıdır. Şark edebiyatlarında büyük bir yer işgal eden İskendernâmeler ise Şehname'den etkilenecek kaleme alınmışlardır. Böylece İslam ülkelerinde İskender'in Zülkarneyn olduğu görüşü revaç bulmuş ve yayılmıştır. Dolayısıyla Zülkarneyn'in Ye'cûc ve Me'cûc için yaptırdığı sedd de İskender seddi olarak bilinmiştir. Makedonyalı Büyük İskender'in, peygamberlerden veya salih kullardan birisi olmadığı gibi, sed yaptırdığına dair bir bilgi de tarihî kayıtlarda bulunmamaktadır (Pala 1993: 128).

Gürgan seddi üzerinde çalışan İranlı ve İngiliz bilim insanları da seddin İskender'e atfedilmesinin muhtemelen daha yakın tarihlerde olduğunu ve Makedonyalı İskender ile herhangi bir bağlantıdan ziyade, popüler ilgisini Firdevsî'nin Pers kahramanı İskender'e borçlu olabileceğini belirtmektedirler (Kiani 1982a: 73; Nokandeh vd. 2006: 121).

Gürgan seddine verilen Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan isimleri, özellikle Farsça konuşan halk tarafından kullanılmıştır (Kiani 1982b: 11). Bu isimler, sözlü geleneğin İran coğrafyasındaki devamlılığına işaret etmektedir. Muhtemelen Sedd-i Firuz ismi, seddin Firuz tarafından inşa edilmesine ve Sedd-i Anuşirvan ismi ise seddin Anuşirvan tarafından onarılmasına atıfta bulunmaktadır. Tarihi bilgilerde de görüldüğü gibi Firuz, Gürgan bölgesini askerî bir üs haline getirmiştir. Onun ölümüyle başlayan Eftalit hâkimiyeti altındaki I. Kubad döneminde, sınır bölgeleri Eftalitlerin eline geçmiştir. Bu dönemde Eftalitler tarafından ele geçirilen seddin kısmen tahrip edilmesi ihtimali tarihte sık görülen bir uygulamadır. Orta Çağ kaynaklarında yer aldığı gibi Anuşirvan dönemi Sasani ülkesinde yıkılan birçok yapının tamir edildiği bir dönem olmuştur.

Bab-ı Sul (Sul kapısı) ismi ise doğrudan Türk kavimleriyle bağlantılıdır. Sul kelimesi Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında, hem Kafkasya'daki bir şehri, hem de Gürgan'ın kuzeyindeki Türkleri veya onların topraklarını ifade etmek için kullanılmıştır. Arapça “Sûl”, Türkçe “Çöl” veya “Çor” olduğu anlaşılan bir şehir Kafkasya'da, bugünkü Derbend surlarının yerinde, miladi I. yüzyılda mevcuttu. Hun merkezi olan bu Sul şehriyle, aynı ismin verildiği bir Türk kavmi de Hazar denizinin doğu kıyısında, yani Gürgan bölgesinin kuzeyinde yaşıyordu. Esasen Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarındaki bilgilere göre Kafkaslardaki ve Hazar'ın doğu kıyılarındaki Hunları ayırt edebilmek mümkün olmadığı gibi; Gürgan'ın kuzeyinde yaşayan Sul Türklerini, Akhunları, Eftalitleri ve Oğuzları tam olarak birbirlerinden ayırt edebilmek de mümkün değildir. Daha önce Massagetler hakkında ifade edildiği gibi bu Türk kavimleri arasında sürekli bir devamlılık ve bağlantı bulunmaktadır. Orta Çağ kaynaklarında buradaki Türkler ve toprakları Sul (Sol, Sal) ismiyle kaydedilmiştir. Emel Esin, bu konudaki detaylı çalışmasında, Sasanilerin Gürgan'ın kuzeyinde başlıca düşmanlarının Sul Türkleri olduğunu, burada inşa ettikleri savunma seddine Bab-ı Sul (Sul kapısı) ismini verdiklerini ifade etmektedir (Esin 1979: 33, 43). Ayrıca Eftalit

devletinde rol oynayan boylardan birisinin ismi de Çol (Çöl?) idi ve Gürgen havalisinde bulunuyorlardı (Kafesoğlu 1998: 87). Türklerin Müslüman Araplarla doğrudan temas etmeleri, Hz. Ömer zamanında, 641 yılında Azerbaycan ve Horasan'da gerçekleşmiştir. Bu dönemde Kuzey Azerbaycan ve Derbend'de Hazarlar, Cürcan'da (Gürgen) Sul Türkleri, Sistan'da Eftalitler ve Halaçlar, Toharistan'da Karluklar bulunmaktaydı (Şeşen 2001: 5-7). Belâzurî ve Kudâme, Cürcan halkının eski zamanlarda Türklerle karşı burada bir duvar inşa ettiklerini, ama Türklerin Arap fetihleri sırasında bu duvarı aşarak bölgeyi ele geçirmiş olduklarını haber vermektedirler (El-Belâzurî 1987: 483; Şeşen 2001: 191'den naklen). Arap fetihleri sırasında bölgedeki Türk yöneticilerinin isimlerinde Sul kelimesi yer almaktadır (Sul, Ruzban Sul, Sultekin). Ayrıca bu hanedana Türk Sul hanedanlığı ismi verilmekte ve Oğuz soyundan geldikleri kabul edilmektedir (Asadov 2002: 311 vd).

Gürgen Seddi, İran'ın kuzeydoğusunda, Horasan'da, tarihî Cürcan bölgesinde, günümüzdeki ismiyle İran'ın Gülistan eyaletinde yer almaktadır. Hazar denizinin güneydoğu köşesinden başlayarak Mazenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcan (Grekçe Hyrcania, eski Farsça Varkhana=kurtlar ülkesi), Orta Çağ İslam coğrafyacıları tarafından bazen Taberistan, bazen de Horasan sınırları içinde gösterilmiştir. Aslı Farsça olan Gürgen isminin, Gürgen şehrini kurduğu söylenen efsanevi İran kahramanı Milad oğlu Gürgin'den geldiği rivayet edilmektedir. Hazar denizinin diğer bir ismi de Bahr-i Cürcandır. (Kurtuluş 1993: 131).

Gürgen ovası, özellikle Etrek ve Gürgen nehirleri arasındaki verimli toprakları sebebiyle, tarih öncesi dönemlerden itibaren cazip bir yaşam alanı olmuştur. Pers hanedanlığı döneminde Gürgen eyaleti (Parthava), doğuda önemli bir satraplıktı (idari bir birim). Grek kaynakları buraya Hyrcania ismini vermişlerdir. Perslerin yıkılıştan sonra kısa bir süre Selevkosların idaresi altında kalmıştır. Daha sonra bölge yerli bir hanedan olan Part idaresine girmiş ve Partlar bu önemli bölgeyi sürekli kontrol altında tutmaya çalışmışlardır. Bu yüzden en eski yerleşim kalıntıları Part dönemine aittir. Bu yerleşim kalıntıları, daha ziyade Hazar'ın doğu kıyılarında, Etrek ve Gürgen nehirleri arasında bulunmuştur. Partlar döneminde önemi artarak gelişen bölgede, Part kralları birçok kale ve şehir kurmuşlardır. Bu yapıların büyük çoğunluğu askerî amaçla inşa edilmiştir. Erken Part kale ve şehirleri olan Nisa, Sultan-Ali veya Daş Kale gibi yapılar savunma amaçlı yapılarıdır. İnşaat malzemesi olarak çamur tuğlası, pişmiş tuğla, alçıtaşı ve kireçli harç kullanılmıştır. Erken Part döneminde kil de kullanılmıştır. Kale ve şehirlerin yapımında erken dönemlerde çamur tuğlası, daha sonraları pişmiş tuğlalar kullanılmıştır (Kiani 1982b: 9, 76-77).

Çok eski bir geçmişe sahip olduğu bilinen Gürgen'in Sasanilerin tarihinde de önemli bir yeri vardır. Bölgede I. Hüsrev Anuşirvan zamanında yapılan Şehristan-ı Yezdicerd ve Şehr-i Firuz kaleleriyle kuzey sınırı boyunca uzanan surlar, Dihistan'daki göçer kavimlerin akınlarına engel olmuştur. Gürgen bölgesi aynı ismi taşıyan bir nehir tarafından ikiye ayrılmaktadır (Kurtuluş 1993: 131). 982-83 yılında yazılan *Hudûdü'l-Âlem* adlı eserde Gürgen'in (Cürcan) Deylemân ülkesinde, büyük bir eyalet olduğu, bereketli arazisi, bol tarımı ve zengin nimetleri ile mamur bir şehir olduğu belirtilmektedir (Mirorsky 2008: 91).

Ovanın en önemli antik yapısı Gürgen seddidir. Bu sed batıda Hazar kıyılarından başlamakta ve doğuda Pişkamar dağlarına kadar uzanmaktadır. Bu seddin kuzeyinde yaklaşık 5 metre genişliğinde bir su hendeği de yapılmıştır. Ayrıca seddin üstünde belirli aralıklarla 30.000 askerin barınabileceği 36 adet küçük kale inşa edilmiştir. Arkeologlar, duvarın inşası için kullanılan pek çok tuğla ocağı ortaya çıkartmışlardır. Bu ocaklar duvara 20 ila 100 metre uzaklıkta bulunmaktadır. Hazar denizinin kıyı şeridinden, doğuda Elbruz dağlarına kadar uzanan Gürgen seddinin coğrafi konumu, muhtemelen onun en önemli görevlerinden birisinin Gürgen ovasını ve onun iç bölgelerini kuzeyden gelen akınlardan korumak olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Büyük Gürgen seddi, doğu-batı istikametinde, Pişkamar kayalıklarının yapay bir sınır oluşturduğu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

yaklaşık 3 km'lik bir uzun aralık (boşluk) dâhil olmak üzere en az 195 km'lik bir uzunluğa sahiptir (Nokandeh vd. 2006: 121). Aynı bölgedeki diğer bir savunma duvarı ise Temîşe seddi olup, kuzey-güney istikametinde, Hazar denizinin güneydoğu köşesinden Elbruz dağlarının eteklerine kadar uzanmaktadır (Nokandeh vd. 2006: 151). *Hudûdü'l-Âlem*'de Temîşe, Deylemân ülkesinde, dağlar ve deniz arasında uzanan çok güzel bir yerde, çevresinde bir sur olan küçük bir şehir olarak tanıtılmaktadır (Minorsky 2008: 92). Ancak bu seddin ileride değinileceği üzere ayrı bir sed değil, Gürgan seddinin bir parçası olduğu düşünülmektedir.

b-Tarihî Kaynaklarda Gürgan Seddine Dair Bilgiler ve Seddin Keşfi

Sasani dönemi kale ve sedleri hakkında kapsamlı bilgiler, Orta Çağ Arap-Fars kaynaklarında yer almaktadır. IX. yüzyıl Abbasi dönemi tarihçilerinden olan Belâzurî (ölm. 892), *Fütuhu'l-Büldan* adlı eserinde ve İbnü'l Esir, 1231 yılında kaleme aldığı İslam Tarihi *El-Kâmil Fi't-Târih* adlı eserinde isim ve bölge belirtmeksizin, Anuşirvan zamanında Göktürklerin saldırılarından korunmak için sınırda yapılan bir sedden bahsetmektedirler (İbnü'l Esir 1985: 396; El-Belâzurî 1987: 279-281). Bu seddin Kafkasya bölgesindeki Bab ül-Ebvab seddi olduğu Yâkut el-Hamevî'nin, 1224 yılında tamamladığı *Mu'cemü'l-büldân* adlı eserinden anlaşılmaktadır (Şeşen 2001: 131-132'den naklen).

İranlı tarihçi Taberî (839-923), 912 yılından sonra kaleme aldığı, bir dünya tarihi olan *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk* (Milletler ve Hükümdarlar Tarihi) adlı eserinde Sasaniler döneminde, Gürgan seddiyle ilgili en eski bilgileri nakletmektedir. Bu bilgilere göre Sasani hükümdarı Firuz, Sol (Sul) ve Alan memleketi tarafındaki topraklarını, diğer kavimlerin saldırılarından korumak amacıyla, büyük taşlardan sedler yaptırmış, oğlu Kubad ise babası öldükten sonra bu bölgede birçok yapılar vücuda getirmiştir. Kubad hükümdar olduktan sonra, Sol (Sul) memleketi tarafında ve Cürcan'da (Gürgan), halkı düşmanların tecavüzünden korumak maksadıyla yontulmuş taşlardan şehir, kale büyük tepe ve başka birçok binalar yaptırmıştır. Taberî yedi yıl süren büyük kuraklıktan sonra Firuz'un Cürcan ile Bab-ı Sal (Sul) arasında bir şehir kurulmasını emrederek buna Ruşen-i Firuz adını verdiğini nakletmektedir. Anuşirvan döneminde ise Cürcan memleketi sınırındaki düşmanlar baskın yapmışlar, ancak Anuşirvan'ın emriyle kale ve istihkâmlar yapılmış olduğu için oraları ellerine geçirememişlerdir (Taberî 1991: 1032, 1056-1057). Taberî'nin verdiği bilgilerde, Firuz döneminde Bab-ı Sal (Sul) yani Gürgan seddinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Anuşirvan dönemindeki saldırı ise Göktürk ordusunun bu seddi aşamayarak geri dönmesi hadisesidir.

Kudâme b. Cafer, 932 yılında tamamladığı *Kitâb el-harâc* adlı eserinde seddin yapılış amacı hakkında bilgiler vermekte, ancak ne zaman inşa edildiğine değinmemektedir: “*Türklerin Cürcan'a komşu çölleri vardır. Buradan girerek akın yaparlar. Cürcan halkı Türklerin akınlarından korunmak için bu hududa tuğladan bir duvar inşa etmişlerdi. Buna rağmen Türkler onlara galip geldi. Bu seddin yerini Sûl denen bir Türk hükümdarı ele geçirdi. Sonra, burasını Müslümanlar fethettiler*” (Şeşen 2001: 191'den naklen).

Gürgan seddi hakkında bilgi bulunan Türk kaynağı, Kaşgarlı Mahmud'un 1074'de tamamladığı *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eseridir. Sedde dair bilgi, Kaşgarlı'nın bu eserin sonuna eklediği Türk dünyasını gösteren haritada yer almaktadır. Bu haritada Horasan'ın (Arz-ı Horasan) kuzeyinde, Gürgan seddinin konumunda, Zülkarneyn seddinin uzantısı olarak bir sed çizilmiştir (Kâşgarlı 2005: Sondaki harita). Kaşgarlı Mahmud'un çizdiği haritada, Müslüman coğrafyacılar, özellikle İstahrî, Birûnî veya Makdisî'den etkilendiği, ancak Türklerin yaşadıkları bölgelere ilişkin bilgileri bizzat kendisinin topladığı kabul edilmektedir. Hazar denizi “*Bahrü'l-Âbısgûn*” adıyla gösterilmiş olup, Aral gölüyle birleştirilmiştir. Haritada Horasan bölgesi, iki Hazar derbendi (geçidi) ve Taberistan'a kadar uzanan Zülkarneyn seddi isimleri yer almaktadır. Ancak sed, Hazar denizine kadar uzanmamaktadır. Harita üzerinde çalışan Adalıoğlu, Zülkarneyn ile Büyük İskender'in kastedildiğini ileri sürmektedir (Adalıoğlu 2007: 5 vd.). Fakat haritada

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

seddin arkasında, Zülkarneyn'in önlerine sed çektiği Ye'cûc ve Me'cûc diyarı görülmektedir. Daha önce belirtildiği gibi, Makedonyalı İskender'in yaptırdığı bir sedde dair herhangi bir tarihi bilgi bulunmamaktadır. Haritada Hazar'a verilen Abasgun ismi, kıyıdaki tarihî bir şehrin isminden gelmektedir. *Hudûdü'l-Âlem*'de Abaskun, Deylemân ülkesinde, Hazar kıyısında, dünyanın her tarafından gelen tüccarların sık uğradığı, zengin ve küçük bir şehir olarak tanımlanmaktadır (Minorsky 2008: 92). Mukaddesî (Makdisi) ise "*Abeskûn, deniz kenarındadır ve üzerinde tuğla bir kale vardır. Cürcan'ın limanı, Rehâb'ın deposudur*" demektedir (Mukaddesî 2015: 360-361).

İbn-i İsfendiyar 1216'da yazdığı *Tarih-i Taberistan* adlı eserinde, Firuz-kand olarak bu seddin hendeğine değinmektedir: "*Şehrin ilk kurucusu Firuz Şah döneminde, deniz kıyısında, Gürgan ve Mugan sınırında bir kanal veya kale hendeği yapılmıştı. Firuz-kand (Firuz'un hendeği) denilen bu hendeğin kalıntıları Taberistan'da birçok yerde hâlâ görülebilir*" (İsfendiyar 1905: 27). Bu bilgiye göre yine sed ve hendeğin Firuz zamanında mevcut olduğu görülmektedir.

İbnü'l Esir, 1231 yılında kaleme aldığı *İslam Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih* adlı eserinde Taberî'deki bilgileri tekrar etmektedir: "*Hükümdar Firuz, Sûl ve el-Lân civarında ülkesini korumak için bir bina inşa ettirmiş, oğlu Kubâz da bu binanın üzerine ilave yaptırmıştı. Kisra Anuşirvan hükümdar olunca Sûl ve Cürcan (Gürgan) civarına birçok binalar ve kaleler inşa ettirdi ve bu sayede bütün ülkesini muhafaza altına almış oldu*" (İbnü'l-Esir 1985: 393). Ayrıca İbnü'l Esir, Anuşirvan zamanında Türk hükümdarının Sasanilere saldırmak istediğini, çok sayıda askerle yola çıktığını, ama Kisra Anuşirvan'ın memleketini tahkim edip muhafaza altına almış olduğu için, Türk hakanının bir şey yapamadan geri döndüğünü de nakletmektedir. Bu hakanı, Hun ordusunu katleden, birçok yeri almış bir kimse olarak tanıtmaktadır (İbnü'l-Esir 1985: 393). Bu Türk hükümdarı dönemin tarihî olaylarına göre Eftalitleri mağlup eden, Göktürk Yabgusu İstemi Yabgu olmalıdır. Diğer bilgilerde ise Anuşirvan'ın, Firuz zamanında yapılan kale ve savunma duvarlarını tahkim ettirdiği anlaşılmaktadır.

Mağribli coğrafyacı Himyerî, XIII. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eseri *Ravzu'l-Mi'târ* adlı eserinde Cürcan'ı tanıtırken sedde dair bilgiler vermekte, ancak ne zaman yapıldığını belirtmemektedir: "*Acemler, Türklerin saldırılarını engellemek için tuğla bir sur yapmışlardır. Bu sur dört fersah uzunluğundadır ve bir ucu denizden başlayarak Horasan dağlarına kadar uzanır. Her fersahta bir kale vardır*" (Mukaddesî 2015: 354'den naklen).

Hamdullâh el-Müstevfî, 1340'da tamamladığı *Nüzhetü'l-kulûb* adlı eserinde yapıyı "duvar, sed" olarak adlandırmış ve onu Firuz'un yaptırdığını yazmıştır: "*Sasani Kralı Firuz Turanlıların saldırılarını püskürtmek için Cürcan sınırında uzunluğu 50 fersah olan bir duvar inşa etti*" (Mustawfi 1919: 156).

Safevi dönemi tarihçilerinden Siyâkî Nizâm, seddi inşa eden olarak I. Hüsrev Anuşirvan'ı göstermektedir (Kiani 1982a: 73'den naklen). Kiani, bazı Orta Çağ kaynaklarının seddin uzunluğunu olduğundan çok fazla göstermeyi tercih ettiklerini ifade ederek, Devletşah'ın *Tezkiresi*'ni buna misal vermektedir. Buna göre XV. yüzyılda Devletşah, seddin "Amul'den Abiverd ve Merv'e ve Ceyhun'un diğer tarafından Fergana ve Hocend'in sınırlarına kadar uzandığını" yazmaktadır (Kiani 1982a: 73). Ancak bu eserin Necati Lugal tarafından yapılan Türkçe tercümesinde sedde dair açık bir bilgi olmayıp, sadece İran mitolojisindeki Destan-ı Veys u Ramin'de yer alan "Areş ve Tahmures'in dünyayı bir ok atarak paylaşmaları ve ikisi arasındaki hududun izlerine hâlâ tesadüf edildiğine" dair bir ibare mevcuttur (Devletşah 1977: 97).

Sed üzerinde bilimsel çalışmalar XX. yüzyılda yapılabilmektedir. 1930'lardaki çalışmalar sırasında bir zemin ve hava araştırması yararlı bilgiler sunmuştur. 1933'de W. Schweitzer, Kümbet-i Kabus ve Hazar denizi arasındaki seddin büyük kısmını haritalandırmıştır. Bu haritada 18 kalenin birbirinden yaklaşık 5 ile 7 km uzaklıkta olduğunu kaydetmiştir. E. F. Schmidt'in

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

havadan keşfi, 170 km toplam uzunluğa sahip seddin denizden doğudaki dağlara uzandığını göstermektedir. E. F. Schmidt, seddin Gürgan nehrinin kuzey kıyısına çok yakın uzandığını gözlemlemiştir. Seddin güney tarafında bulunan bütün kalelerinin, kuzeyden gelen bir düşmana karşı planlandığını görmüştür. Bu uzun savunma hattının garnizonları olarak yerleştirilmiş otuz bir kadar kale saymıştır (Kiani 1982a: 73-75).

1938 yılında, Lester Thompson, Deşt-i Gürgan'ın coğrafik bir çalışmasını yayınlayarak, Gürgan seddinin ilk kapsamlı açıklamasını sunmuştur. Onun belirttiğine göre bu sed, 1 ile 4 metre yüksekliğinde olup, genişliği yüksekliğinden yaklaşık dört kat büyüktü. Gümüş Tepe yakınlarında, Hazar denizinin altından Pişkamar sırtının dik kayalıklarına kadar 100 mil (160 km) doğuya uzanıyordu. Kuzey tarafındaki bir hendek, kabaca 2 m derinlikte ve yaklaşık bunun beş katı genişlikteydi. Thompson'a göre seddin önündeki hendek, hem hendek olarak kullanılmış, hem de seddin yapımı için gereken toprak buradan sağlanmıştı. Kümbet-i Kabus'un batısına uzanan duvarın uzun menzilleri çiftti ve genellikle kaleler tarafından korunuyordu. Kaleler arasındaki duvarlar düz bir hat boyunca inşa edilmişti (Kiani 1982a: 73).

Temîşe seddi ise ilk olarak 1964 yılında yüzey taramaları ve kazı yoluyla keşfedilmiştir. Özellikle tarihî gerekçelerle, bu seddin inşası için MS. VI. yüzyıl tarihi önerilmiştir. Bu bölgedeki dağların denize yakınlığı nedeniyle, Temîşe seddi 15 km uzunlukta olup, Gürgan seddinden çok daha kısadır (Nokandeh vd. 2006: 151-152).

1971-1978 yıllarında Kiani başkanlığındaki İran heyeti, 2005-2007 yılların arasında ise kalabalık bir İran ve İngiliz araştırma heyeti tarafından Gürgan bölgesi ve seddin kalıntıları kapsamlı bir şekilde incelenmiş, araştırma sonuçları yayınlanmıştır (Kiani 1982a; Nokandeh vd. 2006; Rekavandi vd. 2007).

c-Gürgan Seddinin Yapılış Amacı

Gerek Hazar çevresindeki Türk-Fars mücadelelerinin yoğun seyri, gerekse Orta Çağ dönemi kaynaklarının verdiği bilgilerde, seddin kuzeyden gelen Türk saldırılarını püskürtmek için tasarlanmış bir savunma yapısı olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca bu yazarların seddin yapılarıyla ilgili olarak İskender'e hiçbir referans vermemeleri de önemlidir.

Belâzuri, Cürcan (Gürgan) şehrinin etrafının tuğladan duvarlarla çevrili olduğunu; buranın halkının Türklerden korunmak için bu duvarı yaptıklarını, duvarın iki tarafından birisinin denize kadar uzandığını kaydetmektedir. Emevilerin Horasan'ı fethetmeye başladıkları dönemde Sicistan orduları komutanı Yezid b. El-Mühelleb'in (ölm. 720) Cürcan üzerine yürüdüğü sırada duvarın hâlâ ayakta olduğunu, Türklerin bu duvarı geçtiklerini haber vermektedir (El-Belâzuri: 1987: 483).

Taberî, Kubad'ın hükümdar olduktan sonra, Sol (Sul) memleketi tarafında ve Cürcan'da (Gürgan), halkı düşmanların tecavüzünden korumak amacıyla yontulmuş taşlardan şehir, kale büyük tepe ve başka birçok binalar yaptırdığını nakletmektedir (Taberî 1991: 1056).

Kudâme b. Cafer, 932 yılında tamamladığı *Kitâb el-harâc* adlı eserinde seddin Türk akınlarından korunmak için yapıldığını bildirmektedir: “*Türklerin Cürcan'a komşu çölleri vardır. Buradan girerek akın yaparlar. Cürcan halkı Türklerin akınlarından korunmak için bu hududa tuğladan bir duvar inşa etmişlerdi. Buna rağmen Türkler onlara galip geldi. Bu seddin yerini Sûl denen bir Türk hükümdarı ele geçirdi. Sonra, burasını Müslümanlar fethettiler*” (Şeşen 2001: 191'den naklen).

Himyerî, XIII. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eseri *Ravzu'l-Mi'târ* adlı eserinde benzer bilgiler nakletmektedir: “*Acemler, Türklerin saldırılarını engellemek için tuğla bir sur yapmışlardır. Türkler onlara Harezmi tarafından saldırır, fakat bir şey elde edemezlerdi. Türklerin hükümdarının adı Sûl idi*” (Mukaddesî 2015: 354'den naklen).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Mesudî ise 943 yılında kaleme aldığı eserinde, Anuşirvan'ın Kafkas bölgesinde inşa ettirdiği kale ve sedlerin Kafkas dağına komşu olan Hazar, El-Lan (Alan), Türk kabileleri, Serir (Avar) ve diğer kavimlerin saldırılarına karşı koymak için yapıldığını yazmaktadır (Mesudî 2011: 132). Bu kavimlerin büyük çoğunluğu Türk kökenlidir. Kafkasya geçitlerinden İran'a yönelen saldırıların bu geçitlerden sonra karşılaştıkları son savunma hattında ise Gürkan ovasını batı tarafından koruyan, Gürkan seddinin bir parçası olduğu kabul edilen Temîşe seddi yer almaktadır.

Gürkan seddinin batısında bulunan Temîşe seddinin stratejik amacı ise hendeği ve duvarıyla, Hazar denizinin güney kıyısındaki bereketli toprakları kuzeydoğudan gelen saldırılardan korumaktır. Ayrıca kalelerin Gürkan seddinin hiçbir zayıf noktasına izin vermeyecek şekilde bütün bölümlerinde (ve muhtemelen Temîşe seddinin her iki terminali yakınında) bulunması, bunların Gürkan seddinin her bölümü boyunca tetikte olan yeterli sayıda askerle ani saldırıları püskürtebilecek etkin sınır kontrolü ve savunma sistemleri olarak tasarlandığını göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 165-166).

Sed üzerinde çalışan İranlı ve İngiliz bilim insanları ise seddin yapılış amacıyla ilgili olarak farklı tezler ileri sürmektedirler. Kiani, Gürkan seddinin muhtemel Partlar döneminde II. Mihridates (MÖ. 121-91) tarafından Sakalar gibi kuzeydeki kavimleri "topraklarının dışında bırakmak" amacıyla inşa edildiğini düşünmektedir (Kiani 1982b: 76). Kiani, 1971 yılında başladığı çalışmalarının sonucunu şu şekilde özetlemektedir: Birincisi, seddin bütün bölümü pışmış tuğlalardan oluşmamaktadır. Çamur tuğlalar ve kırık pışmış tuğlalar da standart yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. İkincisi, araştırmalardan elde edilen sonuçlara göre, dış hendeğin duvar uzunluğu boyunca yapıldığı tam olarak belli değildir. Özellikle ilk mezar göz önüne alınırsa, kesinlikle hendeğin tüm sed boyunca hendek olarak görev yaptığı varsayımı sorgulanabilir. Üçüncüsü, gelecek için önemli bir kanıt olarak çeşitli kalelerdeki mesleki seviyelere işaret edilmektedir. Dördüncüsü, duvar hattı boyunca inşa edilmiş çok sayıda tuğla fırını hakkında bazı somut bilgiler bulunmaktadır. Beşincisi, çeşitlendirilmiş inşaat standartları, özellikle de preslenebilen hemen hemen bütün malzemelerin kullanımı eserin yapımında acil bir unsuru düşündürmektedir (Kiani 1982a: 77).

Diğer taraftan Nicola Di Cosmo ve Julia Lovell, Çin seddinin antik düz duvarlarının konumu ve yoğunlukla uzaktan kontrol yerlerine sahip oldukları gerçeğinden hareketle, gerçekten de "barbarlardan korunmak veya barbarlara karşı koymak" için inşa edilip edilmediğini sorgulamaktadırlar. Onlara göre "gerçekten de bu sedlerin konumu Çin'i savunmak için değil de, yabancı toprakları işgal etmek, topraklarından yabancı göçebeleri sürmek ve bu bölgelerdeki insanların hareketlerini kontrol etmek üzere askerî noktaların kurulmasını kolaylaştırmak için tasarlanmış olabileceğini" iddia etmişlerdir (Lovell 2008: 45-47). Bu iddiaların benzeri Türkiye'de daha önce yapılan bir yayında da yer almaktadır. Bülent Okay, yayınladığı bir makalesinde, Çin seddinin yapılış sebeplerini ele almıştır. Okay'a göre Çin seddinin sadece savunma amacıyla yapıldığını söylemek mümkün değildir. Çin seddinin yapılışındaki siyasi neden, askerî nedenden daha ön plandadır. Bu duvarın yapılışındaki temel amaç, bir tarım toplumu olan Çinlilerle göçebe kavimler arasındaki sınırı belirlemektir (Geniş bilgi için bakınız: Okay 1993: 27 vd).

Nokandeh ve çalışma arkadaşları, 2005 yılındaki araştırma sonucunda, Gürkan seddinin tam olarak tarihlendirilmesinin tartışmalı olmakla birlikte, yapılış amacının kuzeyden gelen yoğun saldırılar olduğunu kabul etmektedirler. Onlara göre uydu görüntüleri genel olarak en yeşil alanların Gürkan seddinin güneyinde bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, seddin, yerleşimin güneyi ve içiyle sınırlı bir savunma veya bölgesel duvar olduğunu göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 125).

Ancak aynı yayında Nokandeh ve çalışma arkadaşları, Nicola Di Cosmo ve Julia Lovell'in teorilerinin Gürkan seddi için de dikkate alınabileceğini düşünmektedirler. Bu teze göre Gürkan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

seddinin antik dünyadaki en iddialı ve büyük ölçekli su sistemlerinden biriyle eşit olarak birleştirilmesi, onun yapılışının hiçbir şekilde çaresiz bir acil durum önlemi olmadığına işaret etmektedir. V. yüzyılda Gürgan ovasını korumak için veya refahı en üst düzeye çıkarmak için güçlü bir Fars İmparatorluğu tarafından hesaplanmış, gelişmiş bir programın parçası olduğunu göstermektedir (Nokandeh vd. 2006: 167). Ancak Hazar denizi çevresinde özellikle V. yüzyılda gelişen tarihi olaylar, bu iddiaları doğrulamamaktadır. Sasaniler, batıda Doğu Roma (Bizans) ile mücadele ederken, kuzeyden sürekli gelen akınları geri püskürtmek ve bu önemli bölgeyi elde tutmak istemişlerdir. Mitolojik dönemlerden itibaren bu bölgelerde yapılan kalelerin varlığı bilinmektedir. Firdevsi, Dehistan kalesinden, kalenin geçit yerinden, Ak kaleden, İran-Turan arasındaki sınır muhafızlarından bahsetmektedir (Firdevsi 1956: 372, 374, 385, 387). Daha sonraları ise kuzeyden gelen Türk kavimlerinin saldırıları karşısında bu savunma sistemi yetersiz kalmış ve sed inşa edilmiştir. Anuşirvan döneminde Göktürk ordularının bu seddi ve istihkâmları aşamayıp geri döndükleri bilinmektedir. Bu savunma planında bereketli ve deniz ticaretine de imkân veren ovanın korunması esas alınarak böylelikle sulu tarımın yapılabilmesi, ticaretin hem karadan hem de denizden sürdürülebilmesi gibi diğer yararları da elbette gözetilmiş olmalıdır.

İranlı ve İngiliz ortak heyetin 2007 yılındaki araştırma sonuçları ise bu tespitleri doğrulamaktadır. Özellikle seddin inşasından önce, seddin kuzeyinde, bozkırda genişleyen yerleşimler, kaleler, çömlekler üzerinde ve su altındaki araştırmalarında aynı sonuca varmışlardır. Seddin inşa edilmesinden sonra kuzeydeki yerleşimlerin boşaltıldığı görülmüştür. Tuğlaların üretimi ve diğer ihtiyaçlar için gerekli olan su kanalları getirilmiştir. Bölgede seddin yanı sıra Garkaz bendi ve çeşitli su kanalları da kazılmıştır. Bütün bu bilgilere göre, Gürgan ve Temiše seddlerinin ana işlevi, zengin ve bereketli ovanın ekonomik, zirai ve ticari faaliyetlerine güvenli ve istikrarlı koşullar sağlamak olmuştur (Rekavandi vd. 2008a: 167-168). Yüzey araştırmaları, kazılar ve uydu görüntüleri sonucunda kaleler ve ilişkili binaların yoğunluğu ile güçlü bir askerî garnizonun varlığı tespit edilmiştir. Garnizondaki asker sayısı, kalelerin özelliklerinden hareketle tahminen 15.700-31.400 ile 50.000 kişi olarak hesaplanmıştır (Rekavandi vd. 2007: 95 vd).

d-Seddin Yapım Tarihi Meselesi

Seddin yapım tarihi ve kalelerinden herhangi birisinin içyapısının planı hakkında tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. 1928’de H.L. Rabino, önce seddi M.Ö. 330 da bölgeye gelen Büyük İskender’in yaptırdığını, daha sonra İskender’den dokuz asır sonra I. Hüsrev Anuşirvan zamanında bir kısmının yeniden inşa edildiğini ileri sürmüştür (Nokandeh vd. 2006: 122).

Lester Thompson, seddin yapılış tarihini MÖ. 4000 ve 8000 arasına yerleştirmeyi tercih etmiştir. Bu tarihlendirme, 1928’de Rabino’nun I. Hüsrev Anuşirvan tarafından yeniden inşa edilmeden önce seddin İskender tarafından ilk kez inşa edildiği iddiasını daha eski dönemlere götürmüştür (Kiani 1982a: 73).

1940 yılında Seddin havadan ilk keşfini yapan Erich F. Schmidt, seddin tarihlendirilmesi meselesiyle ilgili olarak yazdığı yazıda seddin “İskender’in fethi ve erken İslami dönem arasında” inşa edildiğini ileri sürmüştür. 1945’de Arne, seddin inşasını Sasani dönemiyle tarihlendirmiştir (Nokandeh vd. 2006: 122; Kiani 1982a: 75).

Kiani, kazılarda karşılaşılan mezarların türü ve çömlek şekilleri, tuğlaların boyutu ve seddin mimarisi, ilgili tesisler ve diğer alanlardakiler arasındaki benzerliklerden hareketle seddin Partlar dönemine (MÖ. 247-MS. 222) ait olduğunu savunmuştur. Ayrıca, Huff ve Kiani, seddin batıdaki en uç noktasının deniz içerisindeki konumunun, önerilen diğer tarihlerde Hazar denizindeki su seviyesiyle uyumunun zor olduğunu öne sürmüşlerdir. Kiani, Part dönemi içinde tarihsel gerekçelere dayanarak Kral I. Mithridates (MÖ. 167-132) veya II. Mithridates (MÖ. 121-91) dönemindeki erken bir inşaat varsayımını tercih etmiştir. Bu dönemler de İskitlerin (Saka)

Partlar için bir tehdit olduğu dönemlerdir. Fakat seddin yapım tarihi tartışmalı olarak kalmıştır. Günümüzde bazı bilim adamları Kiani'nin Partlar dönemine giden tarih önerisini kabul etmektedir (Kiani 1982b: 76-77; Nokandeh vd. 2006: 123).

Derbend regresyonu (gerilemesi) denilen Hazar denizindeki su seviyesinin düşmesi meselesi, Gürgen seddinin inşa tarihinin anlaşılması için önemli bir konu haline gelmiştir. Bu teoriye göre, Gürgen seddi inşa edildiğinde Hazar'ın su seviyesinin bugünkünden 2-4 m aşağıda olması gerektiği ileri sürülmektedir. Ancak bu şekilde, düşük bir seviyede, seddin inşa edilmesi ve önemli ölçüde batıya (Gürgen seddi örneği), kuzeye (Temişe seddi örneği) ve doğuya (Derbend seddi örneği) kadar genişletilmesi mümkün olabilirdi. Bu nedenle Hazar denizi bugünkü seviyesinin altında bir seviyede olmalıydı (Nokandeh vd. 2006: 124). Derbend regresyonu teorisinde, yani bu sedlerin Hazar denizi içinde kalan uç noktaları konusunda, Orta Çağ kaynaklarında çok önemli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler mevcut yayınlarda dikkate alınmamıştır.

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre, yirmi altı yıl hükümdarlık yapan I. Firuz'un döneminde birbirini izleyen yedi yıl müddetle büyük bir kuraklık ve kıtlık meydana gelmiş; pınarların, nehirlerin ve göllerin suları tamamen çekilmiş, hatta Dicle'nin bile suyu azalmıştır. Yedi yıl sonra yağmurlar yağarak sular çoğalmıştır (Taberî 1991: 1031; İbnü'l-Esîr 1985: 369). Taberî, Firuz'un yedi yıl süren kuraklıktan sonra, Cürcan (Gürgen) şehri ile Bab-ı Sal (Sul) yani Gürgen seddi arasında Ruşen-i Firuz şehrini kurduktan sonra ülkesini düzene koyduğunu ve arkasından Haytal (Eftalit) hükümdarı Ahşnuar (Ahşunvar) ile savaşmak üzere Horasan'a gittiğini bildirmektedir (Taberî 1991: 1032). Buna göre Firuz, Eftalitlerin yardımıyla tahta geçtikten sonra (458), bu uzun kuraklık döneminde seddi inşa ettirmiş, burayı büyük bir garnizon haline getirmiş ve daha sonra Eftalitler üzerine birinci seferini (475) yapmış olmalıdır.

Mesudî'nin *Mürücü'z-Zeheb* adlı eserinde, Anuşirvan döneminde, Sasanilerin su içinde duvar inşa etme teknolojilerine dair bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Sasani hükümdarı I. Hüsrev Anuşirvan tahta geçtikten sonra "*Bâbu'l-Ebvâb (Derbend) ve Kabh (Kafkas) dağındaki hükümdarlar kendi topraklarına saldırdığı için oraya bir sefer düzenlemiştir. Denizin içine şişirilmiş sığır tulumlarının üzerine taş, demir ve kurşunla bir sur yaptırmıştır. Sur yükselince bu şişirilmiş tulumlar denizin dibine oturmuş ve sur da su seviyesinden yüksekte kalmıştır. Elleri hançer ve bıçaklarla suya dalan adamlar, tulumları parçalayıp onun iyice dibe oturmasını sağlamışlardır. Mesudî bu surun, içinde bulunduğu 332 (M. 943-944) yılında dahi ayakta olduğunu söyler. Surun deniz içindeki bu kısmına düşman gemilerinin denizden yaklaşmasını engellediği için "kayd" adı verilmiştir. Anuşirvan daha sonra bu suru denizden Kabh dağına kadar uzatmış ve bazı yerlerine düşmanı takip etmek için kapılar koydurmuştur. Daha sonra ise suru Kabh dağı üzerinde sürdürmüştür...*" (Mesudî 2011: 233-234). Belâzurî de Anuşirvan'ın Kafkasya'da yaptırdığı seddin inşa teknolojisi hakkında bilgiler vermektedir. Buna göre seddin deniz tarafındaki kısmı büyük taşlar ve kurşunla yapılmıştır. Anuşirvan, gemilerle taş getirilmesini ve denize dökülmesini emretmiştir. Denizin dolması tamamlanınca, denizde üç mil uzunlukta duvarı devam ettirmiştir (El-Belâzurî 1987: 281).

Orta Çağ kaynaklarından İbn-i İsfendiyar, seddi I. Firuz'a (MS. 459-484) mal etmektedir (İsfendiyar 1905: 27). Tartışmalı olmakla birlikte bu konuyla ilgili çalışanlar arasındaki daha yaygın görüş, seddin Kral I. Hüsrev Anuşirvan'ın eseri olduğudur (Nokandeh vd. 2006: 122). Ancak İbnü'l-Esîr, Anuşirvan'ın Mazdek ve taraftarlarını öldürüp ülkesini düzene koyduğunu, büyük, küçük köprüleri ve yıkılan her şeyi tamir ve ıslah ettirip onları güzelleştirdiğini, yollarda köşkler ve kaleler yaptırdığını bildirmektedir (İbnü'l-Esîr 1985: 392).

Taberî ve İbnü'l-Esîr'in verdiği bilgilere göre I. Firuz dönemindeki yedi yıllık kuraklıkta nehirlerin suyu azalmış, Hazar denizinin seviyesi düşmüştür. Bu sayede sed deniz yatağında, suyun

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

çekildiği yere kadar inşa edilmiş olmalıdır. Daha sonra kuraklığın bittiği bildirilmekte olup, böylece denizin eski seviyesine gelmesi mümkündür. Mesudî ve Belâzuri'nin verdiği bilgiler ise Anuşirvan zamanında Sasanilerin deniz içine sed inşa etme veya tamir etme tekniğine sahip olduklarını göstermektedir. Ayrıca İbnü'l Esîr'in vurguladığı gibi Anuşirvan döneminde yıkılan bütün eserler tamir ettirilmiştir. Eftalit hâkimiyeti sırasında (Firuz-Kubad dönemleri) Sasanilerin Horasan'daki önemli sınır savunma yapıları tahrip edilmiş olmalıdır.

Kiani, seddin inşa tarihi için kapsamlı değerlendirmeleri yapmıştır: Kronolojik açıdan, gün ışığına çıkan yeni buluntular farklı tarihler vermektedir. Her şeyden önce, muhtemel Partlar dönemine ait tüm kapların orijinal bir kattaki varlığı göz ardı edilemez ve duvar inşaatının ilk aşamasının tarihini Sasani dönemi öncesine itecek gibi görünmektedir. Ahamenid, Part ve Sasani dönemleri boyunca siyasi, askerî ve ekonomik açıdan Gürgan ovasının büyük öneme sahip bir bölge olarak kalması elbette genel bir bilgidir. Fakat hem Part hem de Sasani dönemlerinin kuzey doğu İran'daki büyük refahı ve inşaatı temsil ettiği söylenebilirken, Sasani dönemi, büyük ölçüde (en az MS. 300'den itibaren) Hazar denizinin yüksek seviyeleri ile çakışmaktadır. Bu çakışma duvarın bugünkü batı sınırlarına kadar uzanmasını, o zamanın şartlarına göre imkânsız kılmaktadır. Ayrıca, Gürgan seddinin Partlar döneminde, I. Mithradates (MÖ. 171-138) zamanında ilk kez inşa edilmiş olması çok muhtemeldir ve belki de Sasani döneminde yeniden inşa edilmiştir. Kuzeyden gelen işgallerin baskısı zaten I. Mithradates'in zamanında hissediliyordu ve Part yerleşimlerinin önemli bir kısmını korumak için kalıcı bir tahkimat olan bu seddi inşa etmek mantıklı bir savunma stratejisi olarak görünmektedir (Kiani 1982a: 78).

Nokandeh ve çalışma arkadaşları tarafından seddin arkeolojik kalıntıları üzerinde radyo karbon ve ışık uyarımlı parlaklık (OSL: optik uyarlamalı lüminesans) testleri yapılmıştır. Optik tarihleme, mineral tanelerinin en son ne kadar zaman önce gün ışığına maruz kaldığını belirleyen arkeolojik bir yöntemdir. Testler sonucunda kalıntıların tarihlerinin uyumlu olduğu ortaya çıkmıştır. Gürgan seddinde kullanılan tuğlaların üretim tarihi için üç optik uyarlamalı lüminesans ve bir radyo karbon tarihi mevcuttur. Optik uyarlamalı lüminesans tarihleri MS. 346-526, MS. 376-556 ve MS. 286-486 olarak tespit edilmiştir. Radyo karbon tarihi ise %95,4 olasılıkla MS. 429-574 olarak tespit edilmiştir. Bu tarihlerin tamamı Sasani dönemine işaret etmektedir. Nokandeh, "biz güvenle seddin Part dönemine ait olması ihtimalini reddedebiliriz" demektedir. Bu dört tarih aralığının tamamı, seddin MS. V. yüzyılda inşa edildiğini gösteren MS. 429-486 dönemiyle örtüşmektedir. Bununla birlikte radyo karbon tarihi de dâhil olmak üzere tarihlerin üçü, inşaat tarihi için VI. yüzyılın erken dönemlerine ve hatta ikisi de VI. yüzyılın ortalarına kadar gidebilmektedir (Nokandeh vd. 2006: 161-162). Kalelerdeki askerî garnizonların bulunduğu yerlerde çıkan hayvan kemiklerinin büyük çoğunluğu radyo-karbon testlerinin sonucunda Sasaniler dönemiyle tarihlendirilmiş olup, MS. 433-610 yılları tespit edilmiştir (Rekavandi vd. 2007: 131-132). Bütün bu test sonuçları ağırlıklı olarak I. Firuz dönemine işaret etmekte olup, sonraki tarihlendirmeler I. Hüsrev Anuşirvan'ın dönemindeki onarım ve ilaveler olabilir.

Temîşe seddinin inşa tarihi için iki optik uyarlamalı lüminesans tarihi MÖ. 5-MS. 416 ve MS. 306-546; radyo karbon tarihi % 95,4 olasılıkla MS. 402-537 ile eşit olarak örtüşmektedir. Seddin kesin olarak MS. 402-537 döneminde inşa edildiğini söylemek mümkün değildir. Nokandeh ve arkadaşları, Temîşe seddinin Gürgan seddinden biraz daha erken veya geç veya kabaca onunla aynı zamana ait olabileceğini düşünmektedirler (Nokandeh vd. 2006: 162). Ancak daha sonraki araştırmalarda şu soru güdeme gelmiştir "Gürgan ve Temîşe sedleri iki farklı sed mi? Yoksa bir seddin iki parçası mı?". Gürgan ve Temîşe sedlerinin aynı seddin iki parçası olduğu ve aradaki kaybolmuş hattın Hazar suları altında kaldığı, muhtemelen bu hat boyunca da kalelerin olabileceği sonucuna varılmıştır (Rekavandi vd. 2007: 112-113).

2005 yılında İranlı ve İngiliz heyetinin yapmış olduğu bütün araştırmaların sonucunda şu tespitler yapılmıştır: Eftalitlere karşı yapılan savaşlar sırasında Firuz'un yönetimi altındaki Sasani ordusunun, bölgede sınır anlaşmazlıklarından doğan sık savaşların yaşandığı, İmparatorluğun sınırlarından çok uzak olmayan Gürgan antik kentini geçtiği ve buranın muazzam bir stratejik öneme sahip olduğu görülmektedir. V. yüzyılda seddin inşaat çalışmaları kesin olarak başlamış ve zamanında tamamlanmıştır. Kuşkusuz bu iddialı projenin arkasındaki temel faktörlerden birisi budur (Nokandeh vd. 2006: 164).

2007 yılında özellikle Gürgan seddi, kaleleri ve su kanalları üzerinde yoğunlaşan arkeolojik çalışmalarda elde edilen buluntulara göre seddin ve kalelerin kullanımından hareketle nispeten kısa bir zaman dilimi içinde inşa edildiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca kalelerin öncelikle inşa edildiği, duvarın inşası sırasında gelebilecek saldırılara karşı askerler yerleştirilerek savunma tedbirleri alındığı görülmüştür. Su altı araştırmaları Gürgan seddiyle çağdaş olan Temişe seddinin deniz içinde uzanan kalıntılarını doğrulamıştır (Rekavandi vd. 2008a: 174, 176).

e-Gürgan Seddinin Diğer Eski Çağ Sedleriyle Mukayesesi

Gürgan seddi, özelliklerine göre Macar ovası ve Çin arasında bilinen en uzun tarihî sed olarak kabul edilmektedir. Çünkü Çin seddi tek parça bir duvardan ibaret olmayıp, taş veya tuğladan yapılmış, yer yer de sadece bu malzemelerle kaplanmıştır. Yaygın düşüncenin aksine, Çin seddinin tamamlanması M.Ö. III. yüzyıla değil, geç Orta Çağ döneminin başlarına dayandırılmaktadır. Çin seddinin ilk bölümlerinin yapımında kesme taş veya tuğla değil, toprak, işlenmemiş taş ve ılgın ağacı gibi yerel malzemeler kullanılmıştır. Bu düz sedlerin bazıları daha uzun ve belirgin şekilde işaret ile haberleşme ve araziden yararlanma konusunda gelişmiş bir özelliğe sahipti. Ancak yapıları gereği daha basit ve sağlamlık yönünden daha zayıftılar (Nokandeh vd. 2006: 121).

Gürgan seddi, ölçeğine göre aynı dönemlerde Avrupa'da yapılmış antik sedlerle mukayese edilebilmektedir. İngiltere'deki iki ünlü emsalleri olan taş yapımı Hadrian seddi ve Antonine seddi (toprak) birleştirilse yine de Gürgan seddi daha uzundur. Sadece 548 km uzunluğundaki Alman Limes seddi, Gürgan seddinden daha uzundur. Alman Limes seddi, Germania Superior eyaletinde çok gelişmiş sur, hendek ve kazıklı çit şeklinde; Raetia eyaletinde ise geçidi olmayan ince bir duvar şeklinde inşa edilmiştir. Raetia'daki duvar yaklaşık 166 km uzunluğundadır (Nokandeh vd. 2006: 121).

Bu sebeplerle, hafriyat, düzleştirme gibi toprak işleri hariç tutulursa, Gürkan seddi, eski çağlarda dünyanın en uzun savunma duvarı olarak kabul edilmektedir. Gürkan seddi, Avrupa'daki emsallerinin tam tersine, bir geçidi taşıyacak kadar geniştir. Genişliği bazı bölümlerinde 10 m'den daha fazla olup, birçok bölümde ise 2 m civarındadır. Yani emsallerine göre daha büyük ölçekte yapılmış bir seddir. Alman Limes seddinden farklı olarak, Hadrian seddinde olduğu gibi kalelerle kaplıdır. Gürkan seddinin üzerinde bu tür 36 askerî yapı bulunmaktadır. Bunların üçü duvarın doğu kısmında son dönemlerde keşfedilmiştir ve sed boyunca devam etmektedirler. Seddin üzerindeki askerî yapılar, bu büyük düz duvara kalabalık bir daimi ordu yerleştirmek üzere tasarlandığını düşündürmektedir (Nokandeh vd. 2006: 121).

Sonuç

Gürkan ovası tarih boyunca siyasi, askerî, ziraî ve ticari açıdan çok önemli bir bölge olmuştur. Ticaret yollarının buradan geçmesi, ovadaki su kaynakları (Etrek ve Gürkan nehirleri), tarıma elverişli toprakları, Hazar denizi kıyısındaki limanları gibi sebeplerle stratejik bir önem taşımıştır. Kuzeyden gelen akınlara açık olan bu ovada, eski çağlardan itibaren çok sayıda şehir ve kalenin inşa edildiği bilinmektedir. Ancak bu kaleler ve istihkâmlar ovanın savunmasında yetersiz kalmış ve Sasaniler döneminde büyük bir sed inşaa edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Sözlü geleneğin tarih çalışmalarında göz önünde tutulması gereği, sedde verilen mahalli isimler dikkat çekmektedir. Firuz ve Anuşirvan isimleri seddin inşa ve onarım dönemlerine işaret etmektedir. Ayrıca Bab-ı Sul ismi seddin kuzeyinde tarihin hemen her döneminde mevcut olan Türk varlığını göstermektedir.

Tarih boyunca bu seddin kuzeyinde sürekli olarak çeşitli Türk kavimleri yaşamış ve bölgeye devamlı olarak akınlarda bulunmuşlardır. Sasaniler bir yandan Doğu Roma (Bizans) ile mücadele ederken diğer yandan da Hunlar, kuzeyde aniden beliren Akhunlar ve sonra Eftalitler ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sasani-Akhun mücadeleleri V. Behram Gur (MS. 421-438) döneminde başlamış ve II. Yazdegirt döneminde devam etmiştir. V. yüzyıl başlarında, Akhunlar diğer göçer gruplarla birlikte İran'a saldırılarını sürdürmüşlerdir. Eftalitler ise V. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sasaniler için bir tehdit haline gelmişlerdir. Sasani hükümdarı I. Firuz, Eftalitlerin yardımıyla tahta geçmiş, Gürgen ovasını askerî bir üs haline getirmiş ve daha sonra onlara saldırmaktan çekinmemiştir. I. Firuz, Eftalitlere karşı giriştiği seferlerde ordusunu Gürgen'da toplamış ve burada bir süre kalmıştır. Eftalitler üzerine çıktığı ikinci seferinde mağlup olarak hayatını kaybetmiştir. Eftalit saldırıları, I. Hüsrev Anuşirvan (MS. 531-579) dönemine kadar devam etmiştir. Horasan'da Arap fetihleri başladığında, Gürgen bölgesi artık Türklerin (Suliler) elindedir. Günümüzde ise bölgede (Türkmen Sahra) Türkmenler varlıklarını sürdürmektedirler.

Seddin yapın tarihi olarak Eftalitler karşısında mağlup olan Sasani hükümdarı I. Firuz dönemi öne çıkmaktadır. Bu seddin kuzeyden gelen akınları durdurmak ve ovadaki verimli düzlükleri korumak amacıyla I. Firuz zamanında inşa edildiği, I. Hüsrev Anuşirvan zamanında ise bazı ilave ve tamiratların yapıldığı anlaşılmaktadır. Sedde verilen Farsça isimler (Sedd-i Firuz, Sedd-i Anuşirvan, Bab-ı Sul), Orta Çağ kaynaklarındaki bilgiler ve son yapılan yüzey, su altı ve arkeolojik testler bu görüşü doğrulamaktadır. Bu sed boyunca ani saldırılara karşı hazırlıklı olarak bekleyen büyük bir askerî birliğin kalelerdeki varlığı tespit edilmiştir. Seddin deniz içindeki uzantılarının inşası, yani Derbend regresyonu denilen Hazar denizindeki su seviyesinin düşmesi meselesi ile ilgili olarak İbnü'l Esir, Mesudî ve Belâzuri'nin eserlerinde Firuz dönemindeki yedi yıl süren büyük kuraklık, Sasanilerin su içinde duvar inşa edebilme teknolojisine dair bilgiler meseleye açıklık getirmektedir. Kuraklık dönemleri bozkır kavimlerinin ekonomik bakımdan zorlandığı ve civardaki yerleşik kültürlerle yağma akınlarını artırdıkları dönemlerdir. Gürgen seddinin hızlı bir şekilde inşa edildiği, önceliğin kalelere verildiği arkeolojik incelemelerden anlaşılmıştır. Gürgen ve Temişe sedlerinin aynı seddin iki parçası olduğu, bu sed ile Gürgen ovasının hem denizden hem de karadan gelebilecek tehditlere karşı korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak Temişe seddi Gürgen seddinin inşasından sonra, özellikle denizden gelen saldırıların artması üzerine inşaa edilmiş olmalıdır. Bölgenin coğrafi yapısı bu açıklamaya izin vermektedir. Çin seddi tek parça olarak inşa edilmediği için Gürgen seddi aynı zamanda Macar ovası ve Çin arasındaki en uzun sed olarak da kabul edilmektedir.

KAYNAKÇA

- ADALIOĞLU, Hasan Hüseyin (2007), "Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lûgati't-Türk Adlı Eserindeki Türk Dünyası Haritası Üzerine Düşünceler ve Yorumlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.17, (Güz), s.1-27.
- AHMETBEYOĞLU, Ali (1995), *Grek Seyyahı Priskos (V. Asır)'a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- _____, (2001), *Avrupa Hun İmparatorluğu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- AKBULUT, Dursun Ali (2002), “Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan’da Türkler”, *Türkler*, C. I, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.831-844.
- ALTUNGÖK, Ahmet (2007), *IV. ve VIII. Yüzyıllar Arası Sasaniler Dönemi Türk-Fars İlişkileri*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ: (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- ASADOV, Farda (2002), “VII-IX. Yüzyıllarda Güney Hazar Bölgesinde Hükümlerlik Süren Türk Sûli Hanedanı”, *Türkler*, C. IV, (Çeviren: Bülent Keneş), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.311-316.
- AYTBAYEV, Abdulhalık (2002), “Massagetler Hakkındaki Eski Kaynaklar”, *Türkler*, C. I, (Çeviren: Kezban Acar), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s.632-636.
- DEVLETŞAH (1977), *Devletşah Tezkiresi*, I, (Çeviren: Necati Lugal), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- DURMUŞ, İlhami (2008), *İskitler (Sakalar)*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.
- EL-BELÂZURÎ (1987), *Fütuhu'l-Büldan*, (Çeviren: Mustafa Fayda), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ESİN, Emel (1979), “«Sûlî»ler» İslâm ile karşılaşan ilk Türkler «Sûl» (Çöl? Çor?) boylarından, Selçuklulara kadar, Hazar Denizi kıyılarındaki Oğuzlara dâir”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VII, Cüz 3-4, s.31-86.
- FİRDEVSİ (1956), *Şehname*, I, (Çeviren: Necati Lugal, Kenan Akyüz), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- HOWARD-JOHNSTON, James (2014), “The Sasanian state: the evidence of coinage and military construction”, *Journal of Ancient History*, Volume 2, Issue 2, s.144-181
- ISFANDIYAR, Muhammad B. Al-Hasan B. (1905), *An Abridged Translation of the History of Tabaristan*, (Edward G. Browne, M.A., M.B.), London: E.J. Brill.
- İBNÜ'L-ESİR (1985), *İslâm Tarihi El-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, C. I, (Çevirenler: Ahmet Ağırakça vd.), İstanbul: Bahar Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1998), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KÂŞGARLI MAHMÛD (2005), *Divânü Lugâti't-Türk*, (Çeviri, uyarlama, düzenleme: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- KIANI, M.Y. (1982a), “Excavations on the Defensive Wall of the Gurgân Plain: A Preliminary Report”, *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 20, s.73-79.
- _____, (1982b), *Parthian Sites in Hyrcania: The Gorgan Plain*, Berlin: Archaeologische Mitteilungen aus Iran.
- KONUKÇU, Enver (1973), *Kuşan ve Akhunlar Tarihi*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- KURTULUŞ, Rıza (1993), “Cürcân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. VIII, s.131-132.
- LOVELL, Julia (2008), *Çin Seddi Dünyaya Karşı 3000 Yıl*, (Çeviri: Yasin Kara), İstanbul: NTV Yayınları.
- MESUDÎ (2011), *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, (Arapçadan Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.

Turkish Studies

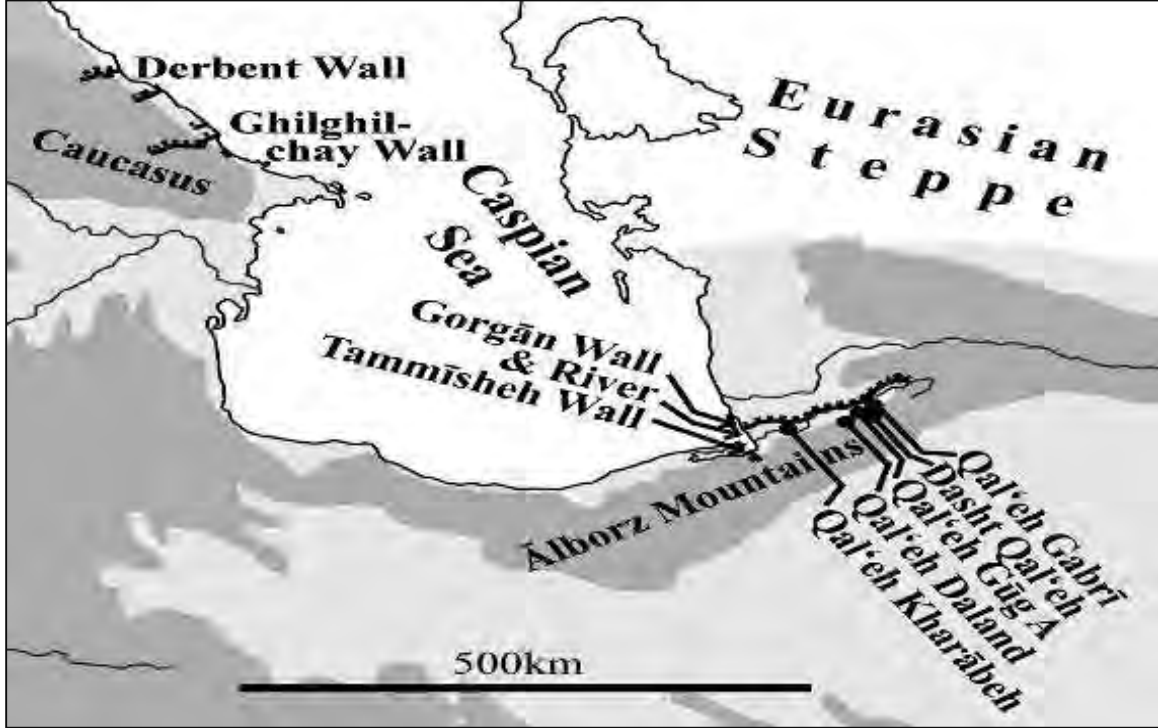
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

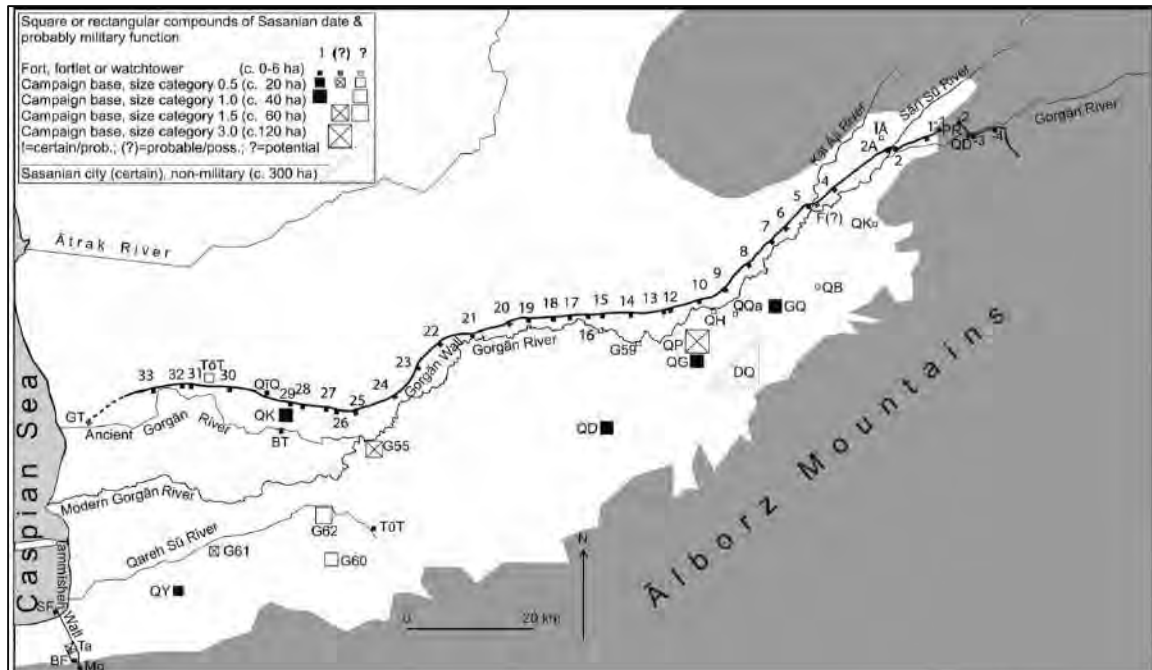
- MİNORSKY V. (2008), *Hudûdü'l-Âlem*, (Çevirenler: Abdullah Duman, Murat Ağarı), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- MUKADDESÎ, Muhammed b. Ahmed el-Mukaddesî (2015), *İslâm Coğrafyası (Ahzenü't-Takâsîm)*, (Çeviri ve Notlar: D. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları.
- MUSTAWFÎ, Hamd-Allâh Mustawfî of Qazwîn (1919), *The Geographical Part of the Nuzhat-al-Qulûb*, (Translated by: G. Le Strange), London: E.J. Brill.
- NÉMETH, Gyula (1982), *Attila ve Hunları*, (Tercüme eden: Şerif Baştav), Ankara: AÜ. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- NOKANDEH, Jebrael vd. (2006), "Linear Barriers of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and The Wall of Tammishe", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 44, s.121-173.
- OKAY, Bülent (1993), "Çin Seddi'nin Yapılış Nedeni Hakkında Değişik Bir Görüş", *Belleten*, C.LVII, S. 218, s.27-42.
- PALA, İskender (1993), "İskender mi Zülkarneyn mi?", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XXVI, s.117-146.
- PROCOPIUS (1914), *History of The Wars*, I, Books I and II, (With an English Translation By H.B. Dewling), London: William Heinemann.
- RAWLINSON, H.C. (1879), "The Road to Merv", *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography*, Vol. 1, No: 3, s. 161-191.
- REKAVANDI, Hamid Omrani vd. (2007), "An Imperial Frontier of the Sasanian Empire: Further Fieldwork at the Great Wall of Gorgan", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 45, s.95-136.
- _____, (2008a), "Sasanian Walls, Hinterland Fortresses and Abandoned Ancient Irrigated Landscapes: The 2007 Season on the Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe", *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol. 46, s. 151-178.
- _____, (2008b) "The enigma of the 'Red Snake': Revealing one of the World's Greatest Frontier Walls", *Current World Archaeology*, No: 27, s.12-22.
- SİVRİOĞLU, Ulaş Töre (2013), "Sâsânilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejileri", *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/5, Spring 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4691>, p. 675-703.
- ŞEŞEN, Ramazan (2001), *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TAŞAĞIL, Ahmet (1995), *Gök-Türkler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- _____, (1998), "Hazarlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XVII, s.116-120.
- TEZCAN, Mehmet (2007), "V. Yüzyılda Ermeni-Sasani Savaşları ve Ermenilere Hun Desteği", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.32, s.183-202.
- VAMBERY, Arminius (1864), *Travels in Central Asia*, London: John Murray, Albemarle Street.

EKLER

Ek 1: Hazar çevresindeki İran savunma duvarları (Howard-Johnston 2014).

Ek 2: Gurgan ve Temiše sedleri (Howard-Johnston 2014).

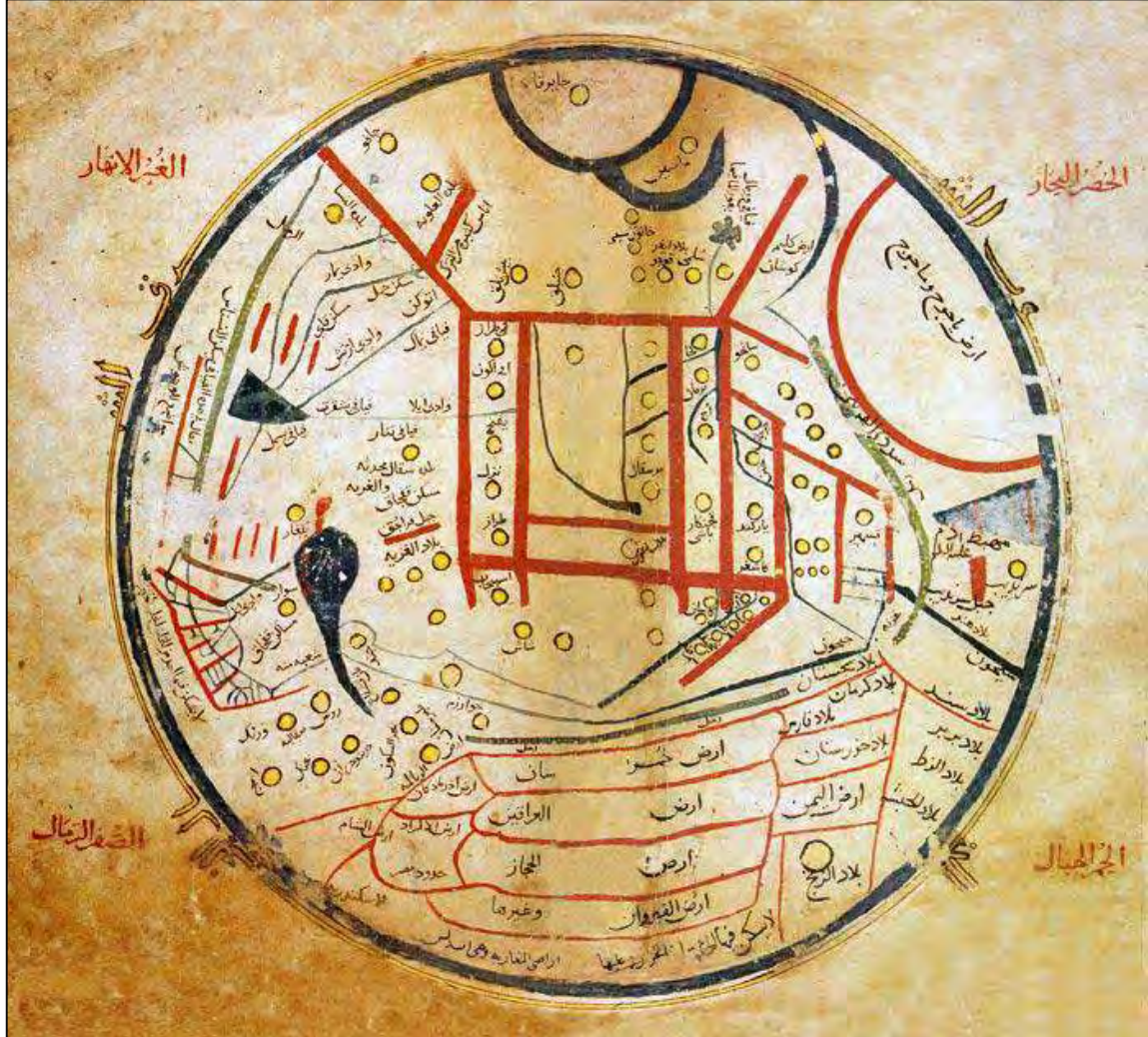

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 3: Kaşgarlı Mahmud'un haritasında Horasan diyarının hemen kuzeyinde yer alan sed (Kâşgarlı Mahmûd 2005).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek 4: 2005 yılı kazılarında Gürgan seddindeki 4 numaralı kale (Rekavandi 2008b)

Ek 5: 2005 yılı kazılarında ortaya çıkarılan Gürgan seddine ait bir bölüm (Rekavandi 2008b)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

CİHAN, C., Türk Akınlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgan Seddi (Sedd-i İskender), **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/5 Spring 2015, p. 107-130, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7887>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

AMERİKAN BOARD ARŞİVİNE GÖRE; 1878-1879 ZEYTUN'DAKİ ERMENİ İSYANI VE AMERİKALI MİSYONERLER*

*Mustafa ÇABUK***

ÖZET

Bu makalede Maraş'ta faaliyet göstermiş olan Amerikalı Protestan misyonerlerin 1878 yılında Zeytun'da meydana gelen Ermeni isyanı sırasında ve sonrasındaki faaliyetleri ele alınmıştır. Bu çalışmada öncelikle Amerikan Board adlı misyoner örgütünün kendi arşivinden yararlanılarak misyonerlerin isyancılarla olan ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Misyonerlerin zeytun'daki çalışmaları ve isyancılar lehine Amerika'da yaptıkları propaganda faaliyetleri irdelenmiştir. Misyonerlerin Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri raporlar ve mektuplar değerlendirilerek 1878 Zeytun isyanında misyonerlerin rolü ortaya konulurken isyanın misyonerlerin Zeytun Ermenileri arasındaki etkinliklerinin ve popülerliğinin artmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Zeytun Ermenileri büyük çoğunlukla Hristiyanlığın Gregoryen kilisesine bağlı oldukları için Protestan misyonerlerin Zeytun'daki faaliyetlerine önceleri şiddetle karşı çıkmışlar ve hatta Zeytun'a gelen Amerikalı Protestan misyonerleri darp etmişlerdir. Misyonerler, isyandan önceki yıllarda Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri mektup ve raporlarda, Zeytun Ermenilerini barbar, eşkıya, haydut olarak tanımlamışlardır. Ancak misyonerler sorunlardan ve kargaşalardan istifade etmeyi iyi bildikleri için 1878 yılında çıkan Zeytun isyanını kendi çıkarları doğrultusunda emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak kullanmışlardır. Misyonerler, isyan sırasında kendilerini Ermeni asilere ve halka birer kurtarıcı gibi göstererek sorunlardan fayda sağlamaya çalışmışlardır. Misyonerler gerçek dışı bilgilerle Batı dünyasının dikkatini Zeytun isyanına çekmeye çalışmışlar ve Amerika'ya gönderdikleri taraflı raporlarla Ermeniler lehine yayın ve propaganda yapmışlardır. Yağma, gasp ve hırsızlık üzerine bina edilmiş olan ve çok sayıda masum ve savunmasız Müslümanın Ermeni asilerce katledildiği isyanı Batı kamuoyuna özgürlük için yapılmış direniş olarak sunmuşlardır. İsyandan önce ve isyandan sonra misyonerlerin Zeytun Ermenileri hakkında yazmış odluları mektuplardaki ifadeler arasında çok büyük çelişkiler

* Bu makale "1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş Ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri Ve Ermeni Olayları" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarih Bölümü, El-mek: cabukm@yahoo.com

bulunmaktadır. İsyandan önce Zeytun Ermenileri için barbar, yağmacı, kavgacı güruh ifadelerini kullanırken isyandan sonra Zeytun Ermenilerini ahraman savaşçı gibi sunmuşlardır.

İsyan sırasında misyonerler, arabulucu rolü oynayarak Ermenilerle ilişkilerini geliştirmişler ve isyandan sonra Zeytun'daki faaliyetlerini artırmışlardır. Misyonerlerin Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri raporlarında; isyandan sonra Zeytunluların Protestan misyonerlere karşı tavırlarının değiştiği ve misyonerlere olan sempatiyelerinin arttığı bildirilmiştir.

Amerikan Board'a sunulan misyoner raporlara göre 1879'daki Zeytun İsyanı'nın misyonerlere şu katkıları olmuştur:

1) Zeytun da karışıklıklar ve isyanlar devam ederken Maraş'tan bir Protestan bayan gelerek, Zeytun'da 30 Ermeni ve 10 Protestan kadına ders vermeye başlamıştır. Zeytun'daki Gregoryen Papazlar, daha önce Ermeni kadınların Protestanlardan ders almasını yasaklamışlardı.

2) Maraş'taki misyonerlere ait okuldan mezun, Hanik Atsoon adlı bir Ermeni Zeytun'da misyonerlik faaliyetine başlamıştır.

3) Zeytun isyanı sırasında Zeytun'a sık sık gidip yerli halkla ve isyancı güruhla görüşen misyoner Henry Marden de isyandan sonra Zeytunlu Hristiyanların; misyonerlere ve Protestanlığa ilgi duymaya başladıklarını bildirmiştir.

4) İsyandan sonra Zeytun'u ziyaret eden Misyoner G.H. Montgomery de; Zeytun'da misyonerlerin ve son olayların etkisiyle İncil'e olan talebin arttığını belirtmiştir.

5) 8 Temmuz 1880 tarihli misyoner Henry Marden tarafından, Amerikan Board Sekreteri N.G. Clark'a yazılan mektupta; isyan sayesinde Zeytun'da itibar kazandıklarını ve Zeytun'da misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için bir ev inşa ettiklerini yazmıştı.

Anahtar Kelimeler: Misyonerler, Ermeniler, Zeytun, Maraş

ACCORDING TO AMERICAN BOARD ARCHIVES; 1878-1879 ZEYTUN ARMENIAN REVOLT AND AMERICAN MISSIONARIES

STRUCTURED ABSTRACT

In this study, we investigated American missionaries' activities, who were active in Marash in 1878 Zeytun Revolt. We focused on missionaries work during to revolt. In this article, firstly we got benefit from American Board missions' archives. We tried to find their relations with Armenian rebellions. Thus, we investigated missionaries' diaries and reports from their own archives. In this search, we realized that the letters and reports sent by them were totally against the Turkish people and soldiers who defended themselves. These reports were published as one-sided in the Western media. In this way, they made propaganda in favor of Armenian rebels in America. Thus, missionaries tried to rise their supporters among Gregorian Armenians in Zeytun. After 1878

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

revolt, Protestan missionaries popularities strengthened among Zeytun Armenians.

Zeytun Armenians were predominantly member of the Gregorian church, thus they strongly opposed Protestant missionaries and their activities in Zeitun, and even before they have beaten American Protestant missionaries who came to Zeitun. In the previous years before the rebellion, missionaries sent letters and reports to their centers to the United States. In these letters, Armenians of Zeitun were identified as the barbarians and bandits. But the missionaries have used the issue of the rebellion and turmoil of the Zeitun in 1878, as an opportunity to perform their own interests and aspirations. They tried to get benefit from problems and riots. Missionaries showed themselves as a savior to rebels and the Armenian public during the uprising. They sought to benefit from the issue. Missionaries tried to draw the attention of the western world to the Zeytun rebellion by using unreal information. They sent sided reports to the United States, so they have made propaganda and publication in America in favor of Armenians. Armenian rebellions were based on looting, extortion and theft, and during to this uprising a large number of innocent and defenseless Muslim were massacred by rebels. On the other hand, missionaries have presented these rebellions to the Western public as resistance for freedom. So letters were written by missionaries before revolt and after revolt had great contradiction with each other. Before revolt missionaries identified Armenians of Zeitun as the barbarians and bandits. On the other hand, during to uprising and after revolt they presented Armenians of Zeitun as heroes warrior.

Missionaries have played the role of mediators during the rebellion, have developed their relations with the Armenians. So, after the Zeitun rebellion in 1878 they increased their activities in Zeitun. In their reports missionaries claimed that, after the uprising Zeitun Armenians' attitude has changed towards the Protestant missionaries and their sympathies increased against the missionaries.

According to the report presented to the Center of the American Board, Zeitun Rebellion in 1879 were contributed to the missionaries about the following subjects:

1.) While unrest and revolts were continueing in Zeitun, a Protestant lady also came from Marash, began to give lessons to the 30 Armenian and 10 Protestant women in Zeitun. before uprising of Zeitun, Gregorian priests banned the Armenian women to learn from Protestant.

2.) An Armenian named Hanik Atsoon who was graduated from the school of missionaries in Marash, started missionary activities in Zeitun after uprising.

3.) During the Zeitun rebellion, missionary Henry Marden have gone Zeitun often and met rebels and inhabitants of the town. He reported that Christians of Zeitun began to pay more attention for Protestant missionaries after the Zeitun rebellion.

4.) One of the missionaries who visited Zeitun after the rebellion was GH Montgomery; he noted that working of the missionaries and recent events had increased demand for the Bible in Zeitun.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

5.) Missionary Henry Marden, wrote a letter to American Board Secretary NG Clark on 8 July 1880. In letter he wrote that owing to the Zeitun rebellion they got reputation in Zeitun and they built a house for conducting missionary activities.

Key Words: Missionaries, Armenians, Zeytun, Marash

Misyonerlerin Zeytun Ermenileri Hakkındaki Görüşleri

Zeytun, günümüzde Kahramanmaraş'a bağlı Süleymanlı nahiyesinin Osmanlılar döneminde kullanılan adıdır. Kahramanmaraş'ın yaklaşık 70 km batısında dağlık bir bölgede bulunan Zeytun, tarihte Türklerle Ermenilerin birlikte, iç içe yaşadıkları bir yerleşim yeri olmuştur. Zeytun'da yaşayan Ermeniler tarihte kanunsuzluklarıyla ve eşkıyalıkları ile meşhur olmuşlar ve birçok kez de Osmanlı Hükümetine karşı isyan etmişlerdir. Biz bu çalışmamızda 1850'lerden itibaren Maraş'ta faaliyet göstermeye başlayan Amerikalı Protestan misyonerlerin; Zeytun'daki bu isyanlardan da istifade ederek; bölgedeki Gregoryen ve Katolik Ermenilere yönelik Protestanlaştırma faaliyetlerini aktaracak ve özellikle de misyonerlerin 1879'da çıkan Zeytun İsyanının; çıkması ve yaygınlaşmasındaki rolleri üzerinde duracağız.

Misyonerlerin mektuplarından ve raporlarından; misyonerlerin yıllardır Zeytun'daki Ermenilere karşı ayrı bir sempatiye olduğu anlaşılmaktadır. 1861 yılında Zeytun'u ziyaret eden Misyoner G. H. White, Zeytun için: *"Devletten bağımsız, vergi ödemezler, dağ evlerinde güvendeler. Sultanın gücüne meydan okuyorlar. Kendi yollarında çok dindarlar, 5-10 kadarı Protestan oldu"* ifadelerini kullanmaktadır¹. Maraş'taki misyonerlerden Tillman Trowbridge Aralık, 1868 tarihinde Zeytun'u ziyaret etmişti. Onun Zeytunlular hakkındaki düşünceleri de 1861'de Zeytun'u ziyaret eden Misyoner G. H. White'den çok farklı değildir. Tillman Trowbridge; Zeytunlular için: *"Zeytun insanı burada vahşilikleriyle ve kanunsuzluklarıyla ünlüdür"* diyerek, onların bu özelliğine duyduğu hayranlığı ifade etmekte idi². Amerikalı misyonerlerden Thomas Christie de Ocak 1879 tarihli, Zeytun Ermenilerini konu alan mektubunda, Zeytun Ermenileriyle ilgili ilginç tespitlerde bulunmuştu. Bu tespitleri hiçbir yorumda bulunmadan aynen sunuyoruz³:

"Zeytun'un 8-10 bin nüfusu var. Zeytundaki insanlar gaddarlık ve vahşilikleriyle meşhurdur. Bozuk kiliselerine fanatik derecede bir bağlılıkları var ve Türklerden de nefret ediyorlar. 12 yıl önce(1867) Mr. Montgomery ilk kez Zeytun'a gittiğimde; Zeytunlu papaz kalabalığı galeyana getirmiş ve misyoner Montgomery ve yanındaki kişi atlarından çekilmiş, dövülmüş ve taşlanmıştı. Zeytun'da ilk kez Protestan olan bir adam da dövülmüştü. Zeytunlu kaba eşkıyalar, Türk idaresinde de pek sessiz durmadılar. Sonunda teslim olsalar da; Türk askerini de zaman zaman püskürttüler. Bu hususta bir kişi bunlara derinden sempati duyabilir. Fakat bu isyanlar özgürlük için değildir. Onlar kanun altında özgürlük de istemediler. Onların liderleri basit eşkıya liderleri idi. Bunlar Türkleri de Hristiyanları da yağmaladılar. Daima kendi aralarında da kavga ederler, bu kavgalar da çok kanlı olurdu.

Geçen yaz eşkıyalar Türk Kaymakamı Zeytun'dan çıkardılar. 4 ay boyunca Zeytun'da anarşi hüküm sürdü. Haydutluğun önü açıldı. Çevre köylere saldırdılar. Kervanları durdurdular. Zeytun'daki evlerini, çaldıkları yiyecek ve eşyalarla doldurdular. Antep'teki Merkezi Türkiye Koleji öğretmenlerinden Sewny -ki kendisi de Ermeni asıllı biridir- bunların eline düştü; karısının ve kendisinin her şeyini aldılar.

¹ PABCFM, Reel 642, No: 460

² PABCFM, Reel 642, No: 409

³ PABCFM, Reel 644, No: 241

Eşkiyalar çapulculuk yapıp; gece Zeytun'a gelip içki âlemleri, cümbüşler yaparlardı. Binalarda ateşler yükselir ve çalınan koyunlarla ziyafetler çekilirdi. Böyle bir durumda yangın çıkmış ve birçok ev yanmıştı...”

Amerikalı Protestan Misyonerler, ilk kez 1867 yılında, Zeytun'da da bir yerli Ermeni ile faaliyetlere başlamışlardı. Bu kişi; Ev Misyonerleri Toplumu (Home Missionary Society) tarafından desteklenmiştir. 1867 yılında, Maraş'taki vaaz evine ortalama 135 kişi gelmekteyken, Zeytundaki vaaz evine ise ortalama 20 kişinin devam ettiği anlaşılmaktadır⁴.

1878 Zeytun İsyanı

Zeytunlu Ermeni çeteciler 1877 yılında isyan etmişler ve Zeytun 6 ay kadar devlete isyan eden bir grup Ermeni isyancının kontrolünde kalmıştı⁵. Kozan Dağlarındaki Kozan Oğlu İsyanı ve Zeytun'daki Ermeni İsyanı; 1879 yılına gelindiğinde daha da yaygınlaşmıştı. Hatta misyonerler bu isyan yüzünden batıdaki dış istasyonlara yapılan turları bile durdurmuşlardı. Misyonerler Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri yıllık raporlarında; Zeytunlu Ermenilerin dağlara çıktıklarını ve çevre köylerdeki Müslümanlara karşı terör uyguladıklarını yazmışlardı. Kasım ayında Halep Valisi Kamil Paşa ve Maraş Mutasarrıfı Tevfik Paşa ile General Mazhar Paşa üç taburluk önemli bir askeri kuvvetle; Zeytun'a isyancıları yakalamaya gitmişlerse de pek başarılı olamamışlardı⁶. Tüm bu olanlara ve kendi yazdıkları raporlara rağmen Misyonerler; Müslümanlara ve Türklere karşı önyargılı olmaktan da hiçbir zaman geri durmamışlardı. Bu nedenle de; bir yandan kendileri açıkça Zeytun'daki Ermeni isyancıların komşu köylerdeki Müslümanlara terör uyguladıklarını ve aylardır Zeytun'u birkaç Ermeni çetecinin kontrol ettiğini yazarlarken; diğer yandan ise isyanı bastırmaya gelen Halep Valisini ve emrindeki Türk ordusunu “*Eğer misyoner Montgomery Zeytun'a gitmeseydi Türkler belki de katliam yapabilirdi*” diyerek suçlamaktan da kendilerini alamamışlardı.⁷ Misyonerler aslında Zeytun'daki problemi sürekli gündemde tutarak; Amerika'daki saf Hristiyanlardan maddi yardım toplamaya çalışıyorlardı. Bunun geçmiş örnekleri de vardı.

1876'da aynı şekilde ortada bir katliam olmadığı halde; Robert Kolej Müdürü George Washburn da; Bulgaristan'ın Batak bölgesinde Türklerin katliam yaptığı iddiasıyla Avrupalı hacıların ayağa kaldırmamış mı idi? Ki son zamanlarda Alman araştırmacıların yaptığı araştırmalarda, Bulgaristan'da böyle bir katliamın söz konusu bile olmadığı ispatlanmıştır. Robert Koleji yöneten misyonerlerin Maraş'taki arkadaşları da olayları aynı pencereden ve aynı önyargılarla görmekte idiler. Bu nedenle de; aynı önyargılarla ve argümanlarla Türklere saldırmaktan geri durmamışlardı. Misyonerler ve misyoner okullarının; nasıl bir Hristiyan taassubuna sahip olduklarını her iki olayda da açıkça ortaya koymuştu.

Buna karşılık dönemin Osmanlı yönetimi ise oldukça iyi niyetli idi. Nitekim Halep Valisi; Halep'teki İngiliz Konsolosunun ricasıyla misyoner Henry Marden'in Zeytun'u ziyaretine ve barış sağlanması için çalışma yapmasına izin vermiştir. Maraş'taki Protestan İlahiyat Okulu öğrencileri de Mr. Marden ile beraber Zeytun'a gitmişler ve barış yerine Ermenilere yardım çalışmaları yapmışlardı⁸. Zeytun isyanından hemen sonra, 1879'da Antep'teki Amerikalı misyonerlere ait *Ev Misyonu Toplumu* Zeytun'a Merkezi Türkiye Kolejinden yeni mezun olmuş bir Ermeni genci vaiz-öğretmen olarak göndermişti (Stone, 1984, s.148). Zeytun'a giden misyonerler Zeytun isyanını çok iyi bir fırsat olarak değerlendirmişler ve kendilerini Zeytun halkına kurtarıcı olarak takdim etmişlerdi. Ancak yine de Zeytun'luları Protestan yapamamışlar, her zaman bunun üzüntüsünü

⁴ PABCFM, Reel 640, No: 67

⁵ PABCFM, Reel 643, No: 92

⁶ PABCFM, Reel 643, No: 93

⁷ PABCFM, Reel 643, No: 93

⁸ PABCFM, Reel: 643, No: 93

duymuşlardı. Kendileri de bunu itiraf ederek; “*misyonerler olarak Zeytunlular için yaptıklarımızla onların kalbini kazandık. Fakat olaylar nedeniyle Zeytun’daki dinî çalışmalar çok az gelişme gösterdi*” demektedirler⁹.

Zeytun isyanında misyonerler, İngiltere’nin Halep Konsolosuyla beraber çalışmışlardı. 1879 Aralık ayında İngiltere’nin Halep Konsolosu Mr. Anderson; isyan sonrası hapsedilen terörist Ermeni mahkûmları ile görüşmek için Zeytun’a gelmişti. Mr. Anderson Zeytun’dan ayrılmasından birkaç gün sonra Zeytun asileri dağdan inerek, ceza evini basmışlar ve mahkûm arkadaşlarını serbest bırakmışlardı¹⁰. Zeytun İsyanının elebaşı olan Babek¹¹ ve arkadaşları tarafından İngiltere’nin Halep Konsolosu Anderson’a yazılan bir mektup Maraş Mutasarrıflığı Vekâletinde bulunan Fırka-i İslâhiye Kumandanı Mirliya Mazhar Paşa tarafından ele geçirilmişti. Ermenice yazılan mektupta, asiler konsolosa, kendileri için yaptığı çalışmalardan dolayı teşekkür ediyorlar ve konsolosa “*bize emrettiğiniz gibi hareket ettik, hem siz de biliyorsunuz ki emirlerinizden hiç çıkmadık... Bundan sonra ne şekilde hareket edelim? ...*” diyerek bu isyanda İngiltere’nin rolünü açıkça ortaya koyuyorlardı (Dinçaslan, 2006, s.15-16).

Bu olaylar üzerine Halep Valisi Kâmil Paşa olaya müdahale etmek için Zeytun’a asker sevk etmek istemiş, fakat bu girişim de Halep’teki İngiltere Konsolosu tarafından engellenmişti. Nitekim İngiltere’nin Halep Konsolosu, Maraş’ta bulunan Amerikalı misyoner Marden’e çektiği bir telgrafta: “*Ben valiyi bu gücü geri çekmesi hususunda ikna ettim ve sen Zeytun’a giderek barış görüşmelerini etkile ve bize rapor et*” diyerek, bu durumu açıkça ifade etmişti¹².

Mr. Marden, hemen Zeytun’a gitmiş ve orada bir hafta kalarak; Protestan, Katolik, Ermeni cemaatlerinin liderleri ve çetecilerle ayrı ayrı görüşmüştü. Ayrıca kaymakamla da bir görüşme yapmıştı. Ancak Mr. Marden’in görüşmelerinden beklenildiği gibi Osmanlı yönetimini oyalamaktan başka bir sonuç çıkmamıştı¹³. İngiliz Konsolosunun ve Halep Valisinin emriyle arabulucu olarak Zeytun’a giden misyoner Henry Marden, Zeytunlu çeteciler için şu hayranlık ifadelerini kullanmakta idi: “*Zeytunlular zorlu ve cesur insanlardır. Zeytunluların Müslüman bir yöneticiyi kabul etmeleri zor, bu Müslüman yönetici adaletli bir yönetim oluştursa bile Zeytunlular kabul etmez*”¹⁴.

İsyancı Ermeniler için bu ifadeleri kullanan bir kişi; acaba arabulucu olarak neler yapabilirdi? Zaten kendisi de bir şey yapacağına inanmıyordu. Sadece maksatlı ve mesnetsiz olarak Türkleri sürekli suçlamaktan başka bir faaliyeti de olmamıştır. Bu yıllarda; misyonerler azınlık isyanları ve Ermeni olayları hususunda Hristiyan taassubu ile hareket ederek; Osmanlı Devleti’ni ve Türkleri Avrupa’da cani olarak tanıtmışlar ve hâlâ da aynı taassubu sürdürmekte idiler. Nitekim 1894 yılında Sason’da çıkan Ermeni isyanını da; misyonerler ABD kamuoyuna Türklerin Ermenileri katlettikleri yalanıyla duyurarak, ABD’de Türkleri cani olarak göstermeye çalışmışlardı (Mazıcı, 2005, s.27).

Amerikan Board adlı misyoner örgütü ve bu örgütün misyonerleri; sadece isyanlar sırasında Amerika ve Avrupa kamuoyunu yanıltmakla, aşırı derecede abartılmış ve yalan haberlerle galeyana getirmekle de kalmamışlardı. I. Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin propaganda amaçlı olarak hazırladıkları, abartılı ve yanlış bilgilerden oluşan “Mavi Kitap” yayınlanır yayınlanmaz

⁹ PABCFM, Reel 643, No: 93

¹⁰ PABCFM, Reel 644, No: 240

¹¹ BOA. İMMS. 63/2982 Babek ve eşkıya arkadaşları Ağustos 1879’da Babiâli tarafından Selanik’e sürgüne gönderilmişlerdi.

¹² PABCFM, Reel 644, No: 240

¹³ PABCFM, Reel 644, No: 240

¹⁴ PABCFM, Reel 645, No: 46

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ABCFM’nin Başkanı James L. Barton, bu kitaptan 3000 nüsha sipariş ederek; hemen Amerika’daki etkili ve yetkili yerlere dağıttırmıştı (Şimşir, 2005, s.32).

Amerikalı tarihçi; Justin Mc Carthy; misyonerlerce dağıtılan bu Mavi Kitap için yıllar sonra şunları yazmaktadır: “*Propaganda malzemesi olarak yazılan bu kitaptaki belgeler tamamen sahte ve düzmedir. Mavi Kitap’ta olayları anlatanların 4’de birinin kimliği bilinmiyor. Kitap’ta belge diye sunulanlar Taşnak gazetelerinden yapılan alıntılardır. Bunlar büyük yalanlar değil, aptalca yalanlardır*” (Şimşir, 2005, s.30).

Zeytun’daki isyanı bastırmak için Osmanlı hükümetinin; Zeytun’a askeri kuvvet göndermeye başlaması üzerine, misyonerler Halep’teki İngiliz Konsolosuna telgraf çekmek istemişlerdi. Ancak telgraf telleri kesik olduğu için Maraş’taki misyonerlerden Mr. Christie ve bir misyoner arkadaşı atla Halep’e giderek, İngiltere’nin Halep Konsolosu Mr. Anderson’a, misyoner Henry Marden’in raporunu ulaştırmışlardı. Ayrıca Halep Valisiyle de görüşerek askeri güçlerin Zeytun’a gitmemesine, Maraş Mutasarrıfı Tevfik Paşa, Maraş Belediye Başkanı Mehmed Said Efendi, Zeytun Kaymakamı ve telgraf operatörünün görevden alınmasına sebep olmuşlardı¹⁵. Maraş Mutasarrıflığına Mustafa Paşa tayin edilmişti. ¹⁶ Zeytun Kaymakam Vekilliğine de Sarkis Efendi tayin edilmişti¹⁷. Halep Valileri Kâmil Paşa ve İngiliz Said Paşa; bu yıllarda sadece İngiliz Konsolosun isteklerini birer birer yerine getirmekten başka bir şey yapmamışlardı. Bu yıllarda Kâmil Paşa İstanbul’a tayini, yerine Vali olan Said Paşa da hastalığı ile uğraşmaktadır. ¹⁸ Vali;1879 yılında, bir telgrafla Maraş Mutasarrıfından; misyoner okullarındaki öğretmenlerden ve Protestan Ermenilerden Baron Sarkis’in de Zeytun’a gitmesini ve olayları teskin etmesini istemişti. Bunun üzerine Maraş Mutasarrıfı; Kaymakam Vekilliğine tayin edilen Baron Sarkis’le birlikte 100 kadar Çerkez’i de Zeytun’a göndermişti. Zeytunlu Ermeni çeteciler; arabulucuyu korumak için Zeytun’a gelen Çerkezlere de saldırarak 8–10 kişiyi daha öldürmüşlerdi. Misyonerlere göre Zeytunlular yine de iyi niyetli davranarak, Çerkezlerin ölümlerini gömme hususunda aracı olmuşlardı. Misyonerler Zeytun eşkiyasının bu davranışını oldukça “*barışçıl (!)*” bulmuşlardı¹⁹. Sultan II. Abdülhamid Halep Valisi Kıbrıslı Kâmil Paşa’yı; Zeytun İsyanı’nda bölgeye gönderdiği Mazhar Paşa’nın raporu²⁰ üzerine “İngiltere’nin Halep Konsolosunun tesirinde kaldığı” gerekçesi ile azletmiş ve bu azil İngiltere’nin protestosuna sebep olmuştu. ²¹

1894–1895 yıllarındaki Ermeni olaylarında da misyonerler; Maraş’ta olduğu gibi Osmanlı Ülkesi’ndeki nüfuzlarını daha da genişletmeye çalışmışlardı. Osmanlı Arşiv raporlarına göre; Kayseri’de Dr. Doodd, İzmir’de Mr. Barlett, İstanbul’da Dr. George Gerrick, Trabzon’da Dr. Parmelee mevcut durumdan istifa ederek; Ermeniler üzerindeki nüfuzlarını artırmaya çalışmışlardı (Mutlu, 2005, s.310). Amerikan Protestan misyonerlerden Papaz John E. Meril de 1915’de Zeytun Ermenilerinin tehciri sırasında şunları söylemişti: “*Maraş bölgesinin okumuş ve kabiliyetli Hristiyan halkının göç ettirilmesi, Amerikan misyonerlerinin menfaatine direk bir darbedir. 50 yıl süren bir çalışmanın ve binlerce dolar masrafın neticesi tehlikeye sokulmaktadır*” (Yurtsever, 1983, s.277). Misyoner Merril’in de ifade ettiği gibi Amerikalı misyonerler bölgedeki Ermeniler için çok büyük paralar harcamışlardır. Bu sözler Amerikalı misyonerlerin çalışmalarının hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından oldukça ilginçtir.

Amerikalı Misyoner Henry Marden’in 1879 Zeytun İsyanı Sırasındaki Faaliyetleri

¹⁵ PABCFM, Reel 644, No: 240; BOA. DH. MKT. 1328728, 1336/21, 1337/62,

¹⁶ BOA. Y. A. RES.13/46

¹⁷ BOA. Y. A. RES.4/32

¹⁸ BOA. YEE. KP. 1/40, Y.A. HUS. 164 /133

¹⁹ PABCFM, Reel 644, No: 241

²⁰ BOA. Y. PRK. AZJ. 3/8

²¹ BOA. YEE. KP. 1/35, 1/36

Misyoner Henry Marden İngiltere'nin Halep Konsolosunun ve Osmanlı Devleti'nin Halep Valisinin emriyle arabulucu olarak Zeytun'a gitmişti. Marden; Zeytun'da nüfusun çoğunun Ermeni olduğunu, ayrıca kasabada 100 kadar Protestan ve yine 100 kadar da Katolik Ermeni'nin yaşadığını belirtmiştir²². Misyonerler Maraş'tan yazdıkları mektuplarda Türkleri kötölemek için asılsız iddialarda da bulunmuşlardır. Henüz bir askerî müdahale olmadığı halde misyoner Henry Marden Zeytun'dan; sanki Zeytun'daki herkes Osmanlı Devleti tarafından öldürülecekmiş gibi "*Zeytun'da 10 bin hayat yaşamalı*" başlıklı mektuplar yazmıştı. Halbuki Marden bunları yazdığında; Osmanlı Hükümeti oraya henüz askerî bir birlik bile göndermemişti. Yine aynı misyoner papaz; isyandan sonra da kendilerinin Zeytun'u koruduğunu belirterek; kasabadaki Ermeni papazlara Protestan olmadıkları için tepki göstererek; buna karşı bölge insanını Protestan yapmak için nasıl gayret gösterdiklerini anlatıyordu.²³ Aşağıdaki ifadeler de Mr. Henry Marden'in Zeytun isyanıyla alakalı diğer itiraflarıdır: "*Önce ben, sonra da Mr. Montgomery kasabayı Türklerden koruduk. Binlerce Hristiyan, merhametsiz Türkler tarafından sıkıştırılırken boş ve sessiz duramazdım. Ben İngiliz Konsolosuna tam raporlar gönderdim o da bu raporları Babilî'ye ve İngiltere Büyükelçiliğine gönderdi*"²⁴. "*Zeytunla ilgili her türlü durumu Halep'teki otoritelere rapor ettim. Ayrıca Zeytun'daki bu politik sorunlar sayesinde İncil çalışmaları için geniş bir kapı açılacağına inanıyorum*"²⁵.

American Board'a sunulan raporlara göre 1879'daki Zeytun İsyanı'nın misyonerlere çok önemli katkıları olmuştu:

1) Zeytun da karışıklıklar ve isyanlar devam ederken Maraş'tan bir Protestan bayan gelerek, Zeytun'da 30 Ermeni ve 10 Protestan kadını okutmaya başlamıştır²⁶.

2) Maraş'taki misyonerlere ait liseden mezun Ermeni Hanik Atsoon adlı biri de Zeytun'da çalışmaya başlamıştır²⁷.

3) Protestanlığı yaymaya çalışan misyonerler 1879'daki Zeytun isyanını kendi işlerinin açılması için bir fırsat olarak görmüşlerdi. Zeytun halkına kendileri için çalıştıklarını göstermeye çalışarak, onlardan taraftar toplamaya çalışmışlardı.

4) Zeytun'daki Papazlar; Ermeni kadınların Protestanlardan ders almasını daha önce yasaklamışlardı. Buna rağmen Zeytun isyanı sırasında bazı Ermeni kadınlar Protestanlardan ders almaya devam etmişlerdir²⁸.

5) Zeytun isyanı sırasında Zeytun'a sık sık gidip yerli halkla ve isyancı grupla görüşen misyoner Henry Marden de isyandan sonra Zeytunlu Hristiyanların; misyonerlere ve Protestanlığa ilgi duymaya başladıklarını belirterek kendisini Zeytun'daki her kesimden insanın gayet iyi karşıladığını belirtmiştir²⁹.

6) İsyandan sonra Zeytun'u ziyaret eden Misyoner G.H. Montgomery de; Zeytun'da misyonerlerin etkisiyle ve son politik problemlerin etkisiyle İncil'e olan talebin arttığını belirtmiştir³⁰.

²² PABCFM, Reel 645, No: 42

²³ PABCFM, Reel 645, No: 101

²⁴ PABCFM, Reel 645, No: 46

²⁵ PABCFM, Reel 645, No: 42

²⁶ PABCFM, Reel 645, No: 48

²⁷ PABCFM, Reel 643, No: 94

²⁸ PABCFM, Reel 645, No: 48

²⁹ PABCFM, Reel 645, No: 46

³⁰ PABCFM, Reel 643, No: 94

7) 8 Temmuz 1880 Tarihli, Henry Marden'in, American Board Sekreteri N.G. Clark'a yazdığı mektupta da: “Zeytun'daki çalışmalarımızı ilerletmeyi ve geçen iki yıl boyunca Zeytun'daki politik meselelerde elde ettiğimiz prestijimizden yararlanmaya çalışıyoruz. Zeytun'daki her sınıftan insan bize kalpten hoş geldin dedi. Zeytun'da vaaz ve İncil okutulması için bir ev inşa ettik” denilmiştir³¹.

Sonuç

Zeytun Ermenileri büyük çoğunlukla Hristiyanlığın Gregoryen kilisesine bağlı oldukları için Protestan misyonierlerin Zeytun'daki faaliyetlerine önceleri şiddetle karşı çıkmışlar ve hatta Zeytun'a gelen Amerikalı Protestan misyonierleri darp etmişlerdir. Misyonierler, Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri mektup ve raporlarda, Zeytun Ermenilerini barbar, eşkıya, haydut olarak tanımlamışlardır. Ancak misyonierler sorunlardan ve kargaşalardan istifade etmeyi iyi bildikleri için 1878 yılında çıkan Zeytun isyanını kendi çıkarları doğrultusunda emellerini gerçekleştirmek için bir fırsat olarak kullanmışlardır. Misyonierler, isyan sırasında kendilerini Ermeni asilere ve halka birer kurtarıcı gibi göstererek sorunlardan fayda sağlamaya çalışmışlardır. Misyonierler gerçek dışı bilgilerle Batı dünyasının dikkatini Zeytun isyanına çekmeye çalışmışlar ve Amerika'ya gönderdikleri taraflı raporlarla Ermeniler lehine yayın ve propaganda yapmışlardır. Yağma, gasp ve hırsızlık üzerine bina edilmiş olan isyanı Batı kamuoyuna özgürlük için yapılmış direniş olarak sunmuşlardır. İsyan sırasında misyonierler, arabulucu rolü oynayarak Ermenilerle ilişkilerini geliştirmişler ve isyandan sonra Zeytun'daki faaliyetlerini artırmışlardır. Misyonierlerin Amerika'daki merkezlerine gönderdikleri raporlarında; isyandan sonra Zeytunluların Protestan misyonierlere karşı tavırlarının değiştiği ve misyonierlere olan sempatilerinin arttığı bildirilmiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri

BOA. DH. MKT. Belge No: 1328728, 1336/21, 1337/62,

BOA. İMMS. Belge No: 63/2982

BOA. Y. A. RES. Belge No: 13/46

BOA. Y. A. RES. Belge No: 4/32

BOA. YEE. KP. Belge No: 1/40

Y.A. HUS. Belge No: 164 /133

BOA. Y. PRK. AZJ. Belge No: 3/8

BOA. YEE. KP. Belge No: 1/35, 1/36

Papers Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions

PABCFM, Reel 640, Belge No: 67

PABCFM, Reel 642, Belge No: 460

PABCFM, Reel 642, Belge No: 409

³¹ PABCFM, Reel 645, No: 63

PABCFM, Reel 643, Belge No: 92,
 PABCFM, Reel 643, Belge No: 93
 PABCFM, Reel 643, Belge No: 94
 PABCFM, Reel 644, Belge No: 240
 PABCFM, Reel 644, Belge No: 241
 PABCFM, Reel 645, Belge No: 42
 PABCFM, Reel 645, Belge No: 46
 PABCFM, Reel 645, Belge No: 48
 PABCFM, Reel 645, Belge No: 63
 PABCFM, Reel 645, Belge No: 101

Kitap, Makale ve Tezler

- ÇABUK, Mustafa, **1875–1925 Yılları Arasında Adana, Antakya, Antep, Maraş Ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri Ve Ermeni Olayları**, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2013.
- DİNÇASLAN, A.bdullatif, **Zeytun ve Çevresindeki Ermenilerin İsyanları (1895-1921)**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2006.
- EYİCİL, Ahmet, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, 3. Baskı, Ankara, 2008.
- MAZICI, Nurşen, **ABD'nin Güney Kafkasya Sorunu Olarak Ermenistan Sorunu**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.
- MUTLU, Şamil, **Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları**, Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005.
- STONE, Frank A., **Academies for Anatolia: A Study of the Rationale, Program and Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board In Turkey: 1830–1980**, University of Connecticut, Lanham-New York- London, 1984.
- ŞİMŞİR, Bilal. N., **Ermeni Meselesi 1774–2005**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005.
- YURTSEVER, Cezmi, **Ermeni Terör Merkezi Kilikya Kilisesi**, Bayrak Yayıncılık, İstanbul, 1983.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ÇABUK, M., Amerikan Board Arşivine Göre; 1878–1879 Zeytun'daki Ermeni İsyanı Ve Amerikalı Misyonerler, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 131-140, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8134>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
 Volume 10/5 Spring 2015

NURETTİN RÜŞTÜ VE CADALÖZ GAZETESİ*

*Sevim ERDEM***

*Neslihan SANDIKÇI****

ÖZET

Osmanlı modernleşmesinde son derece önemli bir rol oynayan basın, pek çok türün ortaya çıkmasında da önemli bir rol oynamıştır. II. Meşrutiyetin ilan edildiği 24 Temmuz 1908 tarihi siyasal ve kültürel alanda büyük değişimin yaşandığı bir dönem olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, tarihimizde farklı bir örgütlenme mantığıyla cemiyet, parti, okul, basın, ekonomi hatta askeri alanda aynı anda teşkilatlanan bir kuruluştur. Meşrutiyet döneminde ittihatçı basının yanında her grup, cemaat ve görüş yayın faaliyetine katılmış, yerel basının gelişmesine katkı sağlamıştır.

Bu dönemin getirdiği coşku ile mizah basınında büyük bir canlılık meydana gelmiş olup, ardı ardına birçok mizah gazete ve dergileri yayımlanmıştır. II. Meşrutiyet öncesinde otuz yıl süren bir istibdat dönemi yaşanmış ve basına uygulanan sansür nedeniyle basın gerilemiştir. Ancak II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda basında meydana gelen patlamadan mizah basını da payını almıştır. Bu dönemde hem geleneksel tarzda hem de Batılı anlamda mizah gazeteleri yayınlanmıştır.

İttihatçı basın, muhalefet döneminde savunduğu hak, özgürlük, kardeşlik, adalet ve sistem düşüncelerinde tutarlılığı; İttihat ve Terakki iktidarı devrinde sürdürememiştir.

Cadalöz Gazetesi adından da anlaşılacağı gibi Cadalöz'un yer aldığı bir kadın karakterini sürekli konuşturmuştur. Aslında cadalöz ulusal bir karakter olmakla beraber, Türk kuklalarında sıkça konuşturulan ve lafını esirgemeyen sert bir karakterdir.

Cadalöz Gazetesi 1911 yılında Nurettin Rüştü ve Haydar Rüştü tarafından yayınlanmaya başlanan bir mizah gazetesidir. Gazete, mizah gazetesi olmakla beraber dönemin sosyal, ekonomik, siyasal, toplumsal konularını haftada iki gün yayın yaparak, altı ay süre ile değerlendirmiştir. Gazete Türkçe yayın yapmıştır. Cadalöz Gazetesi geleneksel tarzda yayın yapan bir mizah gazetesidir.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: sevimerdem23@hotmail.com

*** Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilimdalı Yüksek Lisans Öğrencisi

İttihat ve Terakki yönetimi basın üzerinde baskıcı bir tutum izleyerek kendine muhalif olan gazeteleri ve dergileri kapatmıştır. Cadaloz'da bu baskıdan nasibini almış yayın hayatına 4 Nisan 1911'de başlamış, son sayısını 9 Eylül 1911'de çıkarmıştır. Gazete yazarları daha sonra okuyucularına söylemek istediklerini "Cadaloz'un Devesi" adlı kitapta devam ettirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, Cadaloz Gazetesi, Nurettin Rüştü

NUREDDIN RUSHDIE AND CADALAZ NEWSPAPER

STRUCTURED ABSTRACT

The modernization of the Ottoman Empire is an extremely important role in the press, many played an important role in the emergence of type II. The Constitution was proclaimed on July 24, 1908 big historic political and cultural areas has been a period of experiencing the change.

Committee of Union and Progress is a foundation organized with a distinguished organization style in committee, party, school, media, economics, and even military. During Constitutional Monarchy period all groups, congregations and ideologies joined in publishing activities alongside with the unionist media, and contributed in the development of local media. After the declaration of Second Constitutional Monarchy there was a mass social renaissance. In July 24th, 1908 newspapers did not send their articles to the censorship office. There was a publishing rush in newspapers, magazines, and books. Woman's movement, worker's movement sprawled.

This period brought a great vitality, enthusiasm and humor, media reports have occurred one after another, whether a lot of humor published newspapers and magazines. II. Prior to the thirty-year-long constitutional monarchy in the period due to the censorship applied to the press and bad attitude don't piss me the press declined however in the Ottoman Empire during the period of constitutional monarchy in the press and the from the exposition has taken its share of humor. In this period, both in the traditional manner and sense of humor published in Western newspaper.

Unionist media lost its coherence, which it supported in relation with equity, liberty, fraternity, justice and democratic system, during Committee of Union and Progress period.

Cadaloz (Crone) Newspaper, as it could be derived from the title, made speak a woman character in a cartoon series. Though a national character, crone, who is a straightforward character, is frequently played in Turkish puppet plays.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

A significant number of articles in Cadalog Newspaper dealt with political issues. These articles were mostly based on Committee of Union and Progress, the First Parliament, parliamentarians, Balkan policies (Montenegro, Crete, Albania).

Cadalog Newspaper used a traditional humor and its cartoons were gained widespread attention. Titles under the cartoons were written in Turkish. Likewise, the paper was monolingual. In Second Constitutional Monarchy, Ottoman State faced great problems in Balkans. 1911 is the year in which not only the big European states but only Balkan states started to make secret alliances or failed to agree on sharing Ottoman lands. Cadalog Newspaper usually covered these issues in its columns.

Humor newspaper is not only a must-character text, which was also used along with cartoons. Hag Newspaper of the cartoon where vermin includes ğ of the evil that is black and white cartoons are written in Turkish is tirillm.

Hag Newspaper Nurettin Rüştü in 1911 and is a humor newspaper began to be published by Haydar Rüştü. Newspapers of the period, although the humor newspaper, social, economic, political and social issues was graded by two days were evaluated for six months. Hag newspaper published in Turkish broadcasting in the traditional style is a humor newspaper. Committee of Union and Progress implemented heavy policies on media, and stopped all activities of opposing newspapers and magazines. Cadalog Newspaper could not avoid this heavy hand, and consequently published its last issue in September 9th, 1911. Journalists, then, continued reaching their readership with the book titled Cadalog'un Devesi (Camel of the Crone).

Key Words: Humor, Hag Newspaper, Nurettin Rüştü

GİRİŞ

Mizahın oldukça köklü bir geçmişinin olduğu hemen her çalışmada vurgulanan bir noktadır. İnsanı, diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden biri olan gülme yetisi, Hititlerden Eski Yunan ve Roma'ya, erken dönem İslam toplumundan Ortaçağ Arap Edebiyatına ve Osmanlı'ya kadar hemen her uygarlıkta ve çağda varlığı tespit edilmiş bir olgudur (Özdiş, 2010, s.23-24).

Batı kaynaklı görüşler, mizahın fonksiyon ve tipolojisinin M.Ö.4. ve 5. yüzyılda Yunanistan'a kadar uzandığından bahsederler. Ortaçağ döneminde mizah, kilisenin iznine bağlı olarak kullanılmıştır. Ortaçağda inanılan bazı tek tanrılı dinler, mizaha karşı çıkmış, mizahın istenilen yerde ve şekilde kullanılmaması için yasaklar koymuştur. Mizaha yapılan baskı tek tanrılı dinlerin savunduğu dünya görüşlerinden kaynaklanmaktadır.

Rönesans döneminde iktidar sahipleri; kamburlar, cüceler ve şekil olarak deforme olmuş insanlar tarafından eğlendirilmekteydi Günlük hayata uymayan mantık, Rönesans için zengin bir kaynak oluşturmuş ve zamanla kilise ve papazlara karşı çok zengin bir mizah anlayışı geliştirmeye başlamıştır.

Mizahın, âli yani yüce bir unsur olduğu ilk olarak 15.yüzyılda kabul edilmiş. 18.Yüzyıla gelindiğinde ise, mizah yapanlar, sanatsal ve edebî metinlerde mizahı kullanmaya yetenekli kişiler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

olarak görülmüştür. Böylelikle mizah yavaş yavaş günümüzdeki anlamına yaklaşmış ve mizahın iyileştirici gücünün olduğu 20. yüzyıla doğru anlaşılmıştır (Yardımcı, 2010, s.3-5).

Anadolu mizahında karşımıza çıkan en eski motifler "Hitit" dönemini işaret eder ve Hititlerdeki "Purulli" törenleri, bol ürünü karşılama şenlikleri olarak, mizahın en eski biçimlerini sergiler.

Hitit döneminden sonra karşılaştığımız mizah motifleri Diyanizos ile ilişkilidir. Diğer tanrılarca deli edilen Tanrı Diyanizos'un bugünkü Ankara yöresinde iyileştirildiğini, kendisine bağ ekimi öğretildiğini ve Grek'e geri döndüğünü biliyoruz.

Antik Anadolu mizahı tanıtılırken, "Noel Baba"dan da söz edilmeli. Noel Baba, yeni yılın bir sembolü olarak kişiliği ile kendisine özgü bir mizah motifi olabilmıştır. Noel Baba'nın Antik Anadolu mizahı ile ilişkisi şimdilik, Anadolu doğumlu olmasından ibarettir.

Anadolu antik mizah dönemi tanıtılırken, önemli bir kişilik olarak karşımıza "Ezop" çıkıyor. Ezop'un Anadolu ve Güneyli olduğu belgeleniyor. Ezop, Anadolulu olmasına rağmen, Batı mizahına kaynaklık etmiştir. Ezop, Batı için fıkra ve diğer mizah türleri için kaynaklık ettiği gibi, komedide "Akıllı Uşak" motifine başlangıç olmuştur (Öngören, 1983, s.51-52).

Anadolu halk kültürünü incelerken karmaşık bir yapıyla karşılaşırız. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yaşayan veya yaratılan fıkra tiplerinde doğu ile batının, otantik Türk kültürü ile İslamiyet ve Hristiyanlığın, eski Anadolu kültürlerinin harman olduğunu görürüz. Anadolu kültürü ödünç aldığı bir konuyu kendi bünyesine uydurmuş ve kendi ihtiyacına uygun olarak kendi geleneğini yaratmıştır. Bunun yüzlerce örneği vardır. Mesala Hüsrev ü Şirin mesnevisi alınmış Hüsrev, Ferhat yapılmış (Ali Şir Nevai) daha sonra da halk hikâyesi şeklinde, halkın ihtiyacı doğrultusunda yeni bir şekil olarak ortaya koyulmuştur (Türkmen, 2000, s.3).

1.1. Osmanlı Mizahı

Osmanlı mizah anlayışı, İslam geleneğinin miras bıraktığı gülme etik ve estetiğini devralmakla birlikte, durgun ve değişmez bir yapıya sahiptir. Osmanlı mizah kültürü değerleri içinde, Karagöz ile Hacivat ve Pişekâr ile Kavuklu iki kültürün temsilcisi olarak ortaya çıkmaktadır (Yardımcı, 2010, s.6-7).

Osmanlı mizahı derken aslında Anadolu'da bütün imparatorluk coğrafyasına yayılan ve oralarda kabul gören, benimsenen mizahı anlamak gerek. Bu mizah içinde; Nasrettin Hoca gibi geçmişi de toplayıp gelen cihan şümul bir şöhret ile Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Yeniçeri, Bektaşî, Softa, Karadenizli, Andavallı gibi imparatorluğun aynası olan büyükşehir ve taşralı tipler yer aldığı gibi bunların dışında mahalli tipler olan yürük, çingene, göçmen, acem gibi tiplerde yer almıştır. Zamanla bu tiplerle; sadrazam, subaşı, kadı, asker gibi meslek grupları da eklenerek mizahın birer parçaları olmuşlardır. (Türkmen, 2000, s.4).

Osmanlı mizahı, bir Ortaçağ mizahıdır ve Ortaçağ lonca örgütlenmeleri içinde gelişmiştir. Ayrıca her lonca, Osmanlı'da kendisini belirli tarikata bağlamıştır. Tarikatlar belirli bir dünya görüşünün okulu, yayıcısı, siyasi iktidara yönelmiş bir örgütleniş olarak tanımlanabilir. Tarikatlar, bu yönleri ile bütün Osmanlı kültür hayatını, bu arada mizahı da şartlandırmış ve gütmüştür. Örneğin Osmanlı mizahına damgasını vurmuş olan Karagöz oyunlarının loncası, İstanbul'da Kasımpaşa'da idi ve bu gösteriler başından beri Nakşibendi tarikatının güdümü altında bulunmuştur. Öngören; *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi* adlı kitabında Osmanlı mizahının özelliklerini şöyle sıralamıştır:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- a) Tarikatlarca şartlandırılan mizahtır
- b) Durgun ve değişmez bir yapısı vardır
- c) Çifte kültüre sahiptir
- d) Sözlü bir mizahtır
- e) Kesin bir güdüm altında bulunduğu halde, şaşırtıcı bir özgürlüğü ifade eder
- f) Açık saçıklık anılmaya değer

g) İlk mizah gösterilerinin ürün bolluğu ve bereket adına yapılması çok geniş bir anlam taşır (Öngören, 1983, s.63-70).

Mizah' da ders verme, eğlence ve hoşgörü gibi fonksiyonlar sürekli yeni türlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. 19.Yüzyıldan itibaren Batı tesiri ile mizah; tiyatro, karikatür, şiir hatta sinemada da görülmeye başlamıştır.

Osmanlı mizahında imparatorluk özelliklerinden biri olan renkli bir mozaik dikkatimizi çeker. Her millet bu mozaik içinde yerini alır. Bu mizahın içinde masaldan tiyatroya uzanan çeşitli türler karşımıza çıkar. Osmanlı potası bu tiplerin hepsini incitmeden sonsuz bir hoşgörüyle yan yana yaşatmayı başarmıştır (Türkmen, 2000, s.5,10).

Osmanlı mizahında kahvehanelerin de ayrı bir önemi vardır. Bir bakıma kahvehaneler açıldıktan sonra, Osmanlı mizahında daha da bir sivilleşme, lonca ve tarikat yönlendirilmesinden kurtulma, en önemlisi de halkla sürekli ilişki kurabilmenin yolu olmuştur.

Sarayda padişah nedimliğinden kovulan Meddah, kahvede başköşeye oturtuluyor. Ortaoyunu, kahveleri uygun bir ortam bularak, ortaya çıkıyor. Karagöz, kahvehane ile perde kurabileceği yerlerin sayısını birdenbire çoğaltmış oluyordu (Öngören, 1983, s.64,70).

1.2. Osmanlı İmparatorluğunda Basın Ve Mizah Basını

Osmanlı basını hakkındaki ilk düşüncelere Peçevi İbrahim Efendi'nin Peçevî Tarihi isimli eserinde rastlıyoruz. Eserde, basının yararlarına ve Osmanlı ülkesinde uygulanması konularına değinmiş, ancak matbaanın kuruluşu, III. Ahmed'in padişahlığı sırasında Lale Devrinde mümkün olmuştur. Basın sanatının Osmanlı ülkesinde uygulanması şerefi İbrahim Müteferrika'ya aittir. (İnuğur, 2002, s.153).

Osmanlı imparatorluğuna matbaanın gelişi, Avrupa'da matbaanın icadından elli beş yıl sonra gerçekleşmiş ancak kullanımının yaygınlaşması 19. yüzyılda mümkün olmuştur (Alver, 2011, s.269).

Osmanlı'da basın hayatı başlangıcından itibaren dönemlendirildiğinde ilk gazetenin yayınlandığı 1831'den Kanuni Esasi'nin ilan edildiği 1876'ya kadar Tanzimat Dönemi, Birinci Meşrutiyet-İstibdat Dönemi (1876-1908) ve İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) olarak adlandırılabilir (Doğaner, 2012, s.110).

1.3. Tanzimat Döneminde Mizah Basını

Tanzimat döneminde Osmanlı devleti hızlı bir toplumsal değişim içine girmiş olup Batılılaşma ekseninde yapılan bu değişimler mizahta da kendi göstermiştir. Mizah daha çok politik bir anlayışta sürer ve siyasal figürler, kurumlar mizah gazetelerinin hedefi olur bu durum bir çok mizah gazetesinin ihtar almasına ve nihayetinde kapanmasına da sebep olacaktır. (Yazıcı, 2011, s.1300).

İlk mizah dergisinin, yıllardır hep Diyojen (12.11.1870) olduğu yazılmış, söylenmiştir. Birkaç kaynak dışına çıksa bile, hala aynı yanlış çeşitli yayınlarda sürdürülmektedir.¹Diyojen, Osmanlı basın tarihinde Türkçe olarak çıkarılan mizah dergilerinin dördüncüsü olmakla beraber mahiyeti itibariyle ilk siyasi mizah dergisi olma özelliğine sahiptir (Ebüzziya, 1994, s.479-480).

Tanzimat döneminde çıkarılan mizah gazete ve dergilerini şöyle sıralayabiliriz:

İlk Ürünler:

- Boşboğaz (1852)
- Terakki Eğlenceleri (1870)

Tanzimat Dönemi:

- Diyojen (1870)
- Hayal (1873)
- Çingiraklı Tatar (1873)
- İbretnümâ-yı Âlem (1873)
- Latife (1874)
- Tiyatro (1874)
- Kahkaha (1875)
- Geveze (1875)
- Karasinan (1875)
- Çaylak (1876)
- Meddah (1876) (Devrim, 2009, s.8)

Tanzimat dönemi süreli mizah yayınları, Karagöz -Hacivat, Meddah, Nasrettin Hoca, Orta Oyunu, İncili Çavuş, Bekri Mustafa ve Bektaşî'ye ait metin, fıkra ve onlara öykünen uyarlamalarla dolup taşar. Bu dönemde mizah yayıncılığı denince akla Teodor Kasap, Agop Baronyan, Zakarya Beykozluhan ve Mehmet Tefik gelir.

1.4. I. Meşrutiyet Ve İstibdat Döneminde Basın Ve Mizah Basını

II. Abdülhamit Meşrutiyeti ilan edip (1876) tahta geçmesini takiben Kanun-i Esasî'yi yürürlüğe koyar; Ancak Osmanlı -Rus Harbi'ni (1877-1878) bahane ederek yayımlattığı sıkıyönetim bildirisi ile meclisi kapatır ve eski yetkilerine kavuşur. Bu gelişmelerin sonucunda basın otuz yıl sürecek olan baskı ve sansürün egemenliğine girer (Yazıcı, 2011, s.1301-1302). II. Abdülhamit'in baskı yönetimi, iki suikast girişimiyle temellendirilmiştir. İlki V.Murat'ı tahta geçirmeyi amaçlayan Ali Suavi'nin Çırağan Vakası; diğeri ise Kleantın Skalyeri -Aziz Bey komitesince düzenlenmiştir. İstibdat nedeniyle mizah dergileri yasaklandığından ülke içindeki aydınlar yurt dışına çıkmış ve yurt dışında birçok dergi ve gazete yayımlamışlardır. Bu aydınlar içinde özellikle Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Derneğinin üyeleri etkili olmuştur.

Jön Türklerin yurt dışında çıkardığı gazeteler: Hayal (Paris 1878, 1878; Londra), İstikbal (Cenevre, 1880), Meşveret (1895 yılında Ahmet Rıza Bey Paris), Ezan (1896'da, Tunalı Hilmi'nin

¹ 1868'de politik düşünce gazetesi olarak yayımlanan *Terakki* aynı adı taşıyan bir mizah gazetesini ek olarak verir: *Terakki* (23.10.1870) abonelerine ücretsiz, diğer okurlarına parayla satılır. *Terakki*, *Diyojen*'den önce yayımlandığı için ilk olma onuru onundur. Bakınız; Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, İstanbul, Adam Yayınları, 1986, s.21.

Cenevre), Mizan (Mizancı Murat Beyin kurduğu gazete önce 1897'de Kahire'de, sonra Cenevre'de), Osmanlı (1897) Cenevre, daha sonra Londra, Folkestone ve Kahire'de yayınlanmıştır.

Meşrutiyet döneminde yurt dışında mizah gazeteleri de çıkarılmıştır. Bunlar içinde:

-Pinti (Kahire 1898)

-Beberuhi (İsviçre 1898)

-Tokmak (İsviçre 1901)

-Laklak (Kahire 1901)

-Davul (Paris 1900) gibi mizah gazeteleri yer alır (Çeviker, 1986, s.271).

1.5. II. Meşrutiyet Döneminde Basın ve Mizah Basını (1908-1918)

Saltanatı süresi boyunca bürokrasiyi, basını ve orduyu sıkı bir kontrol altında tutarak siyasileşmesine izin vermeyen Sultan II. Abdülhamit 23 Temmuz 1908 tarihinde Jön Türklerinde baskıları ile Meşrutiyeti ilan etmiş ve Kanuni Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesini kabul etmişti. Meşrutiyetin ilanı Türk Edebiyatı Tarihi, Türk Siyasi Tarihi, Türk Hukuk Tarihi için ne kadar önemli ise Türk Basını içinde o kadar önemlidir (Seyhan, 2013, s.494-495). Çünkü bu dönemde 25 Temmuz 1908'den itibaren gazeteciler yazıların sansüre gönderilmemesi ve sansür görevlilerinin gazetelere sokulmaması hususunda anlaştılar (Ünal, 2002, s.78). Basınla ilgili yapılan yasal düzenlemeler kapsamında 18 Temmuz 1909 tarihinde çıkarılan Basın Kanunu ve Matbaalar Kanunu ile yeni bir döneme girildi (Alver, 2011, s.286). Ancak 1909 yasasının yürürlüğe girmesinden sonra yaklaşık sekiz ay süren basın özgürlüğü tekrar ortadan kalkmış ve 1909'da 353 olan gazete sayısı 1912'de 45'e düşmüştür (Mazıcı, 1996, s.137).

Bu dönemde İttihat ve Terakki Derneği, siyasi parti olarak örgütlenmiş ve *Tanin*, *Şurayı Ümmet* gazetelerini yayımlamıştır. Bu dönemde *Silah*, Rumeli'de bu derneğin savunuculuğunu yapmıştır (Alver, 2011, s.288). *Tasvir-i Efkar*, *Volkan*, *Hukuk-u Umumiye*, *Serbesti*, *Hukuk-u Beşer* bu dönem içinde uzun ömürlü sayılabilecek gazeteler arasındadır.

II. Meşrutiyet dönemi gazeteciliğinin şu özelliklerini saymak mümkündür:

-Çok fazla günlük gazete yayınlanmamıştır.

-Yayınlanan gazeteler fazla uzun ömürlü olmamıştır.

-Bu dönemde yayımlanan gazeteler çok fazla siyasi saflara ayrılmışlardır.

-Siyaset ağırlıklı olduğundan habercilik arka planda kalmıştır (Aydın, 2010, s.225-226).

II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte en büyük patlama yaşayan basının dallarından biride mizah basınında olmuştur. O zamana kadar ülke içerisinde karikatürde Padişah'tan, sadrazama daha aşağı makamdaki yöneticilere kadar kimse hedef alınmamışken artık bunların hepsi konu edilebilmiştir.

Bu dönemin mizah dergilerinin kitleleri etkilemesi gazete makalelerinden daha fazla olmuştur (Seyhan, 2013, s.498-499).

Osmanlı dönemi mizah dergileri savaşlar sırasında ordu ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışmış, maddi, manevi yardımda bulunmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan mizah dergileri üç grupta yer alır, Geleneksel Mizah dergi ve gazeteleri, Batılı tarzda mizah dergi ve gazeteleri, Eşek tipi mizah dergi ve gazeteleridir. Geleneksel mizah dergi ve gazetelerinin içinde, Cadaloz, Karagöz, Nekregu, Zuhri, Tasvir-i Hayal, Geveze, Eşref sayılabilir, Batılı tarzda mizah dergi ve gazetelerine ise Dalkavuk, Davul, Boşboğaz

ile Güllabi, Kara Sinan, Laklak Cem sayılabilir. Eşek tipine ise; Eşek, Kibar, El Malum ve Yuha gazeteleri sayılabilir.

CADALÖZ GAZETESİNİN YAYIN HAYATINA GİRİŞİ

Cadaloz Gazetesi, II. Meşrutiyet döneminde geleneksel mizah gazetesi tarzında Nurettin Rüştü ve Haydar Rüştü tarafından 22 Mart 1327 (4 Nisan 1911) ve 27 Ağustos 1327 (9 Eylül 1911) tarihleri arasında 45 sayı olarak çıkartılmıştır.

Türk karikatür ve mizahında önemli bir yere sahip olan gazete kendini **"Salı ve Cumartesi günleri neşr olunur mizah gazetesi"** olarak tanıtır. Gazete ile ilgili olan bu ibare gazetenin birinci sayfasında orta kısmında yer alır.

Cadaloz'un ilk sayısı 22 Mart 1327 (4 Nisan 1911) tarihinde çıkarılır kırk beş (45) numaralı son sayısı ise 27 Ağustos 1327 (9 Eylül 1911) tarihini taşır. Gazete otuz dördüncü ve kırk birinci sayı aralığında **Afacan** başlığı ile çıkarılmış olup bu sayı aralığında Afacan'ın birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci, sekizinci sayıları yer almaktadır. Afacan adıyla çıkarılan 34. sayıda sayfa 2'de Karin-i Kiram başlığıyla niçin Afacan olarak çıkarıldığı belirtilmiştir; *Cadaloz arz-ı vucud edinceye kadar kendisine vekâlet etmek üzere müşarun ileyhanın küçük hafidi Afacan Beğ ellerinizden öpecektir. Kabul buyurulması müsterhamdır.*

Cadaloz gazetesi kesintisiz yayın hayatına devam etmiş olup, altı ay devam eden bir gazetedir.

II. Meşrutiyet dönemindeki bazı gazete ve dergilerin sadece tek sayı çıkarılabildiği göz önüne alındığında 45 sayı çıkaran Cadaloz'un başarısı daha iyi anlaşılabilir.

2.1. Gazetenin Dış Özellikleri

Cadaloz gazetesinin imtiyaz sahibi Nurettin Rüştü'dür. Kapak resminin üzerinde gazetenin fiyatı, numarası, tarihi, sayfa numarası, idarehanesi ve gazeteyi tanıtan bir yazı yer alır. İlk sayıdan yirmi yedinci sayıya kadar **"Nüshası 10 paradır Şimdilik Salı ve Cumartesi günleri neşr olunur Mizah gazetesidir"** yazısı yer alırken yirmi sekizinci sayıdan otuz dördüncü sayıya kadar **"Şimdilik Salı ve Cumartesi günleri neşr olunur Mizah gazetesidir"** yazısı yer alır. Otuz beşinci sayıdan başlayarak kırk beşe kadar olan sayılarda **"Nüshası 10 paradır, Şimdilik Salı ve Cumartesi günleri neşr olunur Mizah gazetesidir, Nüshası 10 paradır"** yazısı yer alır.

Gazete, dört sayfadan oluşmakta bütün sayılarının birinci ve dördüncü sayfalarında sayfanın ortasına gelecek kadar karikatürler yerleştirilmiştir. Gazete siyah ve beyaz olarak çıkarılmış olup Türkçe yayın yapmıştır, karikatürlerde Türkçe yazılmıştır. Gazete 4 sayfadan oluşmakta, her sayının numarası ve tarihi ilk sayfanın üst köşesinde yer almıştır.

Gazetenin ilk sayısında Sermuharriri Nurettin Rüştü ve Müdür Haydar Rüştü olarak görülmesine rağmen 20'inci sayıdan 32'inci sayıya kadar Sermuharriri Cadaloz olarak geçer ve 33'üncü sayıda tekrar Nurettin Rüştü olarak yayına çıkar. Ancak 34., 35., 36., 37., 38., 40. ve 41'inci sayılarda Afacan 42., 43., 44., 45'inci sayılarda tekrar Cadaloz olarak çıkarılmıştır. Müdür Haydar Rüştü yerine 34'üncü sayıdan itibaren Hüseyin Nazmi Bey görülmektedir.

Cadaloz gazetesinin basılan matbaaları 1'inci sayıdan 27'inci sayıya kadar Tercüman-ı Hakikat Matbaası, 28'inci sayıdan 41'e kadar Manzume-i Efkar Matbaası, 42'den 44'e kadar Reşadiye Matbaası ve 45. sayı Sada-i Millet Matbaasında basılmıştır.

Gazetenin İdarehanesi birinci sayıdan otuz dördüncü sayıya kadar **"İdarehânesi Ebussuud Caddesi 35 Numaralı Daire-i Mahsusa "** otuz dörtten otuz dokuzaya kadar olan sayılar **"İdarehânesi Bâb-ı Âli Caddesinde Mesa-i Matbaasında Daire-i Mahsusadır"** diye çıkarılmış. Otuz dokuzdan

kırk beşinci sayısına kadar ise tekrar "*İdarehânesi Ebussuud Caddesi 35 Numaralı Daire-i Mahsusa*" olarak çıkarılmıştır.

Gazetenin yayın tarihlerinde yanlışlık yapılmış olup bu yanlışlar şu sayılardadır:

<i>Yanlış sayılar</i>	<i>Yanlış</i>	<i>Doğru</i>
Numara 1	1191	1911
Numara 2	1191	1911
Numara 3	1191	1911
Numara 4	11 nisan 1191	15 Nisan 1911
Numara 6	1191	1911
Numara 24	25 Haziran	24 Haziran
Numara 36	25 Temmuz ve 7 Ağustos	26 Temmuz ve 8 Ağustos
Numara 42	8 Ağustos 1327 Salı	16 Ağustos 1327 Salı

Gazetenin iç sayfa numaraları da yanlış yazılmış olup bu yanlışlarda şu sayılarda yapılmıştır. Numara 3 sayfa 4 yerine numara 4 sahife 3 olarak düzeltilmiştir. Numara 18 sahife 4 numara 19 sahife 4 olarak düzeltilmiştir.

CadaloZ gazetesinin son sayısında karikatür yerine CadaloZ'un Devesi adlı kitabın reklamı yapılmış olup *İhtari mahsusa* adlı başlıkla "*CadaloZ'un Devesi nam kitap mükemmellik karikatürleri ikmal edilmediği cihetle binayettillah Teâlâ Ramazan-ı şerifin yirmi beşinci günü mevkii intişare vaz olunacağından taşradan siparişatta bulunacakları bir an evvel müracaat etmeli ve bedelini bir guruştan peşinen göndermelidirler*" yazısıyla sunulmuştur.

Gazetenin üçüncü sayısından itibaren sayfa ikide "Çan Çan" başlığının üzerinde yetişkin bir erkek figürü ve CadaloZ karşılıklı konuşma halinde resmedilmiştir. Bu figür numara 1 numara 2 ve otuz dördten kırk birinci sayı aralığında çıkan Afacan başlıklı gazetenin ikinci sayfasında yer alamaz. CadaloZ gazetesinde numara 3'ten itibaren yer verilmiştir.

2.3. Gazetenin İç Özellikleri

Dönemin sosyal, siyasal ve kültürel değişimlerine kayıtsız kalmayan CadaloZ Gazetesi kendine özgü bir mizah anlayışı yaratmıştır. Toplumda görülen değişim mizahın yazısı ve çizgi gücünden yararlanarak hem mizahi yazılar hem de karikatürlerle ortaya konulmuştur. CadaloZ Gazetesi'nde siyasilerin durumu, Meclisi Mebusan, sağlığı tehdit eden sokak tehlikeleri özellikle kolera hakkında yazılar yer almıştır. Gazete'de 1911 yılında Balkanlarda meydana gelen siyasi durum en fazla konu edilmekle beraber gazetenin karikatürleri de Osmanlı İmparatorluğu ve Balkan siyasetine yöneliktir.

Sayfa ikide bütün sayılarda "*Çan Çan*" başlığıyla o haftanın güncel konularına mizahi bir bakışla değinilmiştir. İlk sayısında kendi gazeteciliğini ve dönemin gazeteciliğini eleştirmiştir. Çan Çan'da, CadaloZ karşısında biriyle konuşmakta ve bu karşılıklı konuşmalarda siyaset, Balkanlar, Meclis-i Mebusan, Arnavutluk meselesi, gazetelerde yazılan yazıların değerlendirilmesi ve toplumdaki günlük olaylar mizahi olarak konu edilmiştir.

Çakırpençe imzalı "*Kötek*" başlığıyla yayımlanan yazıyı numara 4 sayfa 3'te görüyoruz. Bu sayının dışındaki bütün sayılarda "*Çan Çan*" başlığından sonra sayfa 2'de okumaktayız. "*Kötek*" 'te genellikle o haftanın güncel olaylarını özetleyen kısa ve özlü bir söz söylenmektedir. "*Bırakın haline Osmanlıları şöyle biraz ey sitemkâr-ı silâh-dâr şekavet-i Balkan Tuna aksa akacak sonra karışmam kanınız bu gidişle nereden patlayacaksa ve volkan*"!²

² Numara 21 ,CadaloZ, s.2.

Gazetenin üçüncü ve dördüncü sayılarında güncel olayların işlendiği konular farklı imzalı yazarların yazılarıyla ve farklı başlıklarda yer almıştır.

Gazetede "**Fıkralar**" başlığıyla yazılan yazıları görmekteyiz. *Fıkralar* başlık olarak fıkralar adıyla ilk sayılarda yer almasına rağmen sonraki sayılarda "**Hikayeler**" başlığı ile yer almıştır.

Çakırpençe imzasının hemen altında sayı altıdan itibaren **Konferans** başlığı ile gazetenin mizah anlayışı ile yazılan kısım yer almaya başlar. Bu konferansları çoğu zaman gazete hayali olarak düzenlemekle beraber uzun uzun nasihatlerde bulunmaktadır. Konferansı; Cadaloğlu'un arkadaşları olan "**Kokoz, Kokoroz, Cangaloğlu, Çil horoz, Afaroz, Avanoz, Çiroz**" ile beraber yaparak konferansın konusuna göre "**Ey Edirneliler, Ey bahadır Osmanlı yiğitleri, Ey muhterem okuyucular**" diye seslenmektedir.

"**Dedi ki Dedim ki**" başlığıyla yayımlanan yazı, sayı altıdan itibaren başlamış olup kırk beşinci sayıya kadar devam etmiştir. Bu kısımda güncel olaylar değerlendirilmiş olup dönemin gazeteleri ve Cadaloğlu arasında geçen konuşmalar yer almaktadır. Aslında bu kısım gazetenin dedikodu kısmı olarak da değerlendirilebilir. *Dedi ki Dedim ki*'de dönemin gazeteleri olan *Silah, Tanin, İkdam, Ziya, İkbâl, Genç Kalemler, Karagöz, Babalık, Sabah, Balkan, Teceddüt, Şehrah, Tanzimat, Hükiim, Gıdık, Hakikat, Envar-ı Vicdan, Yeni Edirne, Süngü, Sinîn, Maşrık-ı İrfan, Renin*³, *Afacan, Halikat, Resimli Kitap, Hemrah, Alemdar, Traje, Meşri-i İrfan* gibi gazetelerle güncel olaylar değerlendirildiği gibi bu gazetelerde yer alan yazılarda karşılıklı konuşma şeklinde değerlendirilmiştir.

Dedi ki Dedim ki

Ziya: Yeni bir numune-i vahşet

Cadaloğlu- Mutlaka şekavet Bulgaristan'da olacak!

Yine ondan: Kadılar mes'elesi

Cadaloğlu- Palikaryaları korkuttu

Sabah: Harici siyasetimiz

Cadaloğlu- Begine dahili siyasetimize benzermiş

Yine ondan: Bahr-i sefide politikamız

Cadaloğlu – O da bahr-i siyâhdaki gibidir

Sinîn: Rus notası münasebetiyle

Cadaloğlu –Tanpoları tutmalı mı?

Yine ondan: Ekseriyet fırkasının bir siyasi programı mı olur

*Cadaloğlu-Bizim ekseriyet fırkasının yoksa neye taraftarlık ediyorsun*⁴

Meclisi konu eden başlıkları da gazetede okuyabiliyoruz. Bu başlıkları; numara 2'de *Uğultu Meclisi* ve *Kodamanlar Meclisi*, numara 3 sayfa 3'de; *Uğultu Meclis-i Müzakeratından*, numara 44 sayfa 3'de; *Cadaloğlun Kabinesi*, numara 45 sayfa 3'de; *Kabine okuyabiliriz* ve Konferans başlığının içinde de Meclis-i Meb'usan konu edilmiştir.

³ Numara 27'de sayfa 3'te Tanin Gazetesinin Renin olarak devam ettiği belirtilmiştir.

⁴ Numara 17 Cadaloğlu, sayfa 4.

Gazetede, şiire de yer verilmiştir ve bu şiirlerde anlatılanlar hicvedilmiştir. Şiirler de çoğu zaman bir imza ya da isim yer almamaktadır. Bu şiirler mersiye ya da kaside başlığında yazılabildiği gibi bir başlıkla da yazılanlar vardır.

- GÜNÜ GEÇMİŞ BİR (ELVED'A) !-

Elveda ey milleti efzayı çihan

Elveda ey abd-ü has lamekan

Elveda ey raşa bahş in ve an!(eyn -ü an)

Elveda ey naili zurna, keman

Elveda ey şanlı Tal'at Pehlivan

Gelmesin arkan yere hiç bir zaman

Elveda ey nuru şemsi ittihad

Elveda ey nazır Ali Nihat

Elveda ey pür vakar-u ve zî -inad

Eylemekde ekseriyatlı itimâd

Elveda ey şanlı Tal'at Pehlivan...⁵ ,

"Muhaberatı Aleniye" başlığını sayı 11'den itibaren görüyoruz ve bu sayıdan itibaren bazı sayıların haricinde tüm abonelerle gazete aracılığıyla iletişim halinde olduğunu anlıyoruz. Çünkü taşra bayileri ile de gazete aracılığıyla iletişim kurulmuştur.

"Muhaberatı Aleniye" başlığıyla aynı zamanda gazetenin okuyucu kitlesi hakkında da fikir sahibi olabiliyoruz.

"Bilmece" başlığını numara (15,16,17,18,19,20,21,22,23,25,26.) yer almakla beraber -bu numaralardan sonra on beş günde bir yayınlanmıştır. Bilmece kuponu **"(Cadaloz) gazetesinin bilmece kuponu Numara- 17"** şeklinde dördüncü sayfanın sonunda yer almaktadır ve bilmeceyi kazananlara ödüller verilerek bir sonraki hafta kazananların isimleri ve kazandıkları ödüller yazılmaktadır. Gazetede kazananlar şu şekilde belirtilir; "15 numaralı bilmecemiz (Zühre ,Zeher, Hürre ,Herze, Her Rh) keşide edilen kurada birinci mükafat Selanik'te Kemalettin Beğ adresine ikinci mükafat Niğde Meb'ûs-u muhteremi Muhiddin Beğ efendiye isabet etti. Birer kart postal kazananlarda şunlardır: Menemen İnası Mektebi talebatından Mal Müdürü Teyfik Beğ'in Kerimleri Sadiye Hanım, Vefa İdadisinden altıyüz onbeş numaralı Ferid Efendi, Beğlerbeği'nde Mazlum Paşa Kerimesi Fatma hanımlara..."

Mükafat kazananların idarehâneye müracatları rica olunur...

Bilmecemiz (453) zat tarafından hal olunmuştur".⁶

Gazetenin dördüncü sayfasında ve sayfanın sonunda Müdür-ü Mes'ul ve basılan matbaanın adı yazılmaktadır.

Gazetede karikatürlerin bazıları imzasız çıkmakla beraber imzalı olan karikatürlerde bulunmaktadır. Cadaloz gazetesinde, " **D.M, D. Mozloun, Cevat Nuri, F. Houry**" isimli

⁵ Numara 2 Cadaloz, s.3.

⁶ Numara 17,Cadaloz, s.3.

karikatüristlerin isimlerini görmekteyiz. Bu isimlerin yer aldığı karikatürler gazetede aşağıdaki gibi yer almışlardır. Gazetede yer alan D.M. ve D. Mozloun'un aynı kişinin imzası olduğu düşünülebilir.

<i>D.M.</i>	<i>D.Mazloun</i>	<i>F.Houry Ve Cevat Nuri</i>	<i>Cevat Nuri</i>	<i>Terakki Atelyesi</i>	<i>Terakki Atelyesi</i>	<i>İmzasız Olanlar</i>
Numara1 Sayfa1	Numara 13 Sayfa4	Numara22 Sayfa 1	Numara23 Sayfa 4	Numara 3 Sayfa 4	Numara 17 Sayfa 4	Numara 1 Sayfa 4
Numara 2 Sayfa 1	Numara 15 Sayfa 4	Numara25 Sayfa 4		Numara 4 Sayfa 1	Numara 18 Sayfa 1	Numara 14 Sayfa 1
Numara 2 Sayfa 4	Numara 17 Sayfa1	Numara34 Sayfa 1		Numara 4 Sayfa4	Numara 18 Sayfa 4	Numara 16 Sayfa 1
Numara 3 Sayfa 1	Numara 20 Sayfa1	Numara35 Sayfa 4		Numara 6 Sayfa 1	Numara 19 Sayfa 1	Numara 16 Sayfa 4
Numara10 Sayfa1	Numara 36 Sayfa 4	Numara36 Sayfa1		Numara 6 Sayfa 4	Numara 19 Sayfa 4	Numara 22 Sayfa 4
Numara 21 Sayfa4		Numara37 Sayfa 4		Numara 7 Sayfa1	Numara 20 Sayfa 4	Numara 23 Sayfa 1
Numara 33 Sayfa 4		Numara39 Sayfa1		Numara 7 Sayfa 4	Numara 21 Sayfa 1	Numara 25 Sayfa 1
Numara 41 Sayfa 4		Numara40 Sayfa 4		Numara 8 Sayfa 1	Numara 24 Sayfa 1	Numara 26 Sayfa1
Numara 42 Sayfa1		Numara41 Sayfa1		Numara 8 Sayfa 4	Numara 24 Sayfa 4	Numara 26 Sayfa 4
Numara 44 Sayfa 1		Numara43 Sayfa 1		Numara 9 Sayfa 1	Numara 25 Sayfa1	Numara 31 Sayfa 1
Numara 45 Sayfa 1		Numara44 Sayfa 4		Numara 9 Sayfa 4	Numara 27 Sayfa 1	Numara31Sayfa 4
		Numara45 Sayfa 4		Numara 10 Sayfa 4	Numara 27 Sayfa 4	Numara 35 Sayfa 1
				Numara 11 Sayfa1	Numara 28 Sayfa 1	Numara 37 Sayfa 1
				Numara 11 Sayfa 4	Numara 28 Sayfa 4	Numara 38 Sayfa1
				Numara 12 Sayfa1	Numara 29 Sayfa 1	Numara 38 Sayfa 4
				Numara 12 Sayfa 4	Numara 29 Sayfa 4	Numara 39 Sayfa 4
				Numara 13 Sayfa1	Numara 30 Sayfa 1	Numara 40 Sayfa 1
				Numara 14 Sayfa 4	Numara 30 Sayfa 4	Numara 42 Sayfa 4
				Numara 15Sayfa 1	Numara 32 Sayfa	Numara 43 Sayfa 4
					Numara 32 Sayfa4	Numara 31 Sayfa 1
					Numara 33 Sayfa 1	Numara31Sayfa 4
					Numara 34 Sayfa 4	Numara 35 Sayfa 1

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

D.Mozloun ve D.M isimli olan karikatürlerin üzerinde **Terakki Atelyesi** yazısını da görmekteyiz.

Gazetede "**iẖtar**" başlığını da görüyoruz Bu başlıkla okuyucuya gerekli bilgiler verilmekte olup, okuyucularla nasıl haberleşeceğini bilmece kuponunu nereye ve nasıl verileceği belirtilmiştir. Bu başlıkla aynı zamanda Cadaloz yayınlanacak olan gazeteler veya kendi gazeteciliği hakkında da bilgi vermiştir. Numara 2 sayfa 4'te okuyucularına ihtar başlığıyla şöyle seslenmiştir.

Bazı battı çıktı oynayan gazetelere! Bakıpta hasereti münkesir olan karîn-i kirâm emin olsunlar ki (Cadaloz) müsteînen bî ineyetillahi Teâli Ali mâ-şâ-Allah devam edecek ve katiyyen ta'tili neşriyat etmeyecektir. Çünkü diğerleri gibi her iki cihet-i sermayeden mahrum olmadığı gibi hüsnü niyetten ve terbiyesinden de herkes emin olabilir . Binâen-aleyh abone olmak için katiyyen tereddüde mahal yoktur. Taşra şubelerimize her ay nihayetinde, hesaplarını görmek idaremize miktarı münasip kapora göndermek ve o orada da, on paradan fazla sattırmamak ve iadelerde kabul olunmak şartlarıyla nushasını (altı) paraya verebileceğinizden hemen müracaat etmelidirler.⁷

Cadaloz gazetesi "**İhtar-ı Mahsusa**" başlığıyla okuyucularına "Cadaloz bir kisve-i neyine bürünerek arz-ı endam etmek üzere bu nüshadan itibaren bayram sonuna kadar ta'til-i neşriyat etmiştir.

Bu müddet zarfında gerek bedeli gönderilmeyen aboneler ve gerek taşra hesabı tasvife edileceğinden her kes az çok hesabını insalde isticlal etmelidir.

Cadaloz'un Devesi nam kitap mükemmellik karikatürleri ikmal edilmediği cihetle bînâyetillahi teâla Ramazan-ı şerifin yirmi beşinçi günü mevkii intişare vaz olunacağından taşradan siparişatta bulunacakları bir an evvel müracaat etmeli ve bedelini bir guruştan peşinen göndermelidirler⁸ diye gazetenin yayınına son vermiştir.

Gazetede o dönemde Meclis-i Meb'ûsanda görev yapan Meb'ûslarda çeşitli başlıklar içinde eleştirilmiş olup bu Meb'ûslar içinde en çok gazetede Lütfi Fikri Beğ'e yer verilmiştir. Lütfi Fikri Beğ II. Meşrutiyet dönemi gazeteciliği, inceleme konusu yapılırken iktidarda bulunanlara daima suretle muhalif tutum izleyen bir Meb'ûs olarak görülür. Gazetecilikle aktif politikayı bir arada götürme çabasına girişmiş, çıkardığı kısa ömürlü ve değişik isimli gazetelerinde iktidarı eleştirmiş ve bu nedenle hakkında sık sık soruşturma açılmış bir gazetecidir.

1908 Meşrutiyet'inden sonra yurda dönen Ömer Lütfi Fikri Beğ, ilk Osmanlı Meclisine üye olarak katılır ve İttihat ve Terakki Partisinin yarattığı baskı rejimine ve terör havasına karşı şiddetli bir muhalefet kampanyası açar. 1911 yılında (Tanzimat) adıyla bir gazete yayınlanmış ve bu gazetede yazdığı yazılarıyla İttihat ve Terakki İktidarına şiddetle çatmıştır.

Zühre Gazetesini 13 Mayıs 1911'de çıkarmış 25 gün sonra gazete kapanınca Matbuat adında yeni bir gazete çıkarmış yönetim bu gazeteyi de kapatınca Merih, Islahat, Te'siraf, Takdirat, Teşkilat, Te'minat, İfhem gazetelerini birbiri peşi sıra yayınlamıştır (İnuğur, 2002, s.335). Gazetede Lütfi Fikri Beğ'in yazıları eleştirilmiştir.

2.4. Gazetede Adı Gecen Takma Adlar ve Rumuzlar

1-Çakırpençe

2-Lef-i

3-Silis

⁷ Numara 2, Cadaloz, s.4.

⁸ Numara 45, Cadaloz, s.4.

-
- 4-İmza
 - 5-Munkad
 - 6-Kahveciyan
 - 7-Kokoz
 - 8-Horoz
 - 9-Klavuz
 - 10-Çaparo
 - 11-Kasımpaşalı
 - 12-Safa
 - 13-Cin
 - 14-Cadaloz
 - 15-V.H.
 - 16-Dehşet

Bu takma adların özellikle Çaparo, Cadalo, Horoz, Kokoz, Klavuz isimlerinin mizahi olarak yaratıldığı düşünülebilir. Cin adına Kalem dergisinde de rastlanmakla beraber Tobias Heinzelmann "Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914"adlı kitabında bu takma ad ve rumuzların yazarın adını gizlemek için değil metnin tamamlayıcı bir parçası olabileceğini belirtmektedir (Heinzelman, 2004, s.59).

SER MUHARRİRİ NURETTİN RÜŞTÜ (BÜNGÜL)

Nurettin Rüştü Büngül (1882-1951), Ahmet Rüştü Efendi'nin oğlu olup Konya'da doğmuştur. İstanbul Dârülfünûn Hukuk Fakültesine devam ederken gazeteciliğe başlamış ve uzun yıllar bu mesleğe emek vermiştir.

II. Meşrutiyetin ilanından sonra "GEVEZE" (1908-1909) yüz on beş sayı ve "CADALAZ" (1911) kırk beş sayı olarak çıkardığı iki mizah gazetesi vardır.

Kültürlü bir yazar, içli bir şair, kuvvetli bir hicivci idi. Manzum ve mensur yazıları zamanın gazetelerinde yayınlandığı gibi, şarkı güfteleri de bestelemiştir. 1951 yılında İzmir'de ölmüş ve orada gömülmüştür.

Nurettin Rüştü Büngül'ün eski eserler uzmanı sıfatı ile gerçek bir şöhreti vardır. Antika mağazası zamanın erkânının mahfili haline gelmiştir. Antika hakkındaki bilgi ve görgüsünü, *Eski Eserler Ansiklopedisi* eserinde vermiştir.

Basılmamış olanları yanında yayınlanmış eserleri şunlardır:

- Türk Evlerine Armağan (1937)
- Dumlupınar Duyguları(1937)
- Cambaz Deli Osman(1944)
- Şarkılarım(1944)
- Yanan Dünyadan Yankılar(1944)
- Okçuluk Hakkında Hülâsa(1944) (Büngül, s.7)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Nurettin Rüştü, Hakkı Tarık, Ethem Hidayet ve Haydar Rüştü (Öktem) ile beraber siyasi içerikli Cihat gazetesini de çıkarmışlardır.

MÜDÜR MES'UL HAYDAR RÜŞTÜ (ÖKTEM)

Sorgu yargıcı olan Rüştü Bey'in oğlu olan Haydar Rüştü (Öktem) Bey, 1890 yılında Gümüşhane'de doğdu. İlkokulu Gümüşhane'de orta ve lise eğitimini Bitlis Askeri Rüştüyesi ile Trabzon'da yaptı.

Trabzon'da (1909) on beş günde bir yayımlanan Envar-ı Vicdan Mecmuasına Dedebeyoğlu Ali Haydar adıyla ilk yazılarını gönderdi. Daha sonra Haydar Rüştü, Geveze adlı bir mizah gazetesine yazılar yazdı, Konyalı Nurettin Rüştü ile birlikte Cadaloz (1911) gazetesini çıkarmaya başladı.

Kemal İrem ile beraber Selanik'te Yıldırım gazetesini çıkarmaya başladı, bu gazetede çıkan çok ateşli yazısıyla kendini Makedonya, Epir, Trakya, Adalar ve İstanbul'a kadar tanıttı.

İzmir'de Edebiyat öğretmenliği, meclis-i umumi üyeliği ve tramvay direktörlüğü gibi görevlerde bulundu. İttihat ve Terakki'nin yayın organı İttihat Gazetesinin yerine 6 Kasım 1911 tarihinde yayıma başlayan Anadolu gazetesinde Bahir Ulvi, Kayıhanoglu ve Dedebeyoğlu takma adlarıyla yazılar yazdı.

Haydar Rüştü Bey savaş sırasında Rumlar tarafından öne sürülen iddiaları çürütmek için akşamları Duygu adlı bir gazete daha yayımlamaya başladı. Antalya'da Anadolu (19 Aralık 1920 -12 Eylül 1922) adlı bir gazete yayımlamaya başladı ve aynı zamanda bu dönemde Hakimiyet-i Milliye gazetesine de haberler topladı (Güçlü, 2012, s.34,37).

Haydar Rüştü Bey, 21 Kasım 1922 tarihinde İzmir Belediye Meclisine üye seçildi. Mustafa Kemal Paşa'nın tasvibiyle 1923 yılında Denizli Mebusu olarak Meclise giren Haydar Rüştü Bey bu yeni görevini yedi dönem boyunca sürdürdü.

Haydar Rüştü Bey İstanbul'da 11 Ağustos 1951 tarihinde vefat etmiştir. Cenazesi 16 Ağustos 1951 yılında İzmir'e getirilip Kokluca'da toprağa verilmiştir (Güçlü, 2012, s.50).

HÜSEYİN NAZMI

Afacan, Cadaloz, Çekirge, Eşref, Hale, Hande, ve Musavver Hale yayınlarıyla ilişkisi olan yazardır. Hüseyin Nazmi son derece eleştirel bir yazardır.

1909- 1911 yılları arasında İstanbul'da yayın yapan gazetelerde faal olarak çalışmıştır. Cadaloz gazetesinde Müdür-ü Mes'ul olarak görev yapmıştır (Brummet, 2003, s.66).

SONUÇ

Abdulhamit döneminde sürgüne giden aydınlar ve gazeteciler II. Meşrûtiyet'in ilanı ile birlikte yurda dönmüşler. Bu dönemde Osmanlı basınında yayın sayısı bakımından gözle görülür bir artış yaşanmıştır. 1908-1909 yıllarında İstanbul'da yaklaşık 353 gazete ve dergi yayımlanmaya başlamıştır. II. Meşrûtiyet'in ilanının ardından gelen ilk iki ayda ise ikiyüzün üstünde gazete imtiyazı verilmiştir. Bu dönemde aydınların büyük bir kısmı II. Meşrûtiyet'in getirdiği serbesti ortamıyla beraber gazete ve dergilerde Abdulhamit ve dönemine ilişkin tepkilerini ortaya koymuşlardır, sansür döneminde söyleyemediklerini özgürlük içinde söyleyebilmişlerdir. Fakat bu serbesti ortamı ancak 1909 Matbuat Kanunu ile sona ermiştir.

II. Meşrûtiyet'in ilanı ile birlikte Meclis tekrar açılmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Meclis üzerinden faaliyetlerini yürütmeye başlamış ve 1918 yılına kadar Türk siyasi hayatına yön vermiştir.

Cadaloz Gazetesi 4 Nisan 1911 yılında yayın hayatına başlamış ve bu İttihat Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde olduğu dönem olması ile Cadaloz Gazetesi Cemiyeti bazen açık, bazen üstü kapalı, bazende muhalif olan gazeteler ya da Mebuslar üzerinden eleştirmiştir.

II. Meşrûtiyet dönemi aslında birçok fikir akımlarının da meydan geldiği bir dönemdir. Bu dönemde birçok yazar gazetelerinde, gazetelerde yer alan yazı ve makaleleri eleştirmişler ve Cadaloz Gazetesi'nde bu eleştirilere yer verip gazetenin "Dediki Dedimki" başlıklı yazısında gazetelerle karşılıklı konuşmalar yapmıştır ve gazetelerin başlık ve yazılarını eleştirmiştir.

Gazetede özellikle Lütfi Fikri Beğ'in ve Ahmet Mithat Efendi'nin düşüncelerine yer vermiştir. Bu gazeteciler aslında iktidara muhalefet olan yazarlardır. Cadaloz'da eleştirilerini bu yazarların söylemleri üzerinden yapmıştır.

Cadaloz Gazetesi adından da anlaşılacağı gibi Cadaloz'un yer aldığı bir kadın karakterini sürekli konuşturmuştur. Meydan Larousse'da cadalozun tanımını "Huysuz, şirret, cenesi düşük" 'bir kadın olarak tanımlamıştır⁹ Aslında cadaloz ulusal bir karakter olmakla beraber Türk kuklalarında sıkça konuşturulan da bir karakterdir ve lafını esirgemeyen sert bir karakterdir. Cadaloz Gazetesi'nin her sayısının ilk sayfasında Cadaloz masaya oturmuş ve ellerini yumruk şeklinde tutup masa üzerine koyan ve ağzı açık birşeylere sinirlenen karakter olarak resmedilmiştir.

Cadaloz özellikle gazetede kendini "Can Can" ve "Kötek" başlıklı yazılarında hissettirmiştir. Bu kısımda Cadaloz gündeme ilişkin olaylarda sözünü esirgememiştir.

II. Meşrûtiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda büyük sorunlar yaşadığı bir dönemdir. 1911 yılı artık sadece büyük Avrupa devletlerinin değil Balkan devletlerinde kendi aralarında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya ve kendi aralarında anlaşmaya başladıkları ve anlaşamadıkları dönemdir. Cadaloz Gazetesi bu sorunlara sütunlarında sıkça yer vermiştir.

Cadaloz Gazetesi'nde yer alan yazıların önemli bir kısmını siyasi içerikli yazılardan oluşmaktadır. Bu siyasi içerikli yazıların temelinde, İttihat ve Terakki, Meclis-i Mebusan, Mebuslar, Balkan siyaseti (Karadağ, Girid, Arnavutluk) yazıların içeriğini oluşturmaktadır.

Cadaloz Gazetesi geleneksel mizah tarzında yazılmış olup karikatürleriyle de kendinden söz ettiren bir gazete olma özelliğine sahiptir. Karikatürlerin altında yazılan yazılarda Türkçe yazılmış olup tek dilde gazetenin yayın yaptığı anlaşılmaktadır.

Gazetenin neredeyse yarısını oluşturan karikatürle ise dönemin sosyal ve siyasi ilişkileri üzerinedir. Cadaloz Gazetesi'nde imzalı ve imzasız karikatürlere ratlamak mümkündür. Türk karikatüristlerin yanı sıra yabancı karikatüristlerin çizimlerinde yer alır. Karikatürlerin genelinde imzası bulunan kişiler: Cevat Nuri, D.M., D.Mozloun, F.Houry'dir.

Gazetede karikatürlere baktığımızda aynı zamanda insanların giyimleri hakkında bilgi sahibi olabiliyoruz. II. Meşrûtiyet dönemi insanlar arasında sınıf farklılıklarının yaşandığı bir dönem olmakla beraber Avrupa'nın etkisinin ülke içinde fazlaca hissedildiği dönem olup şık giyimli insanların yanında sıradan giyimli insanlarda vardır ve gazete bu sınıf ayrılıklarını hem yazı hemde çizgi boyutunda dile getirmiştir.

İttihat ve Terakki yönetimi basın üzerinde baskıcı bir tutum izlemiş olup kendine muhalif olan gazeteleri ve dergileri kapatmıştır. Cadaloz'da bu baskıdan nasibini almış yayın hayatına 22 Mart 1327 Salı (Miladi 4 Nisan 1911) günü başlamış olan gazete son sayısını 27 Ağustos 1327 Cumartesi (Miladi 9 Eylül 1911 Cumartesi) yayımlamıştır. Gazete okuyucularına söylemek istediklerinin "Cadaloz'un Devesi" adlı kitapla sunmuştur.

⁹ Meydan Larousse, "Cadaloz", C.2, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.724.

Kısacası, CadaloZ Gazetesi gerek söz boyutundaki gerekse çizgi boyutundaki mizahıyla, Türk toplumunda karşılaşılan aksaklıkları ve toplumun beklentilerini sayfalarında yansıtan önemli bir mizahi yayındır.

KAYNAKÇA

Süreli Yayın

CadaloZ Gazetesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu.

Tetkik Eser ve Makaleler

ALVER, Füsun, *Gazetecilik Bilim ve Kuramları, Gazetecilik Kuram ve Tasarımlarını Türkiye'de ki Gazetecilik Sistemi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2011.

AYDIN, Hakan, *II. Meşrutiyet Döneminde Basın ve Siyaset*, Konya: Palet Yayınları, 2010.

BURUMMET, Palmira, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908- 1911 çev. Ayşen ANADOL*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

BÜNGÜL, Nurettin Rüştü, *Eski Eserler Ansiklopedisi*, Cilt I, Tercüman 1001 Eser.

ÇEVİKER, Turgut, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü Tanzimat ve İstibdat Dönemi(1867-1878/1878-1908)*, İstanbul: Adam Yayınları, 1986.

DEVİRİM, Tunay, *"Gülyüz Mizah Gazetesinin İncelenmesi"*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

DOĞANER, Yasemin, "Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın", *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, S.1, (Haziran, 2012), 109-121.

EBÜZZİYA, Ziyad, "Diyojen", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, C.9, 1994.

GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının, İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922)", *Çagdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII/25, (Güz, 2012),33-54.

HEİNZELMAN, Tobias *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu 1908-1914*, çev. Türkiş Noyan, İstanbul: Kitap Yayın Evi, 2004.

İNÜĞUR, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul: Der Yayınevi, 2002

MAZICI, Nurşen, "1930'a Kadar Basının Durumum ve Matbuat Kanunu", *Ankara: Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü Ankara Yolu Dergisi*, C.5, S.18, (1996), 131-154.

MEYDAN LAROUSSE, "CadaloZ", C.2, Meydan Yayınevi, İstanbul, s.724.

ÖNGÖREN, Ferit, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mizahı ve Hicvi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.

ÖZDİŞ, Hamdi, *Osmanlı Mizah Basınında Batılılaşma ve Siyaset (1870-1877)*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal, "Basın özgürlüğü ve Osmanlı Devletindeki Görünümü", *Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.51, S.3, (2002),65-84.

SEYHAN, Salih, "II. Meşrutiyet Dönemi Mizah Basını ve İçeriklerinden Seçilmiş Örnekler", *Turkish Studies*, C.8/3, (Kış, 2013), 494-516.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- TÜRKMEN, Fikret, "Osmanlı Döneminde Türk Mizahı", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, IV, (2000), 1-10.
- YARDIMCI, İsmail, "Mizah Kavramı ve Sanattaki Yeri", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/2, (2010), 1-41.
- YAZICI, Nermin, "Yazılı Türk Mizahının Gelişim Sürecinde Batılı Anlamda İlk Mizah Dergisi Cem", *Turkish Studies*, C.6/3, (Yaz, 2011), 1299-1313.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ERDEM, S., SANDIKÇI, N., Nurettin Rüştü ve Cadaloğ Gazetesi, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 141-158, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7463>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

İNSAN-MEKÂN İLİŞKİSİ ÜZERİNE (DERSİM BÖLGESİ ÖRNEĞİ XVI-XX. YÜZYILLAR)*

*Abdulkadir GÜL***

ÖZET

İnsan-mekân ilişkisi, farklı disiplinlerin ilgisini çeken ve üzerinde çokça tartışılan bir konudur. İnsanın mekân üzerinde veya mekânın insan üzerinde hangisinin daha baskın olduğu meselesi, bu tartışmaların en önde gelenidir. Yine bu tartışmalardan çıkan sonuca göre, etkilenmede veya etkilemede hangisinin daha baskın olduğu hususu genel hatlarıyla; zaman dilimi, yer şekilleri, iklim-yağış rejimi ve coğrafya üzerinde yaşayanların teknolojik gelişmelere sahip olma ölçüleri gibi parametrelere bağlı olarak değişmektedir. Bu çalışmada, söz konusu bu teorik tartışmalara dâhil olmadan, ancak bu tartışmalardaki farklı görüşlerden de istifade ederek, özellikle Cumhuriyetin ilk dönemlerinde yaşanan hadiselerden ötürü, üzerinde çok konuşulan ve yorumlar yapılan Dersim bölgesindeki insan-mekân ilişkisini ele aldık. Bu coğrafya üzerinde yaşayanların, Osmanlı'dan Cumhuriyete kadarki zaman dilimi içerisinde serüvenleri, tarih ve coğrafya disiplinlerinin bakış açılarını esas alınarak ve bu iki bilim disiplinin aralarındaki araştırma yöntemlerini yumuşatmaya gayret ederek konuyu irdeledik. Dersim'de yaşamış insanların mekânla ilişkileri ve sonuçları üzerinde durduk. Bunu yaparken ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv vesikaları ve çok sayıda konunun teorisini ortaya koyan, makale veya kitabı inceledik. Bu teorik bilgi ve tartışmaların bir uygulama alanı olan Dersim bölgesinde, insan-mekân ilişkileri bağlamında; sosyal süreç, idari yapılanma, iskân birimlerinin oluşumu ve dağılımı, iskân birimlerinin sınırları, mesken şekilleri, mezarlıklar, bir ailenin kaç kişiden oluştuğu, nüfusun mekân üzerindeki dağılımı, inanç yapısı, mekâna yüklenen anlamlar, insanların devlete karşı duruşu, güç ilişkileri, üretim-tüketim alışkanlıkları, bölgede büyük yerleşim birimlerinin neden oluşmadığı ve ulaşım gibi birçok hususu izah etmeye çalıştık. Bu konuları çalışmada ki bir bütünün parçaları olarak alt başlıklara ayırdık. Konuların daha iyi anlaşılması için ihtiyaç duyuldukça haritalardan istifade ettik. Sonuç kısmında elde bulgular genel hatlarıyla sunduk.

Anahtar Kelime: Mekân, İnsan, Dersim, İskân, Üretim, Tarih, Coğrafya.

* Bu çalışma; “Osmanlı Devleti Dönemi Dersimin Sosyal ve İktisadi Yapısı” adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SOS-A020215-0118) tarafından desteklenmiştir.

Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Dr. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği, El-mek: abdulcadirgul25@hotmail.com

**UPON THE RELATION BETWEEN HUMAN AND SPACE
(AN EXAMPLE OF DERSIM REGION: XVI-XX. CENTURIES)**

STRUCTURED ABSTRACT

The relation between human and space is an argumentative topic arousing interest of other disciplines and having many discussions. The foremost among these discussions is the question of which one, the effect of human on space or the space on human is the most dominant one. According to the result of these discussions, the dominance of this influencing or response process is generally dependent on some parameters such as time-zone, geographical formations, climate and rain regime, and humans' having technological developments in a specific geography. In this study, the relation between human and space in Dersim region which has many discussions was dealt in detail because of the events experienced specifically in the beginnings of the Republic without being a part of these theoretical discussions, but by taking the advantage of the different viewpoints of these discussions. In addition, the adventures of the people in this geography from the period of Ottoman to Republic were handled with the joint research methods of the disciplines, history and geography by being focused on the perspectives of these disciplines. Then, the relation between space and the people lived in Dersim and also the results were discussed. In this process, Ottoman archives and many articles and books related to the theoretical frames of the topic were analysed. Many issues in the Dersim region which is the application area of this theoretical knowledge and discussions, such as social process, administrative structuring, formation and distribution of settlement units, edges of settlement areas, housing types, cemeteries, population of a family, distribution of population on space, belief structure, meanings given to the space, attitudes of people towards government, power relationships, production-consumption habits, transportation and why there were few settlement areas in the region, were explained within the context of the relation between human and space. These topics were divided into the sub-headings in the study and some maps were used for detailing the topic much as needed. In the results section, the findings were presented in general terms.

Dersim region differs from its close environment from the point of its unique space, social and economic structure shaped according to this uniqueness. With its static structure, there were not many big changes in the general lines of the administrative structure of Dersim region for long years. Administrative structure was excessively shaped by the geography of the region. In spite of all shortcomings, all human activities in the geography of Dersim changed in centuries though these were very less compared to close environment. Dersim reached today as a space including the traces of historical and social events, and the ruins and fusions of various cultures.

This process continued by both influencing the environment and being affected by the context. Close relationships, complicated social networks, power relationships, mind and belongingness, mutual

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

effecting and shaping processes turned Dersim from a static structure to much dynamic structure.

Many issues like Dersim's rural structure in Ottoman period, settlement units, spaces, production types, cuisine and social relationships were sustained till the beginnings of the Republic without many changes. Dersim forced residents to be connected with the space. This connectivity to the space is clearly seen in Dersim much than other close environment. On the other hand, the following questions should be answered: Does Dersim society's being close to a static change relate to the conservatory structure of the population or their lack of information technology? Also is it related to the population's incapacity towards the space as a natural outcome of this process? As for me, the second factor was much influential on the close issue of this static change.

The foremost factors among the geographic factors are rugged terrain and climate. The climate determined many issues of Dersim residents such as wearing style, production and consumption facilities, and also fighting against diseases. However, rugged terrain also determined some issues such as the people's distribution and types of the professions, roads, agricultural areas, development and construction of settlement units. These two factors deeply influenced this society's social, even religious and political tendencies. Therefore, Dersim society turned into a more conservative, marginal society profile with much religious and environmentalist perspectives. In addition, Dersim residents had advantages of using this geography for their own profits especially hiding, asylum, escaping from law and being out of control. These residents were much freesprit and desired to be out of control. There was not a city, gendarme did not have a full control, tax collectors were not authority in Dersim, and the life was simple but tough there.

Road system did not developed much because of the space issue in an expected level. Transportation was highly dependent on the climate factors. Most of time in a year, the roads were closed and the transportation was performed with hinnies, horses, donkeys and people. Because of security problems, it was difficult to say there were much people and colonies travelling in current primitive roads. This case resulted in increases in the rates of all goods and difficulties in providing them. In addition, fusion of the society with other cultures was very limited. Undeveloped trading, lower capital, grouping of craftsman in few cities lowered the support of the services. This case formed the dynamics of the society, in other words tribe structure. On the other hand, the settlement of the platos around the Dersim was very low and had a very low cultural influences. This untouched issue was clearly seen starting from the names of the spaces, in many space issues from the cultural influence perspectives. In addition, the residents in Dersim where there were not cities and trading activities, showed tougher and radical reactions to the events.

An average family consists of six people in Dersim. All the residents lived permanent settlement in early ages. Though the spaces were so primitive, housing architecture changed and gained a more favourable structure based on the construction equipments from inner

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

to outer Dersim. The same case is also valid for consumption types. Especially in inner Dersim, the villages have 10 or 15 houses. The most determinant factor blocking the crowded villages is insufficient area for the settlement. Also there is less area for planting in this side. As a natural outcome, breeding is a more common activity. Ripening period takes a long time because of the altitude and exposure to the Sun. Long winter periods and heavy snow also influence breeding style and ovine breeding is more common than bovine breeding. As grains growth in inner Dersim were not enough, over- grains of outer Dersim were sold in inner Dersim.

Key Words: Space, Human, Dersim, Settlement, Production, History, Geography.

I.GİRİŞ

Biz bu çalışmada, kavramsal meselelere fazla girmeden, belirli zaman diliminde (XVI-XX. Yüzyıllar), mekân olarak adlandırdığımız Dersim bölgesi örneğinde, insan-mekân ilişkisini ele aldık. Mekân, yer, manzara, coğrafya, peyzaj gibi kavramların, birbirlerinin yerine kullanılması veya bariz farklılıkları ifade etmeleri hususu, coğrafyacılar, mimarlar, şehir planlamacıları, sosyologlar, iktisatçılar, psikologlar, tarihçiler gibi farklı disiplinlerine mensup olanlar tarafından uzun uzadıya tartışılan bir konudur (Arı, 2005: 311-339; Kaya: 1-13; Kaygalak, 2011: 1-10; Özen, 2011: 139-150 vb) . Mekân birçok bilim dalının kesişme noktasında bulunmaktadır ve bu yönüyle mekân, farklı algılanmakta ve yorumlanmaktadır (Işık, 1994: 7-38).

Herhangi bir mekâna aynı noktadan, aynı anda bakan insanların sayı, şekil, renk ve boyut bakımından aynı ev, insan, yol, dağ ve taş gibi öğeleri görebileceğini, ancak bütün bu öğeleri zihinlerindeki bazı düşünceler ya da ilişkilere göre algılayacağı bir gerçek olarak ortadır. Dolayısı ile herhangi bir mekân, hem gözümüzün gördüğü maddi öğelerden, hem de zihnimizde onlarla ilgili var olan, soyut öğelerden de oluşur (Arı, 2005: 311-339; Kaya: 1-13). Diğer taraftan tarih bilimi ise mekânı başka bir şekilde anlama yoludur. Bu anlamda mekân, insanla coğrafyanın etkileşiminin tarihi kayıtlarının tutulduğu bir arşiv gibidir. Mekâna bakan birisi bu arşivi inceleyerek, o toplumun geçmişte yaşadığı olaylar hakkında fikir sahibi olabilir. Ayrıca mekân, kültürü anlamada ipuçları sunar. İşlenmiş mekân, onu ortaya çıkaranların eskiden ne tür bir kültür içerisinde yaşadıkları, şimdi o toplumda neler olduğunu ve o toplumun ne olmak üzere olduğunu anlamada çok önemli bir işarettir (Arı, 2005: 311-339).

Mekânın temel belirleyici olduğu düşüncesinin karşısında, mekânın meskûnları üzerinde basit bir etki düzeyinde kaldığını ifade eden yapısalcı yaklaşımlardan ziyade, insan-mekân ilişkilerinde, her iki faktöründe etkili olduğunu ifade etmekte fayda vardır (Işık, 1994: 7-38). Ancak bu iki etkenden hangisinin daha baskın olduğu, daha ön plana çıktığı meselesi, kanımca, mekânın zorluğu ve ona hâkim olabilme ölçüsünde değişmektedir.

Mekânın bir toplumun sosyal ve iktisadi yapısını veya daha sayılamayan birçok olguyu şekillendirdiği bir gerçektir (Erinç, 1972: 165-194). Benzer olguların, başka bir mekânda farklı şekillerde ortaya çıkacağını, mekânın oluşturduğu şartlara göre de, bu farklılaşma oranının giderek arttığı veya azaldığını, yani benzerlik veya farklılıkların kendisini olgular üzerinde gösterdiğini açıkça ifade edebiliriz (Başkaya & Türk, 2014: 1). Diğer taraftan mekân üzerinde kısa veya uzun bir dönem içerisinde meskûnların, faaliyetleri neticesinde, mekânı belirli bir düzeyde kendilerine uygun hale getirdiklerini de bilmekteyiz. Bu işte başarı düzeyleri, o mekânda meskûn topluluğun diğer mekânlarda yaşayanlardan, müspet veya menfi yönde farklılaşmasına sebep olmaktadır (Işık, 1994: 7-38). Ancak bu durumu tespit etmek oldukça karmaşık bir vaziyet arz etmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Hülasa Dersim coğrafyasında yaşayanların değişim ve gelişim sürecini, coğrafyaya hâkim olabilme kabiliyetlerini veya belirleyici olan mekândan ne ölçüde etkilendikleri meselesi oldukça karmaşık bir durum arz etmektedir, ancak bu mesainin de temelini oluşturmaktadır. Burada karşımıza çıkan ve kafa yormamız gereken husus, zaman ve mekânın birbirlerinden ayrı gibi görülse de, her ikisinin de katalizör veya sonuç olabileceği gerçeğidir. O halde değişmez olan, ikisinin de birbirlerine mecbur ve bağlı olmasıdır.

2. DERSİM'DE İNSAN-MEKÂN İLİŞKİSİ

a. Araştırma Sahası (Mekân)

Esas itibarıyla çalışma sahası, Dersim'in (Tunceli) büyük bölümü kapsamaktadır. Bugünkü Dersim; Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, $38^{\circ} 19' - 40^{\circ} 26'$ doğu boylamları ile $38^{\circ} 46' - 39^{\circ} 36'$ kuzey enlemleri arasında yer almakta olup, 7705 km² alana sahiptir (TÜİK, 2011:3). Dersim, kuzey ve kuzeydoğuda Munzur Dağları, batıda Karasu vadisi, güneyde Keban baraj gölü (eskiden Murat Suyu idi) ve doğudan Peri Suyu vadisiyle çevrilmiştir. Doğusunda Bingöl, batısında Malatya, kuzeyinde Erzincan ve güneyinde Elazığ illeri ile komşudur (Uluğ, 2006:162). Dersim'in merkez kaza dışında, Çemişgezek, Hozat, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek ve Pülümür olmak üzere 7 kazası daha bulunmaktadır.

Harita:1.Araştırma Sahasının Konum Haritası

Bölgenin en belirgin fizikî özelliği, dağlarıdır. Araştırma sahasının en önemli dağları, adeta Dersim ile özdeşleşmiş olan Munzurlardır (Sarıkaya, 2011: 540). Munzur Dağları, Anti Torosların önemli bir koludur. Birden bire adeta bir kızıl bir duvar gibi yükselir ve yılın neredeyse sekiz ayı tamamen karlarla kaplıdır (Uluğ, 2007: 18). Güneye doğru alçalan Munzur dağlarının eteklerini, Munzur Suyu keser ve bu akarsu Munzurları, Küçük Munzurlardan ayırır.

Dersim dağlarının önemli bir özelliği ise sahip olduğu büyük mağaralarıdır. Karstik arazi üzerinde iyi geliştikleri bilinen mağaralar, Munzur Dağları üzerinde geniş bir yayılım gösterirler.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Derin vadiler, sarp yamaçlar, meşe ormanları ile Dersim coğrafyasının eşkıyalık hareketlerini adeta teşvik ettiğini söylersek abartmış olmayız. Özellikle İç Dersim’de bulunan yüzlerce metre eninde ve boyundaki mağaralar, uzun dönemler eşkıyalar için barınak olmuştur (Uluğ, 2006: 17).

Dersim’de düzlük alan ise yok denecek kadar azdır. Dersim’in tek ovası Ovacık ovasıdır (Sami, 1308: 2131b-2132a) Zeranik (Yeşilyazı) köyüne izafen Zeranik adıyla da anılan bu ova, rakımı yüksek olduğu için (yaklaşık 1290 m) tarıma pek uygun değildir. Ova olarak kabul edilmese de, Çemişgezek ve Pertek taraflarında ekim yapılabilecek düzlükte önemli araziler vardır. Çalışmanın ileri safhasında da izah edildiği gibi zaten nüfus, esas itibarıyla buralarda yoğunlaşmıştır.

Bölgenin coğrafyasıyla ilgili diğer bir unsur platolar, yani yaylalardır. Platolar, genel olarak Munzur ve Bağırpaşa dağlarının yüksek kesimlerinde. Güneydoğu ve doğuda Pülümür Çayı vadisine inen kesimde, çeşitli yükseklik basamaklarına sıralanmış platolar vardır. Bu yaylaların sayısı onlarla ifade edilir. Buralar eski zamanlardan beri hayvancılık faaliyetleri için, yayla alanı olarak kullanılmaktaydı.

Dersim’de akarsular ve kolları sayılamayacak kadar çoktur. Bunun en önemli sebebi dağların oldukça yüksek ve dik olmasıdır. Karların erimesi Haziran ayının sonuna kadar sürmekte ve bu durum birçok akarsuyun kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca kimi akarsular; uzunluğu, taşıdığı su miktarı ve kutsiyetiyle de ön plana çıkmaktadır. Dersim’in en önemli akarsuyu Munzur Suyu’dur (Sami, 1308: 2131b-2132a). Ziyaret Tepesinin eteğindeki Munzur gözeleri olarak bilinen kaynaklardan başlayan Munzur Suyu, önce batıdan doğuya doğru akarak Ovacık ovasını geçer, daha sonra irili ufaklı birçok akarsuyu bünyesine katarak, güneye doğru yönelir ve nihayet Peri Çayı’na karışır (Uluğ, 2006: 163,180).

Dersim’deki bir diğer önemli akarsu, Pülümür Çayı’dır. Avcı Dağlarının doğu yamaçlarından birkaç kol halinde başlayıp, güneye uzanan Pülümür Çayı, bugünkü vilayet merkezinde Munzur Suyu ile birleşir. Dersim’deki diğer önemli bir akarsu da Tahar Çayı’dır. Tahar Vadisi, Kırklar Dağı’nın batı yamaçlarından batıya ve güneye yönelip, Ali boğazı adını alan dar ve derin bir vadiyi takip eder.

Dersim’in tamamında karasal iklim hâkim olmakla birlikte, bu iklimin şiddeti kuzeyden güneye doğru gidildikçe azalmaktadır. Dersim iklimini komşu bölgelerden ayıran birkaç özellik vardır. Öncelikle Munzurlar, bir duvar gibi sıralanarak, kuzeyin soğuk rüzgârlarına karşı bütün Dersim’i korumaktadır. Dolayısıyla yoğun kar yağışına rağmen, çok şiddetli soğuklar kaydedilmez. Arazinin güneye doğru rakımı azaldıkça, iklim de yumuşamaya başlar. Dersim bölgesinin baki durumunun elverişli olması; yani arazinin genel olarak güneye doğru bakması, Dersim’de şiddetli soğukların yaşanmasını engellemektedir. Ayrıca bölgenin yağış rejimi de çevresinden farklılık göstermekte; Erzincan ve Harput’a göre daha fazla yağış almaktadır. Bütün bunlar bölgede, yaban hayatının ve bitkilerin gelişmesine sebep olmaktadır. Dersim’in bu iklimsel yapısı, bölgede kanun kaçaklarının uzun süre lojistik destek almadan yaşamalarına da imkân tanımaktaydı (BOA. Y. EE. 2/4). Coğrafyanın getirdiği bu avantajlı durum, eşkıyalığın sürekli ve yaygın olmasına etki etmiştir (BOA. Y. EE. 131/31).

Bugünkü Tunceli topraklarının %27’si ormanlarla kaplıdır ve genelde meşe türleri yaygındır. Ormanlar genellikle vilayet merkezinin hemen kuzeyinden başlayarak Ovacık, Hozat, Pülümür ve Nazımiye ilçelerinde toplanmıştır. Meşe ormanları, kuraklığa ve soğuk kış koşullarına rağmen, her türlü ana materyal üzerinde yetişebilmektedir. Bu noktada; adı geçen bölgelerin, genellikle İç Dersim olarak bilinen ve yine kanun kaçaklarının gizlendikleri sahalara karşılık geldiğini de söylemek gerekmektedir. Doğu Anadolu’daki meşe ormanları genelde; başta keçiler için iyi bir otlatma alanı olmasından, kışın yapraklarının hayvanlara yedirilmesi ve yakacak olarak

kullanılmasından dolayı şiddetli tahribata uğramış ve yayılış alanı daralmıştır. Munzur Dağlarında bulunan meşe ormanları ise vasıflı meşe ormanları arasında sayılmaktadır (Yoğunlu, 2011: 7).

Munzur Dağları ve çevresinde toplam 1518 bitki çeşidi tespit edilmiştir. Dersim’de bulunan endemik bitki türleri geleneksel şekilde yakacak, gıda maddesi ve tıbbi işlemlerde ilaç olarak kullanılmaktaydı. Mesela kardikenlerinden *Acantholimon calvertii*, yörede yakıt olarak tüketilmektedir (Torlak, 2011: 98). *Hesperis schischkinii* ile *Tchihatchewia isatidea* kökleri ezilip, yara tedavileri için merhem yapılırdı. İris Sarı (Bahar çiçeği) bitkisinin çiçeklerinden hazırlanan infüzyon, dâhilen soğuk algınlığında; *Hyacinthus orientalis* (Aminot ve Sümbül) taze şekilde kan dindirici özellikleri bulunmaktadır (Yoğunlu, 2011: 14). Bunların dışında yine endemik türlerden olan *Allium Tunceli anum* (Tunceli sarımsağı) adlı bitki, Pülümür ve Ovacık’ta yaygın şekilde görülür. Tek dişli olan bu sarımsak, “*Kaya sarımsağı*” adıyla toplanmakta ve yörede ticarî mal olarak satılmaktadır. Hem gıda ve hem de şifa kaynağı olarak tüketilen Tunceli sarımsağı, enfeksiyonlara ve yüksek tansiyona iyi gelmektedir. Yörede “*Guzer*” adı verilen *Scorzonera inaequiscarpa* adlı yemlik bitkisinin kökleri de gıda olarak tüketilmektedir. *Alkanna pseudotinctoria* ismindeki endemik bitkinin köklerinden, bağırsak hastalıklarının tedavisinde yararlanılmaktadır. Köklerinden elde edilen kırmızı boya ise şeker, likör, merhem ve dudak boyalarına renk vermek için kullanılır (Torlak, 2011: 99).

Dersim coğrafyasında besin zincirinin en altında ve en üstünde bulunan birçok hayvan türü yaşamaktadır. Başta vaşak gibi relict türler olmak üzere sansar, bozkurt, yaban domuzu, ayı, kokarca, porsuk, tavşan, dağ keçisi, dağ koyunu, tilki, sincap, kirpi gibi türler, yaban hayatında tespit edilebilen türlerdir. Munzur vadisi içinde çengel boynuzlu yaban keçisi ve bezuvar ismi verilen dağ keçisi türleri yaşar. Bunların dağlara sığınan eşkıyalar için zengin bir besin kaynağı olduğundan şüphe duyulmamalıdır.

Dersim’in bütün bu konum özellikleri, tarih boyunca bölgenin, gerek beşeri ve kültürel özelliklerini derin bir şekilde etkilemiştir. Bu bakımdan Dersim denilen bölge, etrafındaki büyük ovalara (Erzincan ve Harput) sahip yerleşmelerden birçok yönü ile farklılıklar arz eder. Dersimi çevreleyen bu ova yerleşmeler, doğu-batı yollarının ve kısmen güney-kuzey yollarının kesiştiği noktalarda bulunmalarından dolayı, ulaşım şebekelerinin kaynaştırıcı ve birleştirici bir durumundan etkilenmişlerdir. Ancak Dersim’in konumu itibarıyla yol sistemleri iyi gelişmemiş ve buna bağlı olarak kaynaşma ve birleşme yeterli düzeyde gelişmemiştir.

Özellikle İç Dersim’de yol sistemleri çok iptidai düzeyde kalmıştı. Buralarda bırakın tekerlekli arabalarla seyahat etmeyi, katırla dahi yol almak oldukça zordu. Yol sisteminde taşıma aracı olarak en çok kullanılan nakliye aracı yazın beygir ve katır olup, kışın yalnız insan sırtıyla yapılmaktaydı. Bundan başka kışın insanlar tarafından çekilen “*tevik*” adı verilen bir kızak kullanılırdı. İç Dersim’deki iskân birimlerine ulaşım patikalar sayesinde sağlanıyordu. İç Dersim’in, Dersim’in diğer kısımlarıyla bile irtibatı oldukça zayıftı. Bu durum bölgenin dış dünyaya kapalı olmasına sebebiydi. Bu yönüyle, Dersimin meskûnları tarihi süreçte, denetim ve üretim dışı bir topluluk şeklinde kaldılar.

Dış Dersim’deki yol sistemleri kısmen İç Dersime göre daha belirgin ve gelişmiştir, arazi buna kısmen imkân vermektedir. Ancak bu yol sistemleri de iptidai idi. Dersim’deki bütün yolların ulaşımına açık olması, iklim ve yağış rejimine bağlıdır. Yılın sekiz ayı yollar ulaşımına kapalıdır. Kışın kar, bahar aylarının sonuna kadar ise çay, dere, ırmak gibi akarsuların taşkın halleri, yolları seyahat etmeyi imkânsız kılmaktadır.

b. Mekân-İdari Yapı ve İskân İlişkisi

Dersim, Anadolu’ya hâkim olanlar tarafından bütünüyle denetim altına alınmış bir bölge değildi. Dersim’e bu özelliğini coğrafya sunmuştur. Bu konumu, hâkimiyet tesis etmeye çalışanlar

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

açısından olumsuz bir durum sergilerken, devlet denetimine girmek istemeyen ve kendilerine yüklenecek mükellefleri kabul etmeyenler açısında bir avantaj sağlıyordu. Aslında Dersim'in tarihi hep bunun kavgası ve hikâyesinden oluşur.

Bölgede meskûn aşiretler, kendileri açısından güvenli bir mıntıka olduğu için daha erken dönemlerde konar-göçer hayattan vaz geçip, yerleşik hayatı tercih ettiler. Konar-göçerler, mevcut köylere giderek orada yerleşik bir hayatı seçtikleri gibi ayrıca hiç kimsenin yaşamadığı ücra yerlerde veya ormanlık arazilere yerleştikleri görülür. Bu durum güvenlik ve vergi ödememe kaygısından kaynaklanmıştır. Sonradan kurulan köy veya köy altı yerleşmelerinin çok büyük kısmının İç Dersim denilen mantılarda yoğunlaşması, bu görüşümüzü desteklemektedir (BOA. TD. 60,164; 998).

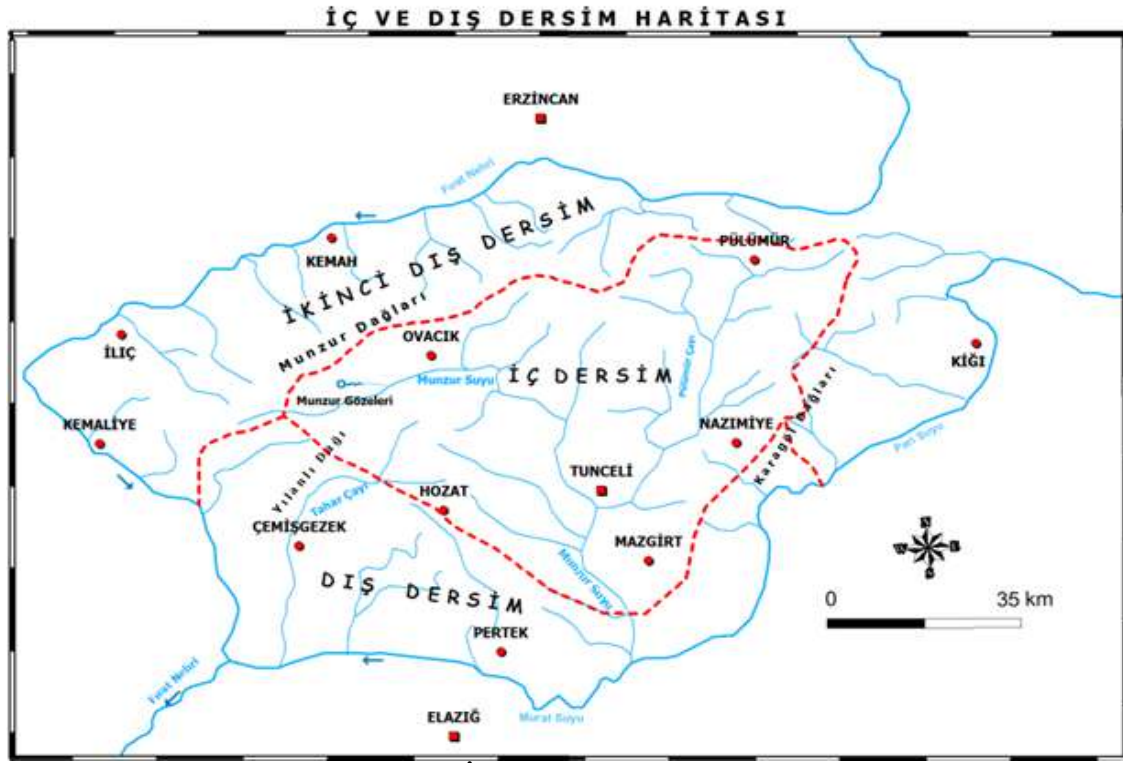
Osmanlı fethiyle birlikte bölgede, Çemişgezek Sancağı olarak adlandırılan bir idari yapılanmaya gidildi (Ünal, 1999: 1-18). Bu idari yapılanma, bilenen klasik sancaklardan farklı olarak, yurtluk-ocaklık sancaklar statüsündeydi (Kılıç, 1997: 10-12). Bu sancak türünün en belirgin özelliği, yerel hanedan veya beylerin, yönetici tayın olarak tayin edilmesi idi (Toraman, 2010: 7-8).

Modernleşme dönemiyle beraber bölge, idari açıdan Dersim Sancağı adı altında yeniden yapılandırıldı (Yılmazçelik, 2011: 86-99). Bu dönem Dersim; İç Dersim, Dış Dersim ve İkinci Dış Dersim şeklinde bölümlere ayrıldığı gözlemlenir. Bu idari yapılanma, yalnızca basit tasnif olmaktan ziyade, sosyal, ekonomik, siyasi, dini, toplulukların devlet karşısındaki tutumu, etnik yapısı ve en önemlisi de coğrafyasının belirlediği sosyal ve ekonomik gerçeklikler, bu tasnif şeklini zorunlu kıldığı görülür (Gül & Özdemir, 2014:111-112).

İç Dersim; esas itibarıyla Munzur vadisi ile Pülümür vadisi arasında kalan dağlık alandı (BOA. Y. EE. 132/39). Bu saha güneyde bugünkü Tunceli il merkezinin hemen kuzeyine kadar uzanıyordu. İç Dersim'in bir diğer adı "*Asıl Dersim*" dir. Kayıtlarda Asıl Dersim ile Hozat, Mazgirt, Kızılkilise, Ovacık ve Pülümür kazaları kast edilmektedir; aşiretlerin yerleştiği asıl bölge olarak da burası tanımlanmaktadır (BOA. İ.MMS.68/31338). "*Dersimli*", "*Dersim ekrâdı*" ve "*cebel-i Dersim ahalisi*" olarak adlandırılan halkın büyük kısmı, Pah, Kızılkilise, Köşer dağı, Darboğaz ve Dere nahiyesiyle Hıran bölgelerini içerisine alan bölgede meskûndurlar (BOA. İ.DH. 1467/1).

Dış Dersim'e gelince, bu merkezi alanın hemen çeperinde bulunan sahayı ifade eder. Bugünkü Pertek, kısmen Hozat'ın güneyi, Çemişgezek, Kuzucan'ın Erzincan ve Erzurum'a bakan yöreleri, Kızılkilise ile Kiğı arasında kalan saha Dış Dersim'e dâhil edilir (BOA. Y. PRK. AZJ. 33/70).

İkinci Dış Dersim, idari bakımdan Dersim'e kısa dönemler şeklinde bağlanan idari ünitelerdir ve yoğun eşkıya baskısına maruz kalan bölgelerdir. Bunlar; Gercanis, Kemah, Kuruçay ve Eğin dir. Bu bölgelerin Dış Dersim'den en bariz farkı, uzun dönemler şeklinde Dersim'e bağlı olmamalarıydı.

Harita: İç Dersim ve Dış Dersim

Esasen, bu idari yapılanmanın sınırları, yüzyıllar boyunca önemli derecede istikrarını korudu, ancak çevre itibarıyla (İkinci Dış Dersim) bazı değişikliklere uğradı. Çünkü Osmanlı döneminde önce Çemişgezek, sonra Dersim adını alan sancağın sınırları umumiyetle doğal unsurlara göre çizilmekteydi. Sancak, güneydoğu ve güneyde Peri Suyu, güneyde Murat Suyu, doğuda Bağır Paşa Dağı, batıda Fırat, kuzeyde ise Munzur Dağlarının arasındaki bölgeyi içersine almaktaydı. Coğrafyacı Hüseyin Saraçoğlu'nun dediği gibi; "*Tunceli'nin sınırları çok açıktır ve bu haliyle burası adeta bir ada durumunda kalır*" (Saraçoğlu, 1989: 204).

Arşiv kayıtları, harita ve arazideki çalışmalardan anlaşıldığı üzere, Dersim'in (sancak ve vilayet iken) ana nüvesinin içerisindeki, kaza, nahiye ve köy sınırlarının belirlenmesinde, akarsular, tepeler, dağlar ve ovalar gibi doğal unsurların yanı sıra yine bu unsurların şekillendirdiği yollar belirleyici olduğu görülür (BOA. MV. 178/58; Y. A. RES.60/27 vb). Özellikle nahiye veya köy sınırlarının tespitinde bu doğal yapının yanında, aşiret veya kabilelerin iskân dağılımı, yaylak ve otlakların durumu da hayli etkili oldu; hatta birçok nahiye aşiretler esas alınarak tesis edildi (BOA. Y. PRK. UM. 32/92; A.MKT. MHM. 723/1. Lef.4, 5, 6). Devlet, yeni idari düzenlemede her ne kadar, merkezi bir yönetim tesis etmek istese de, bölgede yine aşiretlerin etkinlik alanlarını hesaba katarak, nahiyeler oluşturdu (BOA. İ.DUİT. 19/20.Lef. 1,2; İ.ŞD. 70/4126. Lef. 3).

Dersim'deki iskân birimleri olan köy altı yerleşmeler, köyler, kasabalar tek başına bir anlam ifade etmezler. Bu iskân birimleri, meskûnların mekâna yayılış biçimleri, üretim yapma kapasiteleri, ulaşım, güvenlik, pazarlama, idare edilebilme, mekânın fiziki durumu, nüfus gibi olgular, köyleri, kasabaları, şekillendirmiş ve belirli mesafe etrafındaki meskûnlarla, anlamlı ve zorunlu bir bütünlük arz etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle bu iskân birimleri, her bir şahsına münhasır, sadece kendi mekânsal durumlarıyla izah edilemezler ve geçirdikleri değişim ise öznel değildir. Bir bütünün parçasıdır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Dersim'in hem iç hem de dış bölgelerinde, ekilen arazinin yetersizliği, güvenlik, yol şebekelerinin istenilen düzeyde gelişmemiş olması gibi daha birçok hususiyetten dolayı, şehir olarak adlandırılabileceğimiz iskân birimleri oluşamadı. Ancak Mazgirt, Pah, Çemişgezek, Hozat, Peri ve Pertek gibi köyler, zamanla ancak kasaba şekline dönüştüler, ancak daha ileri merhaleye geçemediler. Bu kasabalar 1000 civarında nüfus barındırmaktaydılar. Kasaba merkezlerinde hükümet konağı, kışla, birkaç esnaf kolu bulunmaktaydı (Akekmekçi & Pervan, 2011: 153). Şehir ve ticaret istenilen düzeyde gelişmediği için, meskûnların davranış kalıpları daha sert ve radikal şekilde oluştu. Ayrıca merkezi iktidarın bakış açısı, yerel güçlerin bu meskûnlar üzerindeki sömürü düzeni, fakirlik, devlet erkinin eksikliği gibi daha birçok olgu, Dersim meskûnlarını daha fazla muhafazakârlaştırmış ve nihayet ötekileştirme sürecine sokmuştur.

İç ve Dış Dersim arasında, iskân açısından bir takım önemli farklılıklar göze çarpar. Dış Dersim'de köy ve köy altı yerleşmeler, hem sayı bakımından fazla, hem de nüfus itibarıyla İç Dersim'dekilerden daha büyüktür. İç Dersim'de iskân birimleri ağırlıklı olarak çok küçük köyler veya az nüfus barındıran mezra ve komlar şeklindedir. İç Dersim'deki iskân birimlerinin dağınık olması önemli bir problemli. Hayat şartları bu tarz iskân yapılanmasını zorunlu kılıyordu. Dağınık iskân küçükbaş hayvan beslemenin bir gereği idi. Bu durum devletin bölgede denetimin engelliyordu. Dağınık iskân devam ettiği sürece, Dersimliler üzerinde merkezi güç nüfuz kuramıyordu. Ancak Dış Dersim'de, güvenliğin tesisi yeterli ölçüde sağlanabiliyordu (BOA. ŞD. 1474/3.Lef.1, 2, 3). Bu durum, bölgelerdeki köylere daha büyük nüfus tutabilme kabiliyeti kazandırdı. Ev yapımı için kullanılan yapı malzemelerinin kalitesini artırmış ve kısmen sokaklar gelişmiştir. Dış Dersim denilen bölgelerin coğrafi şartları ve onun getirdiği avantajlar, İç Dersim'le mukayese edildiğinde daha fazladır. Dış Dersim'de, düzlük alanlarda yol sistemi, Dersim'in iç kısımlarına nazaran daha gelişmiştir (BOA. ŞD. 1474/3.Lef.1, 2, 3).

Dış Dersim'de köy sayı İç Dersime nazaran daha çok olup, daha fazla nüfus barındırırlar, ancak köy altı yerleşmelerinin sayısı İç Dersime göre oldukça düşüktür. İdari açıdan bazı köyler kaza merkezlerine 7-8 saat mesafede bulunmaktaydılar. Özellikle Kuzucan ve Çemişgezek'e bağlı bu tarz köyler, Erzincan ve Eğin'e hem iktisadi hem de ulaşım açısından daha yakındılar ve bütünlük arz ettiklerinden, buralara bağlanmak istemekteydiler (BOA. DH. MKT. 1424/19). Ayrıca benzer durum Dersim'deki nahiyeler arasında da görülmektedir. Özellikle kan davaları, kaza merkezine uzaklık ve ulaşım meselelerinden dolayı, birçok köy başka bir nahiyeye bağlanmak talebinde bulunmaktaydılar (Gül, 2015:110).

Arazinin oldukça arızalı ve yüksek olmasından dolayı, dağların yamaçları veya vadilerde 20 hektar düzlüğü bulmak nerdeyse imkânsızdı. Bu durum büyük köylerin oluşmamasının diğer bir nedeniydi. Bu küçük köylerin ekilebilecek olan araziler hafif meyilli yamaçta bulunmaktaydı ve tarlaların başlarına evler kurulmuştu. Bu itibarla özellikle İç Dersim'de 10-20 evi bir arada bulunan köylerin sayısı oldukça azdı. Ancak bu durum Dış Dersim'de biraz daha farklıdır (BOA. NFS.d. 2657). İç Dersim'de köylerin sayısı az olup, genellikle az nüfus barındırırlar, kom, mezra gibi yerleşmelerin sayısı oldukça fazla olup, 5-10 hane arasında nüfus barındırmaktadırlar.* Ayrıca İç ve Dış Dersim'de ortalama bir hane veya aile 5,6-6,2 kişiden oluşuyordu. Yani ortalama bir aile 6 kişiydi (Akekmekçi & Pervan 2011: 260, 264-269).

Dağlık alanlardaki köyler, daha dağınık iken, tarım yapılan bölgelerde köyler birbirine daha yakın kümeler teşkil etmekteydiler. İç Dersim'de iki nesil öncesine kadar istisnasız köyler, 10

* XVI. Yüzyıldaki köy sayıları ve dağılımı ile cumhuriyetin ilk yıllarındaki dağılımları arasında benzerlikler oldukça fazladır. BOA. TD. 60, 164; 998; 1935'te Çemişgezek kazasında 79 köy, 16 mezra, 1 kom, Hozat kazasında 52 köy 13 mezra, Kalan kazasında 48 köy, 18 mezra, 9 kom, Mazgirt kazasında 140 köy, 29 mezra, Nazimiye kazasında 30 köy, 105 mezra ve 35 kom, Ovacık kazasında 51 köy, 59 mezra, Pertek kazasında 64 köy, 32 mezra, Pülümür kazasında 46 köy, 208 mezra ve 16 kom. Akekmekçi & Pervan, 2011: 634-636.

haneyi pek geçmeyen iç içe girmiş, evlerin kümelenmesiyle şekillenmekteydi. Evlerin pencereleri oldukça küçük, köyler içerisinde sokak yok denecek kadar azdı. Bu şekilde köyler, suru olmayan birer kale görünümündeydi. Hatta İç Dersim’de bazı köylerde ki meskenler, bir mesken olmaktan ziyade mağara hükmünde, oldukça iptidai yapıları. Gerek köy ve gerek kaza merkezinde mevcut olan meskenlerin hiç birinde mimari yapı yoktu. Köylerde evler rastgele yerlere yapılmıştı. Coğrafi yapı itibarı ile dağların yamaçlarındaki evler, dağa oyularak yapılmış gibi bir vaziyetteydiler. Yani evin arka kısmı dağa yaslanmıştı. Evlerin bu şekilde yapılmasında, yükseklik, soğuktan korunma, sert rüzgârlara mukavemet, güvenlik ve fakirlik etkili olmuştur. Bu evlerin yapı malzemeleri taştan olup, umumiyetle toprak harçlıdır. Üzerine örtmek için kavak ağaçları sıra şeklinde dizilmiş, yapraklar konulur sonra ise toprakla kapatılırdı. Evlerin pencereleri küçük ve güvenlik sebebiyle bir silah namlusunu sığacak büyüklükte mazgallar şeklindeydi. Ayrıca her evin kapısı bir insan boyundan daha alçak yapılmaktaydı. Bu evlerin yanında veya altında, çoğunlukla da tek geniş bir odada, özellikle kışın hayvanlarla müşterek kalınmaktaydı ve odanın içerisinde seki denilen yerde oturmaktaydılar (Akekmekçi & Pervan 2011: 20).

Burada değinilmesi gereken bir diğer husus ise mezarlardı. Mezarların üzerindeki motifler ve süslemeler, bölgelere, din ve mezheplere göre farklılıklar arz etmektedir (Erdal, 2015: 358-359). Dersim bölgesindeki mezar ve mezarlıklarda, iskân biriminin mekânsal durumuna göre dağılım göstermekteydi. Diğer taraftan Kızılbaş inancının birer somut yansımalarını da bu mezar taşlarında görmek mümkündür. Arazinin arızalı olduğu mevkilerde, mezarlıklar her ailenin evinin önünde iken, arazinin imkân verdiği yerlerde ise mezarlıkların şekillendiği görülür. Bu mezarlıklardan bazılarında kime ait olduklarına dair üzerlerine taşlar konulurken, bazı mezarlıklar ise birer küçük anıt gibiydiler. Bu tarz mezarlıkların süslemeleri, kılıç, koçbaşı koyun, fes, at, tüfek, el ele vermiş kadın erkekler, ibrik, tepsi gibi figürlerden oluşmaktaydı. Kanımca, bunlardan bazılarında ölen eğer cengâver ise, kılıç, tüfek, at kabartmalarıyla, el ele vermiş kadın erkek tasvirleri ise muradına erememeyi, ibrik ve tepsi ise misafir perverliği temsil etmekteydi.

Buna karşılık Dersim’de, yerel liderler, kendileri için malikâneler veya kâgir konaklar inşa ettiler (BOA. İ.ŞD. 79/4680. Lef.1, 2, 3). Diğer meskenler çok iptidai düzeydeyken, bu konaklar hâkim bir yerde bir nevi şato gibi gücü, zenginliği temsil etmekteydi. Konaklar harem, misafir odaları, solanlar ve selamlıklardan oluşmaktaydı (BOA. İ.MMS. 68/3183; DH. MKT. 1338/9). Bu büyük evler; yanında ahırları, kümesleri, atları için tavlalar, kiler ve tandır damlarından müteşekkil bir kompleksti. Bu binaların yapı malzemeleri taştan, iki katlı bahçesi olan, içi alçıyla sıvanmış, aydınlatması iyi olan, kandilleri bulunan, kıymetli döşemesi olan ve her türden kıymetli eşyalar ve silahların duvara asılarak teşhir edildiği mekânlardı (Antranik, 2012: 10-11). Konaklarının büyüklüğü, bu yerel güçlerin zenginliği ve gücünün temsil ediyordu. Ağaların konaklarında aile halkıyla beraber uşak adı verilen kişileri de barındırmaktaydı. Bu uşaklar hem ağanın silahlı gücü hem de onun her türlü işini yapan kişilerdi (BOA. İ.DH. 1467/1, 3/C.1326). Ayrıca ağalar arazilerini kendisine bağlı olanlar aracılığıyla işletmekteydiler (BOA. A.MKT. MHM. 657/1).

Dersim bölgesindeki iskân birimlerinin bir kısmının, belirli zaman aralıklarında boşaldığı görülür. Hatta kırsal yerleşmelerdeki bu istikrarsız durum, bazı köylerin mezra haline dönüşmesine sebep oldu. “Ören” veya “viran” tabirlerinin bazı iskân birimlerine sıfat olması, kır iskân birimlerindeki istikrarsızlığı destekler niteliktedir. Dersim idari ünitesinde XVI. Yüzyılda “*virance*, *viran-ı Atma*, *viran-ı Gündüz*, *viran-ı Çermen*, *viran-ı Havik*, *viran-ı İn*, *viran-ı Kardaşan*, *viran-ı Ternik*, *viran-ı Sağma* ve *viran-ı Vasgird*” gibi daha birçok kır iskân birimlerinin bulunması yukarıdaki iddialarımızı ispat eder (BOA. TD 164; 998). Kanımca, tarihi süreçte bölgede yaşanan huzursuzluklar, iskân yapısı üzerinde etkileri derin oldu. Kayıtlara bakıldığında “*büyük-küçük*”, “*aşağı-yukarı*” gibi sıfatları takınmış aynı adı taşıyan köylerde dikkati çekmektedir. Bu durum siyasal ve sosyal nedenlerden dolayı yerleşmelerin birbirinden kopması, yakın bir yerde, yeni bir

yerleşme birimlerinin oluşmuş olmalarıyla ilgilidir. İskân birimlerinin bu şekilde mekâna dağılımında, arazi yetersizliği ve kan davaları gibi nedenlerin de belirleyici olduğu düşünülebilir.

Tahrir ve nüfus defterleri, 1/25.000 ölçekli harita, tapu kadastro müdürlüğünde bulunan defter-i hakani defterlerinde, iskân yerlerinin toponomik (Karaboran, 1984: 97-148; Orcan, 1984: 55-62). açıdan değerlendirilmesine imkân vermektedir. Dersim'deki köylerin bir kısmı, köy altı yerleşmeleri (mezra, kom) ve mevzi isimlerinin ise çok önemli bir kısmının Türkçe olduğu gözlemlenir. Yerleşmelerin birçoğu adlarını coğrafi yapıdan ve bölgede iz bırakmış olan aşiret, oymak, cemaat ve bunlara mensuplarından aldıkları hemen göze çarpar.

Dersim'e hâkim olan devletlerin veya yaşayan toplulukların, iskân yapısı ve yer adları üzerinde az veya çok tesirleri oldu. Özellikle, Selçuklu ve Akkoyunlu dönemlerinde, başta Türkçe, sonra Farsçanın etkisiyle bölgedeki yer adları şekillendi. Bunun yanı sıra bir kısım yer adları, önceden yaşayanların verdikleri şekliyle, Türkçe fonetiğine uydurularak veya tarihi süreçte değişim, dönüşüm yaşayarak günümüze kadar ulaştı. Dersim bölgesindeki yer adları üzerinde, Akkoyunlu Devletinin diğerlerine göre daha derin tesirlerinin olduğu belirgindir. Yazı, Ağören, Çakmaklı, Dalören, Kamışlı, Ahmed Komu, Şakak, Baş Düzü, Armutlu, Köşeler, Orta Yayla, Karasakal, Göl Yaylası, Mal Dağı, Hasan Ali, Kanlı Tarla, Çakırlıtaş, Cin Yaylası, Uzun Tarla, Arpacular, Ziyaret, Göl Tepe, Kuru Yayla, Düzağaç tepe, Çukur Tarla, Kırıktaş Tepe, Ziyaret Tepe, Bayur Yaylası, Fındık Tepe, Dikilitaş, Bozyazı, Aşağı Karaoğlan Mezrası, Yukarı Karaoğlan Mezrası, Koç Mezrası, Ramazanlı, Kamber Komu, Eskigedik, Dişkaya, Kavak Tarla, Karataş Tepe, Bahçe Komu, Molla Kom, Söğüt Yayla, Düz Tepe, Kubatlı, Tilki Tepe, Çat, Konak, Meydan tarla, Karagöldüzü, Hıdır Baba, Viranşehir, Mustafa Ağa Komu, Saruhan, Ağaç Pınar, Dil Tepe, Kavak, Çolaklar, Kelbasan, Derviş Cemal ve Taşbey gibi köy, köy-altı ve mevzi isimleri bunlara örnek verilebilir. Dersim'deki bu yer adlarını oluşum şekillerine göre kabaca tasnif yapılabilir: 1.Menşeleri boy, oymak ve kişi adları, 2.Menşelerini bizzat tabiatın oluşturduğu yer adları, 3.Menşeleri sıfat ve isim tamlamalarından meydana gelen yer adları, 4. Menşeleri Türklerin Anadolu'ya gelmeden önce, başka halklar tarafından verilmiş olan yer adları şeklinde olanlar diye değerlendirilebilir.

Bu durum aslında, Dersim coğrafyasının diğer topluluklar tarafından ne oranda kültürel açıdan işlendiğini gösterir. Kanımca, Dersimi çevreleyen ova yerleşmelerde, kültürel açıdan mekânın işlenmişlik düzeyi daha yüksektir. Ayrıca bu gibi yerlerde, daha erken dönemlerde şehirleşmeler görülmektedir. Tarih boyunca birçok farklı toplulukların elinde kalan bu ova yerleşmeler, parşömen kâğıdı gibi bir biri üzerine gelmiş ve bazıları belli belirsiz, sayısız mesaj içermektedir. Mekân öğelerinin her türlü mesajı ihtiva etmelerine rağmen, bu mesajları ortaya koymak çok karmaşık bir iştir ve ancak birçok farklı disiplinin müşterek çalışmalarıyla sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir. Diğer bir ifadeyle mekânı tıpkı bellek gibi ele alınması gerekmektedir. Mekânın sabit, hareketsiz ve pasif bir sahne olmadığı, aksine tarihi süreçteki meskünlerinin hatıralarıyla dolu olduğu bir gerçektir.

c. Mekân-Üretim ve Tüketim İlişkisi

Bahsedilen İç ve Birinci Dış Dersim'in 1892 yılında yapılan hesaplama göre yüz ölçümü 14 milyon dönümdür. Bu arazinin 8 milyon dönümü dağlık alanlardan oluşur, 560 bin dönümü otlak, 150 bin dönümü ormanlık ve 5 milyon dönümü ekilebilir arazidir (Uluğ, 2006: 91). Ekilebilen arazinin 1,5 milyon dönümü üzerinde ekim yapılmakta ve bu ekilen arazinin çok büyük kısmı Dış Dersim denilen kesimde bulunmaktadır. Doğal olarak İç Dersim ağırlıklı olarak dağlık, ormanlık ve otlaklardan oluşmaktadır. Bu durum bölgenin ekonomik aktivitelerini ve sosyal yapısını etkilemiştir. Bu arazi yapısı, Dersim'de fakirliğin kaynağıdır. Fakirlik ve iaşeye ulaşma zorluğu, feodal düzenin ve soygunculuğun Dersim'de kurumsallaşmasına imkân tanımıştır (BOA. Y.PRK. UM. 32/108).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

XVI. Yüzyıldan itibaren bölgede üretilen mahsulât çeşitlerini ve bu çeşitlerin miktarlarını tahrir defterlerinden öğrenebilmekteyiz. Bu kayıtlara göre buğday, arpa, pembe (pamuk) ve darı gibi bitkiler genellikle kuru tarım şeklinde yapılmaktaydı. Ayrıca küçükbaş hayvancılık ile arıcılık da oldukça yaygındı (BOA. TD. 106). Benzer mahsuller, geleneksel üretim teknikleriyle yüzyıllar boyunca üretildi. Sonraki dönemlerde ise bir takım yeni bitki türleri denendi ve üretildi (1312 Tarihli Ma'muratül-aziz Salnameleri: 243).

XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında üretim çeşidi ve potansiyeliyle ilgili bilgilere de sahibiz (H. 1301, 1302, 1305, 1308, 1310 ve 1312 Tarihli Ma'muratül-aziz Salnameleri) Bu dönem, Çemişgezek taraflarında, yukarıda sayılan mahsullerin üretimine devam edildi (Yapıcı, 2013: 187-218). İç Dersim denilen dağlık bölgelerde ise kısmî olarak yapılan kuru tarımın (hububat) yanında, ağırlıklı şekilde hayvancılık yapılmaktaydı. Özellikle hayvansal ürünlerden yağ, bal, peynir, deri, yün ve balmumu üretiminin önemli bir yekûn tutmaktaydı. Geçmişten beri Pertek, hatta Çemişgezek mıntıklarında hububat, fasulye, mercimek, bal, balmumu üretilmekte ve az miktarda da olsa bu ürünler Palu, Elazığ, Kemaliye ve Arabgir'e satılmaktaydı (Sami, 1308: 2131b-2132a).

Küçük Munzurlardan güneye doğru, iklimin yumuşamasına bağlı olarak kültür altına alınan bitki türleri artış göstermektedir. Bu mıntıklarda fasulye, mercimek, patates, elma, armut, dut, kayısı, ceviz, üzüm, kiraz, kavun, karpuz, üzüm, kiraz, badem yetiştirilmekteydi. Özellikle Pertek üzümü ve Ulukale dutu isim yapmıştır. Yine Hozat, Pertek ve Çemişgezek mıntıklarında da yağ, peynir, ceviz üretilmekte ve civar yörelere satılmaktaydı. Pertek ve çevresinde ayrıca başka piring, buğday, arpa, darı, nohut, küşne, mercimek, pamuk, tütün ve birçok meyve çeşidi de üretilmekteydi. Benzer ürünler, Dersim'de rakımın düşük olduğu diğer yerlerde de yetiştirilmekteydi. (H. 1301 Tarihli Ma'muratül-aziz Salnamesi: 249-61).

Bölgenin doğal kaynaklarından bir diğeri ise tuz'du. Pülümür'de çok sayıda tuzla(memleha) bulunmaktaydı. Bunların çoğunluğu işletilmekteydi. Gönyeli, Şah Hüseyin, Huber, Kördeniz Bey ve Kızıl Mescit gibi tuzlalar, bunların önde gelenlerinden olup, işletenlerin adını taşımaktaydılar (BOA. A. MKT. MHM. 58/239. Lef.1). Pülümür tuzlalarının işletilme hakkı yerel güçlerin elindeydi (BOA. MVL. 42/675). Merkezi iktidar, tuz işletmelerinin tekelleşmesine karşı çıkarak, birçok tuz ocağını Harput tuzlalarına dâhil etti (BOA. MVL. 77/650). Ancak bu uygulamadan sonra tuz hırsızlığı (sirkat) oldukça arttı. Bu konuda çok sayıda şikâyetle bulunmaktadır (BOA. DH. MKT. 105/1347; 20/1728 vb).

Diğer taraftan bölge insanının istifade ettiği doğal kaynaklardan bir diğeri ise ormanlardı. Dersim'deki ormanların büyük bir kısmı meşelikti ve oldukça geniş alanları kapsardı. Osmanlı döneminde Çemişgezek, Pertek hatta Hozat köylerindeki ormanlardan kesimler yapılarak, özellikle vilayet merkezi Harput'a odun ve kömür sevkiyatı yapıldığını ve bu vesileyle Dersim'e sermaye girdiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz (Sami, 1308:2131b-2132a). Ancak bu meşeliklerin kesilerek tarım arazisine dönüştürülmesi, arazinin engebeli olmasından dolayı çokta mümkün olmamıştır. Ormanlar daha çok, hayvanların otlatıldığı, mekân tutulduğu, odun ve kömür şeklinde ticaretinin yapıldığı yerdir. Buralar, ayrıca üretim ve denetim dışı kalmış, her türden insanın saklandığı veya yaşadığı mekânlardı. Devlet düzenini kurmak isteyenler açısından da tehdit oluşturan yerlerdi. Yollar zorunluluktan hep meşelik alanlardan geçtiği için, seyahat ve ticaret yapmak isteyenler açısından tehlikeliydi.

Dersim'de yeterli ekilecek toprağın olmaması, meskûnları açısından her dönem istenilen düzeyde beslenememe riskini getirmekteydi. Dersim'de en büyük mesele işeyi temin etmektir. İşeye düzenli ulaşma ve kıtlığa düşmemek önemliydi. Bu durum eşkıyalığı, bölgenin önemli kısmındaki meskûnları açısından zorunlu bir hale getirmiştir. Toprağa tarım açısından bağlı kalmayanlar, bağlı kalanlardan, başta tahıl ve diğer ihtiyaçlarını ya parayla satın almakta veya zor

kullanarak talan yapmaktaydı. Bu durumu birazda besledikleri keçi ve koyundan aldıkları verim, devletle ilişkileri, salgın hastalıklar, kıtlık, siyasi ortam, aşiretler arasındaki kan davaları veya hâkimiyet alanlarını genişletmek için yapılan kavgalar gibi hususlarda belirlemektedir.

Her şeyden önce Dersim’de yaşayan nüfusun beslenmesi için, daha fazla veya büyük toprakların ekilmesi bir mecburiyetti. İlkel teknikler ve kuru tarım, nüfusun beslenmesi için daha fazla geniş arazilerde tarımı zorunlu kılıyordu, ancak mekân engebeli arazi buna izin vermiyordu. Muhtemelen ekilen araziler verimsizleştiği için nadasa bırakılmaları gerekiyordu. Çoğu zamanda, nadas ve hasat birbirlerini düzensiz bir şekilde izlemekteydi. Bu durumda tarlaları yaban otları basıyor, bununla mücadelede başarısız köylü, toprağını tekrar doğaya kaptırıyordu.

Dersim’de sürekli tarım yapılan verimli toprak miktarının oldukça sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Topraksız kalan Dersimli ya başka yerlere göç edecek veya daha değişik bir yöntem, yani kanun dışına çıkacaktı. Başka çıkar yol yoktu. Başka mekâna göçlerin olmadığını kayıtlardan takip ediyoruz. Zaten mevcut arazide ise yerel güçlerin elinde toplanmıştı. Bu yerel güçlerin yani aşiret liderlerinin aralarındaki arazileri genişletmek için kavgaları bitmez tükenmez bir hal almış ve bu durum belgelere yansımıştır. Bu sayede güçlü veya büyük aşiretler, diğerleri üzerinde tahakküm kurmaktaydılar (BOA. Y. EE. 132/39; Y. PRK. AZJ. 33/70; Y.PRK. UM. 32/108).

Özellikle İç Dersim’de tarımın yapılmasını neredeyse çok zor bir hale getirmiştir. Ekilebilecek yeteri miktarda arazi bulunmamaktadır. Tarıma uygun araziler ise bozuk, eğimli taşlı yamaçlar ve derin vadiler içerisindeki küçük parseller şeklindeydi. Bölgenin yükseltisinin fazla olması, ekilenin geç hasat edilmesine sebep olmaktaydı. Bundan dolayı daha geç olgunlaşan buğday yerine arpa ve darı tercih ediliyor, buğday ise kısmen derin vadiler içersin de ekiliyordu. Ancak güneş ışının buralarda da geç doğup, erken batması mahsulün olgunlaşmasının oldukça geciktirmektedir. Elde edilen mahsulün, yıl boyunca bir aileyi geçindirmesi mümkün değildi. Bu nedenle bölgede yaşayanlar, Dış Dersim’de tarım yapan aşiretlerden hububat satın alıyorlardı.

Dersim’in iç taraflarında, hayvancılık diğer kısımlara göre daha fazla yapılmaktaydı. Ancak bu bir ekonomik mecburiyetti. İç Dersim’deki aşiretler, büyük baş hayvan veya koyundan ziyade keçi beslemek zorundaydılar. Kışın uzun sürmesi, çok fazla kar yağması, büyükbaş veya koyunların beslenememesi anlamına geliyordu. Bu gerekçeden dolayı pek beslenmezdi. Sadece bu hayvanların dişi olanları muhafaza edilirdi. Keçi ise uzun kış şartlarına daha uygundu. Diğer taraftan hayvancılığa bağlı olarak yağ, et, süt, halı, kilim ve keçe üretimi bölge insanın ekonomisini şekillendirmektedir. Dış Dersim ve İkinci Dış Dersim’de, artık ürün olarak hububat fazla miktarda değildi, olanı ise genellikle İç Dersim’e satılmaktaydı (Yıldırım, 2014: 180-193). Buna ilave olarak Dersim’deki bazı meyve ve hayvansal ürünlerin, çevre yerleşmelere satıldığı görülür, ancak miktarı düşüktür.

Bu üretim ve tüketim ilişkisi, farklı beslenme rejiminin oluşmasına sebep oldu (Koca & Yazıcı, 2014: 37). İç Dersim’de hayvansal ürünlerin tüketiminin, diğer bölgelerine göre oldukça yüksek olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ayrıca İç Dersim’de sebze pancar denilen otlardan temin edilmekte olup bunlarda; göbek tabir edilen dağ mantarları, çiriş, kenger, madımak, yemlik, ebeğümeci, yabani semizotu, labada, yemlik ve kuzukulağından oluşmaktaydı (Akekmekçi & Pervan 2011: 26). Dış Dersimdekilerin ise mutfak kültürünün, daha çeşitlendiğini söyleyebiliriz. Özellikle İkinci Dış Dersim’de meskenlere bitişik kilerlerin yapılması, mekânların plan ve şekillenmesine etki etmiştir. Kanımca, kilerin uzun kışlar veya kıtlık dönemlerinde bir depo olarak kullanılmış olmalıdır. Bölgede üretilen meyve ve sebzelerin kurutulması, hem mutfak kültürü hem de kıtlık dönemlerinde yaşanan deneyimlerden ötürü, bir zorunluluktan şekillenmiştir.

Dersim’de tüccar sınıfı istenilen düzeyde oluşamadı. Mal sevkiyatı veya ticareti, çerçi olarak adlandırabileceğimiz Erzincan ve Harput’taki hanlarda ikamet eden, İranlı tüccarlar ile

kısmen yerli Ermeniler aracılığıyla yapmaktaydı (BOA. NFS. d.2716). Bunun bir neticesi olarak bölgede istenilen düzeyde sermaye oluşmadı. Nitelikli tüccar, esnaf zümresi ve büyük nüfus tutan şehirler gelişemedi. Şehirlerin oluşması için artık ürünün yeterli düzeyde olması gerekiyordu. Çünkü Dersim’de belirli sayının üzerinde bir arada yaşayacak nüfusun beslenmesi o dönemin üretim, depolama ve ulaşım şartları açısından pek mümkün değildi. Bu durum, her türden mal ve hizmetin diğer yerlere göre Dersim’de çok daha yüksek fiyatlarda satılmasına vesile oldu.

Tarım üretimi ve ekonomik olarak kendine yetemeyen bir yaşam tarzı bölgede hâkimdi. Gerek beslenme imkânlarının kısıtlı olması, gerekse Dersim meskûnlarının önemli bir kısmının merkezi yönetimin denetiminin dışında kalması, bölgede yaşayanların küçük topluluklar şeklinde, kendi aşiret yayılma alanlarında, yine küçük köylerde yaşamalarını zorunlu kılmıştı. Diğer taraftan beslenme zorluğu yaşandığından artık ürün oluşmamış ve tarım ürünü bir meta haline dönüşmemiştir. Bu durum ayrıca tarıma dayalı zanaat kollarının oluşmasının önündeki engeldi. Zanaat kolları kısmen kasabalarda şekillenmiş ise de bunların üretim maliyetleri oldukça fazlaydı. Gelişen meslek kolları ise fırıncılık, berberlik, değirmencilik, nalbantlık, terzilik gibi küçük dükkânları olan esnaf kollarıydı. Hele şehir olarak nitelendirebileceğimiz iskân birimlerinin oluşmamasının arka planında, nüfusun beslenmesi meselesi, en az diğer sebepler kadar etkilidir.

d. Mekân-Sosyal Yapı ve İnanç İlişkisi

Meskûnların mekândan mekâna farklılıkları olduğu gibi aynı mekânda yaşayanlar toplumsal arasında katmanların oluşması kaçınılmazdır. Her toplum, az çok katmanlaşmıştır. (Morsümbül, 2015: 682). Diğer taraftan aynı toplumun bütün katmanlarını kapsayan “hemşerilik” yani aynı yerden olmak, mekânda yaşayanların diğer bölgelerde yaşayanlardan farklılıklarını ortaya koymak için kullanılan kavramdır. Bu durum bir mekânda yaşayanların, diğer mekânlarda yaşayanlardan, ölçüleri zaman ve mekâna göre farklılaşarak, ayrı kimliklerin ortaya çıkmasını ifade eder.

Bölgeye ait öznel durumların oluşumu ve bunun sınırları, Dersim’de daha belirgin ve keskindir, toplumsal fiillerde, değerlerde ve ilişkilerde mekânsal bir biçim vardır. Dersim’de bu ilişkilerin mekânsal yayılım biçimleri ise zaman içerisinde büyük değişiklik göstermemektedir. Mekânda yaşayanlar bir süreklilik arz ettiği için, mekânda yaşayanların sosyal yapılarının ve inanç ilişkilerinin tarihsel bir boyutta ele alınması, meselenin anlaşılması açısından zorunludur.

Dersim’in idari yapısı, sosyal durumu ve demografik özellikleri, Osmanlı’nın fethinden sonra, yaşanan geniş çaplı siyasal hadiselerden etkilendi ve şekillendi. Doğu Anadolu’da daha XVI. Yüzyıldan itibaren, sürekli yaşanan savaş, yağma ve talanlardan dolayı, bazı gruplar daha güvenli yerlere göç etmek veya kaçmak zorunda kaldılar. İşte Dersim, kaçan bu grupların sığınak ve saklanma noktalarından birisi oldu. Çemişgezek tahrirlerinde bölgede, Kızılbaş nüfusla beraber, yoğun Ermeni nüfusunun meskûn olması, yaşanan bu siyasal hadiselerin bir sonucu olsa gerektir (BOA. TD. 64, 164). Sonraki sayımlarda Dersim’de, Ermeni nüfusun giderek azalması, kanımca savaşlar sonrası Doğu Anadolu’da sağlanan huzur ortamı ve bölgeye yeni gelen aşiretlerin feodal düzenlerini tesis etmek istemeleriyle alakalıdır. Bu durum İç Dersim’deki Ermeni nüfusun birinci ve ikinci Dış Dersim ve yakın vilayetlere göçmelerine vesile olmuştur (BOA. A.MKT. MHM.389/90; DH. MKT.1393/106;1719/43).

Şeyh Hasanlı, Seydanlı ve Disimanlı aşiret konfederasyonlarının, bölgeye Osmanlı fethinden kısa bir dönem sonra Malatya ve Gerger’den geldikleri görülür (BOA. Y.PRK. SGE.7/16; İ.DH. 1467/1, 3 C.1326). Dersim’e göçen bu aşiret konfederasyonu, zamanla buradaki

Sünni Türk hanedan gruplarını Dış Dersim'e doğru ittiler.* Ermenilerin de büyük bir kısmı bu zorunlu yer değiştirmede, Sünni Türklerle hareket etmek zorunda kaldılar. Bu hanedan aileleri Çemişgezek, Çarsancak, Pertek ve Kemah taraflarındaki ekilebilen arazilerin olduğu bölgelere yönlendirildi. Bunlar yeni geldikleri bu yerlerde, çiftlikler oluşturup, birçok insanı istihdam ederek güçlerini devam ettirdiler. Bu yaşanan nüfus hareketi, bütün Dersim'in güç dengelerini, inanç pratiklerini, sosyal ve demografik yapısını derinden etkiledi (BOA. Y.PRK. UM.32/108). Artık Dersim'de ikinci bir güç olarak Kızılbaş aşiretler* ve onların yöneticileri sahne almaya başladılar.

Dersim'deki Türk hanedan ailelerin çok büyük kısmı, eskiden itibaren asker orijinli ve devlet hizmetinde bulunuyorlardı. Ancak zamanla Dersim'de Kızılbaş aşiret liderleri de devlet hizmetini kabul ettiler. XVII-XVIII. Yüzyıllar boyunca, Türk hanedanlar ve kısmen Kızılbaş ağalar bölgede voyvodalık yaptıkları görülür. XIX. Yüzyılda ise devletin atadığı yöneticilerin her biri, kendi hâkimiyet bölgelerinde resmiyet kazanarak, ayrı bir yerel güç olarak varlıklarını korudular (BOA. C. DH. 19/924; C.DH.89/441.vb).

Dersim'e gelen bu Zaza'ca konuşan Kızılbaş aşiretler zamanla, bölgede bulunan Ermeni ve Sünni Türk veya büyük aşireti bulunmayan Kızılbaş grupları kendilerine bağlayıp, bunları kapı halkı, maraba, besleme, yarıcı ve uşak noktasına getirdiler ve ellerindeki arazileri alarak kendilerine iyice bağımlı kıldılar. Buna karşılık, Dış Dersim'deki hanedan gruplarının nüfuz alanları, zamanla daraldı ve merkezi otoriteyi kabul etmek zorunda kaldılar. Bu durum onları, Zaza aşiretleri karşısında zayıflattı. Hatta onların zaman zaman çapullarına maruz kaldılar. Bunların her biri bölgesinde birer hâkim güç olarak, varlıklarını Cumhuriyet'e kadar devam ettirdiler.

Arşiv kayıtlarında İç Dersim haklı "*ahali-i gayr-i mutia*" (itaatsiz halk), Dış Dersim için ise "*ahali-i mutia*" (itaat eden halk) şeklinde tanımlanmıştır (BOA. Y. PRK. SGE. 7/16; Y. PRK. UM. 32/92). İç Dersim ile Dış Dersim arasındaki bu belirgin fark, insan-çevre etkileşiminin en güzel örneklerinden birisini vermektedir. Tarım faaliyetlerinin yaygınlığı, ulaşım imkânlarının uygunluğu ve buna bağlı olarak geçim araçlarının daha gelişmiş olması, Dış Dersim'de yaşayan ahaliyi, devletle uyumlu hale getirmiştir. Çünkü üretim ve ticaret için güvenlik zaruridir; güvenlik ise devletin birkaç asil görevinden biridir. İç Dersim ise daha çok dağlık, tarıma elverişsiz arazilerden oluşan bir yapıya sahipti ve geçim son derece zordu. Tasvir edilen bu durum bize, fiziki çevre ile kültürel yaşam arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu gösteriyor. Dersimin çevre yerler hatta kendi iç bölgeleri arasında bile yaşam tarzındaki farklılıkların temelinde mekân farklılıklar belirleyicidir. Dersime bir bütün olarak bakıldığında, çevre ve kültürel formlar bir araya gelerek, bölgeye özgün özellikler kazandırmış ve onu diğer bölgelerden farklı ve benzersiz kılmıştır.

Diğer taraftan sosyal yapı itibarıyla Dış Dersim, yoğunlukta Türk-Sünni, Gayr-i Müslim (ağırlıklı olarak Ermeni) İç Dersim'de ise Zaza-Kızılbaş ve az miktarda Gayr-i Müslim bulunmaktaydı. Bu kimlikler, İç ve Dış Dersim ayrımını tek başına izah edebilecek unsurlar da değildir (BOA. Y. PRK. MYD. 15/41). Öncelikle Kızılbaş kitleler Anadolu'nun birçok yerinde de vardı. Ancak bunların büyük çoğunluğu, Dersim'deki sosyal davranışları göstermemekteydi.

İdari taksimat ile İç Dersim ve Dış Dersim ayrımının dışında, bir de tarihi dönemlerde Dersim, sosyolojik olarak (en geniş anlamda) iki ana mıntıkaya ayrılmıştır. Bunlar:

1-Batı Dersim: Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gercanis ve Kuruçay.

* Sağiroğlu hanedanlığı için bkz. BOA. C.DH. 252/12584; MVL. 588/45; A.MKT. DV.198/25 vb. Çemişgezek ve Çarsancak hanedanlarından Hacı İshak Paşa, Osman Paşa ve aileleri için bkz. BOA. İ.DH.1234/96674;DH. MKT. 2656/48. vb.

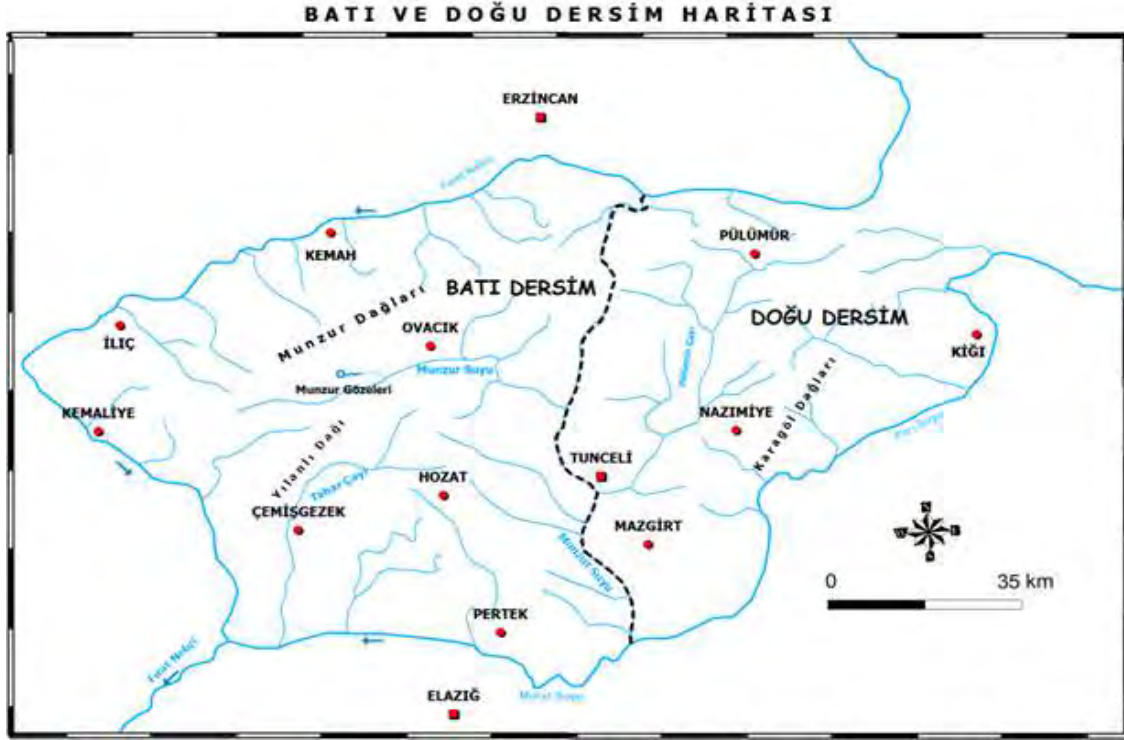
* Osmanlı arşiv kayıtlarında bölgede meskûn aşiretler "Ekrad" yani Kürtler şeklinde ifade edilmiştir. İç Dersim'deki aşiretlerin çok büyük kısmı Zaza-Kızılbaş, Dış Dersimdekiler ise Zaza-Kızılbaş, Kurmanç-Kızılbaş ve az miktarda Kurman-Sünni gruplar şeklindeydi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

2-Doğu Dersim: Mazgirt, Kiğı, Peri, Kızılkilise, Kuzucan (Yolga, 1994: 81-82).

Harita: Batı Dersim ve Doğu Dersim

Dersim'in toplumsal yapısı daha erken zamanlardan itibaren aşiret, kabile ve büyük ailelerden oluşmaktaydı. Bu tabirler bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür. Bu sosyal yapı din, ırk ve mezhebe göre şekillenmemiştir. Bölgede meskûn etnik yapıların sosyal dokularındaki farklılıkları coğrafya belirlemiştir. Bu toplumsal yapının liderleri; ağa, reis ve reis yardımcıları, hanedanlar, dini önderleri; seyyidler, dedeler, papazlar, pirlar ve şeyhler (özellikle Sünni gruplar arasında Nakşibendi ve Mevlevî Şeyhleri) aşiret veya kabile aristokrasini oluşturmaktaydılar(BOA. Y.PRK. UM. 44/80). Bazen Kızılbâş aşiretlerde, dini liderlik ile aşiret ağalığı aynı kişinin şahsında toplandığı da görülürdü*.

Bölgedeki aşiretler her dönem yerleşik düzene sahip oldukları görülür (BOA. TD. 64, 164, 106). Bu yönüyle Dersim'deki aşiretleri, Anadolu'nun doğusundaki diğer konfedere yapılandan büyük oranda ayrılır. Dersim'de bir aşirete bağlı olmak veya bir ağanın hâkimiyetine girmek can, mal ve namus emniyeti açısından zorunlu bir durumdu. Hatta devlet güçleriyle veya diğer aşiretlerle kavgalar esnasında aşiret üyelerinin birbirine daha sıkı bağlamasına, ağalarının etrafında kenetlenmelerine sebep oldu (Ebinç, 2008:122). Bundan ötürü Dersim'de, Cumhuriyet'e kadarki süreçte, aşiret bireyleri daha üst bir siyasal erke (devlet otoritesine) ihtiyaç duymadılar. Aşiret mensupları, devlet veya onun tesis etmek istediği nizamdan önce, aşiret gelenek ve göreneklerine bağlı kalmayı, devlet egemenliği yerine, aşiret reislerini nüfuzlu ve kudretli saymayı, her türlü iktidar kaynağını aşiret reislerinde görmeyi, bir yaşam biçimi olarak kabullendiler (BOA. BEO. 2704/202756; 3517/263743; A.MKT. MHM.9/10). Aralarındaki anlaşmazlıkların çözümü, devletin mahkemelerinden ziyade, sözü dinlenen ağa ve seyyidlerin konaklarında ve bölge ileri gelenlerin

* Kureyşanlı, Şeyh Hasanlı ve Balabanlı gibi aşiretlerin liderleri ağa ve seyyidlik vasıflarını uhdelerinde toplamışlardır.

huzurunda yapılıyor, karara bağlanıyor ve uygulanıyordu (BOA. İ.DH. 501/34074; DH. MKT.1918/23).

Bu sosyal yapılanmada, ağalık ve dedeliği uhdesinde toplayan toplumsal önderler, gerçekten hem dünyevi hem de din gücü temsil eden tam bir feodal hayatın önemli bir göstergesiydiler. İç Dersim’de seyyid, pirlar, mele veya dedelerin toplumdaki rolleri oldukça fazlaydı (BOA. İ.MMS. 68/3183). Etkinleri aileseldi ve bir ocağa bağlı olduklarını ifade iddia etmekteydiler. Bunlar toplumda evlenme, cenaze, cem gibi dini ritüellerin yapılmasını sağlarlardı (BOA. Y.PRK. UM. 44/80; Y.PRK.BŞK.22/51).

Toprağın belirli ailelerin elinde toplanması, Dersim’de feodaliteyi beslemiştir. Bu durum ağaların kapısına işsiz güçsüz, topraksız ve fakir durumdaki birçok insanın sığınmasına zorunlu hale getirdi. Bunun doğal bir sonucu olarak, bölgede “*hizmetkâr*” ve “*besleme*” kültürü gelişti. Ağa ise, kapısındaki bu grupların temel ihtiyaçlarını karşılamak suretiyle, onları kendisine daha da bağımlı kıldı (Göktepe, 2013: 10). Ağalar, arazilerinin işletilmesinde, konaklarında ve ihtiyaç duydukça da silahlı birer nefer olarak bu insanları kullandılar. Bölgedeki bu kısır döngü, hukuku zayıflattığı gibi, güçlü olanlar otorite boşluğunu, kendi anlayış ve gelenekleriyle doldurma gayretinde oldular.

İç Dersim’de meskûn aşiret ve liderleri devamlı şekilde devletle çatışarak kendi sosyal ve ekonomik düzenlerini kurdular. Dış Dersim’de ise hanedanların eski gücü kalmamıştı. Eşkıya baskınlarına maruz kalan ve bundan dolayı devamlı devlet tarafından koruma altında tutulan bir topluluk haline dönüştürdüler. Hâkimiyetlerini devletten aldıkları destekle sürdürdüler. Ayrıca, Dış Dersim’de hanedan veya hâkim zümrelerin ekilebilen arazilerinin fazlalığından dolayı daha zengin, İç Dersim’deki diğer ağalar ise daha mütevazı servetlere sahiptirler. Dersim’deki mekânı tanımlamak, sınırları çizmek ve temsil etmek, toplumdaki güç ve iktidar ilişkileri ile ilintilidir. Mekânın ayrıcalıklı kıldığı toplumsal kesimlerin yanında, dışladığı kesimlerde vardır. Bu bakımdan, mekânı oluşturan, tanımlayan ve tasarlayan inşaların ve toplumsal kodların çözülmesi, toplumdaki eşitsiz güç ilişkileri anlamak bakımından kritik bir öneme sahiptir. Bu yönüyle Dersim, toplumsal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin yaşandığı örnek bir mekân olarak görülebilir.

Dersim’i büyük bir kale gibi kuşatan yüksek dağlar, Dersim ile onu çevreleyen diğer alan arasında kesin bir sınır oluşturmuştur. Sosyal açıdan ise, bu dağlar, içeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki farkı vurgulayan kesin bir sınırdır. Korunaklı ve zor bir coğrafya aynı zamanda bir hiyerarşik anlayışı da yansıtmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak toplum içerisinde bir hiyerarşiyi ortaya çıkarmıştır. Aşiret yapılanmaları, büyük aile anlayışları, din ve mezhep farkı gözetmeksizin zorunlu sosyal ve ekonomik bir doku olarak mevcuttu. Bölgede ortaya çıkan sosyal tabakalaşmada hayat daha disiplinli ve zordu. Dersim’deki bu mekânsal inşalar, insanların bir kısım kalıplar içinde düşünmesini, yaşamasını ve etkileşimde bulunmasını sağlamıştır. Bu haliyle Dersim meskûnları arasında sosyal doku, yakın bölgelerdeki gelişmelerden dahi haberi olmayan, gittikçe muhafazakârlaşan, tabiata yoğun anlamlar yükleyen ve toplumsal hareketin alt düzeyde kaldığı bir yaşam biçimi şeklinde gelişti.

Dersim’de mekân, yukarıda sınırlarını çizdiğimiz güç veya iktidar ilişkilerini belirlemiştir. Bu inşanın ayrıcalıklı kıldığı yerel güç olarak adlandırdığımız feodal beylerinin yanında, dışladığı toplumsal kesimler ise Dersim toplumunun kahir ekseriyetini meydana getiriyordu. Bu bakımdan, mekânı oluşturan, tanımlayan ve tasarlayan inşaların ve toplumsal kodların çözülmesi, toplumdaki eşitsiz güç ilişkileri anlamak bakımından kritik bir öneme sahiptir.

Diğer taraftan mekân, Dersim’de yaşayanların inanç kodlarını da şekillendirmiştir. Geçmiş dönemlerde gök gürlemesini bile kendi mantığı içinde anlamlandırdığı düşünüldüğünde, somut olarak var olan bu zor coğrafyada, dağların yüksek kesimleri, azgın sular, göller, gözeler, yaylalar,

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

turnalar, balıklar gibi olguların daha derin anlamlarının olması kaçınılmazdı. Mekânın üzerinde yaşayanlar tarafından kendisine yüklenen bir ruh, korkulan veya sevilen, hatta bu mekânın kutsanan yönlerinin olduğu muhakkaktır. Mekânın düşünceden bağımsız olarak gelişmediği ve oluşan mekânların arka planında yatan belli anlamlar olduğu görülmektedir.

İnsanoğlu doğru bilgiye ulaşarak, bu vasıtaıyla tabiata hâkim olduğu ölçüde, ona yüklediği kutsiyetler ve anlamlar zamanla değişime uğrar ve sonra azalır veya kaybolur. Geçmişte bölgede iskân olanların tabiata yükledikleri anlamlar ile bu gün yaşayanların mekânın kutsiyetleri açısından algılama boyutları belirli ölçüde değişime uğramış olması muhtemeldir. Müslim veya Gayr-i Müslimlerin tabiata yükledikleri anlamlarda benzerlikler olabileceği gibi farklılıklar da bulunabilir. Zira farklı toplum kesimlerinin birbirlerinden etkilendikleri muhakkaktır.

Bu bağlamda Kızılbaş ve Sünnî topluluklarda, benzerlikler ve farklılıklar gözlemlenebilmektedir. Kızılbaş öğretisinin bir yansıması olsa gerek, Kızılbaşlarda tabiata yüklenen anlamların, Sünnî topluluklara göre derin ve boyutlarının daha büyük olduğu görülür. Diğer taraftan, tabiatı çeşitli şekillerde anlamlandırmanın; şehirli, köylü veya konar-göçer olmakla da yakından alakası vardır. Dersim’de yüzlerce tepe mevcuttur. Bu noktada bölgede dağ başlarına büyük saygı gösterildiğini ve adeta bunlara bir kişilik verildiğini de vurgulamakta fayda vardır.

Daha da dikkat çeken husus, bu tepelerin birçoğunun adının sonunda “baba” kelimesinin bulunmasıdır. Baba anlayışı bir evliya kültürüdür ve bu tepeler bölge insanı açısından kutsiyet arz eder. Oldukça zor bir mekân karşısında yaşayan halk, acziyetini ona kutsiyet yükleyerek ve teslim olarak ifade eder. Bu şekilde coğrafya, meskûnları tarafından inanç açısından işlenmiş bir hal alır. Mekâna yüklenen bu kutsiyet, doğru bilgiye ulaşılsa da, toplumsal hafızada varlığını çok uzun dönemler kurmuş, ancak küçük değişiklikler ile devam ettirmiştir. Dersimlinin yaşam alanı olarak seçtiği bu mekân, onun hayat tarzını, inancını ve kültürünü doğrudan şekillendirdi. Dersim’de meskûn olanlar, zorlu mekân karşısında onunla birlikte yaşamayı öğrendiler.

Biz tekrar yüksek tepelere yüklenen kutsiyet konusuna gelirsek, Dersim bize bu hususta çok güzel örnekler sunar. Munzur Dağları üzerinde bulunan Akbaba (3457 m.) ve Sebil Baba tepeleri (2900 m.) ile Ziyaret Tepesi (3100 m.); Küçük Munzurlar üzerinde Kaçgerekbaba (2125 m.), Dojıkbaba (2890 m.), Bobyazbaba (2100 m.) ve Zebaba (2200 m) tepeleri; Hozat ile Ovacık arasında Sivribaba (2250 m.), Tokmakbaba (2150 m.), Sarsaltık (2275 m.) tepeleri; Hozat’ın doğusunda Kızılziyaret tepesi (1750 m.); Nazımiye civarında Sapbaba dağı (1700 m.), Düzgünbaba (2800 m.), Hamıkbaba tepesi bunlara örnek olarak verilebilir. (Önal, 2006:162-166).

Örneğin; Ziyaret Tepesinin hemen eteğinde Munzur Suyunun doğduğu gözelerin çıktığı yer, halk arasında kutsal olarak bilinen yerlerden biridir (Seel, 1914: 49-68). Burada kurbanlar kesilir, adaklar adanır; en büyük yeminler burada yapılır. Suların kaynadığı yerde derme çatma küçük (kadınlar ve erkekler için ayrı) ve birbirinden uzakta iki ayrı havuz yapılmıştır ki insanlar bu havuzlara girerek arındıklarına inanmaktadırlar. Munzur Suyu, yerli halk tarafından kutsal bilindiğinden, akarsuyun yukarı çıkışında bulunan, endemik kırmızı benekli alabalıkları gıda olarak tüketmez; sadece bazı ilaçların yapımında kullanır (Uluğ, 2007: 127).

Ayrıca Dersim’in müziği, Kızılbaş inancından beslenerek gelişti. Kızılbaş öğretileri çerçevesinde gelişen halk müziği, ağırlıklı olarak, nefesler, deyişlerden oluşur. Bölgeye ait halk müziği, mürşit-mürit ilişkisi, Ehl-i Beyt’e olan sevgi ve niyaz, cem esnasında cezbe ile beraber ortaya çıkan hislerin söze dönüşen şeklidir. Bu müziğin temaları; ayrılık, fakirlik, karşı cinse duyulan aşk, göç, sürgün, isyan, yiğitlik, yokluk, devletle çatışmayı anlatan kahramanlıklar, yaşanan mekânın çetin ve güzel taraflarını vurgulayan ve saz kullanılarak, lirik biçimde söyleyenin yorumuna göre farklılık arz eder. Diğer bir ifadeyle bölgede hâkim olan sufi anlayış, halk müziğine yön vermiştir. Kanımca, bu yönüyle Erzincan, Malatya(Arguvan) ve Sivas yörelerindeki halk

müziğine benzerlik gösterirken, Erzurum, Harput, Bingöl ve Diyarbakır'dan da bariz şekilde ayrılır.

Son tahlilde, Dersimlinin inanç yapısı doğrultusunda paralellik gösteren bu müziği, onun folklorun da önemli bir yere sahiptir. Mekânın Dersim'de çok belirleyici bir sosyal inşa aracı olduğu görülür. Bu inşa estetiği, sanatı, fikirleri ve çağrışımları şekillendirmiştir. İnsanlara doğal gelen inançlar, algılar çoğu zaman sorgulanmazlar ve bu değerler insanların mekânla etkileşimlerinin bir sonucudur. Dersimin bu mekânsal inşası, meskûnlarını bir kısım kalıplar içinde düşünmesini, yaşamasını ve etkileşimde bulunmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Dersim bölgesi, kendine özgü mekân ve bunun sonucunda şekillenen sosyal ve iktisadi yapısıyla yakın çevresinden ayrılır. Statik yapısı itibarıyla Dersim bölgesindeki idari yapılanmanın genel hatlarında, çok uzun dönemler değişiklikler olmamıştır. İdari yapılanmayı coğrafya yoğun şekilde belirlemiştir. Her şeye rağmen, Dersim coğrafyasındaki bütün beşeri faaliyetler, yüzyıllar boyunca çevre yerlere göre daha azda olsa zamanla değişmiş, tarihi ve sosyal hadiselerle ait izler, muhtelif kültürler için kalıntı veya kaynaşmaların yaşandığı bir mekân olarak günümüze ulaşmıştır. Yine ortam tarafından etkilenecek ve yine onu etkileyerek devam etmiştir. İç içe geçmişlikler, karmaşık sosyal ağlar, güç ilişkileri, hafıza ve aidiyet, karşılıklı şekillendirme ve biçimlendirmeler, Dersim'de mekânı statik bir varlık olmaktan çıkarmakta ve dinamik bir varlığa dönüştürmektedir.

Dersim'in Osmanlı dönemi kırsal yapısı, iskân birimleri, meskenler, üretim biçimleri, yemek alışkanlıkları, sosyal ilişkiler gibi birçok husus Cumhuriyetin ilk dönemlerine kadar çok değişmeden devam etmiştir. Dersim meskûnları mekâna çok fazla bağımlı kılınmıştır. Bu mekâna bağlamlılık aynı dönem çevre yerleşmelerden daha fazla Dersim'de kendisini göstermektedir. Diğer taraftan şu sorularda cevabını bulmak bir zorunluluktur. Acaba Dersim toplumdaki değişimin statige yakın durumu, insanların muhafazakârlığını, yoksa bilgi ve teknolojiye sahip olamama ve bunun doğal sonucu olarak mekân karşısındaki aciziyetiyle mi alakalı bir durumdu? Kanımca, değişimdeki statige yakın duruma her ikinci faktör daha etkili olmuştur.

Dersimin eski sakinleri coğrafyadan etkilendiler ve bir yaşam biçimi oluşturdular. XVI. Yüzyılın sonlarında gelen Kızılbaş aşiretler yeni geldikleri coğrafyaya uyum sağlama gayretinde oldular, bunu yaparken de eski deneyimlerden de istifade ettiler. Ancak ister eski meskûnlar, ister yeni gelenler mekâna ayak uydurma noktasında büyük gayretleri oldu.

Dersim'deki en belirleyici coğrafi faktörlerin başında arazinin engebeli oluşu ve iklim gelmektedir. İklim Dersim meskûnlarının hangi giysileri giyeceğini, neleri üreteceklerini, nasıl tüketeceklerini veya hangi hastalıkla mücadele edeceklerini gibi birçok hususu belirtildiği gibi arazi ise meskenlerin dağılışı ve şeklini, yolları, ekilecek araziye, iskân birimlerinin oluşum veya gelişimi gibi yine birçok hususu belirlemiştir. Bu iki belirleyici bu toplumun sosyal, hatta dini ve siyasal eğilimlerini derinden etkilemiştir. Dersim toplumu daha dindar, tabiata yoğun anlamlar yükleyen, muhafazakâr, ötekileşmiş ve aykırı insan profiline dönüştürmüştür. Dersim'deki meskûnlar bu zor coğrafyayı kendi çıkarı için kullandıkları, özellikle, saklanma, sığınma, kanundan kaçma, denetime girmeme durumlarında büyük avantajlara sahip oldukları görülür. Buradaki meskûn, diğer yerlerdekine göre özgürlüğüne daha düşkün ve denetime girme arzusunda değildiler. Dersim'de şehir yoktur, jandarma her yere hâkim değil, vergi toplayıcıların hükmü pek burada geçmiyordu, hayat sade ve çetindi.

Mekândan kaynaklı, Dersim'de istenilen düzeyde yol sistemi gelişmedi. Ulaşım büyük oranda iklimsel faktörlere bağlıdır. Yılın büyük bir döneminde yollar kapalıdır. Bu yollarda ulaşım katır, at, eşek veya insan sırtında yapılmaktadır. Ayrıca güvenlikten kaynaklı mevcut ilkel yollarda

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

istenilen düzeyde kervanların veya nüfusun seyahat ettiğini söylemek zordur. Bu durum bölgede her türden eşya fiyatının artmasına ve zor bulunmasına, sebep olmaktadır. Ayrıca toplum diğer kültürlerle kaynaşma yok denecek düzeydi. Ticaret gelişmemiş, sermaye oluşmamış, esnaf zümresi birkaç kasabada şekillenmişti mal ve hizmetin temin edilmesi oldukça zor bir durumdu. Bu durum toplumsal dinamitleri, yani aşiret yapısını şekillenmiştir. Diğer taraftan Dersimin etrafındaki ova yerleşmelere göre, diğer kültürlerden etkilenme oranı daha düşüktür. Bu durum yer adları başta olmak üzere mekânın kültürel açıdan işlenmişliğinde daha bakir kalmıştır. Ayrıca şehir olmadığı ve ticaretin gelişemediği Dersimde meskûnlar daha sert ve radikal tepkiler göstermekteydiler

Devlet hâkimiyetini her yerinde aynı oranda tesis edilmemiş, aşiretlerin dağılım bölgelerinde yine aşiretler kendi vergilerini toplayan, güvenliği tesis eden bir vaziyette uzun yıllar bulunmuş, bu durum yerel güç olarak ağa ve dedelerin iktidarının iyice perçinlenmesine zemin hazırlamıştır. Halk sığınak yeri olarak bu kişilerin kapısını bulmuştur.

Dersim’de ekilebilecek arazinin yetersizliği ve hayvancılığında istenilen seviyede yapılamaması, artan nüfusun beslenmesini çok zor hale getirmekteydi. Aşiretler açısından yeteri düzeyde geçim ve iâşe teminin tek çıkar yolu, talan ve yağma kaçınılmaz bir yöntem şeklinde gelişti.

Dersimin dış kesimlerinde köyler daha büyük birbirine yakın kümeler şeklindedir, bu durum büyük oranda İç Dersim’den gelen tehditlerle ilgilidir. Köy altı yerleşme sayısı (mezra ve komlar) İç Dersime göre azdır. Dış Dersim’in ahalisi, yaşadığı mekândan kaynaklı olsa gerek daha uyumludur. Devlet bu bölgede kendi düzenini, İç Dersime göre daha çok tesis etmiştir.

Dersim’de ortalama bir aile 6 kişiden oluşmaktadır. Meskûnların tamamı daha erken dönemlerde yerleşik hayata geçmiştir. Meskenler oldukça ilkelidir. Ancak Dış Dersime doğru gittikçe meskenlerin yapı malzemesine bağlı olarak ev mimarisi daha düzgündür. Benzer durum tüketim yöntemleri içinde geçerlidir. Özellikle İç Dersim’de köyler 10-15 hane arasındadır. Büyük köylerin oluşamamasında birinci derecede belirleyici olan yeterli arazinin bulunamamasıdır. Bu kısımda ekilecek arazi oldukça azdır. Bunun doğal sonucu olarak hayvancılık daha yaygın yapılmaktadır. Ekilen mahsulün olgunlaşma süresi, yükselti ve bakı faktöründen dolayı daha uzun sürmektedir. Uzun süren kışlar ve yoğun kar yağışından dolayı büyük baş hayvandan ziyade, küçükbaş hayvanların beslenmesi tercih edilmiştir. İç Dersim’deki üretilen hububat kendisine yetmemektedir. Dış Dersim’deki artık hububat İç Dersime satılmaktadır.

Dersim’de ticaret çerçiler veya küçük ölçekli tüccarlar sayesinde yapılmaktadır. Bölgeye özelinde gelişmiş bir esnaf kolu yoktur. Kasabalar merkezinde şekillenmiş esnaf zümresi; fırıncı, değirmenci, nalbant ve berber gibi mal üretmekten ziyade hizmet üreten durumdaydılar. Dersimin ticaretle bütünleştiği ve hinterlandında kaldığı iki şehir vardır; bunlar Harput ve Erzincan’dı. Mal ve hizmet eksikliklerini buralardan karşılamaktaydılar. Yakınlıklarından dolayı Ovacık, Kuzucan, Kızılkilise Erzincan’dan, Çemişgezek, Pertek ve Mazgirt gibi kaza halkı ise ihtiyaçlarını Harput’tan gidermekteydi. Bu durum bölgede ticaretin ve esnaf teşkilatının gelişmesinin önündeki diğer bir engeldi.

KAYNAKÇA

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri. (BOA.) İstanbul.

A.MKT. MHM.:Mektubî Mühime Kalemi.

BEO. :Bâb-ı Alî Evrâk Odası.

C.DH. :Cevdet Dâhiliye.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

DH. MKT.	:Dâhiliye Nezareti Mektubî Kalemi.
İ.DH.	:İradeler Dâhiliye.
İ. DH. DÜİT.	:İradeler Dosya Usulü.
İ.MMS.	:İradeler Meclis-i Mahsûs.
İ.ŞD.	:İrade Şikâyet Defterleri.
MV.	:Meclis-i Vükela Mazbataları.
MVL.	:Meclis-i Vala.
NFS.d.	:Nüfus Defteri.
ŞD.	:Şura-i Devlet.
TD.	:Tapu Tahrir Defteri.
Y.EE.	:Yıldız Esas Evrak.
Y.PRK. AZJ.	:Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzat.
Y.PRK. BŞK.	:Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabet Dairesi Marûzatı.
Y.PRK. MYD.	:Yıldız Perakende Yaveran-ı Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye.
Y.A.RES.	:Yıldız Resmi Marûzat.
Y.PRK. UM.	:Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrirâtı.
Y.PRK. SGE.	:Yıldız Perakende Mabeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzatı.
Hicri. 1301, 1302, 1305, 1308, 1310 ve 1312 Tarihli Ma'muratül-aziz Salnameleri.	

2.Araştırma ve İnceleme Eserler

ANTRANİK, *Dersim Seyahatname*, (çev: Payline Tomasyan), İstanbul 2012.

ARI Yılmaz, "Amerikan Kültürel Coğrafyasında Peyzaj Kavramı", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10(13), 2005.

BAŞKAYA Zafer & TÜRK Emre, "Coğrafi Mekân ve Jeolojik Yapının Ekonomik Faaliyetler ve Kültüre Etkisine Dair Bir Örnek: Yesemek Taş Ocağı ve Heykel Atölyesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/8 Summer, ANKARA-TURKEY2014. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6966>

Dersim Harekâtı ve Cumhuriyet Bürokrasisi (1936-1950), (Derleyen: Tuba Akekmekçi & Muazzez Pervan), İstanbul 2011.

ERDAL, Gültekin, "İstanbul II. Bâyezîd Cami Haziresi Mezar Taşlarında Meyve Motifleri (Batı Etkisi, Dini Hoşgörü, Kutsallık ve Değişim)", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/2 Winter p. 351-366 ANKARA-TURKEY 2015. DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7940> ISSN: 1308-2140,

EBİNÇ Sait, *Doğu Anadolu Düzeninde Aşiret-Cemaat-Devlet (1839-1950)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ERİNÇ Sırrı, “Türkiye: İnsan ve Ortam”, *Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, I, Ayır Basım İstanbul 1972.
- GÖKTEPE Ömer Faruk, *Tunceli İsyanı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars 2013.
- GÜL Abdulkadir & ÖZDEMİR Ali Rıza, *Dersimliler Ermeni mi? XVI. Yüzyıldan Dersim’in Nüfus Coğrafyası*, İstanbul 2014.
- GÜL Abdulkadir, *Dersimdeki Osmanlı*, İstanbul 2015.
- İŞİK Oğuz, “Değişen Toplum/Mekân Kavrayışları: Mekânın Politikleşmesi, Politikanın Mekânsallaşması”, *Toplum ve Bilim*, Sayı:64-65, 1994.
- KARABORAN Hilmi, “Türkiye’de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi yay. No:60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:17*, Ankara1984.
- KAYA İlhan, “Coğrafi Düşünce Mekân Tartışmaları”, *Düşünce Dergisi*, Sayı:4.
- KAYGALAK İrfan, “Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekân Kavrayışları Üzerine Yansımaları”, *Coğrafi Bilemler Dergisi*, CBD 9 (1), 1-10 (2011).
- KILIÇ Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.
- KOCA Nusret & YAZICI Hakkı, “Coğrafi Faktörlerin Türkiye Ekmek Kültürü Üzerinde Etkileri” *“Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/8 Summer, p. 35-45, ANKARA-TURKEY 2014. Doi Number :http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7297*
- MORSÜMBÜL, Şebnem, “Merkez-Çevre Perspektifinde Türk Toplum Yapısında Gözlemlenen Problem Alanlarına Yönelik Sosyolojik Bir Değerlendirme” *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/2 Winter, p. 679-696, ANKARA-TURKEY 2015. DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7572 ISSN: 1308-2140.*
- ORCAN Salih, “Toponomi: Coğrafi Yer Adları Standardizasyonu’nun Milli ve Milletlerarası Önemi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Millî Folklor Araştırma Dairesi yay. No:60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:17*, Ankara 1984.
- ÖZEN Yener, “Kişisel, Sosyal, Ulusal ve Küresel Sorumluluk Bağlamında Toplumun Yeniden İnşası: Mekân”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı:8, 2011.
- SAMİ Şemseddin, *Kâmûsü’l-A’lâm*, Cilt: 3, İstanbul 1308.
- SARAÇOĞLU Hüseyin, *Doğu Anadolu Bölgesi*, İstanbul 1989.
- SARIKAYA M. A., “Türkiye’nin Güncel Buzulları”, *Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sisteatik ve Bölgesel, Türk Coğrafya Kurumu Yayınları*, 01.06.2011.
- SEEL L. Molyneux, “A Journey in Dersim”, *The Geographical Journal*, Vol. 44, No. 1 (Jul., 1914).
- TORAMAN Ömer, *Tanzimat’ın Yurtluk-Ocaklık Ve Hükümetlik Sancaklarda Uygulanması (1839-1864)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2010.
- TORLAK Hasan, “Tunceli’nin Endemik Bitkileri”, *Yolculuk Dergisi*, Sayı: 86, Ağustos 2011.

Tuğgeneral Ziya Yergök'ün Anıları Harbiye'den Dersime (1890-1914), (yayına hazırlayan: Sami nal), İstanbul 2006.

TÜİK, İstatistiklerle Türkiye (2011) TÜİK Yayınları, Ankara 2011.

ULUĞ Naşit Hakkı, *Tunceli Medeniyete Açılıyor*, İstanbul 2007.

ÜNAL Mehmet Ali, *Çemişgezek Sancağı*, Ankara 1999.

YAPICI Süleyman, *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Dersim Sancağı (1869-1908)*, Tunceli 2013.

YILDIRIM Mehmet, "Cumhuriyet Öncesi Dersim'de Üretim ve Tüketim İlişkileri", 2. *Uluslararası Tunceli (Dersim) Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Tunceli 2014.

YILMAZÇELİK İbrahim, *Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı, İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat*, Ankara, Ankara 2011.

YOĞUNLU Abdulvahap, *Tunceli Ekonomik Değeri Olan Bitkiler Raporu, Fırat Kalkınma Ajansı 2011*.

YOLGA Mehmet Zülfü, *Dersim (Tunceli) Tarihi*, Ankara 1994.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

GÜL, A., İnsan-Mekân İlişkisi Üzerine (Dersim Bölgesi Örneği XVI-XX. Yüzyıllar), **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015, p. 159-182, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8106>, ANKARA-TURKEY

II. ABDULLAH HAN ÖZELİNDE ŞEYBANÎ HANLIĞINDA ŞEHZADELİK KURUMU*

*Gülay KARADAĞ ÇINAR***

ÖZET

Toplumların devlet olma sürecinde güçlü, savaşçı, ileri görüşlü, bilgin kısacası her bakımdan maharetli bir liderin varlığı önemlidir. En eski tarihlerden itibaren Türk devlet anlayışında lider olacak kişiye Tanrı'nın bazı nitelikler bahsettiği ve bu niteliklerin bebeklik çağından itibaren fark edilebildiği inancı hakimdir. Bu nitelikler bireyin yetiştirilme sürecinde eğitimin devreye girmesiyle daha da güçlendirilmektedir. Aynı anlayışın 1500 yılında Maverâünnehir bölgesinde kurulan "Şeybanî Hanlığı" devletinde de hakim olduğunu görmekteyiz. Buradan hareketle mevcut çalışmada devletin Muhammed Şeybanî Han'dan sonra en güçlü lideri olarak kabul edilen II. Abdullah Han'ın nezdinde Şeybanî hanedan üyelerinin çocukluk yılları, eğitim süreci ve yönetici kisvesiyle geleceğe nasıl hazırlandıkları incelenecek ve bu vesileyle 16. yüzyıl Türkistan idarecilerinin liderlik özellikleri tartışılacaktır.

Yapılan incelemeler neticesinde doğrudan bu konuyu ele alan herhangi bir çalışmaya tesadüf edilmemiştir. Bu noktada Şeybanî şehzadelerine mahsus makamı tasvirde Şeybanîler ve Astrahanîler devri yerli vakayinamelerden büyük oranda istifade edilmiştir. Aynı zamanda Şeybanîlere çağdaş olup devlet olma sürecinde aynı kaynaklardan beslenen Babür, Osmanlı ve Safevî Devletleri'nin hanedan aile anlayışını ve yönetim sistemini konu alan çalışmalardan yararlanılmıştır.

Netice itibarıyla hanedan ailenin ortak mülkü olarak görülen Şeybanî Hanlığı'nın bu anlayış çerçevesinde geliştirilmiş bir yönetim sistemine sahip olduğu görülmüştür. Bu sistem içerisinde şehzadeler, Şeybanî hanedan ailenin ve yönetici kadronun önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda "Sultan" unvanıyla yönetici kadro içerisinde ikinci sırada yer almakta ve devletin güçlü olduğu dönemlerde merkeze bağlı kalmak suretiyle hâkimiyetindeki coğrafyayı federe bir şekilde yönetmektedirler. Şehzadelerin doğumuyla birlikte elde ettiği bu sorumluluğa ilaveten devletin meşru varisi oldukları da bir gerçektir.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: gkaradag80@gmail.com.

Yapılan incelemeler neticesinde şehzadelere tahsis edilen bu yetkiler dolayısıyla hanedan mensuplarının, aileye yeni katılan erkek üyeleri en iyi şekilde yetiştirmeği ve yönetim becerisi kazandırmayı hedeflediklerini görmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Şeybanî/Ebu'l-Hayr hanedanlığı, Sultan, eğitim, II. Abdullah Han.

THE INSTITUTION OF PRINCIPALITY IN THE SHIBANID KHANATE ON THE INSTANCE OF ABDULLAH KHAN II

STRUCTURED ABSTRACT

It is important that communities have a powerful, warrior and forward-looking leader in the process of becoming state. From the earliest times, in the Turkish statehood understanding there has been a dominating belief that the God grants some qualifications to the future leaders of the society which can be realized since the childhood. We are witnessing that this understanding also dominates in the Shibani Khanate founded in the Transoxiana, in the year 1500. In this study from this perspective the childhood years and the educations of the members of the Shibani dynasty, their upbringing will be explained. Upon this qualifications of leaders who administered Turkestan in 16th century will be discussed. All this matters will be stated on the instance of Abdullah Khan II who was claimed as the most powerful leader of khanate after the reign of Muhammad Shibani Khan.

In result of researchs it could not be found to any working examined directly this subject. In this study while it is described the principality institution of Shibani Dynasty was utilized from native chronics of Shibani and Ashtarkhanids periods. Additionally it used some works that was examined on the dynastic conception and administration systems of Ottoman, Babur and Safavid States that they were fed from the same sources with Shibani Dynasty.

In 1500s of years Shibani State shaped with the traditions of turk-moghul and the laws of Islam. This information takes part very clearly in Divan of Shibani Khan founding the Shibani State. Shibani Khan says in his Divan "*I am the servant of God. By birth I am from the house of Chingiz*". With these words he has claimed to Islam and Chingiz' heritage.

It is seemed that Shibani state was the collective property of the dynastic family. "Sovereign Partnership" understanding is emerged as sharing of the economic sources or the land in the periods of the most powerful of the state. Political and economic structure of the state was divided among the power focuses in the weak times of central authority.

The princes are important elements of the Shibani dynastic family and the government staff. The Princes with the title of "Sultan" have second lines in administration. They are obedient to central authority and have managed as federative their domination regions when the state was strong. It should not be forgotten that The Princes are both the local administrators and the successors of the Khans.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

In such a case, it is necessary that the princes who have contributed to the Khanate administrative system since they were born, are intelligent and brave. Moreover it is obligatory that they have a good quality education and know administrative system closely. Therefore the princes had to learn two knowledges. These are the science (ilm) and the virtue (fazl). According to their education system the best science is the craft.

In begining of the the princes' education life were made a ceremony like was performed in their birth. In these ceremonies were prayed and were presented the gifts to the princes. Then the education continued with calligraphy and training of Kuran. Finally the exercises connected with the art of war were practiced. As a result, a Shibani Prince was grown up as both a good poet, a skillful writer and a fearless warrior.

The circumcision ceremonies started after the education periods of the princes was completed. The Sultans who were circumcised in 14 or 15 years old were accepted that they fulfilled their childhood era. Besides the Princes married at the age of 14 or 15 with permission given by the Sharia (Islamic laws). So the prince who owned a family serviced to his state firstly in the court later in the sanjak (the training ground, the province).

Author of Sharafname-yi Shahi, Tanish praised Shibani ruler Abdullah Khan II and his performance at the ruling. In this wise Tanish actually described the qualities which every king of Shibani Khanate had to have.

According to Tanish, Abdullah Khan II had the extraordinary qualities since his birth. He was preserved from all evil. Moreover he gained the necessary knowledge and experience with excellent intelligence which was granted to him by God, in a short time.

Abdullah Khan II took the courses from the best scholars of Ubeydullah Khan period at his childhood years. Tanish said that Abdullah Khan II obtained the qualities like "greatness", "independence" "happiness" "patience" and "power" by means of these course.

Consequently it can be said that the prince Abdullah had the multi-directional character thanks to his good upbringing from the aspects of science, religious and military. Shibani Khanate kept up with efforts of Abdullah Khan when the Khanate faced on some problems inside and outside. For example Abdullah Khan II and Tashkent's ruler Barak Khan repeatedly struggled because they wanted to seize the city of Bukhara. In foreign affairs belonging of Khorasan property caused to long-term conflicts between Safavid and Uzbek States. Finally the winner became Abdullah Khan as long as the current political conjuncture permitted.

Key Words: Dynasty of Shibani /Abu'l-Khair, prince, education, Abdullah Khan II.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Giriş: Şeybanî Hanlığında Şehzadelik Makamı

Şeybanî Devleti'nin 1500 yılında Türk-Moğol gelenekleriyle ve İslam dininin kanunlarıyla şekillenen bir yapı olduğunu söylemek mümkündür. Bu bilgi en açık haliyle devletin kurucusu Şeybanî Han'ın Divanı'nda yer almaktadır. Şöyle ki Şeybanî Han “*Ben Allah'ın kuluyum, Cengiz'in hanesindenim*” (Kılıç, 1997: 59) demek suretiyle İslam'a ve Cengiz mirasına sahip çıkmıştır. Nitekim sahip olduğu bu çeşitlilik noktasında Şeybanî Devleti yalnız değildir. Cengiz Han İmparatorluğu'yla birlikte Asya kıtasında kurulan birçok devlet aynı unsurlardan etkilenmişlerdir. Dolayısıyla Şeybanî hanedan ailenin, yönetimdeki yerini ve yetkilerini anlayabilmek kendisinden önce ve sonra var olan Müslüman Türk ve Moğol devlet sistemini ve lider karakterini yakından tanımakla mümkün olacaktır.

Bu gerçekten hareketle Şeybanî hanedanlığının erkek çocuklarını kapsayan ve bu çalışmada II. Abdullah özelinde izah edilmeye çalışılan “Sultan” makamını tasvirde Şeybanîler ve Astrahaniler devri yerli vakayinamelerden yararlanılmıştır. Aynı zamanda Şeybanîlere çağdaş olup devlet olma sürecinde aynı kaynaklardan beslenen Babür, Osmanlı ve Safevî Devleti'nin hanedan aile anlayışını ve yönetim sistemini konu alan çalışmalardan istifade edilmiştir¹

Şeybanîler devri kronikleri içerisinde özellikle Hafız Taniş b. Mir Muhammed el-Buharî'nin kaleme aldığı Şerefname-yi Şahî/Abdullah-name², II. Abdullah Han'ın hayatını ve siyasi faaliyetlerini ayrıntılı bir şekilde aktarması ve hadiseleri 1588 yılına kadar getiriyor olması hasebiyle çalışmanın en temel kaynağını teşkil etmiştir. Mansura Haidar'a göre Özbek yönetim mekanizması ve Özbek müesseseleri üzerine yapılacak her çalışma için bu kaynak gereklidir (2002: 11) Sultanların hangi eğitimlerden geçtiği ve en önemlisi bu makamın devletin geleceğinde ne ifade ettiğine dair soruları bu eser vasıtasıyla yanıtlayabilmek de mümkün olmuştur.

Şeybanî Hanlığında devlet hanedan ailenin ortak mülkü olarak görülmekteydi. “Hâkimiyette ortaklık” anlayışı devletin en güçlü dönemlerinde sadece ekonomik kaynakların yani toprağın paylaşımı şeklinde tezahür etmişse de merkezi otoritenin zayıf olduğu süreçlerde devlet hem ekonomik hem de siyasi bağlamda güç odakları arasında taksim ediliyordu³.

Muhammed Şeybanî Han Maverâünnehir'deki yeni siyasi oluşumda “sağ ve sol kol oğlanları” isimli ikili teşkilatı uygulamak yerine Ebu'l-Hayr'ın dört oğluna yani amcalarına ve kardeşlerine ülke topraklarını paylaştırarak onları yönetime ortak etmiş ve hakimiyet hususunda eşitlik ilkesini şart koşturmuştur. Ebu'l-Hayr'ın Sultanlar ise kendilerine sunulan bu hakları kullanarak ve hanedan aile üyesi olmanın avantajından istifade ederek kısa sürede kendi bölgelerinde bağımsızlaşmışlardır (Kılıç, 1999: 188-189)⁴. Bu eşitlik içerisinde devleti aciz düşürmemek, olası taht mücadelelerini önlemek maksadıyla veraset hususu da töre çerçevesinde “ekberiyet” kuralına

¹ Bu noktada en kapsamlı çalışma Munis D. Faruqui'ye ait “The Princes of the Mughal Empire 1504-1719”dur. Doğrudan Babür hanedanlığına mensup şehzadeleri inceleyen yazar benzer siyasî yapıya sahip Şeybanî şehzadelerin hayatlarını yakından tanımamıza büyük olanak sağlamaktadır. Genel bilgiler vermek suretiyle William Kenneth Medlin, William M. Cave ve Finley Carpenter'ın ortak çalışmasının bir ürünü olan “Education and Development in Central Asia” adlı eser de 16. yüzyıl Orta Asya'sının eğitim sistemiyle ilgili verdiği bilgiler dolayısıyla kısmen bu çalışmaya katkı sunmuştur.

² Şeybanîler devri kroniklerinden olan bu eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.M. Bilal Çelik, “Şibanîler ve Astrahaniler Devri Yerli Vakayinameleri”, *History Studies: International Journal of History*, IV/2, 2012, s. 103-104.

³ Nurten Kılıç, Muhammed Şeybanî Han'ın devletini kurduğu ilk yıllardan itibaren yönetimi paylaşma ilkesini benimsediğini ve düşüncesini “*her memlekette sultanlar ve ümera memleketi mamur etsinler*” sözleriyle yansıttığını aynı zamanda ele geçirilen bölgeleri Ebul Hayr oğulları arasında taksim ettiğini belirtir. (Kılıç, 1999: 178-179, 180, 181).

⁴ Türk devlet geleneğinin en eski sistemlerinden biri olan ikili teşkilat Coci Ulusu'nun yönetim yapısında “sağ ve sol kol” ismiyle tezahür etmiştir. Bu ikili sistemde Coci soyundan oğlanlar yani hanedan üyeleri sağ ve sol kol olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kılıç, 1999: 48-53).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

bağlanmıştı (Kılıç, 1999: 197-198)⁵. Bu siyasi yapılanma beraberinde şehzadelik makamına idari kadro içerisinde önemli bir yer kazandırmıştır. Şöyle ki Ebu'l-Hayr menşeli Cengiz torunları sahip oldukları topraklarda merkeze bağlı olarak ya da özerk birimler şeklinde yönetime katkı sunmuşlardır⁶.

Şeybanî hanedan üyeleri için “Sultan” (Gündoğdu, 1995; 207)⁷ unvanı kullanılırken tahta çıkmaya hak kazanan üye için “Han” unvanı tercih edilmekteydi. Ancak zaman zaman güç ve kudret sahibi sultanların “Han” unvanını daha şehzadeligi döneminde aldığı ve seleflerinden bağımsız olarak hâkimiyetindeki bölgeyi yönettiği görülmektedir ki bu durum Annanepesov’a göre hanlıktaki tüm ayrışmaların ve çatışmaların değişmez sebebidir (2003:83)⁸. Bu hususta Ubeydullah ve II. Abdullah “Han” unvanını daha şehzadeligi döneminde kullanan başlıca hanedan mensuplarıdır⁹.

Sultanlar bizzat Han tarafından görevlendirildikleri yerlerde ve kabilenin yaşça büyük üyelerinin yani Han’ın görevlendirdiği “Atalık”ın kontrolü altında hüküm sürmekteydiler (Annanepesov, 2003:83; Kılıç 1999: 200)¹⁰. McChesney şehzadelerin ergen çağa gelip üleş sahibi (appanage holder) oldukları zaman Cengiz soyundan gelmeyen bir atalığa sahip olduğunu belirtir. Bu kişi yönetim ve askeri konularda üleş sahibine yardımcı olmaktadır. Güç ve kudret sahibi hanlar bizzat atalıkları kendileri tayin etmektedir. Bu uygulama üleş sahibi sultanın da otoritesini meşrulaştırmaktadır. Zaman zaman şehzadelerin atalık tayininde bizzat rol aldıkları da vakidir (<http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>; ET:12.01.2015)¹¹.

Şeybanî Devleti’nin önde gelen yöneticilerinin hanlar, sultanlar ve emirler olduğunu beyan eden McChesney, sultanların yönetici sınıf arasında ikinci sırada yer aldığını belirtmiştir. Ayrıca “*Sultan unvanı Cengiz Han’ın diğer nesillerinde olduğu gibi hanedan ailenin (Ebu’l-Hayr ailesi) her üyesinin ismine eklenirdi. Bu yüzden sadece hanedan ailenin üyeleriyle sınırlandırılmamış hatta tüm Cengizliler tarafından kullanılmıştı*” diyerek Hisarî Sultanları yani Bahtiyarlılar ile

⁵ Faruqui’nin ifade ettiği üzere 1719 yılına kadar Babür Devleti’nin veraset sistemi herhangi bir kurala bağlanmamıştır. Her erkek çocuk babasının mirasında eşit hakka sahiptir ve hanedan ailenin tüm erkekleri ucu açık olan bu sistemin desteğiyle tahtın varisi olmakta hak sahibidirler (Faruqui, 2012: 3).

⁶ Kılıç yukarıdaki bilgilere ek olarak bu uygulamanın “alt yönetici soyların” oluşum sürecini başlattığını belirtmektedir. (Kılıç, 1999: 179-180).

⁷ Gündoğdu 15. asra kadar Türk-Moğol devletlerinin hanedan mensupları için “oğlan” ifadesinin kullanıldığını bu tarihten sonra Hive ve Buhara Hanlıklarında yaygın olarak “Sultan” kavramının tercih edildiğini söylemektedir. Zaman zaman tahtın halefine işaret edilmesi maksadıyla “kalgan” ifadesine rastlanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde genel olarak hükümdarın çocuklarına şehzade denilmekle birlikte ayrıca hanedan aile içerisindeki hiyerarşiyi belirtmek amacıyla büyük oğullar için “Paşa” ve “Emir”, küçük oğullar için de “Çelebi” unvanı kullanılmaktadır (Eroğlu, 2004: 88); Safevî Hanedanlığına ve Timurlu hükümdar ailesine mensup erkek üyeler için Farsça kökenli olan ve aslen bir şehzadenin doğumu manasına gelen “Mirza” unvanı tercih edilmiştir. (Burton-Page, 2000: 108).

⁸ McChesney köklerini Cengiz’e dayandırdığı Özbek hanedan aile için kullanılan unvanları izah ederken “*Cengizli ailesinin yaşça en büyük üyesi için Han unvanı kullanılırdı. Ailenin erkek üyelerinin isimlerine Sultan unvanı eklenirdi.*” demektedir (2011: 241).

⁹ Martin B. Dickson, Şeybanî Hanlığı’nın yönetim sisteminin Han olacak kişide yaşça büyüklük kaidelerinin arandığını bu nedenle Ubeydullah Han’ın gerekli hırsla ve güce sahip olmasına rağmen ailenin yaşça büyük üyeleri Köçkuncü ve Ebu Said Han’dan sonra tahta çıktığını belirtmiştir. Buna rağmen Maverâünnehir’deki başarılı fetihleri, Babür ve Safevî güçlerine karşı verdiği mücadeleler tahta çıkmadan önce Ubeydullah Han’a “Büyük Han” unvanını kazandırmıştı. (1958: 28-29); Kılıç, Han unvanından söz etmese de Ubeydullah adına hutbe okutulduğu bilgisini aktarmaktadır. (1999: 199-200).

¹⁰ Burton “Atalık”ı Hakan’ın oğluna eğitim hizmeti veren kişi yani özel öğretmen olarak tanımlamaktadır. (1997: 4); Faruqui ise Atalık görevini üstlenenlerin şehzadelerin hayatında önemli bir yere sahip olduklarını muhafızlık ve öğretmenlik görevinin yanı sıra babanın vekili olarak sorumluluk aldıklarını belirtmektedir. Vekillik hususu yazarın üzerinde durduğu mühim bir ayrıntıdır. Çünkü ona göre bu husus Atalık’ın şehzadenin ziyade Han’a sadık olduğunu ve Han’ın ve imparatorluğun çıkarlarını her şeyden üstün tuttuğunu göstermektedir. (2012: 75).

¹¹ Araştırmacı Şeybanî hanedanına mensubu olmayan fakat Cengiz soyuna dayanan sultanlara tevcih edilen görev tanımını ise “subappanage holder” yani ikinci sınıf üleş sahipliği olarak izah eder.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Tokay Timurîleri'nin durumuna da açıklık getirmiştir. Buna göre sultan unvanını taşıyan her iki seçkin grup Şeybanî Devleti içerisinde varlık göstermekte fakat Ebu'l-Hayr soyundan gelmemektedir (McChesney, 1990)¹². Bu Sultanlar, Şeybanî hanedan mensupları gibi tahtta hak sahibi değillerdir. Ancak atalarından babalarından kendilerine kalan miras ve fetih sırasında gösterdikleri başarılar dolayısıyla merkeze bağlı kalmak suretiyle yerel yöneticiler olarak görev yapmaktaydılar¹³.

1. II. Abdullah Sultan'ın Doğumu ve Yankıları

Çalışmalarını Türkistan tarihine vakfeden Barthold Abdullah Han'ı Şeybanî Hanedanlığının en önemli prenslerinden biri (1986: 146) olarak gösterirken 19. yüzyılın ortalarında bölgeyi ziyaret ederek coğrafi ve siyasi yapısını çeşitli çalışmalarla ortaya koyan Vámbéry “Şeybanîlerin en büyüğü unvanına layık hanedan üyesi” (1873: 282)¹⁴ tanımlamasını yapmıştır. Bu ifadeler ışığında ayrıca II. Abdullah'ın hanlığından önce ve sonra hayat bulan siyasî ve içtimâî başarılarına binaen bu şahsın yetişme evrelerini daha yakından tanıma ihtiyacı hasıl olmuştur.

II. Abdullah'ın babası Cengiz soyundan Ebu'l-Hayr Han'ın torunu Canibeg Sultan'ın oğlu İskender Han'dır. İskender Han, Ağa Can Begüm isimli soylu bir beyin kızıyla evlenmiş ve ondan İbadallah ve Abdullah isimli iki oğlu olmuştur (Kutgan, haz. Celalî, 1385: 205)¹⁵. Kaynakların ifade ettiği üzere Abdullah babasının Allah'a yakarışları ve türlü duaları sonrasında H. 940/M.1533-1534 yılında dünyaya gelmiştir (Taniş, ty: Vr. 52b; Semerkandî, haz. Sutude, 1380: 113)¹⁶. Onun dünyaya geldiği yer ise Miyankal bölgesindeki Aferinkent şehridir (Barthold, 1986:146). Taniş, şehzade Abdullah'ın doğumunu şu şekilde aktarmaktadır. “940 senesinde Ejder yılında hanlıktaki inciler gibi, devlet burcundan diğer uca kadar uzanan güneş parlaklığındaki yıldızlar gibi sevimli bir erkek çocuk dünyaya gelmiştir. O güneşin aydınlığı gibi dünyanın üzerine yayılmıştır. Erkek çocuğun doğumunun verdiği muthulukla doğuda yükselen güneş hilal şeklindeki ay ışıyla devam etmiş ve sevinç doruğa ulaşmıştır.” (ty: Vr. 52b).

Taniş bu doğumun mucizelerini ve geleceğe dair kehanetini şu sözlerle ifade etmiştir.

¹² Kılıç benzer bir ifadeyle 16. yüzyılda Hanlık yönetiminin bürokratik bir yapılanma arz etmediğini onun yerine Han'a tabi üleş sahibi Sultanlar, Beyler ve yerel halk temsilcilerinin siyasi düzeni koruduklarını eklemektedir. (1999: 207); Yazar bir başka çalışmada ise Ebu'l-Hayr soyundan olmamalarına rağmen üleş sahibi (appanage holder) olan Sultanlar bahsine değinmiş ve Bahtiyarlılar örneğini vermiştir. (1997: 62-63).

¹³ Her ne kadar biz sonraki gelişmeleri dikkate alarak her iki ailenin de tahtta söz sahibi olmadıkları hükmüne varmış olsak da Kılıç bu konuda kesin yargıda bulunmamayı tercih etmiştir. (1999: 183).

¹⁴ McChesney de II. Abdullah'ı Şeybanîlerin en büyük Han'ı olarak tanıtmıştır. (2011: 240).

¹⁵ İskender Han diğer eşlerden de erkek çocuk sahibi olmuştur. Bunlar Abdulkuddüs Sultan, Abdumuttalib Sultan ve Abdullatif Sultan'dır. Abdumuttalib Sultan çocukluk çağında hayatını kaybetmiş ancak diğerleri ergenlik çağına ulaşmışlardır. Hatta merkezi hükümete bağlı olmak suretiyle her biri bir ülke ve iklimde hükümlanlık yapmışlardır. Taniş, Sultan Abdullah'ın annesinin ismini özellikle belirtmiş olmalıdır. Çünkü Hanlık idaresindeki boylar ya da Çağatayca kaynakların ifadesiyle “il”ler siyasal düzenin önemli denge kurumlarından biridir. Boy idarecisi Bey'ler Cengizli soyundan gelmedikleri için taht üzerinde hak sahibi değillerdir. Fakat ait oldukları boyun askeri gücü onları yönetimde söz sahibi kılmaktadır. Bu nedenle tahta çıkmak isteyen ya da merkezi otoritesini güçlendirmek isteyen Sultanlar güçlü beylerle işbirliği yapmakta ve evlilik akdiyle ilişkileri güçlendirmekteydiler. Mesela Şeybanî Han'ın büyükannesi Burgut kabilesindendir. Şah Budak'ın diğer eşleri de devlete bağlı önemli boylardan Mangıt ve Kongrat iline (uruğuna) tabiidir. İskender Han da bu gerçekten hareketle güçlü beylerle ortaklığı nikâh şartıyla sağlamış Hanlardandır. Nitekim bu ortaklık en fazla Abdullah Han'ın saltanat sürecinde meyvelerini verecektir. Şeybanî Devlet yönetiminde boy idaresi ve yönetici beyler bahsi için bkz. (Kılıç, 1999: 61, 207-214); Şah Budak'ın eşleri için bkz. (Ebulgazi Bahadır Han, haz.Nur, 1925: 190); Kaynakta Abdullah Han'ın tek oğlu Abdülmümin'in annesinin Hive Hanları'ndan Avaneş Han'ın (1537-1539) torunu Din Muhammed'in kızı olduğu ifade edilmiştir. (Ebulgazi Bahadır Han, haz. Nur, 1925: 272; Burton, 1990-1991:14).

¹⁶ Barthold, Dragon yılının 1532-1533 yılına tekabül ettiğini belirtir ve bu bilginin daha doğru olabileceğini Hicri takvimle farklılığın ise yıl dönümünden kaynaklandığını belirtir (1986:146).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

“Bir güneş ki onun ışığının parlaklığı dünyanın etrafını aydınlatacaktır. Bir ay ki ayna parlaklığındaki yüzünün iyi talihinden parlayıp, ışığa ışık katacaktır. Onun mübarek doğumu en kutlu saatte, bir şans yıldızının altında gerçekleşmiştir.” (ty: Vr. 52b)¹⁷.

Taniş’e göre bebek Abdullah dünyaya gözlerini açtığı anda yüzünde bir ifade belirmiştir. Bu ifade onun, Buhara tahtının varisi ve dünyanın en güçlü liderlerinden biri olacağının delilidir. Taniş’in söylemiyle “Onun aya benzer yüzünde hanlığın azameti ve haşmeti, dünyanın fatihi, saltanatın emiri, hükümrânın güneş gibi yüzünde mutluluk parıltısı (ty: Vr. 52b)¹⁸” vardı.

Taniş, “Şans yıldızının altında tahtın ve tacın sahibi” diye hitap ettiği II. Abdullah’ın doğumunu sadece insanoğlu için değil tüm dünya için mutluluk kaynağı olarak belirtmektedir. Yazarın ifadesiyle II. Abdullah azamet sahibi güneş gibi dünyadaki iklimler yani kıtalar üzerine doğmuştur. Onun dünyaya kattığı aydınlık güneşin yeryüzünü aydınlatması gibi muazzam bir hadisedir. Ayrıca müverrih, Abdullah Sultan’ın sadece bir topluluğu değil bütün milletleri kapsayan bir talihe sahip olduğuna inanmaktadır. Buna dair düşüncesini Taniş şöyle ifade etmektedir. “Farklı kabileler onun gücüyle ayın karanlık gecesinden Nevruzdan daha parlak sabaha dönecektir.” (ty: Vr. 53a)

Saray tarihçisinin II. Abdullah’a atfettiği bir diğer olağanüstü özellik onun kutsanmış kişiliğinin kem gözün sebep olduğu talihsizliklere karşı korunmuş olmasıdır. Taniş’e göre II. Abdullah, Allah’ın bahsettiği tüm bu nitelikler dolayısıyla ait olduğu topluma ve hatta tüm insanlığa şans dağıtacak ve onları aydınlığa ulaştıracaktır (ty: Vr. 53a).

Babası Canibeg Sultan’dan devr aldığı Kermine vilayetini yöneten (Münşî, haz.Sarrafan, 1380: 93)¹⁹ İskender Han, Abdullah Sultan’ın doğumu üzerine tüm din adamlarını toplamış ve Kurân’dan ayetler okumalarını istemiştir. Aslında bu hadise hanedan aile içerisinde bir gelenektir. Culus, doğum ve ölüm gibi önemli hadiselerde törenler düzenlenmekte ve dönemin en meşhur din âlimleri bu toplantılara davet edilerek uhrevi destekleri istenmektedir²⁰. Bu gelenek çerçevesinde ve II. Abdullah’ın doğumu hasebiyle İskender Han’ın huzuruna çağrılan din âlimlerinden biri de dönemin en meşhur İslam bilgini Hazret-i Mahdumî Mevlânâ Hâceğî Kâsânî’dir (Taniş, ty: Vr. 53a)²¹.

¹⁷ Taniş bu kuru sözlerle yetinmemiş sevincini ve yeni doğan hanedan üyesindeki kerametleri mesnevi ve nazm adı altında şiirle de ayrıca izah etmiştir. Ona göre bebek Abdullah, millet mülkünün gök kubbesinde parlayan yıldızdır. Onun doğduğu burç büyüklük ve mutluluğun habercisidir. Hükümdarlık ve din onun şahsiyetinde bütünleşmiş ve sahip olduğu güç yüzüne yansımıştır.

¹⁸ صورت او طاهر و طامات و دولت و فرمان روابی فی امارات سلطنت و کیتی کشایی در چهره خورشید بهره او باهر

¹⁹ H. 935 yılının sonlarında yani M. 1529 yılında Canibeg Sultan ölmüş ve oğlu İskender Han “Tayyibe-i Kermine” beldesinin yönetimini üstlenmişti; Barthold bu bilgiyi farklı aktarmaktadır. Onun ifadesine göre Canibeg 918/1512-13’deki ülke topraklarının dağılımda Miyankal ve Kermine’yi almıştır. Torunu Abdullah Han doğduğunda oğlu İskender Han Miyankal’a bağlı Aferinkent’in yöneticisi iken muhtemelen erkek kardeşlerinden birinin ölümünden sonra Kermine’ye göç etmiştir. (Barthold, 1986: 146).

²⁰ Mesela Ubeydullah Han’ın torunu Abdurrahim Sultan’ın oğlu Şah Burhan’ın Buhara tahtına cülusu sırasında olduğu gibi. Bkz. (Münşî, haz.Sarrafan, 1380: 98).

²¹ Hâceğî Ahmed el-Kasanî, Mevlânâ Muhammed Kadî’nin yetiştirdiği sufilerdendir. Daha ziyade Mahdûm-i A‘zam adıyla tanınmaktadır. Fergana vadisindeki Ahsîkes’te doğmuş olup soyu sekizinci imam Ali er-Rızâ’ya dayanmaktadır. Mürşidi Muhammed Kadî’ye Taşkent’te iken intisap ederek on iki yıl hizmet ettikten sonra onunla birlikte irşad faaliyetinde bulunmak için Kâsân’a geri dönmüştür. Ardından Semerkant yakınlarındaki Dehbîd köyüne yerleşmiş ve 949 (1542) yılında burada vefat etmiştir. Onun rehberliğindeki Kasaniyye tarikatı Türkistan’ın birçok bölgesinde ve özellikle Doğu Türkistan’da etkili olmuş ve Yeseviyye ve Kübreviyye’nin tesir sahası giderek zayıflamıştır. Nakşibendi silsilesinin içtihatlarını benimsemekle birlikte kimi zaman Bahaeddin Nakşibendi döneminden itibaren yasak olan pek çok uygulamanın icrasına müsaade etmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz. (Algar, 2006: 337; Tosun, 2001: 532); 16. yüzyılın ilk yarısında Nakşibendi tarikatının lideri olarak bilinen Mahdum-ı Azam kendisinden önceki Şeyhlere göre siyasette daha etkindir. Hoca Ahrar’ı müteakiben Kâsânî Şeybanîlerle daha yoğun bağlantılar kurmaya gayret etmiştir. Bu bağlamda Şeybanî Devleti’nin dördüncü lideri Ubeydullah Han ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş ve Nevruz Ahmed

Şöyle ki kutlu doğum dolayısıyla İskender Han kendi Ahun (Ahu)²² Beğ'i Mevlana Derviş Muhammed'i çok sayıda kıymetli hediyelerle Taniş'in ifadesiyle "hidayet mertebesindeki Hazret-i Veli, şeriatın gökyüzündeki kuzey yıldızı, gerçek gökyüzünün güneşi Hazret-i Mevlana Hâceğî Kâsânî"ye gönderdi ve onu huzuruna davet etti. Kâsânî İskender Han'ın yanına geldiğinde oğlu için Fâtiha suresini okumasını ve ona yüce, şerefli bir isim vermesini istedi²³. Bunun üzerine Hâce Kâsânî yeni doğan bebek için dua etmiş ve ardından ona "mübarek kılınmış" bir isim olduğuna inanılan "Abdullah" ismini vermiştir. Taniş'e göre onun bu ismi seçmesi Allah'tan gelen ilhamın sonucudur. Hâce ayrıca bir de kehanette bulunmuştur. Bu kehanete göre "O şanlı bir yönetici olacak ve dünyadaki insanlar uzun yıllar onun gücünün gölgesinde yaşayacaktır." Akabinde bebeği kıymetli taşlarla süslenmiş beşiğine geri koymuştur (ty: Vr. 53b)²⁴.

Yine İskender Han'ın isteği üzerine din adamlarının yanı sıra gök bilimciler de bu toplantıya katılmışlardır. Gök bilimcilerden istenen Abdullah bebeğin kutlu doğum vaktinin tahkik edilmesi ve bu zaman diliminin gelecek için ne anlam ifade ettiğinin tespitidir. Buna göre çok sayıda gök bilimci astroloji takvimini okuyup ve Allah'a yakarışları sonucunda bebeğin doğum vaktini belirlediler. Akabinde bir kehanette bulunarak onun saadet dolu kaderinde şans yıldızlarının kalem gücüne yükseleceğini kaydettiler. Bu ifade muhtemelen Abdullah Han'ın ilim ve sanat alanındaki gelişmelere sunacağı katkıya işaret ediyordu. Ayrıca Şah'a yani İskender Han'a bu kutlu doğumdan sonra hanedanlığının dünyanın uzak ve orta mecralarında rekabet edeceğini, dünyada güçlü bir yönetim kuracağını ve tüm İran ve Turan coğrafyasından haraç alınacağını ifade etmişlerdir. Bu başarının sahibi olarak da daha beşikte iken başında hükümlanlık tacını taşıyan Sultan'a işaret etmişlerdi (Taniş, ty: Vr. 53a-53b).

Taniş'in izah ettiği üzere İskender Han, aldığı bu haberler karşısında çok mutlu oldu. Külâhını gökyüzüne attı ve hükm ettiği her yere muhtemelen para ve altın dağıtarak sevincini paylaştı (Taniş, ty: Vr. 53b)²⁵. Çağdaş ve sonraki dönem yazarlar şehzade Abdullah'ın doğumundan duyulan sevinci sadece babasıyla sınırlamazlar. Onlara göre yer ve gök aynı anda bu sevinci yaşamıştır. Mesela Semerkandî "onun kutsallığı dolayısıyla Maveratünnehir'in cennet bahçelerinin bahar sevinciyle ihsan bulduğu söylenir" (1380: 113) demek suretiyle Abdullah'ın doğumundan yaklaşık 150 yıl sonra Buhara Özbek Hanlığı'nda yaşanan sevinci dillendirirken Taniş gökyüzündeki sevinci gökteki güneş ve ay ile Jüpiter ve Venüs gezegenlerini kişiselleştirerek

Barak Han'ın oğlu Dost Muhammed'in de hocalığını yapmıştır. (Babajanov, 1999: 3-4); Mahdum-ı Azam ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. (Gardner, 2006).

²² Kamus-ı Türki'de kelime آخر olarak yazılmıştır ve anlamı "Saçı sakalı ak olup şayan-ı hürmet ve tazim olan" anlamındadır. (Şemseddin Sami, 1317: 24); Farsça olarak kelimenin اخوند şeklinde yazıldığına tanık olmaktayız ve kelimenin Türkçe karşılığı "molla, okur-yazar, din adamı" dır. (Kantar, 1998: 18). Şu durumda kelimeyi Ahu Beg yada Ahun olarak okumak mümkündür.

²³ Hâce'nin ismi kaynakta Hazret-i Mevlana Hâceğî Kâsân olarak geçmektedir (Taniş, ty: Vr. 53b). Ad koyma ritüeli dini içerikli olup Müslüman toplumlar arasında sınıf ya da mevki farkı gözetilmeksizin uygulanmaktadır. Genel uygulananı yeni doğan çocuğun isminin "imam" veya "molla"nın katılımıyla ve tüm aile fertlerinin iştirak ettiği bir törenle konulması şeklindedir (Medlin, Cave ve Carpenter, 1971: 21).

²⁴ Semerkandî bu bilgilere ek olarak Kâsânî'nin şehzadeye isim verdikten sonra onu deve tüyünden kemerine sardığını ve ardından İskender Han'a bakıp "Taşkentli Barak Han'ın ölümünden sonra devlet ve saltanat senin hanedanında yer bulacaktır. Elhak onun ölümünden sonra gayb âleminde çok sayıda zafer ve fetih yeryüzüne inecektir" dediğini aktarmıştır. Semerkandî, Kâsânî'nin sözlerinin güçlü bir kehanet içerdiğini belirtmek amacıyla bu olayın Ubeydullah Han'ın saltanat zamanında gerçekleştiğini ayrıca vurgulamaktadır. (Semerkandî, haz. Sutude, 1380: 113). Howorth bu hadiseye çalışmasında yer vermiştir. Bkz. (Howorth, 1880:733).

²⁵ Şiir'de "Tüm bahçelere iyi niyetle dağıtılmasını fetva verip" "Sevinçle gökyüzüne külâh attı" denilmektedir.

نظم

بوستان بر بوستان افتاد زين بهمت نثار
آسمان بر آسمان افکند زين شادی کلاه

.....

Şu durumda dağıtılmak istenen ne olduğu bildirilmemiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kalplerini yeni doğan şehzadeye vermeye hazır olduklarını ve bir dakika dahi sevgi dolu bakışlarını ondan alamadıklarını belirtir (ty: Vr. 53b).

Taniş şehzadenin olağanüstü niteliklerine işaret etmek için kişiselleştirme sanatına sık sık yer vermiştir. Bu bağlamda gökyüzünü şehzadenin sütanesi ilan ederken, Abdullah'ın doğumuyla birlikte tüm Özbekler gibi yıldızların da mutluluk duyduklarını Jupiter ve Venüs'ün de bu sevince ortak olduklarını ifade etmiştir (ty: Vr. 54a). Gök bilimcileri ve din adamlarının yer aldığı bu toplantının akabinde İskender Han bir de şehzadenin doğumu şerefine tören tertip edilmesini buyurmuştur. Bu emir üzere önce Han'ın çadırı yıkılmış ve incilerle ve yakutlarla dekore dilen, oldukça yüksek yeni bir çadır kurulmuştur (ty: Vr. 54a). Ziyafet sırasında hem devletin ileri gelenleri hem de halk aynı sofralarda buluşmuş, altın ve gümüş tabaklarının parıltısı eşliğinde yemeklerini yemişlerdi (Taniş, ty: Vr. 54b). Şehzadenin doğumu şerefine gerçekleştirilen bu tören ya da kutlama aslında aynı mantaliteye sahip devletlerin ortak teamüllerinden biridir²⁶.

2. Abdullah Sultan'ın Eğitimi

Türkistan bölgesinde uygulanan eğitim sistemi tüm çocuklar için tek bir uygulama içermektedir. Eğitim çağlarına kadar bizzat annelerinin gözetimi ve bakımı altında büyüyen çocuklar 6 yaşından itibaren devletin eğitim sisteminde yerlerini alırlar. Mukminova kimi zaman eğitim yaşının 5 hatta 4 bandına düştüğünü ifade etmektedir. Artık çocuk kimliğinin yanı sıra öğrenci hüviyetine sahip bu kişiler 15-16 yaşına kadar mektep ve medrese hayatına devam edeceklerdir (Mukminova, 2007: 155; Medlin, Cave ve Carpenter, 1971: 22, 35)²⁷. Bu durum çocuğun dünyasında büyük bir değişimin başlangıcıdır. Okul hayatlarının başlamasıyla birlikte kız ve erkek çocuklar kendi cinsinden ebeveynleriyle daha fazla vakit geçirirler. Bu sayede erkek çocuklar İslam dininin kutsal günü olan Cuma günleri ve dini bayramlarda babalarına eşlik etmek suretiyle toplumda yer edinmeye başlarken kız çocuklar anneleriyle birlikte ev işlerinde tecrübe kazanırlar (Medlin, Cave ve Carpenter, 1971: 22).

Çocukların ilk eğitim gördükleri merkezler “mektep” isimli kurumlardır. Eğitimlik vazifesini ise genellikle mektebe en yakın caminin imamı yerine getirmektedir. Bu okullarda öğrenciler okuma, yazma ve temel matematik bilgisi öğrenirler. Eş zamanlı olarak İslam dininin temellerini kavrayıp anlamaksızın Kuran okuma becerisi kazanırlar. Hatta şiir üzerine çalışmalar yaparlar. Kuran eğitimini tamamlayanlar mektepten yüksekokul düzeyindeki medreselere geçiş yaparlar ve bilimsel bilgiyi öğrenmeye başlarlar. Muhtemelen bu dönem çocukların 15-16 yaşlarına tekabül eder (Mukminova, 2007: 155, 156).

15 - 17. yüzyıllar arasında Orta Asya nüfusunun manevî değerleri ve eğitimi temelde medresedeki faaliyetlerle bağlantılıdır. Bu sayede medreseler Türkistan bölgesindeki bir şehrin veya bir kasabanın kültürel hayatında önemli bir rol oynamaktadırlar. Şeybanî Hanları da devletin güçlü olduğu zamanlarda sahip oldukları medrese sayısını arttırarak eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasına katkı sunmuşlardır (Mukminova, 2007: 157)²⁸.

²⁶ Osmanlı Devleti'nde yeni doğan hanedan üyesi için tertip edilen “doğum töreni” uygulaması için bkz. (Alıklılıç, 2002: 159-165).

²⁷ Medlin, Cave ve Carpenter'ın çalışmasında “Her erkek ve kız çocuğu yaklaşık 7 yaşına kadar annenin bakımı altındadır” denilmektedir. Fakat başka bir yerde “Bir erkek çocuğun normalde 5-6 yaşlarında, fakat bazı zamanlar 7 veya daha büyük yaşlarda resmi eğitime hazır olduğu düşünülür.” demek suretiyle Mukminova'nın verdiği bilgiyi teyit etmektedir.

²⁸ Mukminova 17 ve 18. yüzyıllarda medreselerdeki dini öğretimin süresinin arttığını fakat matematik gibi güncel problemlere çözümler sunan astronomi, coğrafya, tıp bilimlerinin de belirli oranda sürdürüldüğünü beyan etmektedir. Ayrıca medrese öğrencilerinin öğretim süreleri boyunca Arapça ve Farsça'yı öğrenmek zorunda olduklarını beyan etmektedir. Türkistan'da İslam Okulları ve Öğrenme hususunda daha fazla bilgi için bkz. (Medlin, Cave ve Carpenter, 1971: 26-29).

Öğretim sadece okullarda değil öğretmenlerin hususî evlerinde de gerçekleştirilmektedir. Evlerdeki öğretim sistemi kız ve erkek çocuklarını kapsadığı gibi ders verenler de kadın ve erkek olmak üzere görevlerini ifa etmekteydiler. Yüksek mevkidekilerin özellikle de hanedan mensuplarının evlerinde çocukların eğitimi için daimi öğretmenler bulunmaktaydı. Mesela şair ve hatırat yazarı Zeynüddin Vasıfı önce Taşkent hakimi ardından Şeybanî Devleti'nin hükümdarı olan Nevruz Ahmed Barak Han'ın öğretmeni idi (Mukminova, 2007: 156)²⁹.

Şehzadelerin eğitim sistemi biraz daha farklıdır. Çünkü veraset anlayışına göre her yeni doğan şehzade, hanedanın devamlılığı dolayısıyla Allah'ın lütfu olarak değerlendirilmektedir. Bu lütuf önce babaya sonra da tüm ülkeye mal edilir. Nitekim şehzadenin doğumu hasebiyle gerçekleştirilen şiir ve müzik dinletileri, ziyafetler, halka ve devlet görevlilerine sunulan çeşitli hediyeler gibi unsurları barındıran büyük törenler ve eğlenceler bu mutluluktan kaynaklanmaktadır. Bu durum sadece Şeybanî Hanlığı için değil Babür ve Osmanlı hanedanlığına mensup şehzadeler için de geçerlidir (Faruqui, 2012: 68-69)³⁰.

Şeybanî hanedan mensupları hatta onlara tabi emirler iyi eğitilmiş kişilerdir³¹. Hanedan üyelerinin eğitimi aslında beşikte başlamakla birlikte tahsil hayatlarının tıpkı diğer çocuklar gibi 5-6 yaşlarına tekabül ettiği söylenebilir³². Bebeklik çağından itibaren şehzadeler eğitilmiş ve güvenilir kişilere emanet edilmektedir. Bu kişilerin başında da şehzadenin annesi ve onun bakımıyla görevli diğer kadınlar yer almaktadır. Türk-Moğol veraset anlayışından kaynaklı olarak şehzade, varlığı dolayısıyla annesini hanedan üyeleri arasında güçlü kılmaktadır. Faruqui anne-oğul arasındaki ilişkide şehzadeyi annesi elindeki siyasi rehine olarak yorumlar. Bu nedenle anneler şehzadenin önde gelen koruyucularındandır. Oğlunun hayatına yönelik tüm tehditlere karşı ihtiyatlı olmak, gerekli şüphe ve paranoyalara sahip olmak zorundadır. Üstelik bu ulvi görevinde de yalnız sayılmaz. Şehzadenin beslenmesi, giyimi, temizliği gibi hususlarda da onun yardımcıları "cici anakas"lar yani sütannelerdir (Faruqui, 2012: 72)³³. Timurlu şehzadeleri ise doğumu için düzenlenen eğlencenin hemen ardından annesinden alınarak saraydaki büyük hanımlardan birinin nezaretine verilmekte ve ona sütanne tayin edilmektedir (Aka, 2000: 108).

Taniş şehzade Abdullah'ın sütanesi olup olmadığı hususunda bilgi vermemiştir. Fakat onun olağan üstü niteliklerini anlatırken satır aralarında bu konuyla ilgili ipuçlarını bulmak mümkündür. Şöyle ki;

*Gökyüzü sütle dolu memeleriyle onu besliyordu
Düşünüldüğünde o, bir sütanne istemez
Bu neviden bir tür aşağıda içilmemiştir* (ty: Vr. 54a)³⁴.

²⁹ Barak Han'ın hocasının tam ismi Zeynüddin Mahmud bin Abdulcelil Vastıfı'dır. 1531-1532 yılında tamamladığı hatırat türü eseri "Bedâiyü'l-Vekâyi hanlığın kuruluş yılları ve 1510 yılına müteakip yeniden yapılanma sürecini anlamak adına önemli bir eserdir. (Çelik, 2012:102-103).

³⁰ Eroğlu'nun ifadesiyle bir Osmanlı Padişahı için erkek evlat sahibi olmak hanedanın devamına işaret etmekte ve hükümdarlığının meşrulaşması anlamına gelmektedir. Bu nedenle büyük bir zafer kazanılmış gibi kutlamalar tertip edilmekte fakir fukara için hediyeler dağıtılmaktaydı. (Eroğlu, 2004: 75-76).

³¹ McChesney çalışmasında "The Chingissid rulers yani Cengizli yöneticiler" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. "Emir" unvanını da Özbek menşeli boyların idarecisi olup Özbek Hanı'na tabi olanlar şeklinde açıklamıştır. (2011: 240, 243).

³² Osmanlı şehzadeleri 5 ya da 6 yaşlarına bastıklarında kendilerine bir hoca tayin edilmekte ve teorik derslere Arap alfabesiyle başlamaktadırlar (Alıkılıç, 2002: 173).

³³ Bu uygulama Osmanlı teamülüyle de benzerlik göstermektedir. Şöyle ki yeni doğan çocuk için hemen bir daire tahsis edilir ve çocuğun bakımı ve eğitimi için anneye destek olmak üzere sütanne, kalfa ve cariyeler görevlendirilirdi. (Kurtaran, 2014: 762).

³⁴ Bu ifadenin aslı şu şekildedir.

فلک ز صدر ستان شیر پیش آورد
بدایکی و گمان داشت کونخواست فرید
گزیدین نژاد کی شیر فلکان نمکید

dizelerinden anlaşılacağı üzere Babür ve Osmanlı şehzadelerinin bebeklik çağında uygulanan süt anne teamülünün bir benzeri de Şeybanî hanedanlığında mevcuttur.

İskender Han şehzadesi Abdullah'ı muhafaza ve kontrol etmek üzere Seyid Bey Celâyir'i görevlendirmiştir. Şehzadenin atalığı olarak da devletin ileri gelenlerinden Emir Yar Muhammed'i tayin etmiştir. Taniş'in dikkat çektiği üzere her iki devlet adamı da İskender Han'dan korktukları için bu vazifelerini büyük bir dikkat ve titizlikle yerine getirmişlerdir. Zira İskender Han tüm umutlarını bağladığı şehzadesi hususunda herhangi bir ihmali hoş karşılamayacaktır (ty: Vr. 54a)³⁵.

Tıpkı Babürlü Mirzaların yetişmesinde olduğu gibi Şeybanîli Sultanların mektebe gidenceye kadarki yaşantılarında oyun arkadaşları büyük öneme sahiptir. Sultanlar erken yaşlardan itibaren öncelikle sütannelerinin çocuklarıyla yakın arkadaşlıklar kurmaktadır. Vaktini Babür sarayında kokas (Faruqui, 2012: 73-74), Şeybanî sarayında kükeltaş (McChesney, 2011: 254)³⁶ denilen bu çocuklarla kardeşlik ilişkisi çerçevesinde oyun oynayarak, çocuk kavgalarına liderlik ederek geçiren şehzade bu sayede hem gelecekte güvenebileceği kişilerle dostluğunu pekiştirmekte hem de küçük yaşlardan itibaren kurdukları oyunlar vasıtasıyla ufkunu genişletmektedir.

Taniş şehzadeyi eğitecek kişilerin sahip oldukları mevki kadar güvenilir kişiler olması gerektiğine de vurgu yapmış (ty: Vr. 54b) ve İskender Han'ın bu kriterler doğrultusunda Muallim İdris'i şehzadenin eğitimiyle görevlendirdiğini belirtmiştir. Öğretmenin ilk hedefi öğrencisinin kalbine kendi saldırgan duygularını ve devletin saadet ışığını yerleştirmek olmuştur. Ayrıca muallim iyi bir kul ve iyi vatandaş olmanın gerekleri arasında sayılabilecek dini vecibeleri ve adabı öğretmiştir. İdris öğretmen tüm bilim ve sanat faaliyetlerinde şehzadeyi ustalaştırmış, Hükümdar Feridun gibi adil olabilecek ve doğuştan gelen hünerlerini kullanabilecek bilgiyle donatmıştır (ty: Vr. 55a). Taniş'in "*Bağıslayan ve esirgeyen Allah'ın adıyla yüksel ve geliş*" (ty: Vr. 55a)³⁷ sözünden anlaşılacağı üzere iyi bir eğitim sadece mevki ve makam için gerekli değildir. Aynı zamanda İslam dininin de şartları arasındadır.

Hafız Taniş II. Abdullah'ın öğretmenleri hakkında detaylı bilgi verip isimlerini dahi zikrederken diğer kaynaklarda daha genel bilgilere tesadüf edilmiştir. Buna göre Vámbéry şehzadenin, Ubeydullah'ın emrindeki en iyi öğretmenlere teslim edildiğini söylerken (1873: 283) Semerkandî şehzadenin Ubeydullah Han'ın saltanatı zamanında dünyaya geldiğini ve bu zamanın fazılları, bilginleri ve kâmillerinden birçoğunun İmam-ı Azam rehberliğinde yetiştiklerini belirtmektedir (1380: 113). Semerkandî'nin bu ifadesi dini eğitim hususunda Sunnî ekolün takip edildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Şehzadelerin iyi yetişmeleri iki temel üzerine dayandırılmıştır. Bunlar ilim (ilm) ve erdem (fazl)'dir. Taniş eğitim ve öğretimin birbirlerinden ayrılmaz bir yapı olduğunu belirtir. Ona göre bu durum tıpkı Cemşid (Cem) ve onun kadehi (bâm-ı cem), Süleyman ve onun yüzüğü gibidir. Asla birbirinden ayrılamazlar. Nitekim en muktedir sultanlar bu düşünce doğrultusunda eğitilmişler ve

³⁵ Faruqui'den öğrendiğimiz kadarıyla Babürlü şehzadeler için ilk "Atalık" tayini şehzade okul çağına eriştiği zaman yani 4-5 yaşlarında gerçekleşmekteydi. Bu yaşlardan itibaren de zaman zaman görev değişikliği vuku bulmakta ve şehzade birden fazla atalığın yardımıyla geleceğe hazırlanmaktaydı. Buna göre Hint Babür Han'ı Ekber Şah, şehzadeliliği döneminde en az 5 atalık ile çalışmıştı. (Faruqui, 2012: 75).

³⁶ Bu Çağatayca kelimenin manası "*Bir anneyi emip kardeşleşen kişiler*" dir. (Navayî Asarlari Lugati, 1972: 325); II. Abdullah'ın 1583'de resmen başlayan saltanat sürecinde Baş Emir'i olan Kul Baba'nın isminin sonunda Kükeltaş ifadesi yer almaktadır. Şerefname'de bu şahsın tam ismi Hazret-i A'li Kulbaba Kükeltaş (حضرت اعلیٰ قل بابا کوکلتاش) ve قل بابا (قل بابا) olarak zikredilmektedir. Şu durumda bu kişinin Abdullah Sultan'ın çocukluk yıllarındaki sütkardeşi olduğu çıkarılabilir. İsmi yazılışı için bkz. (ty: Vr. 78b, 111b); "Safevî-Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)" adlı doktora tez çalışmamızda Gönültaş olarak okuduğumuz bu ismin orijinal telaffuzunun Kükeltaş olduğu "Navayî Asarlari Lugati" adlı sözlük vasıtasıyla anlaşılmıştır.

³⁷ آیت کریم بسم الہ الرحمن الرحیم فراغت یافت حروف مبانی کہ

Taniş, a.g.e., C. I, Vr. 55a.

teorik bilgiden ziyade zanaat öğrenmişlerdir. Bununla birlikte eğitim ve öğretimin önemine vurgu yapan Taniş, Sultanların mükemmel seviyedeki zekâ ve adalet anlayışlarını sahip oldukları bilgiye dayandırmaktadır (ty: Vr. 55a).

Nitekim eğitim çağı geldiğinde şehzade Abdullah'ın okuma yazmaya çok istekli olduğu ve devlet kanunları, din ve değerli her türlü bilgi hususunda ön verilere sahip olduğu anlaşılmıştır (Taniş, ty: Vr. 55a)³⁸. Barthold ve Vámbéry sultanın bu özel yeteneğine vurgu yapmak için ve muhtemelen Şecere-i Türk'e dayanarak şehzadenin sahip olduğu zekânın kendisine münhasır olduğunu ve bağlı bulunduğu aile ile ilişkilendirilemeyeceğini belirtmiştir. Nitekim Şecere-i Türk'ün yazarı Ebu'l-Gazi Bahadır Han Abdullah Sultan'ın büyük büyük babası Ebu'l-Hayr'ın ikinci oğlu Hacı Muhammed'in "tintek"³⁹ yani Ahmak Hoca Muhammed olarak çağrıldığını, büyük babası Canibeg'in ise bir aptal olduğunu söylemiştir. Babası İskender Han için "*akılsız bir adam idiyse de onun iki hüneri vardı. Biri farz ve nafile namazlarını devamlı kılmak, Kar çığay (doğan) beslemekte ve kullanmakta yekta-yı cihandı. (dünyada birinciydi)*"⁴⁰ diyerek İskender'in dindar ve avcı niteliklerinin daha ön planda olduğunu belirtmiştir.

Babür ve Osmanlı şehzadelerinin eğitim öğretim hayatına başlamaları tıpkı doğumlarında olduğu gibi hiçbir masraftan kaçınılmayan büyük ve gösterişli törenlerle kutlanmakta, şehzade için dualar edilip hediyeler sunulmaktayken (Farugui, 2012: 78)⁴¹ şehzade Abdullah için düzenlenmiş böyle bir törenin bahsine kaynaklarda tesadüf edilmemektedir.

Şehzadenin eğitimine hüsn-i hat ya da lotf-ı rakam olarak ifade edilen yazı sanatı ve Kurân öğrenimi ile başlanmıştır. Yazı sanatı eğitimi özellikle diplomatik belge türlerine aşina olunması bağlamında hanedan ailenin eğitiminde büyük önem ihtiva etmektedir. Taniş "*her harften uçan latif sözleri kaleme aldı*" (ty: Vr. 55a)⁴² demek suretiyle Abdullah'ın hüsn-i hat eğitimine başladığını belirtir. Taniş, Arap alfabesinden bir takım harfleri şehzadenin tahta uzanan geleceğinde ne anlam ifade ettiğini yorumlamıştır. Buna göre ilk harf olan Elif (الف) şehzadenin isteklerini (mallarını) gelecekteki tacın üstünlüğüne feda edeceğini simgelemektedir (ty: Vr. 55a)⁴³. Ba (ب) şehzade için sarayda yollarına halılar yayılacağına, ta (ت) ise Hanlık tacının saygınlığının şehzadeyi de kapsayacağına delalettir (ty: Vr. 55b)⁴⁴. Bu eğitim çerçevesinde çeşitli yazı stillerini öğrenen II. Abdullah "Talik" yazısıyla birçok belge kaleme almıştır (ty: Vr. 55b)⁴⁵.

³⁸ Babür Devleti'nde şehzadenin eğitim ve öğretime karşı isteksizliği halinde eğitime ara vermek yerine teşvik yoluna gidilmiştir. Zaman zaman da baskı ortamı yaratılarak eğitimin zorunluluğu hatırlatılmıştır. Mesela Babür Han'ı Alemgir, oğlu Kam Bahş'ın öğretmenlerini atlattığını öğrenince kızgın bir şekilde onu azarlamış ve "*İlimsiz-bilgisiz bir kişi hayvandır. Özellikle bir prens ince bir zekaya sahip olmalıdır.*" demiştir. Akabinde şehzadesini cezalandırmak amacıyla bir buçuk aylığına bir yere kapatmıştır. (Farugui, 2012: 81).

³⁹ Kırım Tatarcası olan bu kelime "tintek", ya da "tentek" okunabilmektedir. Anlamı "aptal" demektir. Bkz. (Ahmetyanov, 2001: 201).

⁴⁰ Müellif Abdullah Han'ın kişilik özelliklerine ve maharetlerine kitabında yer vermeyeceğini bildirmiş, buna gerekçe olarak da Abdullah Han'ın hikayelerinin âlemde meşhur olmasını göstermiştir. (Ebulgazi Bahadır Han, 1925: 190-191); Vámbéry Ebulgazi Bahadır Han'ın bu ifadelerini "*parlak zekaya sahipmiş gibi görünüyordu. Günde beş defa tam zamanında ibadetlerini yerine getiriyordu (namaz kılıyordu), ayrıca o başarılı bir şahinci idi.*" ifadeleriyle aktarmıştır. (1873: 282-283). Barthold "*Bu nesil yöneticileri oldukça sıradan hatta neredeyse aptal adamlar olarak tarif edilir*" diyerek muhtemelen Ebulgazi'ye atıfta bulunmaktadır. (1986: 146).

⁴¹ Osmanlı sarayında bu törene "Bed'i Besmele Töreni" denmektedir. Okuma çağına gelen şehzadeye bir hoca görevlendirilmekte, akabinde bütün devlet erkânının katıldığı merasimde şehzadenin muvaffak olması için dualar edilmektedir. (Alikılıç, 2002: 173-176; Kurtaran, 2014: 762).

⁴² İfadenin aslı şu şekildedir "قلم سخن ساز لطیف پرواز از هر حروف"

⁴³ İfadenin aslı şu şekildedir "الف در ابتدای اموال باوج افسر و تاج اقبال نثار میفرمود"

⁴⁴ İfadenin aslı şu şekildedir:

"با از بسط بساط بارگاه بشارت میفرود و تا از تاج و تخت و توسع و تجمل سر فرازی مینمود."

⁴⁵ Aynı anlayışın Şeybanilere çağdaş Babür Devleti'nde de yer edindiğini görüyoruz. Babür şehzadeleri belagat, şiir ve tarih bilgisinin yanı sıra yazı sanatıyla da hemhal olmuşlardır. Hatta 1670 yılında Mirza Han hat ile Tuhfetü'l-Hind adlı eseri kaleme almıştır. (Farugui, 2012: 78-79).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Hat sanatıyla birlikte sürdürülen Kurân (كتاب الهی) eğitimiyle istenilen şehzadenin İslamî kurallar çerçevesinde doğrularla tanışmasını ve bu kaideler doğrultusunda halkını ve maiyetini yönetmesini sağlamaktır. Tanış bu durumu şöyle izah eder. “Allah’ın kitabıyla şehzade aydınlandı, bilgi sahibi oldu.” (ty: Vr. 55b)⁴⁶

Şeybanîli Sultanların ilmin yanı sıra edebiyat alanında da kendilerini geliştirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle 16. yüzyılın Türk-Moğol ve İslam unsurlarıyla yoğrulmuş devlet kadroları arasında moda olan şiir, Şeybanî sarayında da teveccüh bulmuştur. Hanedan aile üyeleri şiirdeki becerileriyle gurur duymakta hatta edebiyatın diğer alanlarında da kendilerini geliştirmekteydiler. Devletin kurucusu Şeybanî Han ile en güçlü yöneticilerinden Abdullah Han başta olmak üzere pek çok Özbek yöneticisi edebi çalışmalarında Arapça’nın yanı sıra Farsça ve Türkçe’yi rahat kullanabilecekleri düzeyde dil eğitimi almışlardı (McChesney, 2011: 243-244).

Tanış aldığı eğitim ve öğretim sayesinde şehzadenin kazandığı nitelikleri kelime oyunu ile vermeyi tercih etmiştir. Tanış’ın ifadesiyle şehzade Abdullah, “Ubbeheth” (ابته-Büyüklik/Yücelik) ve “istiklal” (استقلال-Bağımsızlık) kelimelerindeki Elif gibi başına bir taç giymiş, “İkbal” (اقبال-mutluluk) kelimesinin ortasındaki “ba” gibi mutlu ve neşeli, “Taç” (تاج) kelimesinin başlangıcındaki “ta” gibi ve “Taht” (تخت) kelimesinin başlangıcında bir taç olarak, “sebat” (ثبات-Dayanıklılık) kelimesinin başlangıcındaki “sa”ya sahip olup “sureyya”nın (سوريا-güç, kuvvet) zirvesine ulaştı. Kısaca müverrih Abdullah’ın öğretim hayatı sonunda büyüklük mertebesine ulaşmış, bağımsızlığa ve mutluluğa erişmiş, tacın ve tahtın sahibi, dayanıklı ve güçlü vasıflarıyla müstesna bir kişilik olarak ortaya çıktığını bizlere aktarmaktadır (ty: Vr. 55b)⁴⁷. II. Abdullah’ın eğitimi bireysel başarıyı ön plana çıkarsa da Şeyh Ebul Fazl Elçi Bey, ideal prenslik eğitiminin amacını “Babanın ya da imparatorunun emirlerine itaat ve sözünden çıkmamanın öneminin kavratılması” olarak ifade etmektedir. Ancak İskender Han ile oğlu II. Abdullah arasındaki ilişki farklılık arz etmektedir. Çünkü pek çok araştırmacı siyasi gelişmeleri dikkate alarak İskender Han’ın saltanat döneminde II. Abdullah’ı “de facto ruler” yani fiili yönetici olarak tanımlamaktadır (Burton, 1990-1991: 87; Mukminova, 2003: 42).

Tabi eğitim süreci bunlarla sınırlı tutulmamıştır. Şehzade bir âlim olduğu kadar iyi bir savaşçı olmalıdır. Bu nedenle şehzadelere okuma yazma eğitimine müteakip yay ve kılıç kullanımı öğretilmiştir. Tanış yöneticilerin güçlü bir savaşçı olmaları gerektiğini ve okuma yazmanın tek başına iyi hükümdar olmak için yeterli gelmeyeceğini şu sözlerle aktarmıştır. “Gökyüzü kadar engin bir hükümdarlık için zayıf bir kalemle ne çizeceksin (çizebilirsin) Eğer kılıç parlaklığıyla düşmana gülümsemez isen gözyaşı döken kalemle savaş alanında mağlup olursun”(ty: Vr. 56a)⁴⁸

Son olarak eğitim aşamasının şehzadeyi geleceğe hazırlamaktaki en büyük kazanımı hakimiyeti elde etmek hususunda ona yardım edecek kadroyu oluşturabilmesidir. Buna göre şehzade maiyetini ya da yakın çevresini muktedir olmayı bilen yetenekli adamlardan oluşturmalıdır. Onların sadakatini temin etmek ve layıkıyla çalışabilmeleri için de servet

⁴⁶ İfadenin aslı şu şekildedir: “از تاب آفتاب الهی وشنی و آگاهی یافت.”

İslamiyet’in kabulüne müteakip Türk-Moğol devletlerinde yönetici aile üyeleri için din eğitimi önemsenmiştir. Babür şehzadeleri de tıpkı Şeybanî hanedan üyeleri gibi Arapça öğrenmekte, Peygamberin hayatı, İslam’ın kaideleri ve ibadetler hususunda yoğun bir programa tabi tutulmuşlardır. (Faruqui, 2012: 79).

⁴⁷ Abdullah’ın iyi bir eğitim aldığını vurgulamak üzere müverrih eğitimi boyunca hem dünyanın hem de zaviyenin fethini mümkün kılacak bilgi ile hemhal olduğunu, Cemşid kadar güçlü sultanlar ve hakanlar arasında dahi onun yerinin farklı olduğunu hatta ondan daha kıymetlisinin bu tarihe kadar görülmediğini söylemektedir. (ty: Vr. 56a).

⁴⁸ İfadenin aslı şu şekildedir: ... اگر شمشیر عالم گشایا منابی غرایم کمر بست.

Şah Cihan örneğinde olduğu gibi Babür şehzadeleri de eğitim çağında ilmi derslerin yanı sıra savaş sanatıyla tanışmışlardır. Hançer, kılıç, mızrak ve tüfek gibi çeşitli silahları doğru kullanabilmek için modern savaş stratejisini ve etkili taktikleri öğrenmişlerdir. (Faruqui, 2012: 78); Osmanlı şehzadeleri ise istek ve yeteneklerine göre ata binmek, ok atmak, gürz kullanmak hususunda maharet kazanıp av, cirit ve güreş gibi oyunlarla savaş eğitimi almaktaydılar (Kurtaran, 2014:763).

bağışlayarak refah ortamı sağlamalıdır (Faruqui, 2012: 78). Şehzadenin eğitim aşamasının ne kadar sürede gerçekleştiği konusunda Tanış net bilgi vermese de yaklaşık olarak birkaç yıl içerisinde II. Abdullah'ın mükemmel derecede bilgiyle donatıldığını söylemektedir (ty: Vr. 56a)

3. Şeybanî Şehzadelerinin Devlet Yönetimindeki Yeri ve II. Abdullah Han'ın İlk Siyasi Faaliyetleri

İslam medeniyetiyle hemhal Türk-Moğol Devletleri'nde şehzadeler sünnet törenleriyle birlikte çocukluk dönemlerini tamamlamış sayılırlar. Bu tören Sultan'ın bedeni gelişimini gerçekleştirdiğine işaretler ve törenin ardından şehzadeler imparatorluk hayatının değişmez parçası olacaklardır. Mesela Babürlü şehzadelerin adı, sünnet şölenine müteakip imparatorluğun hiyerarşi listesinde ve devlet protokolünde yer almaktadır. Bunun anlamı artık şehzadenin imparatorluğun tören alayında yürüyebileceği, askeri seferlere, av törenlerine katılacağı, hanedan üyelerinin düğünlerinde, dini törenlerde hatta Moğol sarayında gerçekleştirilen halkın kabul günlerine han olan babası ya da büyükbabasının yanında eşlik edeceğidir.

Aynı zamanda yabancı misafirlerin ve elçilerin kabulü ve geri dönüş merasimlerine katılmak, soylu ailelere başsağlığı ziyaretlerinde bulunmak, bir Sufî türbesine veya din âlimine bağış yapmak genç prenslerin yeni hayatlarındaki sorumluluklarıdır (Faruqui, 2012: 82). Osmanlı şehzadelerinin sünnet çağı ortalama 14 yaşına tekabül etmektedir (Alikılıç, 2002: 193). Kurtaran, şehzadelerin 14 veya 15 yaşına gelmelerine yani sünnet törenlerine müteakip sancaklara idareci olarak gönderildiğini belirtir (2014:764)⁴⁹ ki şu durumda Osmanlı ile Babür Devletlerindeki uygulamaların aynı minvalde olduğu söylenebilir. Tanış'ın eserinde II. Abdullah'ın sünnet şöleni hakkında bilgi bulunmamakla birlikte ilk idarecilik deneyimini ayrı bir sancak yerine babasının yanında Kermine idaresi sırasında elde ettiğini görmekteyiz.

Yaklaşık 13-19 yaş dolaylarında okul dönemini tamamlayan Babür şehzadeleri günlük ihtiyaçları için hazineden yevmiye almakta eğitim aşamasını bitirenler ise doğrudan "mansıb" sahibi olmaktadır. Mansıb şehzadenin emrine tahsis edilen yerleşim bölgesi yani "ülüş"tür. Bu suretle şehzade artık devletin yönetim kadrosunda yer almakta ve hizmetinde çalışan süvari birliği ile siyasi güce ulaşmaktadır (Faruqui, 2012: 82-83,86)⁵⁰.

Yine şehzadenin evlenmesi hadisesi de hayatının dönüm noktalarından birini oluşturmaktadır. Şeybanî Özbekler siyasî ve içtimaî hususlarda törenin ve yasanın yanı sıra şerrî hükümlere bağlı olduklarından 15 yaşına gelen kız ve erkeklerin ergenliğe ulaştıkları kabul edilir ve evlenmeleri uygun görülür (Medlin, Cave ve Carpenter, 1971: 23)⁵¹. Bu bilgidен hareketle II. Abdullah da erken yaşta evlenmiş olmalıdır. Fakat ilk eşinin kim olduğu hususunda herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. 1559 yılında 23 yaşındayken Hive Hanları'ndan Avaneş Han'ın (1537-1539) torunu Din Muhammed'in kızıyla evlenmiş ve bu hatundan tek oğlu Abdülmümin dünyaya gelmiştir. Gerçekleştirilen evlilik akdi Harezmi hanları ile Abdullah Han arasında iyi ilişkilerin ve yeni ittifakların oluşmasına ortam sağlamıştır (Ebulgazi Bahadır Han, haz. Nur, 1925: 272; Burton, 1990-1991: 14)⁵².

⁴⁹ Bir bölgenin Osmanlı şehzadelerinin sancağı olabilmesi için gerekli şartlar ve şehzadenin sancakta görevlendirme usulleri Eroğlu tarafından ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Bkz. (2004:103-110).

⁵⁰ Osmanlı şehzadelerinin ihtiyaçları kaymak, tereyağı gibi yiyeceklerden oluşan günlük tayinâtlar ile mevâciblerden karşılanmaktaydı. 14-15 yaşlarına geldiklerinde ise yönetim tecrübesi kazanmaları amacıyla sancaklara tayin edilmekte ve buradan elde edilen gelirlerle hem sancağın hem de kendi ihtiyaçlarını karşılamaktaydılar. (Kurtaran, 2014: 763-764).

⁵¹ Evlilik müessesesi hakkında genel uygulama 10-11 yaşındaki bir genç kızın babası tarafından evlilik sözünün verildiği gerçeğidir. Ayrıca 18 yaşına gelen kızların yaşlandığı evlilik için geç kalındığı düşünülmektedir.

⁵² Burton bu evliliğin kolay alınmış bir karar olmadığını söyler. Çünkü Din Muhammed Han ile Ubeydullah Han arasında Büyük Özbek Hanlığının dağılmasına müteakip ciddi anlaşmazlıklar ve ayrılıklar vuku bulmuştur. Ancak Abdullah Sultan'a göre Din Muhammed'in Safevî Devleti'ne duyduğu düşmanlık göz ardı edilemez. Bu ortak payda ve evlilik

Lisa Balabanlılar'ın izah ettiği bir gerçek ilk kez politikaya atılan Abdullah'ın dış tehditlerden önce hanedan aile içerisindeki muhaliflerle mücadele halinde olma sebebinin teşkil etmektedir. Balabanlılar'a göre Moğol İmparatorluğunun Orta Asya'daki siyasi yasağı tamamen karizmatik Cengiz soyunun rekabetçi hakimiyet anlayışına bağlıdır (Balabanlılar, 2012: 8). Şu durumda Sultan Abdullah liderlik savaşında Cengiz soyunun karizmasını kullanacaksa önce rakipleri arasından galibiyetle çıkmalı ve tüm topluma muktedir olduğunu ispat etmelidir.

İskender Han Kermine vilayetinin yönetimini devr aldığı anda onun en önemli yardımcılarının biri şehzadesi Abdullah idi. Abdullah Sultan ilk kez H.958/M.1551 yılında yöneticilikteki yeteneğini ve başarısını ortaya koyma fırsatı yakalamıştı. Buhara şehri ve Kermine'nin de dahil olduğu Miyankal bölgesi Taşkent'te ikamet eden Özbek Han'ı Nevruz Ahmed Han'ın ve Semerkand Han'ı Abdullatif Han'ın müttefik ordusunun saldırısına maruz kalmıştı. Bu kuşatma üzerine İskender Han Ceyhun'u geçip Endehod ve Şebergan istikametinde ilerlerken Abdullah Sultan Kermine içlerine çekilmiş ve Atalığı Sarhun ve yanındaki diğer beylerle birlikte müttefik orduya karşı koymak üzere hazırlıklara başlamıştı (Taniş, ty: Vr. 57a-59a).

Bir taraftan küçük birlikleri şehir dışına göndererek kuşatma güçleri üzerine apansız seferler tertip eden Abdullah Sultan, olası ani bir saldırıya karşı hızla müdahale etmek için de her daim nöbetçiler bulundurmıştır. Tüm güçlerini toplayıp şehirden çıktığında ve Semerkand ordusuyla çatışmaya girdiğinde adamlarından Şah Muhammed Kutgan'ı kaybetmiştir. Nitekim hem bu hadise hem de düşman ordusunun sayıca üstünlüğü savaşın kazanılacağına dair ümitleri bitirmiştir. Kaley Nevruz Ahmed'in adamlarından Yar Muhammed Sultan'a teslim eden Abdullah Sultan Belh'e çekilmiştir (Taniş, ty: Vr. 59a-59b).

Hanlık merkezi ile merkeze bağlı Miyankal arasında yaşanan bu çatışma esnasında Abdullah Sultan henüz 18 yaşındadır. Bu noktada onun, babası gibi şehri terk etmek yerine merkezi kuvvetlerle savaşma isteği ve kararlılığı ona duyulan itimadı arttırmıştır. Yine böyle bir savaşta Seyyid Bey-i Karluk, onun kardeşi Şah Seyyid Bey-i Karluk, Cafer Han-ı Kıpçak, Sarhun Atalık, Mirza Velican Celayır, Emir Nevruz Kuşbeği ve Emir Abdullah Sadr gibi güçlü isimleri imkansız gibi görünen bu savaşa razı etmesi de onun ikna kabiliyetini ve geniş kitleler üzerindeki tesirini göstermesi açısından önemlidir.

Bundan bir sene sonra yani 959/1552 yılında Abdullah ve İbadallah Sultanların Nesef ile Şehr-i Sebz'i ele geçirmeleri üzerine Nevruz Ahmed Barak Han da Taşkent, Türkistan ve Hocend birlikleri ile Semerkand üzerine yürümüştür. Abdullah Han Belh hakimi olan amcası Pir Muhammed'e haber göndermiş ve destek kuvvet talep etmiştir (Taniş, ty: Vr. 69b). Nitekim beklenen yardım ulaşmadan taraflar arasındaki muharebe Kasayi yakınlarında başlamıştır. Bu mücadele Ahmed Han'ın ordusunun kalabalık olmasına rağmen Canibeg'lerin ittifakı ve Abdullah'ın kararlılığı neticesinde galibiyetle neticelenmiş ve bir önceki yılın rövanşı alınmıştır (Taniş, ty: Vr. 70a-71a). Bu galibiyet Abdullah Han'ın siyasi hayatında önemli bir merhaledir. Çünkü Taniş'in bildirdiği üzere Canibeg'li Sultan, Kasayi muharebesiyle "muzaffer" unvanını kazanmıştır (ty: Vr. 71b)⁵³.

Taniş, Abdullah Han için "*Onun cesareti ve mertliği Dastan'ın oğlu Rüstem'in hikayelerini unutturacaktı. O dünyayı yöneten ve dünyayı feth eden kanunların bilgisiyle İskender'in başarısı ve zaferlerini gölgede bırakmıştı*" (ty: Vr. 56b). demek suretiyle onu tüm dünyada nam salmış kahramanlardan birisi hatta en üstünü olarak göstermiştir.

akdiyle sağlanacak iyi ilişkiler sayesinde Din Muhammed Han ile Safevî'ye karşı ittifak gerçekleştirilebilir ve Horasan yeniden Özbek ülkesi haline getirilebilirdi.

⁵³ ربانی هو عواطف بغایت سنجاقی خضر خاقانی رامظفر منصور ساخت

İyilikler sahibi Allah, Hazret-i Hakan'ın sancağını son derece muzaffer kıldı.

Abdullah Sultan'ın Şeybanî yönetiminde güçlenmesi ve rakipsiz hale gelmesi Nevruz Ahmed Barak Han'ın H. 963/M.1556 yılında vefat etmesiyle hız kazanmıştır. Bu sırada Buhara tekrar Taşkent yönetiminin elindedir ve Abdullah Sultan Farab'da Buhara seferi için hazırlıklarla meşguldü. Nitekim bu vefat hadisesi Abdullah'ın Buhara'yı ele geçirmesini bir nebze olsun kolaylaştırmış ve onun şehir üzerindeki kesintisiz hakimiyet sürecini başlatmıştır⁵⁴.

Sonuç

Bu çalışma kapsamında yapılan tahkikatlar göstermektedir ki şehzadelik makamı Şeybanî Hanedan ailenin ve yönetici kadronun önemli unsurlarındandır. Sultan yönetici kadro içerisinde ikinci sırada yer almakta ve devletin güçlü olduğu dönemlerde merkeze bağlı kalmak suretiyle hâkimiyetindeki coğrafyayı federe bir şekilde yönetmektedir. Şehzadenin doğumuyla birlikte elde ettiği bu sorumluluğa ilaveten devletin meşru varisi olduğu da bir gerçektir.

Şu durumda dünyaya gelişinden itibaren hanlık idaresine katkı sunan şehzadelerin iyi bir eğitimden geçmesi, devlet yönetimini yakından tanıması ayrıca gelecek vadeden, zeki ve cesur bir karaktere sahip olması gereklidir. Taniş, II. Abdullah'ı ve onun devlet yönetimindeki icraatlarını övgüyle aktardığı eseriyle iki şeyi hedeflemiştir. Birincisi kitabını takdim ettiği Kuşbeyi Kulbaba Kükeltaş ile II. Abdullah Han'ın iltifatına mazhar olmaktır. İkincisi ise Şeybanî Devleti'ne en güçlü çağını yaşatan liderin karakterini ortaya koyarak han olacak kişideki vasıfları tanımlamaktır.

Taniş'e göre han doğumundan itibaren olağanüstü özelliklere sahiptir. Allah'ın adeta güvencesi altında tüm kötülüklerden sakınılmıştır. Ona bahşedilen üstün vasıfları dolayısıyla kısa sürede gerekli bilgi ve tecrübeye ulaşan, dünyanın fethini ve yeryüzündeki adaleti sağlayan, zulme son veren kişidir. Bu nitelikler Abdullah Han nezdinde tüm liyakat sahibi Özbek hanlarına mal edilebilir. Liyakat sahibi olmayanlar ise devletin güç kaybının veyahut parçalanmasının müsebbibidir.

Abdullah'ın çocukluk dönemi Ubeydullah Han'ın emrindeki en iyi âlimlerden ders alarak geçmiştir. Taniş Abdullah'ın eğitimle elde ettiği kazanımları kelime oyunu ile aktarmıştır. Buna göre eğitim-öğretim süreci sırasıyla Büyüklük (yücelik), bağımsızlık, mutluluk, sabır ve son sıraya koyduğu güç kudrete ulaşmaktır. Ancak bu vasıflara erişen şehzade tahtın ve tacın sahibi olabilir ve bu makamın yetkilerini kullanabilir.

Nitekim şehzadenin ilmî, dinî ve askerî yönlerden iyi yetişmesi ileride çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasına imkan tanımıştır. Devlet içte ve dışta problemlerle karşılaştığında dirayet sahibi Han'ın çabalarıyla ayakta kalmayı başarmıştır. Buna en iyi örnek Buhara hakimiyeti dolayısıyla Abdullah'ın Taşkent hakimi Barak Han ile arasındaki mücadelelerdir. Dış ilişkilerde de Horasan mülkiyetini ele geçirme arzusu Safevîler ile uzun süreli çatışmalar yaşanmasının müsebbibidir. Ancak Abdullah Han kişisel donanımlarının ve mevcut siyasî konjonktürün müsaade ettiği ölçüde tüm bu mücadelelerde kazanan taraf olmuştur.

⁵⁴ Ancak 963/1555 yılında Abdullah babasından miras kalan toprakları boşaltmak ve Meymene'ye çekilmek zorunda bırakılacaktı. Buhara yönetimini ele geçiren Özbek Hanı Nevruz Ahmed Barak Han'ın Vámbéry'nin ifadesiyle sert tutumuna ve gaddarlığına mukavemet göstermek ve ailesinin haklarını savunmak isteğiyle II. Abdullah 22 yaşında iken az sayıda adamla harekete geçti. Buhara yakınındaki küçük Farab kalesine çekildi. Farab ahalisi Abdullah'ı oldukça soğuk bir şekilde karşıladı. Abdullah halkın tutumundan dolayı sitem etti ve onlara başarılı olduğu zaman pek çok ayrıcalık tanıyacağına dair söz verdi. Sonuç itibarıyla yaklaşık 300 piyade Abdullah'ın safına katıldı. Abdullah mücadele etmek için hazırlanırken Barak Han'ın ölüm haberini aldı. Vámbéry bu yerin ismini Tarab olarak aktarır. Vámbéry, *a.g.e.*, s. 283-284; Semerkandî, *a.g.e.*, s. 131; Abdullah Han'ın Buhara hâkimiyeti uzun uğraşların ve mücadelelerin akabinde vuku bulmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Gülay Karadağ Çınar, *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2011, s. 107-108.

KAYNAKÇA

- ALGAR, H. (2006). “Nakşibendiyye”, *DİA*, C. 32, İstanbul: Diyanet Vakfı yay, 335-342.
- ALİKILIÇ, D. (2002). *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AHMETYANOV, R. (2001). *Tatar Tilinin Kıskaca Tarihi-Etimolojik Suzligi*, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyat.
- AKA, İ., (2000). *Timur ve Devleti*, Ankara: TTK.
- ANNANEPESOV, M. (2003). “Relations Between The Khanates and With Other Powers”, *History of Civilizations of Central Asia*, Volume 5 (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), Paris: Unesco press, 83-89.
- BABAJANOV, B. (1999) “Biographies of Makhdum-ı A‘zam al-Kâsânî al-Dahbîdî, Shaykh of the Sixteenth-Century Naqshbandiya”, *Manuscripta Orientalia*, 5/2 June St Petersburg: Tsesa press, 3-8
- BALABANLILAR, L. (2012). *Memory And Dynastic Politics in Early Modern South and Central Asia Imperial Identity in the Mughal Empire*, London.
- BARTHOLD, W. (1986). “Abd Allah B. Iskandar”, *The Encyclopaedia of Islam*, V.1, Leiden: Brill press, 46-47.
- BURTON, A. (1997). *The Bukharans A Dynastic, Diplomatic and Commercial History 1550-1702*, England: Curzon press.
- BURTON, J.A. (1990-1991) “Relations Between The Khanate of Bukhara and Ottoman Turkey, 1558-1702”, *International Journal of Turkish Studies*, C.V/1-2, 83-103.
- BURTON-PAGE, J. (1993). “Mirza”, *The Encyclopaedia of Islam*, V.VII, Leiden: Brill press, 129.
- ÇELİK, M. B. (2012). “Şibanîler ve Astrahanîler Devri Yerli Vakayinameleri”, *History Studies: International Journal of History*, IV/2.
- ÇINAR, G. K. (2011). *Safevî ve Özbek Siyasî İlişkileri ve Osmanlı’nın Tesiri (1524-1630)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DICKSON, M. B. (1958). *Shah Tahmasb and The Uzbeks (The Duel for Khurasan with Ubayd Khan: 930-940/1524-1540)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, USA: University of Princeton Department for Oriental Studies.
- Ebulgazi Bahadır Han. (1925). *Türk Şeceresi (Şecere-i Türk)*, çev. Doktor Rıza Nur, İstanbul: Matba-i Amire.
- EROĞLU, H. (2004). *Osmanlı Devletinde Şehzadelik Kurumu*, Ankara: Akçağ yay.
- FARUQUİ M. D. (2012). *The Princes of the Mughal Empire 1504-1719*, Cambridge: Cambridge University press.
- GARDNER, V. R. (2006). The Written Representations of a Central Asian Sufi Shaykh: Ahmad ibn Mawlana Calalal-din Khwajagi Kâsânî “Makhdum-i A‘zam” (D. 1542), V.I, The University of Michigan, Near Eastern Studies.
- GÜNDOĞDU, A. (1995). *Hive Hanlığı Tarihi (Yadigar Şibanîleri Devri: 1512-1740)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Hafız Tanış İbn Mir Muhammed Buhârî, *Şerefnâme-i Şâhî*, C. I, Sazman-ı Esnad ve Kitâbhâne-i Millî Cumhuriyet-i İslâm-ı İran, Bahş-i İranşenasi.
- HAİDAR, M. (2002). *Central Asia in the Sixteenth Century*, New Delhi: Manohar press.
- HOWORTH, H. H. (1880). *History of the Mongols From The 9th to Th 19th Century*, V2/D2, London.
- KANAR, M. (1998). *Büyük Sözlük Farsça-Türkçe*, İstanbul: Birim yay.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- KILIÇ, N. (1999). *Siyasal Kültürde Değişim: Şeybanî Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- KILIÇ, N. (1997). "Change in Political Culture: The Rise of Sheybani Khan", *Cahiers d'Asie centrale*, III/4, 57-68, <http://asiecentrale.revues.org/473>, (ET: 12.01.2015).
- KURTARAN, U. (2014). "Osmanlı Devleti'nde Şehzadelik Kurumuna Yeni Bir Bakış: Şehzadelerin Doğumu, Yetiştirilmesi ve Tahta Çıkış Süreçleri Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Volume 9/4 Spring, 759-778.
- MCCHESENEY, R.D. (2011). "Islamic culture and the Chinggisid restoration: Central Asia in the sixteenth and seventeenth centuries", *The New Cambridge History of Islam, Volume 3 The Eastern Islamic World Eleventh to Eighteenth Centuries*, Edt. David O. Morgan and Anthony Reid, Cambridge: Cambridge University press.
- MCCHESENEY, R. D. (1990), Central Asia in the 16th-18th Centuries", *Encyclopedia Iranica*, V/2, 176-193, <http://www.iranicaonline.org/articles/central-asia-vi>: ET:12.01.2015.
- MEDLİN, W. K., Cave, W. M., Carpenter, F. (1971). *Education and Development in Central Asia A Case Study on Social Change in Uzbekistan*, Leiden: Brill press.
- Mir Seyid Şerif Rakım Semerkandîm, (1380). *Târîh-i Râkım*, hzl. Menuçehr Sutude, İntişârât-ı Movkufat, Tahran.
- Muhammed Yar bin Arap Kutgan, (1385). *Musahharü'l-Bilâd, (Târîh-i Şeybâniyân)*, hzl. Nadire Celalî, Tahran: Miras-ı Mektup.
- Muhammed Yusuf Münşî. (1380). *Tezkire-i Mukîm Hânî Seyr-i Târîhî, Ferhengî ve İctimâî-yi Maverâünnehir der ahd-ı Şeybâniyân ve Astirahâniyân H/K. 906-1116*, hzl. Fereşte Sarrafan, Tahran: Miras-ı Mektub.
- MUKMİNOVA, R.G. (2003). "The Khanate (Emirate) of Bukhara", *History of Civilizations of Central Asia*, Volume 5 (Development in contrast: from the sixteenth to the mid-nineteenth century), Editor Chahryar Adle and Irfan Habib, Paris: Unesco press, 35-46.
- MUKMİNOVA, R. G. (2007). "The Role of Islam in Education in Central Asia in the 15th-17th Centuries", *Oriente Moderno*, Nuova serie, Anno 87, Nr. 1, , <http://www.jstor.org/stable/25818118> (ET: 12.02.2015).
- MUKMİNOVA, R. G. (1972). *Navayi Asarlari Lugati*, Taşkent: Gafur Gulam Namındaki Edebiyat ve Sanat Neşriyatı.
- Şemseddin Sami. (1317). *Kâmûs-ı Türkî*, Yay. Haz. Ahmed Cevdet, İstanbul.
- TOSUN, N. (2001). "Kâsâniyye", *DİA*, C. 24, İstanbul: Diyanet Vakfı yay.
- VÁMBÉRY, A. (1873). *History of Bokhara from the Earliest Period Down to the Present*, London: Henry S. King & Co press.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- KARADAĞ ÇINAR, G., II. Abdullah Han Özelinde Şeybanî Hanlığında Şehzadelik Kurumu, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 183-200, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7886>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TÜRKİYE'DE TARİH FELSEFESİ ÇALIŞMALARI BİBLİYOGRAFYASI*

*Hasan KARAKUZU***

*Erhan ACAR****

ÖZET

Tarih felsefesi, tarih ve felsefe arasındaki ilişkinin ve tarihin sorgulanması sonucu ortaya çıkmış bir tarih disiplini. Bu disiplinin doğduğu yer olarak Eski Yunandaki felsefi hareketler gösterilmiş olmasına rağmen o dönemdeki tarih felsefesi, daha çok *tarih teolojisi* olarak gelişmiştir. Tarih felsefesi bugünkü anlamda gerçek kimliğini Müslüman ilim adamı İbn Haldun ile kazanmıştır. İbn Haldun ile başlayan tarih felsefesi, Avrupa'da Rönesans ve Reform hareketleri ile birlikte kilisenin ilim ve bilimler üzerindeki etkinliğinin kırılmasıyla daha da gelişmiştir. İtalyan düşünür Vico'nun felsefeye tarihsellik kavramını sokmasıyla birlikte tarih-felsefe arasındaki ilişki güçlenerek devam etmiştir. Bu ilişki Hegel, Rothacker, Heidegger gibi düşünürler sayesinde günümüzdeki konumuna ulaşmıştır. Tarih felsefesi Avrupa'da bu şekilde gelişirken Türkiye'de ise Ahmet Vefik Paşa'nın Darülfunun'un açılışında ilk tarih felsefesi dersini vermesiyle başlamıştır. Bu süreç Cumhuriyet döneminde Doğan Özlem, Mehmed Niyazi, Hilmi Ziya Ülken, Kubilay Aysevener, Ayhan Bıçak'ın çalışmalarıyla ilerleme kaydetmiştir.

Tarih felsefesi alanında detaylı bir bibliyografya çalışmasının yapılmamış olması çalışmamızın fikri temelini oluşturmaktadır. Çalışmada tarih felsefesi alanında yayınlanmış Türkçe kitap, makale-bildiri ve tez çalışmaları kapsamlı bir bibliyografya çıkarılmıştır. Tarih yazımı, tarih eğitimi, tarihçilik, tarih yazıcılığı, tarih metodolojisi, tarih düşüncesi çalışmaları bu bibliyografyanın dışında tutulmuştur. Bulunan kitap, makale-bildiri ve tezler ayrı başlıklar altında verilmiştir. Çalışmada tarama modeli benimsenmiş, konu ile ilgili makaleler için Türkiye makaleler bibliyografyası, Türkiye'deki üniversitelerin sosyal bilimler(tarih, felsefe, eğitim) dergileri gözden geçirilmiş, lisansüstü eğitimde yapılmış tezler için YÖK'ün tezler kısmına, tetkik eserler için ise bu alanda çalışma yapmış kişilerin eserlerinden faydalanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca çalışma çerçevesinde süreli yayınlar ve inceleme eserler için Türkiye'deki üniversite ve devlet kütüphanelerinin (İSAM,

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Okt. Bülent Ecevit Üniversitesi/ZMYO, El-mek: hasan_karakuzu@hotmail.com

*** Arş. Gör. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Terzioğlu Yerleşkesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, El-mek: erhanacar@comu.edu.tr

Milli Kütüphane, Beyazıt) online veri tabanları da gözden geçirilmiştir. Yapılan bu detaylı taramanın neticesinde 434 adet çalışmanın var olduğu tespit edilmiştir. Tarih felsefesi alanında akademisyen ve araştırmacıların 1980 yılından sonra yaptıkları yayınlarda büyük bir artış olduğunun görülmesi, ciddi bir birikim ve ilerlemenin olduğunu göstermektedir.

Tarih felsefesi adıyla herhangi bir bibliyografya çalışması yoktur. Ancak Funda Alaslan ve Ahmet Şimşek'in "*Tarih Yazımı, Metodolojisi ve Felsefesi İle ilgili Türkçe Eserler Bibliyografyası(2013)*" adlı çalışması vardır. Bu çalışmada tarih felsefesi ilgili kaynakların azlığı dikkatimizi çekmiştir. Ancak çalışma bizi araştırma yapmaya teşvik ederek yol gösterici olmuştur. Temel amacımız yapılmış olan çalışmaları bir çatı altında toplayarak tarih felsefesi alanında çalışma yapan ve yapacak olan araştırmacılara katkıda bulunmaktır. Bibliyografya çalışmamız şu ana kadar bu alandaki en kapsamlı çalışma olup bir deneme mahiyetini taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarih Felsefesi, Türkiye, İbn Haldun, Avrupa.

BIBLIOGRAPHY OF STUDIES ON HISTORY PHILOSOPHY IN TURKEY

STURUCTURED ABSTRACT

The history philosophy is a history discipline which occurred as a result of questioning the relation between the history and philosophy and the history. Despite of it was stated that this discipline was derived from the philosophic movements in the Ancient Greek, the history philosophy in that period was mostly developed as the history theology. The history philosophy was gained its real identity through the Muslim scientist, Ibn Haldun in the today's meaning. The history philosophy, began with Ibn Haldun, developed more upon losing of impact of church on the science and knowledge through the Renaissance and Reform Movements throughout Europe. As the Italian philosopher, Vico, introduced the historicity concept to the philosophy, the relation between the history and philosophy continued getting stronger. Thanks to the philosophers such as Hegel, Rothacker, Heidegger, this relation has reached to the today's level. As the history philosophy was developing as such in Europe, it began upon the first lecture on history philosophy was given by Ahmet Vefik Pasha in the Ottoman University in Turkey. This process progressed through the works of Doğan Özlem, Mehmed Niyazi, Hilmi Ziya Ülken, Kubilay Aysevener, Ayhan Bıçak during the Republic period.

Our study's main idea is that there is not any detailed bibliography work on history philosophy. The comprehensive bibliography of book, essay-notice and dissertation works that are published in Turkish on history philosophy was prepared in the study. The works on historiography, history education, historiographing, history methodology, history thinking were excluded from this bibliography. The found books, essays-notices and dissertations were given under the individual headings. The scanning model was adopted

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

in the study; Turkish bibliography of essays for the essays related to the subject, the social sciences (history, philosophy, education) journals of the universities in Turkey were revised, and the dissertation section of YÖK was searched for the graduate dissertations and the works of individuals, who worked in this field, were studied for the examined works. In addition, the online databases of university and state libraries (İSAM, National Library, Beyazıt) in Turkey were also revised for the periodicals and reviews based on the study. As a result of this detailed search, it was found that there were 434 works. Since there is a significant increasing in the publications on history philosophy by the academicians and researchers after 1980, it means that there is a significant knowledge and progression.

There is not any work under the heading of history philosophy. However, Funda Alaslan and Ahmet Şimşek have a work titled “*Bibliography of Works related to Historiography, Methodology and Philosophy in Turkish (2013)*”. In this work, rarity of resources related to the history philosophy attracted our attention. However, the work led us to do research and was a guide. Our principle purpose is to collect the works under one roof and to contribute to the researchers who work or will work on the history philosophy. Our bibliography work is the most comprehensive work until now and is a trial work.

Key Words: History Philosophy, Turkey, Ibn Haldun, Europe.

Giriş

Tarih felsefesinin ilk filizleri, tarih ve felsefe arasında tarihin sorgulanması şeklinde ilkçağda başlamıştır. Tarih ve felsefenin nasıl birbirlerinin alanına girdiği ve birbirlerini etkiledikleri konusu tarih felsefesi disiplinin temel sorusunu oluşturur. Bu soru çerçevesinde felsefe bir sorgulama etkinliği iken, tarih ise geçmişte yaşanmış olayları inceleyen bir alandır. Tarihte olmuş bitmiş olayların bilgisi, geçmişte bırakılan bilgilerin değerlendirilmesi neticesinde olanaklı hale gelir. Bir tarihçi, bu bilgilerden yola çıkarak var olan şeylerin nasıl o hale geldiklerini araştırır ve böylece tarih, felsefenin konusu haline gelir (Aysevener, 2003, s. 9-10). Diğer taraftan bakıldığında felsefe de tarihin alanına girer. Bu şekilde etkileşim halinde olan tarih ve felsefenin birbirlerinden ayrılmaz birer parça olduğunu R.G. Collingwood şu cümleler ile izah eder: “*Tarih oldukça karmaşık yapıdaki felsefi önkabulleri olmaksızın ilerleyemez. O kanıtlara dayanır, bu nedenle, kanıtın bir değerinin olması için epistemolojik varsayımlar üretir, anlamları ahlaksal düşüncelerle karışmış olan terimlerdeki tarihsel özellikteki eylemleri betimler; olayların olanaklı olup olmadıklarını saptar, bu ise ancak bazı genel metafiziksel sonuçların değeri anlaşılabilir. Aynı biçimde, felsefe de tarih olmaksızın olanaksızdır; her kuram olgular üzerine bir kuram olmalıdır, eğer olgular yoksa, kurma olamayacaktır.*” (Aysevener, 2001, s. 34) Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere tarih ve felsefe adeta birbirlerine bir ip ile bağlanmış ve birbirlerinden ayrılmaz iki alandır.

Tarih ve felsefenin karşılıklı münasebeti neticesinde yeni disiplin olarak tarih felsefesi ortaya çıkmıştır. Bu disiplini kısaca tanımlamak gerekirse tarih felsefesi, insan cemiyetlerinin değişmesini ve tekâmülünü idare eden umumi kanunların araştırılması veya bu evrimin manası üzerine nispi düşünceler ileri sürerek izah edilmesidir (Öztürk, 2010, s. 24). Tarih felsefesinin temel amacı ise, geçmişte neler olup bittiğini araştırmak yerine olayları sorgulayarak nedenlerini araştırmaktır. Bunu yaparken sorular sorar ve bu durum bir soru sorma etkinliğine dönüşür ve olayların arkasındaki gerçekler anlaşılmaya çalışılır. Örnek vermek gerekirse; “*Türkler değişik*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

coğrafyalarda yaşamalarına rağmen Çinliler neden hep aynı coğrafyada yaşamaya devam ettiler, Osmanlılar çok uluslu devleti kurmalarına rağmen neden Prusyalılar kuramadı?” gibi değişik sorular sorulabilir (Niyazi, 2008, s. 74). Bu soruları sorarken tarih felsefecilerine düşen görev; tarihi olayları değil, tarihi olaylarda güdülen gayeyi, yürünen yolu ve bu yoldaki aşamaları irdelemektir (Çalen, 2013, s. 127).

Tarih felsefesi Batı’da Augustinus ile birlikte tarih teolojisi şeklinde başlamıştır (Özlem, 2010, s. 62). Tarihin bir varlık alanı olarak ne olduğunu sorgulama çabası ise ilk kez Bacon’la birlikte ortaya çıkmıştır (Aysevener, 2001, s. 10). Batılı düşünürlerin katkılarıyla gelişen bu disiplin Doğuda ise Müslüman bilim adamı İbn Haldun’un tarih felsefesini konu olarak ele almasıyla farklı bir boyut kazanmıştır (Kanat, 2010, s. 49). İbn Haldun¹, Tarih felsefesi konusunda, “*Tarih felsefesi bağımsız bir bilimdir, çünkü özel bir konusu vardır; toplumsal yaşam ve insan toplumu... Kendi başına ortaya çıkan yeni bir bilimdir. Ve ben bu konuya ilişkin herhangi bir şey söylemiş bulunan tek bir kişi bilmiyorum.*” (Batseva, s. 47) demek suretiyle bu disiplinin çok yeni ve bakir bir alan olduğunu, o güne kadar bu disiplinle ilgili ortaya pek bir şey konulmadığını ifade etmiştir. Bu sözlerden de anlaşıldığı üzere İbn Haldun gerçek anlamda tarih felsefesinin kurucusudur. Aynı zamanda dünyada ilk defa tarihi sistematik bir tarzda tahlil etmeyi öneren insan olması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir (Özdemir, 2013, s. 419).

İbn Haldun tarih felsefesinin öncüsü olmasına rağmen bu disiplinin adını ilk defa J.Bodin “*philosophistorici*” olarak kullanmıştır. Ancak, Bodin adı geçen disiplini tarih felsefesi anlamında değil de “*olup bitenleri anlama ve anlatmada bir bakış*” olarak ele almıştır. Tarih felsefesi tabirini yazın anlamında kullanan ilk kişi ise Voltaire’dir. Voltaire bu konudaki görüşlerini “*Genel Tarih ve Ulusların Ruhu ve Gelenekleri Üzerine Deneme*” ve “*Tarih Felsefesi*” kitaplarında toplamıştır. Voltaire, tarihte olup bitenleri kilise mensupları gibi değil de “*olayları akılla, milletlerin durumuyla*” açıklayarak izah etmiştir (Niyazi, 2013). Tarih felsefesinin ayrı bir disiplin olarak gelişim göstermesi ise Herder ile başlamış, Hegel ile devam etmiştir. Bu süreçte bir bütün olarak tarihin seyriyle ilgili kavrayış ve bilinç kazandırmak tarih felsefesinin temel amacı olmuştur. (Kanat, 2010, s. 49).

Tarih felsefesi, Avrupalı düşünürler tarafından geliştirilirken Türkiye’de de modern tarihçiliğin benimsenmesi ile tarih alanında da değişiklikler meydana gelmiştir. İdeolojik olarak ulusçuluğun ön plana çıkmasıyla tarih düşüncesinde değişik görüşler ortaya çıkmış, “*ulusçu tarihçilik*” anlayışı çerçevesinde yeni bir düşünce akımı yaygınlaşmıştır (Tekeli, 2011, s. 135). Bu değişiklikler sadece metot olarak modern bir tarih usulünün benimsenmesi değil, aynı zamanda Osmanlı tarih düşüncesinden Türk ulus tarihi düşüncesine geçilmesi şeklinde olmuştur (Şimşek, 2012, s. 85). Bu düşünce değişimi Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla birlikte Osmanlı Devleti’nden tamamen farklı olarak ulusçu tarih düşüncesi gereği “*Türk Tarih Tezi*”nin benimsenmesi şeklinde tezahür etmiştir. Bu tez 1931’de uygulamaya konulmuş ve bir takım değişikliklere uğramasına rağmen sürdürülmüştür (Yılmaz, 2010, s. 878-879). Tarih düşüncesinde değişiklik olurken, tarih felsefesi de üniversitelerde verilmeye devam ettirilmiştir. Ancak, tarih üzerine kuramlar ve tam anlamıyla kendimize özgü bir tarih felsefesi alanı oluşturmakta yetersiz kalınmıştır. Bu durumu bertaraf etmek için tarih felsefesi üzerine çalışma yapanlara önemli görevler düşmektedir. Bu görevler arasında Türk toplumunu bir arada tutan dil, kültür ve tarih bağlarını felsefi bir çerçeveye oturtarak geliştirmeleri (Şevki, 2006, s. 398) ve Türkiye’yi milletler arasında ön plana çıkaracak zihni yapının nasıl bir özellik taşıması gerektiği tespit edilerek, bu zihni yapıya ulaşması için yol haritası belirlemek olduğu sayılabilir (Niyazi, 2013).

¹ XIV. Yüzyılda yaşamış çok yönlü bir düşünür olarak kalam, tasavvuf, hadis, tefsir, fıkıh, İslam felsefesi alanlarının yanı sıra sosyoloji, siyaset ve tarih felsefesi alanlarında da görüşler ileri sürmüştür (Saritaş, 2014, s. 733).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Yapılan tarama sonucunda bulunan kitap, makale-bildiri ve tezler ayrı ayrı başlıklar halinde verilmiştir.

A. Kitaplar

- Ahmet Vefik Paşa, *Hikmet-i Tarih*, Çizgi Kitabevi, Konya 2013.
- AKKAYA, M. Şükrü, *Ankara Tarih-Dil-Coğrafya Fakültesi Tarih Metodu ve Felsefesi Notları: Tarih İlminin Tarihi*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- AKKAYA, M. Şükrü, *Tarih İlminin Tarihi 1.Kısım*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- AKKAYA, M. Şükrü, *Tarih İlminin Tarihi 2.Kısım*, Ulus Basımevi, Ankara 1938.
- AKSU, Şener, *Hegel ve Tarih Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2006.
- ALTHUSSER, Louis, *Montesquieu Siyaset ve Tarih*, İthaki Yayınları, İstanbul 2005.
- ANĞ, Tüten, *Felsefe, Eğitim, Tarih ve İnsan Üzerine Düşünceler*, Toroslu Kitaplığı, İstanbul 2006.
- ARKOUN, Muhammed, *Tarih Felsefesi ve Siyaset Konuşmaları*, Vadi Yayınları, Ankara 2000.
- ARNHART, Larry, *Siyasi Düşünce Tarihi: Plato’dan Rawls’a*, (çev. Ahmet Kemal Bayram), Adres Yayınları, Ankara 2011.
- ARSLAN, Ahmet, *İbn Haldun*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009.
- ATASAY, Fahri, *Sorokin’in Tarih ve Toplum Felsefesi*, Seba Yayınları, Ankara 1997.
- ATEŞOĞLU, G., *Tarih Felsefesi Seçme Metinler: Herder-Kant-Fichte-TurkishSchelling-Hegel-Schopenhaur*, Doğu-Batı, Ankara 2006.
- AWERNER, Ernst, *Tarih Ütopya İsyan Şeyh Bedreddin*, Su Yayınları, İstanbul 2007.
- AYSEVENER, Kubilay, *Collingwood’un Tarih Felsefesi*, 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- AYSEVENER, Kubilay, *Tarih Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- BADOUI, Alain, *Tarihin Uyanışı*, (çev. Murat Erşen), Monokl Yayınları, İstanbul 2011.
- BAKAR, Osman, *İslam Bilim Tarihi ve Felsefesi*, (çev. Işık Yanar), İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- BEER, Max, *Hegel Felsefesi ve Marx’ın Tarih Anlayışı*, (çev. F. Sabit), Öncü Kitabevi, İstanbul 1969.
- BELİNSKİY, Vissarion Grigoryeviç, *Gogol’e Mektup: Edebiyat, Sanat, Kültür, Tarih, Felsefe Üzerine Yazılardan Seçmeler*, (çev. Mazlum Beyhan), Ahan Matbaası, İstanbul 2004.
- BENJAMİN, W., *Tarih Felsefesi Üzerine Tezler*, (çev. N. Gürbilek), Metis Yayınları, İstanbul 1986.
- BERNHEİM, E., *Tarih İlmine Giriş, Tarih Metodu ve Felsefesi*, (çev. M. Şükrü Akkaya), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1936.
- BIÇAK, Ayhan, *Tarih Bilimi: Aristoteles’te Tarihin Temellendirilmesi*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999.
- BIÇAK, Ayhan, *Tarih Düşüncesi I: Tarih Düşüncesinin Oluşumu*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
- BIÇAK, Ayhan, *Tarih Düşüncesi II: Felsefe ve Tarih*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004.
- BIÇAK, Ayhan, *Tarih Düşüncesi III: Tarih Felsefesinin Oluşumu*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2004.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- BOLAY, Süleyman Hayri, “Filozofların Tarih Görüşleri”, *Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 1990.
- BROOKS, Mick, *Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik Materyalizm*, Arya Yayıncılık, İstanbul 2012.
- BUCK-MORS, Susan, *Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih*, (çev. Erkan Ünal), Yay. Haz; Tuncay Birkan-Özge Çelik, Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- BULAÇ, Ali, *Toplum ve Gelenek*, İz yayıncılık, İstanbul 2012.
- CARR, Edward Hallett, *Tarih Nedir?*, (çev. Misket Gizem Gürtürk), 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- CASİM, Sultan, *İslam Toplumunun Yeniden Doğuşu -3-: Tarih Felsefesi Stratejik Tarih Yorumu*, (çev. Abdurrahim Şen), Mana Yayınları, İstanbul 2012.
- CASSIER, Ernst, *Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi*, (çev. Doğan Özlem), İnkılap Kitabevi, İstanbul 1996.
- CİHAN, Mustafa, *Jose Ortega Y Gasset’de İnsan ve Tarih Felsefesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2010.
- COHEN, Gerald Allan, *Karl Marx’ın Tarih Teorisi: Savunma*, (çev. Ahmet Fethi), Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- COLLINGWOOD, R.G, *Tarih Felsefesi Üzerine Denemeler*, (çev. Erol Özvar), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.
- COLLINGWOOD, R.G., *Tarihin İlkeleri ve Tarih Felsefesi Üstüne Başka Yazılar*, (çev. Ahmet Hamdi Ayadoğan), 1.Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- COLLINGWOOD, R.G., *Tarih Tasarımı*, (çev. Kuruluş Dinçer), Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Düşüncesi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2013.
- ÇEVİK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.
- ÇOTUKÖKEN, B., *Tarih Felsefesi Üzerine*, Cumhuriyet Dergisi Kitap Eki, 2010.
- ÇUBUKÇU, İbrahim Agah, *Türk Düşüncesinde Felsefi Hareketler*, TTK Yayınları, Ankara 1991.
- DALKIRAN, Sayın, *İbn Kemal ve Düşünce Tarihimiz*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1997.
- DAYANIR, Yahya, *İbn Haldun’un Tarih ve Devlet Felsefesi*, 1973.
- DE LANDA, Manuel, *Çizgisel Olmayan Tarih: Bin yılın Öyküsü*, (çev. Ebru Kılıç), Metis Yayınları, İstanbul 2006.
- DİAKONOFF, İgor Mihailoviç, *Tarihin Yörüngeleri*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
- DİEMER, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, (çev. Doğan Özlem), Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.
- E. BERNHEİM, *Tarih İlmine Giriş: Tarih Metodu ve Felsefesi*, (çev. M. Şükrü Akkaya), Kültür Bakanlığı, Ankara 1936.
- ERTEN, Cihat, *Hegel’in Tarih Felsefesinde Temel Kavramlar*, 1979.
- ERTEZİ, Gönül, *Hegel’de Diyalektik Kavramı ve Tarih Felsefesi*, 1982.
- EVANS, *Tarihin Savunucusu*, (çev. Uygur Kocabaşoğlu), İmge Kitabevi, Ankara 1999.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- FETSEHER, I., *Tarih Felsefesi*, (çev. Doğan Özlem), İnkılâp Yayınları, İstanbul 1990.
- FINDIKOĞLU, Fahri, *İbn Haldun’da Tarih Telakkisi ve Metod Nazariyesi*, İstanbul 1951.
- FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, (çev. Zülfü Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul 2011.
- GADAMER, H.G, “*Dilthey’in Tarihselciliğin Güçlüklerinde Dolanışı*” *Hermeneutik Üzerine Yazılar*, (çev. Doğan Özlem), Ankara 1995.
- GİLDERHUS, Mark. T., *Tarih ve Tarihçiler*, (çev. Emine Sonnur Özcan), Birleşik Yayınevi, Ankara 2011.
- GÖKBERK, Macit, *Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul 1948.
- GÜLFİDAN, Kemal, *Nietzsche’nin Tarih Felsefesi*, 1970.
- HALKİN, E.L., *Tarih Tenkidinin Unsurları*, (çev. Bahaeddin Yediyıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- HAMİDİ, A.Hamid, *Friedrich Nietzsche’nin Yaşama ve Tarih Felsefesi*, 1973.
- HANİOĞLU, M. Şükrü, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2006.
- HEGEL, G. W. F., *Tarih Felsefesi 1*, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- HEGEL, G. W. F., *Tarih Felsefesi 2*, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- HEGEL, G. W.F., *Tarih Felsefesi 3*, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- HEGEL, G. W.F., *Tarih Felsefesi 4*, İdea Yayınevi, İstanbul 2011.
- HEGEL, G. W. F., *Tarih Felsefesi*, (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 2006.
- HEGEL, G.W.F., *Tarihte Akıl*, (çev. Önay Sözer), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2003.
- HEİMSOETH, Heinz, *Kant’ın Felsefesi*, (çev. Takiyettin Mengüşoğlu), Doğu-Batı, Ankara 2007.
- HERDER, Johann Gottfried Von, *Tarih Felsefesi: Seçme Metinler*, Haz. Doğan Özlem, Güçlü Ateşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2006.
- HOBBSAWM, E., *Tarih Üzerine*, (çev.O.Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, Cilt: 1-2, İstanbul 2005.
- İslam Felsefesi: Tarih ve Problemler*, Editör; M. Cüneyt Kaya, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.
- JOSE, Ortega Y Gasset, *Sistem Olarak Tarih*, (çev. Neyyire Gül Işık), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2011.
- JUNG, Werner, *Georg Simmel: Yaşamı, Sosyolojisi, Felsefesi*, (çev. Doğan Özlem), Anahtar Kitapları, İstanbul 2011.
- KARAKAYA, Ayşe Okumuş, R.G. Collingwood’un *Tarih Felsefesi*, 2004.
- KARAYILAN, Necati, *Hegel’in Tarih Felsefesi*, (y.y), 1977.
- KAYNARDAĞ, A., “Macit Gökberk’le Felsefe, Tarih, Dil ve Atatürk Devrimleri Konusunda Söyleşi”, *Felsefecilerle Söyleşiler İçinde*, Elif Yayınları, İstanbul 1986.
- KESSLER, Gerhard, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Ülkü Basımevi, İstanbul 1939.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- KHELLA, Karam, *Tarihin Yeniden Keşfi*, (çev. İsmail Kaygusuz), Su Yayınları, İstanbul 2005.
- KILIÇ, Seda, “Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar”, I. Kur’ân Sempozyumu Tebliğleri, 1. Baskı, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara 1994.
- KOÇ, Ahmet, *Tarih Felsefesi*, Hira Yayınları, 1996.
- KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1986.
- KOVEL, Joel, *Tarih ve Tin: Özgürleşme Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*, (çev. H. Pekinel), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2000.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1990.
- KUTUB, Seyyid, *Tarihte Düşünce ve Metod*, Düşünce Yayınları, İstanbul 1980.
- LACOSTE, Yves, *İbn Haldun: Üçüncü Dünyanın Geçmiş Tarih Biliminin Doğuşu*, Sosyalist Yayınları, İstanbul 1993.
- LAKHASSİ, Abdurrahman, “İbn Haldun”, (çev. Şamil Öçal), Hasan Tuncay Başoğlu, *İslam Felsefesi Tarihi İçinde*, Cilt:1, Açılım Kitap, İstanbul 2007.
- LANGLOİS, Ch. V., Ch. Seignobos, *Tarih Tetkiklerine Giriş*, (çev. Galip Ataç), TTK Yayınları, Ankara 2010.
- LAROUİ, Abdullah., *Tarihselcilik ve Gelenek*, (çev. Hasan Bacanlı), Vadi Yayınları, Ankara 1993.
- LARRAİN, Jorge, *Tarihsel Materyalizmi Yeniden Yapılandırmak*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1998.
- LE BON, Gustave, *Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları*, (çev. Haydar Rifat Yorulmaz), Tefeyyüz Kitaphanesi, İstanbul 1932.
- LE BON, Gustave, *Tarih Felsefesi*, (çev. Hüsrev Akdeniz), Murat Temelli, Ataç Yayınları, İstanbul 2004.
- LE BON, Gustave, *Tarih Felsefesinin Bilimsel Yasaları*, (çev. Abdullah Gökçen), Ufuk Yayınları, İstanbul 1999.
- LE BON, Gustave, *Tarih Felsefesinin İlmi Esasları*, (çev. Haydar Rifat Bey), Şirket-i Mürettebiye Matbaası, İstanbul 1932.
- LÖWİTH, Karl, *Tarihte Anlam*, (çev. Caner Turan), Say Yayınları, İstanbul 2012.
- LÖWİTH, Karl., *Vico Tarih Felsefesi*, İnkılap Yayınları, İstanbul 2001.
- MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim yayınları, İstanbul 2008.
- MAYERHOFF, Hans, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, (çev. Abdullah Şevki), Hacı Yayınları, Ankara 2006.
- Mehmed Niyazi, *Türk Tarih Felsefesi*, 2. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- METE, İ., *Kainat ve Tarih Felsefesi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1996.
- METE, İzzettin, *Kâinat ve Tarihin Felsefesi*, Türkiye Basımevi, 1966.
- MUMCU, Ahmet (ve öte), *Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri*, Yükseköğretim Kurulu, Ankara 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- Müslümanın Din Kitabı: İslam Dini’nin Esasları Tarihi ve Felsefesi, Maarif Kitaphanesi, İstanbul 1953.
- NİETZSCHE, FriedrichWilhelem, *Tarihin Yaşam İçin Yararı ve Sakıncası*, (çev. Mustafa Tüzel), İthaki Yayınları, İstanbul 2006.
- NİETZSCHE, Friedrich Wilhelm, *Tarih Üzerine*, (çev. Nejat Bozkurt), İstanbul 1998.
- NORDOU, Max, *Tarih Felsefesi*, Ayışığı Kitapları, Haz. Levent Öztürk, İstanbul 2001.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Düşünce Yapısı ve Tarih Yazımı*, Editör; Ali Berktaş, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- OZAN, Hüseyin Avni, *Tokadizade Şekip Hayatı, Felsefesi, Eserleri*, İzmir Halkevi Dil, Edebiyat, Tarih Şubesi, İzmir 1933.
- ÖZBARAN, Salih, *Güdümlü Tarih: Eğitim Politikalarının ve Medyanın Tutsağındaki Tarih Üstüne Düşünceler*, Cem Yayınevi, İstanbul 2003.
- ÖZBARAN, Salih, *Tarih, Tarihçi ve Toplum: Tarihin Çağırışı, Doğası, Tarihçilik ve Tarihi Öğretimi Üstüne Düşünceler*, Yay. Haz. Nurettin Pirim, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2005.
- ÖZÇELİK, İsmail, *Ana Hatlarıyla Tarih Felsefesi(Ders Notları)*, Ankara 1996.
- ÖZDEN, H.Ömer, *Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- ÖZLEM, Doğan, *Bilim, Tarih ve Yorum*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1998.
- ÖZLEM, Doğan, *Tarih Felsefesi*, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Tarih Felsefesi*, 2.Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- POPPER, K.R., *Tarihselciliğin Sefaleti*, (çev. Sabri Orman), İnsan Yayınları, İstanbul 1998.
- RİCOUER, Paul, *Hafız, Tarih, Unutuş*, (çev. M.Emin Özcan), Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- ROTHACKER, Erich, *Tarihselcilik Sorunu*, (çev. Doğan Özlem), Ara Yayıncılık, İstanbul 1990.
- SALTUKLU, Zübeyir, *Tarih Felsefesine Giriş*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2012.
- SANAY, Eyyüp, *İbnhaldun ve Düşünceleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 2007.
- SARTRE, Jean Paul, *Tarihin Sorumluluğunu Almak*, Haz. Savaş Kılıç, Metis Yayınları, İstanbul 2010.
- SİMMELE, Georg, *Tarih Felsefesinin Problemleri*, (çev. Gürsel Aytaç), Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008.
- ŞENERGİN, İsmail Metin, *G.W.F. Hegel’in Tarih felsefesinde Yöntem ve Temel Kavramlar*, 1980.
- ŞERİATİ, Ali, *İslamın Tarih Felsefesi*, (çev. Battal Uzuner), Endişe Yayınları, Ankara 1991.
- TANJU, İzzet, *Felsefe, Tarih, Edebiyat Üzerine*, Özener Matbaası, İstanbul 2008.
- TANJU, İzzet, *Tarih Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.
- TANNENBAUM, Donald G, David Schulutz, *Siyasi Düşünce Tarihi: Filozoflar ve Fikirleri*, (çev. Fatih Demirci), 7. Basım, Adres Yayınları, Ankara 2011.

- TEKELİ, İlhan, *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Tarihe Doğru*, 2. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- TİMUR, Taner, *Felsefe, Toplum Bilimler ve Tarihçi*, Yordam Kitap, İstanbul 2011.
- TİMUROĞLU, Vecihi, *Tarih Felsefesi Açısından Gençler İçin Atatürk*, 1.Basım, Somut Yayın Dağıtım, Ankara 2006.
- TOYNBEE, Arnold, *Tarih Üzerine İki Konferans*, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1962.
- Türk Düşünce Tarihi*, Yay. Haz. Hüseyin Gazi Topdemir, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2001.
- UÇAR, Şahin, “*Tarih Felsefesine Yeni Bir Yaklaşım*” *Tarih Felsefesi Sohbetleri*, Esra Yayınları, Konya 1996.
- UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Açısından İslam’da Mülk ve Hilafet*, Konya 1992.
- UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Açısından Mülk ve Hilafet*, Domino Yayınları, İstanbul, 2007.
- UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Meseleleri*, Nehir Yayınevi, İstanbul 1997.
- UÇAR, Şahin, *Tarih Felsefesi Yazıları*, Şule Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2012.
- UÇAR, Şahin, *Varlığın Anlamı: Tarih Felsefesinin Epistemoloji ve Metafizik Bahislerine Mukaddime*, 2.Basım, Domino Yayınları, İstanbul 2007.
- UĞUR, Kazım, *Voltaire ve Condorcet’de Tarih Felsefesi*, 1967.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. Baskı, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, *İbn Haldun*, Kanaat Kitabevi, İstanbul 1940.
- WALSH, W.H., *Tarih Felsefesine Giriş*, (çev. Yusuf Ziya Çelikkaya), Hece Yayınları, Ankara 2006.
- WEİN, Hermann, *Tarih, İnsan ve Dil Felsefesi Üzerine Altı Konferans*, (çev. İsmail Tunalı), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1959.
- WERNER, Ernst, *Tarih Ütopya İsyan Şeyh Bedreddin: Yaşamı, Felsefesi, İsyanı*, Haz. Barış Çoban, Su Yayınları, İstanbul 2007.
- YÜCESOY, Sabri, *Sokratik Konuşma: Tarih-Kuram-Uygulama*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

B. Makale-Bildiri

- ACAR, Sengün M., “M.Paul Ricoeur’ün Anlatı ve Tarih Görüşü Bağlamında Arthur C. Danto’nun “Anlatı Cümleleri”nin Değerlendirilmesi”, *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 19, Yıl: 2008, s. 1-20.
- ADA, Turhan, “II. Meşrutiyet Döneminde Rıza Tevfik ve Felsefî Yaklaşımları”, *Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 6, Sayı 12, Yıl: 2010, s. 85-97.
- ADIVAR, Abdülhak Adnan, “Prof. A.J. Toynbee: Bir Tarih Felsefesinin Doğuşu”, *Cumhuriyet*, Cilt:30, Sayı:10894, Yıl:1954, s. 2.
- AHMED, Zaid, “Müslüman Tarih Felsefesi”, (çev. Kazım Uzun), *Tarih Okulu*, Sayı:13, Yıl:2012, s. 181-193.
- AKARSU, Bedia, “Nietzsche’nin Tarih Karşısındaki Tutumu”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 19, Yıl: 1975, s.1-10.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- AKDER, Necati, “Ord. Prof. Fuad Köprülü’nün İlmî Hayat ve Faaliyetindeki Felsefî Cepheye Umumî Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 12, Yıl: 1954, s. 33-39.
- AKDER, Necati, “Ziya Gökalp’te Tarih Anlayışının Felsefî Temeli”, *Türk Kültürü*, Sayı:12, *Türk Kültür Dergisi*, Sayı:12, Yıl:1963, s. 5-18.
- AKGÜN, Sibel, “Karl Popper’in Tarih, Toplum ve Siyaset Felsefesi Üzerine Görüşleri”, *FLSF/Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, Yıl: 2009, s. 59-76.
- AKSOY, Mustafa, “Tarih Felsefesi Bağlamında Günümüzü Anlamak”, *2023 Dergisi*, Sayı: 152, Yıl: 2013.
- AKYOL, Aygün, “İbn Haldun’un İlmî Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru”, *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, Vol: 10, Issue: 20, Year: 2011, p. 29-59.
- ALASLAN, Funda, Ahmet Şimşek, “Tarih yazımı, Metodolojisi ve Felsefesiyle İlgili Türkçe Eserler Bibliyografyası”, *Türk Eğitim Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2013, s. 129-191.
- ANDAY, Melih Cevdet, “Tarihin Dışında mıyız, İçinde mi?”, *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1994, s.2.
- ANLI, Ömer Faik, “Bilim Felsefesinin Temel Sorunları Bağlamında Kısa Tarihi Felsefeden Yansıyan Bilim: Bilim Felsefesi”, *Bilim ve Ütopya*, Cilt: 16, Sayı: 197, Yıl: 2010, s. 51-57.
- ARSLAN, Ahmet, “İbn Haldun ve Tarih”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1983, s. 9-30.
- ASLAN, Fatih, “Batı Ortaçağında Doğu Bilim ve Felsefe Çalışmalarının Düşünce Tarihindeki Yeri ve Günümüz Düşüncesi İçin Önemi”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 2009, s. 17-32.
- AŞKIN, Zehra G. E., “Tarihte Determinizm-İnteterminizm Karşıtlığının Kategorial Çözümlemesi”, *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 19, Yıl: 2008, s. 127-139.
- ATAY, M.Fethi, “İbn Haldun’un Tarih Felsefesi”, *Yeni Yol*, Sayı: 3, Yıl: 1942, s. 13-14.
- AVINERİ, Shlomo, “Tarih: Özgürlük Bilincine Doğru Bir İlerleme”, (çev. Güçlü Ateşoğlu), *FLSF/Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi*, Yıl: 2007, s.179-196.
- AVŞAR, Halil, “Cumhuriyet Felsefesi: Çağdaşlaşma”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:15, Sayı: 44, Yıl: 1999, s. 733-744.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, “Genç Marksistler Sütunu: Tarihi Materyalizm”, (çev. Kızıl Çalikuşu), *Aydınlık İctimai, Terbiyevi, Edebi Aylık Mecmua*, Sayı: 22, Yıl: 1924, s. 582-584.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, “Genç Marksistler Sütunu: Tarihi Materyalizm”, (çev. Kızıl Çalikuşu), *Aydınlık İctimai, Terbiyevi, Edebi Aylık Mecmua*, Sayı: 23, Yıl: 1924, s. 606-608.
- AYDIN, Suavi, “Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih Yazıcılığı: Feodalite Örneği”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Yıl: 2002, s. 39-80.
- AYDIN, Uğur, “XIX. Yüzyıl Alman Tarih Felsefesi Geleneği ve Bir Türk Bilim Adamı: Prof. Dr. Sabri Ülgener”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, Yıl: 1983, s. 127-132.
- AYSEVENER, Kubilay, “Antikçağ’dan Günümüze Tarih Tasarımları”, *ÇTTAD*, Cilt: 8, Sayı: 18-19, Yıl: 2009, s. 3-19.

- AYSEVENER, Kubilay, “Arnold J. Toynbee’nin Tarih Görüşü”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 6, Yıl: 1992, s. 55-66.
- AYSEVENER, Kubilay, “Bir İlerleme Tasarımı Olarak Tarih”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, Yıl: 2001, s. 171-186.
- AYSEVENER, Kubilay, “Bir Tarih Yöntemi Olarak Soru ve Yanıt Mantığı”, *A.Ü.D.T.C. Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Yıl: 2000, s. 37-49.
- AYSEVENER, Kubilay, “İngiliz İdealizmi ve Tarihsel Bilgi Sorunu”, *Baykuş*, Sayı: 5, Yıl: 2009, s. 167-182.
- AYSEVENER, Kubilay, “R.G. Collingwood Tarih ve Felsefe Arasında Bir Birlik Arayışı”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 21, Yıl: 1996, s. 42-54.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarih Biliminde Felsefi Bir Sorgulamanın Önemi Üzerine”, *Felsefe Dünyası*, Cilt: 2, Sayı: 36, Yıl: 2002, s. 73-82.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarih ve Bilimsel Belirlenimcilik”, *Felsefe Logos*, Sayı: 20, Yıl: 2003, s. 157-165.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarih ve Döngüsellik”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 3, Yıl: 1992, s. 81-89.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarih ve İlerleme”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 12, Yıl: 1994, s. 65-71.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarihi Yeniden Canlandırmak”, *Araştırma Dergisi*, Sayı: 2, Yıl: 1996, s. 17-28.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarihsel Bir Bilim Olarak Metafizik”, *Araştırma*, Sayı: 16, Yıl: 2003, s. 23-37.
- AYSEVENER, Kubilay, “Tarihte Yöntem Sorunu ve Fenomenoloji”, *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, Cilt: 15, Yıl: 1994, s. 23-30.
- AYSEVENER, Kubilay, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Felsefi Temelleri”, *Doğu-Batı*, Sayı: 8, Yıl: 1999, s. 105-110.
- BABAOĞLU, Resul, “Tarihin İşlevi Bağlamında Tarih Yazımında Nesnellik Sorunsalı Üzerine Düşünceler”, *ISHE*, Yıl: 2014, s. 234-243.
- BARDAKÇI, İlhan, “10 Kasımda Milli Tarih Felsefesi”, *Türk Dünyası*, Cilt: 14, Sayı: 53-55, Yıl: 1979, s. 10-11.
- BARKAN, Ö.Lütfi, “Tarih, Felsefe ve İçtimaiyat”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: 1943.
- BATUK, Cengiz, “Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 6, Sayı: 1, Yıl: 2009, s. 27-53.
- BAYAR, Işık, “Tarih Anlayışları Bakımından G.W.F. Hegel, F.Nietzsche ve M. Foucault”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Yıl: 2004, s. 245-252.
- BAYAR, Işıl Bravo, “Tarihin Sonu, İlerleme ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, Yıl: 2005, s. 125-138.
- BAYAR, Işıl Bravo, “Tarihin Sonuna İlişkin Fikirler: G.W.F. Hegel, K.Marx, F.Fukuyama”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 2006, s. 37-57.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- BECERMAN, Metin, “Poper’in Marx’ın Tarih, Toplum ve Siyaset Görüşünü Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme, *Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*, Yıl: 2010, s. 45-59
- BEINER, Ronald, “Walter Benjamin’in Tarih Felsefesi”, (çev. Mustafa Alican), *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl:6, Sayı:15, Yıl:2013, s. 603-615.
- BERKES, Niyazi, “Arnold Toynbee’nin Tarih Felsefesi”, *Vatan*, Cilt: 15, Sayı: 4850, Yıl: 1954, s. 4861.
- BIÇAK, Ayhan, “Hafıza ve Tarih”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2003, s. 129-150.
- BIÇAK, Ayhan, “Tarih Bilgisi”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, s. 11-39.
- BIÇAK, Ayhan, “Tarih Düşüncesi III, Tarih Felsefesinin Oluşumu(Kitap Tanıtımı)”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 14, Yıl: 2006, s. 217-225.
- BIÇAK, Ayhan, “Tarih Felsefesinin Türkiye’deki Yeri”, *Türk Felsefe Tarihi Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 17, Yıl: 2001, s. 231-271.
- BIÇAK, Ayhan, “Tarih Sorunu”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2002, s. 106-121.
- BIÇAK, Ayhan, “Tarihsel Varoluş”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2009, s. 21-35.
- BİLGİÇ, Meriç, “Varlık ve Yokluk Arasında Üniversite’ninTarihüstü Sentezi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 23, Yıl: 2012, s. 163-184.
- BOLAT, Bengül Salman, “Tanzimat’tan Demokrat Partiye Kültür Politikaları ve Tarih Anlayışları”, *Journal of AcademicSocialScienceStudies*, Vol: 5, Issue:8, Year: 2010, p. 231-247.
- BOLAY, Hayri, “Filozofların Tarih Görüşleri”, *Türk Yurdu*, Cilt: 8, Sayı: 10, Yıl: 1987, s. 3-10.
- BOLAY, Süleyman, “Filozofları Tarih Görüşü”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s. 9-23.
- BOUCHER, David, “Geçmiş Yaratmak: İngiliz İdealizmi ve Michael Oakeshott’ın Tarih Felsefesi”, (çev. Kubilay Aysevener), *Felsefe Dünyası*, Sayı: 10, Yıl: 1993, s. 46-68.
- BOZKURT, Ömer, “Tarihin İçinden Geçerek Tarihi İzlemek, İrdelemek: “Uluslararası Bilim Düşünce ve Sanatta Cizre Sempozyumu”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Vol: 26, Issue: 2, Year: 2012, p. 219-224.
- BRAUDEL, Fernard, “1950’lerde Tarihin Durumu” (çev. Zeki Arıkan), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1983, s. 129-143.
- BRAVO, Hamdi, “Hegel’in Tarih Tasarımında Özgürlük ve İlerleme, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1, Yıl: 2004, s. 153-164.
- CERAN, A.Şeref, “İbn Haldun’un Hayatı, Eserleri ve Tarih Felsefesi”, *Konevi*, Cilt: 2, Sayı: 20, Yıl: 1984, s. 12-17.
- CROCE, Benedetto, “Vico’nun Tarih Felsefesi”, (çev. A.H.), *Ülkü*, Cilt: 14, Sayı: 80, Yıl: 1939, s. 145-148.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ÇAĞLAYAN, Ercan, “HansMayerhoff Zamanımızda -Tarih Felsefesi Kitap Tanıtımı”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2007, s. 170-174.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “R.G.Collingwood-Tarih Tasarımı Kitap Tanıtımı”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2007, s. 163-166.
- ÇAĞLAYAN, Ercan, “William Henry Wlash-Tarih Felsefesine Giriş Kitap Tanıtımı”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2007, s. 166-170.
- ÇAKIR, Ömer, “Yahya Kemal’de Tarih ve Şiir”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 2011, s. 125-150.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, “Parçalanmış Tarihe Reddiye”, *2023 Dergisi*, 2023 Dergisi, Yıl: 12, Sayı: 152, Yıl: 2013, s. 14-18.
- ÇETİN, Altan, “İbn Haldun ve Vico’da Tarihsel Bilginin Niteliği Sorunu”, *Türk Yurdu*, Cilt:31, Sayı: 287, Yıl: 2011, s. 170-173.
- ÇEVİKBAŞ, Sebahattin, “Nietsche ve Nihilizm Tarihsel Bir Yazgı Olarak Nihilizm: Avrupa Nihilizminin Tarihi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 2, Yıl: 2011, s. 69-82.
- ÇİÇEK, Hasan, “Karl Jaspers’in Tarih Felsefesinde İnsanlık Tarihinin Belirleyici Dönemi Olarak ‘Mihver Çağ’(Achenzeit)”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 45, Yıl: 2007, s. 36-41.
- ÇÜÇEN, Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, Yıl: 2006, s. 25-34.
- DAŞKAYA, İbrahim, “Tarih Felsefesi ile Collingwood’un Tarih Tasarımının Karşılaştırılması”, *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 2003, s. 386-426.
- DEĞİRMENCİOĞLU, Mahmut Coşkun, “Felsefe Tarihi ve Tarih Felsefesi Açısından Türk Düşüncesi Hakkında Bazı Mülahazalar”, *Türk Yurdu*, Sayı: 70, Yıl: 1988, s. 17-24.
- DEL VECHİO, Giorgio, “Tarihi Materyalizm, Tarihi Psikolojizm”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1-4, Yıl: 1952, s. 155-169.
- DEMİR, Necati, “ErnstCassier’in Tarih Görüşü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:13, Yıl: 2009, s. 289-309.
- DEMİR, Remzi, “600.Ölüm Yıldönümünde İbn Haldun’un Tarih ve Toplum Felsefesinin Türkiye’ye Girişi ve Etkileri”, *Bilim ve Ütopya*, Cilt: 12, Sayı: 148, Yıl: 2006, s. 9-15.
- DEMİR, Remzi, “Ahmet Vefik Paşa’nın Hikmet-i Tarih Adlı Eseri”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2005, s. 255-280.
- DEMİRCAN, Adnan, “Tarih Üzerine Bazı Düşünceler”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl: 2007, s. 69-89.
- DEMİRDÖVEN, Kaan, “Anadolu Tarih Felsefesi”, *US Düşün ve Ötesi*, Sayı: 5, Yıl: 2001, s. 167-171.
- DEWEY, John, “Medeniyet Tarihinde Felsefenin Rolü”, (çev. Avni Aker), *Hayat Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 13, Yıl: 1927, s. 5-8.
- DİNÇER, Kurtuluş, “Tarihte Açıklama ve Anlama”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, Ed. Vahdettin Şimşek, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, s. 257-269.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- DUMAN, Abdullah, Ramazan Altınay, “Tarihçilik ve Döngüsel Tarih Felsefesi Bağlamında Biruni’nin ‘Fihrist’ Adlı Risalesi ve Çevirisi”, *Ekev Academic Review*, Vol: 11, Issue: 30, Year: 2007, p. 187-218.
- DUMAN, Musa, “Schelling’de Özgürlük-Tarihi İlişkisi”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2014, s. 59-84.
- DUMAN, Olcay Özkaya, “Tarih Bilimi ve Bilgisi Açısından Aydınlanmadan Günümüze Sorularla Tarih Felsefeleri ve Kavrayışları”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 2010, s. 51-69.
- DURALI, Teoman, “Tarih ve Felsefe”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk tarihi Meseleleri Kollokyumu*, Elazığ 1990, s. 77-82.
- DURALI, Teoman, “Tarihin Dayanılmaz Ağırlığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, Yıl: 1999, s. 105-115.
- DURUKAN, K., “Modern Türk Tarihçiliğinin /Tarih yazımının Sorunları Üzerine Düşünceler”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Yıl: 2001-2002, s. 295-307.
- ELİBOL, Selahattin, “Tarihsel Süreci Açıklama-Anlamlandırma Çabalarının Önündeki Asıl Güçlük: Alanın Kendisi”, *Milli Eğitim*, Sayı: 86, Yıl: 1989, s. 55-59.
- ELİBOL, Selahattin, “Tarihselciliğe Karşı Eleştiri Geleneğinin Doruğu: K.Popper”, *Milli Eğitim*, Sayı: 82, Yıl: 1989, s. 12-16.
- ERBAŞ, Yıldırım, “İbn Haldun’un Bilgi Kuramı ve Disiplinlerarasılığı Düşünmek”, *Sakarya Üniversitesi Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, Yıl: 2008, s. 234-246.
- ERDEM, H.Haluk, “Marx Felsefesinin Temel Kavramları ve Tarihsel Diyalektik Materyalizm”, *Kaygı*, Sayı: 4, Yıl: 2005, s. 27-41.
- ERDOĞDU, A.T., “Tarih Yazıcılığında Gerçek-Hakikat Sorunsalı”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Türkiye’de Tarihçilik Sempozyumu*, Ankara 2011.
- ERGÜN, Mustafa, “Türk Eğitim Tarihinin Felsefesi”, *Türk Eğitim Tarihi Araştırmaları, Eğitim Kültür Yazıları*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2011, s. 663-683.
- ERKAL, A. Zafer, “Türk Toplumunun Sosyal Dinamiklerinin Fetihle Beraber Tarih Felsefesi Açısından Tespiti ve Hareketi”, *Mili Örgü Dergisi Özel Sayısı*, Yıl: 1979, s. 19-61.
- ERKUL, Ali, “Ali Şeraiti’de Din, İnsan ve Tarih Felsefesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 19, Yıl: 1997, s. 15-30.
- ERKÜN, Safa, “Tarihi Bitirdiği Sanılan Coğrafya (Amerika’nın 500.Yıl dönümünde) Bir Tarih Felsefesi Denemesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Yıl: 1997, s. 9-27.
- EROĞLU, Haldun, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Tarih Anlayışı İle İlgili Bazı Görüşler”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 29, Yıl: 2002, s. 75-85.
- EVKURAN, Mehmet, “Zaman, Bilin ve Tarih Algısı Üzerine”, *Milel ve Nihal*, Cilt: 4, Sayı: 3, Yıl:2007, s. 31-68.
- FAHRİ, Ziyaeddin, “Spenglerin Felsefesi”, *Cumhuriyet*, 22 Mart 1942, s. 2.
- FALAY, Nihat, “İhmale Uğramış Bir Büyük Düşünür: İbn Haldun, *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1983, s. 5.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- FARRUH, Omar, “Tarih’ul- Fıkr’i- ‘Arabi İlâ EyyâmİbnHaldûn”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3-4, Yıl: 1959, s. 134-139.
- FOUCAULT, Michel, “Nietzsche, Soykütüğü, Tarih”, *Argos*, (çev. Cemal Ener), Sayı: 3, Yıl: 1998, s. 76-82.
- GIBSON, Michael, “Pirenelere Gömülü Bir Yazar”, *Cumhuriyet Kitap Eki*, (çev. Celal Üstler), 9 Kasım 1990, s. 19.
- GOBOSOV, Ivan, “Yeni Sağcıların Tarih Felsefesi”, (çev. Ayla Aydın), *Felsefe Dergisi*, Sayı: 4, Yıl: 1973, s. 174-181.
- GOURGOURİS, Stathis, “Tarihle Düş Arasında Ulus Biçimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 70, Yıl: 1996, s. 78-93.
- GÖKBERK, Macit, “Kant ile Herder’in Tarih Anlayışları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Yıl: 1952, s. 105-112.
- GÖRKAŞ, İrfan, “Tarih Yazıcılığından Tarih Felsefesine: Mehmet Arif’in ‘Muhakemeli Tarih Anlayışı’”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, Yıl: 2010, s. 261-293.
- GRAF, Rudolf, “Friedrich Von Hardenberg’in Tarih Felsefesi”, *Felsefe Arkivi*, Cilt: 1, Sayı: 2-3, Yıl: 1946, s. 130-199.
- GÜLENÇ, Kurtul, “Sosyal Bilimlerin Geleceği Üzerine Yeniden Düşünmek”, *Felsefe Dünyası*, Yıl: 2012, s. 146-165.
- GÜLKIRAN, Murat, “Batı Felsefesinin Tarih Yorumu: Medeniyetler Çatışması”, *Köprü*, Sayı: 81, Yıl: 2003, s. 118-121.
- GÜNAY, Mustafa, “Tarih Felsefesi Açısından Atatürk ve Bağımsızlık”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, Yıl: 2006, s. 35-47.
- GÜNEŞ, Cevriye Demir, “Hilmi Ziya Ülken ve Tarihi Maddeciliğe Reddiye”, (çev. Şule Gece), *Türk Yurdu*, Cilt: 22, Sayı: 174, Yıl: 2002, s. 62-66.
- GÜRKAN, Hasan, “Modernleşme ve Postmodernizm İçerisinde GillesDeleuze’ün Tarih Anlayışı Üzerine Bir İnceleme”, *Electronic Turkish Studies*, Vol: 8, Issue: 11, Year: 2013, p. 131-148.
- GÜRSEL, Nedim, “Fernand Braudel’in Tarih Anlayışı”, *Milliyet Sanat Dergisi*, Sayı: 100, Yıl: 1984, s. 41.
- GÜVENÇ, Bozkurt, “Tarihi Materyalizmi Redderken Tarihi Fatalizme Dönmeyelim”, *Forum*, Cilt: 11, Sayı: 124, Yıl: 1959, s. 7-9.
- HAAS, William S., “Tarih Felsefesinin gelişimi ve Önümüzdeki Önemli Sorunu”, (çev. Serdar Şen), *ÇTTAD*, Cilt: 8, Sayı: 18-19, Yıl: 2009, s. 257-276.
- HACIEMEİNOĞLU, M. Necmettin, “Marksizmin İlmi Tenkidi-Tarihi Maddeciliğe Reddiye-”, *Türk Kültürü Dergisi*, Cilt: 3-4, Sayı: 36-38, Yıl: 1965, s. 320-330.
- HAZAR, Çetin Murat, “Hegel ve Tarih Felsefesi”, *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı: 28, Yıl: 2009, s. 221-235.
- “Hegele Göre Tarih Felsefesi”, *Yeni Adam*, Cilt:1, Sayı: 13, Yıl: 1934, s. 11.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- HEİSTERMAN, W.F., “Tabiat, İnsan ve Tarih”, *İstanbul Felsefe Arkivi Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Yıl: 1959, s. 18-42.
- HOCAOĞLU, Durmuş, “Bir Varlık Alanı ve Bilim Olarak Tarih”, *Bilgi ve Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 2, Yıl: 2002, s. 34-40.
- HOCAOĞLU, Durmuş, “Orada Öylece Duran Tarih”, *Bilgi ve Düşünce*, Yıl: 1, Sayı: 4, Yıl: 2002, s. 82-87.
- HOCAOĞLU, Durmuş, “Tarihin Ontolojisi Üzerine Bir Deneme”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 73, Yıl: 2003, s. 34-40.
- HOFFMAN, Paul G., “Hegel, Ümid ve Tarih”, *Bayrak*, Cilt: 3, Sayı: 31, Yıl: 1967, s. 17-18.
- IŞIK, Sever, “Foucault’un Marksist Tarih, İktidar ve İdeoloji Eleştirisi”, *İnönü Üniversitesi Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2011, s. 131-158.
- İNAM, Ahmet, “Tarih Felsefesi”, *İlk ve Ortaöğretim Müfredatı Çerçevesinde Tarih Öğretimine Yeni Yaklaşımlar Sempozyumu*, 20-21 Aralık İstanbul 2008.
- KALAYCI, Nazile, “Hegel’in Tarih felsefesinde Vardığı ‘Tarihin Sonu’ Çıkmazının Nietzsche’nin ‘Ebedi Dönüş’ Düşüncesiyle Aşılması Üzerine”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22, Yıl: 2005, s. 261-279
- KALİT, Ercan, “Tarih Felsefesinde Yöntem ve Özgürlük Sorunu”, *US Düşün ve Ötesi*, Sayı: 4, Yıl: 2000, s. 103-112.
- KAMİL, A., “İslamda Tarih Felsefesi”, (çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu), *İş Felsefe, Ahlak ve İktisadiyat Mecmuası*, Cilt: 4, Sayı: 3-4, Yıl: 1938, s. 76-79.
- KANSU, Ceyhun Atuf, “Ustamız Mustafa Kemal, Tarihe Nesnel Bakmak”, *Halkevleri Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 62, Yıl: 1971, s. 5-6.
- KARAHAN, Fazıl, “Millet ve Miliyet(Felsefî Bir Çözümleme)”, *Journal of AcademicSocialScienceStudies*, Vol: 6, Issue: 5, Year: 2013, p. 597-615.
- KARDEŞ, Murat Ertan, “W.Benjamin’de Tarih Kavramı”, *Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*, Yıl: 2006, s. 115-120.
- KAYA, Hacı, “İbnRüşd Felsefesinde Bilimsel Yöntem”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, Yıl: 2013, s. 13-34.
- KAYA, Miyase Koyuncu, “Emmanuel le RoyLadurie’nin Tarih Yaklaşımı”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 22, Yıl: 2009, s. 140-154.
- KAYGI, Abdullah, “Tarihte Nedensellik Sorunu ve E.H. Carr”, *Ekin Belleten*, Sayı: 2, Yıl: 1989, s. 25-38.
- KESKİN, Ayşegül, “Post-Modern Dünyada Modern Tarih Yapmak Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 15, Yıl: 2008, s. 353-362.
- KESSLER, G., “Tarih Felsefesi Meseleleri”, (çev. Sabri F.Ülgener), *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 16, Sayı: 4, Yıl: 1938, s. 720-727.
- KESSLER, Gerhard, “Hegel, Ranke ve Spengler’de Tarih Felsefesi”, *İş Felsefe, Ahlak ve İktisadiyat Mecmuası*, (çev. Ziyaettin Fahri), Sayı: 1, Yıl: 1934, s. 17-23.
- KESSLER, Gerhard, “Tarih Felsefesi”, (çev. Ziyaettin Fahri), *İş Felsefe, Ahlak ve İktisadiyat Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 3-4, Yıl: 1937, s. 8-9.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- KESTİNG, Hanno, “Tarih Felsefesi ve Dünya İçharbi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1943, s. 301-304.
- KILIÇ, Yavuz, “Tarih Bilgisinin Olanaklı Olmasında İnsan Doğasına İlişkin Bilginin Yeri”, *FLSF/Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, Yıl: 2008, s. 61-70.
- KIZILTAN, Hakan, “Psyke’nin Tarihsel Analizleri”, *Virgöl*, Sayı: 24, Yıl: 1999, s. 57-58.
- KIZILTEPE, Eylem, “Nietzsche’nin Tarih Anlayışına Genel Bir Bakış”, *Kaygı/Uludağ Üniversitesi Felsefe Dergisi*, Cilt: 3, Yıl: 2004, s. 27-31.
- KOYTAK, Elyesa, “Tarih ve Bilgi: Sahih Failliğin Yeniden Kazanımı İçin Bir Çıkış”, *Human & Society*, Vol: 3, Issue: 5, Year: 2013, p. 69-85.
- KOZAK, İbrahim Erol, “İbn Haldun ve Tarihi Materyalizm”, *Yönelişler*, Cilt: 3, Sayı: 28, Yıl: 1984, s. 17-22.
- KÖKSAL, Hüseyin, “Tarih Öğretiminde Tarihsel Algının Üç Boyutu ve Düşünsel Dayanakları”, *EkevAcademicReview*, Vol: 11, Issue: 31, Year: 2007, p. 31-38.
- KÖKSAL, Hüseyin, “Tarih Öğretiminde Tarihsel Düşüncenin İki Felsefi Dayanağı”, *Milli Eğitim*, Yıl: 2007, s. 230-235.
- KRONER, Richard, “Tarih ve Tarihsicilik”, (çev. Mustafa Alican), *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: 2010, s. 637-643.
- LE BON, Gustave, “Bir Tarih Felsefesinin İlmi Esasları Medeniyetlerin Tahavvulu”, (çev. Ayzin B. Küden), *İctihad*, Sayı: 330, Yıl: 1931, s. 5560-5561.
- LEON, Pompa, “Tarih Felsefesi”, (çev. Ayşe Yavuz), *Kaygı*, Sayı: 1, Yıl: 2002, s. 94-119.
- MAYER, Friedrich, “Spengler ve Tarih Felsefesi 2”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, (çev. Vahap Mutal), Cilt: 7, Sayı: 80, Yıl: 1972, s. 40-44.
- MAYER, Friedrich, “XX. Asrın Felsefe Eğilimleri Spengler ve Tarih Felsefesi”, *Fikir ve Sanatta Hareket*, (çev. Vahap Mutal), Sayı: 79, Yıl: 1972, s. 38-44.
- Mehmet Emin, “Kant’a Göre Felsefe-i Tarih-i Terakki Nedir?”, *Düşünce*, Cilt:1, Sayı: 1-3, Yıl: 1922, s. 1-13.
- MENGÜŞOĞLU, Takyettin, “Tarihlilik ve Tarihsizlik”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 16, Yıl: 1968, s. 115-130.
- NİTTİ, Francesco, “Tarih Nasıl Tefsir Ediliyor?”, *Fikir Hareketleri*, Sayı: 18, Yıl: 1934, s. 3-5.
- OLIVIER, Lacombe, “Tarih”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Yıl: 1944, s. 235-249.
- ORTAYLI, İlber, “Felsefe/Tarih”, *Yeni Türkiye*, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 1995, s. 536-538.
- ORTAYLI, İlber, “Tarih Nedir?”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 73, Yıl: 2003, s. 5-22.
- ÖZ, Şaban, “Bir İslam Tarihi Felsefesi Tezi: İnsanlar Zamanlarına Uyarlar”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Yıl: 2008, s. 85-100.
- ÖZ, Şaban, “Marksist Tarih Felsefesine Giriş”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Yıl: 2008, s. 21-37.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ÖZ, Şaban, “Tarih Felsefesinde ‘Tarihin Yasaları’ Üzerine”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 11, Yıl: 2008, s. 31-44.
- ÖZBARAN, Salih, “Tarihçi ve Toplum”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1983, s. 1-7.
- ÖZÇINAR, Şahin, “Tarihsel Materyalizm’de Diyalektik ve Belirlenimcilik”, *ETHOS: Dialogues in Philosophy&SocialSciences*, Vol: 6, Issue: 2, Year: 2013, p. 93-116.
- ÖZDARENDELİ, M.Necmettin, “Tarihi Maddeciliğe Reddiye”, *Türk Düşüncesi*, Cilt: 1, Sayı: 3, Yıl: 1954, s. 54-57.
- ÖZDEMİR, Muhammet, “İbn Haldun ve Hegel’in Tarih Felsefelerinin Türkiye Bağlamında Anlamı”, *Electronic TurkishStudies*, Vol: 8, Issue: 7, Year: 2013, p. 415-428.
- ÖZLEM, Doğan, “Batılı Bilgi, Pozitivizm ve Felsefe Çevresinde Avrupa Merkezci Tarih Anlayışının Temelleri”, *İnsan&Toplum*, Sayı: 3, Yıl: 2013, s. 7-24.
- ÖZLEM, Doğan, “Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, Yıl: 1999, s. 127-145.
- ÖZLEM, Doğan, “Hegel’in ‘Tarihte Akıl’ Kitabı Önay Sözer Çevirisiyle Yayımlandı”, *Cumhuriyet Kitap Eki*, 14 Kasım 1991, s. 12-13.
- ÖZLEM, Doğan, “Tarih Felsefesi”, *Çağdaş Eleştiri*, Sayı: 1, Yıl: 1981, s. 9-11.
- ÖZLEM, Doğan, “Tarihsellik ve Cumhuriyet”, *Felsefe Dünyası*, Sayı:28, Yıl: 1998, s.5-18.
- ÖZTÜRK, Emre, “Hermeneutiğin Tarihsel Dönüşümü”, *Journal of World of Turks*, Vol: 1, Issue: 2, Year: 2009, p. 145-175.
- ÖZTÜRK, İbrahim Hakkı, “Tarih Öğretiminde Anakronizm Sorunu: Sosyal Bilgiler ve Tarih Ders Kitaplarındaki Kurgusal Metinler Üzerine Bir İnceleme”, *Journal of SocialStudiesEducationResearch*, Vol: 2, Issue: 1, Year: 2011, p. 37-58.
- PALABIYIK, M. Hanefi, Zeynep Bayram, “Richard J.Evans, Tarihin Savunusu”, *EkevAcademicReview*, Vol: 12, Issue: 35, Year: 2008, p. 257-468.
- RIZVANOĞLU, Eren, “Çizgisel Tarihe Karşı Çıktıları Bağlamında Spengler ve Toynbpe’nin Döngüsel Tarih Yaklaşımları”, *Kaygı*, Sayı: 20, Yıl: 2013, s. 239-252.
- RİTTER, Gerhard, “Tarih ve Hayat Nietzsche ile Bir Münâkaşa”, (çev. Bekir Sıtkı Baykal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 2 Yıl: 1944, s. 251-263.
- SADİ, K., “Tarihin Maddecilikle Sosyalizm Birbirinden Ayrılabilir mi?”, *Yeni Adam*, Cilt:4, Sayı: 175, Yıl: 1937, s. 17-19.
- SAFA, Peyami, “Ferd, Cemiyet, İnsan”, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1936, s. 3.
- SARIOĞLU, Gülcan, “Tarih Felsefesi Alanında Bir İnceleme: Varoluş Felsefesi ve Tarih Anlayışı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 9, Yıl: 2008, s. 243-257.
- SATOĞLU, Abdullah, “Türk Tefekkür Tarihinin Yaratıcısı Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken(1901-1974)”, *Türk Dili*, Sayı: 538, Yıl: 1996, s. 442-446.
- SHELLİNG, Friedrich, “Tarihin Felsefesi Olur mu?”, (çev. Ali Irgat), *Felsefe*, Sayı: 27, Yıl: 1989, s. 149.

- SCHRAG, Calvin O., “Heidegger Felsefesinde Fenomenoloji, Varlık Bilim ve Tarih”, (çev. Serdar Şen), *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 13, Yıl: 2006, s. 205-215.
- SEE, Henri, “İlmi Bir Tarih Felsefesi Olabilir mi?”, (çev. Tuğrul Denkel), *Fikir Hareketleri*, Cilt: 9, Sayı: 213, Yıl: 1937, s. 72-74.
- SEE, Henri, “Tarih Tenkidi Telâkkisi”, *Fikir Hareketleri*, Cilt: 10, Sayı: 236, Yıl: 1938, s. 23-24.
- SERTDEMİR, Seçkin, “Kant’ta Doğa ve Tarih”, *Evrensel Kültür*, Sayı: 94, Yıl: 1999, s. 52-55.
- SOYKAN, Ömer Naci, “Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi Betimleyici-Eleştirel Bir Giriş”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 40, Sayı: 1, Yıl: 1999, s. 271-289.
- SOYKAN, Ömer Naci, “Tarih Bitti mi?”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1992, s. 2.
- STEARNS, Peter N., “Neden Tarih Öğreniyoruz?”, (çev. Erkan Dinç), *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 2009, s. 118-127.
- STOWASSER, Barbara, “İbn Haldun’un Tarih Felsefesi: Devletlerin ve Uygarlıkların Yükselişi ve Çöküşü”, (çev. Nermin Abadan), *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1-4, Yıl: 1952, s. 173-190.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, “Tarih Biliminin Tarihçesi Çerçevesinde; Çeşitli Tarih Felsefeleri Postmodern Söylem ve Küresel Bağlamda ‘Tarih’in Konumu”, *Milli Eğitim*, Sayı: 155-156, Yıl: 2002.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan, “Türk Tefekkür Tarihi Üzerine Bir Giriş Denemesi”, *Milli Eğitim*, Sayı: 130, Yıl: 1996, s. 29-33.
- ŞANBEY, Cemil Ziya, “LeopoldVonRanke Tarihçilere Yol Gösteren Bir Tarih Üstadı”, *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 3-4, Yıl: 1960, s. 273-289.
- ŞENOL, Hüseyin Fırat, “İbn Haldun’da Tarih-Umran İlişkisi”, *Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 2011, s. 431-442.
- ŞİRİN, İbrahim, “Osmanlıda Tarih Anlayışı”, *OTAM*, Sayı: 11, Yıl: 2000, s. 555-574.
- ŞULUL, Kasım, “Ana Hatlarıyla Batı Tarih Felsefesinin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 4, Yıl: 2002, s. 107-144.
- ŞULUL, Kasım, “İslam Düşüncesinde Tarih Felsefesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Yıl: 2001, s. 91-127.
- TAFTALI, Oktay, “Zaman, Tarih ve Varoluş İlişkisi Üzerine”, *Doğu-Batı*, Cilt: 3, Sayı: 10, Yıl: 2000, s. 175-179.
- TAŞÇIER, Feysel, “Arthur Schopenhauer’un Tarih Görüşü”, *Felsefelogos*, Issue: 1, Year: 2013, p. 215-223.
- TATAR, Burhanettin, “Geçmişe Ayna Tutarken Kendi Zamanına Tanıklık Etmek ya da Tarihsellik”, *Milel ve Nihal* (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi), Sayı: 2, Yıl: 2004, s. 187-190.
- THERBORN, Göran, “Sonuçlar ve Ötesi: Tarihsel Materyalizm ve Sosyolojinin Eleştirisi”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 8-9, Yıl: 2000, s. 195-208.
- TİMUR, Taner, “Balibar ve Marx’ın Felsefesi Marx, Tarihsellik ve İlerleme Fikri”, *Evrensel Kültür*, Sayı: 167, Yıl: 2005, s. 12-16.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- TİMUR, Taner, “İbn Haldun, Tarih Felsefesi ve Osmanlı Uleması”, *Evrensel Kültür*, Sayı: 194, Yıl: 2008, s. 58-59.
- TOPAKKAYA, Arslan, “Tarihsel Materyalizm Bağlamında Marx’ı Yeniden Okumak”, *Journal of International Social Research*, Vol: 1, Issue: 3, Year: 2008, p. 378-395.
- TOPAKKAYA, Arslan, “Tarihsel Materyalizm ve Diyalektik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 27/2, Yıl: 2009, s. 65-77.
- TOYNBEE, Arnold, “Tarih Konferansları”, (çev. Akdes Nimet Kurat), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 1963, s. 235-248.
- TOYNBEE, Arnold, “Tarihin Faydası ve Değeri”, (çev. Ahmet E. Uysal), *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 2, Yıl: 1963, s. 93-102.
- TRUMER, M., “Karl Marx’a Göre Tarihte Şahısların Roller ve Kitlelerin Tesiri”, *Fikir Hareketleri*, Cilt: 3, Sayı: 76, Yıl: 1935, s. 369-371.
- TRUMER, M., “Muhtelif Tarih Felsefeleri”, *Fikir Hareketleri*, Cilt: 3, Sayı: 70, Yıl: 1935, s. 273-275.
- TUNA, Yasemin Er, Fatma Nazman Budak, “Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının “Tarih Kavramına İlişkin Algılarının Mecazlar/Metaforlar Yardımıyla Analizi”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 14, Yıl: 2013, s. 610-642.
- TURAN, Şerafettin, “Machiavelli’nin Tarih Anlayışı”, *İtalyan Filolojisi, İngiliz Dili ve Edebiyat Köprüsü Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Yıl: 1969, s. 19-25.
- TÜRKDOĞAN, “Orhan, Tarihselci Okul ve Faruk Sümer”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı: 108, Yıl: 1995, s. 6-9.
- TÜRKYILMAZ, Çetin, “Hegel’de Gerçekleşme Kavramı”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 1, Yıl: 2011, s. 197-205.
- ULUDAĞ, Süleyman, “İbn Haldun” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, TDV, Cilt: 19, İstanbul 1999.
- ULUSOY, Kadir, “Hassas Konularla İlgili Metinlerin Hermeneutik Yöntem Aracılığı İle Tarih Öğretiminde Kullanılması”, *Electronic Turkish Studies*, Vol: 4, Issue: 8, Year: 2009, p. 2244-2282.
- ULUSOY, Kadir, “Tarih Eğitiminde Hermeneutik Yaklaşım”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 11, Yıl: 2009, s. 51-68,
- UYGUR, Nermi, “Felsefe ve Tarih”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Sayı: 13, Yıl: 1962, s. 3-29.
- UYGUR, Nermi, “Tarih Felsefesinin Yolu”, *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Yıl: 1957, s. 135-154.
- UZUN, Hakan, “Tarih Bilimi ve Tarihte Nedensellik”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 7, Yıl: 2006, s. 1-13.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Bir Tarih Felsefesi Mümkün müdür?”, *İstanbul*, Cilt: 1, Sayı: 10, Yıl: 1944, s. 199-213.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Tarih Felsefesi ve İhtimailiyat”, *Gündüz Sanat ve Fikir Mecmuası*, Cilt: 3, Sayı: 15, Yıl: 1936, s. 66-69.

- ÜLKEN, Hilmi Ziya, “Tarihi Maddeciliğe Reddiye”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1945, s. 40-43.
- YAĞŞI, Ünal, “Prof. Dr. Doğan Özlem ve Tarih felsefesine Yaklaşımlar”, *İlim Dünyası*, Sayı: 4, Yıl: 2012, s. 35-53.
- YAVUZ, Hilmi, “Estetize Edilmiş Yaşam: Benjamin ve Oskay Çevirisi Üzerine”, *Cumhuriyet*, 11 Kasım 1982, s. 4.
- YAZICI, Sedat, Fatih Yazıcı, “Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı”, *Bilgi/Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2011, s. 235-254.
- YEDİYILDIZ, M. Asım, “Tarih Felsefesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, Yıl: 2003, s. 167-183.
- YENİŞEHİRLİOĞLU, Şahin, “Tarihsel ve Diyalektik Oluşum”, *Felsefe Dergisi*, Sayı: 3, Yıl: 1973, s. 79-90.
- YILDIZ, Mustafa, “İbn Haldun’un Tarihselci Devlet Kuramı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 10, Yıl: 2010, s. 25-55.
- YILMAZ, Muhsin, “Felsefenin Zorunlu Tarihselliği Üzerine”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 14, Yıl: 2008, s. 153-162.
- “Yrd. Doç. Dr. Şahin Uçarla Tarih Felsefesi ve Tefekkür Hayatımıza Dair Yaptığımız Mülakat”, *Konevi*, Cilt: 2, Sayı: 15, Yıl: 1983, s. 16-25.

C. Tezler

1. Yüksek Lisans

- ABDULLAYEV, Elçin, *Mirze Kazımbey'in Tarihi Siyasi Görüşleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2008.
- AKDENİZ, Ratip Ozan, *Herder ve Hegel'de Aydınlanma Felsefesinin Politik İdeali*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2009.
- AKKOYUN, Ömer, *Kur'an Kıssaları ve Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1997.
- AKSU, Şener, *Hegel'in Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2005.
- AKTEPE, Ali, *Hegel'in Tarih Felsefesinde İde-Gerçeklik Özdeşliği ve Özgürlüğün İlerleyişi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2005.
- ALBAYRAK, Ömer Behiç, *Hegel ve Heidegger'de Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Fransızca), Galatasaray Üniversitesi, İstanbul 2005.
- ALKAN, Hasan, *İbn Haldun ile Arnold Toynbee'nin Tarih Görüşlerinin Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 2010.
- ARIYAN, Gürsel, *K. Marx ile F. Nietzsche'nin Tarih Anlayışları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1996.
- ARSLAN, Yusuf, *Lise Öğrencilerine Tarih Kavramlarının Kazandırılma Düzeyinin İncelenmesi ve Tarih Felsefesi Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2006.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ATASOY, Fahri, *Sorokin'in Tarih ve Toplum Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 1995.
- AVCI, Ayça, *İbni Haldun ve G. Vico Karşılaştırmasında Doğalcı ve Tinselci Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2008.
- BAHÇECİ, Hakan, *Düşünce Dünyasında Mehmed Niyazi Özdemir (hayatı, eserleri, düşünceleri, gazeteciliği)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 2010.
- BARUTCA, Müge, *Tarih Yazımında Nesnellik ve Nedensellik İlişkisi Üzerine Eleştirel Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2000.
- BRAVO, Hamdi, *Tarihte Neden-Etki Bağlantısı ve R.G. Collingwood*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1999.
- ÇAL, Burcu Tekaüt, *Ricour'de Bellek ve Tarih Arasındaki İlişki*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-Fransızca), Galatasaray Üniversitesi, İstanbul 2011.
- DEĞİRMENCİ, Salih, *Türk Tarih Tezinin Oluşumu ve Türkiye’de Tarih Öğretimi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 1999.
- ERDOĞAN, Zehra Gül, *Tarih Felsefesindeki Antinomiler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin 1997.
- ERDOĞAN, Nuray, *B. Croce ve E. Cassirer’de Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1991.
- ERDOĞAN, Safiye, *İbn Haldun’un Eğitim Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- ERKAN, Fatma Somuncuoğlu, *Hilmi Ziya Ülken’in Tarihi Maddeciliği Eleştirisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2003.
- ERPEHLİVAN, Gülay Tunç, *Martin Heidegger’in Hermeneutiği ve Tarih Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir 1999.
- ERTÜRK, Kamer, *Tarih Felsefesinde İbn Haldun ve Vico*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.
- GÖKÇEN, Amed, *Bir Unutturma Pratiği Olarak Tarih*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul 2012.
- GÜRBÜZ, Fatma, *İbn Haldun 'da Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- HACİİBRAHİMOĞLU, Mehmet, *Collingwood ve İbn Haldun'un Ele Aldığı Tarih Felsefesinin Bazı Problemleri*, Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.
- HOCA (ALP), Sıdika Rezzan, *Tarih Felsefesi Bağlamında Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Uygulanan Politikalar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.
- IŞIK, Sever, *Michel Foucault'da Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.
- İBİŞİ, Arzu, *Giambattista Vico'da Tarih Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2011.

- KABASAKALOĞLU, Ali Galip, *Marx, Marksizm ve Devlet*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2001.
- KANIMDAN, Gamze, *Ortega y Gasset'de Tarih Görüşünün Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İngilizce), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2002.
- KARACA, Çağlar, *Salih İbn Haldun'un Mukaddime'sinde Toplumun Yasalarını Keşfeden Bir Düşünce Etkinliği Olarak Tarih*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.
- KARAKAYA, Ayşe Okumuş, *R. G. Collingwood'un Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 2004.
- KARTAL, İdris, *Peyami Safa'nın Düşünce Dünyası ve Tarih Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2011.
- KAYA, Ebubekir, *R. G. Collingwood ile E. H. Carr'a Göre Tarihte Nesnellik/Öznellik Sorunu*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.
- KILIÇ, Zeynep, *Ahmet Vefik Paşa'nın "Hikmet-i Tarih'i" Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2009.
- KUZU, Vaner, *Tarihin Bir Felsefe Problemi Olarak Ortaya Çıkışı ve Tarihin Felsefi Kurgularında Öncüllerin Rolü*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara 1998.
- NAZAN, Alioğlu, *Benedetto Croce'deTarihilik ve Estetik Oluş*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.
- ÖZTÜRK, Huriye Yeliz, *İlerlemeci Tarih Anlayışı ve Bu Anlayışta Fukuyama'nın Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2010.
- SÖNMEZ, Süleyman, *Kâtip Çelebi'de Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2001.
- ŞAKACI, Mustafa, *M. Şemseddin Günaltay'ın Felsefik Kişiliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya 1996.
- ŞİMŞEKÇAKAN, Musa, *Koçi Bey Risalesi ve Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1992.
- TURAN, Ahmet, *Michel Foucault'da Tarih Felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2005.
- USLU, Serdar, *Michel Foucault'un Tarih Anlayışı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Mersin 2003.
- UZUNLAR, Yasemin Hilal, *Tarih Felsefesi ve Nietzsche'de İnsan-Tarih Problemi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1991.
- YAZICI, Savaş, *Hegel'de Tarihin Sonu Kavramı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi-İngilizce), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 2001.
- YILDIZ, Erdal, *Annales Tarih Okulunun Bütünsel Tarih Anlayışı ve FernandBraudel*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1994.
- YILMAZ, Şeyh Şamil, *İbn Haldun'da Tarihsel Varlık Alanının Nedenselliği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Bursa 2009.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

2. Doktora

- AKKAŞ, Sema Önal, *Giambattista Vico' nun Yeni Bilim Adlı Eserinin Felsefe Tarihindeki Yeri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2003.
- ALBAYRAK, Ömer Behiç, *Özne ve Tarih: Alman İdealizminde Aşkınlığın Kuruluşu*, Galatasaray Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi(Fransızca), İstanbul 2013.
- AYSEVENER, Kubilay, *R. G. Collingwood'da Tarih ve Felsefe İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.
- BIÇAK, Ayhan, *Platon'un Tarih Kavrayışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1992.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, *II. Meşrutiyet Döneminde Tarih Düşüncesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, Edirne 2013.
- DİNÇER, Kurtuluş, *Tarihte Açıklama Sorunu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1991.
- KORKMAZGÖZ, Rıza, *Kur'an'da Tarih Algısı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2011.
- ORAL, Mustafa, *İmparatorluktan Ulusal Devlete Türkiye'de Tarih Anlayışı (1908-1937)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.
- ÖZCAN, Emine, *Erken Dönem İslâm Tarih yazımı Bağlamında El-Mes'ûdî (Ö. 346/956) ve Tarihsel Gerçeklik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2012.
- ÖZKAN, Cengiz İskender, *19. Yüzyıl Tarih Felsefelerinde Akıl ve İlerleme Arasında Kurulan İlişki: Hegel, Marx, Comte*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2010.
- ÖZTÜRK, Hamdullah Bayram, *Kur'an-ı Kerim Açısından Tarihselci Yaklaşım*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2003.
- SÖZEN, Kemal, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Felsefî Düşüncesi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Ankara 1995.
- ŞENOL, Hüseyin Fırat, *İbn Haldun'da Tarih ve Umran Sorunu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2009.
- TORTUK, Bigehan Bengü, *İbn Haldun'un Siyaset ve Devlet Felsefesine Dair Görüşlerinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta 2012.
- ULUTAK, Nazmi, *Belgesel Sinemanın Temel Özellikleri ve Tarih Felsefesi Açısından Belgesel Sinemada Gerçeklik*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir 1988.

Sonuç

Tarih felsefesi alanında yazılmış kitap, makale-bildiri ve tezlerin bibliyografyasını içeren bu çalışmada erişilen kaynakların tam künyeleri verilmiştir. Bibliyografya çalışması kapsamına; tarih yazımı, tarih eğitimi, tarihçilik, tarih yazıcılığı, tarih metodolojisi, tarih düşüncesi çalışmaları alınmamıştır. Tarama sonucunda 143 kitap, 229 makale-bildiri, 62 tez olmak üzere 434 adet esere ulaşılmıştır. Türkiye’de tarih felsefesi alanındaki çalışmalarda 1980’den sonra artış görülmekle birlikte, 2000’den den sonra çalışmalar yoğunlaşarak günümüze kadar süreklilik göstermiştir. Bu yıllarda çeviri eserlerin varlığını devam ettirmesinin yanı sıra telif eserlerin üretiminde büyük bir artış olduğu tespit edilmiştir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde tarih felsefesi Doğan Özlem, Mehmed Niyazi, Hilmi Ziya Ülken, Kubilay Aysever, Ayhan Bıçak gibi araştırmacıların çalışmaları sayesinde ilerlemiştir. Bu yapılan çalışmalar sayesinde kültürel ve zihni birikimin geliştiği, bu alana ilgi duyan-kafa yoranların arttığı görülmektedir. Tarih felsefesi alanına felsefecilerin gösterdiği kadar tarihçilerin de gereği kadar önem göstermeleri gerekmektedir. Ancak bu şekilde bu alana ilgi duyan ve eser verenlerin sayısı artmış olacaktır. Bunun yanı sıra çeviri eserlerden çok orijinal eser üretimine yönelmek, araştırmacıların ufkunu genişleteceği gibi tarih felsefesi alanında yapılacak olan çalışmaların da önünü açacaktır. Dolayısıyla ülkemizde bu alanda yapılması planlanan çalışmalarda kendine has bir üslubun benimsenmesi ve çalışmaların buna uygun bir alt yapı ile inşa edilmesi, değerli eserlerin ortaya konmasını kolaylaştıracaktır. Son olarak yapılan bibliyografya çalışmasının bir deneme mahiyetini taşıdığını belirtmekle birlikte tarih felsefesi ile ilgilenenlere yardımcı olacağı ve alana katkı sağlayacağı kanaatini taşımaktayız.

KAYNAKÇA

- AYSEVENER, K. (2001). *Collingwood’un Tarih Felsefesi*, (1.Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- AYSEVENER, K. ve Barutca, M. (2003). *Tarih Felsefesi*, (1. Baskı), İstanbul: Cem Yayınevi.
- BATSEVA, S.M. (t.y.). “İbn Haldun’un Tarihsel-Felsefi Öğretisinin Toplumsal Temelleri”, İbn Haldun, *Mukaddime*, Cilt:1, (çev. Turan Dursun), Ankara: Onur Yayınları: 46-70.
- ÇALEN, M. K. (2013). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Tarih Düşüncesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KANAT, C. (2010). “Türk Tarih Yazıcılığına Eleştirel Düşünce ve Teori Geliştirme Problemi”, Editör; Mehmet Öz, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu 28-30 Mart 2010*, , Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 41-53.
- NİYAZİ, M. (2013). “Tarih Felsefesi”, *arsiv.zaman.com.tr*, 24.11.2013.
- NİYAZİ, M. (2008). *Türk Tarih Felsefesi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- ÖZDEMİR, M. (2013). “İbn Haldun ve Hegel’in tarih Felsefelerinin Türkiye Bağlamında Anlamı”, *TURKISH STUDİES- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 8/7 Summer 2013, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5071>, p.415-428.
- ÖZLEM, D. (2010). *Tarih Felsefesi*, (1.Baskı), Ankara: Say Yayınları.
- ÖZTÜRK, M. (2010). *Tarih Felsefesi*, (2.Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

- SARITAŞ, K. (2014). “İbn Haldun’da Bilgi Felsefesi”, *TURKISH STUDIES-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 9/8, Summer 2014, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7034>, p.733-750.
- ŞEVKİ, A. (2006). “Tarih Felsefesi Giriş İçin Bir Deneme”, Editör: Hans Mayerhoof, *Zamanımızda Tarih Felsefesi*, (çev. Abdullah Şevki), Ankara: Hacı Yayınları: 387-398.
- ŞİMŞEK, A. (2011). “Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:11, 85-100.
- TEKELİ, İ. (2011). *Birlikte Yazılan ve Öğrenilen Tarihe Doğru*, (2. Basım), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- YILMAZ, S. (2010). “21.Yüzyılda Avrupa Birliğinde Yeni Tarih Anlayışı ve Türkiye’ye Yansımaları”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu 18-20 Mart 2010*, Editör: Mehmet Öz, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları: 877-892.

Citation Information/KaynakçaBilgisi

- KARAKUZU, H. ACAR, E., Türkiye’de Tarih Felsefesi Çalışmaları Bibliyografyası, **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5Spring2015, p. 201-228, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8074>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ'NDE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BİTLİS'TEKİ FAALİYETLERİ*

*Abdulaziz KARDAŞ***

ÖZET

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmeler ve bazı Avrupalı devletler arasındaki siyasi, askeri ve iktisadi rekabet gibi sebeplerle çıkan dünya savaşına kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti de katılmıştır. Bu savaşta birçok cephede mücadele veren Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekâtı, 1 Kasım 1914'te Rus ordusunun sınırı geçmesiyle başlamıştır. Ruslar askeri üstünlüğü ve bölgedeki Ermenilerin çıkardığı isyanların oluşturduğu zemini kullanarak buradaki birçok vilâyeti işgal etmiştir.

Rusların 3 Mart 1916'da Bitlis'i de işgal etmeleri üzerine Osmanlı Hükümeti, Çanakkale'deki başarılarıyla tanınan Mustafa Kemal'i Bitlis civarındaki 16'ncı Kolordu'nun Kumandanlığı'na atamıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'e giderek komutayı eline almış ve çalışmalara başlamıştır. "Anafartalar Kahramanı" olarak isim yapmış, ünü bütün orduya ve Anadolu'ya yayılmış bir komutan olan Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidip komutayı ele alması; askerin ve bölge halkının moralini yükseltmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, bölgeye gittikten sonra Bitlis'te bulunan ordu kumandanları, aşiret reisleri ve din adamlarıyla görüşmeler yaparak Bitlis'in ve bölgenin düşman işgalinden kurtarılması için hazırlıklara başlamıştı. Bu çerçevede aşiret reislerden gönüllü alaylar oluşturulmuş, Bitlis ve çevresinde etkili olan din adamlarının desteği sağlanmıştı. Bunlardan başka buradaki cephelerde savaşan ve morali bozulan, yıpranan birlikleri değiştirmişti. Mustafa Kemal Paşa, taarruz için gerekli tüm hazırlıkları tamamladıktan sonra karargâhı Bitlis Deresi içinde bulunan tüm birliklerle 2 Ağustos 1916'da harekete geçmiş ve altı gün sonra Bitlis düşman işgalinden kurtarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Bitlis, Mustafa Kemal Paşa, Rusya.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: a.kardas@yyu.edu.tr

***Bu makale, 13-15 Ekim 2014 tarihleri arasında Bitlis Eren Üniversitesi'nde Türk Tarih Kurumu tarafından düzenlenen "Uluslararası Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı Sempozyumu"nda tarafımdan sözlü olarak sunulan tebliğin yeniden gözden geçirilerek genişletilmiş halidir.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S ACTIVITIES IN BITLIS DURING THE FIRST WORLD WAR

STRUCTURED ABSTRACT

Bitlis is a single and important location between the Southeast Taurus Mountains which connects the East Anatolia to Persian Gulf and Mediterranean through the Southeastern Anatolia. The Ottoman Empire also took place in the World War I that began by the late 19th Century and early 20th Century and emerged among some European countries because of certain political, military and economic reasons. The Ottoman Empire battling in many fronts during this war started the military operations in the Eastern Front when the Russian army crossed the border on 1 November 1914. The Russian occupied many provinces in the region utilizing their own military superiority and the grounds formed by the Armenian outbreaks.

Upon the occupation of Bitlis by the Russian in March 3, 1916, the Ottoman Government appointed Mustafa Kemal, famous for his accomplishments in Çanakkale, to the 16th Corps Command around Bitlis. Thereupon, Mustafa Kemal Pasha arrived in Bitlis to steer the ship and started to work. Known as "Hero of Anafartalar", famous in the whole army and the Anatolia, the commander Mustafa Kemal Pasha started to command in the front, which very motivated the soldiers and people in the region.

After his arrival in the region Mustafa Kemal Pasha worked together with important commanders such as 8th Division Commander Nuri Bey (Conker), Battalion Commander Fuat Bey (Bulca), General Refet (Bele) and Ali Bey (Çetinkaya) and Colonel İsmet (İnönü) Bey. Moreover, he had the chance to know and work with Chieftain of Mutkis Clan Hacı Musa Bey and his brother Nuh Bey, religious functionaries Sheikh Ziyaeddin Efendi and Küfrevizade Sheikh Abdülbaki Efendi, Sheikh Alaeddin Efendi of Ohin, Bitlis Deputy Sadullah Bey.

Following the occupation of Bitlis, the northern sides of Gambos Mountain between Bitlis and Muş were being defended by the voluntary units from Bitlis and nearby. In the west of Bitlis channel, the Mutki territory, volunteers of Hacı Musa Bey were deployed. The duty of this battalion was determined as to protect the 5th Division and hinder the Russian communication between Bitlis and Muş by going down the Muş Plain.

Mustafa Kemal Pasha faced some big problems when he arrived in the base. Because the units in there were nothing but the rubbish of a tired, demotivated, diseased army with almost no arcade and weapons. Pasha requested weapon, reserves and health materials by telegraphing to Istanbul and worked hard to shape the corps to fight against the enemies. While Mustafa Kemal Pasha sustained his works, he also had to challenge with many issues in the region other than the above-stated ones like deserters, gangs, Dersim outbreak, transfer of reserves to the front.

Mustafa Kemal Pasha held some talks with army commanders, chieftains and religious opinion leaders and started preparations to

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

rescue Bitlis and the nearby region from the occupation of enemy. In this regard, voluntary regiments were formed among the clans and the support of religious leaders around Bitlis was maintained. Additionally, he changed the units who got tired and demotivated. After Mustafa Kemal Pasha completed all requirements for the attack, he took the action on 2 August 1916 with all units located in the Bitlis River and rescued Bitlis from the occupation of enemies within six days.

Following the redemption of Bitlis, the fame of Mustafa Kemal Pasha rose and people's motivation increased besides that the occupation of Diyarbakir and nearby provinces was prevented. Moreover, involvement of regional militia and voluntary forces under the command of 16th Corps did demonstrate the determination and persistence of the folk in the region.

Mustafa Kemal Pasha went to Bitlis second time in November of 1916. During his visit the Pasha inspected the voluntary units formed by Sheikh Ziyaeddin Efendi (Excellency) and fulfilled their food and arcade needs. Mustafa Kemal Pasha cared particularly with the protection of children who lost their parents as well as the starvation and famine in Bitlis during the First World War. Mustafa Kemal Pasha paid a visit to Sheikh Ziyaeddin Efendi who had a big role in rescuing Bitlis and was taken to hospital after being injured in war. Pasha also visited some historical places in Bitlis and the mausoleum of Sheikh Abdülbaki Küfrevi located near Kızılmescit.

Militia and the voluntary forces formed by the clans and religious leaders in Bitlis offered great contributions during First World War. Such contribution and support were maintained with the works of Mustafa Kemal Pasha during the days of War of Independence. So that the friendship and relations established by Mustafa Kemal Pasha during his term as Commander of 16th Corps facilitated the solution of many problems in the region during War of Independence and in the later periods.

Bitlis has always been a place which is desired to be captured by many states due to its geographical and strategic location. Bitlis therefore was occupied by the Russian during First World War and reeled under the weight of the war for nearly five months. Ottoman Supreme Headquarters sent Mustafa Kemal Pasha, who came to the fore during Çanakkale Battles, to Bitlis in order to prevent the progress of the Russian to Diyarbakır and Iskenderun through the roads under dominance of Bitlis and to increase the motivation of the folk.

After Mustafa Kemal Pasha arrived in Bitlis, he solved the hinterland problems and started the preparations for the attack against the Russian with the help of voluntary units formed following the talks with the people of region. In the framework of such preparations, Mustafa Kemal Pasha met with influential people of the region such as religious leaders and chieftains in Bitlis. Mustafa Kemal Pasha investigating the nature of the region in site solved many problems during the War of Independence days as well as the early years of the Republic thanks to his friendships formerly grounded in the region.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Key Words: First World War, Bitlis, Mustafa Kemal Pasha, Russia.

Giriş

Bitlis, Doğu Anadolu'yu Güneydoğu Anadolu üzerinden Basra Körfezi ve Akdeniz'e bağlayan, Güney doğu Toroslar arasında tek ve önemli bir merkezdir (Bitlis, 1985:406). Ruslar özellikle Bitlis ve Muş yöresinden yaptıkları taarruzlarla Irak ve Suriye'de bulunan bütün Türk kuvvetlerinin gerisine inmek istemişlerdi. Ruslar, daha önce İngilizler ve Fransızlarla Çanakkale üzerinden irtibat kurmaya çalışmış fakat başarılı olamamışlardı. Bu nedenle irtibatı buradan sağlamaya çalışmışlardı (İlhan, 1990:54).

A. Birinci Dünya Savaşı ve Bitlis'in İşgali

Avrupa devletleri arasındaki siyasi, askeri ve ekonomik rekabet gibi başlıca sebeplerle başlayan dünya savaşına kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti de katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Doğu Cephesi'ndeki askeri harekât, 1 Kasım 1914'te Rus ordusunun sınırı geçmesiyle başlamıştı (İnal, 2011: 487; Ögün, 1999:179-206; Baytın, 1946:19; Nikolavski, 1935:49). Ruslardan destek alan Ermeniler de bu sırada isyanlara devam etmişti. Ermeniler, özellikle Türk Ordusu'nun Sarıkamış mağlubiyetinden (Yüceer, 2002:11) sonra daha belirgin bir şekilde direnişe ve isyanlara başlamışlardı. Sonunda 25 Şubat 1915'te Bitlis'te ve 27 Şubat'ta Muş'ta Ermeniler isyan çıkarmıştı (Askeri Tarih, 1985: 23-33). Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Van Valisi Cevdet Bey ve Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalık Bey'e şifreli birer yazı göndererek, Ermeni faaliyetlerine karşı önlem almalarını istemişti (BOA, DH. ŞFR, D. No:52, G. No:282). Ermeni komitelerinin Van'dan sonra en çok önem verdikleri şehir Bitlis'ti. Çünkü Bitlis, yılın her mevsiminde işlek bulunan ve sevkியata elverişli durumdaki Van-Diyarbakır-Halep-İskenderun yolu üzerinde bulunmaktaydı (Ermeni Komite, 2008:134).

Ruslar, Ermeni isyanlarından (Ürkmez, 2013:915) da faydalanarak iki kol halinde Malazgirt ve Van üzerinden ilerleyerek 11 ve 12 Mayıs 1915'te Bargiri (Muradiye), Patnos ve Erciş'i işgal etmişti. Van Valisi Cevdet Bey, Rusların iyice yaklaştığını haber alınca, 14 Mayıs 1915'te Van'ı terk ederek (ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-01) Başkale'ye çekilmişti. 16 Mayıs 1915'te Van'ı işgal eden Rus kuvvetleri civardaki yerleşim yerlerini işgale devam ederek 22 Mayıs 1915'te Başkale'ye girmişti (Çakmak, 2005:88-90; Sabis, 1951:223). Bu işgaller üzerine 3'üncü Ordu Kumandanlığı, 4 Haziran 1915'te Bitlis Vilâyeti'ne ve Bitlis Vilâyeti vasıtasıyla Van Vilâyeti'ne bir telgraf göndererek Van Gölü Cenup Müfrezesi ve aşiretlerin cephelere doğru hareket etmelerini emretmişti (ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-17; ATASE, BDH, Kls:2827, D. No:99, F.004-18). Bu nedenle 1915 sonlarında Türk Ordusu, Bitlis Seyyar Jandarma Bölükleri ve aşiret birlikleri ile gücünü artırarak Bitlis-Duhan ve Van Gölü civarında savunma hatları (ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-01; ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-02) oluşturmuştu. Ruslar'ın Bulanık ve Malazgirt'ten Muş ve Bitlis'e doğru ilerlemelerine engel olmak için Ziyaeddin Efendi, Şeyh Mahmut, Şeyh Ahmet Haznevi, Vanlı Müftü Şeyh Ömer, Mutki'nin Ohin (Koyunlu) Köyü'nden Şeyh Alauddin, Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey gibi yörede nüfuz sahibi kişiler düşman karşısında yer almıştı (Ayte, 1196:114). Ancak düşmanın sayı ve donanım üstünlüğünden Bitlis'e doğru geri çekilmek zorunda kalınmıştı (Ziyaeddin, 1982:249). Öte yandan Ruslar, Eleşkirt ve Pasinler üzerinden Malazgirt'e doğru ilerlerken, Muş ve çevresinde bulunan Ermeniler, Müslüman köylerini basıp katliam yapmaya başlamışlardı (Alpay, 1957:1).

Ruslar, 6 Haziran 1915'te Kuskunkıran (ATASE. BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-05.) ve 9 Haziran'da Reşadiye'yi alırken, Van Gölü'nün kuzeyinden ilerleyen diğer Rus kuvvetleri de Ahlat'ı işgal etmişlerdi. I. Kuvve-i Seferiye Kumandanı Yarbay Halil Bey, Rusları durdurmak için

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

elinde yeterli kuvvet bulunmadığından, Bitlis'e doğru çekilmişti (Guze, 2007:57). Kuskunkıran mevkiinde, savunma hattında olan Van Cenup Müfrezesi de 1 Aralık 1915'te aldığı emirle Rahva Boğazı'na çekilmişti (ATASE, BDH, Kls. 2950, D. No: H.36. 001. F. 252.).

Ruslar, 3 Mart 1916'da Bitlis'i işgal etmişlerdi (Genelkurmay, 1993:209; İltar, 2007:95; Aydın, 1967:37-38; Karadeniz, 2011: 1405). Bunun üzerine burada görev yapan Türk kuvvetleri Bitlis'in güneyinde yer alan Nebat ve Gambos dağlarına çekilmişti. Muş ve Bitlis'in Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Van-Bingöl bölgelerindeki zayıf kuvvetlerin takviye edilmesine karar verilerek, düşme tehlikesi bulunan Diyarbakır yolunun korunması amacıyla (Ayışığı, 2013:160) 3'üncü Ordu Kumandanlığı, Mardin'de bulunan 5'inci Piyade Tümeni'ne, Mardin Mutasarrıflığı aracılığı ile Bitlis'i geri almak üzere Bitlis'e giderek, oradaki birliklerin emir ve komutasını ele almasını emretmişti (Genelkurmay, 1993:209). Başkumandan Vekili Enver Paşa da 10 Mart 1916'da bir telgraf çekerek 16'ncı Kolordu karargâhının Resülayn (Ceylanpınar) üzerinden hemen Diyarbakır'a hareket etmesini istemişti (Çalışlar, 1997:148; Kocatürk, 2007:71). Çünkü Rusların bu işgallerle yetinmeyip ileriye doğru harekete devam edecekleri (BOA, HR. SYS, D. No: 2418, G. No:53.) beklenmekteydi. Rus işgalleri nedeniyle Erzurum, Van, Bitlis ve çevredeki vilâyetlerden 50.000'den fazla kişi mülteci durumuna düşerek (Kansu, 1986:7), Diyarbakır'a sığınmıştı (.BOA, DH-ŞFR, D. No: 538, G. No: 25). Bitlis Vilâyeti'nin düşman işgaline uğrayan kesimleri Rus ve Ermeni kıyımları dolayısıyla büyük nüfus kaybına uğramış ve şehir nüfusu birkaç yüz kişiye düşmüştü (Erdeha, 1975:157). Bu nedenle Bitlis'te görev yapan ve işgalden sonra buraya gönderilen kuvvetler de daha gerilere çekilmişti.

5'inci Piyade Tümeni, Van Gölü Cenup Müfrezesi ve Çapakçur Müfrezesi'nden oluşan 16'ncı Kolordu, 15 Mart 1916'da kuvvetlerinin çoğu ile Ziyaret (Veyselkarani)'te bulunmak üzere, Zevyasor-Kasrik-Kozma Gediği-Boğlan Gediği-Tokluyan hattında yer almıştı. Daha önceleri Bitlis yönüne çevrilen 5'inci Piyade Tümeni'nden 13'üncü Piyade Alayı'nın ileri birlikleri 20 Mart 1916'da Bitlis'in 20 km kadar güneyindeki Duhan (Sarikonak)'a gitmişti. Bitlis Boğazı'nın önemi nedeniyle 3'üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa, Çanakkale'deki başarılarıyla temayüz etmiş bulunan 13'üncü Piyade Alayı ve subaylarına "Bitlis Boğazı'nı tek bir er kalıncaya kadar kapamakla görevli olduklarını" emretmişti (Birinci Dünya, 1978:209-211). Çünkü düşmanın Bitlis'in güneyindeki geçitleri zapt ederek Güneydoğu Torosları aşması halinde Irak ve Suriye'deki ordular da tehlikeli bir duruma düşebilirdi (Belen, 1963:58).

Bitlis işgal edildikten sonra, Bitlis ile Muş arasındaki Gambos dağlarının kuzey yamaçları, Bitlis ve çevresinden oluşturulan gönüllü birlikler tarafından tutulmuştu. Bitlis Boğazı'nın batısında, Mutki mıntıkasında Hacı Musa Bey gönüllüleri yer almıştı. Bu müfrezenin görevi, 5'inci Piyade Tümeni'ni korumak ve Muş Ovası'na inerek Bitlis-Muş arasındaki Rus ulaştırmasına engel olmak olarak belirlenmişti. Mutki mıntıkası ile Talori Deresi arasında, Sason mıntıkasında, Kolağası Ahmet Ağa komutasında yeni teşekkül eden müfreze bulunmaktaydı. Bu müfrezenin görevi ise Muş ve doğusundan Şilvan istikametine inen yolları kapamaktı. Ruslar 5'inci Piyade Tümeni'nin Bitlis'e taarruz hazırlıklarını bozmak amacıyla Mutki mıntıkasındaki faaliyetlerini artırarak, Bitlis'in 20 km batısındaki Tatavan (Mutki'ye bağlı bir köy)'i işgal etmişti. Bölgeyi savunan Hacı Musa Bey gönüllüleri 5 Nisan 1916'da burayı geri almıştı (Kafkas Cephesi, 1993:210-218). Hacı Musa Bey'in Mutki gönüllülerinden başka Murat Havzası ve 16'ncı Kolordu bölgesinde; Bitlis'te "Reşadiye", Muş'ta "Mahbubanlı", Arduişin'de "Genç", Oğnut'ta "Çapakçur", Kiği'da "Kiği" müfrezeleri gibi gönüllü birlikler bulunmaktaydı (Erikan, 1964:157-158). Burada nizamî birliklerin yanı sıra çok sayıda milis kuvvetlerinin düşman karşısında yer alması, bölge halkının vatan müdafaası karşısında üzerine düşen görevi yerine getirmedeki azim ve gayretinin bir işaretiydi (Evsile, 1994:32-33).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

B. Mustafa Kemal Paşa'nın Görevlendirilmesi ve Bitlis Bölgesine Gitmesi

Erzurum'un işgal edilmesinden sonra Başkumandanlık Vekâleti, Rusların Anadolu içlerine ilerleyerek halkın moral ve savaş gücü üzerinde oluşabilecek olumsuz etkilerini önlemek amacıyla harekete geçmişti. Çanakkale Muharebeleri'nin sona ermesiyle (9 Ocak 1916) boşta kalan 2'nci Ordu'yu Doğu bölgesinde kullanmayı planlamış ve bu ordunun komutanlığına da Ahmet İzzet Paşa'yı tayin etmişti (1'nci Dünya, 1967:25-26). 2'nci Ordu, 2'nci, 3'üncü ve 16'ncı kolordulardan kurulmuştu (Çeliker, 1987:384). Bitlisin güneyindeki yüksek arazide, Bitlis'i terke mecbur kalan 5'inci Tümen ve Muş'un güneyindeki dağlarda bulunan 8'inci Tümen de 2'nci Ordu emrine verilmişti (Sanders, 2010:157).

İngilizler Çanakkale'den çekildikten sonra Albay Mustafa Kemal, Sofya'ya gitmişti. Orada bulunurken Edirne'deki 16'ncı Kolordu Kumandanlığı'na tayin edilmiş (Belen, 1963:58; Altay, 2008:118; Beysanoğlu, 1996:782; Beysanoğlu, 1986:492; Aydemir, 1999:259) ve bir süre sonra kolordu, Kafkas Cephesi'ne sevk edilmek üzere Diyarbakır'a nakledilmişti (Bircan, 1993:41). 11 Mart 1916'da Mustafa Kemal Paşa, beraberinde Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey ve karargâh mensupları olmak üzere Edirne'den trenle İstanbul'a hareket etmişti (Tezer, 1972:34). 27 Mart 1916'da Albay Mustafa Kemal, Diyarbakır'a giderek göreve başlamıştı (Kocatürk, 2007:73). Mustafa Kemal göreve başladıktan bir gün sonra Kurmay Başkanı İzzettin Bey ve kolordu baştabibi ile beraber Diyarbakır Hükümet Konağı'na giderek Vali Vekili Bedri Bey'le erzak ve taşıma araçları hakkında bir görüşme yapmıştı (Çalışlar, 1997:154; Kocatürk, 2007:73). Albay Mustafa Kemal, daha sonra karargâhını Silvan'a nakletmiş (Belen, 1963:58) ve 1 Nisan 1916'da "hidemâat-ı fevkaladesine mebni" bir sene kıdem zammı ile Mirlivalığa (Tuğgeneral) terfi ettirilmişti (Süslü vd, 1999:5; Çalışlar, 1997:155; Kocatürk, 2007:73).

Mustafa Kemal Paşa'nın cepheye gidip komutayı ele alması; askerin ve bölge halkının moralini yükseltmişti. Çünkü O, "Anafartalar Kahramanı" olarak isim yapmış, ünü bütün orduya ve Anadolu'ya yayılmış bir komutandı (Çeliker, 1987: 385). Mustafa Kemal Paşa, 11 Nisan'da savaş alanına giderek, burada yaptığı incelemelerden sonra şiddetli kış şartları ve donanım yetersizliği yüzünden Ruslara karşı başlatılan taarruzdan başarı sağlanamayacağını anlamış ve tümenin daha gerideki mevzilerine çekilmesini emretmişti. Mustafa Kemal Paşa, 5'inci Piyade Tümeni'nin ana görevinin Bitlis Boğazı'nı savunmak olduğunu belirtmiş ve düşmanla temasın korunmasını istemişti (Erikan, 1964:157-158). Bitlis Boğazı'nın savunması ve ele geçirilmesi görevini alan 5'inci Piyade Tümeni'nin taburları İstanbul'dan 1100 mevcutla hareket etmişti. Ancak yetersiz iâşe, kötü barındırma ve ilgisizlikler nedeniyle bir ay içinde mevcutları 600'e düşmüştü (Birinci Dünya; 1993:210).

C. Mustafa Kemal Paşa'nın Faaliyetleri

Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanı olduktan sonra ilk iş olarak 1916'da burada verilen kayıpların sebeplerini tespit etmiş ve bunların ortadan kaldırılması için gerekli önlemler almıştı. Bu hususta Başkumandanlık Vekâlet'ine verdiği raporda birliklerin intikal ettiği cepheye kadar yeter derecede iâşe maddesinin getirilemediğini, kışlık giyeceğin yetersiz olduğunu, birliklerin gerektiği ölçüde temizlik maddesine sahip olmadıklarını, ordunun daha elverişli bölgelere çekilemediğini bu yüzden yersiz kayıplara uğradığını ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu şartların düzeltilmesi için ordunun önemli bir kısmını iki günlük yürüyüş mesafesi kadar geriye almış ve yukarıda bahsedilen eksiklikleri gidermeye çalışmıştı. Mustafa Kemal Paşa, merkezden gerektiği kadar kuvvet gönderilememesi nedeniyle birlik komutanlarından mevcut kuvvetlerle orduya verilecek görevleri yapabilmek için milis kuvvetlerinden en üstün şekilde faydalanılmasını istemişti (Evsile, 1993:66-67). Paşa, ayrıca kolordu karargâhı seçtiği Silvan'a uzanan telgraf hattını onarmıştı (Erikan, 1964:156; Erikan, 1972:189). Bölgede menzil teşkilatı henüz kurulamaması ve 5'inci

Piyade Tümeni'nin erzak kolları dağlık arazide yetersiz kalması nedeniyle birliklerin erzakı bölge halkından oluşturulan hamal bölükleri ile taşınmaktaydı (Birinci Dünya, 1993:213).

Mustafa Kemal Paşa, komutasındaki bütün kıtaları teftiş etmeye başlamış ve Bitlis ile Muş'un kurtarılması için taarruz hazırlığı yapmıştı. Hazırlık sırasında burada, 8'inci Tümen Kumandanı Nuri Bey (Conker), Tabur Kumandanı Binbaşı Fuat Bey (Bulca), Refet (Bele) Paşa ve Ali Bey (Çetinkaya) gibi önemli komutanlarla birlikte çalışmıştı (Şapolyo, 1944:120).

Mustafa Kemal Paşa, karargâha gittiği zaman büyük sorunlarla karşılaşmıştı. Çünkü buradaki birlikler; yorgun, morali bozuk, hastalıktan kırılmış, silahsız cephanesiz bir ordunun döküntülerinden başka bir şey değildi. Paşa, İstanbul'a telgraf çekerek silah, yedek kuvvet ve sağlık malzemesi istemiş ve kolorduyu düşmanla savaşılabilecek bir biçime sokmak için yoğun bir şekilde çalışmaya başlamıştı (Kinross, 2007:129). Mustafa Kemal Paşa, çalışmalarına devam ederken yukarıda bahsedilen meselelerin dışında, bölgedeki asker kaçağı, çeteler, Dersim isyanı, cepheye yardım gönderme gibi önemli meselelerle de uğraşmak zorunda kalmıştı.

1.Asker Firarileri ve Çetelerle Mücadele

Mustafa Kemal Paşa, Ziyaret'e vardığı gün muhacirler ve herhangi bir sebeple geri kalmış bazı subaylar, kıtalarına katılmak üzere kendi başlarına cepheye giderlerken o civarlarda dolaşan silahlı kişiler tarafından soyulup mevcut para ve eşyalarının zorla alındığı (Çalışlar, 1997:162) için Mustafa Kemal Paşa'ya şikâyetle bulunmuşlardı. Paşa, bu işi yapan kişilerin barındıkları anlaşılan ve Ziyaret'e bir saat mesafede bulunan Koh Köyü'ne bir manga atlı ile Süvari Bölük Kumandanı Ahmet Bey'i göndermişti. Bu birlikler, başta köy muhtarı olmak üzere yakalayarak getirdikleri kişilerden bazılarının üzerlerinde, o tarihlerde moda olan birçok subayın elbise altına giydikleri, İstanbul'un meşhur Ştayn ve Beyker mağazalarının satış malı olan fantezi yelekler görülmüştü. Bunlar, talan edilen eşya hakkında başlıca maddi delil teşkil ettiğinden Paşa'nın emirleriyle hemen orada, Topçu Kumandanı Osman Senai Bey'in başkanlığında, Kolordu Şubesi Müdürü Kurmay Şemseddin, İstihbarat Şubesi Müdürü Kurmay Yüzbaşı Neşet ve mülhak Birinci Mülâzım İsmail Hakkı beylerin üye bulundukları bir Divan-ı Harp kurulmuş ve yargılanmaları sağlanmıştı. Divan-ı Harp tarafından yargılanan bu kişiler; cephe gerisinde işledikleri silahlı şekavet ile umumî asayiş ihlâl ve aynı zamanda vatanî vazifelerini ifa için cepheye giden zabitanın yollarını keserek, para ve eşyalarını zorla almak suretiyle yaptıkları soygunculuk fiilleri sabit görülerek idamlarına karar verilmişti. Bu hükmü ihtiva eden Divan-ı Harp kararı cephe kumandanlığı salâhiyetine istinaden Mustafa Kemal Paşa'nın tasdikiyle kesinleşerek, infaz olunmuş ve keyfiyet şifreli bir telle Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirilmişti. Bölgede büyük tesir yapan bu önemli yargılamadan sonra, cephe gerisinde hiçbir zaman buna benzer herhangi bir hal ve asayiş bozacak en ufak bir hadise çıkmamıştı (Tezer, 1972:39).

2.Dersim İsyanı

Mustafa Kemal Paşa'nın burada karşılaştığı bir başka asayiş problemi ise Dersim'de meydana gelen olaylardı. Bu dönemde Ruslarla gelen Ermeni grupları Dersim'e dağılarak yaptıkları propagandalarla Kürt aşiretlerini isyana teşvik etmişlerdi. Bunun sonunda bazı aşiretler 8 Mart 1916'da Malazgirt ve Nazimiye'ye saldırmıştı. Bölgede bunlara karşı kullanılabilecek mahalli jandarma kuvvetlerinden başka birlikler yoktu. İki önemli stratejik bölge olan 2'nci ve 3'üncü Ordunun cephesi arasında güvensiz bir sahanın bulunmasını uygun bulmayan Vehip Paşa, düzenli birliklerle bu isyanı bastırmayı düşünmüş (Birinci Dünya, 1993:214) ve buradaki harekâtın sorumluluğunu Mustafa Kemal Paşa'ya vermişti (Atatürk'ün, 1998:34). Mustafa Kemal Paşa, Başkumandanlık Vekâleti'ne, 1911-1912 İtalya Harbi'nde olduğu gibi Dersim'de de milis teşkilatı kurulmasını önermişti. Bu öneriye göre silah ve cephanesi milislerden karşılanacak olan bu teşkilatta, erler ve reislerine her ay saptanacak miktarda altın para verilecekti. Böylelikle güvenlik

sağlanacağı gibi gizli silahlar açığa çıkacak, firariler ile askere gelmeyen acemilerden faydalanma olanağı sağlanacaktı (Birinci Dünya, 1993:214-215).

3.Cepheye Yardım Sağlama ve Kaçakçılıkla Mücadele

Mustafa Kemal Paşa, görevi aldıktan sonra ilk iş olarak cephede soğuk ve açlık yüzünden kayıp veren birlikleri gerilere, beslenilebilecekleri bölgelere çekmişti (Bayur, 1997:108-109). Bölge oldukça fakir ve kaynakları kısıtlıydı. Bu yüzden asker bazı kavurga, ağaç kabuğu, her çeşit hayvan etini yemek zorunda kalmıştı. Bölgede bulunan bazı kaçakçılar koyun sürülerini Rus birliklerine kaçırıyor ve her koyunu 80-100 kuruş karşılığında satıyordu. Mustafa Kemal Paşa, bunların faaliyetlerini önlemeye çalışmış ve kaçakçıları yakalayanlara para ödülü vermişti (Erikan, 1964:168-170).

D. Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa

Mustafa Kemal Paşa, bölgede yaptığı incelemelerden sonra almak istediği tedbirleri 3'üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa'ya şu şifre ile bildirmişti: "1. 17. Piyade Alayını Kulp bölgesinde ve Kozma gediklerini kuzeyden korumak maksadıyla kullanacağım. 2. 5'inci Tümen, Bitlis cephesindeki Surem-Mergek hattındaki düşmanı tazyik etmektedir. 3. Bunun üzerine 5'inci Tümen'in başladığı taarruzunu kati neticeye ulaştırılması için lüzum görürsem 1-2 Nisan akşamı Hazro'ya yetişecek olan 17'nci Alayı şimdilik Kulp bölgesinde bulunduracağım" (Beysanoğlu, 1996:778; Beysanoğlu, 1986:488).

Mustafa Kemal Paşa, Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan milis kuvvetleri için de 6 Nisan 1916'da şu talimatı vermişti: "1. Mutki bölgesindeki milisler Hacı Musa Bey komutasında olarak, Kerp-Bitlis istikameti ile Tatvan'ın batısında Korsuvak-Hövükşiyen-Kepişan-Ezgirt istikametinde Mutki bölgesi içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı adı geçen istikametleri örtmek ve korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışacaktır. Her fırsattan faydalanarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşman taciz edilecektir. Hacı Musa Bey, 5'inci Tümen'in Duhan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetleriyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'e karşı yapılacak harekâta katılacaktır. 2. Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüllüler, Mahbuban ve Tabuk üzerlerinden Sason'a gelen istikametleri koruyacaktır. Ayrıca düşman çetelerini geri atmaya ve Bitlis-Muş ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaklardır. 3. Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler 5'inci Tümen Kumandanı'nın emrinde olup, her hususta gereken emri kendisinden alacaklardır. 4. Mahallindeki en büyük mülkiye memurları dahi, müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birliklerle işbirliği yapacaklardır" (Beysanoğlu, 1996:778-779; Atatürk'ün, 1998:36; Beysanoğlu, 1986:489).

Mustafa Kemal Paşa, yaptığı değerlendirmelerden sonra 10 Nisan 1916'da 2'nci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği raporda, 5'inci Tümen Cephesi'nin durumu ve alınan tedbirleri şu şekilde belirtmişti; "1. Botan suyu (Van Gölü'nün 50 km güneyinde) ile Van Gölü'ne akan Güzeldere arasındaki Hizan bölgesi, burada Van Gölü Güneyi müfrezesi vardır. Bunun kuvveti Yarbay Ali komutasında 1.000 kişilik bir piyade taburu ile 300 milisten ibarettir. 2. Güzeldere ile Bitlis Boğazı arasında bir tabur noksan olmak üzere, 5'inci Piyade Tümeni, bunun sağ kanadı ve merkezi ile Koltik-Sürüm ve batısında boğaz içinde Deliklitaş hattında sol kanadıyla Hürmüz kuzeyinden, Nebat Dağı'na kadar uzanmaktadır. 3. Bitlis Boğazı ile Bitlis-Muş yolu üzerinden Nuh'tan 5 km kadar doğuda bulunan Huyut silsilesini aşarak gelen yol ile bu yolun birleştiği İrzak-Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa komutasındaki gönüllü müfrezesi vardı. Bu müfrezelerin mevcudu belli ve sınırlı değildir. Bunların görevi, Bitlis batısında harekâta bulunarak, tümen harekâtını kolaylaştırmakla beraber, Korsuvak ve Ziren'den Muş Ovası'na inerek Bitlis-Muş

arasındaki düşmanın irtibatını güçleştirmektedir” (Beysanoğlu, 1996:779-780; Atatürk’ün, 1998:37-38;Beysanoğlu, 1986:489-490).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’i işgal eden Ruslara karşı, bağlı birliklerden 5’inci Tümen’e taarruz yaptırmış ve 19 Nisan 1916’da Bitlis Boğazı’na gitmişti (Gazi, 2003:97-98). Paşa, 24 Nisan’da beraberindekilerle Duhan’daki 5’inci Tümen Karargâhı’ndan ayrılarak tümenin sağ kanadına hareket etmiş ve Güzeldere’nin batı yamacında kurulan ordugâha geçmişti (Çalışlar, 1997: 160; Kocatürk, 2007:75). Mustafa Kemal Paşa, 26 Nisan 1916’da yapılan Rus saldırılarını durdurmuştu (Bircan, 1993:43). 10 Mayıs 1916’da, Rusların destek kuvveti alması nedeniyle, 16’ncı Kolordu birliklerine, cephede ne şekilde hareket edeceklerini bildiren yazılı bir emir göndermişti (Birinci Dünya, 1978: 77-78). Paşa, 16 Mayıs 1916’da Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Bey’le beraber cepheyi gezmiş ve Rus kuvvetlerinin mevzilerini görmüştü. Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz 1916’da Çapakçur (Bingöl)’dan gelen kuvvetleri denetlemişti. Burada subay ve erlere hizmet ve fedakârlıklarını takdir eden kısa bir konuşma yapmıştı (Çalışlar, 1997,164-173; Kocatürk, 2007:77-79).

Ruslar, 12 Temmuz 1916’da 8’inci Tümen cephesinde taarruza geçmişti. Türk kuvvetleri ağır kayıplar vermesine rağmen düşmanın taarruzunu durdurmuştu (Çalışlar, 1997,173; Kocatürk, 2007:79). 2’nci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa’nın Kulp Muharebesi ve 8’inci Tümen’in son düşman taarruzunda çekilmesi hakkında bilgi istemesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa, 17 Temmuz 1916’da; “Düşman üstün kuvvetlerle taarruz etmiştir. Tümenin kaybı yaklaşık olarak 1/3’ten az değildir. Düşmanın eski mevzilerine atılmasını bu kuvvetle sağlamanın mümkün olmadığı kanısındayım” şeklinde bir açıklama yapmış ve 26 Temmuz’da Muş cephesinden Silvan’a dönmüştü (Çalışlar, 1997,176; Kocatürk, 2007:79; Tezer, 1972:48).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ve Muş’u düşmandan geri almak amacıyla yapılacak taarruz hazırlık işleri arasından işe meselesine önem vermiş ve bu konuda vilâyetlere gerekli tebligatta bulunmuştu. Ancak bu teşebbüse karşı ilk menfi hareket Bitlis Valisi Memduh Bey’den gelmiş ve kolordu ile vilâyet arasında yapılan yazışmalar sonunda durum münakaşa denecek bir hal almıştı. Mustafa Kemal Paşa, olaydan 3’üncü Ordu Kumandanı Vehip Paşa’yı şifreli telle haberdar etmiş ve durum hakkında gerekli açıklamayı yaparak vali nezdinde gereken teşebbüsün yapılması ricasında bulunmuştu. Vehip Paşa, meseleyi önemle ele almış ve valiliğe gereken tebligatta bulunduktan sonra mesele çözülmüştü (Tezer, 1972:49).

Mustafa Kemal Paşa, gerekli hazırlıkları tamamlayarak (ATASE. BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.) emrindeki kuvvetlerle, 2 Ağustos 1916’da taarruza geçmişti. Karargâhı Bitlis Deresi içinde bulunan 5’inci Tümen’e bağlı kuvvetlerin (ATASE. BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.) kapladığı bütün cephe boyunca başlayan taarruz, düşmanı tutunabildiği yerlerden söküp atmak suretiyle gelişmişti. 3 Ağustos’ta 5’inci Tümen, Şeyh Ömer yönünden hareket ettirilen kuvvet ile Nebat Dağı’ndaki önemli bazı siperler alınmış (Çalışlar, 1997,178; Kocatürk, 2007:80) ve 6 Ağustos’ta Nebat Dağı’yla beraber Mermut ve Perhand’a girilmişti. Rus komutan Nazarbekof, artık Türk kuvvetlerine karşı direnmenin anlamsız olacağını anlamıştı. Bu nedenle Bitlis’teki Rus karargâhı, mahallinden kalkmış ve telaşlı bir şekilde geri çekilmeye başlamıştı. 7 Ağustos 1916’da Muş ve 8 Ağustos’ta Bitlis, düşman işgalinden kurtarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’in kurtuluşunu 2’nci Ordu Kumandanlığı’na çektiği şu telgrafla bildirmişti; “Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir”. Aynı gün 2’nci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’ya şu tebrik ve teşekkür telgrafını göndermişti; “Komutanız altındaki askerlerimizi iyi koruyarak, gerekli zamanda gösterdiğiniz dâhiyane kudret ve cesaretle yaptığınız kahramanca hizmetten dolayı size tebrik ve teşekkürlerimi bildiririm” (Çalışlar, 1997,178; Kocatürk, 2007:80). Muş ve Bitlis’in geri alınması üzerine Mustafa Kemal Paşa’ya altın kılıçlı imtiyaz madalyası verilmişti (Beysanoğlu, 1996:785). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’ya; “Kafkas

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Muharebâtındaki hidemât-ı fevkalâdesine binâen tebdilen ikinci rütbeden Osmanî” (Osmanlı Belgeleri, 2007:265) rütbesi verilmişti. Görüldüğü gibi Bitlis’in geri alınması ile Mustafa Kemal Paşa’nın itibarı daha da artmış, halkın morali yükselmiş, Diyarbakır ve çevresinin işgale uğraması engellenmişti. Ayrıca 16’ncı Kolordu’nun emrinde mahalli milis ve gönüllü kuvvetlerin bulunması bölge halkının vatan müdafaasındaki azim ve kararını bir defa daha göstermişti (Evsile, 1994:37-38). Türk kuvvetleri, 10 Ağustos’ta Tatvan’ı geri almış ve düşman bu bölgeden Ahlat’a doğru (Belen, 1963:59) 40-50 km kadar daha gerilere çekilmek zorunda kalmıştı. 16’ncı Kolordu, harekâtını Kasım ayına kadar sürdürerek (ATASE. BDH, Kls. 130-226, D. No: 604, F. 056-01.), Van Gölü’nün güneyinde bulunan Vastan (Gevaş)’ı geri almış, ancak ordunun iaşesinin yetersiz olması ve bu yüzden orduda açlık baş gösterdiğinden ileri harekât durdurulmuştu (Belen, 1973:297).

E. Mustafa Kemal Paşa’nın Bitlis’e İkinci Gidişi

Mustafa Kemal Paşa, 7 Kasım 1916’da (İğdemir, 1980:79-80) Bitlis cephesini denetlemek amacıyla beraberinde 5’inci Tümen Kumandanlığı’na yeni atanan Albay Ali Fuat (Cebesoy) ve 16’ncı Kolordu Kurmay Başkanı İzzettin (Çalışlar) Beyler olmak üzere Silvan’dan Bitlis’e hareket etmişti (Çalışlar, 1997,192; Kocatürk, 2007:83; Tezer, 1972:65). Mustafa Kemal Paşa’nın Bitlis’e ikinci defa yapmış olduğu seyahat o tarihlerde 5’inci Tümen Kumandanlığı’na atanan Ali Fuat Bey ile Refet Paşa arasında yapılacak tümen komutanlığı değişiminde hazır bulunmak ve aynı zamanda, Van Hareket Müfrezesi’nin de yola çıkarılmasını sağlamak amaçlarına yönelikti (Tezer, 1972:62).

8 Kasım 1916’da Mustafa Kemal Paşa, Silvan’dan Ziyaret (Veyselkarani)’e geçmiş ve geceyi Fuat (Bulca) Bey’in komuta ettiği 23’üncü Alay Ordugâhı civarında çadırda geçirmişti (Çalışlar, 1997,193; Kocatürk, 2007:83; Tezer, 1972:66).

Mustafa Kemal Paşa, 9 Kasım 1916’da burada bulunan Şeyh Ziyaeddin Efendi (Hazret)’nin (Kardaş, 2014:352) oluşturduğu gönüllü birliklerden 150 kişilik bir birliği teftiş etmiş ve bunların iâşe ve silah ihtiyaçlarını karşılamıştı. Mustafa Kemal Paşa, yolda Bitlis’e dönmekte ve “cümlesi aç, sefil, ölüme mahkûm bir halde” (Tezer, 1972: 66) bulunan muhacirlerle karşılaşmıştı. 9 Kasım’da, Duhan’a ulaşan Paşa, ertesi gün Ali Fuat ve İzzettin beyler birlikte Bitlis’e varmıştı. Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1916’da 14’üncü Alay Karargâhı’ndan hareketle Keltepe’ye geçmişti. Burada tümen, alay ve tabur komutanlarıyla mevzi ve tertibat hakkında görüşmüş ve daha sonra Bitlis’e dönmüştü (Çalışlar, 1997,194; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:69).

Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Bitlis’te açlık ve kıtlığın yanı sıra anne ve babalarını kaybeden yetim çocukların himaye altına alınması meselesi ile de yakından ilgilenmişti. Paşa, 16 Kasım 1916’da yolda 12 yaşında Ömer adında öksüz bir çocuk görmüş ve bunu yanına almıştı. Paşa’nın çocuklara sahip çıktığını gören yöre halkı anası, babası ölmüş, üç kimsesiz çocuğu daha getirip kendisine teslim etmişlerdi.” Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Bitlis’teki hastaneleri denetlemiş ve hasta ile yaralıları ziyaret etmişti. Bu sırada Bitlis’in kurtarılmasın büyük rol oynayan ve savaşta yaralanarak hastaneye kaldırılan Şeyh Ziyaeddin Efendi ile görüşmüştü. Bu görüşmeyi Paşa, Hatıra Defteri’nde, “Şeyh Hazret ki bir kolunu kesmişler, onunla görüştüm” (Tezer, 1972:71) şeklinde yazmıştı. Daha sonra Ruslar tarafından tahrip edilen Şerefiye Camii’nde incelemelerde bulunmuştu (Çalışlar, 1997,195; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:71).

Mustafa Kemal Paşa, tamamen yıkılan ve tam bir harabe haline gelmiş olan Bitlis’i “Pompei Harabelerine” benzetmişti (Tezer, 1972:75). Paşa, 18 Kasım 1916’da Bitlis’te bazı tarihi yerleri ve Şeyh Küfrevi’nin Kızılmescit mahallindeki türbesini de ziyaret etmişti (Çalışlar, 1997,195; Kocatürk, 2007:84; Tezer, 1972:72). Mustafa Kemal Paşa, 21 Kasım’da Silvan’a gitmek üzere Bitlis’ten ayrılmış ve Diyarbakır’a geçmişti.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Mustafa Kemal Paşa, 18 Aralık 1916'da Ahmet İzzet Paşa'nın izniyle İstanbul'a gitmesi üzerine 2'nci Ordu Kumandanlığı'nı vekâleten yürütmeye başlamıştı. 16 Şubat 1917'de Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanlığı'na atanmıştı (Süslü vd. 1999:5). Bu nedenle Paşa, Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilâyetlerine ve bölge halkına yazdığı şu tamimle veda etmişti: “Vatanın bir başka köşesine başka bir vazife deruhte etmek üzere aldığım emre imtisalen pek sevdiğim 2'nci Ordu'dan ve bu ordunun mıntikasından ayrılıyorum. Bu havalide bulunduğum müddetçe başta zat-ı samileri olmak üzere vilâyetin bütün memurin, eşraf ve mütehabebban ve hamiyetli ahalisinden 2'nci Ordu hakkında ibraz ve itidal edilmiş kıymetli muavenetler, fedakârane gayretler ve bilhassa şahsıma karşı gösterilen nezaketi kalbimde en derin minnet hisleri bırakmıştır. Bu hissiyatın hatırasını ilelebet taşıyacağım. Cümleye arz-ı veda ve hepiniz için temenni-i muvaffakiyet ederim” (Evsile, 1993:76).

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis ile Muş'un kurtarılması için geldiği bölgede 8'inci Tümen Kumandanı Nuri Bey (Conker), Tabur Kumandanı Binbaşı Fuat Bey (Bulca), Refet (Bele) Paşa ve Ali Bey (Çetinkaya) ve Albay İsmet (İnönü) Bey gibi önemli komutanlarla birlikte çalışmıştı (Şapolyo, 1944:120). Ayrıca burada bulunan Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve kardeşi Nuh Bey, din adamlarından Şeyh Ziyaüddin Efendi ile Küfrevizade Şeyh Abdülbaki Efendi, Ohanlı Şeyh Alaüddin Efendi (BOA. DH.KMS, D. No: 21. G. No: 55.), Bitlis Mebusu Sadullah (TBMM Arşivi, Dosya No: 56.) beyleri tanıma ve birlikte çalışma imkânı bulmuştu (Gazi, 1927:48). Birinci Dünya Savaşı döneminde Bitlis'te bulunan aşiretlerin ve din adamlarının oluşturdukları milis ve gönüllü birliklerin önemli katkısı olmuştu. Bu katkı ve destek Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa'nın çalışmalarıyla da sürdürülmüştü (Kardaş, 2004: 55-145) Böylece Mustafa Kemal Paşa'nın 16'ncı Kolordu Kumandanı olduğu sırada burada kurduğu dostluklar, Milli Mücadele ve sonraki dönemlerde birçok sorunun çözülmesini kolaylaştırmıştı (Gazi, 2003: 97-98).

Sonuç

Bitlis sahip olduğu coğrafi ve stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca birçok devletin ele geçirmek istediği bir yer olmuştur. Bitlis, bu özelliğinden dolayı Birinci Dünya Savaşı döneminde Ruslar tarafından işgal edilmiş ve yaklaşık beş ay boyunca savaşın bütün ağırlığını üzerinde hissetmiştir. Osmanlı Başkumandanlık Vekâleti, Rusların Bitlis'in hâkim olduğu yolları kullanarak Diyarbakır ve İskenderun'a inmelerini engellemek ve halkın moralini düzeltmek amacıyla Çanakkale Muharebelerinde temayüz etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı Bitlis'e göndermiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Bitlis bölgesine geçtikten sonra, cephe gerisindeki sorunları çözmüş ve halkla temasa geçerek oluşturulan gönüllü birliklerle Ruslara karşı taarruz hazırlıklarına başlamıştır. Bu hazırlıklar çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa, din adamı ve aşiret reisleri gibi Bitlis ve çevresinde nüfuz sahibi kişilerle tanışmıştı. Bölgenin yapısını yerinde inceleyen Mustafa Kemal Paşa, burada kurduğu dostluklar sayesinde, gerek Milli Mücadele yıllarında ve gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında karşılaşılan birçok sorunu kolaylıkla çözmüştür.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri:

Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi.

ATESE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-01.

ATASE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-17.

ATASE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-18.

ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-01.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ATASE, BDH, Kls. 2845, D. No: 169, F. 039-02.

ATASE, BDH, Kls. 2950, D. No: H.36. 001. F. 252.

ATASE, BDH, Kls. 2827, D. No: 99, F. 004-05.

ATASE, BDH, Kls. 130-241, D. No: 603, F. 008.

ATASE, BDH, Kls. 130-226, D. No: 604, F. 056-01.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA).

BCA, 490.01.1198.199.1.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

BOA. HR. SYS, D. No: 2418, G. No: 53.

BOA. DH. ŞFR. D. No: 538, G. No: 25.

BOA. DH. ŞFR. D. No: 52. G. No: 282.

BOA. DH. KMS, D. No: 21. G. No: 55.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi (TBMM Arşivi)

TBMM Arşivi, Dosya No: 56.

B. Kitap ve Makaleler:

“Bitlis”, *Yeni Türk Ansiklopedisi II*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1985.

I'nci Dünya Harbinde Türk Doğu Cephesi, Bölüm III, (1967), (Müsvedde), Ankara: Kara Harp Akademisi Yayınları.

ALPAY, Nuri, (1957), “Van ve Van Gölü”, *Zafer*, 15 Mart.

ALTAY, Fahrettin (2008), *10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922*, Ankara: Eylem Yayınları.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, (1985), Yıl: 34, S.85, Belge No:1999 ve 2001, Ekim.

Atatürk'ün Bütün Eserleri 2, (1915-1919), (1998), Cumhuriyetin 75. Yılı Armağanı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1999), *Tek Adam I, Mustafa Kemal 1881-1919*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AYDIN, Sıtkı (1967), *Bitlis Tarihi*, İstanbul.

AYIŞIĞI, Metin (2013), *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, Askerî ve Siyasî Hayatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AYTE, Muhammet Asım (1996), *Bürket-ül Kelimât fi-Menâkıb-ı Bâd-ı es-Sadât*, Bitlis.

BAYTIN, Arif (1946), *İlk Dünya Harbinde Kafkas Cephesi*, İstanbul: Vakıf Matbaası.

BAYUR, Yusuf Hikmet (1997), *Atatürk Hayatı ve Eseri I, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

BELEN, Fahri (1973), *20'nci Yüzyılda Osmanlı Devleti*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

.....(1963) *Atatürk'ün Askeri Kişiliği*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- BEYSANOĞLU, Şevket (1996), *Anıtları ve Kitâbeleriyle Diyarbakır Tarihi II, Akkoyunlular'dan Cumhuriyete Kadar*, Ankara: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
-(1986), *Mustafa Kemal Atatürk'ün Diyarbakır'daki Kafkas Cephesi Komutanlığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BİRCAN, Osman (1993), *Belge ve Fotoğraflarla Atatürk'ün Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Birinci Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi'nde Sağlık Hizmetleri*, (2011), Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi II'nci Cilt, 2'nci Kısım Kafkas Cephesi, 2'nci Ordu Harekâtı 1916-1918*, (1978), Ankara: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3'üncü Ordu Harekâtı II*, (1993), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ÇAKMAK, Fevzi (2005), *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*, Ankara: Genelkurmay ATASE ve Genelkurmay Denetleme Başkanlığı Yayını, Genelkurmay Basımevi.
- ÇALIŞLAR, İzzettin (1997), *On Yıllık Savaşın Günlüğü, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları*, Hazırlayanlar: İsmet Görgülü-İzzeddin Çalışlar, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ÇELİKER, H. Fahri (1987), *Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- ERDEHA, Kâmil (1975), *Millî Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERİKAN, Celâl (1964), *Komutan Atatürk I, Okuldan Kurtuluş Harbine*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
-(1972), *Komutan Atatürk*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra)*, (2008), Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Tetik, Melike Gürler, Çiğdem Aksu, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi.
- EVSİLE, Mehmet (1993), "Birinci Dünya Harbinde Atatürk (2'nci Ordu Komutanlığı 5 Mart 1917-5 Temmuz 1917)" *Askerî Tarih Bülteni*, Şubat, S: 34, s.64-76.
-(1994), "Birinci Dünya Harbinde Atatürk'ün 16'ncı Kolordu Komutanlığı (19 Ağustos 1915-5 Mart 1917), *Askerî Tarih Bülteni*, Şubat, S: 36, s. 30-42.
- Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Hayatı* (2003), Yücel Özkaya-Mehmet Saray vd. Ankara: Atatürk araştırma Merkezi Yayını.
- Gazi Mustafa Kemal, (1927), *Nutuk*, Ankara.
- General Nikolavski (1935), *Sarıkamış Hareketleri*, Türkçeye Çeviren: Kaymakam Nazmi, Ankara: Genelkurmay Matbaası.
- GUZE, Felix (2007), *Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'ndeki Muharebeler*, Türkçeye Çeviren: Yarbay Hakkı (Akoğuz), Yayına Hazırlayan: Alev Keskin, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- İĞDEMİR, Uluğ (1980), *Atatürk'ün Yaşamı I, (1881-1918)*, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi.

- İLHAN, Suat (1990), *Atatürk ve Askerlik, Düşünce ve Uygulamaları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- İLTER, Aziz Samih (2007), *Kafkas Cephesi Hatıraları*, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- İNAL, Halil İbrahim (2011), *Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Nokta Kitap Yayını.
- KANSU, Mazhar Müfit (1986), *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- KARADENİZ, Yılmaz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rölü (1913-1919)", *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter 2011, p. 1405-1420, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8020>, ANKARA-TURKEY
- KARDAŞ, Abdulaziz, (2014) "I. Dünya Savaşı Dönemi'nde Bitlis'ten Bir Portre: Ziyaeddin Efendi", *II. Uluslararası Ahlat-Avrasya Bilim, Kültür ve Sanat Sempozyumu, 25-27 Eylül 2013 Ahlat-Bitlis*, İstanbul, s. 347-356.
-(2004), *Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunda Bitlis ve Çevresinde İz Bırakanlar*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- KINROSS, Lord (2007), *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, Çeviren: Necdet Sander, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- KOCATÜRK, Utkan, (2007), *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Osmanlı Belgelerinde Millî Mücadele ve Mustafa Kemal Atatürk*, (2007), Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- ÖĞÜN, Tuncay (1999), *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- SABİS, Ali İhsan, (1951), *Harp Hatıralarım II*, Ankara: Güneş Matbaası.
- SANDERS, Liman von, (2010), *Türkiye'de Beş Sene*, Yayına Hazırlayan: Muzaffer Albayrak, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- SÜSLÜ, Azmi-Mustafa Balcıoğlu, (1999), *Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan (1944), *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, Ankara: Berkalp Kitabevi.
- TEZER, Şükrü (1972), *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ÜRKMEZ, Naim, "Ermenilerin Kontrol Noktası: İskenderun Limanı" *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/5 Spring 2013, p.901-917, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8020>, ANKARA-TURKEY
- YÜCEER, Nasır, (2002), *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi.
- ZİYAÜDDİN Efendi, (1982), *Mektubat*, Yayına Hazırlayan: Hasip Seven, İstanbul.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

EKLER:

Ek: 1) 16'ncı Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa.

Ek: 2) Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'e girerken, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Ek :3) Mirliva Mustafa Kemal Paşa, Bitlis'te görev yapan askerlerle, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ek: 4) Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’te bulunan orduyu teftiş ederken, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Ek: 5) Mustafa Kemal Paşa, Bitlis’te asker ve halkla beraber, (BCA, 490.01.1198.199.1.)

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KARDAŞ, A., Birinci Dünya Savaşı Dönemi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis'teki Faaliyetleri, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 229-244, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8232>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SÜLEYMAN ŞAH TÜRBEŞİ'NİN TAŞINMASI SORUNU*

*Yakup KAYA***

*Görkem Ozan ÖZALP****

ÖZET

Hem Osmanlı zamanında hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde devlet adamları nezdinde Caber Kalesi'nde bulunan Türk mezarının Süleyman Şah'a ait olduğu kabul görmüştür. Her iki dönemde de türbenin bakımı, onarımı ve gelecek nesillere aktarımı konusunda büyük bir özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Süleyman Şah'ın kabri üzerine ilk defa Sultan II. Abdülhamit devrinde bir türbe inşa edilmiş ve Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren de türbe bir karakol binası ile tahkim edilerek güvenli hale getirilmiştir. Süleyman Şah'ın kabrinin bulunduğu türbe ve türbenin etrafındaki belirli bir toprak parçası, 1921 Ankara Antlaşması'nın 9. maddesine istinaden yeni Türk devletinin kendi sınırları dışındaki tek toprağı olarak kabul edilmiştir. Bu toprak parçasının Türkiye'ye ait olduğu gerçeği daha sonra Ankara Antlaşması esas alınmak kaydıyla Lozan Barış Antlaşması'nda teyit edilmiş, ayrıca Türkiye ile Fransa ve Suriye Arap Cumhuriyeti arasında yapılan ikili antlaşmalara dayanarak bu hukuki durum sürdürülmüştür. Günümüzde de Süleyman Şah türbesi ve türbenin etrafındaki bahsi geçen toprak parçası uluslararası hukuk bakımından Türkiye'nin bir eksklavı olarak kabul edilmektedir. Türbe ve türbenin etrafındaki belirli bir toprak parçası birtakım güvenlik gerekçeleriyle üç defa yer değiştirmiştir. İlk olarak 1939 yılında, daha sonra Suriye Arap Cumhuriyeti'nin Tabka Barajını inşa etmesi üzerine ikinci defa 1975'te ve nihayet Suriye'deki iç savaş koşullarının da etkisiyle artan tehdit ve tehlikelere karşı Türk hükümetinin stratejik bir kararıyla üçüncü defa 2015'te yer değiştirmiştir. Bu makalede Cumhuriyet döneminde türbenin taşınması ile ilgili yaşanan gelişmeler, özellikle arşiv belgelerinden ve resmi kaynaklardan faydalanılarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Şah Türbesi, Caber Kalesi, Türk Mezarı, Ankara Antlaşması, Türk Eksklavı

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi/ SBBF Tarih Bölümü, El-mek: yakupkaya79@gmail.com

*** Araştırmacı Yazar

ISSUE OF RELOCATION OF SÜLEYMAN SHAH TOMB IN THE REPUBLICAN PERIOD

STRUCTURED ABSTRACT

It is obvious importance and sensitivity of the issue that Suleiman Shah Tomb which has been known as the Turkish Grave for ages and a portion land at this region has belonged to Turks since Seljuks, the Ottoman state and until finally Turkish Republican Era.

The efforts in the historic process of dealing with new Turkish state to gain a particular piece of land where the tomb of Suleiman Shah was situated in the Ja'ber Castle reveals a significant harmony with understanding and spirit of The National Pact. Releasing the tomb of Suleyman Shah situated in the Ja'ber Castle as land of Turkey, hoisting of the Turkish flag on the tomb and protecting the tomb by Turkish soldiers has been confirmed exactly with reference to defining the borders of Turkey and in Article 3 of the relevant sections of the currently applicable Treaty of Lausanne's soil Matters adopted with reference to the Ankara Agreement. Despite Article 8 of the Treaty of Ankara which is resolving the border issue between Turkey and Syria emphasis on the Treaty of Lausanne, in fact It is understood that all substances of the Ankara Agreement were adopted by the Commission in Lausanne. Then, despite a limitations of the Border Commission to determine the Turkey-Syria borders as fully and clearly be established, this Commission has not reached an expected result.

Finally, ' Friendship and Good Neighbourhood Agreement between Turkey and France' signed in Ankara on 30 May 1926, thereby on border issues were largely resolved. The right to property and the sovereignty of the tomb of Suleiman Shah was given to Turkey in accordance with the relevant provisions of the Treaty of Lausanne (Reaffirming the Ankara Agreement). As according to this treaty in the international law has been expressed as Turkey's exclave in piece of land in the Ja'ber region until 1975.

This situation also applies to the Karakozak region which is the second location of the tomb from 1975 to 2015. Because of the tomb has been moved to Syria Eşmesi at third time in 2015, a new agreement between the government of Turkey and Syria is needed to demonstrate clearly and explicitly the right of Turkey's eksklav.

Significant results have emerged from the study of issues relating to the transportation of Suleiman Shah tomb. First of all, light of archival documents in the article have been revealed that first time, tomb of Suleyman Shah was tried to be built in the period of Sultan Abdülhamit II reign. At the beginning of the 20th Century, there is too limited scientific studies on the region where the tomb of Suleyman Shah is located.

There is some important information in Gertrude Margaret Lowthian Bell's book 'Amurath To Amurath' which is one of the rare studies illuminating to this period. Namely, it was stated that the only one grave in nearby was a Turkish tomb which was a small modern building. The location of the grave was located in the north western part

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

of Ja'ber Castle and on the hill in front of the tower that was resembled a minaret which Arabs named as Neshabah, Bell also noted that this tomb was the only structure in the neighborhood. At the same time Bell mentioned the structure of 'Turkish Tomb' mistakenly attributed to Yavuz Selim instead of Suleyman Shah.

When the article 9 of the 1921 Ankara Agreement was examined, it is understood that the place, where the tomb of Suleyman Shah was located, was pointed to the inside of the castle.

Refik Halit Karay who had been exiled abroad within the scope of One Hundred Fifty Deportation in the early era of the Republican period visited the tomb in the castle and wrote his observations in 1929. Refik Halit Karay have used the following words: "Grave own place today, minaret of Ja'ber Castle is at the top of the grave " in his work.

In this study, according to the available data the following issues can be identified:

The sketch determining the Turkish territory which received from the ATASE Archive which dated 1922 and apparently sent to the delimitation of the Border Commission is showed that Suleiman Shah's tomb is not at the castle, is near the newly constructed police station building outside the castle in the 1938-1939 period.

On the official website of Gendarmerie General Command and in the Suruc District Annual which published by Suruc District Governorate in 1996 are indicated that in 1938, modern station building was built at outside of Ja'ber Castle and a location in front of the castle and a year later in 1939, a proper tomb was made according to the historical importance of the old tomb and property and was transferred next to the police station.

Between 1920 and 1946, with the permission of French mandate, French archaeologists have made a series of excavations in Ja'ber Castle and the results of this study has not been published so far. At the same time restoration work was also carried out in the castle but there was no permission by the Turkish Government for this excavations. According to Turkey's 1922 sketch, the fact emerges that a place outside the castle was accepted in Turkish territory. Accordingly, It is likely that ancient tomb was moved from the castle to a new tomb structure in the 1938-1939 period. The transport which emphasized by the gendarmerie records may have occurred in 1939. Even if we assume that not such, tomb inside the castle also may be moved at a later date between the years 1922 and 1939.

But 'Friendship and Good Neighbourhood Agreement' which signed in Ankara on 30 May 1926 determined with details clarification of the Turkey-Syria borders and the application format of certain provisions of 1921 Ankara Agreement , and also brought the new provisions.

According to the provision related to Ja'ber Castle of the Ankara Agreement was stated that Suleyman Shah's tomb was in the castle. The surface area, where Ja'bar castle was located, was approximately 54,000 square meters. Piece of land in the Ja'bar owned by Turkey is 8797 square meters. There is no clear and explicit documents, when

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

and which agreement or protocol determined this 8797 square meters. The sketch with 1936 date drawn by the Ministry of Public Works is emphasized piece of land which is 8797-square-meters. Hence on the period between the years 1921-1936, the possibilities of these both moving to new premises outside the castle of Suleyman Shah tomb and also a secret protocol was made between France and Turkey related to 8797 square meters field of Turkey which is the mentioned tomb around are possible.

It is understood that the police station which was made by the Turkish Government in the 1938-1939 period and structure of new tomb are not in the same plan with tomb which was built in Period of Abdulhamit. Regarding this, in the article, the difference of the position and plans between tomb plan at the period of Abdülhamit II and picture of the new tomb which was made in the 1938-1939 period were clearly demonstrated.

Due to the threats of Tabqa Dam waters, in 1975, tomb has moved into second place in the Karakozak in accordance with an agreement was made by Syria and Turkish administrators.

In 21 February 2015 , with a strategic decision taken by the Turkish Government, tomb was moved to Syria Eşmesi which is quite close the border of Turkey.

Key Words: Suleyman Shah Tomb, Ja'ber Castle, The Turkish Grave, Ankara Agreement, Turkey's Exclave

Giriş

Selçuklulardan Osmanlılara ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti'ne değin geçen zaman diliminde bugünkü Suriye coğrafyasında bir Türk toprağı olarak kalan ve bu niteliğini sürdüren Süleyman Şah Türbesi ve türbenin etrafındaki belirli bir toprak parçası Türkiye'nin kendi sınırları dışındaki bir eksklavı olarak varlığını muhafaza etmektedir. Türbede yatan kişinin Süleyman Şah olup olmadığı, Süleyman Şah'ın yanında yatan iki kişinin kimler olduğu, Süleyman Şah'ın kim olduğu ve öneminin nereden kaynaklandığı soruları bugün dahi tarihçiler ve araştırmacılar arasında tartışma konusu olmaya devam etmektedir. Bu tartışmalar bir yana gerek Osmanlı Devleti gerekse de Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki türbeye yönelik gösterilen özel önem ve ihtimam, türbenin bir ecdat mirası olarak kabul edildiğinin bariz bir göstergesidir. Diğer yandan Osmanlı arşiv vesikaları incelendiğinde¹ özellikle Abdülhamit dönemindeki belgelerde Caber Kalesi'nde yatmakta olan kişinin Süleyman Şah olduğu vurgulanmakta ve Süleyman Şah'ın da Osmanlı Devleti'nin kurucusu Osman Bey'in dedesi olduğu kabul edilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de bu kadim Türk toprağı ve mezarı aynı mantalite çerçevesinde değerlendirilmekte ve devlet politikası da bu minvalde şekillendirilmektedir.

Süleyman Şah Türbesi'nin ve türbeye mücavir bir kısım toprağın statüsü meselesi Milli Mücadele sürecinde 20 Ekim 1921 tarihinde Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması'nda gündeme

1 Özellikle Sultan II. Abdülhamit dönemine ait belgelerde Caber Kalesi'nde kain veya medfun Süleyman Şah hazretlerinden ve onun merkadinden(kabrinden) bahsedilmektedir. Bu çerçevede şu belgelere bkz. BOA, YPRK. SGE, 9.110.002. 001., BOA, İ. DH. 849. 068137. 002. 001., BOA, İ. DH. 924. 73.248. 001. 001., BOA, İ. DH. 924. 732.48. 001. 001.002., BOA, İ. DH. 849. 068137. 001. 001., BOA, İ. DH. 924. 73248. 004. 001., BOA, BEO. 38210. 286560. 003. 001. Bu belgelerin ayrıntılı tahlili için ayrıca bkz. Yakup Kaya, Gökem Ozan Özalp, Süleyman Şah Türbesi/Bir Vatan Toprağı, Ankara: Atlas Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2015, s. 47-52.

getirilmiş ve bu antlaşmanın 9. maddesinde Caber Kalesi'nde yatmakta olan Süleyman Şah'ın kabrinin bulunduğu türbenin Türkiye'nin hâkimiyetinde olduğu, türbeye bir Türk bayrağı çekilebileceği ve ayrıca türbenin Türk muhafızlar tarafından korunabileceği belirtilmiştir².

Lozan Antlaşması'nın birinci bölümünün 'Topraklarla İlgili Hükümler' kısmının 3. maddesinde 1921 tarihli Ankara Antlaşması esas alınarak Türkiye ile Suriye arasındaki sınır meselelerinin çözülmesi kararlaştırılmıştır. Lozan Barış Antlaşması görüşmeleri sürerken Fransızların Ankara Antlaşması'nın 9. Maddesinde Türk Hükümeti'ne tanıdığı haklar İngiliz ve Fransız delegeleri arasında gündeme gelmiştir. İngilizlerin Arıburnu'ndaki İngiliz ve Anzak mezarlarının bulunduğu bölgede kurmayı hedefledikleri 'poropertie ve ownership' statüsü için Fransız temsilcisi M. Barrère, İngiliz tarafının taleplerinin Türk heyeti tarafından karşılanması için kendilerinin Ankara Antlaşması'nda Türk Hükümeti'ne tanıdıkları hakların birer örnek teşkil ettiğini ve Türk tarafının İngilizlerin Arıburnu'ndaki taleplerini kabul etmesi gerektiğini dile getirmiştir. Nihayetinde Lozan Antlaşması'nın 129. Maddesine göre Arıburnu'nda İngiliz yönetimine burada bulunan Anzak ve İngiliz mezarlarının tanzimi ve bakımı bağlamında çeşitli ayrıcalıklar tanınmış ve böylece İngilizler Arıburnu'nda mülkiyet hakkı olarak değerlendirilmese bile mezarlarla ilgili bir nevi özel kullanım hakkı elde etmiştir³. Buradan da açık bir şekilde anlaşıldığı üzere Lozan Antlaşması, Ankara Antlaşması'nın sadece sınırlarla ilgili 8. Maddesini değil 9. Maddesi de dahil olmak üzere bütün maddelerini Türkiye ile Suriye arasındaki meselelerin halledilmesi çerçevesindeki temel referans noktası olarak kabul etmiştir.

Önce Caber Kalesi civarında bulunan ve daha sonra Karakozak'a taşınan Süleyman Şah Türbesi ve türbe civarındaki 8797 metrekaarelik toprak parçası başlangıçta Türkiye ile Fransa, sonra da Türkiye ile Suriye Hükümetleri arasındaki ikili antlaşmalar çerçevesinde düzenlenmiştir. 2015'te ise Suriye'deki iç savaş sonucunda Karakozak mevkiinde güvenlik zafiyetinin artması üzerine Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti aldığı stratejik bir kararla türbenin Suriye Eşmesi'ne taşınmasına karar vermiştir. Bu makalede 1921'den günümüze değin türbenin üç defa yer değiştirmesi belgeler etrafında enikonu değerlendirilecektir.

1- Süleyman Şah Türbesi'nin Birinci Defa Taşınması

Osmanlı Devleti zamanında II. Abdülhamit dönemi öncesinde ve sonrasında mezarın bir yer değiştirmesi söz konusu değildir. II. Abdülhamit döneminde Süleyman Şah'ın mezarına bir türbenin yaptırılması için harekete geçilmiş ve miladi 1892 yılında Süleyman Şah'ın mezarı üzerine ilk defa bir türbe inşa edilmiştir. Mezarla birlikte türbenin yeri çeşitli konjonktürel ihtiyaçlara binaen Cumhuriyet döneminde üç ayrı dönemde yer değiştirmiştir. Bu konu çeşitli belgelerle enikonu aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Aşağıdaki iki fotoğraf 20. yüzyılın hemen başlarında oryantalist G. L. Bell tarafından çekilmiştir. Fotoğraflara Bell'in arşivinden ulaşılmıştır. Bu fotoğraflarda Caber Kalesi'nin dışında herhangi bir türbe binası bulunmamaktadır. Bell eserinde türbenin kale içerisindeki yapısından da söz etmektedir (Bell, 1911, s. f49). 1939'dan sonraki kalenin aynı cephesine ait fotoğraflarda ise yeni bir türbe binasının kalenin dışında inşa edildiği gözlenmektedir.

2 CMD. 1556, Turkey No. 2(1921), Ayrıca bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 103. İnikat, C. XIV, s. 26.

3 NA, CAB/24/164, p. 97-99, Bu konuda ayrıntılı değerlendirme için ayrıca bkz. Kaya, Özalp, a.g.e., s. 72-73.

Resim-1⁴

4 Bell'in arşivinden alınmıştır. Bkz. <http://www.gerty.ncl.ac.uk/>.

Resim-2⁵

ATASE Arşivi'nde bulunan Caber Kalesi'ndeki Türk karakol binasının hemen karşısına Fransız mandasındaki Suriye Devleti'nce bir karakol binası yapılmak istendiğine dair 09/01/1937 tarihinde Gümrükler Muhafaza Genel Komutanlığı tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na gönderilen Suriye haberleri hakkındaki resmi yazıda, "Suriye Hükümeti'nin güney sınırlarımız üzerinde bulunan muhafaza karakollarımıza mütenazır olmak üzere birer karakol açılmasına karar verdikleri, karakol binalarının yerlerini tesbit için bir heyetin çalıştırılmakta olduğu, güney sınırlarımız karşısındaki Suriye köylerine Fransızlar tarafından silah dağıtıldığı, silah tevzii evvela köylerde mevcut silâhlar gizliden toplanmış, sonradan yine gizli tutulmak suretiyle dağıtılmış olduğu, Suriye'nin (Hep) kazasının içinde Vatanilerden teşekkül eden iki yüz asker mevcut olup başlarında (Abdulkadir Hamut) adında birinin bulunduğu, bir hafta evvel bir Fransız Piyade alayının İskenderun havalisine sevk edildiği, İskenderun körfezine bir Fransız zırhlısının gelmiş olduğu haber alınmıştır. Derin saygılarımla arz ederim.

Dahiliye Vekilliğine ve Genelkurmay Başkanlığına arz edilmiştir⁶." denilmiştir.

1938 yılına gelindiğinde Süleyman Şah Türbesi'nin bulunduğu bölgeye yönelik çeşitli tehditler belirmeye başlamıştır. Bu meyandaki tehdit unsurları arasında bölgede bulunan bazı Arap aşiretlerinin Fransızlar tarafından Türkiye'ye karşı kıskırtılması, Fransızların Süleyman Şah Türbesi'nin hemen karşısına bir karakol binası inşa etmeye çalışmaları, Fransız mandasındaki Suriye Arap yönetiminin Türkiye'ye karşı takındığı siyasi tavır ve o günlerde türbeyi koruyan Türk

5 Bell'in arşivinden alınmıştır. Bkz. <http://www.gerty.ncl.ac.uk/>.

6 ATASE, İDH. 7-047-1.

askerlerine yönelik taciz ateşlerinin sıklaşması gösterilebilir. İşte sayılan bu temel saikler çerçevesinde Türk Hükümeti gerekli tedbirleri alarak girişimde bulunmuştur.

Öncesinde kerpiçten bir bina olduğu bilinen karakol binasının ve Süleyman Şah Türbesi'nin 1936 yılında tamir ve inşası gündeme gelmiştir. Karakol inşaatı ve türbenin tamirati için 6406 lira harcanacağı tahmin edilmiştir. Yapılacak inşaat için gerekli olan hazırlıklar yapılmış; ancak tamirat o yıl yapılamamıştır (Bayındırlık, 1936, s. 55).

Sonraki yıl 23.06.1937 tarihinde Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan kararnâme ile karakol binası için 8000 liralık döviz müsaadesine izin verilmiştir. Kararnamede, *“Suriye toprağında bulunan Caber Kalesi'nde yaptırılacak karakol binası için 8,000 liralık döviz müsaadesi verilmesi ve bu dövizin 1937 döviz cetvellerine devairin müteferrik ve gayri melhuz ihtiyaçları fashna konulan 100,000 liralık tahsisattan Nafia Vekaleti emrine münakale sureti temini; Nafia Vekilliğinin isteğine atfen Maliye Vekilliğinin 19.05.1937 tarih ve 54243/8914 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 23.06.1937 tarihli toplantısında onanmıştır⁷.”*denmektedir.

Süleyman Şah Türbesi'nin muhafaza edilebilmesi ve daha modern bir karakol inşası için önce bu bölgede “30 Mayıs 1938 tarihinde bir karakol binası yapılmış ve eski türbenin tamiri imkansız hale geldiğinden tarihi önemi ve özelliği ile mütenasip olarak 1939 yılında da karakolun yanında bir türbe inşa ettirilerek mezar buraya nakledilmiştir⁸.”

“Bu kararname'nin çıkarılmasından sonra karakol binası yapılarak 30 Mayıs 1938'de hizmete açılmıştır. Ayrıca eski türbe tamir edilemez hale geldiği için yeni yapılan karakol binasının yanına yeni bir türbe yapılarak mezar buraya nakledilmiştir (Özkan, s. 205).”

Karakol binasının yapımında Halep Konsolosu Selim Feyzi Günen'in birçok katkısı olmuştur. Karakol için Jandarma Genel Komutanlığı tarafından 7158 lira 81 kuruş para tahsis edilmiştir. Bu paranın 5500 lirası ile binalar tamamlanmış, kalan 1600 lira ile de mevcut kuyunun tamiri yapılmış ve bir kısım yerler de ağaçlandırılmıştır (Bayındırlık, 1938, s. 55-59).

Resim-3 (Yund, 1970, s. 23) Süleyman Şah Türbesi'ndeki Türk jandarma Karakolundan Bir Görünüm

Yapılan karakol binasının dışarıdan görünümü yukarıdadır. Nöbetçi askerlerin barınması için yapılan karakol binası tel örgü içindedir. Binanın ortasında, Süleyman Şah Jandarma Karakolu

7 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 76. 58. 17.

8 Bu önemli bilgi için bkz. 96' Suruç İlçe Yıllığı, Şanlıurfa: Suruç Kaymakamlığı Yayınları, 1996, s. 38. 1939'da modern karakolun yanına yeni bir türbenin yapıldığına ve mezarın buraya taşındığına dair diğer önemli bir bilgi için bkz. https://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.html, 10.02.2015.

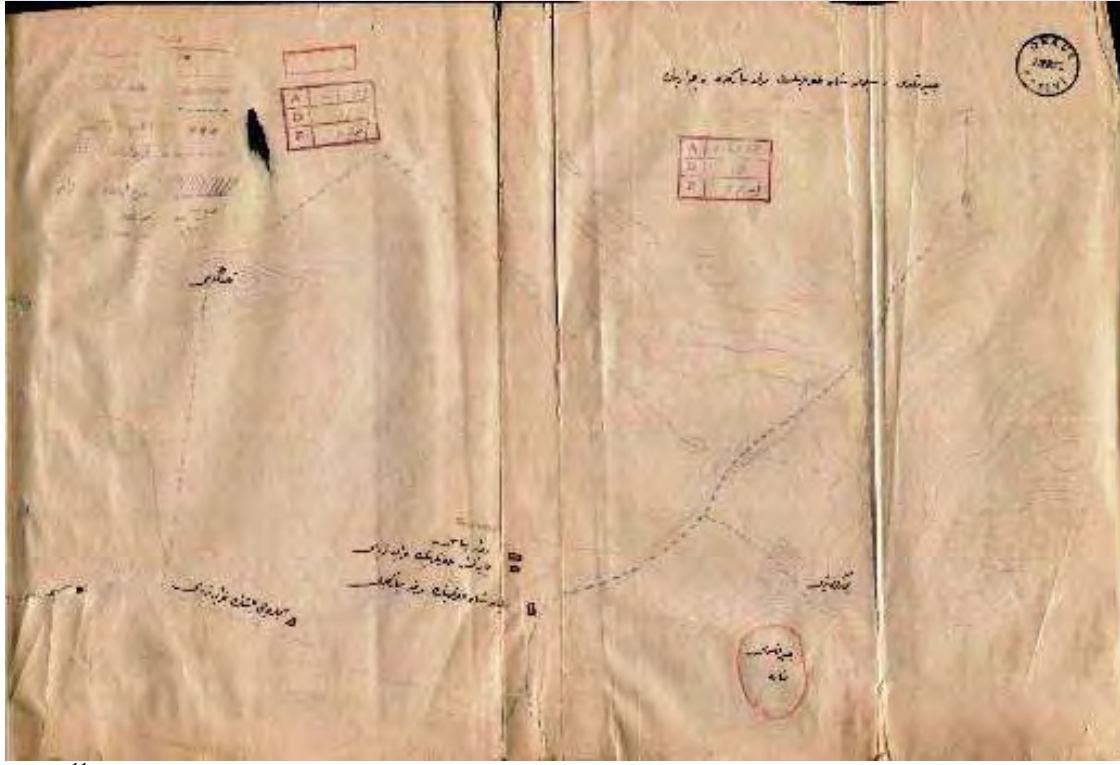
diye yazılıdır. Üzerinde Türk bayrağı bulunan bina, kiremitli olup, çevrenin en güzel yapısıdır. Duvarlar badanalanmıştır. Tel örgü içindeki bir kuyudan su ihtiyacı sağlanır. Su yetmezse, Fırat'tan da faydalanılır. Karakol binasının içi, bir batarya ile elektrik sağlanarak aydınlatılır (Yund, 1970, s. 24).

Resim-4⁹Resim-5¹⁰

9 1938'de Türk Hükümeti tarafından yaptırılan yeni karakol binasının ve 1939'da yanına inşa edilen Süleyman Şah türbesinin Menderes döneminde restore edilmesinden sonraki görünümü için bkz.

https://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.html.

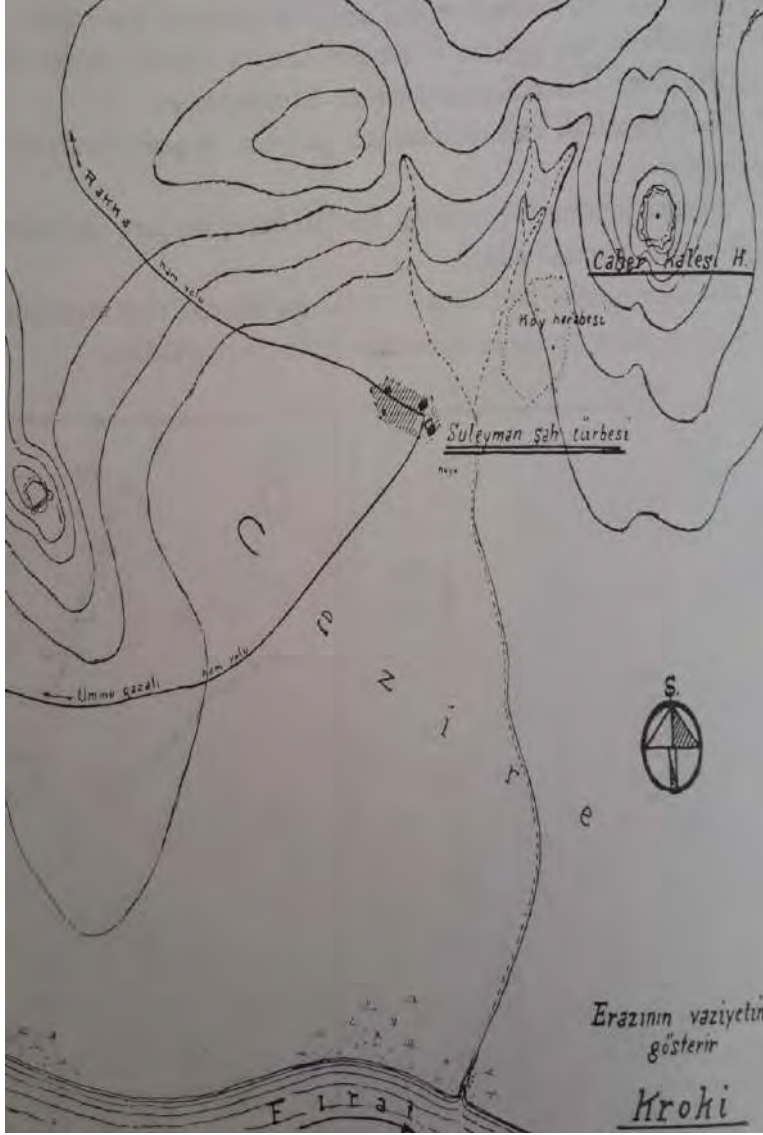
10 1938-1939 sürecinde inşa edilen Süleyman Şah türbesinin yakından bir görünümü için bkz. Yund, a.g.m., s. 23.

Kroki-1¹¹

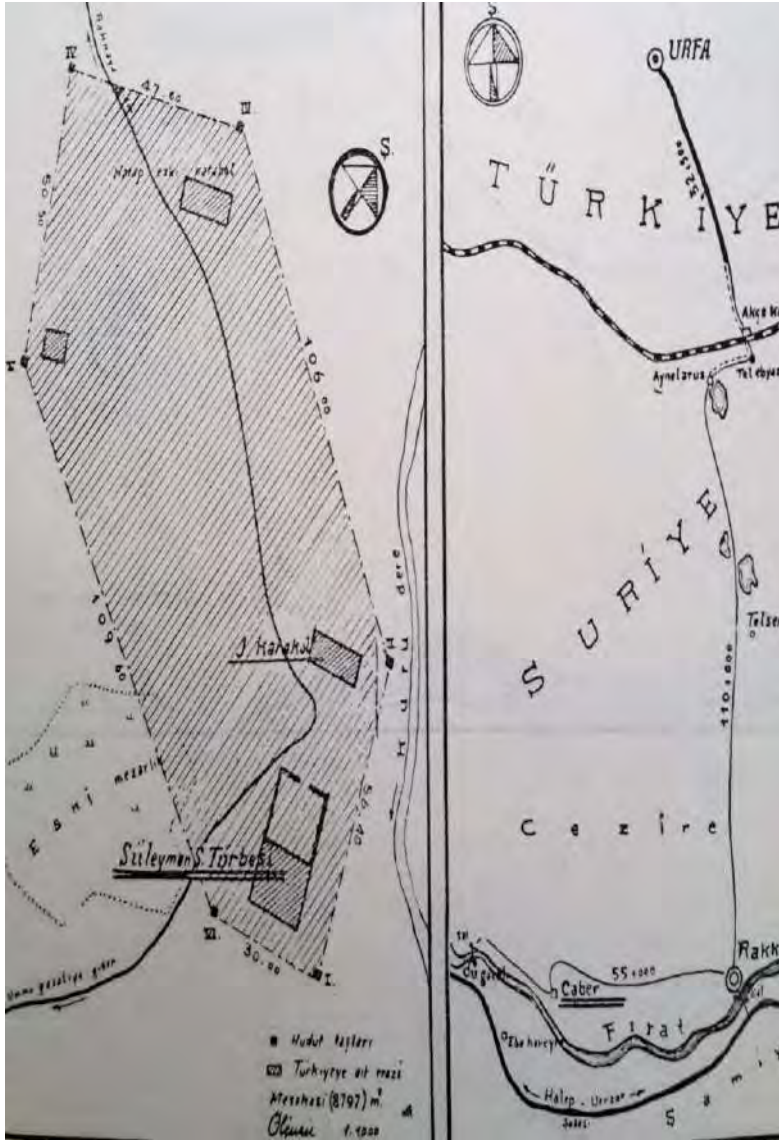
Yukarıda yer alan ‘Kroki-1’ ATASE arşivinden elde edilmiştir ve kroki 1922 yılına yani Ankara Antlaşması’nın imzalanması sonrasındaki bir tarihe aittir. Bu krokide Türkiye’ye ait yerler kırmızı ile işaretlenmiştir. Bu kroki 1921 tarihli Ankara Antlaşması’na göre Türkiye ile Fransa hükümetleri arasında nihai olarak belirlenecek olan Türkiye-Suriye sınırlarını kesinleştirmek üzere oluşturulan ‘Tahdit-i Hudut Komisyonu’na’ gönderilmiştir. Bu tarihlerde Süleyman Şah’ın türbesi Ca’berKalesi’nin müstemilatında olduğuna göre bu kroki türbenin kale dışına taşınmasını da içeren bir taslağı ortaya koymaktadır. Krokiye göre Süleyman Şah hazretlerinin merkad-i(kabir) mübareklerinin yanı sıra bir Zavar Binası¹², Bayrakdar ve Seccâdecibaşı hazretlerinin harap türbeleri bulunmaktadır. Osmanlı belgelerinin hiçbirinde Süleyman Şah hazretlerinin kabri yanında ikinci ve üçüncü bir kabirden bahsedilmemektedir. ATASE’deki bu belgede yer alan krokide kırmızı ile işaretli kişilerin kabirlerinin, 1938-1939 sürecinde Süleyman Şah hazretlerinin kabrinin yanına taşınmaları kuvvetle muhtemeldir.

¹¹ Bu belge için bkz. ATASE, İSH. 630-15aa.

¹² Hayvanların beslendiği ve barındırıldığı bir mekan.

Kroki-2¹³

13 1936 yılında Bayındırlık Bakanlığı'nın Caber Kalesi civarı ile Süleyman Şah Türbesi'nin ve karakolun yeni yerini gösteren krokisi için bkz. Bayındırlık İşleri Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 8, T.C Bayındırlık Bakanlığı Yayını, İkincikanun(Ocak) 1936, 56.

Kroki-3¹⁴

1930'lu yılların sonlarında ve özellikle Hatay sorununun yoğun olarak gündemde olduğu zamanlarda Caber Kalesi karakolu önemli bir yere sahip olmuştur. Fransızların bölge üzerinde devam eden emelleri çerçevesinde Suriye'deki birçok aşireti Türkiye'ye karşı kışkırtma eğiliminin yaşandığı süreçte, Caber Kalesi'ndeki karakol Türkiye'nin istihbarat toplayabildiği bir nokta olmuştur. Urfa Valisi K. Demirer imzalı Dâhiliye Vekâleti'ne gönderilen 8.6.1938 günü ve Em.15/115 sayılı şifreye ek yazıda böyle bir olaya değinilmiş ve şöyle bir bilgi verilmiştir:

“1 - İskenderun ve Antakya'dan Halep ve Şam'a kaçan Ermenilerin ailelerini bırakıp tekrar döndükleri ve kiliselerde toplantı yaparak suikast için konuşmakta oldukları,

14 1936 yılında Bayındırlık Bakanlığı'nın Caber Kalesi civarı ile Süleyman Şah Türbesi'nin ve karakolun yeni yerini gösteren krokisi için bkz. Bayındırlık İşleri Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 8, T.C Bayındırlık Bakanlığı Yayını, İkincikanun(Ocak) 1936, s. 57.

2- Antakya ve Kırıkhan'dan her gün Ermeni ailelerinin ve muhalif olanların Halep'e taşındıkları, Kırıkhan'daki Milis süvarisinin, ailelerini Halep'e nakletmekte oldukları,

3 – Halilsikke karakolumuzun cenubundaki Zeytinlik köyüne 6 Haziran 1938 günü 30 milis ve 7 haziran günü Kasnebi'nin cenubundaki Dersivan köyüne de 20 süvari jandarma ile bir Subayın geldiği,

4 - Amude'deki gayrı Müslimlerin El-cezire hakkında müzakere yapmak üzere 6.Haziran 1938 günü içtima yaptıkları ve bu içtima Derbesiye'den partizanlara mensup bir kaç kişi iştirak ettiği, Gümrük Muhafaza Alay Komutanlığından,

5 - Arap pınar mıntıkasında Şemsettin köyün de oturan Şeyh Şevvah'ın kardeşi Napfın, tahminen 15 gün evvel Caber kale karakoluna gelmiş ve türbeyi ziyaret ettikten sonra erlerimizle hasbıhalde bulunmuş ve Türkiye lehindeki hissiyatını izhar eylemekle beraber Suriye dahilinde Fransız amâline hizmet eden aşiretlere karşı hareket edebileceğini ve bu hareketi Şam'a kadar götürebileceğini, tüfenk, cephane ve saire gibi malzeme istediğini, Ancak,Türkiye'ye iltica zaruretinde kalırsa kabulünü dilemekte olduğunu söylemiş ve arzusu 30.5.1938 gününde Ca'berkale karakolunun açılma törenini yapan Halep Konsolosumuza iblâğ edilmiş ve Konsolosunuzun daveti üzerine 5.6.1938; gününde otomobille Halep'e gittiği Vilâyet Jandarma Komutanlığından bildirilmiş ve incelenmesi için Emniyet i Müfettişliğine yazılmış olduğu arz.

6 — Dâhiliye Vekâletine, Genelkurmay Başkanlığına, Birinci U. Müfettişliğe arz edilmiş, ma'lûmâten Vilâyet Jandarma Komutanlığına yazılmıştır¹⁵

2- Türbenin İkinci Defa Taşınması

Suriye Hükümeti 1966 yılında Fırat nehri üzerine bir baraj yapmaya karar vermiştir. 1973 yılına gelindiğinde Suriye Hükümeti, barajın su toplamasıyla beraber Caber Kalesi'nin sular altında kalacağını ileri sürerek türbenin yerinin değiştirilmesi isteğiyle Türkiye'ye bir nota vermiştir. Türkiye de Suriye'ye bir nota ile karşılık vermiş ve Keban Barajı'nı kapatmıştır. Karşılıklı bu restleşmelerden sonra yapılacak olan Tabka Barajı'nın yapımı sonrasında sular altında kalacak olan Süleyman Şah Türbesi'nin nakledilmesi için bir ekip görevlendirilmesine karar verilmiştir.

Böylece türbenin nakledileceği yeni yerin tespiti için incelemelerde bulunmak ve Suriye makamları ile görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye Hükümeti'ni temsil etmek için bir heyet oluşturulmuştur. Bu heyette Dışişleri Bakanlığı Emlak Dairesi Reisi Osman Başman'ın başkanlığında Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü Plan ve Proje Daire Başkan Yardımcısı Hurşit Takman, Mardin 22. Seyyar Jandarma Tugay Komutanlığı Kurmay Başkanı Kurmay Albay Ragıp Sivrel ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü Etüd ve Plan Dairesi Teknik Müşaviri Zekai Günrül'den oluşan heyetin Suriye'ye gönderilmesine, görüşmeler sonunda hazırlanacak belgelerin Heyet Başkanı Osman Başman tarafından parafe edilmesine ve bu belgelerin hükümetin olurunun alınması sonrasında Şam Büyükelçisi Fahir Alaçam tarafından imzalanmasına karar verilmiştir. 27.03.1974 tarihinde bununla ilgili hükümet tarafından bir Kararnâme çıkarılmıştır¹⁶.

Daha sonra Türkiye Hükümeti heyette bazı değişiklikler yapmış, Jandarma Genel komutanlığı Mardin 22. Seyyar Jandarma Tugay Komutanlığı Kurmay Başkanı Albay Ragıp Sivrel'in yerine Jandarma Genel Komutanlığı İstihbarat Hudut Kaçak Şube Müdürü Jandarma Albay Necabettin Ergenekon'u görevlendirmişti¹⁷. Bayındırlık Bakanlığı Yapı İşleri Genel Müdürlüğü Plan ve Proje Dairesi Başkan Yardımcısı Hurşit Takman'ın yerine aynı Bakanlığın

15 ATASE, İDH. 8-005-1, ATASE, İDH.8-005-2.

16 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 297. 27. 11.

17 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 305. 76. 6.

Yapı İşleri Genel Müdürlüğü Ankara 5. Bölge Müdürlüğünden Edip Onat'ın görevlendirmesine karar vermişti¹⁸. Yapılan görüşmelerin sonucunda Maliye Bakanlığı tarafından Bayındırlık Bakanlığının 4,000,000 lira keşif bedeli üzerinden Suriye'de yaptırılacak olan Süleyman Şah Türbesi inşaatının Suriye ile yapılan ikili anlaşmaya dayanan gizli yön ve askeri niteliği dolayısıyla 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanununun 46. maddesinin K fıkrası olan “Askeri zaruretler dolayısıyla gizli tutulması lazım gelen şeyler” uyarınca yaptırılmasının gerekli olduğu bildirilmişti. Bu hususta Maliye Bakanlığının Bakanlar Kurulunda alınacak karar hakkındaki mütalaası sorulmuştu. Maliye Bakanlığı, Bakanlar Kurulunda karar almak şartıyla türbe ihalesinin pazarlıkla yaptırılmasında herhangi bir mahzur görmediğini bildirmişti¹⁹. Bunun üzerine Bayındırlık Bakanlığı Başbakanlıktan, Maliye Bakanlığından aldığı cevap ile yapılacak işin pazarlıkla yaptırılması konusunda gerekli kararın çıkması için izin istemişti²⁰. 03.09.1974 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk imzalı kararname ile türbenin ihalesi için Bakanlar Kurulu tarafından gerekli izin verilmiştir²¹.

Türkiye ile Suriye Hükümetlerinin temsilcileri Ankara ve Şam'da türbenin yeni yerinin neresi olacağı konusunda bir dizi görüşmede bulunmuş ve iki taraf arasında aşağıdaki anlaşma imzalanmıştır. Anlaşmada şu maddeler yer almaktadır:

“a. Türbe, müstemilatı ile birlikte Karakozak köyü yakınındaki yere nakledilecek,

b. Barajın kenarında, türbenin bu günkü mevkiine mümkün olan en yakın yerde mermerden bir kitabe dikilecek,

c. Türbenin bugünkü yerini tespit etmek maksadıyla, göl üstüne bir şamandıra konacaktır²².”

Sonuçta bu antlaşmaya istinaden bölgede bir araştırma yapan Bayındırlık Bakanlığı uzmanları, türbenin yine Fırat Nehri üzerinde bir yarımadaı andıran ve Karakozak Köyü sınırları içerisinde bulunan 10.096 metrekairelik ve Şanlıurfa'ya uzaklığı 30 kilometre olan bölgeye inşa edilmesine karar vermişlerdi. Dışişleri Bakanlığının da talebiyle yeniden yapılacak olan Süleyman Şah Türbesi'nin mimarlığına Mimar Prof. Dr. Ünal Demirarslan görevlendirilmiştir. Suriye yönetimi yapılacak olan türbenin nasıl olacağı konusunda çeşitli şartlar öne sürmüştür. Suriye makamlarına göre yeni yapılacak olan türbenin, eski türbeden daha büyük olmaması istenmekteydi. Türk Dışişleri Bakanlığı ise türbenin hem geleneksel Türk mimari motiflerini taşımasını hem de modern bir görünümde olmasını istemişti. Aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı Mimar Prof. Dr. Ünal Demirarslan'dan özel bir istekte bulunmuştu. O dönemlerde de türbede nöbet bekleyen nöbetçi Türk askerlerine dışarıdan taciz ateşleri yapılmaktaydı. Bu nedenle Dışişleri Bakanlığı türbenin önünde 24 saat nöbet tutan askerlerin nöbet yerlerinin içe dönük olmasını istemişlerdi. Yapılacak olan türbenin, karakolun ve türbedarın kalacağı lojmanın Türkiye açısından çok önemli olması nedeniyle, yaklaşık 4 ay içerisinde ve 20 kadar Türk işçisinin çalışmalarıyla karakol, türbe ve lojman hızlı bir şekilde inşa edilmişti²³. Türbe bittikten sonra Süleyman Şah ve iki askerinin naaşlarının bulunduğu sandukalar 30 Eylül 1975'te yeni yerlerine taşınmıştı (Özkan, s. 203).

Mimar Prof. Dr. Demirarslan bir röportajında şöyle demiştir: “Süleyman Şah Türbesi'nin Türkiye açısından manevi değeri çok büyük. Benim türbeyi yaptığım yıllarda her ay Türk askeri değişirdi. Türbenin içinde bulunduğu vatan toprağında kullanılan her malzeme Türkiye'den gelirdi.

18 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 302. 58. 8.

19 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4. 3.

20 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4. 2.

21 BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4. 1.

22 https://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.html, 10.02.2015.

23 Bülent GÜNAL / AHT - Fotoğraflar: Sinan BİLGENOĞLU, Suriye'deki Süleyman Şah türbesinin mimarı Habertürk'e konuştu, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/933339-iste-ates-hattindaki-turk-turbesinin-ici>.

Sanırım yine öyledir. Jeneratörle kendi elektriğimizi üretirdik, tüm yiyecek ve içecekler Türkiye'den giderdi. Çöpümüzü bile dışarıya vermez, orada öğütürdük²⁴”. Buradan anlaşılıyor ki yapılan türbe tam anlamıyla kendi içerisinde bağımsız bir yer haline getirilmiş ve türbenin Suriye Devleti ile herhangi bir bağı söz konusu olmamıştır.

1975'te türbenin taşınması esnasında devlet tarafından görevlendirilen ve Diyanet İşleri eski başkanlarından olan Tayyar Altıkulaç anılarında, 1939'da inşa edilen türbeden Süleyman Şah'ın ve yanında yatmakta olan kişilerin kemiklerini bir torbaya koyarak aldıklarını ve türbenin ikinci yeri olan Karakozak'a taşıdıklarını anlatmaktadır. Mezarlara inen bir mahzen kapağını açarak indiklerini anlatan Altıkulaç, kemiklerin içerisinde bulunduğu ahşap tabutların rutubetten çürümeye yüz tuttuğunu da eklemektedir (Altıkulaç, 2012, s. 256-258). Bu anılar, mezarların 1939'da yeni türbeye taşınması esnasında aslına ve tarihi niteliğine sadık kalınarak yeniden oluşturulduğu²⁵ şeklindeki jandarma ve kaymakamlık kayıtlarının ne denli isabetli bir durumu kayıt altına aldıkları gerçeğini ortaya koymaktadır.

Süleyman Şah Türbesi 1975 ile 2015 yılları arasında Karakozak bölgesinde, “Akçakale İlçesinin 10 km. güneyinde, Rakka ile Balis arasında ve Rakka'ya 50 km. mesafede Fırat nehrinin sol sahilindeki Suriye toprakları üzerinde ve Halep'in 130 km. doğusunda, Deyrizor muhafızlığının ise 610 km. kuzeybatısında²⁶” bulunmaktadır.

3- Türbenin Üçüncü Defa Taşınması

21 Şubat 2015 tarihi akşamında 18.30 sularında başlayan ve 22 Şubat 2015 saat 10.12 sularında son bulan TSK tarafından hazırlanan stratejik, operatif ve taktik seviyede yapılan çok yönlü ve derinlikli hareket planlaması ile hava ve kara unsurlarının birlikte gerçekleştirildiği başarılı bir operasyonla Süleyman Şah türbesinin yeri değiştirilmiştir. Şah Fırat Operasyonu olarak isimlendirilen operasyona 9 tank, 57 zırhlı araç, 100 araç ve 572 personel katılmıştır. 21 Şubat 2015 tarihi saat 21.00'de eş zamanlı olarak iki operasyon birden başlatılmıştır. Bu birliklerimiz 22 Şubat 00.30 sularında Süleyman Şah Saygı Karakolu'na ulaşmıştır. Yine saat 21.02'de başka bir tank birliğimizse Eşme civarında yine Suriye topraklarına girerek yakın bir mekanda Süleyman Şah'ın yeni kutsal mekânının tanzimini ve nakli kubûrun gerçekleştirilmesini teminen gerekli toprak parçasını kontrol altına almıştır. Süleyman Şah'ın naaşı ile diğer iki kabir geçici olarak Suriye'de bulunan Eşme köyü sınırları içinde kalan ve güvenlik güçlerimizce koruma altına alınan bu bölgeye taşınmıştır. Başarı ile tamamlanan Şah Fırat Operasyonunda görevli olan kahraman Astsubay Halit Avcı operasyon sırasında elim bir kaza sonucunda şehit olmuştur²⁷.

Operasyonun detayları ile ilgili hükümet temsilcisi ve İstanbul milletvekili Şirin Ünal'ın açıklaması şöyledir: *"Operasyon 21 Şubat Cumartesi günü saat 18.30 sularında başlamıştır. Bu operasyon için bilhassa gece saatleri tercih edilmiştir. Zira, bölgede gerek YPG unsurları gerekse IŞİD unsurlarının gece saatlerinde harekât kabiliyetlerinin daha az oluşu göz önünde bulundurulmuştur. Öncesinde Türk Silahlı Kuvvetleri insansız hava araçları, termal kameralar ve bazı özel teçhizat ile bir dizi operasyonlar düzenlenmiştir. 18.30 sularında Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolunda bulunan bölgeden bir tim Genelkurmay Başkanlığımızın Görüntü İzleme Merkezine görüntü aktarmaya başlamıştır. Karargâhta Silahlı Kuvvetler Komuta Harekât Merkezi içinde bir operasyon merkezi oluşturulmuş ve buradan bu görüntüler takip edilmeye başlanmıştır. Operasyonun sevk ve idaresini buradan Sayın Başbakanımız bizzat kendisi takip etmiş ve yönetmiştir. Şanlıurfa'da bulunan 20. Zırhlı Tugay Komutanlığından çıkan Süleyman Şah*

24 “Türkiye'nin sınır dışındaki tek vatan toprağı: Süleyman Şah!", www.haberturk.com, 01.03.2015.

25 1975'te türbenin ikinci yerine yani Karakozak'a taşınması esnasında Diyanet İşleri Başkanlığı adına görevli olan Tayyar Altıkulaç'ın anılarında da bu görüş yinelenmekte ve teyit edilmektedir.

26 https://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.html, 10.02.2015.

27 http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=37904.

operasyonunun birlikleri Suruç ilçesindeki Mürşitpınar Sınır Kapısı'ndan saat 21.00'de çıkış yapmışlardır. Tank ve zırhlı personel taşıyıcılarının da aralarında bulunduğu yaklaşık 100 araç ve özel birlikler Halep'in Münbiç ilçesine bağlı Karakozak köyü yakınlarındaki 10 dönümlük bir arazide bulunan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakoluna doğru ilerleyişe geçmişlerdir. Türkiye'den yirmi dört saat izlenen türbeye hareket eden özel birlikler yola çıktığı andan itibaren insansız hava araçlarımız tarafından takibe alınmıştır. İnsansız hava araçlarımızdan elde edilen görüntüler Genelkurmay Başkanlığı Silahlı Kuvvetler Komuta Harekât Merkezinde Sayın Başbakanımız, Millî Savunma Bakanımız, Genelkurmay Başkanımız ve kuvvet komutanlarımız tarafından saniye saniye izlenmiştir. Diyarbakır'dan kalkan F 16 uçaklarımız operasyon sürecince muharebe, hava devriyesi görevleri kapsamında verilecek her türlü görevlere hazır olmak üzere havada hazır beklemişlerdir. Bomba ve füze yüklü savaş uçaklarımız sınır boyunca keşif uçuşu yapmış, askerlerimize tehdit oluşturabilecek her türlü gruplara karşı da kesin olarak vur emri almışlardır. Türkiye sınırında konuşlandırılan Fırtına obüslerinin yönü topçu kalkanı oluşturulmak için bölgeye çevrilmiştir.

Şah Operasyonuna aralarında zırhlı araçların da olduğu yaklaşık 100 aracımız katılmış, Türk Silahlı Kuvvetlerinin seçkin birliklerinin yer aldığı konvoydaki tank sayısı da yaklaşık 40 olarak kaydedilmiştir. İlaveten, operasyonda 572 personelle Suriye'ye giriş yapılmıştır. Operasyon planlanırken tankların ve birliklerin yaklaşık iki saatlik sürede Süleyman Şah'a ulaşması hedeflenmiş ancak IŞİD'in tuzaklaması nedeniyle asfalt yollar kullanılamayınca zırhlı birlikler ve tanklar devreye girmiştir. Fırat Nehri kıyısındaki Süleyman Şah'a çamurlu araziden tanklarımız ulaşıp türbenin güvenliğini sağlamışlardır. Daha önce yeri iki kez değişen türbede yer alan Ertuğrul Gazi'nin babası Süleyman Şah'ın ve 2 askerin naaşları dualar eşliğinde araçlara yüklenmiştir. Naaşlar dâhil türbe içerisindeki kıymetler eserlerin herhangi bir saldırı hâlinde zarar görmemesi için çelik kasalar konulmuş, Süleyman Şah ve 2 askerin naaşları alınarak Türkiye'ye getirilmiş ve bir karargâhımızda koruma altına alınmıştır. Ankara Antlaşması'ndan kaynaklanan haklarını kullanan Türkiye, Süleyman Şah Türbesi'nin geçici olarak yapılması planlanan sınırın 200 metre ötesindeki Suriye Eşmesi bölgesine tanklarını göndermiş ve 10 dönümlük araziye çevirmiştir; tepenin bulunduğu hâkim noktaya konuşlanmış ve türbenin geçici olarak inşa edilmesi planlanan Suriye Eşmesi'ne törenle Türk bayrağı çekilmiştir²⁸.

Bununla ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisinde birçok tartışma meydana gelmiştir. Konu ile ilgili Meclise açıklama yapan Millî Savunma Bakanı İsmet Yılmaz şu açıklamalarda bulunmuştur: "Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; 21 ve 22 Şubat 2015'te Süleyman Şah Saygı Karakolu'na yönelik olarak gerçekleştirilmiş Şah Fırat Operasyonu hakkında yüce Meclisimize Hükûmet olarak bilgi sunmak amacıyla söz almış bulunmaktayım. Bu vesileyle yüce Meclisi ve sayın milletvekillerini saygıyla selamlıyorum. Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; bu coğrafyanın, bin yıldan beri, bu aziz millete vatan olduğunun göstergelerinden biri de Süleyman Şah Türbesi'dir. Bilindiği üzere, Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın 13'üncü yüzyıldan bu yana Ca'berKalesi eteklerinde bulunan ve Türk mezarı olarak bilinen kabri, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan 1921 Ankara Antlaşması uyarınca Türk toprağı olarak kabul edilmiş, Lozan Barış Antlaşması'nda da Ankara Antlaşması'nın hükümlerinin aynen geçerli olduğu teyit edilmiştir. Süleyman Şah Türbesi ata emaneti olarak dönem dönem yenilenmiş, bakım ve onarımı yapılmıştır. Bu türbenin yeri, önce, 1939 yılında kale içerisinde değiştirilmiş, daha sonra Suriye hükûmeti tarafından Fırat nehri üzerine yapılan barajın dolarak sularının Ca'berKalesi'ni su altında bırakacağını görülmesi üzerine 1975 yılında Süleyman Şah Türbesi Ca'berKalesi'nden Halep'e bağlı Karakozak köyündeki Fırat'ın doğu yakasına taşınarak ikinci kez değiştirilmiştir. Bu arada, Ca'berKalesi'nin en yakın Türk sınırına olan uzaklığının yaklaşık 90 kilometre, Karakozak

28 http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=37904.

köyündeki karakolun en yakın Türk sınırına olan uzaklığının ise yaklaşık 30 kilometre olduğunu da belirtmek isterim. Sayın Başkan, sayın milletvekilleri; bu bir millî davadır, her partinin ortak sorumluluğunda olan bir davadır. Bu operasyona karşı çıkan dış güçlerin kim olduğuna bakıldığında bu operasyonun ne kadar yerinde ve doğru olduğu da görülecektir. Sayın Başkan, değerli milletvekilleri; Türkiye Cumhuriyeti hükümetleri, cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kadar -Mustafa Kemal Cumhurbaşkanımız döneminde de dâhil olmak üzere- ata emaneti olarak gördüğü Süleyman Şah Türbesi'ne hizmet etmeyi, ecdada saygının bir gereği olarak görmüş ve yerine getirmiştir. Bu aziz millet, bu yurdu kendisine vatan yapanları her zaman hayırla yâd etmiştir. Bugün bu topraklarda özgürce, başımız dik olarak yaşıyorsak bunu ecdadımıza borçlu olduğumuzu biliyoruz. Bu bilinçle onların hatırasına sahip çıkmayı bir borç, bir görev olarak görmekteyiz. Onların tarihe sığmayacağını, bir gül bahçesine girercesine bu kara toprağa girenlerin aziz hatırasına her ne yapılsa az geleceğini, onları ancak ebediyetlerin istiap edeceğini, Orhan Şaik Gökyay'ın ifadesiyle "Bu vatan toprağın kara bağrında/ Sıradağlar gibi duranlarındır"²⁹ demiştir.

Dışişleri Bakanlığı'ndan ise operasyon sonrasında konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmuştur: "Suriye sınırları içindeki Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, bilindiği üzere, uluslararası hukuk temelinde anlaşmalarla kayda geçirilmiş bir Türk toprağıdır. Türbe ve müstemilatı; Ca'berKalesi eteklerinde ilk yapım tarihinden bu yana bir dizi yıkım, taşınma ve yeniden inşa faaliyeti geçirmiştir. Son olarak, baraj inşaatı nedeniyle 1975'te bugünkü yerine taşınmıştır. Suriye'de devam eden çatışmalar ve süregiden istikrarsızlık ortamı, sınırımızdan 37 km. uzaklıktaki Münbiç İlçesinin Karakozak köyünde bulunan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'nun ve büyük bir fedakarlık ve kahramanlık örneğiyle burayı bekleyen Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin güvenliğine yönelik ciddi bir risk oluşturmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonucunda, Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, Süleyman Şah'ın kabriyle birlikte, bu defa, Suriye'de sınırımıza mücavir Suriye Eşmesi köyünün kuzeyinde ve aynı büyüklükteki araziye geçici olarak taşınmıştır. Güvenlik mülahazaları temelinde hayata geçirilen söz konusu geçici nakli kubur işlemi, Süleyman Şah Türbesi ve müstemilatının anlaşmalarla tespit edilmiş statüsünde herhangi bir değişiklik anlamına gelmemektedir. Süleyman Şah Türbesi'ni ve Saygı Karakolu'nda görevli personelimizi emin kılacak Suriye içindeki bu geçici nakil işlemi 22 Şubat 2015 tarihinde tamamlanmıştır"³⁰.

Süleyman Şah Saygı Karakolu'nun Tahliyesine İlişkin Cumhurbaşkanlığı tarafından yapılan açıklamada, "Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'nun yeri, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yaptığı başarılı bir operasyon neticesinde değiştirilmiş bulunmaktadır. Sevk ve idaresini bizzat takip ettiğim, Sayın Başbakanımızın ve Genel Kurmay Başkanımızın hareket merkezinden bizzat yürüttüğü bu operasyon, ecdadımızın bizlere emaneti olan Süleyman Şah Türbesi'ni, savaş şartlarının hakim olduğu Suriye'de daha güvenli bir mevkiye nakletmeyi amaçlamıştır. Gece boyu gerçekleştirilen Şah Fırat operasyonu, Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu'ndaki tüm emanetler ve orada görev yapan askerlerimiz, salimen ülkemize getirilmiş bulunmaktadır. Operasyon, devletimizin kararı ve uygulamasıyla başarılı bir şekilde tamamlanmıştır. Süleyman Şah'ın naaşı, askerlerimiz tarafından kontrol altına alınan ve şu anda bayrağımızın dalgalandırıldığı, Suriye sınırları içinde sınırımıza 200 metre mesafede bulunan Eşme bölgesine nakl-i kubur ile getirilecektir. Daha önce iki defa yeri değiştirilmiş olan Süleyman Şah Türbesi ve Saygı Karakolu, yine uluslararası hukuk ve anlaşmaların bir gereği olarak yeni mekanında bayrağımızı dalgalandırmaya ve ecdadımızın hatırasını yaşatmaya devam edecektir. Herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı operasyon sırasında, kaza sonucu bir askerimiz şehit düşmüştür. Kendisine Allah'tan rahmet, ailesine ve yakınlarına başsağlığı diliyorum. Her türlü takdirin

29 <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil5/ham/b06201h.htm>.

30 http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk.tr.mfa.

*fevkindeki bu başarılı operasyonu gerçekleştiren Hükümetimizi ve Silahlı Kuvvetlerimizi, şahsım ve milletim adına tebrik ediyorum*³¹." denilmiştir.

Sonuç

Selçuklulardan Osmanlı dönemine ve nihayet günümüze değin kadim bir Türk toprağı olma özelliğini sürdüren Süleyman Şah türbesi ve türbeye mücavir bölgedeki bir kısım toprağın Türkiye Cumhuriyeti'nin bir parçası olması sebebiyle bu konunun önemi ve hassasiyeti ortadadır.

Caber Kalesi'nde bulunan Süleyman Şah Türbesi'nin bulunduğu yerdeki belirli bir toprak parçasının yeni Türk devletine kazandırılması ile ilgili tarihi süreç içerisindeki gayretler, Misak-ı Milli ruhu ve anlayışıyla anlamlı bir uyumu ortaya koymaktadır. Caber Kalesi'nde Süleyman Şah'ın naaşının bulunduğu Türk mezarının Türkiye'ye bırakılması, buraya Türk bayrağının çekilmesi ve bu yerin Türk askerleri tarafından korunması ile ilgili kısım, Türkiye'nin sınırlarını belirleyen ve halen geçerli olan Lozan Antlaşması'nın Toprak Meseleleriyle ilgili bölümünün 3. Maddesinde Ankara Antlaşması'na atıfla aynen teyit edilmiştir. Lozan Antlaşması'nda Ankara Antlaşması'nın 8. Maddesi yani Türkiye ile Suriye sınırı meselesinin haliye vurgu yapılsa da aslında Ankara Antlaşması'nın tüm maddelerinin Lozan'daki komisyon tarafından kabul edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra Türkiye-Suriye sınırlarını tam ve net olarak belirlemek üzere bir Tahdidi Hudut Komisyonu oluşturulsa da bu komisyon istenilen neticeye ulaşamamıştır. Nihayetinde Ankara'da 30 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan 'Türkiye ve Fransa Arasında Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi' ile sınır meseleleri büyük ölçüde halledilebilmiştir. Süleyman Şah türbesindeki mülkiyet ve hakimiyet hakkı Lozan Antlaşması'nın ilgili maddeleriyle (Ankara Antlaşması'nı teyit ederek) Türkiye'ye verilmiştir. Bu antlaşmaya istinaden uluslararası hukukta 1975'e kadar Caber bölgesindeki toprak parçası Türkiye'nin eksklav³² olarak belirtilmiştir. Bu durum 1975 ile 2015 yılları arasındaki türbenin ikinci yeri olan Karakozak bölgesi için de geçerlidir. Türbe 2015 yılında üçüncü defa yer değiştirerek Suriye Eşmesi'ne taşındığından türbe ve türbeye mücavir bölgedeki Türkiye'nin eksklav hakkının net ve açık bir şekilde ortaya konması için Türkiye ile Suriye Hükümetleri arasında yapılacak yeni bir antlaşmaya ihtiyaç duyulmaktadır.

Süleyman Şah türbesinin tarihi süreç içerisinde taşınması meselesiyle ilgili yapılan çalışmadan önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. Her şeyden önce makale içerisinde de arşiv belgeleri ışığında değerlendirildiği şekliyle Süleyman Şah türbesinin ilk defa Sultan II. Abdülhamit döneminde inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre türbe ancak 1892 tarihinde tamamlanabilmiştir. 20. Yüzyılın başlarında Süleyman Şah'a ait kabrin bulunduğu bölge ile ilgili çok sınırlı düzeyde bilimsel çalışma bulunmaktadır. Bu dönemi aydınlatıcı nitelikteki nadir çalışmalardan birisi olan Gertrude Margaret Lowthian Bell'in, 'Amurath To Amurath' isimli eserinde Arapların Neshabah olarak isimlendirdikleri Caber Kalesi'nin kuzey batı kısmında bulunan minareye benzetilen kulenin önündeki tepede küçük modern yapıda bir Türk mezarının bulunduğu kaydedilmektedir ve bu civardaki tek mezarın bu yapı olduğu belirtmektedir. Bu mezar Neshabah minaresi ya da kulesi ile Caber Kalesi'nin merkez noktası arasındaki bir tepe üzerindedir. Yalnız Bell burada bu tespiti yaparken Süleyman Şah yerine yanlışlıkla ya da bir bilgi eksikliğiyle Yavuz Selim'e nispet edilen bir 'Türk Mezarı' yapısından bahsetmektedir (Bell, 1911, s. 49).

31 <http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/252/92370/suleyman-sah-saygi-karakolunun-tahliyesine-iliskin-aciklama.html>.

32 Siyasi coğrafya açısından, tamamen başka bir siyasi bölgenin sınırları dahilinde yer alan siyasi bölgeye Anklav toprak, siyasi olarak bağlı olduğu bölgeye coğrafi açıdan bağlı olmayan, bu bölge ile arasında başka bir siyasi bölge bulunan siyasi bölgeye de Eksklav (Exclave) toprak denilmektedir. Eksklav, bir ülkenin topraklarının bir kısmının başka bir ülkenin toprakları tarafından çevrilmesi olarak da ifade edilmektedir. Bu bilgi için bkz. http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/exclave?q=exclave, <http://dictionary.reference.com/browse/enclave>., ayrıca bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Anklav_ve_eksklav.

1921 Ankara Antlaşması'nın 9. maddesi incelendiğinde Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu yer olarak bizzat kalenin iç kısmı işaret edilmektedir.

Yüzellilikler kapsamında yurt dışına çıkarılan ve 1929 yılında Süleyman Şah türbesini ziyaret ederek gözlemlerini kaleme alan Refik Halit Karay, kale içerisindeki türbeyi ziyaret etmiştir. Refik Halit Karay eserinde, "Mezar bugün de yerinde... Caber Kalesi'nin minaresi tepesinde³³." ifadelerini kullanmıştır.

Burada eldeki verilere göre şu tespitlerde bulunulabilir:

1. 1922 tarihli ATASE'den elde edilen ve Tahdidi Hudut Komisyonu'na gönderildiği anlaşılan ve Türk toprağını belirleyen krokide Süleyman Şah'ın kabri kalenin içinde değil, kalenin dışındaki 1938-1939 sürecindeki yeni yapılan karakol binasına yakın bir yerde gösterilmektedir. Bu kroki bir taslak planı ifade ettiğine göre 1922'de türbenin hala kalenin içinde bir yerde olması düşünülebilir. Krokide Süleyman Şah'ın kabrinin(planlanan yeni yer) yakınında bir Zavar Binası(O dönemde karakol olarak kullanılması ihtimali yüksek bir yer), Bayrakdar hazretlerinin ve seccadecibaşının harap türbeleri kırmızı ile işaretlenmiştir. Bu bahsi geçen kişilerin Süleyman Şah'ın yanında yatmakta olan kişilerle aynı olması ve 1939'da ya da 1922-1939 yılları arasındaki bir tarihte türbenin ikinci yerine taşınması hadisesinde birleştirilmeleri kuvvetle muhtemeldir.

2. Jandarma Genel Komutanlığı'nın resmi internet sitesindeki ve Suruç Kaymakamlığı'nın 1996'da çıkardığı Suruç İlçe Yıllığında 1938'de modern bir karakol binasının Caber Kalesi dışında ve kalenin önlerinde bir yerde inşa edildiği ve bir yıl sonra 1939'da karakolun yanına eski türbenin tarihi önemine ve özelliğine mütenasip bir türbe yapılarak buraya nakledildiği belirtilmektedir.

3. 1920 ile 1946 yılları arasında Fransız manda yönetiminin izniyle Caber Kalesi içinde Fransız arkeologlar bir dizi kazı çalışması yapmış ve bu çalışmanın sonuçları günümüze değin yayınlanmamıştır. Bu minvalde kale içinde restorasyon çalışması da yapılmıştır. Burada dönemin Türk Hükümeti'nin bir izni söz konusu olmadığına göre Türkiye'nin 1922 tarihli bahsi geçen krokiye göre kale dışındaki bir yeri Türk toprağı olarak kabul ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır. Buna göre 1938-1939 sürecinde eski türbenin kale içerisinden yeni türbe yapısına taşınması ihtimali yüksektir. Jandarma kayıtlarının vurguladığı taşınma 1939'da gerçekleşmiş olabilir; böyle olmadığını düşünsek dahi kalenin içindeki türbe 1922 ile 1939 yılları arasındaki bir tarihte de taşınmış olabilir. Çünkü ancak 30 Mayıs 1926 günü Ankara'da imzalanan 'Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi', 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın ana hatlarıyla belirlediği Türkiye-Suriye sınırını açıklığa kavuşturduğu gibi anlaşmanın bazı hükümlerinin uygulama biçimleri ayrıntılarla belirlenmiş, ayrıca yeni hükümler de getirmiştir.

4. Ankara Antlaşması'nın Caber Kalesi ile ilgili hükmüne göre Süleyman Şah'ın kabrinin kale içerisinde olduğu belirtilmektedir. Caber Kalesi'nin bulunduğu yerin yüz ölçümü yaklaşık 54.000 metrekaaredir (Tonghini, 1998, s. 17). Türkiye'nin Caber bölgesinde sahip olduğu toprak parçası ise 8797 metrekaaredir. Bu 8797 metrekaarelik alanın ne zaman ve hangi antlaşmayla ya da protokole³⁴ göre belirlendiği noktasında elde net ve açık bir vesika bulunmamaktadır. 1936 tarihli Bayındırlık Bakanlığı'nın çizdiği krokide 8797 metrekaarelik toprak parçasına vurgu yapılmaktadır. Buradan hareketle 1921-1936 yılları arasında geçen süreçte gerek Süleyman Şah türbesinin kale dışındaki yeni yerine taşınması gerekse de bu bahsi geçen türbe etrafındaki 8797 metrekaarelik Türkiye'ye ait alan ile ilgili Türkiye ile Fransa arasında bir gizli protokolün yapılmış olması ihtimali çıkarımında bulunulabilir.

33 Bu konuda Refik Halit Karay'ın gözlemi için bkz. Karay, a.g.e., s. 47-51.

34 1921 sonrasında oluşturulan Tahdidi Hudut Komisyonu çalışmalarında ve 1926 Fransız İtilafı'nda bu konuya değinilmediği anlaşılmıştır.

5. 1938-1939 sürecinde Türk Hükümeti'nin yapmış olduğu karakolun ve yeni türbe yapısının Abdülhamit döneminde yaptırılan türbe ile aynı plana sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla ilgili, makale içerisinde ilgili kısımlara konulan II. Abdülhamit dönemi türbe planı ile 1938-1939 sürecinde yapılan yeni türbenin resmi arasındaki konum ve plan farkının dikkatlerden kaçmayacak ölçüde aşık bir durum arz ettiği ortadadır.

6. 1975 yılında Tabka Barajı sularının tehdit etmesiyle birlikte Suriye ve Türk yöneticilerinin yaptığı bir anlaşmaya istinaden türbe Karakozak'taki ikinci yerine taşınmıştır.

7. 21 Şubat 2015'te de Türk Hükümeti'nin aldığı stratejik bir kararla türbe Türkiye sınırına yakın Suriye Eşmesi'ne taşınmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV VESİKALARI

Genel Kurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

ATASE, İDH. 7-047-1.

ATASE, İSH. 630-15aa.

ATASE, İDH. 8-005-1.

ATASE, İDH.8-005-2.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 297. 27. 11.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 305. 76.6.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 302. 58. 8.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4, 3.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4, 2.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 319. 58. 4, 1.

BCA, 030. 0. 018. 001. 002. 76. 58. 17.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, İ. DH. 924. 732. 48. 001. 001.

BOA, YPRK. SGE, 9.110. 002. 001.

BOA, İ. DH. 849. 068137. 002. 001.

BOA, İ. DH. 924. 73.248. 001. 001.

BOA, İ. DH. 924. 732. 48. 001. 001.002.

BOA, İ. DH. 849. 068137. 001. 001.

BOA, İ. DH. 924. 73248. 004. 001.

BOA, BEO. 38210. 286560. 003. 001.

The National Archives

NA, CAB/24/164, C.P. 64(24).

CMD. 1556, Turkey No. 2(1921).

NA, CAB/24/164, p. 97-99.

2. KİTAPLAR

ALTIKULAÇ, Tayyar, *Zorlukları Aşarken*, İstanbul: Cilt I, II. Baskı, Ufuk Yayınevi, 2012.

BELL, Gertrude Margaret Lowthian, *Amurath To Amurath*, London: Richard Clay & Sons, Limited London 1911.

KARAY, Refik Halid, *Bir İçim Su*, İstanbul: İnkılap ve Aka Basımevi, 1982.

KAYA, Yakup, Görkem Ozan ÖZALP, *Süleyman Şah Türbesi/Bir Vatan Toprağı*, Ankara: Atlas Yayınları, 1. Baskı, Mayıs 2015.

TONGHİNİ, Cristina, *Qal'at Ja'bar Pottery : A Study of a Syrian Fortified Site of the Late 11th-14th Centuries*, New York: Oxford University Press, 1998.

3. MAKALELER

ÖZKAN, Asaf, “Caber Kalesi ve Türk Mezarı”, Erzurum: *Atatürk Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü.

YUND, Kerim, “Caber Kalesi”, *Hayat Tarih Dergisi*, Yıl 6, Sayı 2, Mart 1970.

4. SÜRELİ YAYINLAR

96' *Suruç İlçe Yıllığı*, Şanlıurfa: Suruç Kaymakamlığı Yayınları, 1996.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Ankara: Yıl 2, Sayı 8, 1936.

T.C. Bayındırlık Bakanlığı, *Bayındırlık İşleri Dergisi*, Ankara: Yıl 4, Sayı 11, 1938.

5. İNTERNET KAYNAKLARI

<http://dictionary.reference.com/browse/enclave>.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Anklav_ve_eksklav.

<http://www.gerty.ncl.ac.uk/>.

<http://www.haberturk.com/dunya/haber/933339-iste-ates-hattindaki-turk-turbesinin-ici>.

http://www.mfa.gov.tr/no_-70_-22-subat-2015_-suleyman-sah-turbesi-ve-saygi-karakolunun-gecici-nakli-hk.tr.mfa.

http://www.oxforddictionaries.com/us/definition/american_english/exclave?q=exclave.

http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/genel_kurul.cl_getir?pEid=37904.

<http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem24/yil5/ham/b06201h.htm>.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

<http://www.tccb.gov.tr/basin-aciklamalari/252/92370/suleyman-sah-saygi-karakolunun-tahliyesine-iliskin-aciklama.html>.

https://www.jandarma.gov.tr/diger/dis_iliskiler.html.

www.haberturk.com, “Türkiye’nin sınır dışındaki tek vatan toprağı: Süleyman Şah!”.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KAYA, Y., ÖZALP, G.O., Cumhuriyet Döneminde Süleyman Şah Türbesi’nin Taşınması Sorunu, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/5 Spring 2015, p. 245-266, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8304>, ANKARA-TURKEY

IUSTINIANUS'UN HUKUK REFORMASYONU*

Murat ORHUN**

ÖZET

Bizans imparatoru Iustinianus'un (527-565) hukuk alanında reform yapmak amacıyla hazırlattığı Corpus Iuris Civilis (Yurttaşlar Hukuku Derlemesi) 528-534 de tamamlanmıştır. Bu derleme : 1- Codex I-II (Tüzükler), 2- Digesta (İçtihatlar), 3- Institutiones (Temel Hukuk Bilgisi) olmak üzere üç kısımdan oluşmuş; Novellae (Kanunlar) kısmı ise, derlemeye Ortaçağ'da sonradan dahil edilmiştir. Codex; Hadrianus'tan (117-138) Iustinianus'a kadar olan süreçte çıkarılmış emirnameleri içermektedir. Digesta; Klasik Hukuk Dönemi (MÖ 27-MS 250) eserlerinin derlemesidir. Institutiones de; kanun gücüne haiz, hukuk öğrencilerine bir hukuka giriş kitabı niteliğindedir. Novellae ise; üç kısmın yayınlanmasından Iustinianus'un ölümüne kadar geçen dönemde (534-565) çıkarılmış emirnamelerden teşekküldür. Derlemenin meydana getirilişinde iki düşüncenin egemen olduğu görülmekte olup, bunlar : 1- Klasik Hukuk Dönemi hukukunu yeniden geçerli kılmak, 2- Zamanın toplumsal ve ekonomik gereksinmelerini karşılayacak bir hukuk düzeni kurmak idi. Günümüzde, Roma hukukundan ve bu hukukun modern hukuklar [Fransız Medeni Kanunu (Code Napoléon / Code Civil), Avusturya Medeni Kanunu (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), Alman Medeni Kanunu (Bürgerliches Gesetzbuch), İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu (Schweizerisches Zivilgesetzbuch-Schweizerisches Obligationen Recht) vb.] üstündeki etkilerinden söz edildiğinde kastedilen, Corpus Iuris Civilis'te toplanmış olan hukuktur. Çünkü, bu derleme içeriği ile modern çağların hukuklarının gelişimini etkilemiştir. Bu çalışmada; Iustinianus dönemine gelindiğinde işlerliksiz ve düzensiz bir görünüm arz eden Roma hukukunda ki karışıklık ya da çelişki yaratan öğelerin ayıklanması, yerine sarıh, özlü ve pratik kurallar getirilmesi amacıyla hazırlanan Corpus Iuris Civilis'in; Iustinianus'un ideali çerçevesinde ortaya çıkışı, içeriği ve modern hukuklara etkisi tarihi perspektif bağlamında anahatları ile ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Roma, Bizans, Iustinianus, Reformasyon

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eski Çağ Tarihi Bilim Dalı, Denizli, El-mek : muratorhun@pau.edu.tr

JUSTINIAN'S LAW REFORMATION

STRUCTURED ABSTRACT

The period of Byzantine emperor Justinian (527-565) has been considered by most of historians as the Golden Age of Byzantine Empire. When he ascended to the Byzantine throne, he had two goals. One of them was, as a Roman emperor, to restore empire's former integrity and prosperity and the other one was, as a Christian emperor, to bring everyone together under the roof of Orthodoxy with the belief that determining dogmas and order of church dominantly was correct. Rome had founded jurisprudence, thus founded state order and unity, while emperor established basis of absolute sovereignty. He realized that importance of this legacy, role he could still play and it was mandatory to preserve it. Having this correct vision enabled him to carry out this duty to a good result and find staff who could apply his thoughts. This was the most remarkable and famous part of the things he had put forward. His fame mostly came from his work, Corpus Juris Civilis (Law Collection of Citizens), in law field. Justinian had Corpus Juris Civilis prepared in order to reform the law and it was completed from 528 to 534. This review consists of three parts, namely: 1- Codex I-II (Statutes), 2- Digesta (Case Law), 3- Institutiones (Basic Law Knowledge); Novellae (Laws) part was included into the compilation later during the Middle Age. Codex contains ordinances which were issued during the process from Hadrianus period (117-138) to Justinian period. Digesta is the compilation of Classical Law Period's (27 BC-AD 250) works. Institutiones having legal power, carried the characteristics of law textbook for law students. While Novellae is comprised of ordinances which were issued during the period from the publication of three parts to the death of Justinian (534-565). There were two prevailing idea for the production of the compilation. The first one was to validate law of Classical Law Period and the second one was to establish a legal order to meet social and economic needs of that time. The name Corpus Juris Civilis was not given by Justinian. It was published under this title in 1583 by Romanist French scholar, Dionysius Gothofredus (1549-1622). Corpus Juris Civilis had reciprocity with the Corpus Juris Canonici, which collected law of Christian church. It was previously called Corpus Juris as well, civilis adjective was added to distinguish it from Corpus Juris Canonici. The preparation dates of Corpus Juris Civilis' parts do not comply with print formats that we have today. According to preparation dates, it was supposed to be arranged as Codex I (528), Digesta (530-533), Institutiones (533), Codex II (534) revised due to being out of date, Novellae (534-565). However, its current edition was arranged as Institutiones, Digesta, Codex, Novellae. Corpus Juris Civilis, considered as literary mosaic with its outer appearance. Ordinances and parts taken from classical laws were put into together and formed a composition. Codex is the most successful part of the work. Each ordinance is separate laws in itself, their date orders are certain. Therefore, it is not difficult to put in order in terms of their topics. Since ordinances contain closest applicable law, they are also the closest to the mind. Digesta and Institutiones, technically, are not successful

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

compared to Codex. It is very difficult to separate books of many legists in to thousands of parts and put them together in a different system along with preserving rational integrity of law and doing this for a new system. There are several incorrect, missing, contradictory and unraveled parts in Digesta. However, entirely it is still a marvelous work. Even though seems to be duplicated from cover to cover, it led to establishment of a law quite different than classical one. Today when we talked about the Roman law and its influences on modern laws and so on, what really meant was the law which was collected in Corpus Juris Civilis. Since this compilation affected the development of modern period laws with its content. The idea of each state must have a national law after the formation of nation-state consciousness throughout Middle Age and early modern period in Europe and modern day countries were founded in Europe. Accordingly, French Civil Code (Code Napoléon / Code Civil), the Austrian Civil Code (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), the German Civil Code (Bürgerliches Gesetzbuch), the Swiss Civil Code and the Code of Obligations (Schweizerisches Zivilgesetzbuch-Schweizerisches Obligationen Recht) etc. Later, especially French Civil Code, these laws were adapted by other states in the Europe. Roman law even exists in places like Latin American countries, China, Japan, and French speaking states of the U.S.A. where Romans had not been in history. This is particularly due to the admiration for French Civil Code and its adaptation in these countries. In this context, rules of Roman law have not lost its vitality due to being article of these laws, though indirectly it continues to be implemented and exist. This study treats extraction of elements which were creating confusion or discrepancy in the Roman law which had an inoperative and disorganized appearance when the period of Justinian began, the emergence of Corpus Juris Civilis, prepared with the aim of bringing explicit, concise and practical rules instead, as the part of Justinian's ideal, its content and its effects on the modern laws from the historical perspective with its outlines.

Key Words: Law, Rome, Byzantium, Iustinianus, Reformation

Giriş

Gerçek ismi Flavius Petrus Sabbatius olan Iustinianus'un dönemi pek çok tarihçi tarafından Bizans İmparatorluğu'nun Altın Çağı olarak anılmaktadır (Dikici, 2009, s.113). Iustinianus 482 ya da 483 de Skopye (Üsküp) yakınlarındaki Tauresium'da dünyaya geldi (Grant, 2000, s.153). Annesi, sonradan imparator olacak olan ünlü komutan I. Iustinus'un (518-527) kızkardeşidir. Iustinianus, dayısı sayesinde¹ (Norwich, 2013, s.159) dönemin en iyi hocalarından üst düzey bir eğitim alma imkanına kavuşmuş, Roma hukuku ve tarihi konularında uzmanlaşmış, küçük yaştan itibaren ilgi duyduğu teoloji alanında bilgisini derinleştirme olanağı bulmuştur (Morgan, 2010, s.46). Bu da ona, eski Roma'nın görkemini kavrama olanağı sağladı : mutlakiyetçi bir imparatorun iradesine boyun eğmiş, Hristiyanlığın tek ve gerçek bir Tanrı inancı çerçevesinde birleşmiş evrensel bir devlet anlayışı (Levtchenko, 1999, s.57). I. Iustinus iyi bir asker, fakat çok cahil ve iş hususunda tamamıyla tecrübesizdi. Iustinianus ise, tam aksine eğitimli ve iş hususunda tecrübe

¹ Iustinianus, Flavius Petrus Sabbatius olan gerçek ismini bırakıp kendisini evlat edinen velinimeti I. Iustinus'a duyduğu minnettarlık ve saygının işareti olarak, tarihte tanındığı ismi almıştır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

sahibiymi². Bu cihetle I. Iustinus'a yardımcı olmak için her şeyi vardı. 518 den 527 ye kadar imparator namına idareyi kontrol etti (Diehl, 2006, s.31). I. Iustinus'un ölümünden birkaç ay öncede eş imparator ilan edildi (Morrisson, 2014, s.45). Iustinianus, Nisan 527 den Aralık 565 de ölümüne değin³ 38 yıl boyunca saltanat sürdü (Gibbon, 1995, s.43). Iustinianus'un iki hedefi vardı : Roma imparatoru olarak, imparatorluğu eski bütünlük⁴ ve refahına kavuşturmak; hristiyan bir imparator olarak da kilise dogmalarını ve düzenini egemence belirlemenin doğru olduğu inancı ile herkesi Ortodokslik şemsiyesi altında toplamak⁵. Roma'nın güzel günlerinde sahip olduğu düzen ve refahın yeniden tesisi, hukuk ve idari alanda gerçekleştirilenler olmak üzere başlıca iki önleme

² Prokopios, Historia Arcana (Gizli Tarih) adlı eserinde Iustinianus'un karakterini tanımlarken son derece olumsuz ifadeler kullanır : ağız sıkı, ikiyüzlü, yalancı, kavgacı, canı, hırsız, düzenbaz, günahkar, dolandırıcı, ön yargılı, aptal ve adaletsiz. Prokopios, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Çev. O. Duru, İstanbul, 2008, s. 38-40. Zayıf iradesine ve sıkça tereddütlere düşmesine rağmen eşi Theodora dışında herkese karşı tam bir otokrattı. Mutlak iktidarla bağlantılı tüm kusurlara sahipti : kibirlilik, çabuk sinirlenme, paranoyak vehimlerden kaynaklı öfke patlamaları, nüfuzunu tehdit edebileceğinden korktuğu herkese karşı çocukca bir kıskançlık. Öte yandan enerjisi onu tanıyan herkesi şaşırtıcı nitelikteydi. Sıkı çalışma kapasitesi sınırsızdı. Sarayda kendisine uykusuz anlamında akoimetos ismi takılmıştı. Devlet meseleleri üzerine kafa yorarak tüm gece ve gündüzlerini geçirebilir, en ufak ayrıntılara bizzat müdahale ederdi. Bunların Tanrı tarafından bir imparatora verilmiş görevler olduğuna inandı ve bu görevleri tükenmez bir verimlilikle yerine getirdi. Norwich, **a.g.e.**, s. 216. Iustinianus'un pek çok ve hoş olmayan nitelikleri her şeyi kapsayan düşüncesinin kudreti karşısında önemlerini kaybetmiştir. Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. F. İltan, Ankara, 1999, s. 64.

³ Kalp krizi sonucu 83 yaşında ölen Iustinianus, 48 yıllık ömrünün 21 yılını imparatoriçe olarak geçiren karısı Theodora'nın (500-548) yanında, Havarıyun Kilisesi'nde toprağa verilmiştir. Dikici, **a.g.e.**, s. 127, 128, 132. Iustinianus'un adını Theodora'dan ayırmak mümkün değildir. Bu, sadece onu sonsuz bir aşkla sevmiş olmasından değil, karısının aynı zamanda onun en değerli müşaviri oluşundandır. Auguste Bailly, **Bizans Tarihi**, C I, Çev. H. Şaman, İstanbul, ?, s. 67. Ortodoks görüşü resmen destekleyen Iustinianus'un, Theodora'nın tuttuğu Monofizit'lerin - İsa'nın Tanrı ve insan olarak ikili doğası kavramını savunan Ortodoks'lara karşı İsa'nın sadece tanrısal doğası olduğu öğretisini öne süren Monofizit'lere göre Ortodoks tez, dünyevi zenginliklere sahip olma ve dünyevi yaşam sevgisini temellendirmek isteyen resmi kilisenin sesinden başka bir şey değildi - desteğini yedeğe alması bu durumun önemli bir göstergesidir. G. L. Seidler, **Bizans Siyasal Düşüncesi-Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni**, Çev. M. Tunçay, İstanbul, 1997, s. 28-30. İmparatorluk ailesi içerisinde görülen bu iki farklı tutum aynı zamanda Bizans'ın uyrukları arasında kurduğu hassas denge politikasının bir ifadesidir. T. Kaçar, **Geç Antikçağ'da Hristiyanlık**, İstanbul, 2009, s. 158. Iustinianus'un hayatındaki en belirleyici değişim, saltanatı süresince öneri ve yardımlarına başvuracağı Theodora ile 525 de yapmış olduğu evliliğidir. Tiyatro sanatçısı ve seks işçisi olan bu kadınla olan evliliği geleneğe aykırı ciddi bir çıkışıdır. Morgan, **a.g.e.**, s. 46, 48. Zira, Theodora ile evlenebilmek için, kişiliklerini tiyatrodan aşağılatmış olan kadınlara onurlu bir pişmanlık sunarak soylu Roma'lılar ile evlenmelerine olanak sağlayan bir yasa yayınlamıştır. Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi-Bizans**, C IV, Çev. A. Baltacıgil, İstanbul, 1994, s. 48. Prokopios, Historia Arcana adlı eserinde Theodora'dan alçaltıcı ifadelerle bahseder : hafifmeşrep, teşhirci, şehvet düşkünü ve doyumsuz bir seks işçisi. Prokopios, **a.g.e.**, s. 41-43. Ancak, 527 de Iustinianus ile birlikte taç giyerek imparatoriçe olduktan sonra tümüyle görevinin büyüklüğüne uygun davranmıştır. Paul Lemerle, **Bizans Tarihi**, Çev. G. Üstün, İstanbul, 1994, s. 46. Tarihçilerin tümü onun mükemmel ve yetenekli bir imparatoriçe olduğunda hemfikirler. Morgan, **a.g.e.**, s. 48. Süryani Ortodoks kilisesi, Theodora'ya monofizit bir din adamının kızı, inançlı imparatoriçe diye saygı göstermiş olup, günümüzde de aynı bakışı sergilemektedir. Kaçar, **a.g.e.**, s. 158.

⁴ Iustinianus'un dış politikasının ana fikri Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurmaktır. Batıda hareket serbestisine sahip olabilmek için İran ile savaşa son vermesinin ardından Afrika'yı Vandal'lardan, İtalya'yı Ostrogot'lardan, İspanya'nın bir kısmını da Vizigot'lardan geri aldı. Böylece, hiçbir yerde Roma İmparatorluğu'nun eski sınırlarına ulaşamadıysa da Akdeniz'i, yeniden bir Roma gölü durumuna getirmeyi başardı. İlerleyen süreçte ise, İran ile savaş yeniden başlamasına, Hun ve Slav istilaları imparatorluk için tehlike oluşturmasına karşın ustaca diplomasiye eşlik eden derinlemesine bir tahkimat sistemiyle sınırları korumayı bildi. Lemerle, **a.g.e.**, s. 47.

⁵ Iustinianus'un iki tutkusu tüm değerlerinin üzerindeydi. İlki, tam bir Roma'lı idi. Latince'nin ana dili olması ile övünürdü. İkinci tutkusu da din olup, içtenlikle inanmış bir hristiyan idi. Grant, **a.g.e.**, s. 162. Onun için Roma imperium'u kavramı hristiyan oikumene'si ile aynılığa sahip olup, hristiyan inancın zaferi onun gözünde Roma kudretinin yeniden canlandırılması kadar kutsal bir görevdi. Hristiyan kilisesi Iustinianus'un kişiliğinde yalnızca gayretli bir hami değil, aynı zamanda efendisini buldu. Hristiyan sıfatıyla bir Roma'lı olarak kalmış, dinsel çevrenin muhtariyeti düşüncesi ona tamamı ile yabancı olmuştur. Papa ve patrikleri hizmetkarları saymış, devleti idare ettiği gibi kilise kanunlarının her ayrıntısına şahsen müdahale ederek kilise hayatını da idare etmiştir. Iustinianus dönemi, kilise hayatı üzerinde imparatorluk etkisinin zirvede bulunduğu evredir ki, böylesine kayıtsız şartsız ne kendisinden önce ne de kendisinden sonra gelen hiçbir Bizans imparatoru kiliseye hükmetmemiştir. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 71.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

indirgenebilir⁶. Bunlardan ikincisi olan idari reform, Iustinianus'un imparatorluk iç yaşamını iyileştirmek için aldığı önlemlerin tümüdür. Roma, hukuk bilimini kurmuş, böylece devlet, düzenini ve birliğini⁷; imparator da salt egemenliğin temellerini bulmuştu. Iustinianus, bu mirasın önemini, hala oynayabileceği rolü ve onu muhafaza etmenin zorunlu olduğunu kavramıştı⁸. Bu doğru görüşe sahip olması, bu görevi iyi sonuca ulaştırması ve düşüncesini uygulayabilecek kadroyu bulabilmesi, kendisinin ortaya koyduklarının en ünlü ve aynı zamanda da en dikkate değer kısmıdır (Lemerle, 1994, s.46,51,56). Iustinianus'un şöhreti çok büyük ölçüde hukuk alanındaki eseri olan Corpus Iuris Civilis'ten gelmektedir⁹. Bu eser sonraki yasalara, Isauria Ekloga'sına¹⁰, Makedonya'lıların Basilika'larına¹¹ temel oluşturmuş, daha sonra, XI. yy.da İtalya'da yeniden keşfedilmiş¹² ve modern Batı hukuku bu eserden hareketle geliştirilmiştir (Cheynet, 2008, s.40).

Corpus Iuris Civilis

Roma hukukunun bilgi kaynaklarının en başta geleni ve en geniş sonradan Corpus Iuris Civilis ismiyle anılan Iustinianus'un derlemesidir. Bu isim Iustinianus tarafından konulmuş değildir. İlk olarak 1583 de Romanist Fransız alimi Dionysius Gothofredus (1549-1622) tarafından

⁶ Yeniden tesisin bir başka ayağında Iustinianus'un Constantinopolis'i yeni baştan yaratmak için giriştiği büyük imar faaliyetidir. Bunun en büyük nişanesi ise, 27 Aralık 537 de açılışı bizzat Iustinianus tarafından yapılan, 5 yıl 10 ay 4 günde tamamlanan ve o güne değin dünyada inşa edilen en büyük ve en görkemli katedral olan Hagia Sophia'dır. Dikici, **a.g.e.**, s. 115, 119. Hagia Sophia, Roma imparatorluk düşüncesinin hala hakim olduğu, imparatorun büyüklük ve ihtişamla kendisini ifade ettiği bir dönemde yapılmıştır. Bugünün değerine göre tahminen 10 milyon sterline malomuştur ki, bu meblağ Altın Çağı'nı yaşayan Bizans'ı zorlamıştır. Iustinianus döneminde katedralde bin kişi çalışmış ve bakımına da 11 bin dükkanın kira geliri ayrılmıştır. Grant, **a.g.e.**, s. 159.

⁷ Roma, siyasal, toplumsal ve ekonomik düzen açısından vazgeçilmez olan hukuki kurallar sayesinde imparatorluk merkezi ile eyaletleri ve kentleri arasında bağlantılı yaşayabilmiştir. Fernand Braudel, **Bellek ve Akdeniz-Tarihöncesi ve Antikçağ**, Çev. A. Berkay, İstanbul, 2007, s. 383, 384.

⁸ Iustinianus şöyle demektedir : "İmparatorluğun görkemi, yalnızca silaha dayanmakla kalmamalı, savaşta ya da barışta önderlik edecek bir güç olabilmek için hukukla donatılmalıdır. Roma imparatoru yalnız savaş alanında düşmanlarına karşı yengiler kazanmaz, aynı zamanda hukukun da en yüksek güvenceleyicisidir, onu çiğneyenleri ezer; bunun içindir ki, hukukun yalnız en sorumlu bekçisi değildir, düşmana karşı da en eksiksiz yengiyi kazanır... o nedenden ötürü, olanca gücünüzle hukuku öğrenin ve öyle eğitilin ki, öğreniminizin sonunda, resmi görevlerinizle ülkeyi yönetebilirsiniz.". Seidler, **a.g.e.**, s. 32.

⁹ Luttwak : "Hukukçuların azizleri olsa, Iustinianus kesinlikle bunların en önemlisi olurdu; aynen her yıl 14 Ekim'de kutlandığı üzere, eşi Theodora ile beraber Ortodoks kilisesinin azizleri oldukları gibi." demektedir. Edward N. Luttwak, **Bizans İmparatorluğu'nun Büyük Stratejisi**, Çev. M. E. Tuzcu, İstanbul, 2012, s. 121.

¹⁰ Ekloga Yasaları, Isauria Hanedanı'ndan III. Leon (717-741) ve oğlu V. Konstantinos (741-775) tarafından 726 da yayımlanmıştır. VII. yy. zarfında Bizans'ta teşekkül etmiş olan örf ve adet hukukunun kaleme alınmış şekli olup, Bizans hukuk hayatının ve hukuk şuurunun Iustinianus'dan beri maruz kaldığı değişiklikleri göstermektedir. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 148, 149.

¹¹ Makedonya Hanedanı'nın kurucusu Basileios (867-886) tarafından başlatılan VI. Leon (886-912) zamanında tamamlanan külliyyata Basilika adı verilmektedir. Judith Herrin, **Bizans-Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul, 2010, s. 124, 125. Bizans hukukçularının tefsir ve izahları, Codex, Digesta ve Institutiones'ten alınmış hukuk kaidelerine ilave edilmiştir. Ziya Umur, **Roma Hukuku Lügatı**, İstanbul, 1983, s. 27. Basilika; Prokheiron ve Epanagoge olarak anılan kitaplardan oluşmaktadır. Ostrogorsky, **a.g.e.**, s. 223, 224.

¹² Pisa kütüphanesinde VI. yy.a ait bir el yazması Digesta metninin bulunması Roma hukuku biliminin çağımıza kadar süren gelişmesinin başlangıcı olarak görülür. Irrenius'un (1050-1125) yönettiği Bologna Hukuk Mektebi de bu bilimin öncüsü kabul edilmektedir. Bologna Hukuk Mektebi temsilcilerine ise, Glossator'lar adı verilmektedir. Özcan Karadeniz, **Roma Hukuku-Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Şahsın Hukuku, Hakların Korunması**, Ankara, 1974, s. 75, 76. Glossa, tetkik edilen bir metnin sayfa kenarlarına veya satır aralarına, o metni şerh eden mahiyette kısa notlar ve izahlar koymak demektir. Bologna Hukuk Mektebi'nde metinler bu metod ile incelenmiştir. Umur, **a.g.e.**, s. 79, 80. Glossator'lar, Corpus Iuris Civilis'in ruhuna erişmeyi başaran ve çalışmalarıyla eserin sonraki yüzyıllarda anlaşılmasını sağlayan hukukçulardır. Bülent Tahiroğlu ve Belgin Erdoğan, **Roma Hukuku Dersleri-Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku**, İstanbul, 2005, s. 90.

bu başlık altında basılmıştır¹³. Corpus Iuris Civilis, Hristiyan kilisesinin hukukunu¹⁴ toplayan Corpus Iuris Canonici'ye bir karşılık teşkil etmekteydi. Corpus Iuris Civilis başlığı bilhassa hususi hukuku ihtiva ettiğinden¹⁵ civilis sıfatı hususi hukuk derlemelerini nitelendirmek için kullanılmış ve bunlara code civil (medeni kanun) ismi verilmiştir (Schwarz, 1965, s.32,36). Esere daha önceden de Corpus Iuris denmekte idi; civilis sıfatının eklenmesi, bunu Corpus Iuris Canonici'den ayırmak içindi. 1583 de ki ilk baskısı öncesi Corpus Iuris Civilis'in içeriğini oluşturan; Institutiones, Digesta, Codex ve Novellae'nin el yazmaları¹⁶ vardır. Institutiones'in el yazmalarının en eskileri, bazı küçük parçalar (fragmentum) hariç, IX. yy.dan eskiye gitmezler. Büyük kısmı X. yy.dan sonra Bologna Hukuk Mektebi hukukçuları tarafından kullanılmış olanlardır. Digesta'nın en kıymetli ve en eski el yazması VI. yy. sonu veya VII. yy. başı, yani Iustinianus'un ölümünden az sonra yazıldığı tahmin edilen Floransa'nın Laurentiana kütüphanesinde muhafaza edilmiş olandır¹⁷. Diğer el yazmaları XI. ve XII. yy.lardan sonralarına aittir. Codex'in el yazmaları daha az ve karışık olmasına karşın tam metnin tespit edilmesi mümkün olmuştur. Çünkü, zamanına göre yeni hükümleri ihtiva ettiği için çok kullanılarak özetleri ve kısaltmaları yapılmıştır. Novellae'nin VI. yy.dan kalma tam bir metni mevcuttur (Umur, 1999, s.112,113).

Corpus Iuris Civilis, 528-534 de altı yıllık bir süre içinde meydana getirilmiştir. Amaç, uygulanacak hukuku derlemek olduğundan, bir kanun kitabı olarak düşünülmüştü. Lakin, Corpus Iuris Civilis, modern hukuklardaki kanun derlemelerinin özelliklerini taşımamaktadır. Günümüzde kanun derlemeleri, bir konuda, genelden özele doğru belli bir sistem içinde toplanmış hukuk kurallarını kapsar. Oysa, Corpus Iuris Civilis'te derlenmiş olan malzemenin büyük bir bölümü özel, münferit olaylara ilişkin olup, bu esere compilatio da (bir araya getirilmiş malzeme) denmektedir. Gerçi, eserde, çağın gereksinmelerine ve hukuki düşüncesine göre ayıklanan geçmiş dönemlerin hukuk malzemeleri sistematik bir düzen içinde bir araya toplanmıştır. Ancak, yer alan hukuk

¹³ Corpus Iuris Civilis matbaanın icadından sonra binlerce kez basılmış ve her dile çevrilmiştir. C. E. Kolbert "The Digest of Roman Law" adlı eserinde şöyle söylemektedir : "İnsanlık tarihinde İncil'den sonra en derin izi bırakan kitabın Corpus Iuris Civilis olduğunu söylersek mübalağa etmemiş oluruz.". Radi Dikici, **Dört İstanbul**, İstanbul, 2014, s. 87.

¹⁴ Hristiyan kiliseleri, pozitif ve sivil hukuk alanında olmasa da Kilise Hukuku adı altında kendi iç düzeniyle ilgili birtakım dini içerikli yasalar düzenleme yoluna gitmiştir. Roma Katolik kilisesi hukukunun üç temel kaynağı vardır : Ahd-i Cedid (İncil), sinod ve konsil kararları, papaların emirnameleri. Doğu Ortodoks kiliseleri, Roma Katolik kilisesiyle büyük ölçüde uyuşmaktadır. Bu bağlamda, Ahd-i Cedid'i, hristiyan geleneğini ve dini yasaları Ortodoks kilisesi hukukunun kaynakları olarak kabul ederler. Ortodoks kilisesi Bizans İmparatorluğu'na bağlı bir devlet kilisesi olduğu için kilisenin yasalarını imparatorlar koymuştur. Ortodoks kilisesi de kendi yasalarıyla açıkça tezat teşkil etmeyen bütün sivil hukuk yasalarını bağlayıcı kabul eder. Mahmut Aydın, "Şeriat", **İslam Ansiklopedisi**, C XXXVIII, 2010, s. 577. Kilise, hukuk alanında din dışı, yani seküler bilginin yayılması ile hakimiyetinin tehdit altına girdiğini görmüştür. Kilise Hukuku, daha keskin bir biçimde Roma hukukundan farklılaşmış ve hukuki üstünlüğe ulaşma çabası içinde onunla mücadele etmeye başlamıştır. Paul Vinogradoff, **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, Yay. Haz. M. T. Özcan, İstanbul, 1997, s. 82.

¹⁵ Corpus Iuris Civilis'te özel hukuka ilişkin bölümler ağır basmaktadır. Bununla birlikte, içinde az da olsa Anayasa, İdare, Ceza ve Kilise Hukuklarına, yani kamu hukukuna ait bölümlerde bulunmaktadır. Karadeniz, **a.g.e.**, s. 48.

¹⁶ Bizans'ta metinleri çoğaltmak için baskı ya da blok baskı gibi herhangi bir mekanik yöntem bilinmediğinden, bütün kitaplar el yazmasıydı, yani el yazısı ile birbirinden kopya ediliyordu. Tamara Talbot Rice, **Bizans'ta Günlük Yaşam-Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis**, Çev. B. Altınok, İstanbul, 1998, s. 116, 117. Ayrıca, Iustinianus, bir eserin düzenlenmesi ile daima o şekilde donmuş olarak kalamayacağını farkında idi. Bu nedenle, eseri üzerinde en ufak bir değişiklik yapılmasına, hatta tefsir edilmesine bile yasak getirmiştir. Ziya Umur, **Roma Hukuku Ders Notları-Usul Hukuku, Borçlar Hukuku, Eşya Hukuku, Miras Hukuku**, İstanbul, 1999, s. 112. Bunu sürgün cezası ile müeyyidelendirmiştir. Mümkün olan ise, sadece Yunanca tercüme ve paralel yerlerin belirtilmesiydi. Tahiroğlu ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 88. Bununla birlikte, derlemenin katı bir bütün olamayacağı ilkesinden hareketle, hukuku yaşamın değişen koşullarına uyarlama gerekliliğini anlamış ve kendisini, herhangi bir değişiklik yapılmasına karar vermeye yetkili tek kişi olarak görmüştür. Seidler, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁷ Bu nüsha 1406 da Pisa Floransa'lılar tarafından zaptedildikten sonra Floransa'ya getirilmiştir. 1786 ya kadar Palazzo Vecchio'da muhafaza edilmiş, 1786 da ise, Laurentiana kütüphanesine naklolunmuştur. Sadri Maksudi Arsal, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1948, s. 486.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kurallarının büyük bir bölümünün özel olaylara ilişkin olması nedeni ile her durumda uygulanabilecek genel kurallar çıkarmak büyük bir güçlük doğurduğundan, kanun olarak uygulamaya çok elverişsiz idi. Öte yandan, tümüne yakın bir bölümü Latince olarak kaleme alınmıştı. Fakat, Bizans İmparatorluğu'nda konuşulan dil Yunanca idi¹⁸. Ayrıca, hacmi de uygulamada güçlük yaratıyordu. Sıradan bir hukuk uygulayıcısının böylesine geniş malzemeyi öğrenmesi ve ona hakim olması hemen hemen olanaksızdı. Bu nedenle, hazırlanıp yayınlanmasından çok kısa bir süre sonra, uygulamada Yunanca özetler kullanılmaya başlandı. Corpus Iuris Civilis ise, daha çok hukuk öğretiminde kullanıldı. Derlemeye bir kanun kitabından çok hukuk bilimine ait temel bir eser olarak bakılması da bu durumun bir sonucudur (Karadeniz, 1974, s.48). Zaten eserin hazırlanmasında pratik, yani uygulayıcı hukukçuların yanı sıra, Berytus (Beyrut)¹⁹ ve Bizans hukuk mekteplerinin hocaları da görevlendirilmiştir (Koschaker, 1975, s.28). Bunların, 150 bin satırda yeniden düzenlenen ve 50 kitaba (liber)²⁰ sığdırılan Digesta için, 3 milyon satır tutan 2 bin incelemeye baktıkları ifade edilmektedir (Norwich, 2013, s.164). Bu malzemeden yararlanılarak Iustinianus'un deyişiyle : "Roma adaletinin en kutsal tapınağı" dikildi. Yine onun sözleriyle : "1.400 yıldır toplanmamış bulunan eski hukukun (vetus ius) tümü adeta bir kaleye kapar gibi" bir araya getirildi (Seidler, 1997, s.31).

Corpus Iuris Civilis, dış görüşü ile bir edebi mozaike benzetilmiştir. İmparator emirnameleri²¹ ve klasik hukukçuların eserlerinden kesilen parçalar yan yana getirilerek bir kompozisyon yapılmıştır. Eser içinde en başarılı kısım Codex'tir. Her emirname, müstakil bir kanun olduktan başka, tarih sıraları da bellidir. Bunları, konuları açısından arka arkaya dizmek zor değildir. Zira, emirnameler, uygulamaları en yakın hukuku içerdiklerinden, hafızaya da en yakın olanlardı. Digesta ve Institutiones ise, teknik bakımdan, Codex'e nazaran başarılı değildir. Birçok hukukçunun kitaplarını, binlerce parçalara ayırıp, başka bir sistem içinde bir araya getirmek ve hukukun mantıki birliğini muhafaza etmek, bunu da yeni bir hukuk sistemi kurmak için yapmak çok zor bir iş idi. Digesta'da, yanlışlar, eksikler, çelişkiler ve çözülmüş yerler az değildir. Ancak, tamamı itibarı ile yine de muazzam bir eserdir. Baştan başa kopya gibi görünmesine rağmen, klasik hukuktan çok farklı bir hukuk sistemi kurmuştur (Umur, 1999, s.114).

¹⁸ Codex, Digesta ve Institutiones Latince; Novellae ise, Yunanca kaleme alınmıştır. Levchenko, **a.g.e.**, s. 65. Novellae de herkes tarafından anlaşılabilmesi için Yunanca'nın tercih edildiği görülür. Lemerle, **a.g.e.**, s. 51, 52. Latince hukuk öğrencileri için vazgeçilmezdi ki, Iustinianus bu durumu muhafaza etmek için elinden geleni yapmıştır. Bernard Flusin, "Yazılı Kültür", **Bizans Dünyası-Doğu Roma İmparatorluğu 330-641**, Ed. C. Morisson, Çev. A. Bilge, İstanbul, 2014, s. 276. Iustinianus'un ana dili Latince idi. Latince'ye imparatorluk dili olarak değer vermesi doğduğu köyünde değil, Constantinopolis'te olmuştur. Bununla birlikte, yine başkentte Yunanca teoloji literatürüne derin bir aşinalık kazanmıştır. Peter Brown, **Geç Antik Çağ'da Roma ve Bizans Dünyası**, Çev. T. Kaçar, İstanbul, 2000, s. 93. Bizans'ta başlangıçta resmi dil Latince idi. Fakat, VII. yy.ın başından itibaren gelen ağır yenilgiler sonucu Doğu eyaletlerinin üçte ikisinin Arap'lar ve Slav'lara kaptırılmasından sonra, imparatorların gözleri Roma'ya değil, Atina'ya dönmüştür. Roma İmparatorluğu'nu canlandırma fikri bir yana bırakılarak, başlıca ilgi Yunan kültürü olmuştur. Yunanca, yengin bir biçimde Latince'nin yerine geçmiştir. Seidler, **a.g.e.**, s. 17.

¹⁹ Geç Antik Çağ'da Roma, Alexandria, Atina, Constantinopolis ve Berytus hukuk eğitiminin en önemli merkezleri olarak öne çıkmışlardır. Berytus hukuk eğitiminde çok ileri olup, 550 de bir depremle şehir yıkılana kadar da bu ününü sürdürmüştür. Herrin, **a.g.e.**, s. 112, 121. Iustinianus yalnızca Roma, Constantinopolis ve Berytus'taki hocaların hukuk öğretilmelerine izin verdi. Çünkü, fikirleri buralarda tamamiyle onaylanıyordu. Alexandria ve Atina'da ise, hocaların eleştirici bir biçimde ders okutmakla yasaları değiştirmeye kalkıştıklarını ileri sürdüğü için hukuk okutulmasına mücadele etmedi. Seidler, **a.g.e.**, s. 33.

²⁰ Liber, birkaç yaprakta oluşan yazı anlamına gelmektedir. Hukukçuların eserleri liber'lere ayrılmış olup, her liber, yaklaşık 35'er harflik 1.500-2.500 satır tutmakta idi. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 126.

²¹ Principatus Dönemi (MÖ 27-MS 283) ile birlikte Roma'da hukuk yaratan yeni bir organ daha ortaya çıkmıştır. Constitutiones Principis denilen emirnameler ile imparatorlar, makamı paylaşan Cumhuriyet Dönemi (MÖ 509-MÖ 27) magistrat'larından farklı olarak, hemen hemen sınırsız olan hakimiyetlerine ve hayat boyu süren iktidarlara dayanarak yeni kuralları koymuşlardır. Tahiroğlu ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 72. Augustus'tan (MÖ 27-MS 19) başlayarak imparatorun çıkardığı emirnameye itaat etmek mecburiyeti vardı. Klasik Sonrası (Post-Klasik) Hukuk Dönemi'nden (250-527) itibaren bunlar, Codex ismi ile anılan külliyatlar içinde toplanmıştır. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 47.

Iustinianus derlemeyi; Codex, Digesta ve Institutiones olmak üzere üç kısım tasarlamıştır. Dördüncü kısım olan Novellae derlemeye Ortaçağ'da dahil edilmiştir. Corpus Iuris Civilis'in kısımlarının hazırlanış tarihleri bugün elimizde bulunan baskıların düzenleniş biçimine uymamaktadır. Hazırlanış tarihlerine göre: Codex I (528), Digesta (530-533), Institutiones (533), tarihinin eskimesi nedeniyle yeniden gözden geçirilen Codex II (534), Novellae (534-565) biçiminde düzenlenmesi gerekirdi. Fakat, günümüzde elimizdeki baskılarında düzenleniş şöyledir : Institutiones, Digesta, Codex, Novellae (Karadeniz, 1974, s.49).

Corpus Iuris Civilis'in Hazırlanışı ve Kısımları

Codex

Iustinianus 13 Şubat 528 de yayınladığı "Haec Quae Necessario" ismini taşıyan bir emirname ile ki, bu aynı zamanda Codex'in önsözüdür, aralarında Tribonianus'un da²² bulunduğu, 10 hukukçudan mürekkep bir komisyon oluşturulmasını emretmiştir (Arsal, 1948, s.481). Bu komisyon önce, Codex Theodosianus²³, Diocletianus (284-305) döneminde meydana gelen hususi toplamalardan, Codex Gregorianus²⁴ ve Codex Hermogenianus'dan²⁵ faydalanılmak suretiyle Hadrianus'tan beri geçerli olan imparatorluk emirnamelerini bir araya getirdi (Ostrogorsky, 1999, s.69). Bunları gözden geçirerek, yanlışları ve çelişkileri giderdi, artık uygulama alanı kalmamış ve gereksizleşmiş olanları bulup ayıkladı, mahkemelerin kullanabileceği ve imparatorluk uyruklarının gereksinimlerini karşılayabilecek akılcı ve esneklikli olanları derledi (Gibbon, 1995, s.311). Codex, 16 Nisan 529 dan itibaren geçerli olmak üzere 7 Nisan 529 da "Summa Reipublicae" isimli bir emirname ile resmen kanun olarak ilan olundu (Arsal, 1948, s.481,482). Codex I (Novus Iustinianus Codex) denilen bu derlemenin metni günümüzde mevcut değildir (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.86). Zira, 534 de değiştirildiği için tamamen unutulmuştur. Fakat, Mısır'da keşfedilen bir papirüs üzerinde içindeki emirnamelerin listesinin ufak bir parçası bulunmuştur (Schwarz, 1965, s.146).

Codex I ile Digesta'nın arasında bir çok yeni emirnamenin ve Digesta'ya hazırlık, uygulanacak metodu tespit etmek için de Quinquaginta Decisiones²⁶ yayınlanmıştır. Bu değişiklikler ilk yazılan Codex'i eskitmiş, gözden geçirerek yeniden kaleme almak gerekmiştir. Tribonianus'un başkanlığında, 5 hukukçudan oluşan bir komisyon Codex II yi (Codex Iustinianus

²² Tribonianus (527-545), imparatorluk sarayında quaestor sacri palatii pozisyonunda idi. Koschaker, **a.g.e.**, s. 28. Quaestor sacri palatii, Dominatus Dönemi'nde (284-476) kanunların hazırlanması, hukuki ihtilaflarda istişare gibi bilhassa hukuk işleri ile meşgul olan, imparatorun istişare heyeti çalışmalarına başkanlık eden devlet bakanıdır. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 176. Aşağı yukarı bugünkü adalet bakanlığını karşılayan bir makamdır. Koschaker, **a.g.e.**, s. 28. Tribonianus, birinci Codex'i yazan komisyonda üye, ikinci Codex, Digesta ve Institutiones'i hazırlayan komisyonda ise, başkan olarak çalışmıştır. Novellae'nin bir çoğunun yazılmasını sağlamıştır. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 214.

²³ II. Theodosianus (408-450) zamanında hazırlanarak 439 da yürürlüğe giren, o zamana kadar çıkarılmış emirnameleri içeren, 16 kitaptan oluşan bu eser, Iustinianus'a kadar kanun kuvvetine haiz olmuş ve metni zamanımıza intikal etmiştir. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 38.

²⁴ Gregorianus isimli bir hukukçu tarafından yapılan ve 196-295 de çıkarılmış emirnameleri içeren, 14, 15 veya 16 kitaptan oluşan bu eser, II. Theodosianus tarafından resmileştirilerek kanun mahiyeti kazanmış, Iustinianus döneminde ise, hükmünü kaybetmiştir. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 37.

²⁵ Hermogenianus isimli bir hukukçu tarafından III. yy. sonunda Codex Gregorianus'a bir ilave olmak üzere yapılan, normal hacmin üstünde bir tek kitaptan oluşan bu eser, tıpkı Codex Gregorianus gibi II. Theodosianus tarafından resmileştirilerek kanun mahiyeti kazanmış, Iustinianus döneminde ise, o da hükmünü kaybetmiştir. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 37.

²⁶ Digesta'yı hazırlamakla görevli komisyon, Klasik Hukuk Dönemi hukukçularına ait görüş farklılıklarını gidermek yetkisine sahipti. Fakat, bu komisyon çalışmaları sırasında bazı görüş ayrılıklarının imparator emirnamesi ile halledilmesi gerektiği kanaatine varmış, Iustinianus elli kadar görüş ayrılığını bir emirname ile çözüme bağlamıştır. Bunlar, Quinquaginta Decisiones başlığı altında yayınlanmıştır. Ancak, bugün elde mevcut değildir. Tahiroğlu ve Erdoğan, **a.g.e.**, s. 86. Bununla birlikte, bu emirnamelerin hiç olmazsa bir kısmı ikinci Codex'te yer almıştır. Schwarz, **a.g.e.**, s. 146.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Repetitae Praelectionis) hazırlamıştır (534) (Umur, 1999, s.110-112). Bugün mevcut olan Codex işte bu tashih edilmiş olan Codex nüshalarıdır. Codex II, 12 kitaba bölünmüş, her kitapta da belirli mevzulara dair emirnameler toplanmıştır. İlk kitap; Kilise Hukuku'ndan, hukuk kaynaklarından, imparatorun kalemlerinden ve devlet memurlarından bahseden emirnamelere tahsis edilmiştir. İkinci kitaptan dokuzuncu kitaba kadar yedi kitap; hususi hukuka aittir. Dokuzuncu kitap; ceza hukukuna, kalan üç kitap ise; idare hukukuna dair emirnameleri ihtiva eder (Arsal, 1948, s.482). Kitaplar, kısımlara (titulus); kısımlar emirnamelere ayrılmıştır. Uzun emirnameler de paragraflara bölünmüştür. Birinci paragraftan önce principium²⁷ kısmı gelir. 4.600 kadar olan emirnamelerin başında çıkaran imparatorun ismi, muhatabı ve yayın tarihi yer alır. Iustinianus'a ait olan Codex C. harfi ile kısaltılır. Örneğin; C. 4, 49, 2, 1 şeklindeki bir atıf; Iustinianus Codex'inin 4. kitabının, 49. kısmının, 2. emirnamesinin 1. paragrafını gösterir (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.86).

Digesta

Iustinianus 15 Aralık 530 da yayınladığı "Constitutio Deo auctore de conceptione Digestorum" ismini taşıyan bir emirname ile Tribonianus'un başkanlığında 17 hukukçudan meydana gelen bir komisyon oluşturulmasını emretmiştir (Arsal, 1948, s.483). Bu komisyon, Klasik Hukuk Dönemi hukukçularına ait eserlerden zamanın ihtiyaçları için kullanılabilecek olan parçaları derlemek, gerekli görülmeyenleri ayıklamak, çelişkileri ortadan kaldırmak ve eskimiş olan kavramlarda değişiklik yapmak²⁸ yetkisi ile işe başlamıştır (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.83). Bir başka deyişle, kendi yorumları, soruları ve tartışmaları ile hukukun ruhunu araştırma işine girişmiştir (Gibbon, 1995, s.312). Bu amaçla eserleri taranan hukukçular, Klasik Hukuk Dönemi'nin en değerli ve en seçme hukukçularıdır (Karadeniz, 1974, s.51). Digesta'da²⁹ 39 kadar hukukçunun eserlerinden alınmış parçalar vardır ki, bunların en çok istifade edilmiş olanları da Ulpianus, Paulus, Papinianus ve Gaius'dur (Arsal, 1948, s.86). Eserin % 40 ı Ulpianus'dan alınmış parçalardan ibaret olup, bu hususta onu Paulus takip eder (Johnston, 2004, s.15). Hiçbir hukukçunun eseri tam olarak alınmamıştır. Belli bir konu eserlerden alınmış metinlerin arka arkaya sıralanması şeklinde açıklanmış, tercih edilen görüşlere gerekçeler ilave edilmiştir (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.84). Digesta üç sene gibi kısa bir zamanda tamamlanarak³⁰, 30 Aralık 533 den itibaren geçerli olmak üzere 16 Aralık 533 de "Constitutio Tanta de confirmatione Digestorum" isimli bir emirname ile resmen kanun olarak ilan olundu (Arsal, 1948, s.485). Böylece, klasik hukukun derlemede yer almamış her türlü yorum malzemesi yürürlükten kalktı (Herrin, 2010, s.121,122).

Digesta, 50 kitaptan müteşekkil olup, her bir kitap kısımlara ayrılmıştır. Her kısım ise, parçalara; uzun parçalar da paragraflara bölünmüştür. İlk paragraftan önce bir principium kısmı bulunur. Her parçanın başında onun nereden geldiği, hangi eserden alındığı gösterilmiştir ki, buna parçanın inscriptio'su denilmektedir. Digesta D. harfi ile kısaltılır. Örneğin; D. 18, 1, 35, 4 (Gai.)

²⁷ Corpus Iuris Civilis metinlerindeki paragrafların veya emirnamelerin giriş kısmına verilen isimdir. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 170. Glossator'lardan itibaren birinci paragraflara, başlangıç anlamına gelen bu ismin verilmesi adet olmuştur. Koschaker, **a.g.e.**, s. 29.

²⁸ Interpolatio, yazılı bir metin üzerinde, manası ve kapsamını değiştirmek, bazen kısaltmak veya basitleştirmek için, yapılan değişiklik demektir. Corpus Iuris Civilis'i derleyen hukukçuların, klasik hukukçulardan parçalar halinde aldıkları metinler ve imparator emirnameleri üzerinde yaptıkları değişiklikler için kullanılan bir tabirdir. Bunların yapılmasının sebebi, klasik Roma hukukunu, zamanın zihniyetine ve adalet fikrine uydurmak idi. Son yüzyıl içinde yapılan araştırmalar, Digesta'nın yarısının interpolatio yoluyla değiştirilmiş olduğunu göstermektedir. Umur, **a.g.e.**, 1983, s. 95.

²⁹ Digesta terimi tanzim edilmiş tam bir külliyat manasına gelmektedir. Koschaker, **a.g.e.**, s. 29. Digesta, digestum'dan gelen Latince bir kelime olup, tertip olunmuş, tasnif olunmuş anlamını taşır. Iustinianus'un Digesta'sına Pandectae ismi de verilmektedir. Arsal, **a.g.e.**, s. 484. Pandectae, Yunanca bir kelime değildir ki, herşeyi ihata eden, ihtiva eden demektir. Schwarz, **a.g.e.**, s. 147.

³⁰ Eserin bu denli kısa sürede tamamlanabilmesini açıklamak güçtür. Bu nedenle komisyonun, hukuk öğretiminde kullanılmak amacıyla hazırlanmış, Digesta niteliğinde küçük hacimli bazı eserlerden yararlandığı sanılmaktadır. Karadeniz, **a.g.e.**, s. 52.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

şeklindeki bir atıf; Digesta'nın 18. kitabının, 1. kısmının, müellifi Gaius olan, 35. parçasının, 4. paragrafını ifade eder (Schwarz, 1965, s.34).

Digesta kanun gücünde olmasına karşın, içinde toplanan parçalar belli olaylar için verilmiş somut hükümleri ve kararları kapsamı nedeniyle, bir kanun gibi kullanılmaya elverişli değildi. Örneğin; bir yargıç, somut bir olay hakkında hüküm vermek durumunda iken haklarında hüküm verilmiş binlerce olayı gözden geçirip elindeki olayın eşi ya da benzerini aramak güçlüğü içinde olmalıydı. Bu da Corpus Iuris Civilis'in, bilhassa Digesta kısmının, bir kanun gibi uygulanması amacının yanı sıra, daha çok hukuk bilimine hizmet edecek nitelikte tasarlandığının göstergesidir (Karadeniz, 1974, s.52). Zira, Roma hukuk mekteplerinde büyük hukukçuların eserleri, yalnız kısaltılmış şekilde de okutulmuştur ki, Digesta'nın hukuk öğretimine de hizmet gayesi taşıdığı görüşünü güçlendirmektedir. Ayrıca, Iustinianus'un klasik hukukçulara verdiği değer ve hukuk mektepleri geleneğini sürdürmesinin bir sonucu olduğu düşünülebilir (Koschaker, 1975, s.31).

Digesta, Roma hukukunun en büyük temsilcilerinin eserlerinin zamanımıza kadar saklanmasına yardımcı olması nedeniyle, Corpus Iuris Civilis'in hukuk bilimi ve hukuk tarihi açısından en değerli kısmıdır (Karadeniz, 1974, s.51). Bu eser olmasaydı, klasik hukuk yayını bugün kaybolmuş olacaktı ki, binlerce hukuk kaynağını, bazı değişikliklerle günümüze intikal ettirmiştir (Villey, 2000, s.51).

Institutiones

Codex ve Digesta çok ağır ve ayrıntılar ile dolu olduklarından, uygulanan hukukun temel kavram ve kurallarını anlamak, öğrenmek açısından elverişsizdi. Bundan dolayı uygulanan hukukun tümü hakkında genel bilgi verecek nitelikte bir eserin hazırlanması zorunluluğu duyulmuştur (Karadeniz, 1974, s.50). Bu vazifeye de Tribonianus başkanlığında Constantinopolis Hukuk Mektebi'nden Theophilus ve Berytus Hukuk Mektebi'nden Dorotheus getirilmiştir (Umur, 1999, s.111). Böylece, Gaius'un Institutiones'i³¹ esas alınmak, lakin Ulpianus, Fiorentinus gibi başka klasik hukukçuların aynı niteliğe sahip eserlerinden de faydalanılmak suretiyle Institutiones kaleme alındı (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.82). 30 Aralık 533 den itibaren geçerli olmak üzere 21 Kasım 533 de bir emirname ile ilan olundu (Arsal, 1948, s.486). Bu emirname, "Imperatoriam" adını taşır. Digesta ile aynı gün yürürlüğe giren Institutiones, öncelikli olarak hukuk tahsili için bir ders kitabı³², aynı zamanda imparatorun mutlak iradesinin ifadesi olan bir emirname ile yayınlanması nedeniyle de kanun mahiyetine haiz idi (Schwarz, 1965, s.33,149,150).

Eser, bir önsöz ve 4 kitaptan meydana gelmiştir (Arsal, 1948, s.486). Her bir kitap kısımlara; kısımlar da paragraflara ayrılmıştır. Her kısmın başında bir principium kısmı bulunur. Institutiones I. harfi ile kısaltılır. I. 3, 23, 3 şeklindeki bir atıf; Institutiones'in 3. kitabının, 23. kısmının, 3. paragrafına aittir (Schwarz, 1965, s.33). Birinci kitap; şahıslara, ikinci kitap; mülkiyete ve vasiyet yoluyla mirasa, üçüncü kitap; vasiyetsiz miras ile sözleşmeden doğan borçlara, dördüncü kitap ise; haksız fiilden doğan borçlarla davalara ayrılmıştır (Arsal, 1948, s.486,487).

Institutiones, daha evvelde aynı nitelikte ve aynı adı taşıyan kitaplardan ve yukarıda ifade edildiği üzere, özellikle düzenleniş biçimine de uyularak Gaius'un Institutiones'inden

³¹ Institutiones , II. yy.nın ikinci yarısında yazılmış, 4 kitaptan oluşan bir ders kitabıdır. Eserin, V. yy.da kaleme alınmış olmasına rağmen, klasik şeklini hemen tamamıyla oldukça iyi muhafaza etmiş bir nüshası günümüze ulaşmayı başarmıştır. Çok açık bir üsluba sahip oluşu nedeniyle de asırlarca ders kitabı olma özelliğini korumuştur. Umur, a.g.e., 1983, s. 89.

³² Roma'da, hususi hukuk tahsiline başlamak isteyenler için yazılmış el kitabı mahiyetindeki eserlere Institutiones adı verilirdi. Hem Ius Civile, hem de Pretor Hukuku kurumlarını sistematik bir tarzda, sade bir özet şeklinde bir araya toplayan basit kitaplardı. Klasik Hukuk Dönemi'nin; Gaius, Ulpianus, Fiorentinus, Paulus, Marcianus, Callistratus gibi birçok hukukçusunun bu türde eserleri vardır. Umur, a.g.e., 1983, s. 89. Bugün de birçok yabancı dilde belli bir hukuk dalında aynı amaçla yazılmış kitaplar için Institutiones adı kullanılmaktadır. Karadeniz, a.g.e., s. 50.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

faydalanılarak hazırlanmıştır. Ancak, hangi kısımların nerelerden alındığını saptamak olanağı yoktur. Çünkü, amaç hukuka yeni başlayanlara bilgi vermek olduğundan, klasik hukukçular ve onların eserleri gösterilmemiştir (Karadeniz, 1974, s.50). Iustinianus tarafından “hukuk öğrenme isteği olan gençliğe (cupidae legum juventuti)” ithaf edilen Institutiones, imparatorun ağzından, öğrencilere hitap eden tarzda yazılmıştır ki, alıntılar bu nedenle de farkedilmez (Umur, 1999, s.111).

Novellae

Codex, Digesta ve Institutiones'in tamamlanması ile Iustinianus'un ölümüne değin geçen süre, yani 534-565 de çıkarılan emirnamelere, yeni emirnameler anlamına gelen Novellae Constitutiones adı verilmektedir (Umur, 1983, s.142). Novellae, Iustinianus tarafından Corpus Iuris Civilis'in bir kısmı olarak tasarlanmamış olup, tamamlayıcı mahiyette³³ dördüncü bir bölüm olarak derlemeye Ortaçağ'da dahil edilmiştir. Novellae'nin resmi bir koleksiyonu mevcut değildir. Fakat, özel koleksiyonları vardır. Bunların en genişinde de 168 emirname bulunmaktadır (Karadeniz, 1974, s.54). Ancak, ikisi mükerrer yazılmış, bir tanesi de Latince ve Yunanca iki tane görüldüğü için, aslında 165 tanedir (Umur, 1999, s.113). Özellikle miras hukuku ile ilgilidirler (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.87). Miras ve aile hukuku ile kefalet hususunda büyük yenilikler getirmişlerdir (Schwarz, 1965, s.150). Nov. olarak kısaltılan Novellae de emirnameler kısımlara; kısımlar da paragraflara ayrılmaktadır. Her paragrafın başında bir principium kısmı bulunur. Örneğin; Nov. 18, 4, 1 şeklindeki bir atıf; Novellae'de ki 18. emirnamenin, 4. kısmının, 1. paragrafını işaret eder (Koschaker, 1975, s.33).

Sonuç

Iustinianus bir Roma imparatoru olmak istemiş ve gerçekten, Roma imparatorlarının sonuncusu olmuştur. Bir köylü olarak dünyaya gelen Iustinianus'un idealinde taşıdığı fikirler büyük olmasa, genel olarak oldukça orta düzeyde ve dengesiz bir imparator olarak görünmesi muhtemeldi. Kendisi imparatorluk ve Hristiyanlık olmak üzere iki büyük fikrin temsilcisi idi ki, bu iki fikir sayesinde tarihte ölmez bir isim bırakmıştır. Roma büyüklüğünün hatıraları ile yüklü olan Iustinianus, Roma İmparatorluğu'nu eski haliyle diriltmek, Roma alemi birliğini yeniden kurmak; caesar'ların varisi olmak dolayısıyla, onlar gibi, canlı tarih, mutlak iradenin mükemmel sembolü ve aynı zamanda şaşmaz kanun yapıcı, devletin düzenini düşünen bir reformcu olmak istemiştir. Aynı zamanda, sahip olduğu imparatorluk sıfatının verdiği gurur içinde hükümdarlığını debdebe ve ihtişamla süsleme işine girişmiştir. Tanrı'nın sevgilisi, vekili ve dünya yüzünde temsilcisi sıfatıyla gerek giriştiği ve dinsel nitelikleri itiraz götürmeyen savaşlarda, gerek dünyada, Ortodoks dinini yaymak için sarfettiği büyük gayretlerde, gerek kiliseyi idare ve din muhalefeti bastırma tarzında Hristiyanlığın şampiyonu olmaya çalışmıştır. Bütün hayatı boyunca, ihtiraslı ve muhteşem bu iki hayalin gerçekleşmesine uğraşmıştır (Diehl, 2006, s.33,34). Çok dilli bir imparatorluğun yalnızca yönetimle ya da çok dilli bir ordu ile yeterince korunamayacağından hareketle, uyruklara bir güven duygusu, imparatorlara da bir yerleşiklik güvencesi vererek nüfusu bir arada tutacak resmen tanınmış bir fikrin olmasının farkına varmıştır. İşte bu fikir, kiliseye ve Roma hukukuna dayanan dinsel ve yasal öğretim (Seidler, 1997, s.33,34). Oysa, enerjisinin büyük bölümünü, eski Roma İmparatorluğu'nun yeniden inşasına adanmış Iustinianus'un asla anlamadığı, imparatorluğun artık bir anakronizm olduğuydu ki, tek bir kişinin tartışmasız evrensel otorite kabul edildiği zamanlar geri gelmemecesine geçmişti. Dinsel birleşme arzusunda ise, sadece Batı ile Doğu, Ortodoks'lar ve Monofizit'ler arasındaki yarığı daha da derinleştirmeyi becerdi (Norwich, 2013, s.215-217). Kilise politikalarında tam anlamıyla Batı ve Doğu arasına sıkıştı ve kiliseleri birleştirme idealinin başarısızlığı toplumsal barışın önünde bir tehdiye dönüştü (Kaçar, 2005, s.159,165). Kuşkusuz

³³ Novellae ismi modern hukuk lisanında da büyük bir kanunu tamamlayan ve ondan daha sonra çıkarılan kanunlar için kullanılan bir terim olmuştur. Koschaker, a.g.e., s. 32.

Iustinianus'un hayatında başka cephelerde vardır. İmparatorluğun ihtişam ve azametini yansıtan mimari projeler ki, bunlar, dünyayı olmasını istediğinden ziyade, olduğu haliyle kabul etmekteki müzmin kifayetsizliğinin bir tezahürüdür. Bunlardan ayakta kalmayı başaran muazzam Hagia Sophia, hala insanın nefesini kesmeye devam etmektedir. Bizans'a tarihindeki diğer imparatorlardan daha fazla damga vuran ve ardılarının onun gölgesinden çıkabilmesi için yüzyılların geçmesi gerekecek olan Iustinianus'un başarısızlığa uğramasının nedeni, daima çok fazla girişimde bulunmuş ve gözünü her zaman çok yükseklerle dikmiş olmasıdır; aksi asla söz konusu değildir (Norwich, 2013, s.216,218).

Bizans imparatorluk tahtına oturan son Roma imparatoru Iustinianus'un mevzuatının en belirli karakteristik çizgilerinden birisi imparatorluk mutlakiyetinin kuvvetle vurgulanmasıdır. Monarşik kudretin hukuki temellendirilmesi sebebi ile Corpus Iuris Civilis yalnız Bizans'ta değil, Batı dünyasının siyasi düşüncelerinde de derinden etkili olmuştur. Bizans'ta Roma hukuku bütün dönemler için hukuki hayatın temelini teşkil eder ki, Corpus Iuris Civilis Bizans'ın sonraki hukuki gelişiminin temelinde yatmaktadır. Batı dünyası ancak XII. yy.da Roma hukukuna geri dönmüştür. Iustinianus'un eserinin incelenmesi neticesinde Roma hukukunun kabulü Batı dünyasının hukuki ve siyasi zihniyetinin şekillenmesi bakımından büyük bir öneme sahip olup, bu zamandan itibaren Roma hukuku, ona Iustinianus'un verdiği şekil içinde son çağlar içine kadar bütün Avrupa'nın hukuki gelişmesinin ana unsuru olmuştur (Ostrogorsky, 1999, s.70,71).

476 da Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı ile, Corpus Iuris Civilis'in yürürlükte olduğu Batıda hukuk karanlıklara gömülmüştür. Bununla birlikte, hukuk kavimlerin tarihi ile birlikte gider ve hiçbir zaman kaybolmaz, fakat çehre değiştirir. Batıda imparatorluğun çöküşü, farklı hayat tarzları benimsemiş kavimlerin gelişi, ekonomik çöküş, genelleşen fakirlik hukukta bir krize yol açmıştır. Roma hukukunun zamanımıza kadar sürecek olan parlak gelişmesinin başlangıcı ise, XI. yy. sonlarına doğru Avrupa toplumunda görülen canlanma hareketidir. O zamana değin kendi içlerine kapanmış insan grupları asrın sonlarına doğru hareketlenmiştir. Haçlı Seferleri, Hindistan yolunun aranması gibi hareketler, yeni hayat imkanları ve yeni ticaret ufukları bulmak isteyen Avrupa'lıları, birbirleri ile temasa geçirmiş, bu temaslar da yeni ihtiyaçlar doğurmuştur (Tahiroğlu, Erdoğmuş, 2005, s.88,89).

Corpus Iuris Civilis, Bizans'ın hukuk anlayışının özgün bir göstergesi değildir. Ancak, günümüz kapitalist toplumunu yöneten temel ilkeleri belirlemiş Roma hukukunu sürdürmesi açısından çok önemli bir yer tutar. Roma hukukunun, Batı Avrupa'daki mal-para değişiminin geliştiği XII. yy.dan itibaren yayılması, beklenmedik veya rastgele bir olgu değildir. Roma hukuku, mal üreticilerinden oluşan bir toplumun ilk evrensel hukuku, yani basit mal sahipleri arasındaki alım-satım, ariyet³⁴, borç, sözleşme ve diğer yükümlülükler gibi tüm ilişkileri ortaya koyan bir hukuk olarak, özel mülkiyete ilişkin en kusursuz sistem olma özelliğini taşımaktadır. Batı Avrupa'nın Roma hukukuna inceleme veya benimseme bağlamında yaklaşımı sonucunda, birçok ülkede yasa hükmünü kazanmıştır (Levtchenko, 1999, s.65,66).

Günümüzde, Roma hukukundan ve bu hukukun modern hukuklar üstündeki etkilerinden söz edildiğinde kastedilen, Corpus Iuris Civilis'te toplanmış olan hukuktur (Karadeniz, 1974, s.36). Avrupa'da Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca milli devlet bilinci oluştuktan ve günümüzün devletleri Avrupa haritasında yerlerini aldıktan sonra her devletin milli bir kanunu olması fikri doğmuştur. Buna uygun olarak da Fransız Medeni Kanunu (Code Napoléon / Code Civil), Avusturya Medeni Kanunu (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), Alman Medeni Kanunu (Bürgerliches Gesetzbuch), İsviçre Medeni Kanunu ve Borçlar Kanunu (Schweizerisches Zivilgesetzbuch-Schweizerisches Obligationen Recht) vb. yapılmıştır. Daha sonra başta Fransız Medeni Kanunu

³⁴ Taşınabilen malın karşılıksız kullanılmasının başkasına bırakılması ve kullandıktan sonra geri verilmesi koşulları ile yüklü akit. Şakir Altay, **Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, 1983, s. 37, 38.

olmak üzere bu kanunlar Avrupa'daki diğer devletler tarafından iktibas edilmiştir. Böylece, Roma hukukunun kuralları bu kanunların maddeleri içinde yer almak suretiyle canlılığını kaybetmemiş, doğrudan olmasa da yaşamaya ve uygulanmaya devam etmiştir (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.XVI, XVII). Günümüzde bu hukukun etkisi altındaki nüfus, Roma İmparatorluğu'nun nüfusunun kat ve kat üstündedir (Barrow, 2002, s.219). Roma hukuku; Güney Amerika ülkeleri, Çin, Japonya ve A.B.D.'nin Fransız kökenli eyaletleri gibi Roma'lıların tarihte girmedikleri yerlerde dahi yaşamaktadır. Bunun sebebi başta Fransız kültürüne duyulan hayranlık nedeniyle Fransız Medeni Kanunu'nun bu ülkelerde de iktibasıdır. A.B.D. dahi hukukunu Iustinianus'a dayandırmaktadır ki, bitmiş Corpus Iuris Civilis'in imparatora tevdi töreninin, Washington D.C.'deki Yüksek Mahkeme (Supreme Court) duvarlarındaki rölyeflerde yer alması, bu hususun sanatsal tezahürüdür (Erdoğan, 2009, s.37). A.B.D. mahkemelerinde hala İngilizce'ye çevrilmeden Latince haliyle kullanılan; "sine die, nolle prosecutere, ad litem, res judicata" vb. terimler çok daha derin bir sürekliliği sembolize eder. Bu terimlerin hepsi Digesta'dan gelmektedir (Luttwak, 2012, s.121). Roma hukukuna direniş gösteren İngiltere'nin önemli hukuk fakültelerinde bile Roma hukuku ders programlarında yer almaktadır (Erdoğan, 2009, s.37). Bugün bir Avrupa toplumunun, birliğinin var olduğu kabul edilir ise, bu toplumun temelinde Roma hukuku yatmaktadır. Avrupa birliğini; hukuk alanında, Roma hukukundan kaynaklanan hükümler temin etmektedir (Tahiroğlu, Erdoğan, 2005, s.35). Roma hukukunun modern çağların hukuklarına yaptığı önemli bir etki de Latince'yi hukuk dili haline getirmiş olmasıdır. Bilhassa, Avrupa'da Latince bilmeyen hukukçu yoktur. Uluslararası hukukçular aralarında Latince orijinli terimleri kullanarak anlaşılmaktadırlar (Erdoğan, 2009, s.37).

Türkiye hukuki açıdan Roma İmparatorluğu'nun bir anlamda mirasçısı durumundadır. Corpus Iuris Civilis Constantinopolis, yani İstanbul'da hazırlanmıştır. 1926 da İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesiyle, Türkiye'de de, Roma hukukunun etkisinde kalmış olan bir hukuk sistemi yürürlüğe girmiştir. Böylece, bin yılı aşkın bir süre İslam dünyası içinde kalmış olması yüzünden İslam Hukuku'nun kök saldıği bir ülke bu önemli hukuk devrimi ve tek bir kanun değişikliği ile kökeninde Roma İmparatorluğu'nun ve Roma hukukunun yattığı Avrupa kültür camiasının ve ortak hukukun bir parçası haline gelmiştir. Roma hukukunun Türk hukuku üzerinde en önemli etkisi borçlar hukuku alanında olmuştur. Türk Borçlar Kanunu için mehzaz kanun olan İsviçre Borçlar Kanunu tamamı ile Romanist bir nitelik taşımaktadır ki, Fransız, İtalyan ve Alman Medeni Kanunlarından daha da fazla Romanisttir (Günel, 2009, s.26,27). Türk Resepsiyonu³⁵, hukuk tarihinin en derin resepsiyonlarından biri olarak kabul edilmektedir (Schwarz, 1965, s.22).

Son olarak; Corpus Iuris Civilis, Roma hukukunun çok uzun bir gelişme süreci ve miraslarının üst üste binmesinin vardığı son noktadır. Roma'nın siyasal gücü sona erdikten sonra da hukukunun hayatta kalması karşısında imparatorluğun gerilemesi veya mahvolması denilen olay tüm anlamını yitirmiştir. Bu nedenle Roma'nın tamamen ölmeyeceğine hiç kuşku yoktur (Braudel, 2007, s.383,384). İki bin yılı aşkın bir geçmişi olan ve küçük bir şehir devletinin hukuk düzeni olarak doğup, giderek bir imparatorluğun hukuk düzeni olarak gelişen Roma hukuk sisteminin, hukuk biliminin çeşitli dallarında çok değişik açılardan faydalanılabilecek zengin bir kaynak olduğu konusunda kuşku yoktur (Günel, 2009, s.32).

KAYNAKÇA

ALTAY, Şakir, **Hukuk ve Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, 1983.

ARSAL, Sadri Maksudi, **Umumi Hukuk Tarihi**, İstanbul, 1948.

³⁵ Bir hukukun diğer bir hukuk sisteminden bazı şeyleri alması ve bir hukukun diğer bir hukuk sisteminin tesiri altında kalmasına resepsiyon (reception) denir. Koschaker, **a.g.e.**, s. 22.

- AYDIN, Mahmut, “Şeriat”, **İslam Ansiklopedisi**, C XXXVIII, 2010, s. 574-577.
- BAILLY, Auguste, **Bizans Tarihi**, C I, Çev. H. Şaman, İstanbul, ?.
- BARROW, Reginald H., **Romalılar**, Çev. E. Gürol, İstanbul, 2002.
- BRAUDEL, Fernand, **Bellek ve Akdeniz-Tarihöncesi ve Antikçağ**, Çev. A. Berktaş, İstanbul, 2007.
- BROWN, Peter, **Geç Antikçağda Roma ve Bizans Dünyası**, Çev. T. Kaçar, İstanbul, 2000.
- CHEYNET, Jean-Claude, **Bizans Tarihi**, Çev. İ. Yerguz, Ankara, 2008.
- DIEHL, Charles, **Bizans İmparatorluğunun Tarihi**, Çev. A. Göke Bozkurt, İstanbul, 2006.
- DİKİCİ, Radi, **Şu Bizim Bizans (Byzantium 330-1453)**, İstanbul, 2009.
- Dört İstanbul**, İstanbul, 2014.
- ERDOĞMUŞ, Belgin, “Roma Hukuku”, **Doğu Batı-Romalılar I**, S 49, 2009, s. 33-37.
- FLUSIN, Bernard, “Yazılı Kültür”, **Bizans Dünyası-Doğu Roma İmparatorluğu 330-641**, Ed. C. Morisson, Çev. A. Bilge, İstanbul, 2014.
- GIBBON, Edward, **Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi-Bizans**, C IV, Çev. A. Baltacıgil, İstanbul, 1994.
- , **Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi-Bizans**, C V, Çev. A. Baltacıgil, İstanbul, 1995.
- GRANT, Michael, **Roma’dan Bizans’a**, Çev. Z. Z. İlkelen, İstanbul, 2000.
- GÜNAL, Nadi, “Roma Hukukunun Temel Kriterleri, Kavram ve Kurumları”, **Doğu Batı-Romalılar I**, S 49, 2009, s. 11-32.
- HERRIN, Judith, **Bizans-Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı**, Çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul, 2010.
- JOHNSTON, David, **Roman Law in Context**, Cambridge, 2004.
- KAÇAR, Turhan, **Geç Antikçağ’da Hristiyanlık**, İstanbul, 2009.
- KARADENİZ, Özcan, **Roma Hukuku-Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Şahsın Hukuku, Hakların Korunması**, Ankara, 1974.
- KOSCHAKER, Paul, **Modern Hususi Hukuka Giriş Olarak Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları**, Ankara, 1975.
- LEMERLE, Paul, **Bizans Tarihi**, Çev. G. Üstün, İstanbul, 1994.
- LEVTCHEV, M. V., **Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi**, Çev. M. Selen, İstanbul, 1999.
- LUTTWAK, Edward N., **Bizans İmparatorluğu’nun Büyük Stratejisi**, Çev. M. E. Tuzcu, İstanbul, 2012.
- MORGAN, Giles, **Yeni Roma ya da Konstantin Şehri-Bizans’ın Kısa Tarihi**, Çev. E. Çağdaş Babaoğlu, İstanbul, 2010.
- MORRISON, Cécile, “Olaylar/Kronolojik Perspektif”, **Bizans Dünyası-Doğu Roma İmparatorluğu 330-641**, Ed. C. Morisson, Çev. A. Bilge, İstanbul, 2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- NORWICH, John Julius, **Bizans-Erken Dönem (MS 323-802)**, Çev. H. Koyukan, İstanbul, 2013.
- OSTROGORSKY, Georg, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. F. Işıltan, Ankara, 1999.
- PROKOPIOS, **Bizans'ın Gizli Tarihi**, Çev. O. Duru, İstanbul, 2008.
- RICE, Tamara Talbot, **Bizans'ta Günlük Yaşam-Bizans'ın Mücevheri Konstantinopolis**, Çev. B. Altınok, İstanbul, 1998.
- SCHWARZ, Andreas B., **Roma Hukuku Dersleri**, C I, Çev. T. Rado, İstanbul, 1965.
- SEIDLER, G. L., **Bizans Siyasal Düşüncesi-Bizans Halk Hareketlerinin İdeolojik Kökeni**, Çev. M. Tunçay, İstanbul, 1997.
- TAHİROĞLU, Bülent ve Belgin Erdoğmuş, **Roma Hukuku Dersleri-Tarihi Giriş, Hukuk Tarihi, Genel Kavramlar, Usul Hukuku**, İstanbul, 2005.
- UMUR, Ziya, **Roma Hukuku Lügati**, İstanbul, 1983.
- Roma Hukuku Ders Notları-Usul Hukuku, Borçlar Hukuku, Eşya Hukuku, Miras Hukuku**, İstanbul, 1999.
- VILLEY, Michel, **Roma Hukuku Güncelliği**, Çev. B. Tahiroğlu, İstanbul, 2000.
- VINOGRADOFF, Paul, **Ortaçağ Avrupasında Roma Hukuku**, Yay. Haz. M. T. Özcan, İstanbul, 1997.

Corpus Iuris Civilis'in Dionysius Gothofredus tarafından 1583 de Cenevre'de yapılan ilk baskısının kapağı

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Corpus_iuris_civilis#/media/File:Corpus_Iuris_Civilis_02.jpg
(09.04.2015)]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Iustinianus döneminde Bizans İmparatorluğu'nun en geniş sınırları (550)

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Bizans_%C4%B0mparatorlu%C4%9Fu#/media/File:LocationByzantineEmpire_550.png (09.04.2015)]

Iustinianus ve Theodora

[San Vitale Basilikası'nda (Ravenna / İtalya) mozaik detayları (VI. yy.)]

[<http://www.kerkinbergen.nl/wp-content/uploads/2014/06/Justinianus-en-Theodora.jpg> (09.04.2015)]

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Iustinianus Hagia Sofia'nın maketini (sol),
Constantinus (324-337) surlarla çevrili Constantinopolis'in maketini (sağ)

Meryem'e sunar halde

[Hagia Sofia'da mozaik (X. yy.)]

[http://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya#/media/File:Hagia_Sophia_Southwestern_entrance_mosaics_2.jpg (09.04.2015)]

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ORHUN, M., Iustinianus'un Hukuk Reformasyonu, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 267-284, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8226>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

“İSTİKBÂL” GAZETESİNİN MİLLİ MÜCADELEYE KATKISI (1918-1922)*

*Mehmet Esat SARICAÖĞLU***

*Ömer Ali KESKİN****

ÖZET

10 Aralık 1918 tarihinde Trabzon’da yayınlanmaya başlayan İstikbâl gazetesi yayınlandığı günden başlayarak milli direnişi örgütlemek amacı güden bir politika izlemiştir. Bu çerçevede gazete Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin kurulmasına öncülük etmiş ve bu cemiyetin basın sözcülüğünü yapmıştır. I. ve II. Trabzon Kongreleri ile Erzurum Kongresi’ne uzanan süreçte, amacı doğrultusunda yoğun bir basın faaliyeti yürütmüştür. Bir taraftan da yerel muhalif Türk ve azınlık basınlarıyla mücadele eden gazete, halkı bunlara karşı bilinçlendirme gayretini, sürekli yayınlarıyla sürdürmüştür. Sivas Kongresi sonrası Ankara’da oluşan Milli Mücadele kadrolarına tam destek vermiş ve yürütülen tüm direniş hareketlerini “Ya istiklal tam ya ölüm” parolasıyla sayfalarına taşımıştır. Her türlü olumsuzluk ve imkânsızlıklara, baskı ve yıldırımlara karşı kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaç doğrultusunda Milli Mücadele’nin başarıya ulaşacağına olan inancını kamuoyuna aşılarmayı ihmal etmeyen gazete, buna yönelik olarak başarı haberlerini etkili sevinç ifade eden başlıklarla, kritik ve olumsuz cephe ve cephe gerisi haberleri de büyük bir metanet ve ümit dolu gazete yazılarıyla okuyucusuna aktarmaya çalışmıştır. Bu bakımdan diyebiliriz ki İstikbâl’in, Milli Mücadele’nin başarılmasında, önce yerel ve bölgesel devamında da ulusal bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Gazete başta oluşan yerel gazete kimliğine, gelişen süreçle birlikte ve tüm bölgelerde verilen Milli Mücadele savaşıyla, ulusal bir aidiyet kazandırabilmiştir. Bu da hem gazetenin, bölgenin sesini tüm Anadolu’ya duyurmasına olanak sağlamış hem de bölgede tüm Anadolu’nun sesinin duyulmasını olanaklı kılmıştır. Şüphesiz böyle bir sonuç da Milli Mücadele’nin başarısına büyük bir katkı olmuştur.

*İstikbâl gazetesinin ortaya çıkışını, bu sürecin koşullarını ve gazetenin amacını daha detaylı bir şekilde veren makale Ömer Ali Keskin tarafından yazılmış ve Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi’nde 2014 yılı Temmuz sayısında “ Milli Mücadele’ye Giden Yolda Bir Gazete’nin Doğuşu; İstikbâl ” adıyla yayınlanmıştır.

***Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.**

** Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi Yakınçağ Tarihi, El-mek: msaricaoglu@yahoo.com

*** Uzm. Kırıkkale Üniversitesi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Programı, El-mek: omeralikeskin@hotmail.com

Anahtar Kelimeler: İstikbâl, Milli Mücadele Dönemi, Trabzon, Basın

CONTRIBUTION OF THE NEWSPAPER “İSTİKBÂL” TO THE NATIONAL STRUGGLE (1918 – 1922)

STRUCTURED ABSTRACT

The İstikbâl, first published in Trabzon on December 10, 1918, aimed to help organize the national resistance from the very first day. The newspaper played an important role in the foundation of Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Society for the Defence of the National Rights of Trabzon) and helped spread its thoughts. The newspaper made great contributions by intensive coverage to the process leading to Trabzon and Erzurum Congresses. It also struggled against the other newspapers taking side of the opposition and tried to create awareness among people.

Trabzon, where the İstikbâl was published, stands out as an important center in Anatolia. Trabzon is one of the most important intellectual centers of the region. The city was founded by the colonists of Miletus in the 8th century B.C. Most of the architectural works in the city date back to the Byzantine, Commenian and Ottoman periods. There is a historical identity of the city. Trabzon also an important geographical intersection. It is an important and large port on the Black Sea coast. Trabzon has connection with the ports of the other countries having shores on the Black Sea.

The town was also an important media center before the National Struggle period. Local property Turkish, Greek and Armenian press was operating. But the Turkish press had an important impact especially during the Russian occupation. Newspapers prohibited, printing houses had been destroyed. Greeks and Armenians had been particularly effective in this destruction. Therefore, it seemed difficult to input a repress activities. Set up the printing press, to supply newsprint and most importantly, it was necessary to create cadres who could benefit newspapers. But it also contained an additional challenge. Because the country was under occupation and the Ottoman Empire was falling apart. This is an important background. The location of the city and feature a parallel feature shows the importance of the publication of newspapers

The İstikbâl newspaper's being published here was important as it is an effective transport and logistics base and often visited by many soldiers and officers to hold important meetings and discussions about the resistance in local and national level. Therefore many important decisions are taken here about the National Struggle. These meetings and discussions were of great importance and were held in Faik Ahmet Barutçu's office in the İstikbâl's building. Greek and Armenian uprisings and their acts of violence and terror in local and national scale during the National Struggle made it necessary to start a movement based in Trabzon. Therefore, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015*

MilliyeCemiyeti (Society for the Defence of the National Rights of Trabzon) was soon established. Most of the members of this association were from the İstikbâl newspaper staff. The Society also worked in other cities in the Black Sea region like Rize, Gumushane, Ordu, and Giresun to spread the idea that against the separation of the eastern Black Sea region from the Turkish state, all necessary measures would be taken. Following two important congresses in Trabzon (Trabzon Congress I and II), the Erzurum Congress was held with the dynamism created by all this effort.

This regional resistance gradually earned a national identity and representation. The Sivas Congress, where almost all the decisions made during the Erzurum were agreed on, moved this identity spirit higher. The movement started by the Istikbal was the source of the original spirit of national struggle, therefore, the Trabzon-Erzurum alliance, in this sense, was very important as the very first point where the National struggle started. The Newspaper kept informing the people about all the aspects of the National Struggle and maintained continuous support. It gave full support to the staff of the National Struggle formed in Ankara after the Sivas Congress and reflected all resistance movements in its pages with the motto " Full Independence or Death". In spite of all the problems and difficulties, the İstikbâl newspaper tried to create public opinion against oppression and intimidation. For this purpose, it expressed that the National Struggle would succeed with joyful headings and hope filled articles, while it gave less place for bad news. The Istikbâl, in this respect, played an important role in the victory in local and regional level.

During the Battle of Sakarya and pre-war period, the İstikbâl newspaper's policy was to reflect all the national initiatives including tekalif-imilliyeye (national responsibility (Tax)) in order to provide logistical and humanitarian support for the National struggle and the battle of Dumlupınar.

As one of the first newspapers established to create a national resistance movement in Anatolia in 1918, the Istikbal followed a very influential policy and made very effective publications. It did everything to support National Struggle and took its place in history.

The main purpose of the Newspaper's publishers was to create resistance against the enemy. The Society for the Defense of the National Rights of Trabzon played an important role and made great contributions to this struggle. The editorial policy of the İstikbâl was shaped according to decisions made during Trabzon, Erzurum and Sivas Congresses. The newspaper always took the side of the struggle for independence from start to finish. The Newspaper spoke for the leaders of the local and national institutions and supported them.

The İstikbâl newspaper was highly influential with the articles written by FaikAhmetBarutçu. Barutçu was the editor and head writer. He supported the national struggle, and accordingly he published important articles. He followed closely the developments about the military and war. With effective headlines, articles and news about the war, the Paper provided information related to internal and external

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

developments. The İstikbâl also struggled with the opposing newspapers by means of journalism.

The beginning period of existence struggles of nations is important. People fight to save their land altogether and fulfill a duty altogether to achieve the goals. Military, civilians, politicians and the press have separate important tasks to perform. İstikbâl newspaper, as one of the newspapers that ignited the National Struggle, played the press part of the struggle by speaking for the leaders of the struggle and informing the public. It played an important role in the organization of regional and local institutions and associations that carried out important tasks during the National Struggle.

Key Words: İstikbâl, National Struggle Period, Trabzon, Press, Public Opinion

Giriş

İstikbâl gazetesi MilliMücadele'nin başlamasından bir süre önce, 10 Aralık 1918'de Trabzon'da yayın hayatına başlamış, 17 Mart 1925'de, 1426. Sayısında yayın hayatı son bulmuş bir Milli Mücadele Dönemi gazetesidir. Milli Mücadele'yi destekleyen bir gazetedir. Gazetenin ortaya çıkma sebebi, milli bir uyanış hareketi oluşturmak, bu harekete kamuoyu desteği sağlamak ve yine Milli Mücadele hareketi içinde olan diğer örgüt, kurum ve cemiyetlerle dayanışma ve işbirliği içinde bulunmaktır. Kurucusu ve aynı zamanda başyazarı Faik Ahmet Barutçu'dur.¹

Gazetenin Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden hemen sonra 1918 yılı sonlarında kurulması ve yayınlanmaya başlaması önemlidir. Çünkü 1918, her bakımdan, Osmanlı Devleti'nin yok edilmesi amacıyla planların uygulamaya konulduğu sürecin dönüm noktası olan yıl olarak öne çıkar. Ordu silahsızlandırılmakta, halkın ve etkili olabilecek ana unsurların eli kolu bağlanmakta, mukavemet gösterebilecek tüm güçler etkisizleştirilmekteydi. Mondros Mütarekesi'ne dayanılarak milletin ve üzerinde yaşanan toprakların esaret altına alınması planlanıyordu. Mütareke ile tüm Osmanlı toprakları İtilaf kuvvetlerinin insafına terk edilmişti. Ordunu terhisini işgaller takip etmekte, yıllardır cephelerde savaşan askerler için mütareke her ne kadar savaşı bitiren bir işaret olsa da bunun arkasından neyin geleceğini bilmemek derinden bir endişe de uyandırmaktaydı. Faik Ahmet o günleri etkili bir şekilde siyasi hatıralarında anlatmaktadır. (Barutçu 2001: 30).

Diğer taraftan, İtilaf Devletleri İstanbul'u işgal ettikleri zaman, ilk işlerinden biri olarak, basın kuruluşlarının sesini kesmek istemişlerdir. Kendi çıkarlarına hizmet etmediğini düşündükleri

¹ Faik Ahmet Barutçu (1894-1959), İstikbâl gazetesinin kurucusu ve başyazarı. Trabzon'da doğdu. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucusu ve aynı zamanda ilk başkanı olan Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi'nin oğludur. Rüşdiye ve İdadi'yi Trabzon'da bitiren Faik Ahmet, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş, öğrenimi sırasında askere alınmış, Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak Trabzon ve Samsun Tümen karargahlarında bulunmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra terhis edilmiş, o da yarım kalan öğrenimini tamamlamak için İstanbul'a dönmüştür. Memleketin içinde bulunduğu zor şartlar dolayısıyla Milli Mücadeleye katılma kararlılığı içinde olan Barutçu, iki ay gibi kısa bir sürede imtihanları vermek suretiyle mezun olmuş, Trabzon'a dönmüştür. Trabzon'a dönüşünü takiben yoğun bir görüşme ve istişare süreci sonrası, ilk elden bu mücadeleyi desteklemek adına İstikbâl gazetesini çıkarmış, yazılar yazmış, Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nde görevler almış, Milli Mücadele boyunca, onun başarısı için mücadele etmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Trabzon teşkilatlanmasında görev alan Faik Ahmet Barutçu, 1925 yılında gazetenin kapatılması sonrasında bir süre de avukatlık, baro başkanlığı yapmış, yerel bazı basın-yayın organında medeni hukuk yazıları yazmıştır. 1939-1954 yılları arasında Trabzon Milletvekili olarak Meclis'e giren Faik Ahmet Barutçu, 1947-1948 ve 1948-1949 yıllarında Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1957 yılında Ankara Milletvekili olarak tekrar parlamentoya giren Barutçu, bu sırada çeşitli yurt gezileri yapmış, Trakya, Ege ve Karadeniz'e yaptığı bu geziler sonrasında hastalanmış, İngiltere'de tedavi görmüş, takip eden günlerde hastalığı ilerlemişti. Faik Ahmet Barutçu 14 Mart 1959'da Ankara'da vefat etti. (Çapa 1998: 14-28).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

yayınları sansürleme yoluna gitmişlerdir. Birçok matbaa ve gazeteye uygulanan bu sansür ve kapatmaların asıl amacı, kamuoyu oluşturabilme ve böylece direniş hareketi başlatabilme gücü olduğunu düşündükleri basını tamamen etkisiz duruma getirmektir. “1919 yılı İstanbullular için çok çetin bir yıldır. I.Dünya Savaşı yenilgiyle sona ermiş ve limanı dolduran düşman zırhlıları toprakları kentin üzerine çevirmişlerdir. Gazetecilik çok sakıncalı bir işti ve dürüst davranmak, vatanını korumak büyük yüreklilik istiyordu.” (Topuz 2003: 110).

Anadolu’nun her köşesinde, kendi imkânları ile milli direniş hamlesi yapmak üzere teşkilatlanma yoluna giden halk, bir taraftan da bu direnişi hem oluşturma hem de destekleme adına gazetelerden ve diğer basın unsurlarından yararlanmaya çalışıyorlardı. İstanbul’da söz konusu olan baskı ve engellemeler bu bölgelerde de mevcuttu. Kastamonu’da, Afyon’da, Konya’da, Adana’da, Erzurum’da ve daha birçok merkezde bu tür faaliyetler yapılmaya çalışılmakta, gelen baskılar bir şekilde bertaraf edilerek istiklâl umuduyla yola çıkan Anadolu davasının önü açılmaya çalışılmaktaydı. *Hukuk-I Beşer, İrade-i Milliye, Hâkimiyet-i Milliye, Öğüt, Ses, Doğru Söz, İzmir’e Doğru, Yeni Adana Gazetesi, Açıksöz Gazetesi, Babalık Gazetesi, Anadolu’da Yeni Gün, Albayrak, Emel, Ahali* (Edirne), *İstikbâl, Işık, Ahali* (Samsun), *Anadolu, Sebilürreşad, Satvet-i Milliye, Amal-i Milliye, Dertli, Türkoğlu, Yeşil Yuva, Trakya-Paşaeli, Adana’ya Doğru* gibi gazeteler Milli Mücadele’yi destekleyen gazeteler olarak öne çıkmışlardır (Keskin 2012: 37).

Bu gazetelerin hepsi de Milli Mücadele’nin verildiği Anadolu coğrafyasında savaşla, işgalle, baskıyla, imkansızlıklarla yan yana bu mücadelenin başarıya ulaşması için önemli merkezlerde yoğun bir şekilde çalışan fedakarlık örnekleridir.

I. Dünya Savaşı’nda Ruslar tarafından işgal edilen önemli bir merkez de Trabzon’dur. Ruslar bu işgalin sonunda el koydukları ve bölgede yaşayanların gazete-mecmua çıkarmak için kullandıkları Türk Matbaalarını tahrip etmişti. Ayrıca Rumlar ve Ermeniler de sahip oldukları matbaaları kendi bölücü ve ayrılıkçı amaçları doğrultusunda yayın yapmak ve gazete çıkarmak için yoğun bir biçimde çalıştırıyorlardı. Bütün bu koşullara, engelleme ve baskılara rağmen ve bunların göğüslenmesi ile Trabzon’da *İstikbâl* gazetesi 10 Aralık 1918 tarihinde yayınlanmaya başladı.

Mondros Antlaşması’nın oluşturduğu ağır ve kabul edilemez şartlar ve Doğu Karadeniz Bölgesi’ni tehdit eden Pontus hayali Trabzon’un bu tehditler karşısında uyanık olmasını ve bir direniş hamlesi başlatmasını zaruri kılmıştır². Faik Ahmet Barutçu bu duruma ilişkin olarak, halkın sesini duyurmak; milli birliğe olan gerekliliği kamuoyunu harekete geçirecek, tüm hain emellere karşı koymaya çalışacak bir teşkilata olan ihtiyacı şiddetle belirtmektedir. Bu ihtiyaca binaen yapılan toplantılar ve görüş alışverişlerinden sonra *İstikbâl* gazetesinin neşredildiğini belirtmektedir (Barutçu 2001: 32). Gazete Mihailidi Matbaası’nda³ yayınlamaya başlamış, 1920 yılı başlarından itibaren de kendi matbaası olan ve aynı zamanda idare merkezi olarak da kullanılacak olan *İstikbâl* Matbaası’nda⁴ basılmaya başlanmıştır (Çapa 1998: 14).

Gazete bir taraftan kendi amaçları doğrultusunda yayın yapmaya çalışırken bir taraftan da *Pontus Gazetesi, Epuhi* ya da *Epohi* gazetesi ve *FarosAnatolis (Farosianedolis)* (Anadolu Feneri) gibi gazetelerle de mücadele etmekteydi. Gazetenin başyazarı Faik Ahmet (Barutçu) bu

² Bu dönemde Pontus hayali gibi Megali İdea düşüncesi de canlandırılmakta, hem Ege kıyılarından başlayarak İzmir ve İstanbul hem de bunlardan oldukça uzak noktada yer alan Trabzon ve çevresi bu iki farklı görüntü veren fakat aynı amaç doğrultusunda aynı gaye etrafında ortak yöntemler barındıran girişimler yoğunlaşmaktadır (Keser 2010: 1636).

³ Bir Rum matbaası olup, o dönemde Trabzon’da yayınlanan *Epuhi* ve *Farosianedolis* gazetelerinin de basıldığı önemli bir matbaadır (Demircioğlu 1998: 26).

⁴ 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali dolayısıyla Rum mürettip ve makinistler kutlama şenliklerine katıldıkları için *İstikbâl* gazetesini o gün basmamışlar, bu nedenle de bu tür aksamaları önlemek adına İstanbul’dan malzeme ve makine talep edilerek yeni bir matbaa olan *İstikbâl* Matbaası’nın kurulması sağlanmıştır. Böylece “Ya Rum mürettip dizmezse, ya Rum makinist basmazsa” gibi endişelerle kontrollü yazı yazan muharrirlerin kalemlerini serbestçe ve korkusuz kullanmalarını sağlayacak bir ortam hazırlanmıştır. (Barutçu 2001: Giriş bölümü, Ecmel Barutçu: 15).

gazetelerden biri olan Epuhi gazetesinin Metropolithane tarafından çıkarıldığını, bu gazeteye göre Türklerin Trabzon'da haklarının olmadığını, buranın Rumluğun merkezi olduğunu belirttiğini bu nedenle buna karşı durmak ve karşı mücadeleye girişmek gerektiğini belirtmektedir (Barutçu 2001: 31). İstikbâl'in bu gazeteye karşı verdiği mücadele etkili olmuş ve bunun sonuçları görülmeye başlanmıştır. İstikbâl'in sürekli ve etkili yayınları sözkonusu gazetelerin daha saldırgan bir yayın politikasına yönelmelerine neden olacak bu ise Trabzon halkının İstikbâl gazetesine olan teveccühünü arttıracaktır. (Barutçu 2001: 37-38).

İstikbâl gazetesi bu mücadelesini yalnız azınlık basınına karşı vermemiştir. Yine Trabzon'da Milli Mücadele aleyhinde yayınlanan önemli bir gazete olarak Selamet gazetesi vardı. *Selamet gazetesi*, Eyyûb-zâde Ömer Fevzi tarafından 15 Kasım 1918 tarihi itibarıyla çıkarılmaya başlanan bir gazetedir. Önceleri, genel anlamda, saltanat ve hilafet yanlısı iken, zamanla Milli Mücadele'nin karşısında yer alan bir basın organı durumuna gelmişti. Bu gazete Peyam ve Sabah gazetelerini sürekli öven, ittihatçıları yeren ve onları merkeze jurnalleyen bir yayın politikası izlemekte, böylece Rumları da memnun etmektedir (Barutçu 2001: 33).

İstikbâl gazetesi Trabzon'da ilk siyasi hareketlenme olarak görülmekte ve gazetenin en önemli amacı da "halk efkârının (kamuoyunun) Milli Mücadele'ye hazırlanması" olarak belirtilmektedir (Tarakçıoğlu 1986: 39). Şüphesiz olarak İstikbâl gazetesini asıl amacı yalnızca bir gazete olarak yayın hayatında var olmak değildi. Belki de asıl amaç milli birliğe yönelik olarak, milli direnişe hizmet etmek, bu amaçla memlekette bir Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Teşkilatı meydana getirerek milleti bu teşkilat etrafında birleştirmekti (Barutçu 2001: 34).

Trabzon'un Önemi, İstikbâl Gazetesi ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

Trabzon hem coğrafi hem de siyasi konumu bakımından önemli bir merkezdi. Çok etkili bir ulaşım üssüydü. Bu bakımdan buraya her kesimden birçok kişi uğruyordu. İstikbâl gazetesi ve yönetimi de bu süreci iyi yöneterek önemli toplantılara ve buluşmalara ev sahipliği yapmaktaydı. Faik Ahmet'in gazetede ki odası memleket meselelerini istişare odası haline dönüştürülmüştü (Çapa 1998: 33; Keskin 2012: 51).

Diğer taraftan İstikbâl oldukça etkili yayınlarıyla hemen hemen tüm bölgenin bu gazete etrafında toplanmasını sağlayacak ve teşkilatlanmaya giden yolda belli bir mesafe alınması kolaylaşacaktı (Barutçu 2001: 38). Rum ve Ermenilerin faaliyetleri Trabzon ve genelde Karadeniz için çoğalmaya başlayınca bu tehlike karşısında Türkler de harekete geçmişlerdi. Özellikle Faik Ahmet'in hemen hemen herkesin ortak düşüncesi olan bir cemiyet oluşturma fikrine yönelik süregelen makaleleri bu amaca ulaşmada önemli kazanımlar sağlayacak, kamuoyunun bu konuya kanalizasyon edilmesi daha etkili olacaktı (Barutçu 2001: 27). Bölgenin Rum veya Ermenilere verilmesine engel olmak adına teşkilatlanmaya çalışan Türkler, bu çalışmalarını 12 Şubat 1919'da tamamlayarak yeni bir sürece adım atmışlardı.

Bütün bu gayretlerin sonunda, sınırları Batum'dan Samsun'a kadar uzanan, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Giresun, Ordu illerini içine alan Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Türk Devleti'nden ayrılmayacağını herkese göstermek üzere, milli hakları korumak, bu haklara dokunulmamasını sağlamak için etkili teşebbüslerde bulunmak ve bu amacın dışında başka bir siyasetle uğraşmamak üzere merkezi Trabzon'da olacak olan *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti*'ni kurmuşlardı (Bulut 2004: 268). Bu aşamadan sonra İstikbâl kurulmasında öncülük ettiği TMHMC⁵ ile el ele Milli Mücadele'nin başarısı için zorlu bir uğraşın içine girecektir. Bu bakımdan TMHMC'nin faaliyetlerini, bu cemiyetin kurulmasında öncülük eden İstikbâl gazetesinin

⁵ Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti.

faaliyetlerinden ve onun amaçlarından ayrı olarak değerlendirmek imkansızdır ve her ikisi de farklı yollarda fakat aynı amaçlar doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Zira gazete hem cemiyetin sözcülüğünü yapmakta hem de kadrosunun ağırlıklı bir bölümüyle cemiyetin faaliyetlerinde yer almaktaydı (Keskin 2012: 61). Cevat (Dursunoğlu)⁶ bu birlikteliği, İstikbâl gazetesinin ve TMHMC’nin dayanışmasını, ortak bir dava etrafında toplanarak mücadeleye girişmiş bir kolektif hareket olarak nitelendirmektedir. (Bulut 2004: 267).

Cemiyet’in kuruluşu kısa zamanda etkisini göstermişti. Bu gelişmelerden etkilenen Erzurum’un ileri gelenleri benzer çalışmalar için girişimlerde bulunacaklardır. İstanbul’dan Erzurum’a Trabzon üzerinden geçen ve uğradığı İstikbâl gazetesinde gelişmeleri yakından gören ve gazetenin öncülüğünde kurulan TMHMC’nin başlattığı milli uyanış hareketinin bir benzerinin de Erzurum’da yapılması gerektiğini düşünen Hoca Raif Efendi⁷, Erzurum kamuoyunun da meşru bir müdafaa hareketine hazırlanmasını Trabzon’daki Milli Mücadelecilerle birlikte karara bağladıklarını beyan eder (Barutçu 2001: 28).

TMHMC’nin Milli Mücadele yolunda ki bu yadsınamaz önderliği Erzurum Kongresi’ne uzanan süreçte de kendini gösterecektir. Bu cemiyet, Doğu Anadolu’nun çeşitli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri içinde en önce ortaya çıkanlardan biri olarak Milli Mücadele’nin kıvılcımını ilk yakan ve bizzat Faik Ahmet Barutçu’nun deyimiyle “*Erzurum Kongresi’ne analık yapmış*” olan cemiyettir (Barutçu 2001: Giriş bölümü, Ecmel Barutçu: 13). TMHMC’nin amacı, Wilson Prensipleri’ne göre milli hakları korumak, Doğu vilayetlerinde kurulması düşünülen Rum ve Ermeni devletleri tehlikesi karşısında bölgenin Türklere ait olduğunu ispatlamak, bölgenin saltanata ve hilafete bağlılığını muhafaza etmek ve kurtuluş için gerekli vasıtaları sağlamaktır (Akbal I 2010:144).

Hızlı bir şekilde teşkilatlanan TMHMC, Karadeniz Bölgesi’nde, başta Rize, Ordu, Gümüşhane ve Giresun olmak üzere, birçok merkezinde şubeler açmış, kısa bir süre sonra da kongresini toplamıştı. TMHMC tarafından tertip edilen I. ve II. Trabzon Kongreleri’nden sonra Erzurum Kongresi’nin toplanması yine birlikte alınan bir kararın sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Faik Ahmet bunu;

“Milli hareketin nazım ve rehberleri, doğu vilayetleri halkı ve o halkın fedakar aydın kesimi olmuştur. Bu vilayetler⁸ de öncelikle Trabzon ve Erzurum’dur. Bu iki komşu ve kardeş vilayet Birinci Dünya Harbi mağlubiyetinin yarattığı tehlikeyi, ayrılma ve istila karşısında hususiyet ifade eden bir şekilde pek yakından birleşmiş kaderleriyle baş başa ve yalnız kalarak daima beraber hissetmiş, beraber düşünmüş ve beraber hareket etmişlerdir” sözleriyle dile getirmektedir.(Barutçu 2001: 21).

Trabzon Kongreleri’nden Erzurum ve Sivas Kongreleri’ne

Trabzon ilk kongresini büyük bir heyecan içinde gerçekleştirir. Halkın büyük memnuniyetiyle karşılanan bu ilk kongre, sözkonusu işgallere karşı bir direnişin varlığını ve

⁶ Cevat Dursunoğlu; eğitimci ve siyaset adamı olan Cevat Dursunoğlu, Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubesini kurmuştur. Erzurum Kongresi hazırlık çalışmalarına katılmış olan Dursunoğlu bu kongre için Erzurum delegeliği hakkını Mustafa Kemal’e vererek Kongre’ye Hasankale delegesi olarak katılmıştır. “*Milli Mücadele’de Erzurum*” adlı bir kitabı (1946,1998) vardır.

⁷ Hoca Raif Efendi, Mütareke’nin özellikle 24. Maddesi çerçevesinde Vilayât-ı Şarkiye’nin Ermenistan olacağına dair diğer Erzurum ileri gelenleriyle aynı endişeyi paylaşarak, İstanbul’a gitmiş, İsmail Hakkı, Mahmut Nedim ve bazı mebuslarla 2 Aralık 1918’de “Vilayât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”ni kurmuşlardır. (Selvi 2000: 50).

⁸ Trabzon ve Erzurum Vilayetleri bu günkü sekiz vilayeti kapsıyordu. Ordu, Giresun, Rize , Gümüşhane Livalarıyla Trabzon bir buçuk milyon nüfusu ihtiva eden kocaman bir eyalet halindaydı. Erzurum da Doğu Beyazıttan başka Erzincan Livasıyla hudutları Sivas’a kadar dayanan büyük bir Türk Vilayeti idi (Barutçu 2001: 22).

teslimiyetin olmayacağını işaret eden bir görüntü oluşturmuştur (Barutçu 2001: 73).I. Kongre ümit verici olmakla birlikte yeterli değildir ve ikinci kongrenin de toplanması gerekmektedir. Bu kongre de toplanacak ve Erzurum ile istişare ve ortak hareket içinde olma kararlılığı bir kez daha teyit edilecektir. Yine Faik Ahmet’e göre;

“Milli harekatta Trabzon daha önce hareket etmişse Erzurum’un kendisiyle beraber olacağından emin olarak, milli ve meşru hukuku müdafaa azim ve gayreti ile meydana atılmış ve gerçekten de kanatlarını Doğu Vilayetlerimizin üstüne geren büyük tehlike karşısında alınacak vaziyetin tayininde Trabzon’dan ayrı bir görüşe sahip olamamak mevkiinde bulunan kahraman Erzurum evlatları, Trabzonluların bu kanaatindeki isabeti 2. Trabzon Kongresi’nin karar ve davetine verdikleri cevapla göstermişlerdir. O cevap bütün Türkiye’nin kurtuluşuna giden yolu tayin için mucizevi bir işarete, geleceğin sisleri içinde bizi bekleyen fazilet zaferinin müjdesini beraber taşıyan bir mukabele idi. Erzurum Kongresi’nin yapılması bu suretle kararlaştırılıyordu ve bütün bir millet ve vatanın talih ufku çöken kesif siyah bulutlar, Türk azim ve dehasından, Türkün çelik imanından doğan kudretin yarattığı sert rüzgarlar önünde dağılmaya mahkum oluyordu” (Barutçu 2001: 21).

Trabzon’da bu gelişmeler yaşanırken Anadolu’nun batısında İzmir işgal edilmiş Yunanlılar Anadolu’yu baştanbaşa esaret altına almak için ilk adımlarını atmışlardı. İşgal ve parçalanma programının içinde yer alan Batı Anadolu için Britanya ordusunun yorgunluğu ve yetersizliği ortadaydı. Bu durumda görev Yunanistan’a verilmişti. Zira onların Anadolu’yu işgal etme ihtirası içinde olduğu zaten açıkça bilinmekteydi (Ortaylı 2011: 49). Bu işgal Anadolu’da kabul edilmemişti ve gayrimüslimlerin sevinçlerinin tam tersi olarak halkın büyük bir üzüntü içine girdiği gözükmekteydi. Her tarafa endişe hakimdi. Trabzon Rumları, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalini şenliklerle karşılamışlar, şehirde yayınlanan Faros (Farosanadolis) ve Epuhi gazeteleri sevinçlerini gizlemeye gerek duymamışlardı. Ayrıca Trabzon’da YorgoMihailidi matbaasında basılan *İstikbâl*, Rum müretteplerin boykotuna uğramış ve basılamamıştı (Bulut 2004: 270).

İzmir’in işgalinden onüç gün sonra, 28 Mayıs 1335 (1919) da Trabzon’da olağanüstü olarak II. Trabzon Kongresi toplandı. Yapılan toplantılardan sonra kongreye ilişkin olarak TMHMC Kongre Heyeti 30 Mayıs 1919 da bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Barutçu’nun eserinde de yer verilen Karar Defteri’nde⁹;

“...Erzurum vilayetinde olmak üzere Vilayet-i Şarkiye murahhaslarından mürekkep muazzam bir Kongrenin kısa bir müddet zarfında aktini müttefikan taht-ı karara almıştır. ...İçtimanın orada vukuunu ve maksad-ı milliye vüsul için sürat husulünü şiddetle arzu eylemekteyiz. Keyfiyetten Sivas, Diyarbakır, Van Bitlis, Mamuretilaziz Vilayetlerini de haberdar eyledik. İ’zâm kılınacak (gönderilecek) murahhasların millet-i bî-hakkın temsil etmeleri için her kazadan lâakal en az bir murahhas bulunması esasını kabul ettik.” denilmektedir (Barutçu 2001: 125).

Karar sonrası TMHMC bu metni ilgili vilayetlerin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Şubelerine ileterek, Erzurum’da bir kongre toplanması konusunda ilk hareketi başlatmıştı. Bu metne verilen cevaplar¹⁰ kongrenin bir sonucu olarak beliren bu tarihi kararın ne denli derin bir etki yarattığının ve isabetli bir başlangıç olduğunun görülmesine neden oldu. Erzurum’dan buna karşılık;

⁹Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Karar Defteri adı geçen eser içinde bir ek olarak verilmiştir.

¹⁰ Her iki vilayet arasında yapılan yazışmalar ve bu konudaki değerlendirmeler için bkz. (Goloğlu 1968: 52).

“Teklifiniz burada kemali hürmetle karşılandı. Artık mukadderatımız gibi âmâl ve mesaimiz de (emellerimiz ve emeklerimiz de) birdir. Vilayat-ı Şarkiyedeki hukuk-i mukaddese-i islamiyenin müdafaa ve muhafazası vazife-i tarihiye ve milliyesi kan, tarih ve din iştirakiyle yekvücut olan Türk ve Kürt’e teveccüh etmiş olduğundan ve teklif-i âlilerine tamamen iştirak eylemiş olduğumuzdan bahs ile iş’aratıbiraderanelerinin ehemmiyetle nazar-ı dikkat ve kabule alınması te’kiden Vilayat-ı Şarkiyeye yazıldı. 2 Haziran 1335 (1919) Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti Erzurum Şube Reisi Mehmed Hilmi” şeklinde bir cevap gecikmemişti (Barutçu 2001: 128).

Trabzon kongreleri sonrasında Erzurum’da büyük bir kongre toplanması kararı alınmıştı. Yine bu günlerde Mustafa Kemal de Samsun’a çıkışından sonraki faaliyetlerine devam etmekteydi. Önce Havza’ya ardından da İstanbul hükümetinin baskıları ve İngilizlerin bölgedeki varlığı nedeniyle Amasya’ya yönelmişti. Havza üzerinden Amasya’ya geçen Mustafa Kemal, orada Müftü Hacı Tevfik Efendi tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış, bu karşılama ve görüşmelerden sonra halkın ve kurucuların maddi desteğiyle Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturulmuştur (Akbal I 2010:148). Mustafa Kemal Amasya’da askeri ve mülki erkânın büyük bir kısmını arkasına almak için, vatanın kurtarılması konusundaki kararlılığını belirterek, bütün milli cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye adı altında birleştirilmek üzere Sivas’ta bir kongre toplanacağını, buraya Trakya da dâhil olduğu halde her cemiyetten delege gönderilmesini, bu durumun da bütün arkadaşlarının karar ve görüşlerine uyduğunu belirtir (Akbal I 2010:148). Bu ve buna benzer girişimlerle Mustafa Kemal’in, resmi görevinin kendisine verdiği yetkinin yerini alacak yeni bir destek temeli hazırlamak üzere hareket etmeye başladığını görmekteyiz (Shaw 2006: 407). 21/22 Haziran’da “Amasya Tamimi” adı ile bilinen ve Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet (Bele) Bey’in de katılımıyla Amasya’da karar altına alınan bir metinle Milli Mücadele yeni bir ivme kazanacaktır (Keskin 2012: 75).

Milli Mücadele faaliyetlerini bir arada ortak amaçlar doğrultusunda birleştirmek için her ne kadar Sivas’ta bir kongre yapılması düşünülüyor olsa da yukarıda da değindiğimiz gibi zaten Trabzon ve Erzurum bu girişimin benzerini yapmak üzere kongre tarihi belirlemişlerdi. Amasya’da alınan kararlardan biri de görüşmeler sonunda Erzurum Kongresi delegelerinin Sivas’a gelmelerinin istenmesi ve bunun kararlaştırılmış olmasıydı. Mustafa Kemal aynı zamanda Erzurum Kongresi’ne de katılma kararı almış, 3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelmişti. 8 Temmuz’da da bütün görevlerinden istifa ettiğini telgrafla bildirecektir (Akbal I 2010: 149).

23 Temmuz’da başlayan kongre, son gününde Heyet-i Temsiliye’nin oluşturulması ve Mustafa Kemal’in başkan seçilmesiyle son bulmuştur. Kongre, Trabzon ve Erzurum delegeleri ağırlıklı olup, doğu vilayetlerinden de 15 delege ile toplamda 56 delegenin bir araya gelmesiyle yapılmıştır. Son günde oluşturulan Heyet-i Temsiliye Anadolu’da başlayacak Milli Mücadele’nin siyasal güç odağı olacaktır (Akbal I 2010:150). Kazım Karabekir’e göre Erzurum’da kongre sonrasında oluşturulan Heyet-i Temsiliyeicab ettiğinde ilk “Milli Hükümet” erkanı olacaktır (Karabekir 1995: 107). Goloğlu’na göre ise “Erzurum Kongresi tam bir Milli Mücadele hareketi ve onun başlangıç hamlesidir. Her ne kadar, hareketin basamağı Doğu bölgesinin milli kuruluşları ise de, amaç vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığıdır. Bu amaca varmak için de milli kuvvetlere dayanılacak, milli iradenin egemenliği sağlanacaktır” (Goloğlu 1968: 111). Erzurum Kongresi, hazırlanan deklarasyon açısından bakıldığında bir sonraki aşama olan Sivas Kongresi’nin temelini oluşturmuş, on maddelik karar metninde bağımsızlık savaşının nasıl yapılacağına ve böylece sonuca nasıl gidilebileceğine ilişkin ilkeler ortaya konulmuştur. Böylece de Milli Mücadele’nin genel çerçevesi çizilmiştir (Shaw 2006: 408).

Son Kongre olarak Sivas Kongresi toplanmış, adeta Erzurum Kongresi'ni onaylar nitelikte, Milli Mücadele için çok önemli hususlar karara bağlanmıştır. Sivas Kongresi'nde; *Erzurum Kongresi'nin tespit ettiği esaslar yurt bütününde geçerli olmak üzere benimsenmiş, milli hakların savunulması ve hükümetin milli hakları koruyamayacak bir vaziyete düşmesi halinde yönetime el koyacak bir örgütün oluşturulması karara bağlanmıştır. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti çatısı altında birleştirilmiş, her türlü işgal ve müdahaleye karşı savunma ve karşı koyma, Meclis-i Mebusan seçimlerinin bir an önce yapılması, düzenli ordunun direnişden çekilmesi ve Kuva-yı Milliye, yani çeteler ve milis kuvvetlerle direnişin yapılması*, gibi kararlar alınarak kongre sonlandırılmıştır (Akbal I 2010:153). Kapsamı ve ruhu bakımından Sivas Kongresi Erzurum Kongresi'nde takınılan durumu desteklemekte, aynı amaçlar doğrultusunda çalışmayı esas kabul etmekteydi (Shaw 2006: 410).

İstikbâl Gazetesi ve Ankara Merkezli Milli Mücadele Hareketi'ne Desteği

Bölgesel kurtuluş adına Milli Mücadele hareketini başlatan İstikbâl gazetesi, çıktığı kıvılcımla TMHMC'yi kurmuş, böylece bu teşkilat vasıtasıyla kongreler düzenlenmiş, Erzurum Kongresi ile belli bir seviyeye gelen Milli Direniş hareketi Sivas Kongresi ile ulusal bir kimliğe yönelmiştir. İstikbâl gazetesi tüm bu süreçlerde Milli Mücadele'nin yanında olmuş, basın yoluyla gazete olarak kendi, teşkilat yoluyla da, kurulmasında öncülük ettiği ve aynı zamanda sözcülüğünü yaptığı TMHMC eliyle bu faaliyetini Sivas üzerinden Ankara'ya taşımıştır.

İstikbâl'in şimdiki amacı, Ankara merkezli cereyan eden Milli Mücadele hareketini Trabzon halkıyla sürekli iletişim halinde bulundurmaktır. Bu Ankara'daki Milli Mücadele ruhunu ve onunla ilişkili her türlü gelişmeyi halka aktarmak, böylece Trabzon'da oluşan Milli Mücadele kamuoyunun bu mücadele etrafındaki halkasını daha da güçlendirmektir.

1919'da yapılan ve daha çok Müdafaa-i Hukukçuların başarılı olduğu seçimlerden sonra açılan son Mebusan Meclisi'nin basılarak dağıtılması üzerine yeni bir arayış başlamıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti icra organı olan Heyet-i Temsiliye 19 Mart 1920'de, vilayetlere, bağımsız sancaklara ve kolordu komutanlıklarına yeni bir seçim genelgesi göndermişti. Bu genelgede, Ankara'da olağanüstü yetkili bir meclisin ya da 'kurucu meclisin' toplanabilmesi için yeni bir genel seçim yapılacağı duyurulmuştu (Akbal II 2010: 166). İstikbâl gazetesi bu konuyu "**Meclis-i fevkalâde intihâbâtı münasebetiyle**" (Barutçu 1336/1920: 127), "**Yine intihâb meselesi**" (Barutçu 1336/1920: 128), "**Neticesi**" (Barutçu 1336/1920: 129) gibi makalelerle ele alır.

Yine İstikbâl, "**Mebusan reisi Ankara'da**" başlığıyla verdiği haberde, Celaleddin Arif Bey'in İngilizler'in takibatından kurtularak Ankara'ya gelişini ve Meclis-i Mebusan'ı Ankara'da ictimaya davet edişini duyurmaktadır (İstikbâl 1336/1920: 128). Aynı gün bir başka haberde İstikbâl "**Mebusan reisinin protestosu**" hakkında halkı aydınlatmaktadır. İstanbul'da Meclis-i Mebusan'ın dağıtılmasına tepki olarak Celaleddin Arif Beyefendi'nin protestosunu sayfalarına taşımaktadır (İstikbâl 1336/1920: 128). Celaleddin Arif Bey'in kaçışının ve Ankara'ya gelişinin önemi büyüktü. Parlamento'nun yasadışı olarak feshedildiğini ve Anayasa'nın çiğnendiğini belirtmiş olması Milli Mücadele'nin seyri açısından önemlidir (Shaw 2006: 414).

Kısa bir sürede, yoğun çalışmalar sonucu seçimler nihayete ermiş, beklenen büyük gün gelmişti. 23 Nisan 1920'de Cuma namazına müteakip, dualar ve tekbirler eşliğinde, seçim sonuçlarının bir yansıması olarak, Büyük Millet Meclisi'nin açılışı yapılmıştır (Akbal II 2010: 167). İlber Ortaylı'ya göre ;

"23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanan TBMM sağdan sola her fikre sahip üyelerden oluşuyordu. Birleşilen ana nokta yurdun işgalden kurtarılmasıdır. Bu muhalif ve muvafık gruplarla meclis Kurtuluş Savaşı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

boyunca çalışmaya devam etti.” (Ortaylı 2011: 56). “TBMM hükümeti İstanbul’daki hükümetin işlerliğini kaybetmesi üzerine kurulmuştu ama bütün Anadolu idari teşkilatını ve bürokrasisini devralmıştı. Dahası devlette devamlılık esası üzerine 1876 Anayasası da yürürlükte bırakılmıştı (Ortaylı 2011: 56).

İstikbâl gazetesi 24 Nisan 1920’de “**Meclisin küşâdı**” başlıklı yazısında, Ankara’da bir Cuma gününde açılan B.M.M.’ni halka duyurmakta, Milli Meclis’in Ankara’da açılması ile vatanın istiklali, hilafet makamı ve saltanatın istihlası (kurtarılması), gibi en mühim ve hayati vazifelerini ifa edeceğini belirtmektedir (İstikbâl 1336/1920: 132). Zaten yeni Meclis, oluşturulan bu yeni rejimin padişaha değil İstanbul hükümetine karşı çıkmaktaki kararlılığını hemen açıklamakta gecikmemişti (Shaw 2006: 414).

Ankara’da bu gelişmeler olurken, 1919 güz aylarından 1920 yılı güz aylarına kadar Anadolu bir kardeş kavgasına girecek, bir iç savaş tüm bu toprakları kasıp kavuracaktır. Halkın dini duygularını, saltanat ve halifenin durumunu kullanarak Milli Mücadele’yi etkilemek için fetvalardan yararlanılacak, adeta bir fetvalar mücadelesi verilecektir. Ankara’nın yayınladığı karşı fetva ile İstanbul’un işgal altında olması, Saltanat’ın ve Halife’nin baskılara maruz kalması dolayısıyla verilen fetvanın bu baskılar altında İtilaf Devletleri’nin zorlamasıyla yayınlandığı belirtilerek hükümsüz olduğu ilan edilecektir. (Akbal II 2010:168-169). Zira Fevzi Paşa (Çakmak) Ankara’ya geldiği gün Meclis’te yaptığı konuşmada Padişah’la görüşüğünü, onun düşman baskısı altında olduğunu ve bu fetvanın düşman baskısı ile verildiğini söylemiştir (Akbal II 2010:168). Fetvaya İstikbâl gazetesi geniş yer vermiş “**İki fetva**” başlığıyla İstikbâl, her iki fetva hakkında halkı bilgilendirmeye çalışmıştır (İstikbâl 1336/1920: 131).

Doğu Cephesi ve İstikbâl Gazetesi

Diğer taraftan, Doğu ve Güney Cepheleleri için de oldukça hassas davranan İstikbâl, bütün gelişmeleri kamuoyuyla paylaşmak konusundaki titizliğini sonuna kadar sürdürmüştür. Anadolu’nun her köşesine ilgiyle yaklaşmış, bu ilgisini habere dönüştürerek kamuoyuyla paylaşmıştır. Milli Mücadele döneminin ilk yıllarından başlayarak bunu gazete sayfalarında haberleştirmektedir. “**Ermeni vahşetleri devam ediyor**” (İstikbâl 1336/1920: 146). “**Ermenilerin silsile-i cinâyetleri**” (İstikbâl 1336/1920: 147) gibi haberlerin yanı sıra gazetenin başyazarı Faik Ahmet’in “**Müslümanlar yapsa idiler**” başlığıyla kaleme aldığı makalesinde ve diğer yazılarda yapılan zulüm ve cinayetler sayfalara taşınmış (Barutçu 1336/1920: 147). Buna karşılık olarak Kazım Karabekir Paşa’nın; “**Taşnak Ermenilerin türlü katliamına çabuk son vermek lazımdı. Aksi takdirde Elviye-i Selase (üç il: Kars, Ardahan Artvin) ’deki Türklüğü imha ederek ve şuradan buradan da Ermeni muhacirleri getirerek kuvvetlice yerleşecek ve cihana karşı da ’Gelin bakın, burası Ermenistandır diyeceklerdi**” şeklindeki sözlerini kamuoyuyla paylaşacaktı. (Karabekir 1995: 274). Zira Ermeniler yalnızca işgal eylemiyle kalmayıp büyük bir katliam hareketine de girişmişlerdi. Bu durum karşısında B.M.M Doğu Cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa’ya ileri harekât emri verdi ve Ermeniler ağır bir yenilgi sonrası bölgeyi boşalttı” (Akbal II 2010: 171).

Ordunun bu harekâtı gazetenin sayfalarında geniş yer bulacaktır. “**Cephe haberleri**” (İstikbâl 1336/1920: 186), “**Ermenilerin sulh talebi**” (İstikbâl 1336/1920: 188), “**Ermenilerin sulh teklifi kabul edildi**” (İstikbâl 1336/1920: 188), “**Kars’ın sükûtu**” (İstikbâl 1336/1920: 190) “**Ermeniler mütareke şartlarını kabul ettiler**” gibi makale, alıntı ve haberlerle Doğu Cephesi’ne ilişkin bilgilendirmeler yapılırken bunların Milli Mücadele açısından önemi değerlendirilmekteydi (İstikbâl 1336/1920: 191).

Batı Cephesi ve İstikbâl Gazetesi

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Batı cephesinde ise, 1921 yılı başlarına kadar Yunanlılarla çete savaşları ve vur-çekil taktiğiyle mücadele eden Kuvay-ı Milliye birliklerinin yerini düzenli ordu almaya başlayacak ve bunun oluşması ile de Yunanlılarla ilk karşılaşma yine 1921 yılı başlarında İnönü önlerinde olacaktır. Zira Yunanlılar ciddi bir engelle karşılaşmadan, Ankara yönünde ilerlemek amacıyla Eskişehir, Bursa ve Uşak cephelerinden geniş bir hat boyunca taarruz geçmişler, 9 Ocak'da Bilecik ve Bozüyük'ü işgal etmişlerdi. Yunanlılar 10 Ocak 1921'de İnönü mevzilerine taarruza başlayacak, çetin muharebelerden sonra geri çekilmek zorunda kalacaklardı. **“Garp cephesinde muvaffakiyet”** (İstikbâl 1337/1921: 206), **“Yunanlıların hezimet.”** (İstikbâl 1337/1921: 207) , **“Garp cephesi muzafferiyeti”** (İstikbâl 1337/1921: 207) , **“Garp cephesi”** başlıklı haberlerle İstikbâl gelişmeleri takip etmekte, Anadolu Ajansı aracılığıyla edindiği haberleri ve kamuoyuyla paylaşmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 208). Faik Ahmet'in **“Yunan mağlubiyetinin tesîrâtı”** adlı yazısında ise Yunanlıların İnönü'de ağır bir mağlubiyete; hatta hezimete uğratılması ile ilgili olarak bu sonucun yansımalarını aktaran bir yazısı gazetenin 24 Ocak 1921 günkü sayısında yer almaktadır (Barutçu 1337/1921: 209). Birinci İnönü Zaferi'nden sonra Yunan cephesi belli bir toparlanma sürecine girecek bu süreç içinde Türk ordusu da tahkimatını arttırmaya çalışacaktır.

Tam da bu günlerde, Milli Mücadele için bir marş yazılması ve böylece Milli Mücadele ruhunun dillerde tezahürünün sağlanmasını düşünen Ankara, bir yarışma düzenlemiş ve bu yarışmadan bir millet marşı seçmek istemiştir. Mehmet Akif, para ödülünün olmasından dolayı yarışmaya iştirak etmemiştir. Daha sonra kendisinden bir marş yazması istenmiş, o da maddi karşılık olmamak ve bir yarışma özelliği bulunmamak üzere İstiklal Marşı'nı yazmıştır. İstikbâl gazetesi 12 Mart 1921'de Meclis tarafından kabul edilen İstiklal Marşı'na geniş yer vermiştir. Kurulduğu günden beri Milli birliği ve Milli Mücadele'yi destekleyen İstikbâlgazetesi, **“İstiklal Marşı”** (İstikbâl 1337/1921: 253) **“Akif'in Marşı Kabul Edildi”** (İstikbâl 1337/1921: 258) şeklindeki yazılarla İstiklal Marşı'nın kabul edilmesini duyurmakta, marşın tamamını sayfasından vererek bu güzel haberi ve bu birleştirici marş kamuoyuyla paylaşmaktadır.

Yine, Yunanlıların büyük bir taarruza girişecekleri ve Türk ordusunun Sakarya'nın doğusuna çekildiği, Milli Mücadele için verilecek desteğe en çok ihtiyaç duyulan bu günlerin öncesinde Akif'in başka şiirleri de halk üzerinde oldukça etki yaratacak özelliğe sahiptir. Bunlardan biri 30 Mart 1921'de gazetenin ilk sayfasında yer alan **“Amin!”**dir (İstikbâl 1337/1921: 263). Mehmet Akif mısraları İstikbâl gazetesinin sayfalarında yer aldığı günlerde, Anadolu da büyük bir savaşa hazırlanmaktadır.

Tam da bu günlerde Yunanlılar, Bursa ve Uşak cephesinde yeniden ileri harekâta başlamış, 26 Mart 1921'de Adapazarı ve Söğüt işgal edilmiş, 27 Mart 1921'de İnönü mevzilerine ikinci defa taarruza başlamışlardır. Gazete **“Tebliğ-i resmi, Yunan taaruzu başladı”** (İstikbâl 1337/1921: 260), **“Yunan taaruzu cephelerde harb”** (İstikbâl 1337/1921: 260), **“İkinci İnönü meydan muharebesi”** şeklinde başlıklarla bu büyük mücadeleyi anlatırken, İkinci İnönü Meydan Muharebesinin bütün kuvvetiyle devam ettiğini aktarmaktadır ve durum değerlendirmeleri yapmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 262). **“Hal ve vaziyet”** başlığıyla, 30 Mart 1921 tarihinde İstikbâl'de yayınlanan bir makalede Faik Ahmet, Garp Cephesi'nde başlayan çetin muharebeler dolayısıyla İtilaf Devletleri'nin Doğu Cephesi ile alakalı bir siyasi değişiklik oluşturabileceklerini, bu savaşların sadece Türk-Yunan savaşları niteliğinde olmadığını, şark siyasetini tanzim etmeye çalışan İtilafçıların Londra'da elde edemedikleri, belki de etmek istemedikleri neticeleri garp cephesinde oluşacak olan yeni neticelerle elde etmeyi düşündüklerini belirtmektedir. Buna göre İtilafçıları Batı Cephesinde Yunanlılar açısından oluşacak bir olumlu gelişmenin sonucunda Şark siyasetinde istedikleri adımı atmakta daha kolaylıkla hareket edebileceklerdir. Faik Ahmet milleti bu durum karşısında uyanık bulunmaya çağırmakta, halkı durumdan haberdar etmektedir (Barutçu 1337/1921: 263). Bu günlerde İstikbâl gazetesinin sütunlar bu hâlet-i ruhiyeyi tasvire çalışıyor, ümitsizliği asla kabul etmiyordu. Faik Ahmet **“Aldanıyorlar”** başlıklı yazısında, İtilafçıların Yunan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

taarruzundan medet ummalarını yadırgıyor, boşuna ümide kapıldıklarını yazıyordu (Barutçu 1337/1921: 264).

1 Nisan 1921’de gazete sütunlarına yansıyacak haberlerde bu hesabın bozulduğunu görmek mümkündür (İstikbâl 1337/1921: 265). Faik Ahmet de köşesinden “**Kaçıyorlar**”(Barutçu 1337/1921: 266) derken, gazete “**Yunanlılar nerede tutunabilecekler..!**” (İstikbâl 1337/1921: 266), “**Düşman kaçıyor**” (İstikbâl 1337/1921: 266) , “**Ordumuzu ve milleti tebrik**” (İstikbâl 1337/1921: 266), “**İsmet Paşa’yı tebrik**” gibi başlıklarla İnönü’de ikinci defa kazanılan zaferi, bu müjdeyi günlerdir endişe içinde bekleyen halka, verme şansını elde edecektir (İstikbâl 1337/1921: 267). Yunan ordusu çekilmeye başladığında, hem asker yetersizliği hem de malzeme eksikliği nedeniyle takip edilememiş, fakat bu büyük savunma başarısı kesin bir zaferle sona ermiştir (Shaw 2006: 425).

Ordunun kazandığı bu başarı sonrasında Trabzon Müdafaa-i Hukuk Heyeti Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek Ordu’yu ve Büyük Millet Meclisi’ni, Mustafa Kemal Paşa nezdinde tebrik etmişti. İstikbâl 12 Nisan 1921 tarihli sayısında bu telgrafa karşılık gelen cevabı sayfalarına “**Mustafa Kemal Paşa’nın cevabı**” başlığıyla gösterilen heyecan ve yüksek alakadan dolayı teşekkür edilmektedir (İstikbâl 1337/1921: 275). Bu büyük zaferin hemen sonrasında Anadolu’nun her yanında olduğu gibi Trabzon’da da fener alayları düzenlenmiş ve şenlikler yapılmıştır (İstikbâl 1337/1921: 272). İstikbâl “**Şehrimizde fener alayı**” başlığıyla verdiği haberde;

“Düşmanların Sevr muahedesiyle öldürmek istedikleri Türklere cellad tayin ettikleri sardalyecibahkaryaların dağlar kadar metin Türk ordusunun ve Anadolu kahramanlarının karşısında zelif ve mezbuh firar ederken, alem-i İslam’ın yüzünü güldüren bu başarıdan, her taraf gibi Trabzonlular da en derin heyecanları hissederek dün akşam fener alayları tertip etmişlerdir....” demektedir (İstikbâl 1337/1921: 269).

“**Cephelerde kahraman mücahitlerimize**” başlığıyla İstikbâl o günlerde Mehmet Akif’in orduya, bu başarılı direnişine istinaden söylediği;

**Hüdâ rızası için ey mücahidîn-i kirâm,
Ki pâk alınlarınız dîne en son istihkâm.
Sebâtı kesmeyiniz, çünkisâde sizde ümîd,
Dönerseniz ebediyen söner gider tevhîd.**

mısralarıyla seslenmekte ve bu mücadelenin başarıya ulaşmasında üzerlerindeki yükün ne kadar ağır bir yük olduğunu hatırlatmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 276).

I. ve II. İnönü bozgunları ile bir süre toparlanma devresi geçiren Yunanlıların, Kütahya-Eskişehir hattına doğru taarruz hazırlığında oldukları günlerde İnebolu bombardımanı gerçekleşmişti. İnebolu, Türklerin silah ve mühimmat sevkiyatı açısından, özellikle İstanbul’dan gelen gemilerin yüklerini boşalttıkları limandı. (Doğanay 2001: 113). İnebolu limanı, faal bir şekilde, Milli Mücadele’ye silah, cephan ve asker sevkiyatı için kullanılmaktaydı. Yine bu günlerde İstikbâl “**Karadeniz’de Yunan gemileri**” başlığıyla verdiği haberde bir Yunan torpidosunun Ereğli limanına kadar gelerek birkaç atış yaptığı ve karşı konulması sonrasında bölgeden hızla uzaklaştığını, aynı torpidonun Samsun ve Ünye önlerinde de görüldüğünü belirtmektedir (İstikbâl 1337/1921: 322).

Milli Mücadele ordusunun önemli lojistik destek noktalarına bu tür müdahaleler yaparak zarar vermeye çalışan ve geçen üç aylık süre içinde her türlü ikmal ve hazırlıklarını tamamlayan

Yunan ordusu, Türk ordusunu kesin olarak mağlup ve imha etmek amacıyla Bursa-Uşak hattı üzerinde 8 Temmuz 1921 günü taaruzla geçti. Önüne gelen bölgeleri hızla işgal ederek 17 Temmuz günü Kütahya'ya girdi. Türk ordusu çekilmeye başladı ve Sakarya nehrinin doğusunda mevzi tutuldu. 19 Temmuz günü ise Eskişehir, Yunan kuvvetleri tarafından işgal edildi. Eskişehir'in kurtarılması için yapılan karşı taaruz ise başarısız oldu ve Türk birliklerinin tamamı Sakarya'nın gerisine çekildi. Kütahya-Eskişehir muharebeleri olarak bilinen bu savaşlar 24 Temmuz'da Batı Cephesi Karargahı'nın Polatlı'ya nakledilmesiyle yeni bir aşamaya geçecektir (Akbal II 2010: 173). Türklerin savunma planı Ankara'dan önceki son doğal sınır olan Sakarya Nehri'ne dayandırılmıştı (Shaw 2006: 426).

Kütahya-Eskişehir muharebelerinin sonuçları vahimdi. Basın bu acı mağlubiyeti sayfalarına taşıırken kamuoyuna yeni umutlar aşılarmayı ihmal etmiyordu. İstikbâl sürmanşetinden bu muharebeleri aktarmaya çalışmakta ve Garp cephesinde Allah'ın inayetiyle yeniden bir muzaferiyet hazırlayacak olan orduya olan ümidin yok olmaması gerektiği belirtmektedir. “**Allah Bizimle**” (İstikbâl 1337/1921: 352). ; “**Cenab-ı Hak İslamın son müdafaalarından nusreti esirgemeyecektir**” diyerek ümitvar olunması gerektiğini aktarmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 352). “**Fevzi Paşa hazretlerinin beyannamesi**” düşmanın Anadolu içlerine uzanmakta olduğunu fakat aslında mezarına yaklaşmakta bulunduğunu, düşmanın ilerlemesinin halkı tereddüte ve endişeye sevk etmemesi gerektiğini, kahraman ordumuzun bu işin üstesinden geleceğini beyan etmektedir (İstikbâl 1337/1921: 361).

Yine bu günlerde Milli Mücadele'nin önemli lojistik destek üslerinden biri olan Trabzon bombalanmış (20 Temmuz 1921) Milli Mücadele'ye lojistik darbesi vurulmaya çalışılmıştır. Trabzon Rusya'dan ve İstanbul'dan Anadolu mücadelesi için yapılan silah ve cephane sevkiyatında önemli bir üs konumundaydı. Yunanlılar tarafından sürekli kontrol ediliyordu. Aynı zamanda Rumlara da cesaret vermek adına bu kontrol ve abluka daha da yoğunlaşıyordu. Burada asıl amaç, Yunanlıların batı cephesindeki saldırılarının önünde set kuran ve amansız bir savunma veren Milli Mücadele ordusunun, bu gücü sağlama yollarını kapatmaktı. Trabzon limanı ve diğer önemli limanlar iç kesimlere silah ve cephane sevkinde önemli bir vazife yerine getiriyordu. Yunanlılar batı cephesinde başarısız oldukça bu baskılarını daha da arttıracaklardı. Trabzon bombardımanı önemli bir hasar oluşturamamış, bir gözdağından ibaret olmuştur.

Milli Mücadele'nin ikmal kaynağı, büyük ölçüde, Sovyet Rusya ve İstanbul, bu kaynakların Anadolu'ya gireceği kapı ise Karadeniz'di (Doğanay 2001: 112). Bu bakımdan Karadeniz üzerine uygulanacak olan abluka ve baskılar Milli Mücadele'nin yanan ateşini söndürebilecekti. Karadeniz, yanan bu ateşin sönmemesi için, tüm bu engellemelere, bombardımanlara ve baskılara rağmen, büyük zorluklar ve fedakârlıklarla, Milli Mücadele'nin ikmal yolu olarak da başarıya giden yolda her zaman var olmuştur.

Sakarya Meydan Muharebesi ve Tekalif-i Milliye

Durumun vehameti ve netice verecek hamleler yapma zorunluluğunun açıkça görüldüğü böyle bir dönemde Mustafa Kemal'in başkumandanlık yetkisini TBMM'den üzerine almasını zorunlu kılacaktır. İstikbâl'de “**Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Başkumandan**” (İstikbâl 1337/1921: 373) başlığıyla verilen bu haberi takiben “**Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Nutku**” manşetiyle de konuya ilişkin olarak Mustafa Kemal'in değerlendirmelerini aktarmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 374). Böylece, ordunun maddi, manevi, sevk ve idare açısından güçlenmesini sağlama yolunda kalıcı ve etkili bir çözüm bulunabilecektir. Sakarya Savaşı öncesi böyle bir yetkiyle, Milli Mücadele için, Meclis önemli bir karar vermiş, böylece ordunun sevk ve idaresi ve karar aşamasında oluşacak gecikmeler ve bundan doğacak olumsuzluklar berteraf edilmiştir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

“Başkomutan Mustafa Kemal Meclis’den aldığı olağanüstü yetkilerle hemen savaş hazırlıklarına başlamıştır. İlk hedef iyice Sakarya’nın içlerine kadar çekilmiş olan orduyu tekrar ayağa kaldırmak, sonra da Yunanlıları geldikleri yere göndermek için orduyu bir ölüm-kalım savaşına ikna etmektir. Öncelikli olarak bütün ulus özveriye çağrıldı. Başkomutan, 8 Ağustos’dayayınladığı **‘tekalif-i milliye emirleri’** ile halkın elinde bulunan yiyecekler ile teknik araç ve gereçlerin %40’ını bedeli sonradan ödenmek üzere orduya istiyordu. Öküz ve at arabalarının %10 ‘unu, binek ve taşıt hayvanlarının %20’sini de istiyordu. Ayrıca halkın elinde silah ve cephane ne varsa hepsi isteniyordu. Başkomutan bu emirlerin uygulanması için her ilçede birer tane **‘tekalif-i milliye komisyonu’** da kurmuştu. Ayrıca komisyon kararlarını uygulamak için de **İstiklal Mahkemeleri** kurulmuştu.” (Akbal II 2010: 176).

Tekalif-i Milliye emirlerinin Başkomutan Mustafa Kemal Paşa tarafından yayınlanması sonrasında, Anadolu’nun her yerinde olduğu gibi Trabzon’da da Tekalif-i Milliye komisyonları kurulmuş, 11 Ağustos tarihinden sonra çalışmalara başlamıştır (Çapa 1992: 136).

“**Tekalif-i milliye**” (İstikbâl 1337/1921: 381), “**Tekalif-i milliye emirleri**” (İstikbâl 1337/1921: 382), “**Tekalif-i milliyeyesitab edelim**” (İstikbâl 1337/1921: 382), “**Tekalif-i milliyeyi unutmayalım**” (İstikbâl 1337/1921: 389), “**Unutmayalım**” gibi haber ve duyurularla ordunun ihtiyaçlarını temin için çıkarılan emirleri halkın dimağında taze tutmaya ve bu konunun unutulmamasını sağlamaya çalışmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 407, 408, 409, 410, 411, 412, 416). Bu da açıkça belirtmektedir ki Anadolu kenetlenmiş, bu büyük ölüm kalım savaşı öncesinde basın, kamuoyu ve ordu tek bir hedef uğruna varını yoğunu ortaya koymaya çalışmıştır. İstikbâl bu büyük mücadelede üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirmek için her türlü olumsuzluğa rağmen yayınlarına devam edecektir.

Tekalif-i Milliye, cephe ve cephe gerisinde adeta ordu-millet dayanışmasıyla her iki kesimin maddi ve manevi bütünleşmesini sağlayacak olan hazırlıklar olarak görülmektedir (Ezer 2014: 450). İstikbâl gazetesinde yer alan Tekâlif-i Milliye haberlerinde değişmeyen yazı;

“**Cephede namus ve istiklalimiz uğruna cansiperane çalışan kahraman askerlerimiz için Tekalif-i Milliye Komisyonu’nca her hane başına toplanmakta olan (don, gömlek, çorap, çarık) dan ibaret olmak üzere bir kat çamaşırı unutmayalım, verelim**”

şeklinde mütemadiyen yayınlanmıştır. Gazete “**Umumi seferberlik: gayesi düşmanı son neferine kadar imha**” başlıklı haberiyle de artık bir seferberlik gayretiyle Anadolu’nun top yekün savaşa hazırlanmakta olduğunu belirtmekte, gerek Tekâlif-i milliye emirleri çerçevesinde yapılan fedakârlıklar gerekse diğer tüm ihtiyaçların karşılanmasıyla alakalı olarak verilen mücadele aktarılmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 406). Bu girişim sonuç vermeye başlayacak, son savunma savaşlarında hem asker hem de teçhizat ve lojistik olarak varlığının büyük bir oranını kaybetmiş olan ordunun yeniden eski gücüne kavuşması ve hatta ondan daha da kuvvetli bir ordu haline gelmesi sağlanacaktı. Zira Anadolu halkı gerçekten varını yoğunu ortaya koymakta ve bu ölüm kalım savaşında her şeyiyle bulunmak istemektedir.

Yine bu günlerde İstikbâl’in başyazarı Faik Ahmet ise “**Fedakarlık zamanı**” başlıklı makalesi ile oldukça etkili bir yazı kaleme alacaktır (Barutçu 1337/1921: 383). Yapılan mitingler ve bu mitinglere (Çapa 1992: 136) ilişkin İstikbâl gazetesinin haberleri de oldukça önemlidir (İstikbâl 1337/1921: 386). Bu mitingi takip eden günde çıkan sayısında İstikbâl “**dünkü muazzam miting**” başlığıyla, bu mitingde yapılan konuşmaları yayımlayarak halkın bu konudan haberdar olması gayesiyle bilgi verilmiştir (İstikbâl 1337/1921: 386). Ebul Hamdi Hüsnü’nün “**Şerefle**

çarpışacağız” (Ebul 1337/1921: 370), Faik Ahmet’in Sakarya Savaşı öncesi kaleme aldığı **“İmtihân devresi”** (Barutçu 1337/1921: 375), **“Mîsâk-ı Millîmiz”**(Barutçu 1337/1921: 385) ve yine gazetenin özgün yazılarından biri olan **“Anadolu varını yoğunu fedâyââmâde”** o günlerde Trabzon’da halk nazarında önemli etkiler bırakan yazılar olarak yayınlanmaktaydı (İstikbâl 1337/1921: 393). Büyük bir imtihan öncesinde Anadolu, her tarafında birlik ve beraberlik içinde, asla ümitsiz olmadan, cesaretli bir direnişin örneğini sergiliyordu.

Diğer taraftan yeni bir taarruz için hazır olduğu kanaatine ulaşan Yunan komutanlığı, son bir taarruzla, 15 Mayıs 1919’da ayak bastığı Anadolu topraklarındaki hedefine ulaşmak için daha fazla beklemeyecektir. Tarihe **Sakarya Meydan Muharebesi** olarak geçen ve Türk ordusunun son savunma savaşı olan bu büyük mücadele işte böyle bir ortamda cereyan edecekti. 14 Ağustos’da Yunan saldırısı ile başlayan, fakat en kanlı çarpışmaların 23 Ağustos günü cereyan ettiği, ağır ve bunalımlı birçok anın yaşandığı bu savaşla, 13 Eylül 1921 sabahı Yunan kuvvetlerinin Sakarya’nın doğusundan temizlenmesi ile Milli Mücadele için önemli bir dönüm noktası aşılmıştır. (Akbal II 2010: 176).

Sakarya Savaşı tam bir ölüm kalım savaşı olmuş, cepheler günlerce el değiştirmiş, zaman zaman yirmi saate kadar süren muharebeler yaşanmıştır. İstikbâl **“Yirmi saat muharebe, düşman taarruzları kırıldı”** (İstikbâl 1337/1921: 388), **“Yaralı gazilerimiz yaralarını sararak harbe iştirak ediyor”** (İstikbâl 1337/1921: 388), **“Düşman dünde taarruzuna devam etmiş ve kanlı zaiyata uğratılmıştır. Muharebe devam ediyor”** (İstikbâl 1337/1921: 391)başlıklarıyla harbin genel seyrini ve durumun vahametini kamuoyuyla paylaşırken, 30 Ağustos tarihli Tebliğ-î Resmi’de: **“Muharebe Çanakkale harbinin dalga ve safhalarına benzemektedir”**başlığıyla bu savaşla Çanakkale savaşı arasındaki benzer noktaları aktarmaya çalışmış, Yunanlıların cephe kaydırma ve farklı cepheler açma gayretleri ve buna Türk ordusunun verdiği cevaplar sayfalara taşınmıştır (İstikbâl 1337/1921: 391).

Tam bir yıpratma savaşı özelliği gösteren bu büyük mücadelede Yunanlıların durumu daha avantajlı gözükse de Türk ordusu buna karşı direnmekteydi. Yunanlılar galip çıkabilecekleri ve Ankara’ya 40 kilometre kadar yaklaştıkları Haymana’da adeta taş üstünde taş bırakmamışlardı (Shaw 2006: 427). Fakat bu ilerleyişleri sonrasında Anadolu ortalarına kadar gelmiş olmalarının onlar açısından bir zafiyet oluşturması söz konusuydu. Bu da haberleşme ve ikmal yeteneklerini kaybetmeleri ve böylece hareket kabiliyetlerini yitirmelerini getirecekti (Shaw 2006: 427). 8 Eylül günü düşmanın sol kanadına küçük bir Türk saldırısı başarılı olunca düşmanın zayıf noktası olarak belirlenen bu bölgeye yoğun bir hareket başlatıldı. Bu yüklenme sonuç vermişti ve Yunanlılar 13 Eylül’de artık kaçmaya başlayacaklardı (Shaw 2006: 427).

Bu çetin muharebeler İstikbâl gazetesinde safha safha yer almaya devam ediyordu. İstikbâl **“Sakarya muharebeleri”** (İstikbâl 1337/1921: 391) başlığıyla Akşam gazetesinin 30 Ağustos tarihli yazısını alıntı yapmış, **“Kükreyen Türk varlığı düşmanın son taarruzunu da kırdı ve dağıttı”** (İstikbâl 1337/1921: 395), **“Meydan muharebesi galibiyetimizle neticelendi”** gibi haberlerle savaşın nihayetini ve geline noktaı aktarmıştır (İstikbâl 1337/1921: 398). **“Kahraman ordumuz on beş günden beri süngü süngüye göğüs göğse harb ederek nihayet düşmanı yerlere sermiş ve takibe başlamıştır.”** diye verilen haber ise Şark Cephesi kumandanı Kazım Karabekir Paşa’nın ilettiği ve 10-11 Eylül gecesi, Garp Cephesi’nden gelen telgrafa istinaden verdiği beyanatta da görülmektedir ki artık zafer kazanılmış ve düşman geldiği yöne doğru Anadolu topraklarından uzaklaşmaya başlamıştır (İstikbâl 1337/1921: 401).

23 Ağustos’da Yunan saldırısı ile başlayıp 13 Eylül’de, Türk ordusunun kesin zaferiyle sona eren ‘**Sakarya Meydan Savaşı**’ sonrasında **“Mustafa Kemal Paşa Hazretleri kazanılan büyük zafer hakkında millete hitaben diyor ki: süngülerimizden kurtulmak isteyen düşman mühim kuvvetleri Sakarya’nın şarkında imha olunmuştur. Ordumuz sönmez bir azim ve celadatla**

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

vazifesini ifaya devam ediyor...Cenabı Hakk’a hamdû senayı unutmayalım” (İstikbâl 1337/1921: 406).

Bu önemli ve sevindirici gelişmeler sonrasında Anadolu elbette çektiği çilelerin ve yaptığı olağanüstü fedakarlıkların bir sonucu olarak sevinecek, bu sevinç zaferin kesinleşmesinin ardından bir coşkuya dönüşecektir. “*Anadolu baştan başacuş (coş) u (ve) huruş içinde*”(İstikbâl 1337/1921: 390), “*Anadolu orduya selam ve şükran yağdırıyor*” (İstikbâl 1337/1921: 392), “*Anadolu baştan başa galyanda*” başlıklı haberlerle İstikbâl, Anadolu’nun sesi olmaya çalışmış, halkın bu büyük zaferi coşku içinde kutlamasını sayfalarından aktarmaya çalışmıştır (İstikbâl 1337/1921: 399).

Bir Yunan gazetesinden alıntı yapan İstikbâl “*Büyük Yunanistan hayali artık maziye karışmıştı*” haberiyle artık Yunan medyasının da bu konuda geldiği noktanın ne olduğunu belirgin bir şekilde yansıtmaya çalışmaktadır (İstikbâl 1337/1921: 445). Bu haberlerden biri de “*Sulh istiyorlar*” başlığıyla verilmektedir. Haberin kaynağı da Yunan matbuatıdır ve Yunan matbuatı sulh akdi lüzumundan bahsetmektedir (İstikbâl 1337/1921: 474). Bu günlerde devam ettirilmeye çalışılan Paris Konferansı çerçevesinde yapılan değerlendirmelerle de “*Büyük Yunanistan hayalinin iflasi*” artık kabul edilmektedir (İstikbâl 1338/1922: 583).

Bu günden sonra ordunun yeni hedefi Büyük Taarruz ile düşmanın Anadolu topraklarından atılması olacaktır. Sakarya Savaşı Türk ordusunun galibiyetiyle sonuçlanmış fakat çoğu rütbeli subay olmak üzere birçok asker kaybetmiştir. Buna rağmen bu savaş sonrası ordunun toparlanması ve artık düşmanın yurttan atılması amacıyla gizli bir faaliyet içine girilecek, kapanan cephelerden Batı cephesine asker kaydırılacak, ordu tahkim edilecek ve eksikler hızla tamamlanacaktır. Bütün bu çalışmalar bir seferberlik havasında yapılmış, ordu 26 Ağustos 1922 günü tüm hazırlıklarını tamamlamış olarak taarruza hazır hale getirilmiştir. Bu hareket için kararı Mustafa Kemal büyük bir gizlilikle ve çevresindeki birkaç önemli komutanın bilgisi dahilinde Haziran ayında almıştı (Müjdecı 2014: 390). 13 Eylül 1863 tarihinden bu yana savunma savaşları yaparak Sakarya’ya kadar çekilmiş olan ordu kısa bir sürede yeniden ayağa kaldırılmış taarruz hareketine başlamak için işaret bekler duruma gelmiştir.

Bu günlerde, Ankara’da bulunan hususi muhabir aracılığıyla, İstikbâl’e şu haber geçilmektedir. “*Umum cephelerde harp başladı*” Osmanzade Hamdi imzalı bu haberle artık taarruza kalkan ordunun ilerleyişi gazetede gün be gün verilmeye, Yunanlıların Anadolu’dan atılmasına kadar giden sürece ilişkin gelişmeler aktarılmaya çalışılacaktır (İstikbâl 1338/1922: 694). “*Ordumuz darbeyi indirmeye başladı*” (İstikbâl 1338/1922: 695), “*Evlad ve kardeşlerimizden mürekkebi bir manzume-i şehamet olan ordumuz için nusreti ilahiye tezri edelim*” (İstikbâl 1338/1922: 696), “*Kocaeli’de de darbemiz inmek üzere*” (İstikbâl 1338/1922: 696), “*Resmî tebliğ 27 Ağustos; kahraman milli ordumuz Afyonkarahisar’ı işgal eyledi*” (İstikbâl 1338/1922: 696), “*Cephe boyundaki harekattaaruziyemiz kemali muvaffakiyetle inkişaf etmiştir; kahraman Anadolu’nun kalbinden bir parça olan fedakar ordumuz ayaklandı*” (İstikbâl 1338/1922: 697), “*28 Ağustos tebliğ-i resmî: fedakar ordumuz bütün cephelerde kırk kilometre ilerledi*” (İstikbâl 1338/1922: 697), “*Resmî tebliğ, 29 Ağustos. Kahraman kıtaatımız Altıntaş ve Dumlupınar civarına vasıl olmuştur*” (İstikbâl 1338/1922: 698) gibi haberlerle kamuoyu savaşı adeta an be an yaşamakta ve gelişmeleri böylece takip edebilmektedir. Büyük Taarruz’un başarıyla sonuçlanması sonrasındaki haberler ise çok daha farklı olacaktır. İstikbâl “*Büyük Millet Meclisi’nde tezahürat*” başlığıyla verdiği haberde zaferin alkışlarla kutlanmasını ve sefirlerin tebriklerini halka duyurmaktadır (İstikbâl 1338/1922: 697). İstikbâl yine bir gün sonraki sayısında; “*Gazi kumandanla büyük Meclis arasında*” başlığıyla verdiği haberde “*Baş kumandan gazi Mustafa Kemal Paşa hazretleri fedakar ordumuzun büyük meclisini tebrik ediyor. Büyük meclis de*

fedakar orduya selam ve ihtiram gönderiyor” şeklinde Anadolu Ajansı kaynaklı haberi iletmektedir (İstikbâl 1338/1922: 698).

İstikbâl, *“Senelerdir acının, ızdırabın gölgelediği alnımıza nurdan zafer çelengi ören fedakar orduya bin selam ve ihtiram”* başlığıyla orduya olan şükranı belirtirken (İstikbâl 1338/1922: 700), *“UluTanrı’ya büyük şükür!; 3 sene 3 ay 11 güne karşı (7) gün- seri ve kati muzafferiyetlerimiz- şehrimizdeki tezahürat”* yazısıyla da kısa sürede kazanılan bu kesin zaferi ve bu zaferin Trabzon’daki yansımalarını aktarmaktadır (İstikbâl 1338/1922: 700).

“Gazi ve muzaffer başkumandanımız Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin fedakar milletle, kahraman ordularımıza beyannameleri” başlıklı yazısında İstikbâl; *“zalim ve mağrur düşman ordusunun akıllara dehşet verecek bir kat’iyetle imha edildiği”*ni söyleyen Mustafa Kemal’in sözlerinden alıntılar vermektedir. Yine Mustafa Kemal’inorduoya yönelik olarak *“Türkiye Büyük Millet Meclisi ordularına: ordular ilk hedefiniz Akdenizdir, ileri”*demesini, asil Türk milletine hitaben de ordunun muzafferiyetini sonuna kadar götüreceğine yönelik beyanını aktarmaktadır (İstikbâl 1338/1922: 701).

Büyük Taarruz 30 Ağustos’da Başkumandan Mustafa Kemal’in yönettiği meydan muharebesiyle büyük ölçüde tamamlanmış, düşman İzmir ve Boğazlar yönünde çekilmeye başlamıştır. 9 Eylül’de İzmir, 11 Eylül’de Bursa, 18 Eylül’de ise Anadolu’da hiçbir Yunan askeri kalmamıştır (Akbal II 2010: 178). İlber Ortaylı’ya göre; *“30 Ağustos uzun bir devlet ve askerlik geleneğinin balkanlar karşısındaki çağdaş zaferidir”* (Ortaylı 2011: 66).

İstikbâl bu zaferin yansımalarını *“Dün bütün Trabzon taşkın bir sürûr içinde idi”* başlığıyla ortak sevinci ve coşkuyu vermekte, gündüz öğle zamamı başlayan şenliklere bütün halk, asker, mektepli, kadın, erkek, çocuk, genç, ihtiyar, binlerle katılım olduğunu, misli görülmemiş bir cûş ve hurûş içinde nusretavazelerinin gece yarılarına kadar gökleri tuttuğunu belirtmektedir (İstikbâl 1338/1922: 705). İstikbâl’in, üç senedir bütün Anadolu’nun yasını tuttuğu İzmir’in kurtarılışı haberini vermesi fazla gecikmeyecektir. *“Hakkın zalime karşı zaferini pek şanlı bir surette tarihe yazan büyük Türk milletine müjdeler olsun: güzel İzmir kulelerine dün sabahtan itibaren pek şanlı bayrağımız rakz edilmiş bulunuyor”* (İstikbâl 1338/1922: 706), *“Müezzinler, tekbir Allah. Müminler hamdü sena edin!”* başlıklarından oluşan haberler gazetenin sayfalarında yer almaktadır (İstikbâl 1338/1922: 706).

Diğer taraftan İngiliz gazetelerinin haberlerinden de alıntılar yapan İstikbâl; *“İngiliz gazeteleri diyorlar ki; Türk taarruzu meseleyi halletmiştir”* haberiyle Avrupa basınının bu son gelişmelere bakışını yansıtmaya çalışmaktadır (İstikbâl 1338/1922: 706). Gazetede *“İzmir’in istidadı üzerine İstanbuldacüş ve hüruş”* (İstikbâl 1338/1922: 707), *“Zaferden zafere koşan Türk, (yeşil Bursa)mız da dün kurtuldu; müjdeler olsun”* (İstikbâl 1338/1922: 708), *“Tarihi zafer, Akçaabat’da zafer şenlikleri”* (İstikbâl 1338/1922: 708), *“Trabzon dün misli görülmemiş şenlikler yaptı; bütün şehir dün fer hafza bir bahçeye dönmüş”* (İstikbâl 1338/1922: 710), *“Gemlik’i, Armutlu’yu, Mudanya’yı mistirdad ettik”* (İstikbâl 1338/1922: 711), *“Ankara’da güzel İzmir şenlikler”*(İstikbâl 1338/1922: 713)diye devam eden haberler Büyük Taarruz, İzmir’in kurtarılışı, Bursa’nın Yunanlılardan geri alınması ve diğer yerlerde de teker teker düşman işgaline son verilmesi aktarılmaya çalışılırken, bunun Anadolu’nun her yanında meydana getirdiği sevinç ve mutluluğu da paylaşmaktadır. Osmanzade Hamdi Bey bu konuda haberler aktarmak amacıyla hem İstikbâl gazetesi hem de Yenigün gazetelerini temsilen İzmir’e giderek, gelişmelerden, yerinde bilgiler vererek, halkı haberdar etmiştir (Çiçek 2014: 319)

“Ya istiklal tam ya ölüm” (İstikbâl 1338/1922: 598)parolasıyla Milli Mücadele’ye başlayan Anadolu yavaş yavaş düşman işgalinden temizlenmeye başlayacaktır. Avrupa basınının, Büyük Taarruz sonrası, sayfalarında *“Bu temaşanın önünde kimi lerzân kimi hayran”* demekten

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kendilerini alamadığını görmek mümkündür (İstikbâl 1338/1922: 705). Geride sadece İngilizler kalmış, İstanbul ve Boğazlar kurtarılmayı beklemektedir. 17 Eylül 1922 tarihli İstikbâl gazetesi “**Türkün azmi önünde yıkılacak İngiliz cephesi**” başlığıyla verdiği haberde sesini daha gür bir şekilde çıkarırken, halka yeni hedefi işaret etmektedir (İstikbâl 1338/1922: 712).

Ankara bir taraftan cephelerde de mücadele ederken bir taraftan da siyasi mücadele içinde savaş vermeye devam etmektedir. İstikbâl’e göre “**Muzaffer türk milletinin mütareke şartları**” oluşmaya başlamıştır ve artık mütareke için Türk Milleti şartlarını masaya koyabilmektedir (İstikbâl 1338/1922: 708). Bu sırada “**Kurtarıcı ordumuz Çanakkale boğazına doğru ilerlemektedir**” (İstikbâl 1338/1922: 714). Ordumuzun Boğazlara doğru ilerlemesi İngilizleri telaşlandırmıştır. Daha önce “bitaraf mıntika” olarak belirledikleri bölgeye yaklaşan ordumuzu savaş sebebi olarak gördüklerini bildirilmişlerdi. İstikbâl’e göre; “**Mustafa Kemal Paşa hazretleri, İzmir’de, Amerikalı bir gazeteciye verdiği beyanatta ezcümle demiştir ki; biz İngilizler ile harb etmek istemiyoruz. Fakat İstanbul payitahtımızdır ve bize verilmelidir. Mümkün merteye sulh perver davranmak isteriz; fakat sulhen alamazsak harben alırız.**” (İstikbâl 1338/1922: 720).

İstikbâl, “**Geçmiş zaman olurki hayali cihan değer**” başlığıyla İngiltere’nin İstanbul ve Boğazlara tesis etmek istediği hükümlanlığın hayaline artık veda etmek üzere olduğunu bildirmektedir (İstikbâl 1338/1922: 713). Nihayet “**İstanbul’da şenlikler**” (İstikbâl 1338/1922: 712) başlamak üzeredir. Osmanlı’nın payitahtı bir süre önce uğradığı işgalden, Anadolu’da ayağa kalkan milletin verdiği çetin mücadeleden sonra kurtulabilmiştir.

Anadolu halkı bu büyük uğraşta tüm gelgitlere, zorluklara, engellemelere, hainliklere ve oyunlara rağmen, birlik ve beraberliğini bozmadan vatanın ve milletin istiklali için çıkılan bu yolda sonuna kadar yürümüştür. İstikbâl gazetesi Ankara’nın bu mücadeledeki rolünü ve faaliyetlerini Trabzon kamuoyuyla sürekli paylaşmış, böylece Trabzon kamuoyunun Milli Mücadele süresince Ankara’yla yan yana yürüyüşünde rehber olmaya çalışmıştır.

Sonuç

İstikbâl gazetesi, Anadolu’da bir milli direniş hareketi oluşturmak amacıyla kurulan ilk gazetelerden biri olarak 1918 yılı Aralık ayından itibaren yaptığı yayınlar ve izlediği mücadele politikasıyla oldukça etkili olmuş, en hassas dönemlerde Milli Mücadele’ye verdiği katkılar ve kamuoyu oluşmasına olan etkisiyle, Milli Mücadele basın tarihindeki yerini almıştır.

Gazeteyi çıkaranların asıl amacı olan direniş hareketi örgütlenme çabası gazetenin yayınlarıyla büyük ölçüde gerçekleşmiştir. Gerek Trabzon’da kurulan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin sözcüsü olarak bu direniş mücadelesine olan katkısı, gerekse hem Trabzon’da hem de Erzurum ve Sivas’da yapılan kongrelerin amaçları doğrultusunda oluşan yayın politikasıyla üzerine düşen vazifeyi ifa etmiş gözükmektedir. Gazete baştan sona bu bağımsızlık mücadelesinin yanında yer almış, yerelden ulusala lider kadronun ve kurumların sesi olmuş, desteklemiştir.

İstikbâl, başyazarı olan Faik Ahmet Barutçu oldukça etkili makaleleri ile de kamuoyunu etkilemek ve Milli Mücadele’ye destek olmak adına halkı bu yöne kanalize edebilmek konusunda oldukça önemli yazılar yayınlamış, verilen mücadelenin, yaşanan tüm askeri gelişmelerin ve savaşların yakından takipçisi olmuştur. Böylece hem kamuoyu bilgilendirilmiş, hem de böyle büyük bir mücadelenin, hatta milletin ölüm-kalım savaşı olarak nitelenebilecek direnişin, halkın desteğiyle güçlenmesini sağlamaya çalışmıştır. Etkili manşetler, gelişmeleri derli toplu bir şekilde yorumlayan köşe yazıları, cephe haberleri, iç ve dış gelişmelere ilişkin bilgilendirme yazıları ve bunun gibi toplumun ilgisini çeken ve toplumu ilgilendiren haberlerle gündem oluşturmuş, gündemin takip edilebilmesini sağlamıştır. Gazete bir taraftan da bu mücadelenin karşısında yer alan basın kuruluşlarıyla, yine basın yoluyla, önemli mücadeleler yapmıştır.

Milletlerin var oluş mücadelesine giriştikleri, işgal olan topraklarını kurtarmak için topyekün olarak savaştıkları ve bütün unsurlarıyla belirlenen amaç doğrultusunda mücadele ettikleri dönemlerde orduya, sivil halka, siyasilere ve basına ayrı ayrı önemli vazifeler düştüğü bilinen bir gerçektir. Milli Mücadele bu anlamda bütün bu unsurların azami ölçüde görevlerini ifa ettikleri bir mücadele olarak da tarihe geçmiştir.

İstikbâl gazetesi bu unsurlar içinde, bir gazete olarak, Milli Mücadele'nin fitilini ateşleyen gazetelerden biri olarak, basın alanında yapılan mücadelenin önemli örneklerinden birini vermiş, aynı zamanda direniş hareketinin örgütlenmesi için oluşturulan yerel kurum ve teşkilatlara öncülük ederek, bunların faaliyetlerinin sözcülüğünü yapmak suretiyle kamuoyunun bu teşkilat ve kurumların çalışmalarından haberdar olmasını, desteklemesini de sağlamıştır. Milli Mücadele'nin gelişmesi, büyümesi ve genele yayılması ile bu misyonu ulusal bir görünüme dönüşmüş, Ankara merkezli bağımsızlık hareketinin savunucusu, destekleyicisi ve sözcüsü durumuna gelmiştir.

KAYNAKÇA

- AKBAL, İ., Hacıfettahoğlu, İ. (2010I). *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Ed.), *Milli Mücadele Dönemi-I* içinde (s. 137-161), Ankara: Savaş Yayınevi.
- AKBAL, İ., Hacıfettahoğlu, İ. (2010II). *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Ed.), *Milli Mücadele Dönemi-II* içinde (s. 163-187), Ankara: Savaş Yayınevi.
- BARUTÇU, F. A. (2001). *Siyasi Hatıralar*, c. 1. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- BARUTÇU, F. A. (1336/1920). Meclis-i Fevkalade İntihabatı Münasebetiyle *İstikbâl*, 7 Nisan 1336/1920, sayı: 127.
- F. A. (1336/1920). Yine İntihab Meselesi. *İstikbâl*. 10 Nisan 1336/1920, sayı: 128.
- F. A. (1336/1920). Neticesi. *İstikbâl*. 13 Nisan 1336/1920, sayı: 129.
- F. A. (1336/1920) Müslümanlar Yapsa İdiler, *İstikbâl*. 16 Haziran 1336/1920, sayı: 147.
- F. A. (1337/1921). Yunan Mağlubiyetinin Tesirâtı. *İstikbâl*. 24 Kanun-ı sani 1337/1921, sayı: 209.
- F. A. (1337/1921). Hal ve Vaziyet. *İstikbâl*. 30 Mart 1337/1921, sayı: 263.
- F. A. (1337/1921). Aldanıyorlar. *İstikbâl*. 31 Mart 1337/1921, sayı: 264.
- F. A. (1337/1921). Kaçıyorlar. *İstikbâl*. 2 Nisan 1337/1921, sayı: 266.
- F. A. (1337/1921). İmtihan Devresi. *İstikbâl*. 9 Ağustos 1337/1921, sayı: 375.
- F. A. (1337/1921). Fedakarlık Zamanı. *İstikbâl*. 22 Ağustos 1337/1921, sayı: 383.
- F. A. (1337/1921). Misak-ı Millimiz. *İstikbâl*. 24 Ağustos 1337/1921, sayı: 385.
- BULUT, H. (2004). Anadolu Basınında *İstikbâl* Gazetesi. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, XXIII, 263-273.
- ÇAPA, M. (1998). *Faik Ahmet Barutçu; Hayatı ve Kişiliği*, Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- ÇAPA, M. (1992). Milli Mücadele Döneminde *İstikbâl* Gazetesi. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, III (10), 133-168.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ÇAYLAK, A. (2010). *Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi: İç ve Dış Politika*. Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya, Cihat Göktepe, Hüsnü Kapu (Ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyete Türkiye'de İktidar-Muhalefet İlişkileri* içinde (s. 23-49), Ankara: Savaş Yayınevi.
- ÇİÇEK, R. (2014). İzmir'in Kurtuluşunun Anadolu Basınındaki Yansımaları, *TurkishStudies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 Spring 2014, p. 315-328, ISSN 1308-2140, www.turkishstudies.net/, DOI Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6841> , ANKARA-TURKEY
- DEMİRCİOĞLU, A. (1998). *Faik Ahmet Barutçu Bey ve İstikbâl Gazetesi (1918 Yılı Sonu ve 1922 Yılı)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi/Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum.
- DOĞANAY, R. (2001). *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- EBUL Hamdi Hüsnü (1337/1921) Şerefle Çarpışacağız. *İstikbâl*. 3 Ağustos 1337/1921, sayı: 370.
- EZER, F. (2014). Tekâlif-i Milliye Emirleri ve Tatbikatı, *TurkishStudies– International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/4 Spring 2014, p. 445-456, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net/, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6741>, ANKARA-TURKEY
- GOLOĞLU, M. (1968). *Erzurum Kongresi: Milli Mücadele Tarihi Birinci Kitap*. Ankara: Nüve Matbaası.
- İSTİKBÂL (10 Aralık 1918 – 17 Mart 1925). Trabzon: İstikbâl Matbaası.
- KARABEKİR, K. (1995). *İstiklal Harbimizin Esasları*. Faruk Özerengin (Yay.haz.). İstanbul: Emre Yayınları.
- KESER, U. (2010). Milli Mücadele Döneminde Ayrılıkçı Faaliyetlerde Kilisenin Rolü ve Hrisostomos-Hrisantos Girişimlerine Kesitsel Bir Bakış, *TurkishStudies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/3 Summer 2010, p. 1632-1676, ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net/, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1123>, ANKARA-TURKEY
- KESKİN, Ö. A. (2014). Milli Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; İstikbâl. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (2), 183-198.
- KESKİN, Ö. A. (2012). *Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Kamuoyunun Oluşmasına İstikbâl Gazetesinin Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- MÜJDECİ, M. (2014). Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Büyük Taarruz, *TurkishStudies– International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9/1 Winter 2014, p.387-408. ISSN:1308-2140, www.turkishstudies.net/, DOI Number :<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6454>, ANKARA-TURKEY
- ORTAYLI, İ. (2011). *Türkiye'nin Yakın Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- SELVİ, H. (2000). *Milli Mücadele'de Erzurum, 1918-1923*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.
- SHAW, S. J., SHAW, E. K. (2006). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye- II*. Mehmet Harmancı (Çev.). İstanbul: E Yayınları.

TARAKÇIOĞLU, M. R. (1986). *Trabzon'un Yakın Tarihi*. Trabzon: Karadeniz Üniversitesi Basımevi.

TOPUZ, H. (2003). *II.Mahmut'dan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

TRABZON Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Karar Defteri.(BARUTÇU Faik Ahmet (2001). *Siyasi Hatıralar*, c. 1. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.) künyeli eserin içinde ek olarak verilmiştir.

Citation Information/KaynakçaBilgisi

SARICAOĞLU, M.E., KESKİN, Ö.A., “İstikbâl” Gazetesinin Milli Mücadeleye Katkısı (1918-1922), *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5Spring2015, p. 285-306, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8324>, ANKARA-TURKEY

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU VE TEŞKİLATLANMASI*

*Derya ŞİMŞEK***

ÖZET

II. Abdülhamid döneminde kurulan ve Osmanlı Devleti'nin en önemli kurumları arasında yer alan Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, faaliyetleri ile dönemin en önemli yardım derneği olmuştur. Cemiyet'in kuruluşu, Cenevre'de oluşturulan Kızılhaç'ın temeli olarak kabul edilen; 17 Şubat 1863 tarihli komisyonda "Uluslar Arası Askeri Yaralılarına Yardım Derneği" adı altında bir dernek oluşturulması ile başlamıştır. Osmanlı Devleti her ne kadar oluşturulan ilk Cenevre komisyonuna delege göndermediyse de, diğer ülkelere tanınan bir yıllık süreyi kaçırmamış, 5 Temmuz 1865'te Cenevre mukavelesini imzalayarak Kırmızı Dr. Aziz Bey'inde katkılarıyla Marko Paşa başkanlığında "Mecruhin ve Mardayı Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyet II Abdülhamit tahta çıkana kadar bir varlık gösterememiş, 14 Nisan 1877 tarihinde, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını alarak resmen kurulmuştur. II Abdülhamit döneminde kuruluşunu yeni tamamlayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti kurulduğu yıl çıkan 1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kendini göstermiş ve ilk ciddi imtihanını bu savaş sırasında vermiştir. Osmanlı Devleti, bu savaşta çok fazla kayıp yaşamış, savaş esnasında yaralılarına yeterli yardımın yapılamaması ve ordunun sürekli kan kaybetmesi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti için aslında ne kadar geç kalındığının kanıtı olmuştur. Cemiyet, bu savaşta en fazla Plevne müdafaasında kendini göstermiştir. Muhacirler için kurulmuş olanlarla birlikte İstanbul'da cephe ve cephe gerisinde irili ufaklı 28 tane Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastanesi kurulmuştur. Savaşın ardından II. Abdülhamid, savaştan bu denli ağır bir yenilgiyle çıkılmasını Meclis-i Mebusan'ın göstermiş olduğu dirayetsizliğe bağlayarak anayasanın feshini ve meclisin kapatılmasını emretmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde birçok kurum ve kuruluşun çalışmalarına kısıtlama getirilmiş bu kısıtlamalardan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'de nasibini almıştır. Cemiyet bu tarihten sonra çalışmalarına ara vermiştir. Bu suskunluk 1897'de patlak veren Osmanlı- Yunan savaşına kadar devam etmiş, savaşın bitiminde cemiyet yeniden dağılmıştır.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr. Başkent Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi (ATAMER), El-mek: dsimsek@baskent.edu.tr

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, Hilal-i Ahmer, Osmanlı Devleti.

II. ABDÜLHAMİD OTTOMAN PERIOD HİLAL-İ AHMER SOCIETY FOR THE ESTABLISHMENT AND ORGANIZATION

STRUCTURED ABSTRACT

Humanity has experienced many destruction and chaos throughout history. Sometimes with the help of state trying to overcome these difficulties have tried to overcome these shortages. But such and such losses have occurred destruction on earth, a state that has not been possible to overcome with their own resources. This kind of chaos, people in government and politics has given rise to the idea of establishing an institution later.

XIX. century began with the establishment of an international community will be engaged in the treatment of the wounded and sick, regardless of any discrimination in the growing idea that in times of peace and times of war in Europe by Swiss Jean Henry Dunant. However, formal and institutional sense in the history of systematized this idea was launched in August 1864 by the Geneva Conventions. In Geneva, three of the decisions made by countries participating in the conference is very important for the history of nations and the international community's decisions will form the basis of the organization. The Ottoman state was the fourteenth state contract signed July 5, 1865.

Will become a fashion in the Ottoman society, socio-cultural society has taken on an identity that embodies the enlightened intellectuals of that era. The foundations of the institution, Marko Pasha headed by Minister of Foreign Affairs Medical "Mecruh and March-i Army in Emergency and Auxiliary Society" and was discarded. In 1876 military medical school;-i-ii associated with sanitary held a meeting in the sumptuous hall where the representatives of all the units. At the meeting held in the presidential Marko Pasha; Ottoman Hilal-i Ahmer Society's symbol, a regulation of the preparation for the community, to start the fundraising Ad Hoc Committee and the Society's board of directors elected after submission to the board of donations collected by the Temporary Committee issues are decided. After the II Abdulhamid throne in 1876, on April 14, 1877 "Mecruh and March-i Army in Emergency and Auxiliary Society", "The Ottoman Hilal-i Ahmer Society" was officially established by the name of and action for the formation of the Central Committee. For the first time in 93 said the war as the 1877-78 Ottoman-Russian War with the help behind the front facade and prominent community on July 25, 1877 approved the Regulation entered into force. However, countries are not fully understood by society in general, especially in the state of man. Society, was called into service when needed, at the end of the war, was buried in silence again.

During the Ottoman-Russian war; Founded in Istanbul in conjunction with the front and rear for refugees it was established 28

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

units of various sizes Ottoman Hilal-i Ahmer Society hospital. Of these, 13 in Istanbul, 15 are front and behind the hospital. 3 of them in Istanbul hospital for wounded and sick soldiers in plant unless, upon need, 10 of them are usually established for a short-term refugees. Front and behind is fixed, 6 of the 15 hospitals, 9 of them are mobile hospitals. Beylerbeyi in Istanbul, in the hospital behind the front and the pier number 5 Sirkeci Hospital Mobile Hospital has come to the fore as the most important community hospitals. These hospitals; And employ 50 doctors, 47 723 people were treated in 1607 and died one of them. 1877 - 1878 the Ottoman-Russian war has not yet completed the establishment of the new show is the war itself and the Society gave its first serious test. The Ottomans lost many in this war. Failure to do enough to help those useful for the army during the war and sustained blood loss of Hilal-i Ahmer Society that actually showed how late.

II. Abdulhamid much from this war that has ordered the dissolution of the constitution dirayetsizlig connecting to exit with a heavy defeat of the National Assembly and the parliament have been shown to be shut down. During this period, have restrictions on the work of several institutions and organizations in the Ottoman Empire from these restrictions, Hilal-i Ahmer has received its share of the League of Nations. Society has stopped work after this date, the money has been deposited in the Ottoman Bank Association and its activities have been suspended for twenty years

Hilal-i Ahmer Society of silence that erupted in 1897 and continued until the Ottoman-Greek war. The Ottoman Empire on April 17, 1897 has declared war on Greece. From the Ottoman-Russian War activities were temporarily during the 1897 Greek War of society to operate for twenty years. Collected in 1897 on which life on May 24, 1897 together with the old and new members, and resumed their activities. First to bring soldiers wounded in battle is leased two hospitals in Istanbul ferry. This drug intake as well as the army made the following community to end the war remained 10,000 pounds in the Ottoman Bank. At the end of the war, the Ottoman soldiers hired by the community of Rome, Van, Asier Istanbul with Mecca and Taif is steamers, were sent to Gallipoli and the Dardanelles. At the end of the war society it is re-distributed.

In this study, XIX in Europe. founded in the first century, the international aid agency of the Red Cross, which is reflected in the Ottoman Empire II. Abdulhamid founded during the Ottoman Hilal-i Ahmer Society examines the establishment and initial operations. An institution meets the period of the League's leading intellectuals and the state emerges as a man. Despite the passage of time over the establishment of entry of the Ottoman Empire, 1877-1878 saw important services during the Ottoman-Russian War. Founded in Istanbul in conjunction with the front and rear for refugees it was established 28 units of various sizes Ottoman Hilal-i Ahmer Society hospital. Of these, 13 in Istanbul, 15 are front and behind the hospital. 3 of them in Istanbul hospital for wounded and sick soldiers in plant unless, upon need, 10 of them are usually established for a short-term refugees. Front and behind is fixed, 6 of the 15 hospitals, 9 of them are mobile hospitals. Beylerbeyi in Istanbul, in the hospital behind the front and the pier number 5 Sirkeci Hospital Mobile Hospital has come to the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

fore as the most important community hospitals. These hospitals; And employ 50 doctors, 47 723 people were treated in 1607 and died one of them. 1897'dekiturk-Greek War of renting two patients moved to Istanbul ferry the wounded and sick soldiers.

However, countries are not fully understood by society in general, especially in the state of man. Society, needs calling services when needed, at the end of the war were buried in silence again. Society constantly and is to start operations in a systematic manner, but II. The restructuring process has been able to live with the Constitutional period. State and nation great help, which in this institution as soon as the strengthening of and behind the internalized by the people the real people of the state and the idea of paying the debt to the nation Hilal-i Ahmer Society is that it has come to life. Ottoman Hilal-i Ahmer Society structure, activities, performance, discipline and no much difference between the stability in terms of organization or rise period of institutions these institutions inherited from the Ottoman Empire by the Republic of Turkey because of the structure and can not be liquidated has been a rare institution.

Key Words: II. Abdulhamid, Hilal-i Ahmer, The Ottoman Empire.

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı ender kurumlardan biri olan Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti) Avrupa'da XIX. yüzyılda kurulmuş ilk uluslar arası yardım kurumu Kızılhaç'ın, (Salib-i Ahmer) Osmanlı Devleti'ndeki yansımasıdır (Akgün, 2012, s.111). İnsanların birbirlerine yardım etmeleri neredeyse insanlık tarihiyle yaşıtsa da bunun sistemli bir kuruluş olarak meydana çıkması XIX. yüzyıla kadar mümkün olamadı. XIX. yüzyılın ortalarına kadar savaş yerindeki yaralılar ile ilgilenen hiçbir organizasyon mevcut değildi. Bu yüzden, yaralıların çoğu ölüme terk edilirdi. Bu döneme kadar var olan savaş hukuku gereğince yaralı ve hasta askerlerin savaş dışında olduğu telakki edilmez, dolayısıyla diğer askerlere yapılan aynı muameleye maruz kalırlardı. Silah teknolojisinin gelişmesi ile birlikte, savaş meydanındaki yaralı ve hasta askerlerin savaş ve çatışma dışı düşünülmesi gerektiği fikri yavaş yavaş yayılmaya başladı (Kara, 1981, s.137).

1. OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

1.1. Cenevre Sözleşmesi

Avrupa da Kızılhaç (Salib-i Ahmer) örgütlenmesinin oluşturulması, 1859 yılında Fransa - Avusturya arasında gerçekleşen Salferino Savaşı'na şahit olan İsviçreli Jean Henry Dunant'ın, 1862 yılında 'Bir Salferino Hatırası' isimli savaş izlenimlerini aktardığı eseri ile uluslar üstü bir yardım kuruluşunun oluşturulması fikrinde bir dönüm noktası oluşturdu. Dunant'ın barış zamanında yetiştirilecek ve savaş zamanlarında hiçbir ayırım gözetmeden yaralıların tedavisiyle meşgul olacak bir cemiyet kurulması ve bunun için kongreler yapılması teklifi kısa sürede tüm Avrupa'da destek buldu. Dunant'ın görüşlerine destek veren Cenevre Halk İdaresi Derneği Başkanı Gustave Moynier'in öncülüğünde İsviçre Federal Konseyi'nin çağrısıyla askeri yaralılara yardım derneği kurmak amacıyla Cenevre'de 5 kişilik bir Kızılhaç'ın temeli olarak kabul edilen bir komisyon oluşturuldu. 17 Şubat 1863 tarihinden itibaren "Uluslar Arası Askeri Yaralılara Yardım

Derneği” adı altında oluşturulan dernek bu amaca yönelik toplantılarına başladı¹. Cenevre Sözleşmesi 22 Ağustos 1864 tarihinde resmileşti (Ohac, 1340, s.5-7) ve bu sözleşme ile savaş alanında yaralıların durumunun iyileştirilmesine yönelik ilk modern uluslararası insancıl hukuk doğmuş oldu. Sözleşmede alınan kararlardan² bazıları teşkilatın temelini oluşturdu (Dunant, 1964, s.74). Sözleşmeye tüm dünya genelinde yoğun bir katılım oldu (Ohac, 1340, s.5-7) . Yılsonuna kadar, Fransa, İsviçre, Belçika, Danimarka ve Baden Dukalığı söz konusu sözleşmeyi onayladılar. Sözleşme neticesinde müesseseleşmesi kesinleşen Uluslar arası Kızılhaç Komitesi ve ülkelerde kurulacak yardım cemiyetleri, kendilerine sembol olarak³ kuruluşa ev sahipliğini esirgemeyen İsviçre devletini onurlandırmak adına Helvetian Konfederasyonun işaretini sadece renklerini değiştirerek kabul etti (Kızılay ve Kızılhaç, 1964, s.21). Cenevre Sözleşmesi resmileştirilirken buraya delege göndermeyen ve imzalamayan diğer ülkeler içinde bu sözleşmeyi imzalamaları için bir yıl süre tanındı (Ohac, 1340, s.5-7).

Bu dönemde Osmanlı Devleti, artık yıllarca tahakkümleri altında tuttıkları Avrupa'nın her yönden gerisinde kaldıklarını kabul etmiş ve bunun bir neticesi olarak yenileşme hareketlerine büyük ağırlık vermiştir (Karal, 1983, s.61). Batı'ya karşı kuşku duysa da artık onu bilinçli olarak izlemek üzerinde düşünmeye başlamıştır (Ortaylı, 2008, s.16). Bu yenileşme hareketleri Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar devam etmiş olsa da bu batılılaşma süreci kolay ve tümüyle başarılı olmamıştır (Berkes, 2002, s.28). Osmanlı Devleti her ne kadar oluşturulan ilk Cenevre komisyonuna delege göndermediyse de, diğer ülkelere tanınan bir yıllık süreyi kaçırmayarak 5 Temmuz 1865'te mukaveleyi imzalamıştır (Ohac, 1340, s.56-57). Kuruluş aşamasında Devlet, kendisi ile batı dünyası arasında bir köprü görevi üstlenen Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş adımını Avrupa ülkelerinin yardım kurumu Kızılhaç'tan (Salib-i Ahmer) esinlenerek atmışsa da bir İslam ülkesinde haç sembolünün kullanılmasının uygun olmayacağı düşüncesi ile hareket etmiştir (Akgün, 2012, s.112).

1.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin İlk Genel Kurulu ve Faaliyetleri

1867 tarihinde Paris'te toplanan ilk Kızılhaç kongresine katılması için Alman asıllı Dr. Abdullah Bey görevlendirilmiştir (Ohac, 1340, s.22-24) . Kongrenin ardından, Kırmılı Dr. Aziz Bey'inde katkılarıyla Marko Paşa başkanlığında “Mecruhın ve Marda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti kurulmuştur (Ohac, 1340, s.24) . 11 Haziran 1868 tarihinde ilk olarak 22, daha sonra 25 kurucu üye ile örgütlenen cemiyet Sultan Abdülaziz'den de destek görmüştür. Cemiyete 43'ü hekim olan 66 kurucu üye katılmıştır. Bu kurucu üyeler arasında; Ömer Rüşdü Paşa, Veli Paşa, Serdar-ı Ekrem Ethem Paşa, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane Müdürü Kırmılı Dr. Aziz Bey, Mr. Ch. Curtis, Baron Prokeschosten, Avusturya Sefiri gibi önemli kişiler bulunmuştur (Akgün, 2000, s.15). Cemiyet, Berlin'de gerçekleştirilen Kızılhaç Cemiyetleri Konferansı'na kadar herhangi bir faaliyete bulunmamıştır (Akgün, Uluğtekin, 2000, s.15).

¹Bkz. Henri Dunant, ; **Bir Solferino Hatırası**, Çev.: Nermin Arpacıoğlu, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara,1964 ; Mehmet Polat, Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı , Elazığ, 2007, s.3-5.

²Bu kararlar; uluslar arası yardım derneklerinin kurulması, savaş alanında bu dernek mensuplarına dokunulmaması ve savaş sırasında ayırım yapmaksızın yardımda bulunulması ve son olarak teşkilatın sembolü ile ilgili alınan ortak kararlardır. Bkz. Dunant, **a.g.e.**, s. 74.

³ Bu amblem, İsviçre devletinin bayrağının aynısı olup, kırmızı ve beyaz renklerin yer değiştirmiş halidir. Kızılhaç ismi ise Hollanda orijinli bir isimdir. Hollandalılar 1867'de kurmuş oldukları kendi derneklerine, Kızılhaç ismini vermişlerdir. Bu isim zamanla popüler olunca, resmi ismi “Uluslar Arası Askeri Yaralılara Yardım Derneği” olmasına rağmen, 20 Aralık 1875 tarihinde Komite de ismini “Uluslararası Kızılhaç Komitesi” olarak değiştirmiştir. Bkz. **Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları**: Sözleşmeler Tüzükler Kararlar, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 1964, s. 21.

Cemiyet, 22–27 Nisan 1869 tarihleri arasında Berlin’de yapılan Salib-i Ahmer Kongresi’ne, Avrupa ülkelerinin ilk kez tanıştığı Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti olarak katılmıştır. Sultan Abdülaziz ve annesi Pertevniyal Sultan’ın koruyucu kanatları altında Tıbbiye Nazırı Marco Paşa’nın başkanlığında kurulan cemiyeti Berlin’de temsil eden M. Aristarchi Bey (Akgün, 2012, s.112), 27 Nisan 1869 günkü kapanış oturumunda söz almış, İstanbul’da kurulmuş olan Cemiyet hakkında diğer üyeleri bilgilendirmiştir⁴. Başta 25 kurucu üye ile işe başlayan Geçici Komite, zamanla 10’u hanım olmak üzere 50 üyeye ulaşarak İstanbul’da etkinliklere başlamış; taşrada da şubeler açmıştır. Geçici Komitenin İdare Heyeti altı kişiden oluşmaktadır. Bu kişiler: Başkan, Marko Paşa, Başkan Vekili, Dr. Mongeri, Genel Sekreter, Dr. Abdullah Bey, Sekreter Yardımcısı, Dr. J De Castro, Sekreter Yardımcısı, Dr. Constant Limonidis, Muhasebeci Charles G. Curtis” (Akgün, Uluğtekin, 2000, s.15-18). Cemiyet tüzüğü’nün başlıca bazı maddeleri de belirlenerek bu tarihten itibaren faaliyete başladığını bütün Avrupa ülkelerine duyurmuştur (Akgün, Uluğtekin, 2000, s.18-19).

II Abdülhamid’in 1876 tarihinde tahta çıkmasının ardından, 14 Nisan 1877 tarihinde Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını alarak resmen kurulmuş ve Merkez Komitenin teşkili için harekete geçilmiştir. Oluşturulan ilk merkez yönetim komitesinde başkan olarak Meclis-i Umum-u Sıhhiye İkinci Reisi Hacı Arif Bey görevlendirilirken; başkan yardımcısı olarak, Dr. P.Sarell ve Nuryan Efendi; Veznedar olarak Osmanlı Bankası Umum Müdürü M. Foster; Umumi Kâtip olarak Hariciye Nezareti Umuru Sıhhiye Müdürü Feridun Bey görevlendirilmiştir. Ayrıca Merkez Komitesi üyeleri olarak; M. Barrington Kenetti, Sıhhiye Müfettişi Umuumisi Dr. Bartoletti, Dellasuda Faik Paşa, M. Von Has, M. Leral, Amerikalı General Mott, Dr. Baron Munday, Mabeyn Kâtiplerinden Nuri Bey, Doktor Peştimalcıyan Efendi, Ayandan Serviçen Efendi Doktor Servastopoli gibi isimler görev almıştır. Cemiyet kuruluşunun hemen ardından bir takrir yayınlamıştır. Takrirden; hükümete ve orduya acilen yapılması gereken görevler, hükümetin cemiyeti koruması ve Cenevre Mukavelesine harfiyen uyması gerektiğinden, mukavele gereği diğer ülkelerin cemiyetlerinden yardım alabilmek ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin kuruluşunun diğer devletler tarafından tasdiki için uluslar arası platformda ilan edilmesi gibi hususlar ifade edilmiştir (Akgün, Uluğtekin, 2000, s.21-30).

2. OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ’NİN 1877–1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI’NDAKİ FAALİYETLERİ

2.1.1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın Başlaması

XIX. yüzyılda özellikle Rumeli’deki gayrimüslim unsurların milliyetçi güdülerle ayaklanmaya başlamasının ilk adımı; 24 Temmuz 1875’te Hersek’de başlayıp Bosna ve Mayıs 1876’da Panislavist politikalar eşliğinde Ruslarca kışkırtılan Bulgarlarında katıldığı yayılan Hristiyan unsurların ayaklanması olmuştur. Bu sırada Osmanlı Devleti içerisinde de sorunlar çıkmış; Devlet dış borçlarını ödeyemez duruma geldiği için 1875 sonunda “moratoryum” ilan etmiş ve bu yüzden Avrupa kamuoyu Osmanlı Devleti aleyhine dönmüştür. 30 Mayıs 1876 tarihinde tahta bir değişiklik yaşanmış, Sultan Abdülaziz’in yerine V. Murat ve kısa bir süre sonrada yeni bir değişiklik yaşanarak (Karal, 1983, s.75) II. Abdülhamid, 1 Eylül 1876’da Osmanlı tahtına geçmiştir (Çevik, 2009, s.840).

Bu dönemde Rusya’nın açık desteğini alan Sırbistan 1 Temmuz 1876’da Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etmiş, kısa süre sonra aralarındaki anlaşma gereğince Karadağ da savaşa katılmıştır (Ohac, 1340, s.24). Osmanlı Devleti, Sırbistan’ı kesin bir mağlubiyete uğratmasına rağmen Rusya devreye girerek, bu meselenin halli için büyük devletlerin katılımıyla Aralık 1876’da İstanbul’da bir konferans düzenlemiştir. Konferans esnasında Kanun-ı Esasi ilan edilmiş

⁴ Kız. Arş. Dosya; 724.

olmasına rağmen, büyük devletlerin ıslahat yapılması konusunda oldukça ağır şartlar ileri sürmeleri üzerine, Osmanlı Devleti bu şartları kabul etmemiştir. Konferansın ardından Rusya, 19 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve iki devlet arasında ilk çatışmalar 24 Nisan 1877'de başlamıştır. Mayıs 1877'de Romanya, 60.000 kişilik ordusuyla Rusya lehine savaşa girmiş, Aralık 1877'de Osmanlı Devleti'nin yenileceğinin belirginleşmesi üzerine Sırbistan ve Karadağ da Osmanlı Devleti'ne yeniden savaş ilan etmişlerdir (Karal, 1983, s.14-31). 1877-78 savaşında Ruslar İstanbul'a kadar dayanmış ve Osmanlı İmparatorluğu büyük bir tehditle karşı karşıya kalmıştır (Karpas, 2006, s.430-434). Savaş sırasında Sırbistan ve Karadağ kendi ülkelerinde teşkil etmiş oldukları Salib-i Ahmer Cemiyetleri sayesinde sürekli olarak Avrupa Salib-i Ahmer Cemiyetleri'nden yardım görmüştür (Ohac, 1340, s.24).

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti savaşın başladığı döneme kadar bir süre Dr. Abdullah Bey'in şahsi çalışmaları sayesinde cemiyeti teşkil etmişse da onun ölümünden sonra cemiyet için herhangi bir çalışmada bulunulmamıştır. Cenevre merkez komitesi de 8 Temmuz 1876 tarihindeki oturumunu cemiyetin bu son durumuna ayırmıştır (Ohac, 1340, s.25). İlk kez 93 Harbi olarak anılan 1877-78 Osmanlı Rus savaşında cephe ve cephe gerisinde yardımlarıyla öne çıkan cemiyet (Akgün, 2012, s.112) 1876'da Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane salonunda sıhhiye ile alakalı tüm birimlerin temsilcilerinin bulunduğu bir toplantı yapmıştır⁵. Marko Paşa başkanlığında yapılan toplantıda; Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin sembolü⁶, cemiyet için bir nizamnamenin hazırlanması, Geçici Komite'nin bağış toplamaya başlaması ve Cemiyet'in yönetim kurulu seçildikten sonra Geçici Komite'nin topladığı bağışın yönetim kuruluna verilmesi konuları kararlaştırılmıştır (Ohac, 1340, s.27). Geçici Komite bir ayda cemiyetin nizamname taslağını hazırlamıştır. Taslak; 12 Ağustos 1876'da yapılan toplantıda alınan kararlar, Cenevre Sözleşmesinin tercümesi, kurulacak cemiyetin toplum yararına hizmet eden bir cemiyet olduğunun kabul edilmesi ve tüm askeri ve mülki memurlara Cenevre Sözleşmesi hükümlerine uymaya mecbur tutulması tekliflerinin detaylı bir şekilde anlatıldığı bir tezkire ile onaylanmak üzere Harbiye Nezareti'ne havale edilmiştir (Ohac, 1340, s.27). Nizamname Harbiye Nezaretince kabul ve tasdik edilmiştir (Ohac, 1340, s.28). Padişahın Cemiyeti himayesine alma hususu için yeni bir irade çıkarılması için girişimlere başlanmış, Komite, Hacı Ârif Bey, Nuriyan Efendi ve Bartoletti Efendi'den oluşan bir heyeti işin takibi için Sadrazam İbrahim Ethem Paşa'ya göndermiştir⁷. Sultan II. Abdülhamid, Cemiyeti himayesine almış Cemiyet'in faaliyetleri ile yakından ilgilenmiş; toplantılara bizzat nezaret etmek için Beşiktaş Sahil Sarayı'nın Paşa Dairesini Cemiyet'e tahsis etmiştir⁸. Bir aylık bir çalışmadan sonra sunulan içtüzük (Nizamname-i Dahiliyye) taslağı 25 Temmuz 1877'de onaylanarak yürürlüğe girmiştir (Ada, 2011, s.34).

⁵ Marko Paşa'nın başkanlığındaki toplantıya katılanlar; Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'den Dr. Serviçen Efendi ve Dr. Kırımlı Aziz Bey; Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye'den Dr. De Castro ve Dr. Vuccino; İdare-i Sıhhiye-i Askeriye'den Stepan Paşa ve Rıfat Bey; Sıhhiye İdaresi'nden (Karantina İdaresi) Dr. Bartoletti Efendi ve Dr. Şakir Bey; Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'den Dr. Peştemalciyan Efendi ve Dr. Polyak; Bahriye Nezareti'nden Suğyan Bey ve Hüsnü Bey; Zaptiye'den ise Ömer Bey. Bkz. Akgün ve Uluğtekin, s. 26.

⁶ Harbiye Nezareti'nin orduda Kızılhaç'ın sembolünün kullanılmasını uygun görmediğinden cemiyetin tüm dünyada tarafsızlığın sembolü olarak kabul edilmesini istedikleri ve Cenevre Sözleşmesine tabi ülkeler tarafından Osmanlı için kabul edilen Beyaz zemin üzerine kırmızı ay şeklindeki Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti sembolü Osmanlı Devleti'nin sembol olarak hilal işaretinin kullanılacağı Cenevre'ye bildirildiğinde, Cenevre bu haberi diğer devletlere iletmiştir. O dönem savaş halinde bulunduğumuz Rusya Başta olmak üzere bir çok devlet Salib-i Ahmer'e saygı kaydı ile bunu kabul etmiştir. Bu kırmızı ay sembolü Osmanlı Devletinde de ancak ikinci meşrutiyet döneminden sonra, cemiyetin yeniden yapılmasıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır Bkz. **OHAC Salnamesi**, s. 28; Akgün-Uluğtekin, **a.g.e.**, s. 32.

⁷ **Kız. Arş. Dosyası**; 80/3.

⁸ Sultan II. Abdülhamid'in bir irade yayınlamak suretiyle cemiyetin ismini Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne tebdil ettiğini, ayrıca aynı iradede Sultanın cemiyeti himayesi altına aldığını ve kendisine ait olan Dolmabahçe Sahil Sarayı

Hilal-i Ahmer Cemiyeti savaş sırasında hukuki olarak 17 maddelik 1876 Nizamnamesine bağlı kalmış; önemli husus ve ihtilaflarda bu metni esas almıştır (Ada, 2011, s.41-44). Cemiyet aynı zamanda; bağış toplama, şube teşkili ve Hilal-i Ahmer sembolünün uluslar arası arenada kabulüne yönelik çalışmaları eş zamanlı olarak yürütmüştür. Diğer yandan seyyar hastane teşkiline ilişkin çalışmalara girilmiş, yazışmaların hacmi artmış ve yardımlar dolayısıyla bir depo ihtiyacı hissedilmeye başlamıştır. Bu çerçevede Bâbîâlî'den Tophane'de depo olarak kullanabilecek bir yer tahsis etmesi ve yurtdışından kendilerine gelecek eşyalardan gümrük vergisinden muaf tutulması talep edilmiştir. Hükümet 13 Haziran'da Tophane'de uygun bir deponun Cemiyet'e tahsis edildiğini bildirmiştir (Ada, 2011, s.50).

2.2. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Savaş Sırasında Kurduğu Hastaneler

Savaş sırasında orduda sıhhi malzeme ihtiyacı doğmuş olmasına rağmen cemiyet, bu ihtiyaçların hepsini karşılayamamıştır. Bunun en önemli sebebi cemiyetin sermayesinin yetersiz olmasıdır. Bir yıl içerisinde hem içerden hem de İslam ülkelerinin bazılarında gelen yardımla 70.000 Osmanlı Lirası yardım toplanmıştır (Hilal-i Ahmer, 1927, s.140). Gelen yardımların bir kısmı ile dokuz seyyar hastane kurulup, dört ambulans satın alınmış ve kalan kısımla muhacirlere yardım yapılmıştır (Ohac, 1340, s.29). Sultan Abdülhamid'in cephe hattına gönderilmek üzere hasta nakil arabalarının (vagon ambulans) hazırlanarak kendisine gösterilmesi yönündeki talimatı üzerine iki doktor bu iş için görevlendirilmiş; malzemeler için 2.040, personel için de aylık 1.600 liralık bir bütçenin ayrılması kararlaştırılmıştır. Hazırlanan ambulans araçları ile yaralı askerlere verilecek kıyafetler 30 Haziran 1877'de Said Paşa aracılığıyla Sultan Abdülhamit'e sunularak onaylanmıştır (Ada, 2011, s.95).

İlk olarak cephedeki üç ana ordugâh (Süleyman Paşa, Osman Paşa ve Mehmet Ali Paşa) maiyetine üç seyyar hastane (2, 3 ve 4 nolu Hilâl-i Ahmer seyyar hastaneleri) gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Dr. Stoker'un nakil ünitesi ile birlikte bu dört seyyar hastane Ekim ayı sonuna kadar kesintisiz hizmet vermiş, Ekim sonunda Heinrich ambulans heyeti (4 nolu) hekimleri İstanbul'a döndükten sonra, bu ambulans yerine Cuma'da hizmet verecek 7 numaralı Dr. Antoniadès seyyar hastanesi gönderilmiştir. 1 ve 3 nolu seyyar hastaneler ise coğrafi olarak kendi bölgelerine gönderilen 5 nolu Saha hastanesine eklenmiştir. Savaşta adından en fazla söz ettiren 2 nolu Şıpka Hilâl-i Ahmer seyyar hastanesi ise Rusların eline geçmesine rağmen Mart 1878 sonuna kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Hastanede görevli altı hekimden ikisi görevleri sırasında tifüs ve dizanteriden vefat etmiştir. 7 nolu Hilâl-i Ahmer Cuma seyyar hastanesi ise Ocak 1878 sonlarına kadar hizmetine devam etmiştir. Cephe hattının gerisinde olmakla birlikte, yaralı nakli için çok önemli bir mevki olan Filibe ve İstanbul'da ise Beylerbeyi sabit hastaneleri de bu dönemde devreye girmiştir. Cemiyet'in aslında en iddialı projesi olan 5 Numaralı Hilâl-i Ahmer Saha hastanesi Cemiyet'in resmi kayıtlarında teyit edilmese de heyette bulunan İngiliz doktorların hatıratlarından bu büyük projenin beklentiye cevap vermediği anlaşılmaktadır. 5 Numaralı Hilâl-i Ahmer Saha hastanesi için hazırlanan proje Sultan Abdülhamid' in de onayı alınmak suretiyle Eylül ayı sonunda hayata geçirilmiş ve Dr. Sarell'in başhekimliğini yaptığı büyük bir heyet, 3 Ekim'de Plevne'ye doğru yola çıkmıştı. 5 Numaralı Hastane Sofya'nın düşüşüne kadar bölgede hizmet vermiş, sonra geri çekilen ordugâhlarla birlikte önce Edirne ve akabinde İstanbul'a dönmüştür. Cemiyet, Kasım 1877 ortalarına gelindiğinde merkez yapılanmasını tamamlamış, bölgelere seyyar hastaneleri göndermiş ve bu hastanelerin tabi olacağı genel esasları belirlemiştir (Ada, 2011, s.96-97).

Paşa Dairesini Cemiyet'e karşı olan memnuniyetini göstermek adına Cemiyet çalışmaları için bağışladığını ve cemiyetin ilk toplantısını bu dairede yaptığını belirtmektedir, Bkz. **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası**, "Ellinci Yıl" Sayı 76, İstanbul, 1927, s. 139-140.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

22 ve 26 Kasım çarpışmalarından sonra Plevne'nin düşmesi üzerine 12 Aralık 1877'de artık kesin bir karar vermek üzere toplanan Komite, savaş meydanında yaralı düşen askerlerin tren yoluyla Pazarcık'a ve İstanbul'a ulaştırılmasını öngören bir servis oluşturulması kararına vardı. Cemiyet bundan sonraki tüm enerjisini yaralıların cephe hattından boşaltılması ve İstanbul'a nakli konusuna harcadı. Bu konuda oldukça başarılı da oldu. Mevcut hastaneler ve sıhhiye treni gibi projeler zaten yaralı nakli merkezli organize edilmiştir. Cemiyet, ordu sıhhiyesinin yerini almak amacıyla geniş çaplı sabit hastaneler oluşturma yetkinliğine ulaştığında, Osmanlı ordusu bozguna uğramıştır. Muhacirlere yardım ve cephe hattında kalan Osmanlı savaş esirlerinin durumunu tetkik gibi hususlar bu dönemin temel yardım faaliyetleriydi. Bu dönemde İstanbul'daki Beylerbeyi Hilâl-i Ahmer hastanesi de hizmetlerine kesintisiz devam etmişti. Ocak başında Sofya'nın düşüşünü, 20 Ocak 1878'de Edirne izlemiştir. Cemiyet, bu süre zarfında özellikle Rumeli Demiryolu hattını kullanarak, mümkün olduğunca fazla yaralıyı İstanbul'a taşımıştır (Ada, 2011, s.98). Savaş sonrası başlayan muhacir hareketleri sırasında ayrıca, muhacir kadın hastanesi kurulmuştur (Şimşir, 1989, s.231).

Muhacirler için kurulmuş olanlarla birlikte İstanbul'da cephe ve cephe gerisinde irili ufaklı 28 tane Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastanesi kurulmuştur. Bunlardan 13'ü İstanbul'da, 15'i cephe ve cephe gerisindeki hastanelerdir. İstanbul'daki hastanelerden 3 tanesi yaralı ve hasta askerler için tesis edilmişken, 10 tanesi ihtiyaca binaen genellikle kısa süreli olarak muhacirler için kurulmuştur. Cephe ve cephe gerisindeki 15 hastaneden 6 tanesi sabit olup, 9 tanesi seyyar hastanedir. İstanbul'da Beylerbeyi, cephe ve cephe gerisindeki hastaneler içerisinde 5 Numaralı Seyyar Hastane ile Sirkeci İskelesi Hastanesi en önemli cemiyet hastaneleri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu hastanelerde; 50 doktor istihdam edip (Hilal-i Ahmer, 1927, s.140), 47.723 kişi tedavi görmüş ve bunlardan 1.607 tanesi vefat etmiştir (Ada, 2011, s.112).

1877 – 1878 Osmanlı Rus savaşı henüz kuruluşunu yeni tamamlayan Cemiyetin kendini gösterdiği ve ilk ciddi imtihanını verdiği savaştır. Osmanlılar bu savaşta çok fazla kayıp vermişlerdir. Savaş esnasında yaralılarına yeterli yardımın yapılamaması ve ordunun sürekli kan kaybetmesi Hilal-i Ahmer Cemiyeti için aslında ne kadar geç kalındığının göstermiştir. Cemiyet bu savaşta en fazla Plevne müdafaasında kendini göstermiş, bu ilk imtihanında dört bine yakın yaralıya bakarak müdafaanın en önemli kilit taşlarından biri olmuştur. Bu dönemde Hindistan ve Afrika Müslümanları başta olmak üzere diğer Salib-i Ahmer'lerden yardım görmüştür (Uluğtekin, Akgün, 2000, s.30). Savaş 3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Yeşilköy antlaşmasıyla son bulmuş, bu antlaşma hükümleri daha sonra 13 Haziran–13 Temmuz 1878 tarihlerinde Berlin konferansında yeniden gözden geçirilmiştir. Sultan II. Abdülhamit savaştan bu denli ağır bir yenilgiyle çıkılmasını Meclis-i Mebusan'ın göstermiş olduğu dirayetsizliğe bağlayarak anayasanın feshini ve meclisin kapatılmasını emretmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde birçok kurum ve kuruluşun çalışmalarına kısıtlama getirilmiş, bu kısıtlamalardan Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne nasibini almıştır. Cemiyet bu tarihten sonra çalışmalarını durdurmuş (Yılmaz Çelik, Aksın, 2001, s.XII-XIII), Cemiyetin parası Osmanlı Bankası'na yatırılmış ve faaliyetlerine yirmi yıl boyunca ara verilmiştir (Ohac, 1340, s.29).

3. OSMANLI HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ'NİN 1897 OSMANLI- YUNAN SAVAŞI'NDAKİ FAALİYETLERİ

Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkez Komitesi en son toplantısını Ocak 1879'da yapmış ve bu tarihten sonra rutin olarak hiç toplanmamıştır. Yeni nizamnamenin kabulü ve yıllık olağan Genel Kurul'un toplanabilmesi için Sultan Abdülhamid'den Nisan 1879'dan itibaren çok kereler izin istenmiş; fakat bu yönde menfi ya da müspet bir cevap alınamamıştır. Hacı Ârif Bey, Uluslararası Kızılhaç Komitesi'nin 1884 yılında Cenevre'de toplanacak olan Uluslararası Üçüncü Kızılhaç Cemiyetleri Konferansı'na Osmanlı temsilcisi talep etmesi üzerine bir kere daha Cemiyet'in faal

olarak teşkili için şansını denemiş fakat başarılı olamamıştır. Sonuçta, cemiyet, Osmanlı-Rus Harbi'nde büründüğü aktif bir cemiyetten ziyade ancak olağanüstü durumlarda üyelerinin bir araya geldiği bir danışma kurulu hüviyetindeki bir devlet organı şekline bürünmüştür. Cemiyet'in adı da bu dönüşümü göstericesine "Hilâl-i Ahmer İdaresi"ne dönmüştür (Ada, 2011, s.181).

Cemiyet'in daimi bir ofisi yoktu. Osmanlı-Rus Harbi döneminde bile çalışanların maaşları cemiyet tarafından karşılanmakla birlikte, Galata'daki Daire-i Sıhhiye merkez olarak kullanılmaktaydı. Hacı Ârif Bey, Meclis-i Sıhhiye İkinci Başkanı olması dolayısıyla konu icabı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ni ilgilendiren hususların takibini buradan yapmaktaydı. Merkez Komitesi üyelerinin vefat veya ülkeden ayrılımlarla azalması neticesinde, Cemiyet'in varlığı ve fonksiyonuna aşına kişi sayısı zamanla azaldı. Hacı Ârif Bey, 1895'te vefatına kadar, Cemiyet'i ilgilendiren konulara sahip çıkmış; bu tarihten sonra Nuriyan Efendi başkan vekili sıfatıyla bayrağı devralmıştır (Ada, 2011, s.181).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin suskunluğu 1897'de patlak veren Osmanlı- Yunan savaşına kadar devam etti. Berlin Antlaşması neticesinde Teselya Sancağını ve Arta kazasını ele geçiren Yunanistan bununla yetinmeyerek Epir ve Girit vilayetlerini de ele geçirmek için yeniden Etnik-i Eterya cemiyetini teşkilatlandırmıştır. Bunun neticesinde de 17 Nisan 1897 tarihinde Osmanlı Devleti Yunanistan'a harp ilan etmiştir (Yılmaz, Aksın, 2001, s.XII-XIII). Osmanlı- Rus Savaşından itibaren yirmi yıl boyunca faaliyet göstermeyen cemiyet 1897 Yunan Savaşı sırasında geçici olarak faaliyette bulunmuştur (Ohac, 1340, s.30). 1897 tarihinde hayatta olan eski ve yeni katılan üyeler ile birlikte 24 Mayıs 1897 tarihinde toplanmış ve faaliyetlerine tekrar başlamıştır. Cemiyetin Osmanlı-Rus harbi sonrasında faaliyetlerini durdurmadan önce Osmanlı Bankası'nda pek küçük bir sermaye bırakabilmişti. Bu nedenle hemen ülke genelinde başlatılan bir yardım kampanyasıyla Yunan harbinde yaralanan askerlerin ihtiyaçlarını gidermek için yardım kampanyası başlattı (Ohac, 1340, s.30). İlk olarak savaşta yaralanan askerleri İstanbul'a getirmek için iki hastane vapuru kiralandı. Bunun yanı sıra orduya ilaç alımı yapıldı. Savaşın bitimine müteakip cemiyetin Osmanlı Bankasında 10,000 lirası kalmıştır (Ohac, 1340, s.30). Savaşın sonunda Osmanlı askerleri cemiyet tarafından kiralanan Roma, Van, Asir, Mekke ve Taif isimli vapurlarla İstanbul, Gelibolu ve Çanakkale'ye sevk edilmişlerdir (Hilal-i Ahmer, 1927, s.140). Savaşın bitiminde cemiyet yeniden dağılmıştır (Ohac, 1340, s.30).

Osmanlı- Yunan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin yeniden canlandırılması için Şura-yı Devlet Maliye Dairesi başkanı Cemal Paşa'nın 1902'de yaptığı girişim de başarısız olmuştur (Ohac, 1340, s.31). II. Abdülhamit dönemi Hilal-i Ahmer için yapılan son faaliyet Dr. Besim Ömer Paşa'nın Londra'da yapılan sekizinci Salib-i Ahmer konferansına gönderilmesidir. Dr. Besim Ömer Paşa'nın bu konferanstaki önemli çalışması ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin tarafsızlık sembolü olarak konferans üyelerine kabul ettirmesi olmuştur (Ohac, 1340, s.31; Hacifettahoğlu, 2007, s.14). 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilân edilmesi siyasî, fikrî, edebî ve daha birçok açıdan bir dönüm noktası olmuştur (Ulu, 2014, s.1052). Cemiyetin sürekli ve sistemli bir biçimde faaliyete başlaması ise ancak II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte yaşanan yeniden yapılanma süreciyle mümkün olmuştur. Cemiyet II. Abdülhamit'in saltanatı bittikten sonra ilk kez 20 Nisan 1911 tarihinde Tokathyan Oteli'nde yapılan toplantı ile Padişah Sultan Reşat'ın cemiyeti himayesine alması ile faaliyetlerine yeniden başlamıştır (Ohac, 1340, s.34-36; Akgün, 2012, s.13; Hacifettahoğlu, 2007, s.14).

SONUÇ

Savaş alanlarında sağlık hizmeti verecek uluslararası yardım örgütü olarak Cenevre'de kurulan Salib-i Ahmer'in işlevinin doğu ülkelerinde geliştirilmesi amacıyla 5 Temmuz 1865'te kurulan Mecruhin ve Mardayı Askeriye İmdat ve Muavenet Cemiyeti, 14 Nisan 1877 tarihinde, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını aldı. Uluslararası anlaşmalar çerçevesinde gelişmelerle

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

etkinlik alanını yaygınlaştıran bu kurum, II. Abdülhamid döneminde İlk kez 93 Harbi olarak anılan 1877–78 Osmanlı Rus savaşında cephe ve cephe gerisinde yardımlarıyla öne çıktı ve Savaş sırasında kuruluşunu yeni tamamlayan Cemiyeti'in kendini gösterdiği ve ilk ciddi imtihanını verdiği savaş oldu. Osmanlılar bu savaşta Muhacirler için kurulmuş olanlarla birlikte İstanbul'da cephe ve cephe gerisinde irili ufaklı 28 Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastanesi kurdu. Bunlardan 13'ü İstanbul'da, 15'i cephe ve cephe gerisindeki hastanelerdi. İstanbul'daki hastanelerden 3 tanesi yaralı ve hasta askerler için tesis edilmişken, 10 tanesi ihtiyaca binaen genellikle kısa süreli olarak muhacirler için kurulmuştur. Cephe ve cephe gerisindeki 15 hastaneden 6 tanesi sabit olup, 9 tanesi seyyar hastanedir. İstanbul'da Beylerbeyi, cephe ve cephe gerisindeki hastaneler içerisinde 5 Numaralı Seyyar Hastane ile Sirkeci İskeleyi Hastanesi en önemli Hilal-i Ahmer Cemiyeti hastaneleri olarak ön plana çıkmaktadır. Savaş sonunda ağır bir yenilgi alınması üzerine Sultan II. Abdülhamit savaştan bu denli ağır bir yenilgiyle çıkılmasını Meclis-i Mebusan'ın göstermiş olduğu dirayetsizliğe bağlayarak anayasanın feshini ve meclisin kapatılmasını emretti. Bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde birçok kurum ve kuruluşun çalışmalarına kısıtlama getirildi. Bu kısıtlamalardan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti de nasibini aldı. Cemiyet bu tarihten sonra çalışmalarına ara verdi. Osmanlı- Rus Savaşından itibaren yirmi yıl boyunca faaliyet göstermeyen cemiyet 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında geçici olarak faaliyette bulundu. 1877'de "Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti" adını alan Kızılay, 1923'de "Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti", 1935'te "Türkiye Kızılay Cemiyeti" ve 1947'de "Türkiye Kızılay Derneği" adını almıştır.

Sonuç olarak, II Abdülhamid'in 1876 tarihinde tahta çıkmasının ardından, 14 Nisan 1877 tarihinde Mecruhin ve Marda-i Askeriyeye İmdat ve Muavenet Cemiyeti, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti adını alarak resmen kurulmuştur. Cemiyet faaliyetleri ile dönemin en önemli yardım derneği olmuş, kurulduğu yıl çıkan 1877 – 1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kendini göstermiş ve ilk ciddi imtihanını bu savaş sırasında vermiştir. Savaşın ardından II. Abdülhamid, savaştan bu denli ağır bir yenilgiyle çıkılmasını Meclis-i Mebusan'ın göstermiş olduğu dirayetsizliğe bağlayarak anayasanın feshini ve meclisin kapatılmasını emretmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti içerisinde birçok kurum ve kuruluşun çalışmalarına kısıtlama getirilmiş bu kısıtlamalardan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde nasibini almıştır. Cemiyet bu tarihten sonra çalışmalarına ara vermiştir. Bu suskunluk 1897'de patlak veren Osmanlı– Yunan savaşına kadar devam etmiş, savaşın bitiminde cemiyet yeniden dağılmıştır. Osmanlı Hilal-i Ahmer cemiyeti Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı Devleti'nden devralarak tasfiye etmediği ender kurumlardan biridir.

KAYNAKÇA

- ADA, Hüsnü, “**Osmanlı Devleti’nin Hizmetinde İlk Modern Osmanlı Sivil Toplum Örgütü: Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti (1868–1911)**”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1911.
- AKGÜN, Seçil Karal, “Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Bir Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti” **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 39 (Nisan), 2012.
- AKGÜN, Seçil Karal; ULUĞTEKİN; Murat; **Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a**; Ankara, 2000.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, YKY, İstanbul, 2002.
- ÇEVİK Zeki, II. Abdülhamid Dönemi Bir Bürokrat Portresi Sadrazam (Küçük) Mehmet Said Paşa ve Reformları, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 4/8 Fall 2009, p.838-865, Ankara, 2009.
- DUNANT, Henri ; **Bir Solferino Hatırası**, Çev.: Nermin ARPACIOĞLU, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 1964.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

HACIFETTAHOĞLU, İsmail, **Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer**, Tuna Ofset Matbaa, Ankara, 2007.

KARAL, Enver Ziya; **Atatürk'ten Düşünceler**, Ank. 1981.

KARAL, Enver Ziya; **Osmanlı Tarihi**, C.V, TTK, 1983, Ankara.

KARPAT, Kemal, H., **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, İmge Kitapevi, Ankara, 2006.

Kız. Arş. Dosya 724.

Kız. Arş. Dosya, 80/3-3.

Kızılay ve Kızılhaç'ın Milletlerarası Kaynakları: Sözleşmeler Tüzükler Kararlar, Türkiye Kızılay Derneği, Ankara, 1964

Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi (OHAC Salnamesi): Amedî Matbaası, İstanbul, 1340.

ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

POLAT, Mehmet, **Hilal-i Ahmer Teşkilatının Kuruluşu ve Teşkilatlanması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ, 2007.

ŞİMŞİR, Bilal N., **Rumeli'den Türk Göçleri**, C.I, Ankara 1989

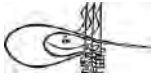
Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası, "Ellinci Yıl" Sayı 76, İstanbul, 1927.

ULU, Yavuz, Sinan, II. Meşrutiyet dönemi Türk Basını ve Feyz-i Hürriyet, Gazetesi, **Turkish Studies** - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/6 Spring 2014, p. 1051-1062, Ankara, 2014.

YILMAZ, Çelik, İbrahim; AKSIN, Ahmet; **Osmanlı- Yunan Harbi**, Akademi Kitapevi, İzmir, 2001.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ŞİMŞEK, Derya, II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Teşkilatlanması, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/5 Spring 2015, p. 307-318, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8313>, ANKARA-TURKEY.

A CULTURAL HISTORY OF THE TURKISH SADDLE*

*Halil TEKİNER***

*Fahrettin KELEŞTİMUR****

STRUCTURED ABSTRACT

INTRODUCTION: Saddle was first developed around the eighth century BC by the nomads of the Eurasian Steppe, who lived largely on horseback. The Russian archeologist Sergei Rudenko's research in 1951 on the frozen burial graves of the central Asian nomads at Pazyryk, Siberia, produced actual examples of two types of saddles from the fifth century BC—the simpler consisting merely of two felt cushions designed to lie on each side of the horse's backbone and the latter having padded wooden frames to act as a pommel and cantle. These saddles were used on top of large, gaily decorated saddle clothes and secured by a breast band, girth, and cupper; however, they lacked stirrups. The earliest depiction of the Turkish saddle, however, was found on a sixth- or seventh-century stone engraving during the excavations of burial sites in Kudryga in Eastern Altai from the period of the Turkic kaganate of the Gokturks. This type remained the same in central Asia and was brought to Asia Minor (modern-day Turkey) in the eleventh century by nomadic Turkish tribes. The Turkish saddle is characteristic in shape with its broader seat, high pommel and cantle which hold the rider securely. It does not lie on the back of the horse with its full weight, but rests on it with the weight distributed on both sides. It does not require strong strapping because of its lightness and relatively small size, consequently it decreases the burden of the horse, and makes quick movement possible, providing warriors with balance, movement, and maneuvering capabilities. Historical records note that the Turkish saddle has additional functions and offers certain advantages: it supports archery or dressage; allows one to hang a steel club, lasso, or saddlebag on the front pommel; it also supplies soldiers with pillows to sleep on. During the Ottoman Empire, horses with gorgeously ornamented Turkish saddles made of gold or silver were the preferred gifts. Saddles were also used to indicate the social and financial status of the bearer or to convey some possible symbolic meanings.

OBJECTIVE: This article aims to present a cultural history of the Turkish saddle from a broad perspective.

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, Kayseri, El-mek: htekiner@erciyes.edu.tr

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Tıp Fakültesi, İç Hastalıkları Anabilim Dalı, Kayseri, El-mek: fktimur@erciyes.edu.tr

MATERIALS AND METHODS: In this retrospective study, equestrian resources together with the accounts provided by European travelers visiting the Ottoman domains and medical textbooks printed in different languages between sixteenth to eighteenth centuries were examined.

RESULTS AND DISCUSSION: European travelers who visited the Ottoman lands on diplomatic, scholarly, and commercial enterprises produced a diverse range of printed works on Ottoman equitation and harnesses. The travel writing literature of the sixteenth century, in treating Ottoman lands, is filled with European travelers' astonishment and admiration of the richness and elegance of Turkish saddles. It appears that this type of saddle became widely known in this century, and writers preferred to portray its beauty, including its glamorous beaded jewelry. Likewise, many European painters (i.e., Hans Eworth, Melchior Lorck, and Jean Victor Adam) produced visual records of Turkish saddles. In terms of medicine, *sella turcica*, Latin translation of the term "Turkish saddle", defines a superior depression of the sphenoid bone where the pituitary gland sits. The *sella turcica* originally comes from the Latin words *sedes* or *sedula* (meaning seat, stool, or saddle) and *turcica* (referring to the Turks). According to this analogy, the *sella turcica* comprises the tuberculum sellae (pommel of the saddle), the hypophysial fossa (pituitary fossa), and the dorsum sellae (cantle of the saddle). The term was introduced to the anatomical nomenclature by the Flemish anatomist, physician, and botanist Adrianus Spigelius (1578–1625) in *De Humani Corporis Fabrica*, which was published two years after his death. In subsequent centuries, many books, especially medical dictionaries, included entries for *sella turcica* or its literary equivalent in different languages; hence, the term became quite widely known.

CONCLUSION: Emergence of the *sella turcica* as a medical term during the first half of the seventeenth century coincides with the golden age of Italian anatomy, when a great deal of changes were made to Latin terminology. But more importantly, the time when the Ottoman military power was at its peak and consequently had become a serious threat to Europe produced an enormous body of printed materials in circulation with informed opinions about the Turks. Therefore, offering *sella turcica* as a medical term should be attributed to the "image" of the Turks of that century. Furthermore, introduction of this Turks-related terminology by Spigelius should also be considered as one of the forerunners of *Turquerie*, the widespread orientalist fashion in Europe from the sixteenth to the eighteenth centuries imitating several aspects of Turkish daily life, art, and culture.

Key Words: Turkish saddle, *sella turcica*, anatomy, terminology

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TÜRK EYERİNİN KÜLTÜREL TARİHİ

ÖZET

Türk eyeri, binicinin at üzerindeki hâkimiyetini artıran yüksek ön-arka eyer kaşları ve geniş oturağı ile karakteristik bir şekle sahiptir. Tarihi kaynaklar Türk eyerinin, binicinin sosyoekonomik statüsünü göstermesinin yanı sıra bir takım sembolik anlamlar taşıdığına da işaret etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret eden Avrupalı seyyahlar arasında Bertrandon de la Brocquière, Pierre Belon, Ogier Ghislen de Busbecq, Nicolas de Nicolay, Marca Antonio Pigafetta ve Philippe du Fresne-Canaye seyahatname ve gezi raporlarında Türk eyerinden bahsetmiştir. Hans Eworth, Melchior Lorck ve Jean Victor Adam'ın da aralarında bulunduğu birçok Avrupalı ressam ise eserlerinde Türk eyerine yer vermiştir. Tıp terminolojisinde Türk eyerinin Latince karşılığı olarak kullanılan "sella turcica" sfenoid kemiğin üst kısmında yer alan ve içerisine hipofiz bezinin oturduğu anatomik yapıyı ifade etmektedir. Retrospektif özellikteki bu makale, Türk eyerinin kültürel tarihini atıcılık kaynaklarına ek olarak Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden Avrupalı seyyahların tuttuğu kayıtlar ve on altıncı - on sekizinci yüzyıllar arasında yayınlanmış tıp kitaplarına dayanarak geniş bir perspektifte ortaya koymayı amaçlamaktadır. Sella turcica terimi, anatomi nomenklatürüne İtalyan anatomi ekolünün altın çağı olarak adlandırılan dönemde, ilk kez anatomist ve hekim Adrianus Spigelius'un (1578-1625) *De Humani Corporis Fabrica* (1627) başlıklı ünlü eseri ile girmiştir. Bu durum on altıncı - on sekizinci yüzyıllar arasında Avrupa'da yaygınlık kazanmış olan *Turquerie* (Türk yaşam tarzı, sanat ve kültürünün taklit edildiği moda) akımının öncülerinden biri olarak kabul edilebilir.

Anahtar kelimeler: Türk eyeri, sella turcica, anatomi, terminoloji

1. Introduction

Since the earliest periods in history, the horse has been a central element and a sacred figure for nomadic Turks living in central Asia: it was the means of transport, nutrition, instruments of war and hunting, as well as currency for trade (Sümer 1983, Ögel 2000). Indeed, horsemanship and the rearing of horses were specialties of the Turkish and Mongol nomads. In his essay "Merits of the Turks and of the Imperial Army as a Whole," al-Jahiz, an Arabic prose writer of the ninth century, exalts Turks' expertise in horsemanship with the following words: "If the Turk's daily life was to be reckoned up in detail, he would be found to spend more time in the saddle than on the ground" (Pellat 1969). In his comprehensive dictionary of Turkic languages, Mahmud al-Kashgari, an Uyghur scholar of the eleventh century, also states that the horse is the wing of the Turks (Çınar 1995). Moreover, a recent study indicates that numerous dialects of Turkey possess a rich vocabulary on horse and horse breeding (Küçük 2012).

In terms of medicine, translations of the term Turkish saddle have largely been used to define a superior depression of the sphenoid bone where the pituitary gland is found.

This article traces the cultural history of Turkish saddle from a broad perspective in light of equestrian resources together with the accounts provided by European travelers visiting the

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Ottoman domains and medical textbooks printed in different languages between sixteenth to eighteenth centuries.

2. Brief history of the Turkish saddle

Saddle was first developed around the eighth century BC by the nomads of the Eurasian Steppe, who lived largely on horseback (Hasluck 1972). The Russian archeologist Sergei Rudenko's research in 1951 on the frozen burial graves of the central Asian nomads at Pazyryk, Siberia, produced actual examples of two types of saddles from the fifth century BC—the simpler consisting merely of two felt cushions designed to lie on each side of the horse's backbone and the latter and more elaborate having padded wooden frames to act as a pommel and cantle (Rudenko 1970). These saddles were used on top of large, gaily decorated saddle clothes and secured by a breast band, girth, and cupper; however, they lacked stirrups (Hasluck 1972, Beatie 1981).

Figure 1. Turkish saddle with cushion, second half of the 17th century (Courtesy of the Badisches Landesmuseum, Karlsruhe, photo: Thomas Goldschmidt)

The earliest depiction of the Turkish saddle was found on a sixth- or seventh-century stone engraving during the excavations of burial sites in Kudryga in Eastern Altai from the period of the Turkic kaganate of the Gokturks. This type remained the same in central Asia and was brought to Asia Minor (modern-day Turkey) in the eleventh century by nomadic Turkish tribes (Esin 1965).

The Turkish saddle is characteristic in shape. It is different from other types of saddles with its broader seat, high pommel and cantle which hold the rider securely (Koşay 1966) (Fig. 1). It does not lie on the back of the horse with its full weight, but rests on it with the weight distributed on both sides. It does not require strong strapping because of its lightness and relatively small size, consequently it decreases the burden of the horse, and makes quick movement possible, providing warriors with balance, movement, and maneuvering capabilities (Sümer 1983, Pasztor 2005).

In comparison with other types of saddles in modern times, the English saddle does not include a pommel, either at the front or the back (Fig.2). It is used for ordinary riding, jumping, racing, and dressage. On the other hand, the Western or Texas-type saddle is bigger, includes a pommel on the front, has a deep seat, high cantle, and a horn on the pommel; it is somewhat similar to the old saddles used by the Turks (Ahlborn 1980, Beatie 1981) (Fig.2).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

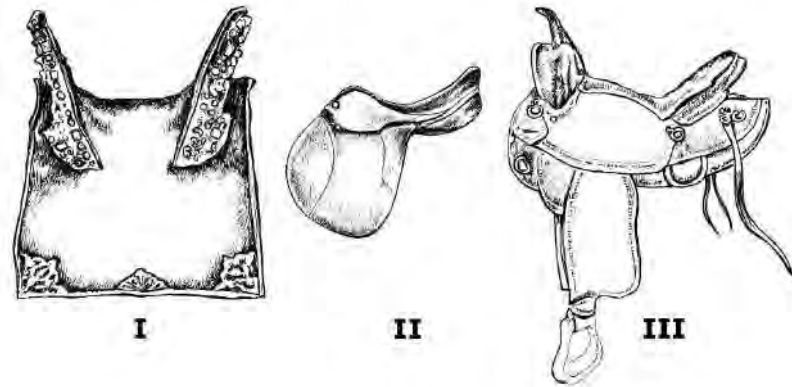

Figure 2. Types of saddles: I-Turkish saddle II-English saddle III-Western (Texas) saddle (Illustration: Nazım Mehmet)

Historical records note that the Turkish saddle has additional functions and offers certain advantages: it supports archery or dressage; allows one to hang a steel club, lasso, or saddlebag on the front pommel; it also supplies soldiers with pillows to sleep on (Sümer 1983, de Busbecq 2001, Bobovius 2002).

During the Ottoman Empire, horses with gorgeously ornamented Turkish saddles made of gold or silver were the preferred gifts. As an example, *Surname-i Vehbi* (1720), an illustrated imperial festival book commissioned by Sultan Ahmed III to commemorate the circumcision of his four sons, includes a miniature depicting Grand Vizier's gifts for the Sultan: two perfectly-equipped, awe-inspiring saddle horses of Anatolian and Egyptian breed and a pony, as described poetically by Vehbi (Fig. 3 and 4).

Figure 3. Saddle horses presented to the Sultan Ahmed III according to the *Surname-i Vehbi* (1720, folio 27a), miniature painting by Levni (Courtesy of the Topkapı Palace Museum, Istanbul)

Figure 4. Detail from the *Surname-i Vehbi* (1720, folio 27a) (Courtesy of the Topkapı Palace Museum, Istanbul)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Saddles were also used to indicate the social and financial status of the bearer or to convey some possible symbolic meanings (Sümer 1983). For instance, in an Ottoman miniature depicting the funeral ceremony of Sultan Murad IV, saddles were placed on horses back to front as an expression of lament for the Sultan's passing (Esin 1965, Seyhan 1995). Furthermore, the saddle was also a symbol of power and manhood, as the Ottoman proverb, "A horse needs a saddle, a saddle needs a man," (*ata eyer gerek, eyere er gerek*) laconically expresses.

3. Early European accounts of the Turkish saddle

European travelers who visited the Ottoman lands on diplomatic, scholarly, and commercial enterprises produced a diverse range of printed works on Ottoman equitation and harnesses. Among them, Bertrandon de la Brocquière (c.1400–1459) who traveled to the Middle East in 1432 and 1433, gives one of the earliest descriptive accounts of the Turkish saddle. In his book *Le Voyage d'Outre-Mer*, written at the request of Philip the Good, Duke of Burgundy, Brocquière renders the characteristic features of the Turkish saddle as follows: "Their saddles are commonly very rich, but hollow, having pummels before and behind, with short stirrup leathers and wide stirrups." He further states that Turkish cavalry members have tambourines on the front pommel of their saddles which they strike when perceiving the enemy or to communicate among themselves (de la Brocquière 1807).

The travel writing literature of the sixteenth century, in treating Ottoman lands, is filled with European travelers' astonishment and admiration of the richness and elegance of Turkish saddles. It appears that this type of saddle became widely known in this century, and writers felt no need to re-describe the shape; instead, they preferred to portray its beauty, including its glamorous beaded jewelry.

In his three-volume travel account, entitled *Les Observations* (1553), Pierre Belon (1517–1564), a French traveler, naturalist, and explorer, not only mentions the beauty of Turkish saddles, but also states that Turkish saddlers sew leather so neatly that no one can do better (Belon 2012). In one of his famous *Turkish Letters* dated to 1555, Ogier Ghislen de Busbecq (1522–1592), Habsburg ambassador to the Ottoman Empire, writes to his friend that he was truly attracted by

Figure 5. A servant leading an Arab horse with a richly decorated Turkish saddle, chalk lithograph by J.V. Adam, 19th century (Courtesy of the Wellcome Library, London)

seeing, for the first time, the Ottoman cavalries' splendid horses with their fine saddles and other trappings (de Busbecq 2001). The French cartographer Nicolas de Nicolay (1517–1583) and the Venetian traveler Marca Antonio Pigafetta (c.1491–c.1531) recount very high quality saddles being sold at the Turkish Grand Bazaar in Constantinople in the second half of the sixteenth century (de Nicolay 1989, Broilo 2010). In his work *Le Voyage du Levant* (1573), the French traveler and future diplomat Philippe du Fresne-Canaye (1551–1610) praises the high skills of Turkish saddleries in Hadrianopolis (Edirne), mentions the beauty of red and yellow Turkish saddles sold in Constantinople, and also recounts that Ottoman cavalries possess the most precious trappings in the world (du Fresne-Canaye 1897).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Likewise, many European painters produced visual records of Turkish saddles. The Flemish painter Hans Eworth (c.1520–1574) portrayed Sultan Suleiman the Magnificent (r.1520–1566) on horseback with a Turkish saddle decorated with gems (Coles 1968). The Danish painter Melchior Lorck (1527–c.1583), a member of the imperial embassy representing the interests of the Holy Roman Empire at the court of Suleiman the Magnificent, produced engravings of a variety of Ottoman horses together with decorated Turkish saddles (Fischer 2009). French painter and lithographer Jean Victor Adam (1801–1866) also produced a more recent example of a richly decorated Turkish saddle (Fig.5).

4. Turkish saddle as an anatomical term

Sella turcica is one of the most commonly used anatomical terms in today's medical practice. The sphenoid bone of the skull has a superior depression called the sella turcica, Latin for "Turkish saddle," where the pituitary gland sits. The sella turcica originally comes from the Latin words *sedes* or *sedula* (meaning seat, stool, or saddle) and *turcica* (referring to the Turks) (Valpy 1852). The name was given due to this formation's similarity to an aforementioned type of saddle once used by the Turks (Skinner 1961, Mutluer 2006). According to this analogy, the sella turcica comprises the tuberculum sellae (pommel of the saddle), the hypophysial fossa (pituitary fossa), and the dorsum sellae (cantle of the saddle) (Moore, Dalley et al. 2010).

In a recent review, Tekiner *et al.* reported anatomical, endocrinological, and historical perspective on the sella turcica. According to this review, the term was introduced to the anatomical nomenclature by the Flemish anatomist, physician, and botanist Adrianus Spigelius (1578–1625) in *De Humani Corporis Fabrica*, which was published two years after his death (Tekiner, Acer et al. 2014) (Fig. 6 and 7).

Figure 6. Adrianus Spigelius (1578–1625) (Courtesy of the U.S. National Library of Medicine, Maryland)

Figure 7. Cover page of *De Humani Corporis Fabrica* (1627) by Spigelius (Courtesy of the Wellcome Library, London)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

In subsequent centuries, many books, especially medical dictionaries, included entries for *sella turcica* or its literary equivalent in different languages; hence, the term became quite widely known (Table 1). The following references are examples that can be cited within this context: *Lexicon Medicum Graeco-Latino-Germanicum* (1705) by S. Blankaart, *Lexicon Physico-Medicum* (1736) by J. Quincy, *Dictionnaire Universel de Médecine* (1748) by R.J. James, *Dictionnaire Anatomique Latin-François* (1754) by J. Péras, *the Complete Dictionary of Arts and Sciences* (1766) by T.H. Croker et al., *A Compendious Medical Dictionary* (1798) by R. Hooper, *London Medical Dictionary* (1819) by B. Parr, *Medical Lexicon* (1848) by R. Dunglison, and *A Comprehensive Medical Dictionary* (1864) by J. Thomas.

Table 1: Early editions of medical books citing literary translations of *sella turcica* in some European languages

Year	Title	Terminology	Language
1627	De humani corporis fabrica libri decem	sella turcica	Latin
1672	La grande chyrurgie de maistre Guy de Chauliac	selle turcique	French
1726	Cirugia sagrada: methodo experimental racional	silla turca	Spanish
1739	Syllabus pointing out every part of the human system	Turkish saddle	English
1755	Der römisch kaiserlichen akademie der naturforscher auserlesene medizinisch, chirurgisch, anatomisch, chymisch und botanische abhandlungen	Türkensattel	German

5. Conclusion

Emergence of the *sella turcica* as a medical term during the first half of the seventeenth century coincides with the golden age of Italian anatomy, when a great deal of changes were made to Latin terminology. But more importantly, the time when the Ottoman military power was at its peak and consequently had become a serious threat to Europe produced an enormous body of printed materials in circulation with informed opinions about the Turks. Therefore, offering *sella turcica* as a medical term should be attributed to the “image” of the Turks of that century. Furthermore, introduction of this Turks-related terminology by Spigelius should also be considered as one of the forerunners of *Turquerie*, the widespread orientalist fashion in Europe from the sixteenth to the eighteenth centuries imitating several aspects of Turkish daily life, art, and culture.

For those curious enough to see some original examples of Turkish saddles from the time of Spigelius and thereafter, they are exhibited in collections at many museums around the world: the Museum of Topkapi Palace (Istanbul), the Hermitage Museum (St. Petersburg), the Kremlin Museum (Moscow), the Kunsthistorisches Museum (Vienna), the Turkish Chamber of the Staatliche Kunstsammlungen (Dresden), the Badisches Landesmuseum (Karlsruhe), and the Museum of Applied Arts (Budapest).

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

REFERENCES

- AHLBORN, R. E. (1980). *Man made mobile: early saddles of western north America*. Washington, D.C., Smithsonian Institution Press.
- BEATIE, R. H. (1981). *Saddles*. Norman, University of Oklahoma Press.
- BELON, P. (2012). *Travels in the levant – the observations of Pierre Belon of Le Mans on many singularities and memorable things found in Greece, Turkey, Judaea, Egypt, Arabia and other foreign countries (1553)*. Scotland, Hardinge Simpole.
- BOBOVIUS, A. (2002). *Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in anıları: Topkapı Sarayı'nda yaşam*. İstanbul, Kitap Yayınevi.
- BROILO, F. A. (2010). *The splendour of Ottoman Constantinople in the gaze of some Venetian travellers (16th century)*. *The Ottomans and Europe: travel, encounter and interaction*. Ed: S. Kenan. İstanbul, ISAM, p. 255-269.
- ÇINAR, A. A. (1995). *Divan-u Lügati't-Türk'te at kültürü. Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık*. Ed: E. Gürsoy-Naskali. İstanbul, Resim Matbaacılık, p. 147-155.
- COLES, P. (1968). *The Ottoman impact on Europe*. London, Thames and Hudson.
- DE BUSBECQ, O. (2001). *Turkish letters*. London, Eland Press.
- DE LA BROCQUIERE, B. (1807). *The travels of Bertrandon de la Brocquière to Palestine and his return from Jerusalem overland to France during the years 1432 and 1433*. Cardiganshire, Hafod Press.
- DE NICOLAY, N. (1989). *Dans l'empire de Soliman le Magnifique*. Paris, Presses du CNRS.
- DU FRESNE-CANAYE, P. (1897). *Le voyage du levant de Philippe du Fresne-Canaye (1573)*. Paris.
- ESİN, E. (1965). "The horse in Turkic art." *Central asiatic journal* 10(3-4): 167-227.
- FISCHER, E. (2009). *Melchior Lorck*. Copenhagen, Vandkunsten Publishers.
- HASLUCK, P. N. (1972). *Saddlery and harness making*. New York, British Book Center.
- KOŞAY, H. Z. (1966). "Maddi halk kültürü araştırmaları: binicilik, nakil araçları ve müzesi." *Türk Etnografya Dergisi* 9: 33-46.
- KÜÇÜK, M. (2012). "Türkiye Türkçesi ağızlarında at, at donları ve nişaneleri ile ilgili adlandırmalar." *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4 Fall 2012, p. 2287-2304, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net.
- MOORE, K. L., DALLEY, A. F., AGUR, A. M. (2010). *Clinically oriented anatomy*. Baltimore, Lippincott Williams & Wilkins.
- MUTLUER, S. (2006). "Sella turcica." *Child's Nervous System* 22(4): 333.
- ÖGEL, B. (2000). *Türk kültür tarihine giriş*. Ankara, Kültür Bakanlığı.
- PASZTOR, E. (2005). *Ottoman saddlecloths, saddles, bow-cases and quivers in Transylvania and Royal Hungary. Turkish flowers: studies on Ottoman art in Hungary*. I. Gerelyes. Budapest, Hungarian National Museum, p. 101-114.
- PELLAT, C. (1969). *The life and works of Jahiz*. Berkeley, University of California Press.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- RUDENKO, S. I. (1970). Frozen tombs of Siberia: the Pazyryk burials of Iron Age horsemen. Berkeley, University of California Press.
- SEYHAN, N. (1995). Türk kültüründe at tasvirleri. In: Türk kültüründe at ve çağdaş atçılık. Ed: E. Gürsoy-Naskali. İstanbul, Resim Matbaacılık, p. 167-176.
- SKINNER, H. A. (1961). The origin of medical terms. Baltimore, The Williams & Wilkins Company.
- SÜMER, F. (1983). Türklerde Atçılık ve Binicilik. İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- TEKİNER, H., ACER, N., KELESTİMUR, F. (2014). “Sella turcica: an anatomical, endocrinological, and historical perspective.” Pituitary. Published online: Oct. 12, 2014, DOI: 10.1007/s11102-014-0609-2.
- VALPY, F. E. J. (1852). A manual of Latin etymology. London, Longman & Co.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- TEKİNER, H., KELEŞTİMUR, F., A Cultural History of the Turkish Saddle, **Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 10/5 Spring 2015, p. 319-328, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8071>, ANKARA-TURKEY

OSMANLI-İRAN SINIR TESPİTİ TARTIŞMALARINDA KOTUR'UN YERİ (1849-1852)*

*Sıtkı ULUERLER***

ÖZET

Kotur, konum itibariyle Osmanlı-İran sınır bölgesi üzerinde Osmanlı tarafından Van ve Hakkari, İran tarafından ise Hoy şehri arasında kalan bir yerdir. Bu yerle ilgili 1849 senesinde sınır tespiti kapsamında Osmanlı ve İran arasında başlayan Kotur'un kime ait olduğu tartışması uzunca bir süre devam eden bir soruna dönüşmüştür. Bu sorunun ortaya çıkış sürecine baktığımızda da Osmanlı ile İran arasında 1843-1847 yılları arasında yaşanan gerginliklerin sonlandırılması amacıyla aracı devletler olan İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle Haziran 1847 tarihinde Erzurum Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmanın üçüncü maddesi gereğince de iki devletin kesin sınır çizgilerinin belirlenmesi adına bir komisyon kurulması, bu komisyonun Bağdat'ta toplanması, müzakereleri yürütmek üzere Osmanlı, İran, İngiltere ve Rusya'nın temsilciler göndermeleri kararlaştırılmıştır.

Osmanlı Devleti, bu komisyon çalışmaları kapsamında Derviş Paşa başkanlığında bir heyeti görevlendirmiştir. Bu heyet 1849 senesi başlarında Bağdat'a gitmeden evvel Osmanlı yönetiminden aldığı talimat doğrultusunda önce Van ve Hakkari'de incelemelerde bulunarak Kotur'un sınırlarını belirlemiştir. 1849 senesinde bu şekilde başlayan Kotur'un hangi devlete ait olduğuna dair iddialar İran'ın itirazlarıyla daha da büyümüş ve sınır tespit komisyonu çalışmalarının ana tartışma konularından biri haline gelmiştir. Aracı devletler olan İngiltere ve Rusya da bu konuya müdahil olmuşlardır. 1849-1852 yılları arasında Kotur'la ilgili Osmanlı ve İran arasındaki gerginlik ileriki zamanlara yansımakla birlikte, bu yer 1878 Berlin Antlaşması'na kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kotur, Osmanlı, İran, Rusya, İngiltere

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: s_uluerler@hotmail.com

THE SIGNIFICANCE OF KOTUR ISSUE IN OTTOMAN-IRAN BORDER CONFLICT (1849-1852)

STRUCTURED ABSTRACT

Kotur is located in the Ottoman-Iran border region, between Van and Hakkari provinces in the Ottoman side and Hoy province in the Iranian side. Kotur contains several villages and never lost its significance throughout the history due to its strategic location, geographical structure, its summer pasture features and several nomadic tribes visit the area during spring season. The conflict that started in 1849 between Ottoman Empire and Iran about the borderline in the area, whether Kotur belonged to the Ottoman Empire or Iran in its center, turned into a prolonged problem between these two nations.

Historically an Ottoman region until 19th Century, Kotur turned into an area of conflict suddenly, which was related to developments of the time and the ongoing problems between Ottoman Empire and Iran. Especially during the reign of Mahmud II, the Empire lost to Iran in the front of the war of 1821-1823 and withdrawn from Van, Muş, Bayezid and other provinces. Although Iran had to ask for peace due to an epidemic among its soldiers towards the end of the war, and retreated from the lands it occupied, this war affected Ottoman Empire negatively in many aspects. Thus, among the many subjects discussed during the peace talks after the war, establishment of borders between the two countries and the loyalty of the clans living around borders were one of the most significant ones.

The times were not friendly with the Empire during this period as well. The state did not deal well with the problems with Iran in the eastern front, including the provinces of Van, Hakkari and Bayezid, of which Kotur was a part, due to various internal and external troubles and the arbitrary attitudes of local administrators (Beys) of fiefdoms and self-ordained acts of governors and many more issues.

The troubles caused by the personal inaptitude of then ruler of the fief of Kotur, Musa Bey resulted in the purchase or lease of the land by Iranians without the knowledge of the Ottoman administration. Similarly Yahya Bey, the vassal of Çıhrık locality, acted so that the fiefdom was annexed to Iran, causing further problems for the Ottoman.

The current Iranian administration and Crown Prince Abbas Mirza, Governor of Tabriz wanted to benefit from the Ottoman troubles by expanding Iranian influence. The attitude of Abbas Mirza on the border issues of 1832 and compelling actions against the Ottoman to resolve these issues brought in the attention of then Erzurum Governor, Esad Muhlis Pasha. He had significant providence on the strategic importance of the Iranian border region and especially Kotur, and the things that should be done to resolve the conflict.

In short, Ottoman Empire was vulnerable in being informed about the events of the Iranian border regions, in displaying a timely response and in protecting its own borders. Thus, certain administrators assigned in Van, Erzurum and Hakkari provinces by the government attempted to deal with the issues and protect the Ottoman law, while

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

others acting in the benefit of their self-interest, created further problems for the central authority. This case is one of the reasons why there were continuous problems between the Ottomans and Iran.

To end the conflict that lasted between 1843-1847 between Ottomans and Iran, in June 1847 Erzurum Treaty was signed with the influence of the mediator nations, namely England and Russia. As per the third clause of this treaty, it was decided that a commission to determine the final borderline between the two states would be formed, this commission would meet in Baghdad and the Ottoman Empire, Iran, England and Russia would send representatives to conduct the negotiations.

Ottoman State assigned a delegation led by Dervish Pasha to join the commission. Before arriving to Baghdad in the beginning of 1849, this delegation, as instructed by the Ottoman administration, conducted inspections in Van and Hakkari to determine the borders of Kotur. It was stated as a result of this border inspection that Kotur belonged to the Ottoman State since the Baghdad campaign of Murad IV and administered locally by a Bey. It was expressed that due to the problems Ottoman State experienced by the beginning of the 19th Century, the area was neglected and the Bey in charge sold certain villages that he was responsible to certain Iranian citizens, resulting in claims by Iran over these areas.

Ottoman Empire took every opportunity to declare every evidence of Kotur's tenure via Derviş Pasha, who was responsible for the negotiations during border determination talks. Iranian side, however, refused the claims of the Ottomans through their representative Mirza Cafer Han and by decree of the Iranian administration. These claims and confrontations heated up and pushed the works of the commission to a dead end in certain times, in others resulted in postponing the Kotur issue to deal with other border conflicts between the nations.

Claims about the location of Kotur commenced as explained above, aggrandized with the objections of Iran, became one of the main subject matters of the discussions of the border determination commission. Mediator countries, England and Russia got involved in the discussions as well. Kotur stayed a part of Ottoman State until the 1877-1878 Ottoman-Russia war, but within the framework of the Berlin Treaty signed at the end of this war, it was conceded to Iran per the request of Russia.

In the light of these events, Kotur conflict for the Ottomans meant the security of Ottoman land and borders, the control of strategic areas in the east and public order. The state of the affairs in Iran of the time was not sufficient to change the course of the Kotur conflict, and furthermore the interventionist policies of England and Russia in the region prevented a common ground between the two neighboring countries to solve their problems.

Key Words: Kotur, Ottoman, Iran, Russia, England

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

GİRİŞ

Konum itibariyle günümüzde Van Şehrini doğusunda Türkiye-İran sınırını geçtikten sonra batı İran topraklarında bir yerleşim yeri olan Kotur'un¹ hangi tarafa ait olduğu meselesi XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı ile İran arasında anlaşmazlık konusu haline gelmiştir. Kotur'un tarihi evveliyatına bakıldığında, buranın Van'a tabi olduğu Osmanlı'daki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Nitekim XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı idari taksimatında Van Sancağı'nın kapladığı alan içerisinde, buraya bağlı olmak üzere yurtluk-ocaklık statüsündeki yerlerden birinin Kotur olduğu görülmektedir (Kılıç, 1997, s. 132-142). Bu çerçevede XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'ya bağlı olan Kotur'un, birden bire bir tartışma konusuna dönüşmesi bu devirdeki gelişmeler ve Osmanlı ile İran arasındaki sorunlarla alakalıdır.

Bilhassa II. Mahmud zamanında 1821-1823 yılları arasında yaşanan Osmanlı-İran savaşında Osmanlı ordusunun cephede İran karşısında mağlubiyet alması Van, Muş, Bayezid vd. yerlerin elden çıkması söz konusu olmuştur. Her ne kadar savaşın son safhasında İran, kendi ordusu içinde çıkan salgın hastalık dolayısıyla barış istemek zorunda kalmış ve ele geçirdiği yerleri terk etmişse de bu savaş her açıdan Osmanlı'yı olumsuz etkilemiştir.² Nitekim savaş sonrasında yapılan barış görüşmeleri sırasında en çok tartışılan konular arasında, iki tarafa ait sınırların tespiti ile bu sınırlar üzerinde bulunan aşiretlerin hangi tarafa bağlı olduğu meselesi yer almıştır (Cevdet Paşa, C, 12, 1309, s.77-79). 28 Temmuz 1823 tarihinde Erzurum Antlaşması'nın³ imzalanmasından sonra Osmanlı-İran sınır boylarındaki sıkıntılar artarak devam etmiştir. O zamanki İran yönetiminde, Osmanlı'ya yönelik siyaseti belirlemede en etkin şahsiyet olan Tebriz Valisi, Veliaht Şehzade Abbas Mirza, Osmanlı'nın bu sorunlu halini İran çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir (Cevdet Paşa, C, 12, 1309, s.133-135).

Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta pek çok sorunla uğraştığını bilen Veliaht Şehzade Abbas Mirza'nın, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında sınırlar meselesini gündeme getirmesi (Lütfi, C, 1, 1999, s.329-330), hatta bu çerçevede 1832 tarihinde Kotur'u da tartışmaya dâhil etmesi önemli bir ayrıntıdır.⁴ Bu dönemde Osmanlı'nın; Erzurum, Van, Bayezid ve Hakkari taraflarındaki sıkıntılı vaziyeti, yerel yöneticilerin birbirleriyle olan çekişmeleri ve bazı Osmanlı idarecilerinin kendi başlarına hareket eder tutumları Osmanlı'nın belli başlı sorunları olarak görülmektedir. Doğuda bahsi geçen bu havalinin coğrafi yapısı, ahalisi ve aşiretler gerçeği, yurtluk-ocaklık yerler, yerel beyler ve bunların şahsi tasarrufları, işin daha da içinden çıkılmaz hale gelmesine zemin hazırlayan hususlar arasındadır (Balcı, 2010, s.66-69). Ayrıca II. Mahmud zamanında uygulamaya konulan merkezîyetçi politikayı güçlendirme adına girişilen düzenlemeler doğu bölgelerini de etkileyen konulardandır.⁵

Osmanlı ile İran arasında yaşanan sorunlar bu kapsamda 1830'lu yıllar boyunca devam etmekle birlikte, 1843-1847 yıllarına yansıyan gerginliklerin sonlandırılması amacıyla Haziran

¹ Evliya Çelebi, Seyahatnâmesi'nde, Kotur kelimesinin kökeninin Moğollara dayandığını belirterek, bu ismin iki anlama geldiğini ifade etmektedir. Buna göre Kotur, Moğol lisanında coğrafi bir tabir olarak erişilmesi güç sarp yer anlamına geldiği gibi; inatçı, söz dinlemez insan anlamına da gelmektedir. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C, 4, Matba'a-i ikdam, Dersa'adet, 1314, s. 278.

² Osmanlı-İran savaşının seyri hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C, 12 Matba'a-i Osmanî, Dersa'adet, 1309, s. 6-12; Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, C, 3, Dersa'adet, 1290, s. 130-147.

³ XIX. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ile İran arasında Erzurum'da iki antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmalardan ilki 1823, ikincisi ise 1847 tarihlidir. Bu iki antlaşmanın birbirinden ayırt edilmesi için ya tarihleriyle bunlar zikredilmekte ya da Birinci ve İkinci Erzurum Antlaşmaları olarak adlandırılmaktadır.

⁴ BOA., *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (BOA. H.H.)*, 363/ 20138-A, 13 Eylül 1832 (17.RA.1248).

⁵ Bu dönemde Osmanlı'nın Doğu politikasıyla ilgili bkz. Cabir Doğan, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 506-511, Ankara-Turkey.

1847 tarihinde iki taraf arasında Erzurum Antlaşması imzalanmıştır (Aykun, 1995, s.228-242). Bu antlaşmanın üçüncü maddesi çerçevesinde iki devletin sınırlarının belirlenmesi için bir komisyon kurulması öngörülmüştür. 1849 tarihinde Bağdat'ta toplanacak olan bu komisyona Osmanlı'yı temsilen Derviş Paşa, İran'ı temsilen Mirza Cafer Han, aracı devletlerden Rusya adına Çerikof ve İngiltere adına da Williams'ın katılması kararlaştırılmıştır (Sarıkcıoğlu, 2013, s.67-73; As, 2010, 229-230).

Osmanlı ile İran arasında uzun zamandan beri devam eden anlaşmazlık konularının çeşitliliği⁶ göz önünde bulundurulduğunda sınır tespiti meselesinin öyle kolayca halledilecek bir husus olmadığı anlaşılmıştır. Zira yüzyıllardır iki taraf arasında devam eden başta aşiretler meselesinin⁷ oluşturduğu sıkıntılar ve sınır bölgelerindeki asayiş olaylarının doğurduğu gerginlik ortamı söz konusu iken, bir yandan da bazı mevkilere dair o yerin hangi tarafa ait olduğu mevzusu belli başlı tartışma konuları arasında yer almıştır. Bunların dışında İran'ın öteden beri Süleymaniye, Bağdat ve Basra gibi Osmanlı elindeki topraklara yönelik müdahaleci tavrı, Osmanlı açısından İran'a ilişkin olumsuz bir bakış açısının temelini oluşturmuştur.⁸ İran tarafında da Şi'ilik için önemli olan mekânlar, İranlı hacılar meselesi, aşiretlerin sınır güvenliğini ihlal edici tavrı vb. hususlar Osmanlı'ya yönelik aynı tarzda olumsuz yaklaşımı doğuran konular arasında yer almıştır (Uluerler, 2009, s.313-400).

Kısacası iki devlet arasında yüzyıllara dayalı anlaşmazlık meselelerinin oluşturduğu gerginlik ortamı ve birbirlerine karşı sürekli bir güvensizlik temelli siyasi bakış açısının var olduğu aşîkârdır. Bu çerçevede Osmanlı-İran ilişkilerinin geleceği ve sorunların çözümünde iki devletin kendi arasında anlaşmaya varamayacağının anlaşılması da dikkat çekicidir. Nitekim Osmanlı ile İran'a ait sınır tespiti bağlamında İngiltere ve Rusya gibi devrin iki büyük gücünün aracı devletler olarak konuya dâhil olmaları ve görüşmelerde onların etkili olacağının belli olması, meselenin anlaşılması açısından önemlidir.

İşte bu genel durum içerisinde, daha sınır tespit komisyonunun bütün üyelerinin Bağdat'ta toplanıp çalışmalarına başlaması öncesinde ortaya çıkan Kotur meselesi, iki taraf arasındaki ilişkilerin hangi gerginlik noktalarında olduğunu göstermektedir. Öyle ki, 1849 yılı itibariyle başlayan Kotur meselesinin tartışma boyutu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Berlin Antlaşmasına kadar gitmesi, sorunun mahiyetini ortaya koymaktadır (Sarıkcıoğlu, 2013, s.126-127). Kotur meselesi 1849 senesi sonrası iki taraf ilişkilerini ve sınır tespit komisyonu çalışmalarını her zaman için etkileyen bir konu olmakla birlikte Kotur havalisinin bulunduğu mevki, bu yerin Osmanlı'nın ve İran'ın kendi topraklarından olduğuna dair iddiaları sorunun ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Kotur'un coğrafi mevkii, stratejik konumu, buranın tarihi evveliyatı ve iki devlet için neden bu kadar önemli olduğu meselesi çalışmamızın esasını teşkil etmektedir. Bu meselinin Osmanlı ile İran arasında ciddi bir krize dönüşmesi ve iki tarafın Kotur'un kendilerine ait olduğu iddialarından vazgeçmemeleri, sorunun önemini oluşturan belli başlı hususlar arasındadır. Osmanlı Devleti, sınır

⁶ Osmanlı-İran anlaşmazlık konularına ilişkin örnek bir çalışma için bkz. Erdoğan Keskinkılıç, "İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti'nde ve Kaçarlar'da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/11 Fall 2013, s. 182-185, Ankara-Turkey, www.turkishstudies.net, Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5712>.

⁷ Osmanlı Devleti'nde aşiretlerin yapısı, konar göçer aşiretlerin temel özellikleri ve devletin genel anlamda aşiretlerin iskânına dair uyguladığı politikalar hakkında bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İşkânı*, Eren Yayınları, İst., 1987, s. 12-21, 29-44, 113-115 vd.

⁸ Bağdat, merkezi yapısı ve idari konumu itibariyle Süleymaniye ile Basra'yı da içine alan bir mevki idi. Buranın tarihi ile alakalı geniş bilgi için bkz. M. Cavid Baysun; "Bagdad" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi* (MEB-İA.), C, 2, s. 203-211; Yusuf Halaçoğlu; "Bağdat" maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (TDVİA), C, 4, İstanbul, 1991, s. 433-434.

tespiti çalışmaları kapsamında müzakereleri yürütmekle görevlendirdiği Derviş Paşa vasıtasıyla Kotur'un Osmanlı toprağı olduğuna dair delilleri ortaya koyup buranın kendi mülkü olduğunu beyan etmiştir. İran tarafı ise temsilcisi Mirza Cafer Han ve İran üst yönetimi aracılığıyla Osmanlı'nın bu iddialarını reddederek, Kotur'un kendi toprakları olduğunu öne sürmüşlerdir. Bu iddialar ve zıtlasmalar kimi zaman yoğunluk kazanıp komisyon çalışmalarının çıkmaza girmesine sebep olurken, kimi zaman da Kotur meselesi daha sonraya bırakılmak kaydıyla diğer görüşülmesi gereken sınır tespitine ilişkin konuların ön plana alınmasına sebebiyet vermiştir (Karadeniz, 2006, s.198-203).

Açıkçası Kotur meselesi Osmanlı-İran arasında sınır tespit çalışmalarına damgasını vuran ve sürekli gündemdeki yerini koruyan bir konu olmuştur. İngiltere ve Rusya devletlerinin gerek müzakerelere katılan temsilcileri ve gerekse elçilikleri ile dışişleri bakanlıkları vasıtasıyla konuya müdahil olmaları meselenin daha da karışık bir hal almasına sebebiyet vermiştir. Esasında Osmanlı ve İran gibi iki komşu devletin sınır meselesini bile kendi başına çözmemesi, aralarındaki tartışma konularını devletlerarası bir mevzuya dönüştürmeleri, sıkıntının başka bir cephesini ortaya koymuştur (Saray, 1999, s.199-200). Bu çerçevede bilhassa 1849-1852 yılları itibariyle Kotur konusunda Osmanlı ve İran taraflarının iddiaları, diplomatik temaslar, tikanıklar, meselenin çözümü noktasında girişimler, çalışmamızda ele alacağımız temel hususları oluşturmaktadır.

1- Kotur'un Coğrafi Konumu ve Sorun olarak Ortaya Çıkışı

Günümüzde Kotur, Van'ın Özalp ilçesi istikametinden doğuya doğru gidildiğinde Türkiye-İran sınırı üzerindeki Kapıköy gümrük kapısını geçtikten sonra 7 kilometre içeride İran'a ait bir kasabadır (Büyük Larousse, C, 14, 1986, s.702). Bu yerin XIX. yüzyıldaki mevkiine ait olmak üzere Şemseddin Sami, *Kâmûsu'l-Alâm* isimli eserinde şu bilgileri vermektedir. Burası Azerbaycan Eyaleti'nde Hoy'un 40 km güney batısında olup, Hoy'dan geçip Aras nehrine dökülen Kotur çayı üzerinde bulunan bir kazadır (Şemseddin Sâmî, 1316/1900, s.3676). XIX. yüzyılın ikinci yarısı başı itibariyle sınır tespit komisyonunda Osmanlı adına müzakereleri yürüten Derviş Paşa buranın mevkiine ait olarak, Kotur'un kendisine bağlı otuz adet köyü ile Van Sancağı'na tabi Mahmudi⁹ kazasına bağlı bir nahiye olduğunu vurgulamaktadır (Derviş Paşa, 1286/1869, s.123).

Yine sınır tespit komisyonunda Osmanlı heyeti içerisinde yer alan Hurşid Paşa'nın verdiği bilgilere göre Kotur, önceden Van Sancağı'na tabi iken¹⁰ sonradan Hakkari'ye bağlanmış olan Mahmudi Kazası'na bağlıdır. Kotur, bir taraftan İran elinde bulunan Deyrek ve Dehur mahalleri diğer taraftan Hoy şehri ile buraya bağlı köyler ve Elend arazisi ile çevrilidir. Ayrıca Kotur'un merkezinde bir kale¹¹ vardır. Bu kale genişçe vadi içerisinde bulunan bir tepenin üzerine inşa edilmiş iken, sonradan Osmanlı ve İran arasındaki antlaşmalar çerçevesinde yıkılmıştır. Kalenin harabelerinin bulunduğu tepenin eteğinde 1849 yılı itibariyle altmış haneden oluşan bir köy

⁹ Mahmudi, günümüzde Van şehrinin doğusundaki Özalp ilçesidir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Mahmudi Kazası, Hakkari'ye bağlı olmak üzere Hakkari'nin kuzeyinde Van'ın doğusundadır. Mahmudi Kazası'nın sınırları; güneyde Elbak ve Mamûretü'l-Hamid kazaları, kuzeyinde ve batısında Van, doğusunda ise İran ile çevrilidir. Mahmudi'ye bağlı beş nahiye ile seksen üç köy bulunmaktadır. Mahmudi'nin merkezi Saray köyü olup burası Van merkezinin doksan km doğusundadır. Mahmudi Kazası'nda Türk, Kürt başta olmak üzere Ermeni ve Yezidi topluluklar bulunmaktadır. Mahmudi bölgesinin en önemli aşiretleri Milân, Şemsikî, Makûrî ve Takûrî'dir. Bu kazanın arazisi büyük oranda ovalarla kaplıdır ve verimlidir. Gerek ziraat ve gerekse hayvancılık burada yaşayan insanların temel geçim kaynaklarıdır. Ş. Sâmî, *age*, C, 6, s. 4230-4231; Hurşid Paşa, *age*, s. 232-237; Mahmudi'nin eski devirlerdeki konumuna ait olmak üzere eski kayıtlarda Hoşab ismiyle de anılan bu yerin Van'a bağlılığına ilişkin bkz., O. Kılıç, *agm.*, s. 193-195.

¹⁰ Kotur'un 16. Yüzyıldan itibaren Van Sancağı'na bağlılığı hakkında bkz. Orhan KILIÇ, "Van Eyaleti'ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)", *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul, 2001, s. 193.

¹¹ Kalenin ilk yapıldığı zamana ilişkin olarak Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde şu bilgiler bulunmaktadır. Moğollar'dan İslamiyet'i seçen Mahmud Şah-ı Gazan'ın Kotur isminde bir veziri bulunmaktaydı. Mahmud Şah, bahsi geçen vezirine bir kale inşa etmesini emretti O da kendi ismiyle anılan Kotur kalesini inşa ettirdi 694 (Miladi 1294-1295). Evliya Çelebi, *age.*, C, 4, s. 278.

bulunmaktadır. Aynı zamanda Kotur kendisine bağlı olan otuz sekiz köyden müteşekkildir (Hurşid Paşa, 1997, s.239-240).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Kotur'un mevkii Osmanlı arşiv belgelerinde de vurgulandığı üzere Osmanlı ile İran arasında *re's* (baş) sınır sayılmaktadır.¹² Buranın stratejik konumu, gerek Osmanlı ve gerekse İran açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Zaten tartışma konusu olması ve iki tarafın Kotur'u kendi mülkünden saymalarının sebebi bu konumdan kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda Kotur'un sadece kendi merkezi ile değil buraya bağlı olan köylerle birlikte geniş bir alanı oluşturması, bölge itibariyle yaylak özelliği taşıması ve pek çok aşiretin her sene buraya gelmesi, buranın önemini gösteren hususların başında gelmektedir.¹³

Bu coğrafi konum ve stratejik mevkii çerçevesinde Osmanlı-İran sınır tespiti çalışmaları başlangıcında Kotur'un durumuna ilişkin ortaya çıkan tartışma, iki taraf arasında hemen ciddi bir gerginliğe dönüşmüştür. Bu sürece ilişkin gelişmelerin seyrine baktığımızda da şunlar göze çarpmaktadır.

Sınır tespit komisyonu çalışmalarına katılmak üzere Osmanlı tarafından görevlendirilen Derviş Paşa başkanlığındaki heyet¹⁴ 1849 senesi başında Bağdat'a gitmek üzere yola çıkmıştır. Heyet Bağdat'a gitmeden evvel Osmanlı yönetiminden almış olduğu talimat doğrultusunda Van'a gelerek bir müddet burada kalmış ve sonrasında da Kotur'a gitmiştir.¹⁵ Osmanlı'ya göre eskiden beri Osmanlı toprağı olan bu yer, bazı gerekçelerle İran tarafından kendisine ait gibi gösterilmiş ve işgal edilmiştir. Hâlbuki Kotur'un Osmanlı'ya ait olduğunu gösteren kayıtlar vardı ve çok eskiye dayalı bu kayıtlardan da anlaşılacağı üzere burası Van Eyaletine bağlı bir nahiye idi.¹⁶ Bu kapsamda Derviş Paşa, Kotur'a geldiği vakit buranın durumun netleştirme adına İran tarafından bir yetkili görevlendirilmesini İran'ın Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza'dan talep etmiştir. Derviş Paşa aynı zamanda Hakkari ve Kotur'da oturup da Kotur'un geçmiş tarihini iyi bilen kişilerin tespiti ve bu kişilerin gelip kendisine bilgiler vermesi hususunda girişimlerde bulunmuştur (Aykun, 1995, s.246-247).

Derviş Paşa, Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza'dan haber çıkmayınca ona gönderdiği mektupta; Kotur Kazası ve havalisinin *kâmil* ve *müstakilen* Mahmudiye sancağı arazisinin bir parçası olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti elindeki kayıtlara müracaat edilerek buranın kapsadığı alanın tümüyle tespit edildiği vurgulanmıştır. Bunlara ilave olarak Derviş Paşa mektubunda; Kotur, Mahmudi ve buralara ait olan kazaların Van Eyaleti sınırlarına¹⁷ dâhil olduğu hususunun Van'a ait defterlerde de açıkça kayıtlı olduğunu, bunda da şüphenin bulunmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı da hududun belli olması açısından gerekli yerlere sınır taşı yerleştirdiğini beyan etmiştir. Bu çerçevede tespit edilen mahallere serhat taşı dikmek için adamlar görevlendirdiğini ifade eden Derviş Paşa, bu durumu İran memuru İmam Ali Bey'e bildirdiğini söylemiştir. Bu izahatlara rağmen Muhammed Rahim Mirza, Derviş Paşa'nın bu mektubuna da cevap vermemiştir.¹⁸

¹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi Kalemi, İrade-i Hariciye (BOA. İ.HR.)*, 57/2695-1, 10 Temmuz 1849 (21.N.1265).

¹³ BOA., *İ.HR.*, 60/ 2910- 4, 2 Aralık 1849 (16.M. 1266).

¹⁴ Bu heyette bulunan kişiler: Derviş Paşa, Hurşid Paşa, Başmühendis Kaymakam Tahir Paşa, Mühendis Esad Efendi, Ressam Mühendis Yunus Efendi ve Doktor Konstantin'dir. İ. Aykun, *agt*, s. 245.

¹⁵ Sınır tespit meselesinin önemine dikkat çeken Osmanlı Devleti; "*bu hudûd maddesi derece-i nihayette itina olunacak â'zâm-ı umûrdan olmasıyla*" ifadeleriyle meselenin önemini ve Derviş Paşa'nın görevinin mesuliyetini göstermiştir. BOA., *İ.HR.*, 49/2349, 17 Ocak 1849 (22.S.1265).

¹⁶ BOA., *İ.HR.*, 49/2349, 17 Ocak 1849 (22.S.1265); Kotur'un 16. yüzyıldan itibaren Van'a bağlılığı ve o zamanki kayıtlarla dayalı bilgiler için bkz.

¹⁷ 1558-1740 yılları arasında Van'a bağlı sancaklar hakkındaki tablo için bkz. O. Kılıç, *agm.*, s. 192-193.

¹⁸ BOA., *Bâb-ı Âli Sadaret Dairesi Kalemi, Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi (BOA.HR. MKT.)*, 26/ 48, 20 Mayıs 1849 (1265.C.27).

Derviş Paşa, bölgede araştırmalarını yürüttüğü sırada Kotur çevresinde bulunan diğer altı nahiyenin Ağaları da Paşa'nın yanına gelerek Osmanlı'ya olan bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu Ağalar, yaşadıkları yerlerin İran'a terk edilmemesini ve Osmanlı'nın kendilerine sahip çıkmasını istemişlerdir.¹⁹ Derviş Paşa, bu ağalara, Osmanlı devlet geleneğinden bahisle Osmanlı'nın kendisine ait olan toprağı terk etmeyeceğini, bu kapsamda Kotur'un ve çevresinin hukukunun korunması görevinin de Osmanlı'da olduğunu belirtmiştir. Zaten Derviş Paşa'ya Bağdat'a gitmesinden evvel verilen görev gereğince; “*Kotur'un 'uhûd-ı kadimî muktezasınca dahl-i hudûd ve Devlet-i Alliyede bulunduğu mâsabak-ı delâil ve tahkikâtına uğraşması*” söz konusu edilmiştir.²⁰

Derviş Paşa'nın yaptığı incelemelerle Kotur ve Hakkari'den gelen bilirkişilerin verdiği bilgiler doğrultusunda Osmanlı-İran sınırının Dağmacı Taşı²¹ denilen yerden geçtiği belirlenmiştir. Buna bağlı olarak bölgenin haritası çizildikten sonra, ilgili yerlere sınır işaretleri konulmuştur.²² Nitekim Derviş Paşa'ya Osmanlı yönetimince verilen talimatta; “*İran'ın bundan böyle sınırlarda bir şekilde arazi gasb etmemeleri için bu sınır noktalarına 'âlâmat-ı sabitenin vaz'ı ve iktiza iden mahaller olduğu takdirde geçici veya resmî olarak bir miktar asker yerleştirilmesi lazım geleceği...*” hususlarının altı çizilmiştir.²³

Derviş Paşa başkanlığındaki heyetin Kotur'un sınırına ilişkin bu çalışmaları sonlandırdığı sırada İran'ın Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza tarafından gönderilen adamı, çok sert ifadelerle Derviş Paşa'ya çıkmıştır. Bu kişi, Derviş Paşa'nın yaptığı şeyin İran topraklarına müdahale anlamına geldiğini, Derviş Paşa'nın kendi başına sınır çizdiğini ve buna yetkisi bulunmadığını ifade etmiştir. Derviş Paşa, Hoy Valisi tarafından gönderilen bu kişiye cevap olarak, iki taraf arasında savaşa sebep olmadan sınır çizgisinin belli olması için işaretler yerleştirildiğini, bunu da Osmanlı'dan aldığı talimat doğrultusunda yaptığını belirtmiştir. Ayrıca Derviş Paşa, Kotur ve havalisinin Osmanlı toprağı olduğunu, İran tarafı gerek duyarsa bu durumu yöre ahalisine sorabileceğini, şayet buradaki ahali kendilerinin İran tebaası olduğunu söyler ve İran da buranın İran toprağı olduğunu ispat ederse, Osmanlı'nın Kotur'u iade edeceğini vurgulamıştır. Akabinde de Derviş Paşa ve maiyetindeki heyet Musul üzerinden Bağdat'a doğru harekete geçmiştir (Aykun, 1995, s.247).

Derviş Paşa başkanlığındaki heyetin Bağdat'a varmasıyla birlikte Osmanlı yönetimi tarafından memuriyeti müddeti içerisinde Derviş Paşa'ya verilen görev ve tembih edilen hususlar tekrar kendisine bir emirle bildirilmiştir. Bu bağlamda meselelerin iyi bir diplomasi ile yürütülmesinin önemini vurgulayan Osmanlı yönetimi, bu süreçte gerginliklerin ve itirazların olacağını tahmin ederek Derviş Paşa'nın Bağdat'ta müzakerelere başladığı vakit şu hususlara dikkat etmesini istemiştir:

1- Sınır meselesinin çözümü hususunda konuların çok sürüncemede kalmasına izin vermemek.

2- Müzakereler müddetince gerek İranlı yetkililerle ve gerekse aracı devletler olan İngiltere ve Rusya temsilcileri ile iyi geçinmek.

¹⁹ BOA., *İ.HR.*, 57/2695- 1, 10 Temmuz 1849 (21.N.1265).

²⁰ BOA., *İ.HR.*, 57/2695- 1, 10 Temmuz 1849 (21.N.1265).

²¹ Dağmacı Taşı denilen yere ilişkin Hurşid Paşa şu ayrıntıyı vermektedir. Vaktiyle bu dağın dibinde damga vergisini tahsil için memur görevlendirildiğinden bu isim verilmiştir. Zamanla halkın söyleyişindeki telaffuz değişimi ile Dağmacı denilmeye başlanmıştır. Hurşid Paşa, *age*, s. 241. (sayfa altındaki dipnotta bu bilgi bulunmaktadır.)

²² Dağmacı Taşı dışında serhat taşı dikilen köyler: Sanlu, Reşkiran, Kaşka Bulak köyleridir. BOA., *İ.HR.*, 49/2349, 17 Ocak 1849 (22.S.1265).

²³ BOA., *İ.HR.*, 49/2349, 17 Ocak 1849 (22.S.1265).

3- Görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin kabul etmeyeceği bir husus ortaya çıkması halinde veyahut İran tarafının ısrarlı iddialarıyla itirazları durumunda, o konu hakkında Osmanlı yönetimine bilgi vererek, buradan gelecek talimata göre hareket etmek.

4- Anlaşmazlık ve tartışma konusu olan maddelere ilişkin olarak da Osmanlı yönetiminden bir cevap gelinceye kadar meseleyi askıya alarak, bu hususta boşa zaman harcamadan konunun kararsız bırakılmasını sağlamak.²⁴

Derviş Paşa bu talimatlar çerçevesinde Bağdat'a vardığında Kotur'daki sınır belirleme işini, sınır komisyonu içinde bulunan İngiltere ve Rusya temsilcilerine bildirme gereğini duymuştur. Buna bağlı olarak da Tahir Efendi başkanlığındaki bir heyeti, İngiliz ve Rus yetkilileri ziyaret için görevlendirmiştir. Bu ziyaret esnasında İngiltere'nin komisyon temsilcisi Williams, Tahir Efendi'ye imalı bir şekilde Osmanlı heyetinin Bağdat'a geç geliş sebebini ve Kotur'daki durum hakkında bilgi sahibi olduklarını belirterek, bu meselenin sıkıntılar doğuracağını ifade etmiştir. İran temsilcisi Mirza Cafer Han da, Derviş Paşa'nın Kotur'da yaptıklarını sert bir dille eleştirerek İran olarak bunu kabul etmeyeceklerini ve Kotur'un Osmanlı tarafından boşaltılması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Mirza Cafer Han, Kotur ile ilgili İran'ın taleplerinin yerine getirilmemesi halinde sınır tespiti kapsamında yerinde incelemeler yapmak üzere gidilmesi gereken Basra tarafına gitmeyeceğini ve Bağdat'tan ayrılmayacağını da belirtmiştir (Aykun, 1995, s.248-249).

Mirza Cafer Han, o sıralar Osmanlı topraklarında Van, Muş ve Hakkari taraflarında bulunan askerlerden bile rahatsızlık duymuş bu askerlerin de buralardan çekilmesini istemiştir. Ayrıca Mirza Cafer Han, İran'ın bu gelişmeler karşısında askeri bir harekete girişebileceğini de ima etmiştir. İran tarafının itirazlarını değerlendiren Osmanlı yönetimi, İran'ın sürekli gerginliği tırmandırmaya çalıştığını, Aralık 1849 tarihi itibarıyla cereyan eden bu tartışmalar bağlamında kışın gelmiş olması dolayısıyla İran'ın Kotur yüzünden bir askeri harekete girişmeyeceğini tahmin etmiştir. Osmanlı Devleti, bahsi geçen havalide asker bulundurmasını ise kendisine göre bazı haklı sebeplere dayandırmıştır. Bu sebepler arasında Kotur meselesi dolayısıyla yaşanan sıkıntıların devam edeceğinin belli olması ifade edilirken, bu havalide bulunan ahali ve aşiretlerin tavırlarının da problemli olduğu belirtilmiştir.²⁵

İran tarafından Osmanlı'ya karşı herhangi bir girişimin olması halinde bu bölgedeki ahali ve aşiretlerin olumsuz tutum takınmasından çekinen Osmanlı yönetimi, böyle bir olasılığın önüne geçilmesi adına tedbirler almıştır. Van'a bağlı olan ve Kotur'un da içinde bulunduğu Mahmudi bölgesi başta olmak üzere bu havalide belirli bir miktar Osmanlı askerinin bulundurulması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti, buralardaki askerin İran istekleri doğrultusunda çekilmesi halinde bölgede emniyet ve asayiş açısından sıkıntı doğacağını belirtmiştir.²⁶

Ayrıca Kotur gerginliğinin başladığı sıralarda İran tarafından Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza'nın, komutasındaki yaklaşık altı-yedi bin kişilik kalabalık bir askeri birlikle Osmanlı-İran sınır boylarında hareket ettiği bilgisi alınmıştır. İran tarafı, Muhammed Rahim Mirza'nın bu askeri hareketini de, güya sınır boylarında sorun çıkaran bazı Kürtleri etkisiz hale getirilmesi gerekçesine dayandırmıştır.²⁷ Bu örneği gündeme getiren Osmanlı yönetimi, İran'ın Osmanlı

²⁴ BOA., *İ.HR.*, 62/ 3005-1, 24 Şubat 1850 (11.B.1266).

²⁵ Arşiv belgesinde bu havalı ve ahali ve aşiretlere ilişkin tespitler şu şekildedir: "...ahali ve 'aşâirinin daima müfsidet ve habâsetle me'lûf ve hamiyet-i dinayetten dahi bütün bütün beri bulunduklarından..." BOA., *İ.HR.*, 60/2910- 4, 2 Aralık 1849 (16.M. 1266).

²⁶ BOA., *İ.HR.*, 60/2910- 4.

²⁷ Bu bölgedeki Kürtler ve bunların aşiret yapıları hakkında genel için bkz. Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yay. İstanbul, 2011, s. 199-218; Cabir Doğan, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs 2011, s. 31-35.

askerlerinden rahatsızlık duyup bunu eleştirmesini samimi bulmamıştır. Bunlara ilave olarak, Kotur başta olmak üzere bu havalide bulunan Osmanlı askerinin güvenlik gerekçesiyle buralarda bulunduğu, sayılarının çok büyük miktarlarda olmadığı ifade edilmiştir. İran'ın o zamana kadar var olan "*ahvâl-i desâisi*" göz önünde tutulduğunda ve 1850 senesi başı itibarıyla olası bir İran askeri hareketine karşı Osmanlı'nın tedbir olarak burada asker bulundurmasının da meşru olduğu vurgulanmıştır.²⁸

Osmanlı yönetiminin Kotur havalisi başta olmak üzere Osmanlı-İran sınır bölgesine dair en çok üzerinde durduğu hususlardan biri de aşiretler konusu olmuştur. Nitekim her sene farklı yerlerden hareket eden beş altı bin kişilik aşiret grupları bahar aylarında sınıra doğru yaylak için gelmekteydiler. Bu kapsamda Van'ın doğusunda Osmanlı-İran sınır bölgesinde bulunan Mahmudi tarafındaki yaylaklarda bulunan aşiretlerin çoğunluğunu da İran aşiretleri oluşturmaktaydı. İran'ın bilinen mizacı dolayısıyla da bu havalide bir takım tahriklere girişmesi ve bazı Osmanlı aşiretlerini kendi yanına çekmeye çalışması muhtemeldi. Buna bağlı olarak bazı aşiretlerin şımarması ve sorunlar çıkarması ihtimaline karşı Osmanlı Devleti'nin askeri tedbirler alması normal görülmüştü.²⁹

Osmanlı Devleti'nin Kotur meselesi çerçevesinde üzerinde durduğu ve devletin güvenliği açısından taşıdığı endişeler bu hususlardı. Mesele tek başına bazı gerekçelerle bir yerin kendisine ait olduğu teziyle açıklanacak bir durum değildi. Konu çok cepheli, karışık ve sıkıntılıydı.

2- İran'ın Bu Dönemdeki Siyasi Durumu ve Kotur Meselesine Bakışı

Kotur meselesinin ortaya çıktığı vakit İran'da taht değişikliğinin olduğu ve iç sorunların yaşandığı bir döneme denk gelmişti. Muhammed Şah'ın saltanatının sonlarında ve yerine geçen Nasıreddin Şah'ın ilk zamanlarında İran içerisinde iç karışıklıklar söz konusuydu (Sykes, C, 2, 1915, s.441-443; Karadeniz, 2006, s.170-179; Nasırî, 1977, 16-20). Bunlar içerisinde Salar isyanı devleti ciddi anlamda meşgul etmekle birlikte, Osmanlı'nın Kotur'a ilişkin sınırı belirleme işi bu sırada olmuştu. Esasında İran, kendi iç meselesiyle uğraşırken ve saltanat değişimi söz konusu iken, Osmanlı'nın bir nevi oldubitti ile Kotur'u aldığı iddiasını dile getirmişti.³⁰ İran'a göre Kotur, Osmanlı ile İran arasında yapılacak olan sınır tespiti kapsamında ele alınacak ihtilaflı yerlerden bir yer değildi. Ayrıca İran, bu sorunla ilgili Osmanlı'ya karşı destek bulma açısından İngiltere ve Rusya temsilcilerini uyarıp Osmanlı'ya karşı bu devletleri yanına çekmeye çalışmıştı (Sarıkçıoğlu, 2013, s.125).

İran tarafı Kotur meselesiyle ilgili süreci değerlendirirken şu hususlar üzerinde durmuştur. Derviş Paşa, Kotur'da bulunduğu müddet içerisinde Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza'ya, Kotur'un Van'a ait bir yer olduğunu belirtmiş ve buranın Osmanlı toprağı olduğunda ısrar etmişti. Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza, konuyu derhal Tahran'a bildirmişti. Gelişmelerden son derece rahatsız olan İran yönetimi, Sadrazam Mirza Taki Han vasıtasıyla meseleyle alakalı olarak durumu Tahran'daki İngiliz ve Rus elçileriyle müzakere etmişti (Haziran 1849). Yapılan görüşmelerde İran'ın ilgili devlet elçilerine ısrarla vurguladığı hususlar; burası İran toprağı iken Osmanlı Devleti, Kotur'u kendisine aitmiş gibi gösterip sınırlarını belirlemiş ve bazı yerlere sınır işaretleri koydurmuştu. Buna ilave olarak Osmanlı, Kotur'a bir karakol yapıp, elli tane asker yerleştirmiş ve altı yüz askeri de buraya sevk etmişti. Durumu bu çerçevede aktaran Sadrazam Mirza Taki Han, İngiltere ve Rusya'dan İran'a yardımcı olmalarını istemiş, Kotur meselesi

²⁸ BOA., *İ.HR.*, 60/2910- 4.

²⁹ BOA., *İ.HR.*, 60/2910- 4.

³⁰ Hatta bu hususa ilişkin bazı kitaplarda Osmanlı'ya yönelik sert bir üslup vardır. Bunlardan birinde Derviş Paşa'nın Bağdat'a gitmeden evvel yanındaki askeri güçle Kotur'a gidip burayı işgal ettiği ve Kotur'daki İran iktidarını atıp buraya Osmanlı garnizonu yerleştirdiği belirtilmektedir. Nejat Abdulla, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, Çeviren Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul 2009, s. 232.

çözülmeden ve buradaki Osmanlı askeri çekilmeden İran'ın müzakerelere başlamayacağını belirtmişti (Nasırî, 1977, s.17-18).

18 Haziran 1849 tarihinde İstanbul'daki İngiliz ve Rus elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı Hariciye Nazırlığına (Dışişleri Bakanlığı) verilen yazıda İran'ın iddia ve itirazları tek tek dile getirilmiştir. Bu yazıda Osmanlı ile İran arasında sınır tespiti meselesinin mahiyeti ve 1847 tarihli Erzurum Antlaşmasının sınırlarla ilgili üçüncü maddesine atıfta bulunulmuştur. Bu madde çerçevesinde sınır tespiti işinin komisyon tarafından yürütülmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ancak yaşanan hadiselerden de anlaşıldığı üzere komisyonun haberi olmadan Derviş Paşa'nın Kotur'un sınırını tespit etmesiyle başlayan gerginliğin, İran Devleti'nde infial ve şikâyet konusu olduğu, bu hususların da 19 Mayıs 1849 tarihi itibarıyla Osmanlı'ya bildirildiği ifade edilmiştir. Açıkçası İngiltere ve Rusya böyle bir gelişmeden memnun olmamış, kendilerinden habersiz gerçekleşen Kotur sınırının tespitini doğru bulmadıklarını beyan etmişlerdir.³¹

Yazının devamında, sınır komisyonu çalışmaları çerçevesinde Bağdat'ın toplantı merkezi olduğu, İngiltere adına Colonel Williams, Rusya adına Çerikof'un görev aldığı bu komisyonda İran adına Mirza Cafer Han ve Osmanlı adına Derviş Paşa'nın görevli olduğu, müzakerelerin burada yürütülmesinin kararlaştırıldığı tekrar vurgulanmıştır. Bu sırada İran'ın Hoy Hakimi'nin, Kotur'da Derviş Paşa'nın faaliyetlerini Tahran'a bildirmesi ve Tahran'ın da aracı devletlere iletilmesiyle sorunun büyüdüğü izah edilmiştir. Zira Derviş Paşa'nın Bağdat'a gitmezden evvel Kotur'u zapt ederek buraya bir zabıt görevlendirdiği, Hoy şehrine az bir mesafe kalıncaya kadar olan yerleri Osmanlı toprağı ilan ettiği, bunların dışında bir tepenin üzerine buranın Osmanlı toprağı olduğunun belli olması açısından bir mermer taş diktirdiği belirtilmiştir. Yazıda bu hususlara değinildikten sonra, Derviş Paşa'nın talimata aykırı ve antlaşmaya ters düşen bu tavrının İngiltere ve Rusya tarafından kabul edilemeyeceği dile getirilmiştir. Sınırların ancak komisyonda yapılacak görüşmeler sonrasında tespitinin söz konusu olacağı ve iki devletin hukukunun korunacağı hususlarına dikkat çekilmiştir.³²

Osmanlı-İran sınır tespitine ilişkin müzakereler başlamamışken Kotur dolayısıyla yaşanan gerginlikten kendisi de huzursuz olan Osmanlı yönetimi, 1849 senesi Eylül ayında İran'a Mustafa Sami Bey'i göndermiştir (Lûtfî, C, 8, 1999, s.1277). Mustafa Sami Bey'in İran'a gidişinde görünüşteki amaç, yeni İran Şah'ı Nasıreddin Şah'ı tebrik etmek gibi gösterilirken, esasında Kotur meselesinin görüşülmesi olduğu da belli olmuştur. Osmanlı yönetimi, o sıralar gergin olan iki devlet ilişkilerinin normalleşmesi bağlamında Mustafa Sami Bey'in İran'da görüşmelerde bulunması ve Kotur meselesine ilişkin olarak buranın Osmanlı toprağı olduğunu izah etmesini kararlaştırmıştır. Neticede Kotur yüzünden Osmanlı ve İran arasındaki gerginlik sekiz ay sürmüş, İngiliz ve Rus temsilcilerinin baskısı sonrasında İran temsilcisi, komisyon çalışmalarına katılmaya karar vermiştir (Nasırî, 1977, s.19-20).

İran temsilcisi Mirza Cafer Han, her fırsatta Kotur ile ilgili İran'ın iddialarına dile getirmekle birlikte, Bağdat'taki komisyon çalışmalarına katılmasının aracı devletlerin ısrarı sonucu olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti, müzakerelerin yürütüldüğü Bağdat'ın bu süreçte önemine dikkat çekerek Kasım 1849 tarihinde gönderdiği bir yazıyla Bağdat Valisinin gelişmeleri yakından takip etmesini istemiştir.³³ Ayrıca o sıralar Avrupa'da yaşanan Macar mültecileri meselesi³⁴ ve bu sorunun Osmanlı Devleti'ne yansımaları da göz önünde tutulduğunda, Rusya'nın Osmanlı'ya yönelik olumsuz bir tavır takınacağı düşünülmüştür. Hatta bu kapsamda sınır tespit

³¹ BOA., HR. MKT., 26/ 48, 20 Mayıs 1849 (1265.C.27).

³² BOA., HR. MKT., 26/ 48.

³³ BOA., Bâb-ı Âsafî Divân-ı Hümayûn Düvel-i Ecnebi Kalemi, (A. DVN. DVE -20-), 20/ 93, 27 Kasım 1849 (11.M.1266).

³⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, TTK., Ankara 1995, s. 213-218.

komisyonunda görevlisi bulunan Rusya'nın, İran'dan yana bir tavır göstere ihtimaline de dikkat çekilmiştir.³⁵

3- Kotur'la İlgili Osmanlı'nın Politikası ve Bunun Tarihi Arka Planı

1849 senesinde Kotur meselesinin ortaya çıkışına ilişkin yukarıda verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı üzere bu yerle ilgili geçmişe dayalı iki devlet arasında bir sıkıntının olduğu aşikârdır. Bu çerçevede 13 Eylül 1832 tarihli bir arşiv vesikasında o zamanki Osmanlı-İran ilişkileri zikredilirken Kotur meselesinden de bahsedilmektedir.³⁶ 1832 senesinde İran'da saltanatı Feth Ali Şah bulunmaktadır. Yine o dönemde İran'ın Osmanlı'ya ilişkin politikalarının belirlenmesinde ve yürütülmesinde en etkin isim olan Şah'ın oğlu Veliaht Şehzade Abbas Mirza, Tebriz'de Vali olarak görev yapmaktadır.³⁷

Bu dönemde Abbas Mirza, Osmanlı-İran ilişkileri bağlamında sınırlar meselesini tekrar gündeme getirmiştir. Bu konulara ait olarak da Erzurum Valisi Esad Muhlis Paşa³⁸ Osmanlı yönetimine bilgiler vererek gerek sınır boylarındaki aşiretler meselesi ve gerekse Kotur'un durumundaki belirsizliğin iki taraf için de sorunlu bir hal olduğunu belirtmiştir. Erzurum Valisi, bu meselelerin çözümü noktasında yapılması gerekenler hususunda hem görüşlerini dile getirmiş hem de Osmanlı yönetimine verilecek talimatlar doğrultusunda hareket edeceğini bildirmiştir. Esad Muhlis Paşa'nın bildirdiğine göre Abbas Mirza, bu konulara ait olmak üzere bir mektup göndermiştir. Ayrıca Abbas Mirza o sıralar Osmanlı'ya teslim edilecek Hakkari kalesinin durumunu müzakere etmek ve Osmanlı-İran sınır tespiti çerçevesinde senet mübadelelerini gerçekleştirmek üzere Ağa Hasan'ı Erzurum'a göndermiştir.³⁹

Erzurum Valisi'nin tespitleri ve uyarıları bağlamında Kotur ile Çıhrık⁴⁰ kalelerinin baş sınır olarak İran'da kalması ifadesinin sınır tespit senetlerinde yazılması halinde, sorunun çözümü kavuşmayacağı aksine Osmanlı aleyhine olmak üzere sıkıntının büyüyeceğini belirtmiştir. Esad Muhlis Paşa, bu konuda Osmanlı yönetiminin tavizkâr bir tutum içerisinde bulunması halinde İran'ın Hakkari dâhilinde bulunan kaleler ve kazalar hakkında tartışma başlatacağını da ifade etmiştir. Hatta İran tarafının; *"falan filân kalalar Hakkariden değildir Hoy Sancağı mülhakâtındındar yollu iddia ve kıyâmda"* bulunacaklarını, buna ilave olarak da bu havaliden bazı

³⁵ BOA., A. DVN.DVE (20), 20/ 93.

³⁶ BOA., *Hatt-ı Hümayûn Tasnifi* (BOA. H.H.), 363/ 20138-A, 13 Eylül 1832 (17.RA.1248).

³⁷ Abbas Mirza'nın kişiliği ve Osmanlıya ilişkin yürüttüğü politikalar için bkz. Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza'nın Rolü (1800-1833)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, Temmuz-2012, s. 309-319.

³⁸ Esad Muhlis Paşa'nın Erzurum valiliği ve dönemindeki icraatlarına ilişkin bkz. Cevdet Küçük, "Erzurum Maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 324.

³⁹ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

⁴⁰ Çıhrık mahalli, bir taraftan Hakkâri'ye bağlı Elbak kazası ile İran'a tabi Somay ve Urmi bölgelerindeki Selmas ve Delman ile Deyrek taraflarıyla çevrili bir yerdir. Çıhrık, Abbas Mirza zamanına kadar Hakkâri beyleri soyundan gelen bir ailenin tasarrufunda bulunmaktaydı. Bir ara Abbas Mirza, buradaki kaleye yönelik askeri bir sefer düzenlemiş ve burayı kuşatmıştır. O süreçte zor durumda kalan Kalenin beyi ve adamları mecburen kaleyi Abbas Mirza'ya teslim etmişlerdir. O zamanlar Çıhrık'ın mutasarrıfı olan Yahya Bey, Abbas Mirza'nın yakınlarından biriyle evli olan kız kardeşini ziyaret maksadıyla İran tarafına geçmiştir. İran tarafında bulunduğu sırada da kendisi yakalanıp Tebriz'e Abbas Mirza'nın yanına götürülmüştür. Burada bulunduğu sırada da Yahya Bey diğer kız kardeşini Abbas Mirza'nın oğlu Muhammed Mirza ile evlendirmiştir. Böylece İran hanedanı ile akrabalık bağı kurmuştur. Esasında kendisi Tebriz'de esir iken böyle bir nikâh sonrasında akrabalık oluşması münasebetiyle de Çıhrık yönetimi tekrar kendisine tevcih edilmiştir. Yahya Bey'in eniştesi olan Muhammed Mirza'nın, Feth Ali Şah sonrasında İran Şahı olmasıyla birlikte Yahya Bey daha da rahat hareket eder olmuştur. Muhammed Şah'ın ölümünden sonra Şah'ın eşi ve Yahya Bey'in kız kardeşi bulunan hanımı kendi hissesine düşen mirastan epeyce bir miktarı Çıhrık Kalesinde saklamak üzere Yahya Bey'e vermiştir. İran tahtına geçen Nasıreddin Şah zamanında gizlenen bu miras gündeme gelmiş ve işin araştırılması istenmiştir. Gelişmelerden tedirgin olan Yahya Bey'de hemen ortadan kaybolmuştur. Hurşid Paşa, *age*, s. 254-255; BOA., *İ. HR.*, 57/2697, 7 Ağustos 1849 (19.L.1265).

kimseleri şahit tutarak onlara bunu beyan ettireceklerini söylemiştir. Esad Muhlis Paşa, böyle bir gelişme durumunda Osmanlı'nın bu iddiaları “*red ve cerh*” etme yoluna gideceğini, akabinde daha büyük sorunların ve anlaşmazlıkların olacağını, buna bağlı olarak da sınır tespiti için imkânsızlaşacağını vurgulamıştır.⁴¹

Bu çerçevede sınır meselesinin iki devlet memurları arasında müzakere edilmesinde “*tasrih-i mevâki*” yani yerlerin açıkça belirlenmesi konusunun gündeme geleceği, bunda da Kotur'un durumunun tekrar tartışma mevzusu olacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda Kotur meselesinin kesin bir hal yoluna konulması gerektiği, aksi takdirde belirsizliğin devam etmesi halinde ileriki zamanlarda daha da büyük sıkıntıların baş göstereceği Esad Muhlis Paşa'nın öngörülerinde yer almıştır.

Görüldüğü üzere 1832 senesi itibariyle Kotur meselesi ile Osmanlı-İran sınırı konusunda etraflı bilgi sahibi olan ve çekincelerini net bir şekilde ortaya koyan Erzurum Valisi, şu hususa da dikkatleri çekmiştir. Geçmişte bu tip sınır meselelerine ilişkin tartışma konuları olduğu vakit iki tarafın müzakereci memurları görüşmeleri yürütürken konunun “*asl-ı hakikatına*” dair taraf devletlerin ellerindeki belgeleri ve kayıtları ortaya koyduklarını, nihai mukaveleye de bunları yazdıklarını belirtmiştir. Esad Muhlis Paşa, o sıralar İran ile yapılan görüşmeler çerçevesinde böyle bir davranış tarzının izlenmesinin doğru olacağını vurgulamıştır. Şayet böyle bir şey yapılmayıp da İran temsilcisi Ağa Hasan'ın istediği gibi olsun kolaycılığın Osmanlı tarafının tevessül etmesi halinde, meselenin vahim sonuçlar doğuracağını altı çizilmiştir. Zira o sıralar devam eden sınır meselelerindeki belirsizliklerin hep Osmanlı aleyhine bir durum oluşturduğu da belli olmuştur. Bilhassa Kotur'un dışında Bayezid'e⁴² tabi olan Yarım Kaya'nın İran baskısı altında bulunduğu, buranın da bir şekilde baskıdan kurtarılmasının lüzumu belirtilmiştir.⁴³

Çekincelerini ve önerilerini kesin ifadelerle ortaya koyan Esad Muhlis Paşa, mevzubahis olan Hakkari kalelerinin bir taraftan Osmanlı elindeki Van ile bir yandan da İran elindeki Hoy arasında kaldığını, meselenin de buradan kaynaklandığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak buraların; “*sûret-i mevki' ve hakikat keyfiyetleri ol-cânibde layıkıyla bilinemediğinden bir kut'a harita-ı mevzu'ıyyenin taraf-ı çâkîriden celbi*” hususunda talepte bulunmuştur. Osmanlı yönetimi bu talepler doğrultusunda konuya ait olmak üzere bir araştırma yaptırmış ve bu işle ilgili olmak üzere bazı kişileri görevlendirmiştir. Yapılan çalışmalar sonrasında hazırlanan rapor doğrultusunda Osmanlı Devleti, Kotur ve Çıhrık mahallerinin İran'a bırakılmasının söz konusu olamayacağını beyan etmiştir. Ayrıca İran'ın köy ve kale olarak tabir ettiği Kotur ve Çıhrık'ın köy/kale olmadığı kaza merkezleri olduğu ve senetlere de bu şekilde yazılması gerektiği belirtilmiştir.⁴⁴

Esasında 1823 tarihinde Osmanlı ile İran arasında imzalanan birinci Erzurum Antlaşmasından bu yana sınırlarla ilgili belirsizliğin ve tartışmaların devam ettiği tarihi bir vakiydir. (Cevdet, C, 12, 1309, s. 86, 132, 228-235) Abbas Mirza'nın 1832 yılı itibariyle başlattığı sınırların belirlenmesi konusuna ilişkin ısrarlı tutumunun da kısa sürede sonuç vermesi mümkün görülmemiştir. Özellikle 1823 senesi sonrası Osmanlı'nın yaşadığı sıkıntılar ve 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinin getirdiği yük, Rus elçilerinin Osmanlı'ya yönelik sorun çıkarıcı davranışları ve bu süreçte İran'ın tutumu, Osmanlı yönetimince de pek hoş karşılanmamıştır.⁴⁵

⁴¹ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

⁴² Bayezid'in durumu ve bilhassa aşiretlerin buradaki varlığına ilişkin bkz. Süleyman Demirci-Fehminaz Çabuk, “Celâli Kürt Eşkîyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkîyalık Faaliyetleri (1857-1909)”, *History Studies*, Volume 6 Issue 6, 2014, s. 72-74.

⁴³ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

⁴⁴ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

⁴⁵ Bu harbin Osmanlı üzerindeki etkileri ve Osmanlı-İran ilişkileri kapsamındaki boyutu hakkında bilgiler için bkz. Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'ânivîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, yeni yazıya aktaran Yücel Demirel vd., YKY. Yayınları, C, 2-3, İst. 1999, s. 370-375, 386, 423-424 vd.

Ayrıca 1831 yılından itibaren Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı ve bu isyanın Osmanlı için oluşturduğu sıkıntı da eklendiğinde İran'ın sınırlarla ilgili aceleci tavrı kendini belli etmiştir (Uluerler, 2009, s.313-365).

Tüm bu hususlara dikkat çeken Osmanlı yönetimi, gerek kendi başındaki gaileler ve gerekse İran'ın o zamanki iç sorunları dolayısıyla sınır meselesinin aceleye getirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Sınır tartışmalarının son bulması için iki tarafın görevlendireceği uzman/mühendisler vasıtasıyla sınırların araştırılması ve bir karara varılmasının önemi üzerinde durulurken, özellikle Kotur'la ilgili iyi bir tahkikatın şart olduğu da vurgulanmıştır.

Erzurum Valisi Esad Muhlis Paşa, 1832 yılı itibariyle Osmanlı yönetimine gönderdiği raporunda kendi araştırmaları sonucu Kotur'a ilişkin olarak şu önemli bilgilere de yer vermiştir. Kotur asla bir köy mevkii değildir. Burası kimi derli toplu ve imarlı kimi de harabe şeklinde olmak üzere kırk-elli adet köyü içine alan bir kaza merkezidir. Kaza merkezi olan Kotur'da bir kale bulunmaktadır. Kendisine bağlı köylerle geniş bir alana yayılmış olan Kotur'un konum itibariyle hem Van hem de Hoy tarafları ile sınırlarının olması, buranın stratejik mevkii, aşiretler için yaylak özelliği taşıması, Osmanlı ve İran'ın buraya bu kadar önem vermesine sebep olmaktadır. Hoy tarafında olan Kotur köylerinin çeşitli zamanlarda bazı gerekçelerle İran tarafından zapt edilmesi ve İran tarafından bir kısım ahalinin buralara getirilip yerleştirilmeleri söz konusudur.⁴⁶

Bu vaziyet çerçevesinde o sıralar İran'la yürütülen müzakereler göz önünde bulundurulduğunda, İran'ın Kotur'u kendi mülkü gibi göstermesine karşılık Osmanlı'nın harekete geçmesi söz konusu olmuştur. Kotur'a bağlı bütün köylerin Osmanlı denetimi altına alınması ve buraların Osmanlı toprağı olduğu yönündeki Osmanlı söylemi karşısında Abbas Mirza'nın temsilcisi olan Ağa Hasan, duruma itiraz etmiş ve Kotur'un İran'a ait olduğunu belirterek bunu tartışma konusu bile yapmayacağını bildirmiştir. Ağa Hasan'la müzakereleri yürüten Osmanlı memurları ise bu konuya ait Osmanlı'nın tezine dayanak oluşturan hususları izah etmeye çalışmışlardır. Ancak Ağa Hasan, bu izahları da kabul etmemiştir. Sonuçta Kotur'un "*kesin mevkii ve hakikât hâli*" iki tarafın iddiaları çerçevesinde netleşmemiş yine sürüncemede kalmıştır. Bir ara Osmanlı ve İran'ın ellerinde bulundurdıkları haritalar üzerinden meselenin araştırılması gündeme getirilmesine rağmen, konu hakkında bilgi sahibi olan mühendislerin o sıralar Erzurum'da bulunmaması dolayısıyla bu teklif de sonuçsuz kalmıştır.⁴⁷

Yukarıdaki tarihi süreç incelendiğinde daha Kotur meselesinin 1849 tarihinde büyük bir sorun olarak ortaya çıkmasından 17 sene önce cereyan eden hadiselerden, konunun ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Kotur ve Osmanlı-İran sınırlarıyla ilgili gönderdiği raporlarda meselelerin her açıdan analizini yapan Erzurum Valisi Esad Muhlis Paşa'nın tespitleri çok önemlidir. Bu dönemde Osmanlı'nın durumuna baktığımızda bilhassa 1820'li yılların sonu itibariyle devletin yaşadığı siyasi sorunlar; Rum isyanı, Navarin olayı, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Edirne Antlaşması, Cezayir'in elden çıkması gibi hadiseler göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı'nın sıkıntılı bir devir geçirdiği de ortadadır (Karal, 1995, s.107-164). Bunun yanında bir yandan da yürütülmek istenen reformlar çerçevesinde merkezi yönetimi kuvvetlendirme anlayışı söz konusudur (Doğan, 2011, s. 506-513). Osmanlı yönetiminde hal böyle iken merkezden uzak bölgelerdeki gelişmelerden devletin yeterince haberdar olmadığı veya yeterli ilgiyi göstermediği de aşikârdır (Balci, 2010, s.74-85). Ayrıca 1831 senesinde başlayan Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa isyanı ve bunun devlete yansımaları da göz önünde bulundurulduğunda sıkıntıların hangi safhada olduğu daha net anlaşılmaktadır.

⁴⁶ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

⁴⁷ BOA., H. H., 363/ 20138-A.

Bu bağlamda Osmanlı-İran sınırındaki gelişmelerden Osmanlı yönetiminin gerektiği oranda yakından ilgilenememiş olması, Kotur dâhil olmak üzere pek çok sorunun daha da müzminleşerek sonraki dönemlere intikal etmesine sebebiyet vermiştir (Uluerler, 2009, s.389-450). İki taraf arasında 1843-1847 yılları arasındaki gerginliklerin savaşa dönüşmeden sonlandırılması ve Haziran 1847 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ile sorunların çözümü noktasında bir irade ortaya konulmuştur (Aykun, 1995, s.228-242).

Osmanlı yönetimi, Ocak 1849 tarihi itibarıyla Erzurum Antlaşması'nın üçüncü maddesi kapsamında toplanacak olan sınır komisyonuna görevlendirmiş olduğu Derviş Paşa'nın mesuliyetinin ağırlığına dikkat çekmiştir. Komisyonunda yürütülecek görüşmelerden sonra ortaya çıkacak neticenin gerek Osmanlı sınır güvenliği ve gerekse ileriki zamanlarda tekrar bir sorunla karşılaşılmasının önemi vurgulanmıştır.⁴⁸ Bu sınır tespiti çalışmaları kapsamında belli başlı gündeme alınacak tartışmalı yerler ve sorunlara bakıldığında; Kotur, Süleymaniye, Muhammère, Zohab, Basra ve aşiretler gibi çok geniş ve çeşitli sorunların olduğu da belli olmuştur (Aykun, 1995, s.92-268).

Bu kadar geniş çerçeveli ve pek çoğu yüz yıllara dayalı tartışma konularında Derviş Paşa'nın yürüteceği diplomasinin ne kadar önemli olduğu belli olmakla birlikte, Osmanlı yönetimi Derviş Paşa'ya, ele alınacak konulara ilişkin her türlü belge, kayıt vs. vereceğini beyan etmiştir. Bilhassa sınır muhafazası konusunun Osmanlı için hayati bir önem taşıdığı vurgusu yapılarak, bu konular müzakere edilirken daha da dikkatli olunması ve asla bir gevşeklik gösterilmemesi Derviş Paşa'ya tembih edilmiştir.⁴⁹

Derviş Paşa, Bağdat'a doğru gitmek üzere yanındaki heyetle harekete geçtiği zaman Van'a gelmiş ve burada konaklamıştır. Osmanlı yönetiminin Derviş Paşa'ya hareketi öncesinde verdiği görev, Osmanlı-İran sınır başı kabul edilen yerlerden biri olan Kotur'un sınırlarını belirlenmesidir. Osmanlı yönetimince Derviş Paşa'ya verilen bilgiler içerisinde Kotur'un mülkiyet hakkının Osmanlı'da bulunduğu ve bunun devlet kayıtlarında sabit olduğu şeklindedir. Bu kayıtlara göre Kotur, Hakkari Eyaleti'ne bağlı iken, İran'ın bazı gerekçelerle burayı işgal etmesi söz konusu olmuştur. Derviş Paşa'nın bu havaliye varmasıyla birlikte yerinden meseleyi tahkik etmesi istenmiştir.⁵⁰

Önceki zamanda Çıhrık'ın elden çıkması sürecinde buranın yöneticisi bulunan Yahya Bey'in davranışlarını analiz eden Osmanlı Devleti, Hakkari beylerinden olan ve İran'a yakınlık duyan Yahya Bey'in izni ve yardımı ile Hakkari mıntıkasında Kotur dışındaki bazı mahallerin İran eline geçmiş olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı yönetimi, bu yerlerin merkezden uzaklığını, coğrafi anlamda sorunlu yapısını, yerel anlamda aşiretler gerçeğini ve devletin içinde bulunduğu türlü gaileleri göz önünde bulundurarak, buralara ilişkin gelişmelerin yakından takip edilmediğini de açıkça itiraf etmiştir. Bu noktada Hakkari Beylerinin "*habâset-i zatiyeleri icabınca*" yani kötü mizaçları sebebiyle yaşanan hadiseler ve Yahya Bey'in durumuna ilişkin gelişmelerden diğer beylerin Osmanlı yönetimini haberdar etmemesi de sitemli bir dille zikredilmiştir.⁵¹

Kotur'un durumunu Çıhrık örneğinde değerlendiren Osmanlı yönetimi, kendi toprağını ve devlet hukukunu savunma adına meselenin halledilmesi için Derviş Paşa'nın üzerine önemli görevler düştüğünü belirtmiştir. Meselenin çözülmesi açısından gerek İranlı yetkililer ve gerekse aracı devletlerin temsilcilerine durumun açıkça izahının gerekli olduğu da vurgulanmıştır. O

⁴⁸ BOA., *İ.HR.*, 49/2349-1, 17 Ocak 1849 (22.S.1265).

⁴⁹ BOA., *İ.HR.*, 49/2349-1.

⁵⁰ BOA., *İ.HR.*, 49/2349-1.

⁵¹ BOA., *İ. HR.*, 57/ 2697, 7 Ağustos 1849 (19.L. 1265).

süreçte Hakkari Valisi'nin dirayetli bir tutum sergilemesi ve bura ahalisinin hoşça tutulmasının önemine de dikkat çekilmiştir.⁵²

Ağustos 1849 tarihinde Hakkari Valisi Ahmed İzzet Paşa'dan gelişmelere ait olmak üzere gelen yazıda, Derviş Paşa'nın Van Eyaleti'nde bulunduğu ve bir müddetten beri “İran'ın yed-i gasbına geçmiş olan Kotur'un hakk-ı mülkiyeti meselesi” çerçevesinde çalışmalarını yürüttüğü belirtilmiştir. Derviş Paşa, yaptığı araştırmalar sonucunda delillere dayalı olarak Kotur'un Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu tespit etmiştir. Derviş Paşa, o süreçte kendi yanına gelmiş olan Kotur çevresindeki diğer yerlerin ağalarını da rahatlatacak şekilde, bu yerlerin Osmanlı idaresi altında bulunmasıyla kendilerine her türlü adalet ve rahatlığın sağlanacağı teminatını vermiştir.⁵³

Esasında Hakkari Valisi aracılığıyla da iletilen bu gelişmelerin Osmanlı yönetim zihniyetindeki özeti şudur. Hakkari'ye bağlı olan yerler Osmanlı idaresinde iken Hakkari Beylerinin amca çocuklarından olan Çıhrık Beyi Yahya Bey, İran'a biat etmiştir. Aynı zamanda bu zat, kız kardeşini o zamanlar Veliht Şehzade Abbas Mirza'nın oğlu ve sonradan İran Şahı olacak olan Muhammed Mirza ile nikâhlamıştır. Yahya Bey, Çıhrık başta olmak üzere Hakkari'ye bağlı olan bazı nahiyeleri *benim hassımdır* diyerek ve İran'dan aldığı yardımla zapt etmiştir. O sıralar bu havalinin Osmanlı memurlarının denetiminden uzak bir yerde olması sebebiyle Osmanlı yönetimi gelişmelerden haberdar olmamıştır.⁵⁴

Aynı şekilde Kotur'u yurtluk ve ocaklık vasfında tasarruf eden Musa Bey de, Kotur'un bazı köylerini ya borcuna mahsuben ya da para karşılığında İran ahalisinden bazı kimselere satarak veya kiralayarak buralarda İran nüfuzunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Durumu yakinen bilen diğer Hakkari Beyleri, şayet bu mesele Osmanlı yönetimine intikal ettirilirse devletin buraya asker sevk edeceğini ve kendi kontrollerindeki yerlerin de ellerinden çıkacağı korkusuyla sessiz kalmışlardır. Böylece bu topraklar İran işgali altına girmiştir.⁵⁵

Durumu bu merkezde ele alan Osmanlı yönetimi, Kotur ahalisinin ehl-i sünnet ve Şafî mezhebinden olduğunu, buna bağlı olarak da bura insanın *hilafet-i Aliyye-i Osmaniyye'den* olduğunu vurgulamıştır. Derviş Paşa, görevi icabı Kotur'da yaptığı araştırmanın sonucunu Osmanlı yönetimine rapor halinde sunmuştur. Buna göre Kotur'un Osmanlı toprağı olduğu kesin bir dille ifade edilmiştir.⁵⁶

Osmanlı yönetimi nazarında Kotur meselesinin tarihi arka planı bu şekilde izah edilmiştir. Ayrıca Osmanlı idaresi, sınır tespit komisyonunda bulunan İngiltere ve Rusya'nın aracı devletler olmaları dolayısıyla bu mesele bağlamında bahsi geçen devletlerin temsilcilerinin Kotur'a gelip durumu yerinden araştırma niyetlerinin olacağını da tahmin etmiştir. Bu hususa ilişkin olarak bu havalinin Osmanlı toprakları olduğu, bir nevi çalınma kabilinden İran eline geçtiği hususunun buraya gelecek İngiliz ve Rus yetkililerine de ispat edilmesinin önemine dikkat çekilmiştir.⁵⁷

4- Derviş Paşa ve Hurşid Paşa'nın Kotur Meselesi Hakkındaki Tespitleri

Derviş Paşa, gerek Osmanlı adına sınır tespit komisyonunda üstlenmiş olduğu görevin mesuliyeti ve gerekse Kotur meselesinin halli çerçevesinde kendisine verilen vazifenin yerine

⁵² BOA., İ. HR., 57/ 2697.

⁵³ BOA., İ. HR., 57/ 2697.

⁵⁴ BOA., İ. HR., 57/ 2697.

⁵⁵ BOA., İ. HR., 57/ 2695- 1, 10 Temmuz 1849 (21.N.1265).

⁵⁶ BOA., İ. HR., 57/ 2697.

⁵⁷ Bu konuya ait belgedeki orijinal ifadeler şu şekildedir. “*düvel-i mutavassıta memurlarının bu havalıye vürûdlarında buraların ve ahalisiyle nevâhi-yi merkûmenin dahl-i hudûd-ı saltanat-ı seniyye olub sirkât nev'inden olarak vech-i meşrûh üzere İraniye'ye kalmış olduğu bunun isbat ve beyân ve hukuk-ı seniyyenin muhafazası...*” BOA., İ. HR., 57/ 2695- 1.

getirilmesi açısından önemli bir kişilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu meseleye ilişkin incelediğimiz arşiv vesikalarında Kotur meselesiyle kendisinin ismi özdeşleşmiş gibi görünmektedir. Bunun yanında Derviş Paşa'nın sınır tespit komisyonundaki görevi kapsamında yaptığı çalışmaları, işin sürecini, tartışma konularını, kaleme aldığı *Layihası'nda* genişçe izah etmektedir. Bu eserinde bilhassa Kotur meselesine ilişkin olarak önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgileri genel hatlarıyla özetleyecek olursak, şu hususlar karşımıza çıkmaktadır.

1- Kotur nahiyesi ile ilgili Osmanlı Devleti'ne ait kayıtlarda yapılan tahkikat ve buradaki insanlarla yapılan görüşmeler neticesinde şu sonuç ortaya çıkmaktadır. IV. Murad zamanında Osmanlı ile İran arasında yapılan Kasr-ı Şirin Antlaşması'na (1639) göre Osmanlı toprağı olarak kabul edilen Kotur nahiyesi⁵⁸, 1246 (1830-1831) senesine gelinceye kadar kendisine bağlı otuz adet köy ile birlikte Van sancağına tabi Mahmudi'ye bağlı bir yerdir. Mahmudi Kazası; Kotur, Satmanis, Ahverik, Abagay, Bargir, Zernik, Ağaçekale, Molla Hasan, Karasu ve Bahresur isimli on bir nahiyeden oluşmaktadır.

2- Sultan IV. Murad, Bağdat seferine çıktığı zaman Mahmudi havalisine geldiğinde buranın Mutasarrıfı bulunan Mahmud Bey, kendi maiyetindeki askerlerle birlikte Osmanlı padişahının emrine girmiştir. Mahmud Bey, yaptığı hizmetler ve Osmanlı'ya gösterdiği bağlılık sebebiyle de sefer sonrasında Mahmudi havalisi bir berât ile yurtluk ve ocaklık⁵⁹ olarak kendisine verilmiştir. Kendisinden sonra buraların yönetimi onun evladı idaresinde kalmıştır. İşte Kotur nahiyesi bu Mahmudi beyzadelerinden Musa Bey'in yönetiminde iken İran'ın burayı ele geçirmesi söz konusu olmuştur.

3- Musa Bey 1204-1240 (1790-1825) yılları arasında yaklaşık olarak otuz beş/otuz altı sene Kotur'u idaresi altında tutmakla birlikte, çeşitli zamanlarda Kotur'a bağlı bazı köyleri para karşılığında İran tebaasından bazı kimselere ya satmış ya da kiralamıştır.⁶⁰ Açıkçası bu havalide sıkça rastlanan bu durum Mahmudi bölgesinin yurtluk- ocaklık vasfından kaynaklanmıştır.⁶¹ Hatta Van sicillerinde de rastlanan kayıtlardan da anlaşılabileceği gibi; "*Mahmudi beyleri uhdelinde olan karyelerden diledikleri karyeleri diledikleri adamlarına vermek ve kayd-ı hayat şartıyla veyahut evlad-ı evladına kalmak üzere temlik ettirmek adetleri iktizasından olmağın*" denilerek durum açıklanmıştır.

4- Bu hususa örnek olması açısından mesela Musa Bey, Girlehuk isimli köyü, İran'a ait Hoy sakinlerinden Ağarda Sultan isimli kişiye olan yüz tümen borcuna karşılık vermiştir. Bu kişi de bu köyü Hatem Han Bey'e satmıştır. Bu örnek başta olmak üzere Kotur'a ait pek çok köy Musa Bey'in borçlarına karşılık çoğu da belirli bir müddet süreyle rehin olarak verilmiştir. İran vatandaşı

⁵⁸ Kotur'un Osmanlı idaresine girişine dair süreçle ilgili ayrıca bkz. Evliya Çelebi, *age.*, C, 4, s.279.

⁵⁹ Osmanlıda yurtluk ve ocaklık uygulamasının mahiyeti için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK., Ankara 1995, s. 85-87; Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*, TTK., Ankara 1997, s. 5; Şerafettin Turan, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı (H. 1041/M1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)", *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963, s. 210-223; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu'da Yönetim ve Nüfus, *Türk Kültürü*, S, 370, Şubat 1994, s. 78-80; Ayrıca Van Sancağı'nın 16.-17. Yüzyıllardaki yurtluk ve ocaklık durumu hakkında geniş bilgi için bkz. O. Kılıç, *agm.*, s. 202-204.

⁶⁰ Köy satışlarıyla alakalı detaylı bilgi için bkz. Derviş Paşa, *age*, 125-126.

⁶¹ Osmanlı'da yurtluk ocaklık uygulamasına dair kesin sınırlar vardır. Bu konuya ilişkin Yusuf Halaçoğlu'nun verdiği bilgiler şu şekildedir: "*büyük-küçük bazı yerler ise yerli beylere sancak itibariyle verilmiş olup, bu sancaklar boş kalınca dışarıdan kimseye verilmeyerek o sancak beyinin oğullarına, kardeşlerine vs verilmekteydi ki, bunlara yurtluk-ocaklık sancaklar denilirdi. Yurtluk ömür boyu tasarruf edilmekle birlikte, yurtluk-ocaklık ırsı bir özellik göstermektedir. Kendisine bu şekilde bir yer verilmiş olan kimse resmen o yerin sahibi değildi. Araziyi satamaz, bağışlayamaz, vakfedemezdi....yurtluk-ocaklık sistemi müstakil beylerden zapt edilen yerlerde, sadakat ve bağlılığına inanılan yerlerde uygulanmıştır. Bu sistem Tanzimattan sonra kaldırılmış, bu gibi yer sahiplerine maaş bağlanmıştır.* Y. Halaçoğlu, *age*, s. 87.

olan Hatem Han Bey bu çerçevede Kotur'a ait epeyce köyü elde etmiştir. Bu durumdan güç alan Hatem Han Bey, bütünüyle Kotur'u alma hevesine düşmüştür.

5- O sıralar Van içindeki karışıklıklar ve Van muhafızlarının birbirleriyle olan çatışmalarını fırsat olarak değerlendiren Hatem Han Bey, 1830/1831 yıllarında çeşitli hilelerle Musa Bey'i Hoy'a getirtip Kotur'u bütünüyle kendisine satmasını istemiştir. Musa Bey, ilk etapta buna razı olmamıştır. Ancak Hatem Han Bey, Musa Bey'i ölümle tehdit edince korkarak istediğini yapmıştır. Bu çerçevede Musa Bey'in Kotur'dan feragat ettiğine dair mühürlü bir senet tanzim edilmiştir. Hatem Han Bey, o zamanlar Kotur Beyi olan Musa Bey'den belirli bir bedel karşılığı Kotur'u ve bazı köylerini satın aldığı ilan ederek, adamlarını buraya göndermiştir. Kotur'un merkezi olan köyle buraya bağlı olan on yedi adet köyü zorla zapt eden Hatem Han Bey, yaklaşık dört sene (1834-1835) buraları elinde tutmuştur.

6- Sonradan Van muhafızlığına atanan İshak Paşa, durumdan haberdar olunca buraya gönderdiği memurları vasıtasıyla Kotur'un idaresini tekrar geri almış ve iki sene Kotur havalisi Van'a tabi olarak idare edilmiştir. Bu süreçte Hatem Han Bey'in Kotur'daki nüfuzu son bulmuştur. Ancak İshak Paşa sonrasında Van Muhafızı olan Timur Paşa zamanında Kotur tekrar İran'ın eline geçmiştir.

7- Bu hadise de şu şekilde gelişmiştir. İshak Paşa'nın Van yöneticiliğinden azledilmesinden sonra yerine Timur Paşa atanmıştır. Timur Paşa'nın o süreçte Erzurum valisi olan Esad Muhlis Paşa'yla yaşadığı anlaşmazlık ve korkusu dolayısıyla destek bulma umuduyla İran'a yakınlık duymuştur. Bu amaçla da İran Şehzadelerinden Hoy Hakimi Cihangir Mirza ile görüşmüştür. Bu görüşme, Mahmudi havalisine bağlı Abagay nahiyesinde gerçekleşmiş ve Timur Paşa ile Cihangir Mirza bir anlaşmaya varmışlardır. Bu anlaşma çerçevesinde Kotur merkezi dâhil olmak üzere buraya ait on yedi köy İran'a bırakılmıştır. Bu köyler İran tebaası eline geçmekle birlikte 1265 (1848-1849) senesine kadar buralar İran işgali altında kalmıştır.

8- Yukarıdaki tarihi süreçten de anlaşılacağı üzere Kotur esasında Osmanlı Devleti topraklarından ve Mahmudi kazası mülhakatındandır. Bahsedildiği üzere çeşitli suretlerle buralar İran eline geçmiştir. Yapılan tahkikat ve Osmanlı yönetiminden alınan talimat doğrultusunda Kotur'un sınırlarının belirlenmesi işine girilmiştir. Bu çerçevede Kotur merkezine yedi saat mesafede bir dere içerisinde bulunan Babekli isimli yerde -ora ahalisince de iyice bilinen- Dağmacı Taşı olarak adlandırılan yerin, iki devlet arasında sınır çizgisi oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu sınır çizgisi 1265 (1849) senesi itibarıyla bir mermer taşın üzerine yazılarak dereden geçen yol üzerine konulmuştur. İran toprağından Hoy şehrinin batısında bulunan ve Aladağ denilen dağ üzerine, İstiran Köyü ile Hûder Nahiyesi civarında olan Yezdigan isimli köy arasında bulunan Pirzade Dağı üzerine de işaretler konularak toplam üç yerde sınır çizgileri oluşturulmuştur.⁶²

Derviş Paşa'nın yukarıda maddeler halinde özetlemeye çalıştığımız Kotur meselesine ait tespitleri, Osmanlı Devleti'nin bu hususa ilişkin görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. Ayrıca Derviş Paşa'nın Osmanlı tarafından heyet başkanı olduğu sınır tespit komisyonunda yer alan ve o süreçte Osmanlı-İran sınır bölgelerine bizzat gidip gördüğü yerlerle ilgili kaleme aldığı *Seyahatnâme-i Hudûd* isimli çok önemli bir eser yazan Hurşid Paşa'nın, Kotur hakkında verdiği bilgiler aynı yöndedir.

Hurşid Paşa, Kotur'un, Mahmudi Beyzâdelerinden Musa Bey'in idaresinde iken bahsi geçen beyin kişiliğinden kaynaklanan bazı uygunsuz haller ve sefahate olan düşkünlüğünden dolayı Kotur'a ait olan otuz sekiz adet köyün bazılarının tasarruf hakkını İran ahalisinden bazı kimselere satıp buraları terk ettiğini belirtmiştir. Musa Bey, bu süreçte bazı köyleri ya borcuna karşılık ya da

⁶² Bu maddeler Derviş Paşa'nın ilgili eserinden derlenip özetlenerek, maddeler halinde yazılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Derviş Paşa, *age*, 123-128.

belirli bir meblağ karşılığında geçici olarak vermiştir. İşte bu iki suretle Kotur köyleri bu mevkie yakın olan İran'ın Hoy ahalisi tarafından zapt ve idare edilmeye başlanmıştır. Hurşid Paşa bu durumu; “*yurtluk ve ocaklık vecihle bir mahallin mutasarrıf-ı fih olması hükümetin oraya dahl ve taarruzuna ve min cihet edâ-yı vâzife-i hükümete mani‘ olduğundan ve hukuk-ı düveliye mukteziyatı ise iki taraf memurları canibinden gözedilmemiş bulunduğundan nahiye-i mezkûre bir müddet İran memâlikî adâdına girmiştir*” diyerek ifade etmiştir (Hurşid Paşa, 1997, s.240-241).

Hurşid Paşa, bu ifadeleriyle yurtluk-ocaklık vasfındaki yerin idaresinin tahsis edilen kişiye ait olduğunu, yaşananlar bağlamında Osmanlı devlet hukukunun iki taraf memurlarınca da gözetilmediğini belirtmiştir. Esasında Osmanlı eyalet teşkilatı düzeni içerisinde yurtluk-ocaklık yerler satılamaz, bağışlanamaz ve vakfedilemezdi (Halaçoğlu, 1995, s.87).

Kotur'a ait böyle bir hadise yaşanırken Van sancağındaki idare konusunda ortaya çıkan tartışmalar ve bu havalinin epeyce sıkıntılı hal içerisinde olması o zamanlar Osmanlı'nın Kotur'la ilgilenememesine sebebiyet vermiştir.⁶³ Hurşid Paşa, eserinde bu hususları ifade ettikten sonra, Derviş Paşa'nın yanında bulunduğu ve Osmanlı Devleti tarafından kendilerine verilen özel görev çerçevesinde öncelikle Kotur havalisine gittiklerini belirtmiştir. Burada bulundukları süre içerisinde çok geniş bir tahkikat yaptıklarını ve yöre ahalisiyle konuştuklarını, sonrasında da hakikati tespit etme adına Osmanlı toprağı olan Kotur'un sınırlarını belirlediklerini söylemiştir. Çok detaylı incelemeler sonucunda da Dağmacı Taşı denilen yere sınır işareti konularak İran tarafına geçmiş köyler tespit edilmiş ve buralar tekrar Hakkari'ye bağlı kalmak kaydıyla Osmanlı idaresi altına alınmıştır (Hurşid Paşa, 1997, s.241).

5- İran'ın Kotur Meselesinde Osmanlı'yı Karşı Tutumu

İran, Kotur meselesinde Osmanlı'yı suçlayıcı bir dil kullanarak Osmanlı memurlarının anlaşılmaya aykırı bir şekilde 1849 tarihi itibarıyla İran sınırına tecavüzle Kotur'u ele geçirdiklerini söylemiştir. Hatta Osmanlı'nın Kotur'a bir kule⁶⁴ diktiğini ve asker ikame ettiğini söyleyen İran yönetimi, İran toprağı olan Kotur'dan Osmanlı Devleti'nin askerini çekmesini ve buraya yaptırdığı kuleyi yıktırmasını istemiştir. Ayrıca Derviş Paşa'nın, sınır araştırmasına başladığı andan itibaren sınıra yakın yerlerdeki ahaliyi tahrik ederek bu insanları Osmanlı yanına çekmeye çalıştığı iddialarını da İranlı yetkililer ortaya atmışlardır. Bu tartışma 1849 senesinden 1852 yılına kadar devam etmiş ve İran tarafı her fırsatta durumu İngiltere ile Rusya'ya da bildirip bu devletlerin desteğini almaya çalışmıştır (Nasırî, 1977, s.43-47).

Sınır tespit komisyonunda İran adına görevli bulunan Mirza Cafer Han 9 Eylül 1852 tarihinde sınır tespiti çalışmalarının ilk safhasının tamamlanmasından sonra çözüme kavuşmamış ve sıkıntılı halini devam ettiren pek çok konuyla birlikte Kotur meselesine ilişkin olarak Tahran'a gitmeden önce Rus ve İngiliz memurlarına mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda Kotur'un kesinlikle İran toprağı olduğunu ve buranın Osmanlı tarafından gasp edildiğini iddia etmiştir. Mirza Cafer Han, Kotur meselesinin sınır tespiti kapsamı içinde değerlendirilmesinin de yanlış olduğunu söylemiştir. Ona göre, İngiliz ve Rus memurları da Kotur'un İran toprağı olduğunu bilmelerine rağmen Osmanlı'ya baskı yapmamışlardır (Nasırî, 1977, s.47).

Gelişmelerden oldukça rahatsız olan o zamanki İran Sadrazamı Mirza Ağa Han, Mayıs 1853 tarihinde İngiliz ve Rus yetkililerine Kotur'un ihtilaflı yerlerden sayılamayacağını, eğer Kotur bu kapsamda kabul edilirse Süleymaniye'nin de ihtilaflı yerler dâhilinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Mirza Ağa Han, Kotur'un, İran'a ait olduğunu ve bunu İngiltere ile Rusya yönetimlerinde

⁶³ Van'ın tarihi süreci ve buradaki hadiselerle ilgili bilgi için bkz. Nejat Göyünç, “Van Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 13, Eskişehir 1997, s. 200; S. Uluerler, *agt*, s. 261-289.

⁶⁴ Kuleden kasıt, Dağmacı Taşı denilen yere Osmanlı memurlarınca dikilen ve buranın Osmanlı sınırı olduğunu belirten yazının yazıldığı mermer taştır.

de bildiğini, ancak bu devletlerin Kotur'un Osmanlı tarafından işgaline seyirci kaldıklarını söylemiştir (Nasırî, 1977, s.47-48).

İran tarafı biraz da tehdit içerikli olmak üzere, Kotur meselesinin sınır tespiti meselesinin dışında halledilmesi gerektiğini ısrarla dile getirmiştir. Kotur'da Osmanlı tarafından yapılan cami ve kışanin yıktırılmasını isteyen İranlı yetkililer, bunlar yapılmazsa oluşturulacak sınır haritasını kabul etmeyeceklerini ve sınır tespit çalışmalarına katılmayacaklarını ifade etmişlerdir. İran Sadrazamı, bu hususta Osmanlı'nın Tahran'daki Elçisi Ahmed Vefik Efendi'ye bir mektup yazarak taleplerini ona da iletmıştır. İran yönetimine göre Kotur, konumu itibariyle önemli bir stratejik mevki ve askeri üs durumundaydı. Buraya bağlı yerlerde yaşayan pek çok aşiret vardı. Osmanlı bu yönleri göz önünde bulundurarak burayı İran'a terk etmek istememiştir. Ayrıca Derviş Paşa'nın Kotur'un Osmanlı'ya ait olduğuna dair ortaya koymuş olduğu delillerin de İran tarafından kabul edilmediği açıkça beyan edilmiştir (Nasırî, 1977, s.48-50).

İstanbul'da bulunan İran maslahatgüzarı Muhammed Han, Osmanlı yönetimine müracaatla bundan önce birkaç yazıyla bildirdikleri üzere Kotur'la ilgili Osmanlı Devleti'nin orada yürüttüğü faaliyetlerini durdurmasını istemiştir. Buna göre sınır tespit komisyonu çalışmalarının tamamlanıp sınırların netleşmesine kadar Osmanlı'nın Kotur'a müdahale etmemesi gerektiği, ayrıca sınır başı kabul edilen ve Kotur'un da içinde bulunduğu mevkiilerde ahaliyi etkilemeye yönelik söylemlerden uzak durulması Muhammed Han'ın talepleri arasında yer almıştır.⁶⁵

6- Kotur Meselesinde İngiltere ve Rusya'nın Tavrı

Osmanlı ile İran arasında Kotur meselesi dolayısıyla bu tartışmalar yaşanırken İngiltere'nin Tebriz Konsolosu, Tebriz'den Hoy'a oradan da 13 Receb 1266 (25 Mayıs 1850) tarihinde Osmanlı-İran sınırına gelmiştir. İngiliz Konsolosu'na, Osmanlı memurları tarafından hürmet gösterilmiş ve İran ile Osmanlı arasındaki Kotur meselesi başta olmak üzere anlaşmazlık konuları hakkında bilgiler verilmiştir. Hatta İngiliz Konsolosu, kendisini karşılayan Osmanlı memuruna Kotur'la ilgili olarak İranlıların yanlış beyanatta bulunduğunu, üç saat demelerine rağmen buranın Hoy merkezine dokuz saat mesafede bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca buradaki Osmanlı askerinin sayısı ve bunların erzaklarının nerelerden temin edildiğini de sormuştur. Açıkçası İngiltere'nin Tebriz Konsolosu buralara ilişkin yerinden gözlem yapmak ve gelişmeleri bizzat takip etmek açısından araştırmalarını yürütmüştür.⁶⁶

O sıralarda yine Tebriz'de bulunup da buradan Hoy'a doğru hareket eden Rus konsolosuna bir İran binbaşısı eşlik etmiş ve Rus Konsolosu Osmanlı-İran sınırına bir saatlik mesafede bulunan İran elindeki Reyhan köyüne gelmiştir. Bu köyün Kolağası olan İmam Kuli Yaver isimli zatın önceden Osmanlı görevlisi Derviş Paşa'ya haddi aşıcı bazı ifadelerde bulunduğu belirtilmiştir. Reyhan köyünde bulunan Rus konsolosuna da aynı şekilde bu kişi tarafından uygunsuz cevaplar verilmiştir. Rus Konsolosu, yanında getirdiği haritayı çıkararak bazı yerleri sormuş ve aldığı cevaplardan memnun kalmayarak buralar İran'a ait değildir dedikten sonra, 9 Şaban 1266 (20 Haziran 1850) tarihinde Kotur'a gitmiştir. Rus Konsolosu, burada Derviş Paşa tarafından diktirilmiş olan sınır taşının üzerindeki yazıları not ederek, Osmanlı'nın belirlediği sınırları tahkik ettikten sonra çevre köyleri gezip buradan ayrılmıştır.⁶⁷

İngiltere'nin Tebriz Konsolosu'nun Ramazan 1266 (Temmuz 1850) tarihindeki araştırmalarına ait Osmanlı'daki kayıtlara göre, Konsolosun Ovacık mevkiinden Maku'ya buradan da Bayezid tarafına geldiği anlaşılmaktadır. Hatta İngiliz Konsolosu bu gezisinde görüştüğü Osmanlı memurlarına bir önceki Mayıs ayında ifade ettiği söylemlerine göre farklı bir üslup

⁶⁵ BOA., A. DVN. DVE (20), 20/93.

⁶⁶ BOA., İ.HR., 68/3297-7, 28 Aralık 1849 (12.S.1266).

⁶⁷ BOA., İ.HR., 68/3297-7.

kullanmıştır. İngiliz Konsolosu, dolaştığı mevkilerde bulunan aşiretlere Van'ın doğusundaki Mahmudi bölgesi ve Abagay sahrasının Osmanlı ile İran arasında tartışmalı (*münaza'un-fih*) yerlerden olduğunu söylemiştir. Osmanlı görevlileri ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını ve bahsi geçen yerlerin Osmanlı toprakları olduğunu, hatta önceki antlaşmalarda da bunların kayıtlı olduğunu ifade etmeye çalışmışlardır. Osmanlı memurlarınca söylenenleri pek önemsemediği anlaşılan İngiliz Konsolosu, buradan hareketle Hakkari'ye gitmiştir. Durumdan rahatsız olan Osmanlı yönetimi, meseleyi İstanbul'daki İngiltere elçiliğine iletmıştır. O sıralar bahsi geçen yerlere yaz mevsimi dolayısıyla yaylak için gelmiş olan pek çok aşiretin varlığını göz önünde bulunduran Osmanlı Devleti, İngiliz Konsolosu'nun bu hareketini bilinçli ve huzur bozucu bir durum olarak değerlendirmiştir.⁶⁸

Bu meyanda Bayezid'e gelen Rus Konsolosu da tahkikat yapmak için buralarda bulunduğunu ve buradan Hakkari'ye geçeceğini belirtmiştir. Bayezid Kaymakamı Feyzullah Efendi, gelişmeleri olduğu gibi Osmanlı yönetimine iletmıştır. Feyzullah Efendi, aldığı talimat doğrultusunda İngiliz ve Rus konsoloslarına hürmet gösterdiğini ve herhangi bir tartışmaya girmedikçe de belirtmiştir.⁶⁹

Yine bu havalide bulunan Ferik Hamdi Paşa da gelişmeleri yakından takip etmiştir. Osmanlı'nın aldığı tedbir bağlamında kendi toprakları olan Mahmudi havalisine İran aşiretlerinin gelişinin güvenlik açısından yasaklanmasının söz konusu olacağı gündeme gelmiştir. Açıkçası o dönemlerde sınır tespiti sürecinde bu tür tartışmalar yaşanırken bir yandan da Osmanlı'nın buralarda asayiş sağlamak ve olası İran askeri hareketine karşı bazı tedbirler alması söz konusu olmuştur. Bu girişimlerin en belirginini de İran aşiretlerinin Osmanlı topraklarına girişinin 1850-1851 yılları itibarıyla engellenmesi niyeti olarak ifade edilmiştir.⁷⁰

Osmanlı yönetimi, İngiliz Konsolosunun "*hod be hod*" (kendi kendine) bu havalilere gelerek "*bir takım tezvirat irâd ve ilânıyla sahrâ-yı mezkûrun münaza'un-fih hükmüne koymasını*" kabul edilebilir bir durum olmadığını vurgulamıştır. Osmanlı, net bir şekilde Kotur da dâhil olmak üzere "*sahrâ-yı mezkûr 'an-asl Mahmudi kazasının nevâhi-i cem'iiyesinden olduğunu ve 'aşâir-i Devlet-i Aliyyenin yaylak mahalli bulunduğunu*" beyan etmiştir. Buna bağlı olarak Osmanlı'nın, İran aşiretlerinin buraya gelişini engelleme niyetinin sebebi olarak da, buralara gelen İran aşiretlerinin çıkardığı sorunlar gösterilmiştir.⁷¹

Ayrıca 1847 tarihli Erzurum Antlaşmasının 8. Maddesi⁷² hükmü uyarınca hangi tarafa bağlı olduğu belli olmayan aşiretlerin kendi iradeleri ile istedikleri tarafa bağlanmaları durumu da göz önünde bulundurulduğunda, İran aşiretlerinden pek çoğunun haneleriyle birlikte Osmanlı tarafına geçmelerinin söz konusu olduğuna vurgu yapılmıştır. Hal böyle iken İngiliz ve Rus konsoloslarının kendi başlarına bu havalide gezinip güya yerinden tespitte bulunuyoruz bahanesinin arkasına sığınarak *bu havalide tartışmalı yerlerdendir* hükmünü verip, buradaki insanlara bunu duyurmasının antlaşma şartlarına aykırı bir durum olduğu da belirtilmiştir.⁷³

Gelişmelere bakıldığında İngiliz ve Rus konsoloslarının tutumunun Osmanlı aleyhine bir tavır oluşturduğu düşüncesine kapılan Osmanlı yönetimi, bundan rahatsız olmuştur. Zira Rus ve İngiliz konsoloslarının tavrı ile sınır meselesine olan müdahaleleri göz önünde tutulduğunda sorunun çözümden çok çözümsüzlüğe dönüşeceğini fark eden Osmanlı devlet adamları, Kotur'da dâhil olmak üzere Mahmudi bölgesindeki yerlerin İran elinde kalması halinde Osmanlı aşiretlerinin

⁶⁸ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297- 4, 27 Temmuz 1850 (17.N.1266)

⁶⁹ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297- 4.

⁷⁰ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297- 4.

⁷¹ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297- 4.

⁷² Bu madde ile ilgili bkz. S. Uluerler, *agt*, s. 465; İ. Aykun, *agt*, s. 244.

⁷³ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297- 4.

tümünün İran tarafına meyledeceği endişesini taşımıştır. Böyle bir vaziyette; “ *hudad-ı hakkaniyenin bütün bütün boşalacağı ahvâl-i muzırrasının olacağı*” hususuna değinilerek, mesele Osmanlı için ne kadar ehemmiyetli olduğu vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak gelişmeleri yakından takip eden Anadolu Ordusu Müşiri, Osmanlı yönetimine ilettiği raporlarında sınırlar meselesinin en kısa sürede iyi bir suretle çözülmesinin önemine dikkat çekmiştir. Mesele kapsamında bahsi geçen Konsolosların bu havalideki seyahatleri esnasında Mahmudi sahrasını “*mahall-i meşkûke*” (şüpheli mahaller) göstermelerinin neye dayandırıldığının bir türlü anlaşılamadığı belirtilmiştir. Hatta İngiliz Konsolosunun bu hususa ilişkin kendisine Osmanlı memurları tarafından yöneltilen sorulara tatmin edici cevaplar vermemesi, onun İran tarafından aldatılmış olabileceği düşüncesini doğurmuştur.⁷⁴

Gidişatın Osmanlı ve İran açısından gerginleşeceğinin belli olmasıyla birlikte Osmanlı yönetimine gelen istihbarat bilgilerinde 1850 senesi bahar mevsimi itibariyle İran’ın anlaşmazlık konuları dolayısıyla Osmanlı-İran sınır bölgelerine yönelik askeri hazırlıklar yaptığı belirtilmiştir. Böyle bir olasılığı tahmin eden Osmanlı Devleti başta Hakkari Valisi olmak üzere bölgedeki bütün idarecileri uyarak dikkatli ve hazırlıklı olmalarını istemiştir.⁷⁵ Zaten İran’ın altı-yedi bin kişilik bir ordu ile Hoy Hakimi Muhammed Rahim Mirza’yı sınırlara doğru gönderdiği önceden alınan istihbarat bilgileri arasında yer almıştır. İran’ın durduk yere sıkıntıları daha da arttıracak böyle bir girişimde bulunmasından duyulan memnuniyetsizlik ifade edilmiştir. Osmanlı’nın buna karşı ihtiyaten de olsa bazı askeri tedbirler almasının doğruluğuna da vurgu yapılmıştır.⁷⁶

Osmanlı Devleti, Kotur meselesinin İran tarafından bu kadar büyük gerginlik konusu haline getirilmesinden oldukça rahatsız olmuştur. Hatta Derviş Paşa’ya gönderilen talimatta bu mesele çözülmeden diğer meselelerin görüşülmesine katılmaması istenmiştir. Bu süreçte İngiltere ve Rusya devletlerinin elçilikleri vasıtasıyla yürüttükleri diplomasi noktasında Kotur meselesinde İran tarafını haklı çıkarır bir tavır izledikleri belirtilmiştir. Osmanlı yönetimi, hangi devlet nasıl bir tutum takınırsa takınsın ve ne türlü beyanat verirse versin Kotur’un Osmanlı toprağı olduğu gerçeğini değiştirmeyeceğini deklare etmiştir.⁷⁷

Sonuç itibariyle Kotur meselesine ilişkin olarak yaşanan bu hadiseler çerçevesinde iki tarafın iddiaları ve Osmanlı’nın Kotur’da oluşturduğu sınır çizgisinden geri adım atmaması, sorunun sürekli gündemde kalmasını sebebiyet vermiştir. İran, Kotur’u geri almak için çok uğraşmış ve bu minvalde İngiltere ile Rusya’nın da desteğini almaya çalışmıştır. Buna rağmen İran amacına ulaşamamıştır. Kotur 1877-1878 Osmanlı-Rus harbine kadar Osmanlı idaresi altında kalmakla birlikte, bu savaş sonrası imzalanan Berlin Antlaşması’nın altmışıncı maddesi çerçevesinde Rusya’nın Bayezid ile Eleşkirt’i Osmanlı’ya iadesi karşılığında Kotur’un İran’a bırakılması kararlaştırılmıştır (Sarıkçıoğlu, 2013, s.127).

Sonuç

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti pek çok yönden sıkıntılar yaşamıştır. Bu devirde İran’la olan ilişkiler gerginleşmiş ve bu gerginlikler 1821-1823 yılları arasında bir savaşa dönüşmüştür. Bu savaş sonrasında en problemle konulardan biri olan Osmanlı-İran sınırı meselesinin tekrar gündeme gelmiştir. O sıralar Osmanlı’nın iç ve dış problemleri dolayısıyla doğu bölgesiyle yakından alakadar olamaması, Kotur’un da içinde bulunduğu Van, Hakkari, Bayezid gibi yerlerdeki huzursuzluklar, yerel anlamda yurtluk-ocaklık statüsündeki bazı yerleri idare eden beylerin keyfi tutumları, kural tanımaz bazı valilerin başına buyruk hareketleri gibi daha da

⁷⁴ BOA., *İ.HR.*, 68/ 3297, 4-11.

⁷⁵ BOA., *İ.HR.*, 62/3022- 1, 2 Mart 1850 (17.R.1266).

⁷⁶ BOA., *İ.HR.*, 60/ 2910,1-3-4.

⁷⁷ BOA., *İ.HR.*, 60/ 2910-8, 9 Ocak 1850 (24.S.1266).

çoğaltabileceğimiz sorunlar, Osmanlı aleyhine gelişen hadiselerin belli başlıları arasında yer almıştır.

O zamanki İran yönetimi ile İran Devletinde Osmanlı siyasetini yürütmeye en etkin şahsiyet olan Tebriz Valisi, Veliaht Şehzade Abbas Mirza, Osmanlı'nın bu sorunlu halini İran çıkarları doğrultusunda kullanmak istemiştir. Abbas Mirza'nın 1832 tarihinde sınırlar meselesindeki tavrı ve Osmanlı Devleti'ni aceleyle bu sorunu halletmeye zorlaması, Erzurum Valisi Esad Muhlis Paşa'nın dikkatini çekmiştir. Esad Muhlis Paşa, Kotur meselesi başta olmak üzere Osmanlı-İran sınırı üzerindeki yerlerin stratejik önemi ve buralara ilişkin ne yapılması gerektiğine dair çok önemli öngörülerde bulunmuştur.

Bilhassa Kotur'un iki devlet arasında önemli bir soruna ve çekişme konusuna dönüşme sürecinde bu bölgede cereyan eden hadiselerin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Nitekim 1790-1825 yılları arasında Kotur'u yurtluk-ocaklık olarak idare eden Musa Bey'in kişiliğinden kaynaklanan bazı olumsuzluklar dolayısıyla buraya ait pek çok köyü İran tebaasından bazı kimselere satması veya kiralaması, Osmanlı'nın bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Aynı şekilde Kotur gibi Hakkari havalisindeki Çıhrık mevkiinin yöneticisi olan Yahya Bey'in de, İran ile kurduğu yakın ilişkiler sonucunda buranın İran'a bağlanmasına sebep olması ayrı bir sıkıntıyı doğurmuştur.

Kısacası bu hadiselerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yönetiminin İran sınır boylarında meydana gelen gelişmelerden haberdar olma, zamanında müdahale etme ve kendi sınırlarına sahip çıkma noktasında zaafiyet içerisinde bulunduğu aşikârdır. Bu süreçte Osmanlı tarafından Van, Erzurum ve Hakkari'ye görevlendirilen idarecilerin bazıları, yetkileri kapsamında meselelerle alakadar olup Osmanlı Devleti'nin hukukunu korurken, bazıları ise kendi şahsi çıkarları doğrultusunda hareket edip Osmanlı'yı zora sokmuşlardır.

Bu tarihi arka plan çerçevesinde 1843-1847 yılları arasında yaşanan Osmanlı-İran gerginliklerinin bitirilmesi adına İngiltere ile Rusya'nın arabulucu devletler olarak devreye girmeleri söz konusu olmuştur. Sonrasında da Osmanlı ve İran arasındaki anlaşmazlıkların çözümü noktasında dört devlet temsilcisinden oluşan bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon vasıtasıyla Osmanlı-İran sınır anlaşmazlıklarının sonlandırılması ve kesin sınır çizgilerinin belirlenmesi hedeflenmiştir. İşte bu sırada Kotur meselesi en çok tartışılan konu haline gelmiştir.

Osmanlı yönetimi 1849 tarihinde, Derviş Paşa'ya yanındaki heyetle Bağdat'a gidip komisyon çalışmalarına katılmadan önce Kotur'un Osmanlı toprağı olduğunu ispat ve buranın kesin sınırlarını belirleme görevini vermiştir. Bu görev doğrultusunda Derviş Paşa, Kotur'a ait eski kayıtları incelemiş, buranın hangi şartlarda ve ne zaman İran eline geçtiğini tespit etmiştir. Derviş Paşa, yanındaki heyetle yaptığı çalışma sonrasında Kotur'un sınırlarını belirleyip buralara işaretler koydurmuştur. Durumdan haberdar olan İran, bu gelişmelerden son derece rahatsız olmuş ve Kotur'un kendisine ait olduğu iddiasıyla bu sınırları tanımadığını beyan etmiştir. İngiltere ve Rusya da aracı devletler olarak meseleye müdahil olmuşlardır. Sonuçta 1849-1852 yılları arasında Kotur'la ilgili bütün tartışmalara ve İran'ın itirazlarına rağmen burası Osmanlı elinde kalmıştır.

Bu yaşananlar bağlamında Osmanlı için Kotur meselesi; Osmanlı egemenliğindeki topraklar, sınırlar ile sınırların güvenliği, buralardaki aşiretlerin geleceği, doğudaki önemli stratejik mevkiilerin kontrolü ve asayişin sağlanması gibi anlamlar taşımaktadır. O zamanki İran'ın mevcut gücü, Kotur'la ilgili durumu değiştirmeye yetmediği gibi, İngiltere ve Rusya'nın her meselede olduğu gibi bu konuda da müdahaleci tavrı, iki komşu devletin kendi sorunlarını çözmede ortak bir zeminde bulunamadıklarına kanıt niteliğindedir.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri:

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemi, İrade-i Hariciye (BOA. İ.HR.), 49/2349-1, 57/2695-1, 27/2697, 60/2910, 62/3005, 62/3022

Bâb-ı Âlî Sadaret Dairesi Kalemi, Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi (BOA. HR. MKT.), 26/ 48

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümâyûn, Düvel-i Ecnebi Kalemi, (A. DVN. DVE -20-), 20/ 93

Hatt-ı Hümâyûn Tasnifi (BOA. H.H.), 363/ 20138-A

2- Vaka'nüvis Eserleri ve Kronikler

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C, 12, Matba'a-i Osmanî, Dersa'adet, 1309.

AHMED LÜTFÎ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmed Lutfî Efendi Tarihi*, C, 1-8, Yeni Yazıya Aktaran, Yücel Demirel, YKY. Yayınları, İstanbul 1999.

ŞÂNİZÂDE MEHMED ATÂULLAH EFENDİ, *Tarih-i Şânizâde*, C, 3, Dersa'adet, 1290, s. 130-147.

3- Araştırma Eserler:

ABDULLA, Nejat, *İmparatorluk Sınır ve Aşiret*, Çev. Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul 2009.

AS, Efdal, XVI. YY. dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S 46, Güz 2010, s. 219-253.

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Sınır Antlaşması*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995.

BALCI, Ramazan, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2010.

BAYSUN, M. Cavid; "Bagdad" maddesi, *İslâm Ansiklopedisi (MEB-İA.)*, C, 2, s. 203-211

BAŞAR, Fahmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*, TTK., Ankara 1997.

BRUÏNESSEN, Martin Van, *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yay. İstanbul, 2011.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, C, 14, İstanbul, 1986, s. 702.

DEMİRCİ Süleyman - ÇABUK Fehminaz, "Celâli Kürt Eşkıyası: Bayezid Sancağı ve Osmanlı-Rus-İran Sınır Boylarında Celâli Kürt Aşireti'nin Eşkıyalık Faaliyetleri (1857-1909)", *History Studies*, Volume 6 Issue 6, 2014, s. 71-97.

DERVİŞ PAŞA, *Tahdid-i İraniyeye Memur Derviş Paşa Layihası*, Matbaa-ı Amire, İstanbul, 1286.

DOĞAN Cabir, "II. Mahmut Dönemi Osmanlı Merkezileşme Politikasının Doğu Vilayetlerinde Uygulanması", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4 Fall 2011, s. 505-521, ANKARA-TURKEY.

_____, "XVI. Yüzyıl Osmanlı İdari Yapısı Altında Kürt Emirlikleri ve Statüleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 23, Mayıs 2011, s. 31-43.

EVLIYA ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C, 4, Matba'a-i ikdam, Dersa'adet, 1314.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- GÖYÜNÇ, Nejat, “Van Maddesi”, *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C, 13, Eskişehir 1997, s. 200.
- _____, “XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu’da Yönetim ve Nüfus”, *Türk Kültürü*, S, 370, Şubat 1994, s. 77-86.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK., Ankara 1995.
- _____, “Bağdat” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (TDVİA), C, 4, İstanbul, 1991, s. 433-434.
- KARADENİZ, Yılmaz, *İran’da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2006.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi* C. 5, TTK, Ankara 1991.
- KESKİNKILIÇ, Erdoğan, “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/11 Fall 2013, p. 182-185, ANKARA-TURKEY, www.turkishstudies.net, DoiNumber: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.5712>.
- KILIÇ, Orhan, *XVI. Ve XVII. Yüzyıllarda Van (1548-1648)*, Van Belediye Başkanlığı Yay., Van, 1997.
- _____, “Van Eyaleti’ne Bağlı Sancaklar ve İdari Statüleri (1558-1740)”, *Osmanlı Araştırmaları XXI*, İstanbul, 2001, s. 189-210.
- KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum Maddesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 11, İstanbul, 1995, s. 324.
- Mehmed Hurşid Paşa, *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Çevrimyazı, Alâattin Eser, Simurg Yayınları, İstanbul, 1997.
- NASİRÎ, Muhammed Rıza, *Nâsireddin Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1848-1896)*, (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1977.
- ORHONLU, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yayınları, İst., 1987.
- SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Sınır Sorunları (1847-1913)*, TTK., Yayınları, Ankara, 2013.
- SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.
- SYKES, Percy M., *A History of Persia*, Volume, II, London, 1915.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûsu’l-‘Alâm*, C, 6, Mihran Matbaası, İstanbul 1316.
- TURAN, Şerafettin, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimatı (H. 1041/M1631-1632 Tarihli Bir İdari Taksimat Defteri)”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*, Ankara 1963.
- ULUERLER, Sıtkı, *XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1747-1848)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Elazığ, 2009.
- _____, “Osmanlı-İran Siyasi İlişkilerinde İran Şehzadesi Abbas Mirza’nın Rolü (1800-1833)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 22, Temmuz-2012, s. 309-319.

EK 1

BOA, Hariciye Nezareti Mektûbî Kalemi, 26/48, 27.C.1265 (20 Mayıs 1849).

Kotur meselesine ilişkin İngiltere ve Rusya'nın, Osmanlı Hariciye Nazırlığı'na gönderdikleri yazı.

Turkish Studies

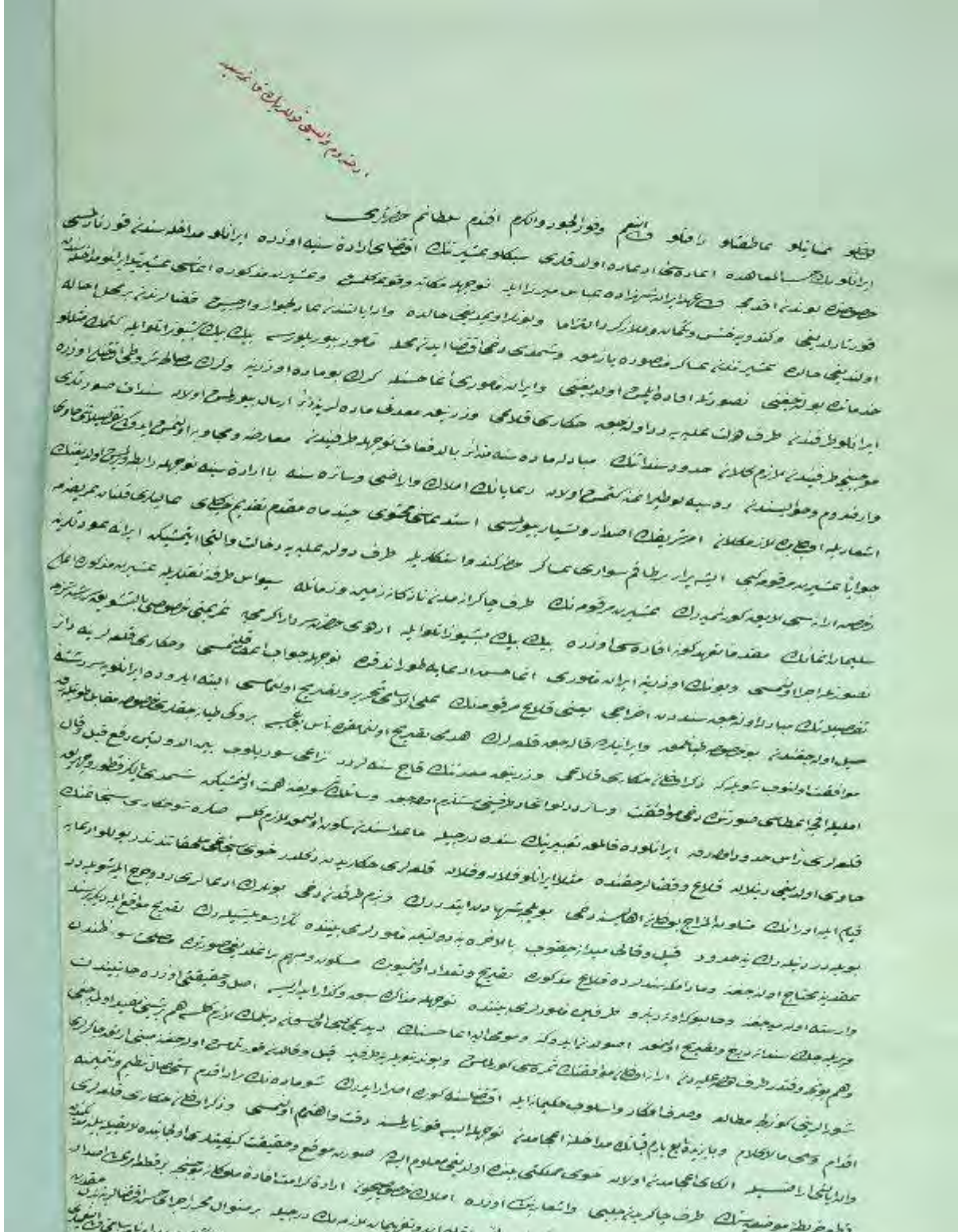
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

EK 2

BOA, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, 363/20138-A, 17.R.1248 (13 Eylül 1832).

Kotur meselesine ilişkin Erzurum Valisi tarafından gönderilen yazının ilk sayfası.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ULUERLER, S., Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852), **Turkish Studies** - *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 329-356, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8080>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞ YILLARINDA ESKİÇAĞ TARİH ARAŞTIRMALARINA GENEL BİR BAKIŞ (1920-1938)*

*Sefa YILDIRIM***

ÖZET

Türkiye’de, Eskiçağ Tarih araştırmaları ve arkeolojik faaliyetler, ağırlıklı olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde ve genellikle de yabancı bilim insanlarının çalışmalarıyla başlamıştır. Ancak, yine bu dönemde başta Osman Hamdi Bey olmak üzere bir çok Osmanlı aydınının antikite sahasındaki fedakârane çalışmaları da takdire şayan bir durum arz etmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı’nın yıkılmasından hemen sonra Anadolu topraklarında kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti’n de, bu faaliyetler çeşitli bilim disiplinlerine (Arkeoloji, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri gibi.) ayrılarak, büyük bir ilerleme kat ettiği de gör÷lmektedir. Ayrıca, bilimsel faaliyet olarak dönemine damgasını vuran Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorilerinin inkişafında da bu çalışmaların önemi ve etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Cumhuriyetimizin kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, büyük bir siyasi deha olduğu gibi aynı zamanda da düşünceleri ve reformlarıyla, başta Ortadoğu olmak üzere birçok Afrika ve Asya ÷lkelerini tesir altına aldığı da bilinmektedir. Binaenaleyh, eşine az rastlanır gerçek bir entelektüel ve fikir insanı olduğunu da ifade etmemiz sanırım yanlış olmayacaktır. Büyük bir entelektüel birikime sahip olan Atatürk’ün, hemen hemen her mevzuda olduğu gibi Türk Tarih Tezinin inkişafında da aklın ve pozitif bilimlerin esas alınması gerekliliğini tavizsizce savunduğu bilinmektedir. Bu yüzden de, sağlam temelleri olan Milli bir Tarih anlayışının/şuurunun Cumhuriyet Türkiye’sin de yeşerebilmesi için arkeoloji, antropoloji ve filoloji gibi birçok sosyal bilimlerin gelişimini de bizzat desteklediği gör÷lmektedir. Bundan dolayıdır ki, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil-Tarih Coğrafya Fak÷ltesi (Ankara Üniversitesi) gibi birçok akademik yapıların tesisini de büyük bir özveriyle gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmaların yanı sıra, Türk biliminin gelişmesi için yurt dışına eğitim amaçlı birçok öğrencinin gönderildiği ve bunların içerisinde de muhakkak itibarla tarihçi, arkeolog ve antropologların da yer aldığı bilinmektedir. Ayrıca, 1930’ların başlarından itibaren yurtdışından gelen ve Türkiye’de ki çeşitli kurumlarda bilimsel faaliyetlerde bulunan

* Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen Edebiyat Fak÷ltesi Tarih Bölümü, El-mek: prehistory_tr@windowlive.com

yabancı bilim insanlarının da Türk bilimine önemli katkılar sağladığı görülmektedir.

Bu dönem de, tüm maddi imkânsızlıklara rağmen büyük bir özveriyle Türk bilim insanları tarafından gerçekleştirilen arkeolojik kazılar, yüzey araştırmaları ve antropolojik çalışmalar Anadolu arkeolojisinin gelişimi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca yurt içinde ve yurt dışında düzenlenen Uluslararası Kongrelere Türk bilim insanlarının katılımı da sağlanarak, Milli Tarih Tezinin tüm Dünya'ya deklarasyonu da gerçekleştirilmiştir.

Bu arada, Türk bilim insanlarının desteği ile dönemin siyasi kadroları tarafından yürürlüğe konulan Eski Eserleri Koruma Kanunları, dönemin geçmişe bakış açısını göstermesi bakımından da büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca, Eğitim ve sosyo-kültürel alanda ki reformların hızla hayata geçirilmesi millî, modern ve hümanist bir toplumun bir an önce teşekkül ettirilme arzusunu göstermesi açısından da emsalsiz bir örnek teşkil etmektedir. Hülâsa, 1920-1938 arası dönem bazı entelektüel bilim insanlarının da ifade ettiği üzere adeta Türkiye Rönesansı'nın temellerinin atıldığı bir çağ olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eskiçağ Tarihi, Arkeoloji, Türk (Millî) Tarih Tezi, Eğitim

A GENERAL VIEW AT PREHISTORIC ERA STUDIES DURING THE FIRST YEARS OF TURKISH REPUBLIC (1920-1938)

STRUCTURED ABSTRACT

Prehistoric era studies and archaeological activities in Turkey mostly started with foreign scientists' works during the end of the last period of Ottoman Empire. However, there are several Ottoman scholars such as Osman Hamdi Bey whose altruistic works on antiquity are praiseworthy. It is observed that just after Ottoman Empire collapsed, these works made great progress under several disciplines (Archaeology, Prehistoric cultures and languages etc.) in the new Turkish republic founded in Anatolia. Besides, these studies had profound impact on the development of Turkish History Thesis and Sun Language Theory.

As well as being a genius of politics, Gazi Mustafa Kemal Atatürk the founder of the republic is known to have influenced Middle Eastern, African and Asian countries. Also, we should state that he was a great intellectual with distinguished ideas. Having a great intellectual background, Atatürk is known to have argued that the reason and science should be taken as the basis in developing Turkish historical thesis as well as in all other issues. Thus, he supported the development of several related social sciences such as archaeology, anthropology and philology in order to enable the development of a national history conscious. He devotedly founded several institutions such as Turkish Historical Society, Turkish Language Association, the Faculty of Languages, History and Geography (of Ankara University).

Along with these studies, it is also known that several researchers were sent abroad for scientific development and there were probably

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

historians, archaeologists and anthropologists among them. Besides, foreign scientists who came to Turkey from the early beginnings of 1930's and worked in several institutions contributed much to Turkish science circles.

Due to all financial problems, in this era, archaeological digs, surface studies and anthropological works are of great importance in terms of the development of Anatolian archaeology. Moreover, national history thesis has been declared to the world by participating national and international events.

Reformist and partly humanist movement, started with Tulip Era, were experienced in anatoli only after 19th century. However, it is observed that after the foundation of Turkish Republic, modernism and humanism has developed with a national structure. The developments in social sciences such as arts, architecture, science and religion, which were main themes of Renaissances and Reform Era, were reinterpreted in modern Turkey in order to set a modern society. As a result of these studies, a new sense of history came into being and then national history thesis was suggested. The studies on archaeology, anthropology, philology and ancient history have all contributed in setting this thesis.

As known, the studies of archaeology and prehistoric studies in Anatolia have started during the last period of Ottoman Empire. Yet, these studies were conducted by foreign scientists. Nemrut dig in 1883 and Sayda (Sidon) dig in 1887 by Osman Hamdi Bey were great movements for the development of Ottoman archaeology. Yet, due to the financial and political movements of the period, these studies could not reach at a desired level. Also, those activities in the era of Turkish Republic seemed to be merely digging activities or surface studies as important scientists such as Johann Joachim Winckelmann, John Frere, Jean- François Champollion, Ernest Renan, Henry Creswicke Rawlinson and B. Hrozný did not appear in Ottoman Era. In spite of all these problems it is inevitable to mention that Müze-i Hümayun (The Museum of the Palace) and the regulations to preserve the historical artifacts developed by the efforts of Osman Hamdi Bey, one of the most important scientists of the era, were crucial in terms of the development of archaeology and prehistoric studies.

Turkish Republic, which was founded in a national form by Gazi Mustafa Kemal Atatürk and his friends, became a milestone for Turkey's ancient history and archaeology with an innovative sense of history (Turkish History Thesis). In this era, the advent of scientists such as Hamit Zübeyir Koşay, Halet Çambel, A.M.Mansel and Şevket Aziz Kansu became a great reform for Turkey's ancient history, archaeology and anthropology. Besides, it is undeniable that the works of foreign scientists, who came to İstanbul University and to the Faculty of Languages, History and Geography, contributed much to Turkish world of science. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, the founder of Turkish Republic, is known to have followed all these activities and as he had a great background on these issues, he supported these activities.

By the way, the act of preserving ancient monuments, passed by the politicians of the era and by the support of Turkish scientists, is quite important in reflecting the point of view of the era towards its past. Besides, enacting the reforms on educational, social and cultural

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

fields are quite important in showing the desire of creating a national, modern and humanist society. All in all, as some intellectuals mentioned, the era between 1920 and 1938 became an era when the basics of Turkish Renaissance were set

Key Words: Ancient history, Archaeology, Turkish (Nationa) History Thesis, Education.

Giriş

Türk (Millî) Tarih Tezi Bağlamında Millet, Milliyetçilik ve Antikite Kavramları Hakkında Genel Bir Mülâhaza

Türk (Millî) Tarih tezini ve felsefesini açıklayabilmek için üç ana unsurun tahlilini iyi yapmamız gerekiyor. Bunlardan ilki *Millet*, ikincisi *Milliyetçilik* ve üçüncüsü ise, dönemin *Siyasi Konjonktürü*.

Arapça kökenli olan “*Millet*” sözcüğü, Osmanlı dahil tüm İslam Coğrafyasında XX.yy.’ın başlarına kadar “*din ve mezhep*” anlamında kullanıldığı görülmektedir¹. Örneğin; “*millet-i İslâmiye*” veya “*millet-i İbrahim*” gibi.

Gerçekten de, bin yılı aşkın süreden beri İslam müellifleri ve halkları tarafından *Din* anlamında kullanılan *Millet* sözcüğünün ana referans kaynağı ne olabilir? sorusu aklımıza gelebilir. Sanırım bu sorunun cevabını yine, İslam’ın ana kaynaklarında yani Kuran-ı Kerim ve O’nun temsilcisi olan Hz. Muhammed’in sözlerinde (*hadislerde*) aramamız uygun olacaktır. Nitekim Kuran-ı Kerim’in Bakara Sûresinin 130. Ayeti “*Kendini bilmeyenden başka İbrahim’in dininden (millet) kim yüz çevirir? Andolsun biz İbrahim’i bu Dünya’da seçkin kıldık. Şüphesiz O ahirette de iyilerdendir.*” ve yine A’raf Sûresinin 88.Ayetinde de “ “*Şuayb’ın kavminden büyüklük taslayan ileri gelenler dediler ki: “Ey Şuayb Andolsun,ya kesinlikle bizim dinimize (millet) dönersiniz ya da mutlaka seni ve seninle birlikte inanları memleketimizden çıkarırız. Şuayb, “İstemesek de mi?” dedi.”*” görüldüğü üzere İslam’ın Kutsal kitabının birçok yerinde söz konusu sözcüğün açıkça *din* anlamında kullanıldığını müşahade etmekteyiz².

Ayrıca, İslam literatürü için bir başka önemli kaynak olan Hz. Muhammed’in sözlerine yani hadis kitaplarına bakıldığında da “ “*Hiz. Peygamber (S.A.V.) sabaha ulaştığında şöyle dua ettiği rivayet edilmiştir: "Biz; İslam fitratı, la ilahe illellah sözü, Peygamberimiz Muhammed'in dini ve hanîf müslüman olan babamız İbrahim'in milleti üzerinde olarak sabahladık! (Bu*

¹Bu husus hakkında en detaylı bilgi veren çalışmaların başında *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* gelmektedir. Cilt:30’da yer alan “*Millet*” maddesi kısaca şu şekilde izah edilmektedir: “İbrânîce ve Ârâmîce’de **melel** “konuşmak, söylemek”, **mille** de “kelime, söz” mânasına gelir. Bununla da ilişkili olarak Arapça’da “ezberden yazdırmak, dikte etmek” anlamındaki **imlâl (imlâ)** kökünden türeyen **millet**, işitilen okunan bir şeye dayanması (*İbnü’l-Hâim,s.105*) veya dikte edilmesi yazılması (*Âlûsî,I,371;Sıddık Hasan Han,II,337*) bakımından “din” karşılığında kullanılmış, ayrıca kelimeye “izlenen, gidilen yol” manası verilmiştir (*Tehzîbü’l-luga, “mll” md.: Zemahşerî,s.790;âlûsî,I,371*)...” “*Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.*” Cilt:30, İstanbul 2005, s.64-70. Ayrıca **Millet** Kelimesi Kuran-ı Kerim’de “**Sureyi Yusuf**” gibi birçok ayette de geçmektedir.

² Teyfur Erdoğan’a göre Kuran-ı Kerim’in on beş Ayetinde **Millet** sözcüğü **Din** anlamında kullanılmıştır. Fakat şahsım olarak on dört ayetinde söz konusu sözcüğün **din** anlamında kullanıldığını tespit edebildim. Dr. Teyfur Erdoğan; “*Millet mi O da ne demek? = Nation? What is that*” Sivil İnsiyatif,7, Ekim 2012. s.14 vd.

(۱۳۰) Bakara Sûresi 130.Ayet وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَن سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۸۸) قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنُخْرِجَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا قَالَ أَوَلَوْ كُنَّا كَارِهِينَ

88.Ayet. Bu husus da detaylı için bkzn. Diyanet işleri Başkanlığı Kurani Kerim Portalı. <http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#12:38> /29.09.2014 ; Sönmez Kutlu, “*Mezhepler Tarihine Giriş*” Değerler Eğitim Merkezleri Yayınları,1.Basım,İstanbul,2008,s.32 vdd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

sebeple Allah'a hamdolsun)." ³ (Ed-Darimî, 1760, s.54) söz konusu sözcüğün Kuran-ı Kerim'de geçen manasıyla da birebir örtüştüğünü ifade etmemiz sanırım yanlış olmayacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, İslam terminolojisinde uzun yıllar boyu *din* mefhumu yerine kullanılan *Millet* kavramının, bilhassa 19.yy.'dan itibaren Avrupa'nın değişen siyasi ve sosyolojik olgularına bağlı olarak önemli bir oranda anlam kaymasına uğradığına da şahit olmaktadır. Bu durumun izahı açısından, sanırım dönemin en önemli müelliflerinden bir olan Şemsettin Sami'nin, "*ümme*t ve *millet*" kavramlarının, Osmanlı toplumu tarafından nasıl yanlış kullanıldığına dair tespitini; "*Halbuki doğrusu "millet-i İslâmiye" ve "ümem-i İslâmiye" ve "Türk ümmeti"*" zikretmemiz sanırım yeterli olacaktır (Sami, 1998, s.1400).

Günümüze gelindiğinde ise, önemli bir Türk müellifi olan Mehmed Niyazi'de *Millet* kelimesinin izahındaki " "*millet*" kelimesi Arapça olmasına rağmen ,*milleti sosyolojik manâsıyla ifade etmek için Araplar "Millet" kelimesini değil, "Şa'b" kelimesini kullanmaktadırlar. "Şab'ul-Arabî" Arap milleti, veya "Şabu't-Türkî" Türk milleti gibi*" ifadeleriyle, Şemsettin Sami'nin görüşüne benzer bir yaklaşımla konuyu ele aldığı gibi, günümüzdeki kullanım yanlışlıklarına da dikkat çekmektedir⁴ (Niyazi, 2007, s.18 vd.). Ayrıca, olaya farklı bir boyuttan bakan ve önemli bir dil müellifi olan Nişanyan'da, *Millet* kavramı için "*bir din veya mensup cemaat*" manasına geldiğini ifade etmekle beraber, "*Arapça sözcüğün özgün anlamı muhtemelen "aynı dili konuşanlar" olduğu halde "aynı töreye bağlı" olanlar anlamı ağır basmış ve Türkçe'de 19.yy. sonuna dek bu anlamda kullanılmıştır. Fr nation karşılığı olan yeni anlamı Türkçeden modern Arap dillerine aktarılmıştır.*" açıklamalarıyla, söz konusu sözcüğün kavramsal gelişimi hakkında da bize önemli ip uçları vermektedir (Nişanyan, 2009, s.411 vd.).

Buna ilaveten, *Millet* ve *Milliyetçilik* kavramlarıyla birebir ilişkisi olan bir başka önemli kavram da "*Milliyet*" sözcüğüdür. 19.yy. Dünyası'nın en önemli siyasi ve sosyal kavramlarından biri olarak kabul edilen *Milliyet* mefhumunu, yine döneminin en önemli

³ Bu bölümün tercümesinde Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap Özsoy'dan yararlanılmıştır.(Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis ABD)

⁴ "Şa'b; millet, Ulus. Çoğulu: şûb milletler" için bkz. Mevlût Sarı, "*EL-MEVÂRİD Arapça-Türkçe Lügat*" İpek Yayın Dağıtım Paz. A. Ş. Çağaloğlu/İstanbul,1984, s. 824; Davışa, Arap Milliyetçiliğinin merkezlerinden biri olan Mısır'da Milliyetçilik kavramlarını "*el-kavmiye el-Arabîye (Arap Milliyetçiliği), el-Uraba (Arapçılık),el-Vahde el-Arabîye (Arap Birliği),el-İttihad el-Arabî (Arap birliği,ittihadi),el-iklimiye (bölgecilik) ve el-Vataniye (devlet vatanseverliği).*" gibi sınıflandırmalar ile izah etmektedir. Adid Davışa, "*Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa"- "Arab Nationalism In The Twentieth Century"*" Çeviren: Lütfi Yalçın Literatür Yayınları:129,2004, s.10 vd.; *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt:19'da yer alan "**İrkçılık**" maddesin de **İrk** ve **İrkçılık** kelimelerinin etimolojisi şu şekilde izah edilmektedir ; "**İrk** kelimesi "Arapça'da kök, bitkinin gövdesi, yaprağın sapı, damar, asıl, ırsî özellik, nesep, menşe, ata" gibi anlamlara gelir.(*Lisânü'l Arab, "ark"md.;Tâcü'l-arûs, "ark"md.*) İbn Manzûr'un naklettiği bir beyit eski Araplar'da ırk kelimesinin "soy üstünlüğü ve asalet" anlamında kullanılabildiğini göstermektedir. İslâmî dönemde buna yakın bir anlamda, fakat çoğunlukla reddedici bir yaklaşımla yine bir Câhiliye dönemi kavramı olan **asabiyet** kullanılmaktaydı. Ancak bu kelime, çağdaş bir kavram olan ırkçılığın anlam genişliğinden uzak olup genellikle kabilecilik çerçevesinde bir içerik taşıyordu. Zamanla bilhassa İranlılar'ın Müslüman olmaya başlamasıyla birlikte kısmen ırk ayrımını ve buna dayalı çekişmeleri de ifade eden **şuûbiyye** kelimesi kullanılmaya başlandı.....Modern Arapça'da ırk kelimesi genellikle yukarıdaki sözlük anlamıyla sınırlı kalırken **şa'b, nesil, ümme, cîl, cins, kavim** gibi kelimeler kısmen belli bir insan soyunu veya zümresini ifade etmekte, Türkçe'deki ırk karşılığında genellikle **unsur, ırkçılık** karşılığında ise **unsûriyye** kullanılmaktadır.Zaman zaman **unsur-unsûriyye** yerine **cins-cinsiyye, kavim-kavmiyye** kelimelerinin kullanıldığı da görülmekle birlikte özellikle kavmiyenin (kavmiyet) Türkçe'deki milliyetçilik karşılığında kullanımı daha yaygındır. İrk kelimesinin karşılığı olarak Batı dillerinde Latince asıllı **race, rasse,ırkçılık** teriminin karşılığında ise **racisme, racialisme, racism** veya **rassismus** gibi kelimeler kullanılmaktadır. Batı dillerinde bu terimler ırkın, insanın özelliklerinin ve kapasitesinin temel belirleyicisi olduğu ve ırkî özelliklerin, bir ırkın diğerine üstünlüğünü doğurduğu inancını ifade etmektedir.(*Webster's Ninth Collegiate Dictionary,s.969.*)" Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Cilt:19 İstanbul 1999. s.124-130

müelliflerinden biri olan Muallim Naci, “[a] Bir milleti diğer milletlerden tefrik iden ahval ve hususatin hey’et-i mecmuası: Osmanlı Milliyeti. Japonya Milliyeti. Milliyet-i Asar sanayiden anlaşılır. (Naci, 1322, s.653)” olarak izah etmektedir.

Bu kavramların yanı sıra, Cumhuriyetin Kuruluş yıllarından itibaren Millî Tarih bakış açısının bir nüvesi olarak ortaya çıkan önemli bir kavram da *Ulus* (Uluş) sözcüğü olmuştur. Clauson’a göre, *Ulus* sözcüğü aslen Moğolca olup, ilk dönemler coğrafi anlamda yani *Ülke* kavramının karşılığı olarak kullanılmaktaydı. Söz konusu sözcük zaman içerisinde siyasi anlam kazanarak şehir ve akabinde de Moğolların en büyük siyasi birimlerini oluşturan bölümlmeleri (Konfederasyon yapılarına örnek; “*Çağatay Uulusu gibi*”) ifade etmek için kullanılmaya başlandı⁵. Akabinde de, Orta Asya Türkleri tarafından telaffuz olarak *Uluş*’a dönüşen sözcük anlam genişlemesine uğrayarak Millet, kabile ve halk manalarında kullanıldı.

Bununla birlikte, Nişanyan’a göre ise, *Ulus* sözcüğünün kökeni Türkçe olmakla birlikte, *Uluş* kavramının günümüz Türkçesine geçişinde Moğolca orijinali olan “*Ulus*” kelimesinin esas alındığını kabul etmektedir. Bu arada hatırlatmak babından, bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün direktifiyle 1920’de Hakimiyet-i Milliye adıyla Ankara’da kurulan ve akabinde 1934 yılında *Ulus* adını alarak 1953 yılına kadar Türk Basın hayatının vazgeçilmez bir unsuru olarak yakın tarihimize şahitlik eden *Ulus* gazetesini anmadan da geçmemizin pek uygun olmayacağı kanısındayım⁶.

Bu açıklamalar çerçevesinde, Arapçadan güzel Türkçemize kazandırılmış olan Millet ve buna bağlı olarak gelişen Milliyetçilik mefhumunun, acaba 19.-20.yy. Avrupa’sına siyasi, sosyolojik ve felsefi açıdan hâkim olan “*nation*” ve “*nationalism*” kavramlarıyla aynı anlam ve muhteviyata sahip olduğunu söyleyebilir miyiz?

Latince “*nāsci*” kökünden türediği kabul edilen “*nation*” ve “*nationalism*” kavramlarının kısaca anlam ve etimolojisine baktığımız da, Latince “*nā/scor-scī-tus*” kelimesi “doğmak, yaşama başlamak, üremek...” anlamına geldiğini, “*nātiō*” kelimesi ise “doğum, kök, ırk, kabile, uzak toplumlar” kavramlarının karşılığı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Günümüz İngilizcesinde de yer alan “*nation*” kelimesi “millet, ulus, budun, kavim, aynı ırktan gelen topluluk, halk aynı dili konuşan büyük bir topluluk” kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır.

Günümüzün önemli bir siyaset bilimcisi olan Heywood’da, *Natio* sözcüğünü genel terminolojik kavramlara uygun “.....doğum ya da doğum yeri açısından birleşen insanlar grubuna tekabül eder. Özgün kullanımıyla millet (*nation*);hiçbir siyasî atf taşımamakla birlikte, bir insan türüne ya da ırksal bir gruba işaret eder.” olarak açıklamaktadır⁷. (Kabaağaç,

⁵ *Ulus* “*Uluş*” ve budun “*bodun*” sözcüklerinin detayları için bkzn. SIR GERARD CLAUSON, “*An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*”, Oxford at the Clarendon Press 1972 s.152-306; Nişanyan 2009, a.g.e.,s.644.

⁶ *Ulus* Gazetesi 1953 yılından sonra Yeni *Ulus*, *Halkçı* ve *Barış* gibi isim değişikliklerine uğradıktan sonra 2008 yılından itibaren tekrar *Ulus* adını alarak yayın hayatına devam etmektedir. *Ulus* Gazetesi hakkında geniş bilgi için bkzn. <http://ulusgazetesi.com/ulus-gazetesi-irade-i-milliyenin-devami-olan-ulusal-gazetedir/> 10.06.2014;

Gazi M. Kemal Atatürk tarafından Hakimiyet-i Milliye’ye *Ulus* adının verilmesi hususunda bkzn. *Atatürk’ün Bütün Eserleri*” Cilt:27 (2 Ekim 1934- 1 Kasım 1935), Kaynak Yayınları (Prof. Dr. Çağatay Keskinok, Mustafa Onar, Kiraz Perinçek Karavit), Ekim 1998, s.86

⁷ Milliyetçilik kavramını basında ilk kullanan kişi **Augustin Barruel** olmakla birlikte, Giuseppe Mazzini, Johann G. Von Herder ve Johann G. Fichte gibi entelektüeller söz konusu akımın felsefi ve fiili gelişimin de önemli roller oynamışlardır. Bu hususta geniş bilgi için bkzn. Andrew Heywood, “*Siyasî İdeolojiler*”, “*Political Ideologies, An Introduction*” Third editon,2003,Adres Yayınları,Şubat 2007 s.191-230.; “*Longman-Metro Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe-Türkçe Sözlük*. Longman Group UK Limited ve Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş. İstanbul/Turkey 1993, s.982 vd.; Senem Sönmez Selçuk, “*Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması*” Journal of Yaşar University

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Alova,1995, s.381; Lewis, 1891, s.527, Niyazi, 2007, s.19). Heywood, aynı zamanda Milliyetçilik akımının çıkış felsefesini de irdelerken “*Milliyetçilik fikri Fransız İhtilali sırasında doğdu. Daha önceleri ülkeler; “hâkimiyet alanları (realms)” , “prenslikler”, ya da “krallıklar” olarak bilinmekteydi. Ülkenin sakinleri siyasî kimlikleri milli kimlikler ya da vatanseverlik duyguları yerine yöneticiye ya da yönetici hanedanlığa bağlılıkla şekillenen “teb’alar” dı. Bununla birlikte,1789’da Fransa’da XVI. Louis’e karşı kalkışan devrimciler halk adına aynı şeyi yaptılar ve halktan “Fransız milleti”ni anladılar. Jean Jacques Rousseau’nun yazılarından ve yeni bir doktrin olan halkın kendi kendini yönetimi fikrinden etkilendiler. Milliyetçilik, bundan dolayı, “tahtın tebası”nın “Fransa’nın vatandaşları” olması gerektiği fikrini yansıtan devrimci ve demokratik bir inançtı. Millet kendinin efendisi olmalıydı” söz konusu doktrinin sosyo-kültürel backgroundunu da en iyi şekilde özetlemektedir. Yine Heywood’un, Milliyetçilik doktrinin yayılım aşamasında meydana gelen müspet ve menfi olguların neler olabileceği hususunda ki görüşünü de , “Bununla birlikte,19.yüzyılın sonunda milliyetçilik, bayrak, milli marş, vatansever şiirler ve edebiyat, halk törenleri ve milli tatiller gibi sembollerin yaygınlaşması sonucu, gerçekten bir halk hareketi hâline geldi. Milliyetçilik, ilköğretimin yaygınlaşması, okuma- yazma oranının artması, popüler gazetelerin yayımlanması gibi unsurlar sayesinde kitlesel siyasetin etkin dili hâline geldi. Bu süreçte milliyetçiliğin temel yapısı da kökten değişti. Daha önceleri milliyetçilik liberal ve ilerlemeci hareketle bütünleşirken, zamanla muhafazakâr ve gerici politikacıları da gittikçe artan oranda içine almaya başladı.” ifadeleriyle açıklamaktadır.*

Bütün bu mülâhazalar çerçevesinde Millet sözcüğünün, Nation veya Ulus kavramından çok daha kapsamlı bir içeriğe sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat şunu da göz ardı etmemiz gerekiyor; Avrupalılar tarafından bilhassa 15.-16.yy.’dan itibaren Osmanlı İmparatorluğu, büyük bir Türk İmparatorluğu olarak addedilmekte ve aynı zamanda da Türk unsuru dâhil birçok İslam topluluklarını da bünyesinde barındırdığı için Türk adı İslam kavramıyla özdeşleştirilmekteydi⁸ (Lewis, 2011, s.20; İnalçık, 2008, s.257; Umunç, 2013, s.297-314).

Bundan dolayı, 19.yy.’a kadar Avrupa nazarında Türk adı hem bir kavmi temsil ettiği gibi hem de kavramsal anlamda İslam sözcüğünün karşılığı olarak kabul edilmekteydi (Akdemir, 2007, s.131-148). Fakat 19. yy.’ dan itibaren başta Mısır ve Kuzey Afrika olmak üzere tüm Arap toprakların da yayılmaya başlayan Arap Milliyetçiliğinin tesiriyle, söz konusu kavram genellikle ırk manasında anılmaya başlandı⁹. Günümüzde ise, her ne kadar Türk adı genellikle ırk manasında kullanılıyor olsa da Dünya konjonktüründe halen İslam kavramının başat bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Bu konu hakkında Lewis’in çarpıcı tespitlerini “*Hristiyan Araplardan bahsedilebilir, ama Hristiyan Türk anlamsızdır ve tam anlamıyla bir çelişki teşkil edecektir. Bugün, yani laik Cumhuriyet’in yetmiş altıncı yılında bile, Türkiye’de yaşayan bir gayri müslime Türk vatandaşı denilebilir, ama asla Türk denilemez.*”¹⁰ zikretmemiz sanırım savımızı yeteri kadar destekleyici nitelikte olacaktır.

2011,23 (6) s.3862 vdd.; Ufuk Şimşek, “*Milliyetçilikler ve Millet Oluşumu Üzerine Bir İnceleme*” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009 13(2) s. 89 vdd.

⁸ Bernard Lewis “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*” eserinde, Türk kelimesinin Avrupa nazarındaki algısını şu şekilde izah etmektedir. “.....Şurası gerçekten ilginçtir ki, Türkiye’de Türk kelimesi neredeyse hiç kullanılmazken, Avrupa’da bu kelime Müslümanlıkla eşanlamı hale gelmişti ve Müslümanlığı seçmiş bir batılı için –ister Fas’ta İster İsfahan’da olsun – “**Türk oldu**” ifadesi kullanması adettendi.”

⁹ Arap Milliyetçiliği üzerine önemli bir çalışma olarak bknz. Davışa 2004, a.g.e., s.13-97.

¹⁰ Lewis 2011, a.g.e., s.23. Ayrıca, Bernard Lewis’in “**Türkiye**” adı üzerindeki açıklamaları ise ilgi çekicidir. Lewis’e göre Türkiye isminin tarihsel gelişimi şu şekilde izah edilmektedir: “ On dokuzuncu yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı yazılı eserlerinde ve sonrakilerin çoğunda “Türkiye” kelimesi kullanılmamıştır. Bu kelime, Batıların Türklerin ülkesini tarif etmek için kullandığı batılı bir tabirdi. Türkler ise kendi ülkelerini tanımlarken “Memalik-i İslam”, “Memalik-i Şahane”, “Memalik-i Mahruse” ya da daha dar bir tanım gerektiğinde , “Diyar-ı Rum” ifadelerini kullanıyorlardı. Daha modern zamanlara kadar Osmanlı İmparatorluğu için Diyar-ı Rum ismi Türkçe ’de yaygın

Türk Milliyetçiliği Ekseninde Anadolu Entelijansiyasının Evrimleşme Süreci

İnsanoğlunun kadim tarihinden, Post-moderniteye kadar geçen evrimleşme sürecinde Greklerin deyimiyle “*Güneşin doğduğu yer*” Anatolia veya Latinlerin Hititçe As-ijiwa (Aşšuwa) sözcüğünden türetmiş oldukları (Bazı önemli filolog ve tarihçiler ileri sürmektedir.) Asia Minor yani Küçük Asya toprakları, başta Hitit olmak üzere Urartu, Helen, Roma, Selçuklu ve Osmanlı gibi bir çok güçlü medeniyetin hayat bulduğu mümtaz yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Fakat, ne gariptir ki antikite araştırmaları hususunda son yüzyılımıza kadar ne Mezopotamya ne de Mısır medeniyetleri kadar insanlığın dikkatini cezp edememiştir. Muhtemelen bu sebepten dolayıdır ki, Osmanlı Türkiye’sinde de antikite araştırmaları Avrupa’dan yaklaşık olarak üç yüz yıl sonra ve genellikle de dönemin bazı önemli entelektüel diplomat, tarihçi ve dil uzmanlarının öz verili çalışmalarıyla başlatılabilmektedir¹¹ (Özdoğan, 2002, s.24-33; Özdoğan, 2011, s.73-87; Yücel, 1999, s.19-29).

Türkiye’de henüz gelişim safhasında olan prehistoric ve antikite çalışmaları, çıkış itibarıyla başta İngiltere olmak üzere Fransa, Almanya ve Avusturya gibi pek çok gelişmiş Avrupa ülkelerinden metot, teknik ve mantalite yönünden de bazı farklılıklar arz etmektedir¹². XV.yy. Avrupa’sın da ilk olarak Rönesans ve Reform hareketleri ile başlayan antik dönemlere merak veya bazı entelektüellerin deyimiyle “*Evreni keşfetme veya anlama duygusu*” Osmanlı Türkiye’sine ancak XVIII.yy.’ın başlarından itibaren Osmanlı bürokrasinin gözetiminde ve sınırlı bir anlayışla girebilmiştir¹³.

olarak kaldı ve bu isim ancak zamanla yerini “Memalik-i Osmaniye” ye bıraktı. Bütün bu tabirler sadece Türk milletinin yaşadığı bölgeyi, bizzat orada saklı olan mevcudiyeti değil, imparatorluğun tamamı şeklinde anlaşıyordu. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, Avrupa etkisi altındaki Genç Osmanlılar ülkelerini “Türkiye” diye adlandırmayı arzuladıklarında, bu isim için Türkçe bir karşılık bulmakta zorlandılar. Önce Türk ülkesi anlamındaki Farsça bir terim olan Türkistan’ı kullandılar. Daha sonra muhtemelen bu tabir Orta Asya’ya ait olduğu için, yerine Türkiye’yi benimsediler. Avrupalı bir isim olan Türkiye, 1923’te ülkenin resmi tanımı oldu.” Lewis 2011, a.g.e.,s.450 vd; Ayrıca, Jön Türkler “*Türkiye*” ismini sıklıkla telaffuz ediyorlardı. Lewis 2011, a.g.e.,s.478 vd; Halil İnalçık 2008, a.g.e.,s.255

¹¹ 1683 yılında Londra Oxford Üniversitesi’nin, Tarihçi Elias Ashmole’nin topladıkları Roma, Yunan ve Doğu Uygarlıklarına ait eserleri Üniversite bünyesine katmasıyla Dünya’da ilk müze faaliyetlerinin başladığı kabul edilmektedir.

¹²“Prehistory” kelimesinin Türkçe karşılığı “*tarih öncesi*”, olarak ifade edebiliriz. Bununla birlikte 1867 yılında Paris kongresinde söz konusu sözcük resmi bir hüviyete kavuşmuştur. Ayrıca Dünya’daki **antikite** kavramının gelişimi hakkında bkzn. Bruce G.Trigger, “*A History of Archaeological Thought*”, Cambridge University Press 1989,2006 Second edition 2006, s.55 vdd,80 vdd; James I.Porter, “*What Is “Classical” about Classical Antiquity?Eight Propositions.*” ARION I3.I SPRING/SUMMER 2005,s.27-61; Mehmet Özdoğan 2011,a.g.e., s.70; Sir Mortimer Wheeler, “*Archaeology from Earth*” Penguin Books Ltd, Harmondsworth,Middlesex U.S.A.:Penguin Books Inc.,3300 Clipper Mill Road ,Baltimore 11,Md Australia:Penguin Books Pty Ltd,762 Whitehorse Road, Mitcham, Victoria., 1961 s.20-55; Johann Joachimm Winckelmann, “*Antikçağ Sanat Tarihi*”-“*Geschichte der Kunts des Alterthums,1764*” Almancadan Çeviren: Oğuz Özügül, Editör Derya Önder, Say Yayınları Tarih Dizisi,1.Baskı.2012 s.7-18 (Winckelmann, Arkeoloji ve Sanat tarihinin kurucusu olarak kabul edilmektedir.); “Asia Minor” – “*Küçük Asya*” olarak ifade edilen coğrafya Anadolu toprakları için kullanılmaktadır. Bu hususta genel bilgi için bkzn. Tuncer Baykara; “*Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu’nun İdari Taksimatı.*” (Gözden Geçirilmiş 2.Basım) Ankara,2000. s.17 vd.,22 vdd; “Antikite” *antiquit/äs-ätis*; eskiçağ, eskiler. Bu sözcüğün detaylı etimolojisi için bkzn. Bülent İplikçioglu, “*Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*” 2.Baskı Bilim Teknik Yayınevi, 1994, s.15; Dr. Sina Kabaağaç/ Erdal Alovera 1995,a.g.e.,s.36; Charlton T. Lewis 1891,a.g.e.,s.63; Darülfünun’da “Antikite” dersleri 1890’lı yıllarda kısa bir süre için işlenmiştir. Bu konu için bkzn. Mehmet Özdoğan 2011, a.g.e.,s.195;Sarah P. Morris, “*Potnia Aswiya: Anatolian Contributions to Greek Religion,*” in Potnia: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age . Aegaeum,2,(2001),s.423-434; Halil İnalçık “*Turkey and Europe in History*”, Turkey and Europe: A Historical Perspective. Published by Eren Press, Istanbul, Turkey, ISBN 975-6312-24-9 April 2006, s.107 vd. [http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegaeum22\(pdf\)/49%20MORRIS%20S.pdf](http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegaeum22(pdf)/49%20MORRIS%20S.pdf).15.07.2014 <http://www.inalcik.com/images/pdfs/21950357iNALCIKTURKEYandEUROPE.pdf>.17.09.2014 <http://www.sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/HalilInalcik1.pdf>.17.09.2014

¹³ Rönesans /Fransızca **Renaissance** olan kelime, Latince “*nascentia*”- “doğan, doğuş” –**Re+naissance** “yeniden doğuş” olarak çevrilmiştir. Avrupa’daki 15.-16.yy. arası yenileşme hareketi olarak felsefi alanda kabul edilmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Bu görüşü de ana hatlarıyla özetlemek gerekirse; a. Batının bilimsel sahada ki üstünlüğünün kayıtsız şartsız olarak kabullenilmesi b. Buna mukabil bin yılı aşkın süreden beri devam etmekte olan ekonomik, politik, sosyolojik, psikolojik ve teolojik rekabetin doğurmuş olduğu Avrupa kültürüne karşı temkinli/ tedirgin bir bakış açısının Doğu halkları ve entelektüalizmi tarafından terk edilememesi gerçeğidir.

Gerçekten de, XVIII.yy'a kadar batı modernleşmesinin en önemli unsuru olarak görülen Rönesans¹⁴ (Brotton, 2012, s.31-54; s.157-172) Humanizması veya Neohellenizm çağdaş İslam veya Ön Asya müellifleri tarafından pek dikkate alınmamıştır. Hatta, Avrupa Kültürünün temel tözünü oluşturan antik Roma ve Klasik Yunan çalışmaları da ilk etapta çoğunluğu İslam müellifleri olmak üzere Asya ve Ortadoğu *intelligentsiasında* bilinçli olarak ama maalesef mantıksızca göz ardı edilmiştir.

Osmanlı Türkiye'sinde, Lale Devri ile başlayan reformist hareketlerin belki de en önemli sonucu, XIX. yy.'dan itibaren Osmanlı ve Türk entelektüel camiasını oluşturan müelliflerin büyük bir çoğunluğunun hümanizm ekseninde birleşmiş olduğu gerçeğidir. Bu doğrultuda Osmanlı ve İslam Coğrafyasının modernleşmesi için büyük bir çaba harcayan tarihçi, edebiyatçı, siyasetçi, bürokrat gibi vb. önemli müelliflerimizin bazıları şunlardır; Avrupa'daki seyahatleriyle Batı'nın pek çok sosyo-kültürel unsurlarını Osmanlıya tanıtan Yirmisekiz Çelebizade Sait Efendi, "*Kitab-ı Cihannüma*" gibi devasa bir esere katkılarıyla bilim camiasında mümtaz bir yere sahip olan Osmanlı'nın ilk matbuatı İbrahim Müteferrika¹⁵, "*Phisica*" eserin tercümesiyle önemli bir başarı kazanan Yanyalı Esat Efendi (Fizika- Sema-üt-tabiî'yi, Kütübüs-semaniye veya diğer bir adıyla "el-Ta'lim el-sâlis"¹⁶) eserini sayısı tam olarak

Sevan Nişanyan 2009, *a.g.e.*, s.525; Jacqueline RUSS yönetiminde (Anne Baudart-ClaudeCals-François Chenet-Anne Cheng-France Farago-Deniz Kambouchner-Alain de Libera-François Ribes-Jacqueline Russ), "*Modern Dünyanın Yaratılması*" "*Histoire de la philosophie -2.L'invention dumonde modern*" Cilt:2, Çeviren: İsmail Yerguz,1.Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2012, s.136 vd. Söz konusu eserin , Anne Baudart tarafından yazılan 3.Kısım 5.Bölümünde Rönesans'ın özellikleri hakkındaki görüşleri, kaynakları ve önemi şu şekilde ifade edilmiştir: "Hemen hemen hiç eksilmeyen ve bütün Rönesansa egemen olan "karanlıklar" (Ortaçağ) ve "aydınlık" (Antikite) karşıtlığı, son derece özel bir yaratıcı süreç aracılığıyla yeniden oluşan dönemin "yeniden doğan" insanı tezini güçlendirir. Dolayısıyla "rönesans" sözcüğü, dine yabancı ve laik olmak üzere ikili bir yananlam barındırır ve Eski ve Yeni Ahit kaynaklarından, Kilise Babalarından ve de pagan kültürden beslenir. Bu kavramın özgünlüklerinden biri, hiç kuşkusuz, önemli kabul edilen dinî ve laik yapıtlara göre karışık ya da ayrı alanlar arasındaki hiç kesilmeyen gidiş gelişler. "**İnsan büyük bir mucizedir.**" Rönesans'ta insan, yeni bir temel ve "dünyanın merkezi" olarak ortaya çıkar." " ; Norman Davies'e göre ise, Rönesans sözcüğü "*Renatio* ya da 'yeniden doğuş' terimi, '**ruhani yeniden doğuş**' veya '**ölümden sonra yeniden canlanma**' anlamında kullanılan Yunancanın ilahiyat terimi *palingenesis* 'in Latince karşılığıydı." olarak açıklanmaktadır. Norman Davies, "*Avrupa Tarihi. Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*"-"*Europe-A History*",1996, Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi Yayınları ,Mart 2006,s.511; Ahmet Cevizci, "*Felsefe Tarihi*" ,Say Yayınları, İstanbul,2011, s.375 vdd.;Suavi Aydın, "*Arkeoloji ve Milliyetçilik/Toprak Altından Kimlik Devşirmek*" Arkeoatlas Yaşayan Geçmişin Dergisi. İstanbul,NO:2010/01 Sayı:7-2010., s,126-140; Ufuk Esin, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. Yılında Atatürk Düşüncesinde Ulusal Kimliğin Oluşturulma Sürecinde Arkeoloji'nin Yeri: Dünü, Bugünü*", TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi. Türkiye Cumhuriyeti'nin 75.Yılında Bilim "Bilanço 1923-1998" Ulusal Toplantısı I.Kitap II.Cilt, 1999, s.278 vdd

¹⁴Norman Davies, Avrupa Tarihi adlı eserin de Rönesans'ın yayılımını şu şekilde ifade etmektedir: "Rönesansa ilk kez ev sahipliği yapan Floransa gayet adil bir şekilde kendini "modern Avrupa'nın anası" olarak ilan edebilir [FLAGELLATIO]..." ve devamın da " Rönesans hiçbir zaman İtalya veya İtalyan modalarıyla sınırlı değildi ve etkileri düzenli olarak Latin Hristiyanlığında yayılıyordu..."Norman Davies 2006,*a.g.e.*,s..513-516

¹⁵Ayrıca İbrahim müteferrika, Hollandalı Coğrafyacı Andreas Cellarius'un Coğrafya eserini " Mecmûatü Hey'et el-Kâdîmeve'l-Cedîde"adı ile tercüme etmiştir. Ekmeleddin İhsanoğlu, "*Osmanlılar ve Bilim, Kaynaklar Işığında Bir Keşif*". Etkileşim Yayınları, Nesil Matbaacılık, 2010 İstanbul.s.150; A.Adnan Adıvar, "*Osmanlı Türklerinde İlim*", Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık Ltd. Şti. 1982, İstanbul, s.170-173; http://www.tsk.tr/ing/2_general_issues/2_1_military_museum/library/library_collection.htm. 05/08/2013

¹⁶Taceddin Kayaoğlu, "*Türkiye'de Tercüme Müesseseleri*". Kitabevi Yayınları 1998,33,45 ("el-Ta'lim el-sâlis" isminin açıklaması için bkz.dp.44)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

tespit edilemeyen bir heyet eşliğinde tekrardan tercüme etmiştir.), “*Cihannüma*” eseriyle ismi özdeşleşen Katip Çelebi¹⁷, “*les Turcs Anciens et Moderns*” adlı eseriyle Türk ırkının Dünya medeniyeti üzerindeki müspet etkilerini açıklamaya çalışan Mustafa Celaleddin Paşa (Borzecsky), Fransız İhtilali’nin en önemli mütefekkirlerinden biri olan J.J. Rousseau’nun “*Le Contrat Social*” i Türkçeye “*Şerâit-i İctimâiye*” olarak tercüme eden Namık Kemal (Ülger, 2008, s.300 vd.), “*Avrupa Tarihi*”ni Louis-Philippe Comte de Ségur’a’dan tercüme eden Todoraki Efendi (Paşa), “*Tarih-i Kadîm*”in yazarı Ali Reşad, Osmanlı Türkiye’sinin en önemli nüvizmatığı olan İsmail Galib Edhem, “*Tenkîhütevârih-i mülûk*” eseri kaleme alan Grekçe ve İbranice bilgisinin yanı sıra eserinde Avrupalı tarihçilerden yararlanan Hezarfen Hüseyin Efendi, “*Târîh-i Devlet-i Osmâniye*” gibi büyük bir eseri kaleme alan Abdurrahman Şeref, dönemin Fransızcasını çok iyi derecede bilen, Tıp ve tarih alanlarında uzman olan Şanîzâde Atâullah Efendi, Osmanlı’nın son döneminde Türkçülük akımının en önemli liderlerinden biri olan ve “*Üç Tarz-ı Siyaset*” eseriyle hafızalara kazınan Akçuraoglu Yusuf Bey, Türklerin sadece Osmanlı’dan ibaret olmadığını ifade eden ilk devlet adamı Ahmet Vefik Paşa, *Tarih-i Alem* eseriyle İslam Öncesi Türkleri konu alarak Millî şuuru ön plana çıkaran Süleyman Hüsnü Paşa, ilk Türkologlardan Necib Asım Yazıksız, *Üç Medeniyet’in* yazarı Ahmet Ağaoğlu, Füyuzat dergisinin kurucusu ve önemli bir Türk Entelektüeli olan Hüseyinzade Ali, “*Türkçülüğün Esasları*” (Heyd, 2002, s.169-180) eseriyle Türk milliyetçiliğini sistematik bir şekilde izah etmeye çalışan ve “*Bedenimin babası Ali Rıza, hislerimin Namık Kemal, fikirlerimin Ziya Gökalp’tir.*” sözleriyle Cumhuriyet Türkiye’sinin kurucusu büyük önder Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün övgülerine mazhar olan Ziya Gökalp¹⁸, Abdülatif Subhi Paşa, Bursalı Mehmed Tahir, Mavrokordato Kardeşler, Dimitri Cantimir, Agah Efendi, Süleyman Paşa, Ziya Paşa, Emin Efendi, Tiryaki Bogos Efendi, Ethem Pertev Paşa, Ahmet Cevdet Efendi (Paşa), Sahak Ebru, Melek Ahmed Ağrıbozî, Aleko, Ahmet Hilmi Efendi, Selim Sırrı (Tarcan), Mehmed Ziya, Necmeddin Sadık (Sadak), Salih Zeki, İbrahim Alaaddin (Gövsa), İhsan Onnik,

¹⁷ Ayrıca Katip Çelebi, Johann Carion’un “Chronik” (Chronicon) adlı eserini Tarih-i Frengi” adı ile Türkçeye çevirmiştir. A.Adnan Adıvar 1982, a.g.e.s.150 vd.; Bekir Karlığa, “*Türkçenin Batı’ya açılan Penceresi: Kâtip Çelebi*” http://www.tded.org.tr/images/logo/x/katip_celebi.pdf 05.08.2013; Ramazan Şeşen, “*Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*”, Takdim Eden: Ekmeleddin İhsanoğlu. İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) İstanbul. 1998 s.307 vdd.314 vdd. 321 vdd.332-338.

¹⁸ Ziya Gökalp “*Türkçülüğün Esasları*” adlı eserinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde iki önemli entelektüel Türkçülük akımının doğması ve gelişimi bakımından büyük bir öneme haiz olduğunu ifade etmektedir. Bunlardan ilki “Şecere-i Türki” adlı eseri Şark Türkçesinden İstanbul Türkçesine çeviren Ahmed Vefik Paşa’dır. Aynı zamanda Darülfünûn’da “Hikmet-i Tarih” yani Tarih Felsefesi dersleri Profesörü olan Vefik Paşa “Lehçe-i Osmâni” adlı eseri de kaleme alarak, Türkiye Türkçesinin genel Türkçe’nin bir parçası (lehçesi) olduğunu mukayeseli bir şekilde izah etmiştir. Bunun yanı sıra, önemli bir Oryantalist olan Moliér’in komedi oyunlarını Türk örf ve adetlerine göre adapte ederek düzenlemesi ve hatta şahıs isimlerini dâhi Türkleştirerek bu oyunları da sahnelemesi, Türkçülük akımının gelişimi açısından büyük bir önem arz etmektedir. İkinci önemli entelektüel şahsiyet ise, Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa’dır. Süleyman Paşa’nın Çin kaynaklarına dayanarak ve ayrıca Deguignes’den de etkilenecek Türk Tarihi yazmaya çalıştığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Türkçülüğü askeri okullara sokmaya çalışan Süleyman Paşa’nın, “Târîhi Âlem”, gramer kitabı olan “Sarf-ı Türki” ve Türk isimlerini içeren “Esmâ-yı Türkiyye” gibi eserleri de kaleme aldığı görülmektedir. Ayrıca, Ziya Gökalp’in Süleyman Paşa hakkındaki şu ifadesi tarihi bağlamda çok önemli olsa gerek; “Avrupa tarihindeki Hunlar’ın, Çin tarihindeki Hiyong-nu’lar olduğunu ve bunların Türklerin ilk dedeleri bulunduğunu ve Oğuz Han’ın Hiyong-nu devletinin kurucusu Mete olması lâzım geldiğini bize ilk def’a öğreten Süleyman Paşa’dır.”. Bu isimlerin yanı sıra Léon Cahun’un “Asya Tarihine Giriş” adlı eserin Türklerle ait bölümünü eklemeler yaparak Türkçeye çeviren Necin Âsım beyi, İkdâm Gazetesi sahibi olan Ahmet Cevdet beyi, Türk düşünürlerden Emrullah efendi ve Veled Çelebi’yi Türkçülük akımının önde gelenleri olarak kabul etmektedir. Ayrıca Rusya’da iki önemli Türkçü şahsiyet olarak Mirza Fethali Ahundzâde ve Kırım’da Tercüman gazetesini yayınlayan Gaspıralı İsmail beyi zikretmektedir. Pan-Turanizmin ilk ortaya çıkışını ise, Tıbbiye’de Türkçülüğün prensiplerini anlatan ve “Turan” şiirini yazan Hüseyin-zâde Ali Bey’de görmektedir. Ziya Gökalp, “*Türkçülüğün Esasları*”, Milli Klasikler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1999, s.7-11.; Aytekin Ersal, “*Türkiye’de Ulus-Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul-Mart 2012, s.305.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

(Karaosmankuru) Osman Cevdet, (Duran) Faik Sabri, (Saru) İhsan Şerif, Ahmet Naim, Siraceddin (Hasırcıoğlu), Bohor İsrail, Fazlı Faik, (Sayan) Şükrü, Hasan Fehmi Çayköy, Süleyman Sırrı (Bece), Samih Rifat Bey, Hüseyin Cahit (Yalçın), Mithat Bey, Hüseyin Nazım Bey, Ahmed Refik, Köprülüzâde Mehmed Fuad, Behcet Bey, Muzaffer Bey, Ali Suad, Orhan Mithat, (Günaltay) Mehmed Şemseddin, Hüseyin Nazım, Mustafa Şekip (Tunç), Mehmed Vehbi (Sarıdal), Mustafa Rahmi (Balaban), Kâzım Nami (Duru), antropoloji üzerine “İnsan” ve “Yine İnsan” gibi birçok önemli eserleri de kaleme almış olan Şemsettin Sami, Osmanlı Tarihi ve Devlet Teşkilatı üzerine Dünya çapında bir uzman olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı gibi¹⁹.

Ayrıca, bilhassa 1930’lar da yurt dışından gelen yabancı bilim insanlarının Türk bilimi ve hümanizmasının gelişiminde önemli katkılar sağladığı da yadsınamaz bir gerçektir.

¹⁹Lale Devrinden- İsmet İnönü Dönemine kadar olan Telif ve Tercüme kurullarında da yer alan bazı bilim adamlarımızın isimleri zikredilmeye çalışılmıştır. Bu konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Taceddin Kayaoğlu 1998, a.g.e.s.25 vdd.,33,58,81 vd.,130,163-173, 178, 200 vd.,217, 220 -224, 250-254,262; İlber Ortaylı “Tarih Yazıcılık Üzerine” Cedit Neşriyat-Ankara 2009,s.60-63.72vdd.,77,91vd.,93,98; Stanford J.Shaw, “Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye” C.1 (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü)- “History of The Ottoman Empire and Modern Turkey”,Çeviren: Mehmet Harmancı. E Yayınları, 2008, s.288 vdd,382; Hilmi Ziya Ülken, “Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2011, s.144, 236 vdd.; N. Serpil Altuntek, “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt 10/Sayı 1/Temmuz 1993 s.191-197;Galip Akın, “Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Antropolojik Çalışmalar” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 42,1-2 (2002) 9-21 .Bu dönem de, Etnografya profesörlüğü de yapmış olan *Sâti el Husrî*’nin ırk ve Darwin teorisi hakkındaki görüşleri de ilgi çekicidir. Ayrıca bu hususta detaylı bilgi için bkz. Ülker Öktem, “Charles Darwin’in Evrim Kuramı’nın Tanzimattaki Etkileri”, Araştırma, XIV,A.Ü.Mtb. Ankara,1992, s.243 vd.; Yusuf Akçura, “ Üç Tarz-ı Siyaset” Hazırlayan: Okan Bensoy. Kilit Yayınları Ankara. 2011,s.7-43 .Ayrıca, Yusuf Akçura **Türk Yurdu** Dergisinin de kurucuları arasında yer almıştır. İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın “Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, Osmanlı Tarihi Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri hakkında Bir Mukaddime İle Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar , I, Osmanlı Tarihi İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar , II,Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Katologu FERMÂNLAR, HÜKÜMLER, BERATLAR , I – II.” gibi Osmanlı tarihi ile ilgili çok değerli kitap ve makaleleri bulunmaktadır. Kitapları ve makaleleri hakkında genel bir fikir edinebilmek için Türk Tarih Kurumu Yayınlarına ve süreli yayınlardan *Belleten* dergilerine bkz. <http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Yazar&YazarNo=19/> 22.08.2013; Hikmet Tanyu, “Ziya Gökalp’in Kronolojisi” Kültür Bakanlığı Yayınları:371.Ziya Gökalp Dizisi:11. Ankara 1981. s.154 vd.; Cevat Alkan, “Eğitimci Ziya Gökalp”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi Cilt: 20 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1987.s.235 vdd.; Türkkaya Ataöv, “The Principles of Kemalism” The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı) Cilt: 20 Sayı: 0 Yayın Tarihi: 1980. s.22 vdd.; http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=44&sayi_id=1567&makale_id=17013. 10.09.2013; Ekrem Üçyiğit, “İlk ve Orta Öğretimde Tarih Okullarımızda Tarih Öğretimi” Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1977,s.270.; Ahmet Aciduman, “ Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mi’yârü’l-’Etibbâ adlı eserinde çocuk hastalıkları”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2009 ; 52: s.42-52; Aydın Efe, “Süleyman Hüsnü Paşa’nın Tarih Anlayışı”, Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:9,2004,s.207-215; Tuncay Böler, “Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Bahar) Sayı:25,2009 s.195-208; Şaban Öz, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Medeniyet Tasavvurları-Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Özelinde-” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring. 2009, s.1794-1803; Bernard Lewis 2011, a.g.e. s.471 vdd; Ofeliya Bayramlı, “Füyuzat” (1906-1907) İkinci neşr. AzÖrbeçyan Respublikası Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Redaktorlar :Bökr NƏbiyev Filologiya elmləri doktoru: Teymur KƏrimli ISBN 9952-27-036-4 Çarşioğlu S.V.Yayın Tarihi: 2007; Fatih Yıldız & Fikret Çelik , “Türk Batıcılığının Milliyetçi –Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği “ “bilig”, Yaz 2012/sayı 62 s.274 vdd; Dr. Mustafa Ülger 2008,a.g.e.,s.297-306; Recep Yıldırım, “Atatürk’ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt:II Sayı:6-7 Yayın Tarihi:1996/1997, s.36 vdd; Halil İnalcık, “Rönesans Avrupası Türkiye’nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci”, “ Türk “Hümanizmi”nin Kurucuları”, Seçme Eserleri-V, İş Bankası Kültür Yayınları,6.Basım 2014,325-331;Cem Doğan, “An Example to The Quest of Identity of The Second Constitutional Period: The Charter,Structure and Aims of Committee of The Unity of Ottoman Ethnic Elements.” – “II. Meşrutiyet’in Kimlik Arayışlarına Bir Örnek: İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti, Nizamnamesi, Yapısı ve Amaçları.” Turkish Studies-International Periodical For The Languages,Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013,Ankara-Turkey.s.181.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Bunlardan örnek vermek gerekirse; Dr. Lehman-Haupt (Eskiçağ Tarihçisi), Dr. Unger (Arkeoloji ve Eski Paralar), Dr. Giese (Ural-Alтай Dilleri), Prof. Albert Malche ve Wilhelm Peters (Pedagoji), Hans Reichenbach (Fizik ve Felsefe), Ernst von Aster (Felsefe Tarihçisi), Leo Spitzer ve Erich Auerbach (Filolog-Romanist), Herbert ve Lieselotte Dieckmann (Filolog), Andreas Tietze (Türkolog), Walter Kranz (Germanistik), Emin (Clemens) Bosch (Tarihçi), Fritz Kraus (Asurolog ve Nüizmistik), Karl Süssheim (Türkolog), Prof. Hellmut Ritter (Oryantalist), Henning Brinkmann (Germanist), Kurt Bittel (Arkeolog), Helmuth Th. Bossert (Hititolog), Walter Gottschalk (Kütüphanecilik), Prof. Dr. A. Gabriel (Sanat Tarihçisi/Eski Türk Sanatı) (Widmann, 2000, s.185 vd.), Ernst Hirsch (Hukuk), Gustav Oelsner (Mimar ve Şehircilik Uzmanı), Bruna Taut (Mimar), Rudolf Edwing Belling (Heykeltıraş), Leopold Levy (Ressam), Adolf Treberer von Trebesburg (Widmann, 2000, s.209 vd.), Philipp Ginther (İç Mimari Süsleme/Tezyinat) ve Marie Louis Sue, Ankara'da Wilhelm Salomon Calvi (Jeolog), Carl Ebert (Tiyatro, Opera), Paul Hindemit, Eduard Zuckmayer, Ernst Praetorius ve Ludwig Czackes (Müziyen), Ernst Reuter (Siyasal Bilimler de Sosyo-Ekonomik ve Şehircilik) (Widmann, 2000, s.263 vd.), Dr. Ernst Silberknopf (Hukukçu, Latince ve Almanca Uzmanı), Georg Rohde (Eski Diller Filoloğu), Benno Landsberger (Asurolog), H.G. Güterbock (Hititolog), Walter Rubin (Indoloji), Karl Menges (Türkolog, Doğu Bilimleri ve Slav Dilleri Uzmanı), Prof. Wolfram Eberhard (Sinoloji), Hans-Henning von der Osten (Arkeolog), Herbert Louis (Coğrafya), Philip Schwartz (Tıp) (Widmann, 2000, s.306 vd.), Ernest Chabut (Fizikî Coğrafya), Oskar Rescher (Arap Edebiyatı Tarihi), Herbert Walter Duda (Türkoloji), Georges Dumézil (Dinler T.) (Dölen, 2010, s.132-156), Prof. Dr. Albert Eckstein (Çocuk Doktoru), Gerhard Kessler (Sosyoloji ve İktisat), Alfred Isaak (İşletme) (Schwartz, 2003, s.12-19), Wilhelm Röpke (İktisat), Prof. Dr. H. Jansen (Şehir Planlama Uzmanı), Clemens Holzmeister (Mimar), Annemarie Von Gabain (Türkolog), Karl Steuerwald (Germanistik) (Gözaydın, 2003, s.35-39; Giray, 2003, s.41-62), Ernst Arnold Egli (Mimar) gibi.

Sosyal Bilimlerin Geliştirilmesine Yönelik İhdas Olunan Bazı Önemli Kurumlar

Cumhuriyet Türkiye'sin de, Millî şuurun inkişafına ve buna bağlı olarak gelişen Millî Tarih Tezinin şekillenmesine etki eden ana faktörlerden belki de en önemlisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde modern teşekküllerin veya kurumların ihdas edilmiş olmasıdır. Bu kurumlara örnek vermek gerekirse; ilk olarak kuruluşundan günümüze kadar gelen süreçte bilhassa Türk Tarihi ve arkeolojik çalışmalar hususunda büyük başarılarla imza atmış olan Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti gelmektedir. 12 Nisan 1931 tarihinde kurulan bu Cemiyet, 3 Ekim 1935'de Türk Tarih Kurumu adını almıştır. Bu kurumun Türk ve Dünya Bilimine katkılarını ifade etmek açısından öncelikle, günümüze kadar da ulaşan *Belleten* gibi önemli bir süreli dergiyi yayınlamasını zikredebiliriz. Bunun yanı sıra, özgün ve tercüme eserlerin sıklıkla kurum tarafından basımının gerçekleştirilmesi, Türk ve Dünya biliminin gelişimi açısından büyük bir önem arz etmektedir. Yine, bu süreçte bir başka önemli kurum olarak karşımıza 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulan Türk Dili Tetkik Cemiyeti gelmektedir. 1936 yılında icra edilen Türk Dil kurultayından sonra Türk Dil Kurumu adını alarak, günümüze kadar da birçok önemli çalışmalara imza attığı görülmektedir²⁰. Yeni inşa olunan bu kurumların yanı sıra, Türk biliminin

²⁰Fuat Köprülü, 26 Eylül 1932'de düzenlenen ilk Türk Dili Kurultayında ki “...Kurultayımızın ilk toplandığı 26 eylül tarihini, millî rönesansımızın bu başlangıcını, o küçük zayıf teşebbüslerin daha büyük miyasta bir devamı gibi addetmek çok yanlış bir telâkkidir; 26 eylül, o zayıf cereyanların bir devamı değil, birbiriyle ahenk ve muazzam bir küll teşkil eden Türk inkılâbının en tabii ve belki en azemetli neticesidir. ...” ifadeleriyle Türk Rönesans'ının başlangıcını ve Türk İnkılâbının inkişafı açısından gelinen nokta-i nazarı en iyi şekilde özetlemektedir. *Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları. İstanbul, Maarif Vekaleti, 1933*, s.415. Bu husus için bkznz. <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultay01/K010803.pdf> / <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=01> / 05.08.2014; Hasan Hüseyin Aygül, “Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi” Yüksek Lisans Tezi. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin BAL. T.C.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

gelişmesi ve yaygınlaştırılması için bu dönemde akademik çalışmalara da azami ölçüde önem verildiği bilinmektedir. Bunun için ilk etapta, Osmanlıdan kalan ve yegâne üniversitemiz konumunda olan Darülfünun'un geliştirilmesine yönelik önemli adımlar atılmıştır. Maarif vekili Dr. Reşit Galip tarafından her yönüyle yeniden yapılandırılan Darülfünun, 1 Ağustos 1933 yılında İstanbul Üniversitesi adını alarak, günümüze kadar da gelen süreçte büyük başarılarla imza attığı görülmektedir. Bu tarihî adımlar, Türk arkeolojisi ve Eski Çağ Tarihi çalışmaları için de büyük bir önem arz etmektedir. Bu dönem de Türk Arkeolojisinin gelişmesi için büyük bir öneme haiz olan *Türk Arkeoloji Enstitüsü*, İstanbul Üniversitesine bağlı olarak 1934 yılında kurulmuştur. Müdürlüğüne Almanya'dan Prof.Dr.Helmuth Theodor Bossert'in²¹ getirilmesi, arkeoloji disiplinin sağlam temeller üzerine oturtulması bakımından da büyük bir önem taşımaktadır (Belli, 2000, s.1x). Bu dönem de Bossert, Sümer-Eti filolojisini yapılandırmaya

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Isparta. 2008, s.216 vd. <http://eprints.sdu.edu.tr/465/1/TS00617.pdf> / 05.08.2014; Şerafettin Turan, “*Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye'nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)*” Bilgi Yayınevi İstanbul,1996 s.104 vd. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77 05.08.2014; Amiral Fahri Çoker (E.), “*Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*” Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI.Dizi- Sa.48 Ankara, 1983,s.6; Uluğ İğdemir, “*Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*” Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1973, s.39; “Belleten” sözcüğünün açıklaması için bkz. Belleten Cilt I.Türk Tarih Kurumu. Ankara .1937.s.3-9.; Belleten Dergisi 1 Ocak 1937 yılından itibaren yayın hayatına başladı. Belleten adı bizzat Atatürk tarafından verilmiştir. *Atatürk'ün Bütün Eserleri*” (Rıfat N.Bali, Elif Ertan, Prof.Dr.Süha Göney, Firdevs Kırıl, Kiraz Perinçek, Prof.Dr.Sabri Sayarı, Martı Şahin) Cilt:26 (2Ekim 1932-27 Eylül 1934) Kaynak Yayınları ,Ekim 1998 s.334; Prof. Dr. Hikmet Tanyu, “*Ziya Gökalp'in Kronolojisi*” Kültür Bakanlığı Yayınları. Ankara Ogun Kardeşler Matbaacılık. Kasım 1981 s.72 vdd, **Türk Ocağı** 31 Mart 1912 yılında resmen kurularak, **Türk Yurdu** dergisinde de ilan edilmiştir. Ayrıca, eserin dip not: 57'de Türk Ocağı'nın 12 Mart 1912 yılında kurulduğuna dair bazı kaynakların olduğu da ifade edilmektedir. Nevzat Köken, “*Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*” Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü” Basılmamış Doktora Tezi. 2002,s.53 vdd.; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarını 1Teşrinisani 1936 Meclis Açılış Nutkunda övgüyle bahsetmek de “Başlarında kıymetli maarif Vekilimiz bulunan, Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumunun, hergün yeni hakikat ufukları açan, ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yad etmek isterim. Bu iki ulusal kurumun, tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, reddolunamaz ilmî belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk milleti için değil, ve fakat bütün ilim âlemi için, dikkat ve itibahı çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim. Tarih Kurumunun Alacahöyükte yaptığı kazılar neticesinde meydana çıkardığı, beş bin beş yüz senelik maddî Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir. Birçok Avrupalı âlimlerin iştirakile toplanan, son Dil Kurultayının ışıklı neticelerini bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için, çalışan tarih ve dil âlimlerimizin, dünya ilim âlemince tanınacak, orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim.” ve kullanmış olduğu bu ifadelerle Türk Tarih çalışmalarının önemini belirtmektedir. Hasan-Âli Yücel Maarif Vekili “*Atatürk'ün Maarife Ait Direktifleri*”, I-II-1939 ,s.39;Ekrem Akurgal'a göre, Atatürk “Tarihi millî terbiyenin en kuvvetli bağı olarak gördüğü için tarih çalışmalarını teşvik yolu ile geliştirme çarelerini aradı. Bunun için “Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti” ni tesis etti.” Ekrem Akurgal, “*Tarih İlmî ve Atatürk*” Belleten Cilt 20.Sayı:80, 1956, s.582. Ayrıca, Atatürk'ün milli duygu ve milli his arasındaki bağlantıyı şu şekilde ifade etmiştir.; “ Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması, milli hissin gelişmesinde başlıca etkidir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.” “*Atatürk'ün Bütün Eserleri*” (Millî Dil ve Milli His Arasındaki Bağ Hakkında Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin Adli Kitabına* Not), Kaynak Yayınları ,(Arif Acaloğlu, Lale Akalın, Tefik Akgün, Yılmaz Akkılıç, Doç.Dr.Yavuz Aslan, Prof.Dr.Türkkaya Ataöv, Z.Şefik Atun, Orhan Balci, Servet Bayoğlu, Ali Rıza Cihan, Ertuğrul Danık, Yücel Demirel, Muazzez Deren, Ahmet Cevdet Geçkili, Ahmet Gedik, Yılmaz Gruda, Derya Güren Yücel, Rasih Nuri İleri, Nevzat Kaya, Prof.Dr.Mustafa Keskin, Alp Kuran, Ömer Saim Kurmuş, Mustafa Onar, Bertan Onaran, Teoman Özalp, Kiraz Perinçek, Mehmet Perinçek, M.Remzi Sarıçetin, Dr.Salâhi R. Sonyel, Martı Şahin, E.Tuğ.Halil Şimşek, Ali Rıza Taşdelen, Enis User, İrfan Yardımcı, Hikmet Yavuzıyigit, İlker Yücel, İsa Yücel.) Cilt:24 (Ağustos 1930-25 Ocak 1931) Ekim 1998 s.262.; Falih Rıfkı Atay, “*ÇANKAYA-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*”, Pozitif Yayınları.2010.s.540-555

²¹1937 yılında Helmut Th.Bossert tarafından Topkapı Sarayının büyük avlusunda küçük bir sondaj yapılmıştır. Ekrem Akurgal, “*Kyzikos ve Ergili Araştırmaları İon Yayılışının Tarihi Hakkında*”, Anadolu (Anatolia) Sayı:1.1956.s.47.dpnt:20; Oktay Belli, “*Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*”, İstanbul Üniversitesi. Ankara 2000.s.XII; <http://dergiler.ankara.edu.tr/search.php>

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

çalışırken , Klasik arkeolojinin gelişmesi için de Mansel'in büyük bir çaba sarf ettiği görülmektedir. Bu müesseselerin yanı sıra, akademik faaliyetlerin güçlendirilmesi için atılan bir başka önemli adım da, bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün direktifleriyle 14 Haziran 1935 tarihinde Ankara'da kurulan Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi olmuştur. Söz konusu fakültenin bünyesinde ilk olarak Hititoloji, Sümeroloji, Arkeoloji, Kültür ve Fizik Antropolojisi²² (İnan, 1973, s.68; Yıldırım, 1996-1997, s.35 vd.; Çetin, 2007, s.120; Dölen, 2010, s.3 vd.,-s.23 vd.-s.61 vd.-s.204; Adabağ, 2003, önsöz ve s.7; Turan, 2003, s.203-234) gibi, Sosyal ve Beşeri bilimler açısından büyük bir öneme haiz olan bölümlerin açıldığı görülmektedir. Akabinde, 1946 yılında Ankara Üniversitesi'ne dâhil olan fakülte, büyük başarılar elde ederek günümüze kadar da gelebilmiştir.

Bu çalışmalara ilaveten, 1925 yılında Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi ve buna bağlı olarak da süreli yayın organı olan "Türk Antropoloji Mecmuası'nın yayınlanmasına başlanıldığı da görülmektedir (Redford, Ergin, 2010, s.29 vd.; Demirel, 2011, s.128-134).

Arkeoloji ve eskiçağ tarihi çalışmaları açısından bir başka önemli kurumsal çalışma da , Müzelerin ihdas edilmiş olmasıdır. Bunlara örnek vermek gerekirse; 1921 yılında Anadolu Medeniyetleri Müzesi (Kuruluşundan itibaren Eti Müzesi, Hitit Müzesi , Ankara Arkeoloji Müzesi, isimleri de almıştır.) , 1922 Antalya Müzesi, 1923 Sivas Müzesi, 1924 İzmir Bergama Müzesi, 1924 Topkapı Sarayı Müzesi, 1924 Adana Müzesi, 1925 İzmir müzesi, 1925 Edirne Müzesi, 1926 Tokat Müzesi, 1926 Amasya Müzesi, 1926 Konya Müzesi, 1927 Ankara Etnografya Müzesi, 1930 İzmir –Selçuk Efes Müzesi, 1930 Kayseri Müzesi, 1931 Afyon Müzesi, 1932 Sinop Müzesi, 1932 Van Müzesi, 1933 İstanbul- Tıp Tarihi Müzesi (Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu Tıp Tarihi Müzesi), 1934 İstanbul Ayasofya Müzesi, , 1934 Diyarbakır Müzesi, 1935 Manisa Müzesi, 1936 Niğde Müzesi, 1936 Çanakkale Müzesi, 1937 İstanbul Resim ve Heykel Müzesi (Dolmabahçe Sarayı Velihaht Dairesinde kuruldu.) (Gerçek, 1999, s.363-430; Bilgin, 2010, s.15), gibi. Bu dönemde, kurulan müzeler eski eserlerin muhafazasını sağladığı gibi ülkede ki toplumsal tarih bilincinin ve milli hafızasının gelişimine de müspet yönde tesir ettiği de görülmektedir.

Eski Eserlerin Korunması İçin Yürürlüğe Konulan Bazı Önemli Mevzuatlar

Cumhuriyetimizin kuruluş yıllarından itibaren ihdas olunan bu müesseselerin, kurumsallaşma aşamalarını tamamlayabilmeleri için TBMM ve Bakanlıklar tarafından ivedi bir şekilde hazırlanan Nizamname, Kanun, Kararname, Talimatname ve Genelgelerin yürürlüğe konulduğunu da müşahade etmekteyiz. Bunlara örnek vermek gerekirse ;

Atatürk tarafından I. Hükümete verilen direktifler doğrultusunda, Maarif Vekaleti bünyesinde 10.05.1920 tarihinde Türk Asar-ı Atika Müdürlüğü kurulmuştur. Akabinde , hemen bir yıl sonra Hars müdürlüğü adını alarak, görev ve yetkileri de genişletilmiştir. İlk Hars (Kültür) Müdürü Kütahya Milletvekili Besim Atalay olmuştur. Bununla birlikte, 1925-1929 dönemi Maarif Vekilliği görevinde bulunan Mustafa Necati Bey (Uğural) tarafından, 1922 yılında Hars Müdürlüğü Asar-ı Atika ve Müzeler, Güzel Sanatlar ve Kütüphaneler olarak üç idari birime (Müdürlüklere) ayrılmıştır.

Müzeciliğin bilimsel bir disiplin haline gelmesi hususunda ise, 5 Kasım 1922 tarihinde yürürlüğe giren "Müzeler ve Asarı Atika Hakkında Talimat" yönetmelik büyük bir önem arz

²²İstanbul Üniversitesi, Maarif vekili Yusuf Hikmet Bayur tarafından 18 kasım 1933 günü Beyazıt'da ki binasında törenle açılmıştır. Bu dönemde Üniversite Eminliği (Rektörlük Makamı) görevinde Neşet Ömer İrdelp bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk fakültesi olan **Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi** 9 Ocak 1936 yılında Atatürk'ün katılımıyla açılmıştır. http://www.dtcf.ankara.edu.tr/fakulte_yon.php 11.08.2014; <http://edebiyat.istanbul.edu.tr/?p=53> 11.05.2014

etmektedir. Ayrıca, bu talimatname eski eserlere ve Milli kültürlere sahip çıkması bakımından da önemli bir belge niteliği taşımaktadır. Bu çalışmaların yanı sıra, 1869 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu tarafından Müze-i Hümayun (İmparatorluk Müzesi) olarak oluşturulan kurumsal yapının, 1923 yılında Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü'ne dönüştürüldüğünü görmekteyiz. Söz konusu bu değişim aynı zamanda kurumun gelişimi ve modernleşmesi açısından da önemli bir başlangıç teşkil etmiştir. Bu tarihten itibaren büyük bir ilerleme kaydeden kurum, daha sonra 10.06.1935 tarih ve 2773 sayılı kanun gereği "Öntükler ve Müzeler Direktörlüğü" ve 09.06.1937 tarihinde de "Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü" adını alarak Maarif Vekaleti bünyesinde önemli çalışmalara imza attığı da görülmektedir. Bu dönem de müzecilik faaliyetleri açısından bir başka önemli çalışmada, 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan kanun ve yasalar doğrultusunda Osmanlı hanedanına ait saray ve eşyaların millete intikal ettirilmesi olmuştur. Bu tarihten itibaren, saray ve eşyaların halka ziyarete açılması çalışmalarına da başlanılmıştır²³ (Gerçek, 1999, s.86, 136, 141 vd., 145 vd., 170 vd.; Doğan, 2005, s.40). Bu çalışmaların yanı sıra, Osmanlı'nın son döneminde başlayan eski eserlerin korunması ve sınıflandırılmasına yönelik hukukî çalışmalar, Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluş yıllarından itibaren büyük bir ivme kazanarak devam ettiği de görülmektedir. Bu bağlamda, 1906 Tarihli Asâr-ı Atika Nizamnamesi'nin, 1973 yılı 1710 sayılı Eski Eserler Kanunun kabulüne kadar da geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Bu nizamnameye ek olarak 1912 tarihinde Muhafaza-i Abidat Nizamnamesi hazırlanmış ve 1936 yılına kadar da yürürlükte kalmıştır (Dönmez, 1985, s.448 vd.; Madran, 1996, s.59-97, 63, 76 vd., 78, 81 vd., 96 vd.; Yücel, 1999, s.85; Çetin, 2007, s.120). Ayrıca, 05.05.1936 tarihli ve 2762 sayılı Vakıflar Kanunu'nun çıkarılmasıyla tarihi değere haiz olan eserlerin menkullerin satılması da önlenmeye çalışılmıştır. Yine bu dönemde, eski eserlerin korunması için yürürlüğe konulan bazı önemli kanun, kararname ve genelgeler arasında 1925 yılında "Kıymetli Eserlerin Harice İhracının Menine Dair Kararname", 26.06.1933 tarihinde "Mezar Taşlarının Muhafazası Hakkında Genelge", 23.06.1934 tarihinde "Müze ve Rasathane Teşkilatı Kanunu", 1934 yılında "Höyüklerde Bulunan Çanak Çömlekler Hakkında Tamim", 31.01.1934 yılında "Milli Eserlerimizin Muhafazası Hakkında Genelge" ve 10.06.1936 tarihinde "Eski Eserlerin Her Türlü Tahripten Korunması Hakkında Genelge" leri ifade edebiliriz.

Dönemin Önemli Arkeolojik Faaliyetleri

Anadolu Coğrafyasının batı hümanizması çerçevesinde şekillenmesi için atılan bir diğer önemli adım da 19.yy'ın ilk çeyreğinden itibaren kurumsallaşma aşamasını tamamlayan **arkeoloji** disiplinin faaliyetleri olmuştur. Bu dönemde yetişen arkeologlarımızın başında *Sayda (Sidon)* ve *Nemrut Dağ'ı* kazılarıyla haklı olarak Dünya çapında büyük bir üne sahip olan Osman Hamdi bey gelmektedir. Müze-i Hümayun ve Sanayi-i Nefise Mektebi müdürlüğü görevinde de bulunan Osman Hamdi Bey, ayrıca 1884 yılında hazırlamış olduğu Asar-ı Atika nizamnamesi ile Osmanlı sınırları dâhilindeki arkeolojik çalışmaların kontrolü ve kültür varlıklarının korunması hususunda da büyük hizmetleri olduğu görülmektedir (Öz, 1949, s.10 vd.). Osman Hamdi Bey'den sonra 1910 yılında Müze-i Hümayunlar Umum müdürlüğüne kardeşi Halil Ethem Eldem gelmiştir. 1909 yılında kısa bir süre takribi beş ay kadar İstanbul Belediye Başkanlığı ve 1931'de T.B.M.M. 4. Dönem İstanbul milletvekilliği görevlerinde bulunan Halil Ethem Eldem²⁴, 1924 yılında Topkapı Sarayı'nın müze olarak hazırlanmasında da

²³ "Âsâr-ı atika, Âsâr-ı kadîme; Eski Eserler" anlamına gelmektedir.

²⁴ Halil İnalçık "Tarih ve Akademi" çalışması içerisinde Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarındaki akademik faaliyetleri şu şekilde izah etmektedir. "II. Meşrutiyetin ilanı üzerine 1909'da kurulan **Tarih-i Osmânî Encümeni** (TOE), dar bir alanda olmakla birlikte, Türkiye'de ciddi bilimsel yayınları ve örgütlenmesi bakımından bir akademi niteliği gösterir. Hükümetçe seçilen ve maaş verilen 12 üyesi tarih alanında en yetkili kimselerdi ve **Müze-i Hümayun** müdürü Halil Edhem (Eldem) beyin çabaları sayesinde **Encümen**'in çıkardığı

görev almıştır. 1931 yılında yaş haddinden emekli olan Halil Ethem Eldem'den sonra İstanbul Müzeleri Genel Müdürlüğüne Aziz Ogan tayin edilmiştir. 1953 yılına kadar Müze Müdürlüğü görevin de bulunan Aziz Ogan'ın, 1934 yılından itibaren sistemli olmasa da Fransızca ve Türkçe müze yayınladığı da görülmektedir (Gerçek, 1999, s.313-347; Yücel, 1999, s.80-85). Türk müzeciliği ve arkeolojisinin gelişmesi için büyük mücadeleler vermiş olan bu değerli idareci ve uzmanların açmış olduğu yolda büyük bir sebatla yürüyen diğer bazı önemli arkeolog ve filologlarımız arasında, *Ege ve Yunan Tarihi* gibi Eskiçağ Tarihi ve arkeolojisi ile ilgili pek çok kült eserleri bulunan ve aynı zamanda da Latince ve Eski Yunanca'ya vakıf olan Arif Müfid Mansel, Eski İbranice ve Hititçe eğitimi almış olan Halet Çambel, 1933 yılında Türk Tarih Kurumu'nun desteği ile *Ankara-Ahlatlıbel*'de ilk büyük Türk arkeolojik kazısını gerçekleştiren Hamit Zübeyir Koşay (Koşay, 1934, s.2-21; Arık, 1934, s.102-109; İnan, 1938, s.5-12; Arık, 1937, s.3 vd.)²⁵, 1933'de *Ankara-Karalar* ve akabinde 1935-1937 arası Hamit Z. Koşay'la birlikte *Alacahöyük* kazılarını gerçekleştiren Remzi Oğuz Arık, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk antropoloğu Şevket Aziz Kansu (Kansu, 1939, s.126-131), Türkiye'nin en önemli paleontologlarından biri olan ve söz konusu sahaya ilgili olarak Antalya/Karain Mağarası kazılarıyla bilim camiasına eşsiz bulgular sunan İ.Kılıç Kökten, Türk arkeolojisinin mihenk taşlarından biri olan ve Bayraklı/İzmir kazılarını gerçekleştiren Ekrem Akurgal, ilk Hititologumuz Sedat Alp²⁶, Türk Devrimi ve Türk Medeniyet Tarihi ile ilgili önemli çalışmaları

Mecmua, Avrupa'daki bilimsel dergiler düzeyinde bir bilim organı niteliğini korumuştur. 1922'de Encümen, **Türk Tarih Encümeni** adını almıştır. Bunun yanında, Sultan Reşad'ın işaretleriyle 14 Mart 1914'de bir **Türk Bilgi Derneği** kuruldu, bu derneğin 'akademinin tesisine doğru bir hatve olması' temenni olundu. Akademi kurulmasını devrin saygın fikir adamı Ziya Gökalp hararetle destekliyordu. Onun önerisiyle ilmi terimleri tespit için bir **İstilahat Encümeni** kuruldu. Cumhuriyetin ilk yıllarında Akademi fikri hararetle tartışılmakta devam etti.(bkz.Hayat Mecmuası).TOE, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adı altında faaliyetini devam eder. Bu arada Atatürk'ün girişimiyle Türk Ocakları'na bağlı bir Türk Tarih Heyeti seçilir. Bu heyet, 12 Nisan 1931'de yaptığı toplantısında yerini Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'ne bırakır, heyete yeni üyelerin katılmasıyla üye sayısı 16'ya çıkar Kuruluş,3 Ekim 1935'de Türk Tarih Kurumu adını alır." Ayrıca, İnalcık, 11.02.1851 yılında kurulan Encümen-i Dâniş'i Türkiye'deki ilk modern akademi girişimi olarak kabul etmektedir. Fakat başarılı olmamasının nedenlerini de izah ettikten sonra, 1861 yılında kurulan **Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye**'nin kuruluşunu TÜBA'nın atası olarak görmektedir. 1862'den itibaren Encümen-i Dâniş hakkında herhangi resmi bir kayıt bulunmadığı gibi **Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye**'de 1866 yılında kapanmıştır. Halil İnalcık, "*Tarih ve Akademi*", TÜBA Konferansları ,Ocak 2001,s.10 vdd.

²⁵ Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler için bkz. Dr.Hamit Zübeyir Koşay, "*Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler*" Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi", Maarif Vekaleti tarafından neşrolunur. Devlet Matbaası,İstanbul,1933.Sayı:1.s.5-21.**Ahlatlıbel**'de 5 Mayıs 1933 yılında ilk sondaj yapılıyor.

²⁶Cumhuriyet Dönemi,1925 yılında ilk defa yurt dışına eğitim/öğretim için öğrenci gönderildi. Bunlardan Arif Müfid Mansel arkeoloji alanında eğitim görmesi için gönderilen ilk öğrenciler arasında yer almaktadır. "*Türkiye Cumhuriyeti Maarifi. 1923-1943*" Maarif Matbaası. Ankara,1944,s.134 .

<http://edebiyat.istanbul.edu.tr/antalyabolgesimerkezi/?p=6570> 29.09.2014

<http://edebiyat.istanbul.edu.tr/tarih/?p=7865> 29.09.2014; Kansu Şarman, "*Türk Promethe'ler ,Cumhuriyet'in Öğrencileri Avrupa'da (1925-1945)*" İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2005, s.23-27,57-65,139-151,189-195; Cengiz Aslan, "*Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu 1923-1940*"Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eğitimin Kültürel Temelleri, Anabilim Dalı, Eğitim Sosyoloji ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı. (Basılmamış Doktora Tezi), 2014, s.55, 103,115 vdd ; Ayrıca Türkiye'deki kazılar hakkında genel bilgi için bkz. Mükerrrem Usman Anabol, "*Anadolu Araştırmaları*", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları Tarafından Yayınlanır. XVII/1.2004,s.165-171; Murat Dirican, "*Yaşamını Arkeolojiye ve Anadolu'ya Adanmış Bir Bilim Kadını Halet Çambel*",Bilim ve Teknik.Sayı:359,1997,s.72-80; Hasan Ali Şahin, "*Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları*.",Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:22,Yıl:2007/1.s.152vd; Banu Ahibay, "*Theoretical Approaches In Turkish Archaeology*" A Master's Thesis. Department of Archaeology and History of Art Bilkent University Ankara September 2007 ,s.37 vdd; Zafer Toprak, "*Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*" Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic.A.Ş.İstanbul., 2012, s.16-60,393vdd; Mehmet Özdoğan 2011,a.g.e. s.221 vd; İ.Kılıç Kökten, "*Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler.*" 1947, s.224 vd.,232 vd., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: 5 Sayı: 2 Sayfa: 223-239; [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=376&html=ages_detail_t.html&layout=web](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=376&html=ages_detail_t.html&layout=web) / 30.08.2013 <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-359-72.pdf> /22.08.2013;

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

olan Afet İnan, Türk Sanatının gelişimine ömrünü vakfeden Oktay Aslanapa, Türk tarihi üzerine önemli çalışmaları bulunan Akdes Nimet Kurat, Türk Tarihi ve Türk Lehçeleri üzerinde uzman olan Abdülkadir İnan, Türk Tarihi üzerine önemli çalışmaları olan Enver Ziya Karal, İktisat tarihçisi ve Osmanlı Ekonomisi üzerine önemli çalışmaları bulunan Ömer Lütfi Barkan, Türkiye'nin en önemli Sümerologlarından Muazzez İlmiye Çığ ve Hatice Kızılyay, nümizmatik dâhil bir çok bilimsel faaliyetlerde bulunan Nekriman Olcay, müzecilik alanlarında uzman olan Tahsin Öz ve Haydar Sümerkan gibi bilim insanlarımızı sıralayabiliriz.

Bununla birlikte, Anadolu Eskiçağ Tarihinin aydınlanması açısından, R. O. Arık, A. M. Mansel, Ş. A. Kansu, H. Z. Koşay, Sedat Çetintaş ve A. Ogan gibi dönemin önemli Türk bilim insanları tarafından gerçekleştirilen kazı ve yüzey araştırmalarında da önemli bulgulara rastlanıldığı görülmektedir. Bu kazılara örnek vermek gerekirse; Ankara ve civarında Ahlatlıbel, Karalar, Eti Yokuşu, Ankara Kalesi, Bitik Höyük, Çankırıkapı, Fidanlık, Karaoğlan Höyüğü, İstanbul ve çevresinde Balaban Ağa Mescidi, Byzantion/Lygos, Topkapı Sarayı Hafriyatı, Kırklareli ve civarında Alpulu Tümülüsü, Düğüncülü Höyüktepe Tümülüsü, Hasköy Höyüğü, Kırklareli A,B,C Tümülüsleri, Lüleburgaz Höyüğü, Sinanlı Köyü Höyüğü, Umurca Höyükleri, Çorum civarında Alacahöyük, Pazarlı, Niğde'de Göllüdağ²⁷, Edirne'de Yumurtepe, Yalova ve Sivas Şifaiyesi (Sivas), gibi²⁸.

Türk bilim insanlarının çalışmalarının yanı sıra, bu dönemde yabancı arkeolog ve araştırmacıların faaliyetleri de Anadolu Tarihinin aydınlatılması açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmaları kısaca özetlersek; 1924 yılında W.Dörpfeld tarafından Beşik-Sivri Tepe (Çanakkale), 1925'de B.Hrozný'ye Kültepe (Kayseri), 1927'de H.H. von der Osten'e Alishar (Yozgat) (Arık, 1933, s.22-40), 1930 yılında Gavurkalesi (Ankara) Kazısı ve 1927 yılında Malatya, Diyarbakır ve Elazığ bölgesi yüzey araştırmaları, 1927'de S.(C.) Casson'a

Recep Yıldırım, "Atatürk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Cilt II.Sayı.,1996-1997,6-7.s.33-47; Prof. Dr. Melek Delilbaşı, "Tarih Araştırmalarında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Yeri- Panel" "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı" Yayına Hazırlayanlar: Arş. Gör. Mustafa Uyar- Arş. Gör. Murat Keçiç, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları, 2003.s.299 vd; Prof.Dr. Hasibe Mazıoğlu, "Fakültedeki Anılarım: Türk Dili ve Edebiyatındaki Öğretim" , "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003,275-284; Şerafettin Turan, " Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri" "Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı" Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003 s.203-234; Halil İnalçık, "Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar" Makaleler II , "Doğu Batı Yayınları Selanik C.Kızılay/Ankara 2008,s.296 vd; Muazzez İlmiye Çığ, "Atatürk ve Sumerliler",Kaynak Yayınları.İstanbul.2009.s.46 vdd; ; İsmail Güleç, "İstanbul Üniversitesi Tarihinden Bahseden Yedi Kitap", *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2012),s. 230;Oktay Aslanapa'nın *Turkish Art And Architecture* ve *Türk Sanatı* gibi Kült eserleri mevcuttur.

²⁷ Remzi Oğuz Arık, "Göllüdağ Hafriyatı", Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi. Kültür Bakanlığı tarafından neşr olunur. Devlet Basımevi,İstanbul1936,Sayı:III. s.3-19. Bu kazı 1934 yılında gerçekleşmiştir.

²⁸ Türk Tarih Kurumu tarafından, 1936-1937 yılları arasında Trakya bölgesinde höyükler tespit ettirmek suretiyle Alpulu, Hasköy, Sinanlı, ve Lüleburgaz höyüklerindeki kazı çalışmaları için Arif Müfid Mansel görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, 1930'da Mansel tarafından Balaban Ağa Mescidi kazısı, 1937'de A.Ogan tarafından Byzantion/Lygos kazısı, 1937'de A.Ogan ve Mansel tarafından Topkapı Sarayı Hafriyatı, 1937-38'de S. Çetintaş tarafından Sivas Şifaiyesi kazıları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, R.Oğuz Arık 1937 yılında Bitik Höyük, Ankara kalesi, ve Çankırıkapı bölgesindeki sondajları,1938 yılında da Karaoğlan Höyüğü kazılarını gerçekleştirmiştir. Bu önemli kazıların yanı sıra, H.Z.Koşay 1932'de Fidanlık Kazısını, Prof.Dr.Şevket Aziz Kansu 1937 yılında Eti Yokuşu Kazısını, 1936-1939 Pazarlı istasyonundaki araştırmalarında Alacahöyük ekibi (H.Z.Koşay ve R.O.Arık) tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Afet İnan 1938, a.g.e., s.7.;Bu önemli kazılarla birlikte, 1932 yılında Mansel tarafından Yalova'da küçük bir kazı faaliyeti de gerçekleştirilmiştir. Bizans dönemine ait bir yapı da mezar ve adak stelleri üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Hasan Ali Şahin 2007/1.a.g.e.s.152;Belli 2000, a.g.e. s.XII.

http://www.tayproject.org/kazilar_t.htm 19.09.2014

<http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=080292>. 19.09.2014.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Hipodrom (İstanbul), 1930'da D.T.Rice ve Th.Macridy'ye Bodrum Camii (İstanbul), 1931'de L.Delaporte'ye Hashöyük (Kırşehir) ve 1932'de Arslantepe (Malatya) kazısı, 1931'de K.Bittel'e Boğazköy (Çorum), 1936'da Babaköy (Balıkesir) ve 1937'de Demircihöyük (Eskişehir), 1932'de C.W.Blegen'e Troya, 1932-41 arasında F.Miltner ve S.Kantar'a İzmir Merkez Agora Örenyeri, 1933'de R.J.Braidwood'a Çatal Höyük (Hatay), 1935-1936'da Tell el Cüdeyde (Hatay), 1938 Tell Dhahab (Altın-tepe/Hatay) ve 1935-1938 Tell Tayinat (Hatay), 1934 ve 1937'de H.Goldman'a Gözlükule (Mersin), 1934'de J.W.Sperling'e Kumtepe (Çanakkale), 1935'de W.Lamb'a Kusura (Afyonkarahisar), 1937'de E.B.Reilly'ye Van Tilkitepe, 1937'de J.Garstang'a Çavuşlu Höyük (Mersin), 1938'de K.Lake-S.Lake'ye Van Kalecik ve Van Kalesi (Özdoğan, 2011, s.201; Yücel, 1999, s.80; Erdem, 2005, s.747-774), 1937-1939 C.H.E.Haspels'e Yazılıkaya (Kansu, Tunakan, 1947, s.181-187) /Midas Şehri (Eskişehir) kazı izinlerinin verilmesi gibi.

Bu faaliyetlerin yanı sıra, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt gezileri esnasında uğramış olduğu kazı ve ören yerlerini özenle tetkik etmeleri ve bu hususta da gerekli direktiflerde bulunmaları, tarihimize ve kültürümüze vermiş olduğu değeri göstermesi açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Bu bağlamda da, Atatürk'ün 21.02.1931 tarihinde Başvekil İsmet Paşa'ya göndermiş olduğu telgrafi zikretmemiz, sanırım yurdumuzdaki tarihi eserlerin korunması ve kültürümüzün yaşatılması için göstermiş olduğu hassasiyeti ifade etmek açısından yeterli olacaktır (Önder, 1998, s.328; Madran, 1996, s.59-97)²⁹.

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne

Son tetkik seyahatimde muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim:

1.İstanbul'dan başka Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi (yabancı) mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim (eski) medeniyet eserlerinin ilerde tarafımızdan meydana çıkarılarak ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap bir hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat (kazı) işlerinde kullanılmak üzere "arkeoloji" mütehassıslarına kat'i lüzum vardır. Bunun için Maarif'çe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisi muvafık (uygun) olacağı fikrindeyim.

2.Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabi (haraplık) içinde bulunmalarına rağmen, sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki (mimar) şaheserleri sayılacak kıymette bazı mebâni (binalar) vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alâaddin Camii, Sahip Ata Medrese, Cami ve Türbesi, Sırçalı Mescit ve İnce Minareli (Cami), derhal ve müstacelen (acilen) tamire muhtaç bir haldedirler. Bu tamirin gecikmesi bu abidelerin (kamilen) tümüyle inhidamını mucip (yok olmasına sebep) olacağından, evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin (tamamının) mütehassıs zevat nezaretiyle tamirinin temin buyurulmasını rica ederim. (Akalın, Çakmak, Güvemli, İlan, Koç, 1998, s.107).

²⁹ Madran'ın kaynağında telgraf 19.02.1931 tarihli olarak geçmektedir.

Dönemin Bilimsel Kongreleri

Bu dönem de, bilimsel olarak iki önemli kongrenin düzenlenmiş olduğunu müşahade etmekteyiz. Bunlardan ilki olan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin 02. 07. 1932 - 11 .07.1932 günleri arasında Ankara'da gerçekleştirildiği görülmektedir³⁰.

Birinci Türk tarih Kongresinde Afet İnan hocamızın “*Tarihten evel ve tarih fecrinde-Dünyanın yaşları-Ortaasiyanın topoğrafyası-Dünya üzerinde insanların yayılması ve yerleşmesi-Irk meselesi-Ortaasiyanın otokton halkı kimdir?*” (s.18-41) bildirisi, Fuat Köprülü bildirisinde Türk Tarihini genel anlamda özetlerken, Çince kaynaklarda geçen Türk adı (Tukyü) ve Türk dili lehçeleri üzerinde durması ilgi çekici özelliğindedir (s.42-47). Samih Rıfat Bey (Yalnızgil)'in “*Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar*”(s.52-78) bildirisinde bazı Türkçe ve Sümerce kelimelerin karşılaştırılması yapıldığı gibi aynı zamanda da eskiçağ Avrupa lisanları ve filozoflarının (Thales gibi) faaliyetleri bilimsel ve felsefi açıdan ele alındığı görülmektedir. Bir dönem ilkokullarda okutulan *Andımızın* (İnan, 1959, s.204; Elman, 1955, s.12) yazarı, Dr. Reşit Galip Beyin “*Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumî bir Bakış*”(s.99-161) adlı bildirisinde insan ırkları gibi antropolojik konulara değinilmesi ve kısmen de olsa Dünya Eski çağ dönemlerinden bahsedilmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Asya, Avrupa ve Ortadoğu'nun eski çağ tarihleri hakkındaki görüşleri de ilgi çekici özelliğindedir. Zeki Velidi Togan'ın Orta Asya coğrafyası hakkındaki görüşleri ve Türk tarihi hakkındaki beyanatı büyük bir önem arz etmektedir (s.167-176). Hasan Cemil bey (Çambel) (s.199-214) “*Ege Medeniyetinin Menşesine Umumî bir Bakış*”, Yusuf Ziya bey (Özer)'in “*Mısır din ve ilâhlarının Türklükle alakası*”(s.243-260), Şevket Aziz bey (Kansu) (s.271-278) “*Türklerin Antropolojisi*”, Sadri Maksudi Bey (s.339-364) “*Tarihin Âmilleri*”, Mösyö Zaytı Frenç'in (s.366-368) “*Hint Akriba kavimleri arasında*”, Avram Galanti Bey (Bodrumlu)'in (s.445-452), “*Mısır hakkında mülâhazat, Hititler hakkında mülâhazat, Şumer (Sumer)ler hakkında mülâhazat, Kaldu hakkında, Akad, Elâm, Arienler hakkında,*” bildirileri tamamen Eskiçağ dil ve tarihini içermekte olup, önemli bilgiler sunmaktadır. Samih Rıfat Bey'in (s.452-480) Mısır, Sümer ve Hitit konusunu içeren bildirisi, Halil Ethem (Eldem) Bey'in (s.532-566) “*Müzeler*”, Akçuraoglu Yusuf bey (Yusuf Akçura) “*Tarih yazmak ve Tarih okutmak usullerine dair*” (s.577-607) bildirileri Eskiçağ Tarihi çalışmaları açısından da önemli özellikler taşımaktadır.

İkinci Türk Tarih Kongresi ise, 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda düzenlenmiştir. Ayrıca, Kongrenin icra edileceği tarihler arasında Türk Tarih sergisi ve Dolmabahçe Sarayının eski veliaht dairesinde de bir resim galerisi bizzat Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından açılmıştır. Dönemin Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Hasan Cemil Çambel'in konuşmalarıyla açılan kongre, faaliyetlerine yine dönemin Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın kongre başkanlığına seçilmesinden sonra başladığı görülmektedir. Kongrenin fahri Başkanlığına ise, Cenevre Üniversitesi Profesörlerinden Eugène Pittard³¹ getirilmiştir.

³⁰ Birinci Türk Tarih Kongresi 1932, “*T.C. Maarif Vekaleti*” – “*Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir. Konferanslar Müzakere Zabıtları.*” I. Türk Tarih Kongresi 2 Temmuz 1932 günü toplanmış ve 11 temmuz 1932 öğleden sonra 15.30 da kapanmıştır. Türk Tarih Tezi hakkında farklı yorum ve açıklamalar için bkz. Büşra Ersanlı Behar, “*İktidar ve Tarih, Türkiye’de ‘Resmi Tarih’ Tezinin Oluşumu (1929-1937)*”, Afa Yayıncılık, Eylül 1992. **Kongredeki bildirilerin sayfaları metin içerisinde gösterilmiştir.**

³¹ Eugène Pittard, aynı zamanda Afet İnan'ın Doktora hocasıdır. Metin Özata, “*Mustafa Kemal Atatürk Bilim ve Üniversite*”, Umay Yayınları, İzmir, I. Basım 2005, s.55 vd. Ayrıca, Özata'nın Niyazi Berkes'den aldığı bir alıntı; “*Niyazi Berkes, Atatürk'ün tarihe olan ilgisini şöyle değerlendirir: ‘.....İttihat ve Terakki dönemi tarihçiliği, onun akla uygun sayacağı bir tarih görüşü getirmemişti. Zaten daha savaş bitmeden Rusya’da kopan devrim, Turancı historiografı ilgilerini de yıkıyordu. Atatürk, belki de, komünizmden farklı, hümanist ya da sosyalist bir tarih görüşü aramaktaydı. Fakat hepsinin üstünde, ulusal Türk devletinin bir tarih dayanağı olmasını düşünüyordu. Bunun çözümünü ne İslamcı, ne Osmanlıcı, ne de Turancı yaklaşımlarda, ne de Türk düşmanlığını en yükseğe çıkaran Batı taklitçiliğinde buluyordu. Yeni bir tarih görüşünü Türk'ün kendisinin bulup geliştirmesi zorunluluğu ile karşı*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

İkinci Türk Tarih Kongresi, ilk kongrenin aksine daha geniş kapsamlı ve yabancı bilim insanlarının katılımının sağlanmasıyla da uluslararası bir nitelik kazandığı görülmektedir³².

Söz konusu Kongre iki ana bölümden müteşekkildir. İlk bölüm de, Prehistoryadan Ortaçağa kadar olan dönem hakkındaki bilimsel çalışmalara yer verilmiştir. İkinci bölümde ise, Ortaçağdan kongrenin yapıldığı döneme kadar geçen tarihsel süreç üzerinde durulmuştur.

Bu kongrede Dr. Hamit Z. Koşay'ın bildirisi "*Türk Tarih Kurumu tarafından Alacahöyükte yaptırılan Hafriyatta elde edilen Neticeler.*" (s.21-32), Abbé M. Breuil'in "*Avrupa, Asya ve Afrika arasında iltisak noktası Türkiye*"(s.32-35)³³, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun "*Ankara ve civarının Prehistoryasında yeni Buluşlar*"(s.35-48), Prof. Sir. J. Garstang'ın "*Muharip Eti Hükümdarlarının Stratejisi.*" (s.48-51)³⁴, Dr. Franz Hancar'ın "*Kafkas İlk Tarih araştırmaları ışığında, Anadolu'nun yeni Eneolitik Buluntuları.*"(s.51-64), Prof. Eugène Pittard'ın "*Neolitik devirde Küçük Asya ile Avrupa arasında antropolojik Münasebetler.*"(s.65-84), Prof. Necmi Dilmen'in "*Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri*"(s.85-98), Prof.Dr.B. Landsberger'in "*Ön Asya Kadim Tarihinin esas Meseleleri*"(s.98-110), Prof. Dr. Andrae (Dr.Walter)'in "*Sümerlerin monumantal Sanatları*"(s.110-114), Prof. Yusuf Ziya Özer'in "*Son arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar*"(s.115-125)³⁵, Prof.Myres'in "*İran, Yunanistan ve Beni İsraıl İli*"(s.125-142), Prof. Abdülkadir İnan'ın "*Altayda Pazarık hafriyatında çıkarılan Atların vaziyetini, Türklerin defin merasimi bakımından izah*"(s.142-151), Prof.H.H.Von Der Osten'in "*Anadoluda Milâttan önce Üçüncü Binyıl*"(s.151-157), Dr.Sp.Marinatos'un "*İkinci binyılda Girid Adası ve Girid-Anadolu Dünyası*"(s.157-170) , Dr.Kurt Bittel'in "*Prehistorik devirde Anadolu'da Ölü Gömme Âdetleri*"(s.170-177), Prof. Dr. H.G.Güterbock'un "*Etilerde Tarih Yazıcılığı*"(s.177-181), Arif Müfit Mansel'in "*Ege tarihinde Akalar Meselesi*"(s.181-211), Dr.W.Brandenstein'in "*Etrüsk meselesinin şimdiki durumu*"(s.211-219), Prof. Hasan Reşit Tankut'un "*Dil ve Irk Münasebetleri hakkında*"(s.221-223), Prof.A.Person'un "*Prehistoryada, Yunanistanla Küçük Asya arasındaki Münasebetler*"(s.224-228), Prof.Dr.G.Rohde'nin "*Roma ve Anadolu Ana İlâhesi*"(s.228-237), Prof.Dr.Walter Ruben'in "*Milâttan bin sene evvel Asya içlerinden muhaceret eden Hindistanın en eski demircileri arasında (1936-1937 senesinde yaptığım Hindistan seyahatının neticeleri)*"(s.237-243), Prof.Dr.Kerim Erim'in "*Sumer Riyaziyesinin Esas ve Mahiyetine dair*"(s.243-270), Prof.Dr.Wilhelm Dörpfled'in "*Turova Hafriyatı*" (s.271-280), Prof. İsmail Hakkı İzmirli'nin "*Şark kaynaklarına göre Müslümanlıktan evvel Türk kültürünün Arap yarımadasında izleri*"(s.280-289), Prof. Dr. Geza Feher'in "*Türko-Bulgar,*

karşıyaydı. Wells'in tarihinde böyle bir görüşün tohumları vardı'...". Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün tarihe karşı ilgi ve bakış açısını anlamamız bakımından bize önemli ipuçları sunmaktadır.

³² "*İkinci Türk Tarih Kongresi* ", İstanbul, 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler "*Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX.SERİ:No:2 Kenan matbaası İstanbul 1943.S.XXXVII vdd.; Uluğ İğdemir 1973, a.g.e.,s.42 vdd.; İkinci Türk Tarih Kongresi'nin düzenlenmesinin aslı amaçları arasında belki de en önemlisi, Türk (Milli) Tarih Tezi'nin arkeoloji, antropoloji ve filoloji gibi pozitif bilimlerin yardımlarıyla ispatlanma gayreti ve aynı zamanda da elde edilen bulgular doğrultusunda bilim Dünya'sına deklarasyonunun gerçekleştirilme arzusudur. Behar 1992,a.g.e. s.174 vd.; Kongredeki bildirilerin sayfaları metin içerisinde gösterilmiştir.*

³³BREUIL'in bildirisi kendisi kongreye katılmadığı için Şevket Aziz KANSU tarafından sunulmuştur. İkinci Türk Tarih Kongresi 1943.a.g.e.s. 32.

³⁴Bu bildiri Garstang gelemediği için Prof. Myres tarafından sunulmuştur. İkinci Türk Tarih Kongresi 1943.,a.g.e.s.48.

³⁵ İkinci Türk Tarih Kongresi 1943.,a.g.e.s.115-125; Ayrıca Behar, Mete Tuncay'ın Milli Tarih Tezinin gelişimi hakkındaki görüşünü şu şekilde izah etmektedir. "Tezin ilk kez İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi profesörlerinden Yusuf Ziya (Özer) tarafından formüle edildiğini ve bunu Türk ırkının Türklerin yaşamış olduğu belirlenen her yerdeki halkların özünü teşkil ettiğine inanmanın bilimsel olmadığını öne süren Fuad Köprülü'ye rağmen öne sürdüğünü belirtmektedir." . Behar 1992., a.g.e.s.89. dipnot.2. ; Kaynak olarak Mete Tuncay, "*Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması-1923-1931-*"(Ankara 1981) s.300-3, göstermektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Macar ve bunlara akraba olan Milletlerin kültürü.-Türk kültürünün Avrupaya tesiri”(s.290-320), Dr.Nander Fettich'in “*Hunlar zamanına ait olup Szeged-Nagyszéksás'ta bulunan Prens Mezarı hafriyatında bulunan Eşya*”(s.320-328), Prof.Dr.Reşit Rahmeti Arat'ın “*Türklerde Tarih Zaptı*”(s.329-337), Prof.Dr.Oswald Menghin'in “*Milattan üçbin yıl evvel Anadolunun cenubu şarkı Avrupası üzerindeki tesiri.*”(s.338-350), Şemseddin Günaltay'ın “*İslâm dünyasının inhitatı sebebi Selçuk istilâsı mıdır?*”(s.350-366), Prof.Dr.Ernst von Aster'in “*Felsefe Tarihinde Türkler.*”(s.366-375), Dr. Marguerite Dellenbach'ın “*Türklerin antropolojik Tarihlerine dair Vesikalar.*”(s.376-383), Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün “*Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri.*”(s.383-418), Dr.Ettore Rossi'nin “*İtalya Kütüphanesi ve Arşivlerinde Türk tarihine dair İtalyanca ve Türkçe me hazlar.*”(s.418-421), Prof.Dr.Th.Bossert'in “*Tabii sanatının keşfi.*”(s.421-438), Prof. A.Gabriel'in “*Selçuk Mimarisi*”(s.439-440), Prof.Dr.Şevket Aziz Kansu'nun “*Selçuk Türkleri hakkında Antropolojik ilk bir tetkik ve neticeleri*”(s.440-456), Prof.Dr.Henri V.Vallois'in “*Garbî Asyanın Irklar Tarihi*”(s.456-483), Prof.Dr.Gy.Moravcsik'in “*Türklüğün tetkiki bakımından Bizantolojinin ehemmiyeti.*”(s.483-498), Prof.Dr.İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın “*On dört ve on beşinci asırlarda Anadolu Beyliklerinde toprak ve halk idaresi.*”(s.499-506), Prof.A.Alföldi'nin “*Türklerde Çift Krallık*”(s.507-519), Prof.Hikmet Bayur'un “*16 ıncı asırda Dinî ve Sosyal bir inkılâp teşebbüsü: Ekber Gurkan*”(s.519-569), Sayın Kont (Comt) Zici (ZİCHİ)'nin “*Macar Kavminin menşesine dair.*”(s.569-577), Prof.Dr.L.Râsonyi'nin “*Ortaçağda, Erdelde Türklüğün izleri*”(s.577-592), Ark. Dixon'un “*Romalılar devrinden evvel İberya İspanya ile Adalar Denizi Sâhası arasındaki temaslar.*”(s.593-603), Sayın T.J.Arne'nin “*Türkmen Stepinin kablettarih Nüfusu ve bunun Anadolu ile Münasebetleri.*”(s.603-607), Sayın St.Przeworski'nin “*Anadolu Bronz buluntularının ehemmiyeti*”(s.608-617), Prof.Wittemore'nin “*Ayasofya Camiindeki Mozayikler.*”(s.617-624), Prof.H.H.Sayman'ın “*Riyaziye Tarihinde Türk Okulu*”(s.625-634), Doçent Besim Darkot'un “*Yurdumuzda İklim Tarihinin son Safhalarına dair bazı görüşler.*”(s.634-645), Prof.Dr.W.Koppers'in “*Halk bilgisi ve cihanşümül tarih tetkiki karşısında Öz Türklük ve Öz Ingo-Germenlik*”(s.645-665), Prof.Dr.H.Scheel'in “*Eski Vesaik İlmi*”(s.666-673), Doçent Mükrimin Halil Yınanç'ın “*Onikinci asır Tarihçileri ve Muhammed bin Ali-il-Azîmi.*”(s.673-690), Prof.Şerefettin Yaltkaya'nın bildirisi “*Eski Türk Ananelerinin bazı dinî Müesseselere Tesirleri.*”(s.690-698), Sayın Sabri Atayolu'nun “*Türk Kırmızı*”(s.698-705), Dr.Osman Şevki Uludağ'ın “*Tib İlmi ve Osmanlı Türkleri.*”(s.705-734), Prof.Salih Murad Uzdilek'in “*İki büyük Türk âliminin medeniyete hizmetleri: Mehmet ibni Musa Elharezmi-Gıyaseddin Cemşid Elkâşi*”(s.734-743), Süheyl Ünver'in “*Ortaçağda Türkçe Takrir*”(s.743-745), Prof.Dr.Richard Hartmann'ın “*Umumî Türk Tarihi Çerçevesi içinde Yeni Türkiye*”(s.746-756), Afet İnan'ın bildirisi “*Türk-Osmanlı Tarihinin karakteristik noktalarına bir Bakış*”(s.756-765).

Bu kongrede okunamayan tebliğler bölümünde ise, Dr.Carl M.Blegen'in bildirisi “*Turova hafriyatı*”(s.769-774), Dr.M.Saffet Engin'in “*Eti ve Grek Dinî Sistemlerinin mukayesesi*”(s.774-794), Dr.Martin Schede'nin “*Yunan ve Roma harabelerinin nevi ve ehemmiyetleri.*”(s.794-801), Dr.Clemens Bosch'un “*Tarihte Anadolu*”(s.801-811), Prof.Dr.Friedrich Sarre'nin “*Konya Selçuk Sanatı*”(s.811-813), Prof.Hâmit Sadi Selen'in “*16 ıncı Asırda yapılmış Anadolu Atlası- Nasuh Silâhî'nin “Menazil”i.*”(s.813-817), Sayın Nevzad Ayas'ın “*Türkler ve Tabiat Kanunu.*”(s.817-833), Prof.Fatih Gökmen'in “*Eski Türklerde Heyet ve Takvim.*”(s.833-841), Doçent Dr.Sadi Irmak'ın “*Türk Irkının biyolojisine dair araştırmalar. Kan grupları ve parmak izleri.*”(s.841-845), Dr.Nureddin Onur'un “*Kan Grupları bakımından Türk ırkının menşei hakkında bir etüd.*”(s.845-851), Dr.Ş.Akkaya'nın “*Sümer Dilinin Bâbil Diline Tesiri*”(s.851-858), Prof.A.Rüstow'un “*At ve Araba kullanmanın Tarih ve Sosyoloji bakımından Ehemmiyeti.*”(s.858-863), Ark.R.O.Arik'ın bildirisi “*Proto-Etilere dair.*”(s.863-874), Prof.W.Deonna'nın “*Şark ve Kadîm Yunanistan: Primitivisme=iptidâicilik*”

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ve Classicisme=Klâsikçilik.- Bunlar arasındaki mübadele ve muarazalar:”(s.874-887), Sayın Fr.Psalty’nin “*Türkelide (Türklerde) Hristiyanlık.*”(s.887-895), Dr.A.von Gabain’in “*Hun-Türk Münasebetleri.*”(s.895-911), Sayın Feyzi Kurtoglu’nun “*XVI.Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizliler.*”(s.911-923), Sayın T.H.Balcıoğlu’nun “*Edremit civarında Türk Aşiretleri.*”(s.923-938), Sayın Kâmil Kepecioğlu’nun “*Türklerde Spor*”(s.939-948), Sayın H.Fehmi Turgal’ın “*Mülga Şer’iye Mahkemeleri Sicilleri üzerinde incelemeler.*”(s.948-962), Prof.Dr. Fehim Bayraktareviç’in “*Türk-Yugoslav Kültür Münasebetleri.*”(s.962-971), Doç.Dr. Hıfzı Veldet’in “*Türk Kadınının Hukukî vaziyeti. (Tarihte ve Yeni Türk Hukukunda)*”(s.972-983), A.Fuad Başgil’in “*Türk Milliyetçiliği- Doğuşu-Mânası-Gayesi ve Vasıfları*”(s.983-996), Cemil Bilsel’in “*Lozan Barış Andlaşması*”(s.996-1002), Doç. Ömer Lütfi Barkan’ın “*Osmanlı İmparatorluğunda kuruluş devrinin toprak meseleleri*”(s.1002-1013), Prof. İsmail Hakkı İzmirli’nin “*Peygamber ve Türkler*”(s.1013-1044), Dr.W.Brandenstein’in “*Limni’de bulunan kitabe- Etrüsklerin Anadoludan neşet ettiklerine dair dil bakımından en ehemmiyetli delil.*”(s.1044-1051), Prof. G. Jacopi’nin “*Etrüsk meselesi ve bunun Şarktaki vaziyeti.*”(s.1051-1062), Prof.Sadri Maksudi Arsal’ın “*Beşeriyet tarihinde Devlet ve Hukuk mefhumu ve müesseselerinin inkişafında Türk Irkının rölü.*”(s.1062-1093), Prof.Louis Delaporte’nin bildirisi “*Eti (Hatti) nin,aşağı Mezopotamya ile siyâsî ve kültürel münasebetleri.*”(s.1093-1103).

Kongreler de sunulan bildirilerin ana başlıklarından da anlaşılacağı üzere, tebliğ edilen çalışmaların ağırlık noktası Eskiçağ Tarihi ve arkeolojik araştırmalar olmuştur³⁶. Yurtiçinde yapılan bu önemli kongrelerin yanı sıra, yine bu dönemde Türk Tarih Kurumu tarafından Türkiye’deki bilimsel çalışmaların tanıtılması ve bilgi paylaşımının temini için de yurt dışında düzenlenen Kongre ve Sempozyumlara Türk bilim insanlarının gönderildiğini de müşahade etmekteyiz. Araştırma sahamız itibarıyla bazıları şunlardır: Prof. Dr. Muzaffer Göker’in 09.09.1934’de Sofya’da katılmış olduğu *Uluslararası Bizans incelemeleri kongresi*, Ord. Prof. Şemseddin Günaltay- Ord. Prof. Dr. İsmail Hakkı Uzunçarşılı- Doç.Dr.Arif Müfid Mansel- Celâl Esat Arseven’in 1935’de Leningrad’da katıldıkları *Uluslararası III. İran Sanat ve Arkeoloji Kongresi*, Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ve Remzi Oğuz Arık’ın 02.08.1936’da Oslo’da katıldıkları *Uluslararası Tarihten Evvelki ve İlk Tarihsel Çağlar Kongresi*,01.09.1937’de Bükreş’de düzenlenen Prof.Dr.Âfet İnan, Prof.Yusuf Özer ve Prof.Dr.Hasan Reşit Tankut’un katılmış oldukları *Uluslararası XVII.Antropoloji ve Prehistorik Arkeoloji Kongresi* ve Prof.Dr.Hikmet Bayur’un 05.03.1938’de Cenevre Tarih ve Arkeoloji Kurumu’nun 100’üncü yıldönümü Kutlama Toplantısı’nı ifade edebiliriz (İğdemir, 1973, s.105 vd.).

Dönemin Eğitim Reformları Hakkında Genel Bir Mülâhaza

Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün eğitime vermiş olduğu önemi arz etmemiz açısından, I.- II. İnönü Muharebelerinden sonra ve Sakarya Meydan Muharebesi’nin hemen öncesinde, yani 15.7.1921 yılında Maarif Vekaleti’nce Ankara’da düzenlenen “Maarif Kongresi”nin açılış nutkunda ki söylevini “*Asırların mahmul olduğu derin bir ihmali idarinin bünyeyi devlette vücuda getirdiği yaraları tedavi için masruf olacak himmetlerin en büyüğünü hiç şüphesiz irfan yolunda ibraz etmemiz lazımdır.*” (Yücel, 1939, s.3) ifade etmemiz sanırım yeterli olacaktır.

Bu dönemde eğitim alanında yapılan reformlardan kısaca söz etmemiz gerekirse ; 16.09.1921 yılında Darülfünun Divanı’nın fakültelere kız öğrenci kabulüne onay vermesi, İstanbul Muallimler Cemiyeti’nin 22.09.1922 tarihinden itibaren “Muallimler Mecmuası”nı çıkarmaya başlaması, Büyük Millet Meclisi’nin 08.04.1923 tarihinde çıkarmış olduğu 326 sayılı

³⁶ Kongreye katılanlar için kongre bitiminden sonra Çanakkale (Truva),Alaca höyük, Pazarlı, Boğazköy, Yazılıkaya ve Yerköy gezileri de düzenlenmiştir. Kongre hatırası olarak Alacahöyük’te bulunan geyik heykelinin resmi pul olarak bastırılmıştır. İkinci Türk Tarih Kongresi 1943,a.g.e.s.LVIII.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kanun gereği Öğretmen Okulları ve Sancak İdadileri genel devlet bütçesine dâhil edilerek yönetimlerinin de direkt olarak Milli Eğitim Bakanlığı'na devredilmesi , 29.05.1923 yılında ilk defa bir bayan öğretmenin İstanbul Vilâyeti Tedrisat-ı İptidaiye Meclisi'nin iki üyeliğinden birine öğretmenler tarafından seçilmesi, Milli Eğitimi tek çatı altında toplayan 3 Mart 1924 "Tevhid-i Tedrisat"ın kabulü ve 1 Kasım 1928 yılında ilan edilen Harf İnkılâbını ifade edebiliriz³⁷ (Unat, 1964, s.155 vd.). Ayrıca, 1933 yılında Kız Teknik Öğretim Müdürlüğü kurularak kız çocukları için mesleki eğitim çalışmalarına da başlandığı görülmektedir (Güven, 2007, s.221; Kodaman, 1999, s.84 vd.; Hanioğlu, 2011, s.159).

Gazi Mustafa Kemal Atatürk dönemi, eğitim reformları içerisinde önemli bir yer işgal eden diğer bir mevzu ise, lise ve ortaokullar için hazırlanan tarih kitapları olmuştur. Dönemin en önemli eseri ise, Türk Tezi kapsamında hazırlanan Tarih I, Tarih II, Tarih III ve Tarih IV olarak bilinen Lise Tarih kitaplarıdır. Ayrıca, Atatürk dönemi ortaokullar için hazırlanan bu kitapların gelen talep üzerine liselere verildiği de birçok kaynak da ifade edilmektedir³⁸. (İğdemir, 1973, s.10)

Söz konusu eserlerin, "Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar", "Tarih II Ortazamanlar", "Tarih III Yeni ve Yakın Zamanlarda Osmanlı-Türk Tarihi" ve "Tarih IV Türkiye Cumhuriyeti" başlıkları altında hazırlandığı görülmektedir.

Araştırma konumuz itibarıyla, Tarih I ve yukarı da zikredilen diğer eserler bütüncül bir biçimde incelendiğinde, hemen hepsinin yazıldığı dönemin siyasi ve sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli bilgiler sunduğu görülür. Dönemin Eskiçağ Tarih anlayışı açısından büyük bir öneme haiz olan Tarih I'ı incelediğimizde, söz konusu eserin on dört bölümden oluştuğunu müşahade etmekteyiz. "Beşer Tarihine Giriş" başlıklı ilk bölümünde, Dünya'nın yaratılışı, ilk insanlar, Tarih ilmine giriş detaylı olarak verilmektedir. II. Bölümde yer alan "Büyük Türk Tarih ve Medeniyetine Umumî Bir Bakış" başlığı altında, Türklerin anayurdu, Genel Göçler, Asya'dan Sümer, Elam, Hitit, Mısır ve Avrupa bölgesine gelen Türk göçleri hakkında (iddialar) bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu bölümde Eski Türkler'in iktisadi ve beşeri faaliyetleri hakkında da detaylı bilgiler mevcuttur. III. Bölümde geldiğimizde ise, detaylı bir şekilde "Çin" tarihinin ele alındığı ve Moğol- Çin Türkeli üzerinde durulduğu görülmektedir. "Anayurtta En Eski Devletler" başlığı altında yer alan IV. Bölüm, Hun ve Topa Türkleri hakkında siyasi ve sosyal bilgiler içermektedir. V. Bölümde, "İskit Türk İmparatorluğu" medeniyeti hakkında detaylı bilgilerin verildiği görülmektedir. VI. Bölümün "Hint" Medeniyetine ayrıldığını müşahade etmekteyiz. VII. Bölüm de ise, "Kalde, Elam ve Asur" başlığı altında Sümer, Akat, Elam, Babil, Asur ve Sümer Medeniyetleri hakkında detaylı bilgilerin mevcut olduğunu görmekteyiz. VIII. Bölümde "Mısır" başlığı altında Mısır Coğrafyası, Tarihi ve Kültürü detaylı bir şekilde ele alınmıştır. IX. Bölüm *Anadolu* başlığı altında Eti, Frik ve Lidya tarihi ve medeniyetleri hakkında bilgi verilmektedir. X. Bölüm'de "Fenikeliler" başlığı altında Sayda ve Sur dönemi, Fenike Alfabesi ve Kartaca hakkında bilgiler sunulmaktadır. XI. Bölüm "İbraniler" başlığı altında ,Palestin, İbrani Kavmi, Peygamberler, Beniisrail, Musa kanunları, Davut ve Süleyman Peygamberler, Yahudilik ve Hristiyanlık hakkında detaylı bilgiler verilmektedir. XII. Bölüm de "İran" başlığı altında Metler, Persler, Partlar ve Sasaniler hakkında bilgiler mevcuttur. XIII. Bölüm "Ege Havzası" başlığı altında Ege

³⁷"Yukarıda ifade edilen okulların genel yönetimi 326 sayılı kanundan önce vilâyeti hususî idareleri tarafından yapılmaktaydı."

³⁸Behar'a göre ise, "Liseler için hazırlanan ilk resmi tarih ders kitapları 4 cilt halinde 1932 yılında yayınlandı. Bu kitabın ana esin kaynağı 1929-30 yıllarında yazılmış olan daha önce incelediğimiz **Türk Tarihinin Ana Hatları** adlı çalışma idi. Cumhuriyet kurulduktan sonra hazırlanan bu dört ciltlik ilk resmi tarih kitabı hemen ertesi yıl basitleştirilerek orta okullar için üç cilt haline getirildi. (**Ortamektep İçin Tarih**) ve ilk cildi 1933'de yayınlandı..." Behar 1992.,a.g.e.s.108 vdd.

Bölgesi'nin Coğrafyası, Minos, Miken, İon, Isparta (Sparta), Atina, Grek Medeniyeti, Peloponez Savaşı, Makedonya ve Büyük İskender konuları detaylı olarak işlenmektedir. Son olarak “*Eski İtalya ve Etrüskler*” başlığı altında yer alan XIV. Bölüm, aynı zamanda içerik ve sayfa olarak (86 sayfa) eserin en geniş kısmını oluşturmaktadır. Söz konusu bölümde, Eski İtalya ve Coğrafyası, Etrüskler, Roma İmp.'nun yükselişi ve çöküşü anlatılmaktadır. Ayrıca, kısmen de olsa Atilla'nın Batı Roma seferlerine değinildiği de görülmektedir³⁹.

Atatürk Dönemi yazılan bir diğer önemli eser de, Türk Tarihinin Ana Hatları⁴⁰ olmuştur. On bir bölümden oluşan eserin ilk bölümünde yer alan “*İnsan Tarihine Giriş*” kısmın da Tarih nedir? Dünya, evren, ırk, dil ve ilk insanın düşünce yapıları hakkında detaylı bilgilerin verildiği görülmektedir. II. Bölüm de “*Türk Tarihine Giriş*” başlığı altında Türklerin Ana Yurdu ve Genel Göçler hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. III. Bölüm olan “*Çin*” başlığı altında, başta Çin'in Coğrafyası, Mongolya, Mançurya ve Çin Türkeli olmak üzere söz konusu medeniyetin siyasi ve sosyo-kültürel gelişimi hakkında detaylı bilgilerin verildiği görülmektedir. IV. Bölümde “*Hint*” başlığı altında Hindistan'ın coğrafyası, siyasi yapısı, kültür ve medeniyeti hakkında önemli bilgilerin mevcut olduğu müşahade edilmektedir. V. Bölümde “*Kalde, Elam ve Asur*” başlığı altında Sümer, Akad, Elam ve Asur medeniyetleri hakkında dikkate değer bilgiler sunulmuştur. VI. Bölümde “*Mısır*” başlığı altında, eski çağ dönemi Mısır coğrafyasının da inkişaf eden siyasi ve sosyo-kültürel unsurların gelişimi hakkında detaylı bilgilere yer verildiği görülmektedir. VII. Bölümde “*Anadolu*” başlığı altında, Eskiçağ Anadolu Medeniyetlerinden Eti (Hitit), Friky, Lidya hakkında önemli bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca, kısmen de olsa Kimmer'lerin söz konusu bölgede ki faaliyetlerine de değinilmiştir. VIII. Bölüm de “*Ege Havzası*” başlığı altında Yunanistan'ın coğrafyası, Ege Medeniyetlerinden Dor'lar, Minos, İon ve Atina hakkında önemli bilgilerin mevcut olduğu görülmektedir. IX. Bölüm de “*Eski İtalya ve Etrüskler*” başlığı altında İtalya'nın coğrafyası, Etrüskler ve Roma şehrinin tarihçesi hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı görülmektedir. X. Bölüm de “*İran*” başlığı altında İran coğrafyası, Medler, Persler, Partlar ve Sasaneler hakkında önemli bilgiler mevcuttur. Eserin son kısmını oluşturan XI. Bölüm de ise, “*Orta Asya*” başlığı altında, Orta Asya coğrafyası, kurganlar, eski Türk şehirleri, Kutluk Devleti, Oğuzlar, Uygurlar, Hazar D., Samanoğulları, Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular, Cengiz Dönemi, Timur Devleti, Osmanlı İmparatorluğu, Anadolu'da yer alan Türk beylikleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu da ihtiva eden önemli konulara değinildiği görülmektedir. Söz konusu bölüm içerik ve sayfa (142 sayfa) olarak kitabın en geniş kısmını oluşturmaktadır. Eserin geneli eski çağ tarihi konularını içermekle beraber, bilhassa XI. Bölümün son kısmında yer alan Avrupa Hun

³⁹ “Tarih I Tarihtenevvelki Zamanlar ve Eski Zamanlar” T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır. 1932 İstanbul Devlet Matbaası. “Bu kitap, 342 sayfalık bir metin (Metin içerisinde aynı zamanda konularla ilgili bazı tablolar da yer almaktadır.), metin sonunda 7 sayfalık iyi bir kronoloji, ders kitabı olmasına karşın 30 sayfalık iyi bir index, 7 renkli tablo, 137 adet resim ve 22 haritadan oluşmaktadır. Ayrıca kitabın farklı analizi ve eleştirisi için bkz. Behar 1992., a.g.e.s. 108 vdd.

⁴⁰ Türk Tarihinin Ana Hatları ve liseler için hazırlanan Tarih I, II, III ve IV kitapları hakkında, bizzat Atatürk'ün düzeltmeleri ve çalışmalarını içeren nüshalar için bkz. “*Atatürk'ün Bütün Eserleri*” Cilt:24 (Ağustos 1930-25 Ocak 1931), Kaynak Yayınları. (Arif Acaloğlu, Lale Akalın, Tevfik Akgün, Yılmaz Akkılıç, Doç. Dr. Yavuz Aslan, Prof. Dr. Türkkaya Ataöv, Z. Şefik Atun, Orhan Balci, Servet Bayoğlu, Ali Rıza Cihan, Ertuğrul Danık, Yücel Demirel, Muazzez Deren, Ahmet Cevdet Geçkili, Ahmet Gedik, Yılmaz Gruda, Derya Güren Yücel, Rasih Nuri İleri, Nevzat Kaya, Prof. Dr. Mustafa Keskin, Alp Kuran, Ömer Saim Kurmuş, Mustafa Onar, Bertan Onaran, Teoman Özalp, Kiraz Perinçek, Mehmet Perinçek, M. Remzi Sarçetin, Dr. Salâhi R. Sonyel, Martı Şahin, E. Tuğ. Halil Şimşek, Ali Rıza Taşdelen, Enis User, İrfan Yardımcı, Hikmet Yavuziğit, İlker Yücel, İsa Yücel.), Ekim 1998 s.15-260 ; Andrew Mango, “*ATATÜRK Modern Türkiye'nin Kurucusu*”-“*Atatürk-The Biography of the Founder of Modern Turkey*” Remzi Kitabevi, 2013, s.566

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

İmparatorluğu mevzusundan itibaren, Ortaçağ Türk Devletleri üzerinde yoğunluk kazandığı görülmektedir⁴¹.

Araştırmamız kapsamında inceleyeceğimiz son eser ise, Ortaokul ve Liseler için hazırlanan Medenî Bilgiler⁴² (Akkoç, Aytolu, Başkurt, Başkurt, Daşçı, Erdem, Kurtulmuş, Soper, 1998, s.15-265) kitabı olacaktır. Bizzat Atatürk'ün katılımıyla hazırlanana eser 1930 yılında Prof. Dr. Afet İnan tarafından yayınlanmıştır. Bu kıymetli eser 07.09.1931 yılında Maarif Vekâleti, Millî Talim ve Terbiye Dairesinin 2197 sayılı kararı doğrultusunda "Vatandaş İçin Medenî Bilgiler" adıyla okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur. Söz konusu eserde *Millet, Devlet, Hâkimiyet, Cumhuriyet, Demokrasi, Hürriyet, Çalışmak- Meslek ve Vatandaşın Devlete Karşı Vazifeleri* gibi başlıklar altında önemli konulara değinildiği görülmektedir.

Türkiye'nin istikbali için köklü bir eğitim reformunun şart olduğuna inanan Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu konuyla da bizzat ilgilendiği bilinmektedir. Nitekim Atatürk'ün Ankara Kız Lisesi, Ankara Erkek Lisesi, Galatasaray Lisesi, Darülfünun (İstanbul Üniversitesi) gibi birçok kurumu sık sık ziyaret etmesi, onun eğitime ne kadar önem verdiğinin açık bir işaretidir. Atatürk, yalnızca eğitim kurumlarının fizikî koşullarını değil, aynı zamanda ders programları ve içerikleri ile de yakından ilgilenmiştir. 1 Temmuz 1933 yılında Galatasaray Lisesi'nin orta kısım mezunlar için düzenlenen sınava iştirak edip, farklı alanlardan sorular sorması bunun en güzel örneklerinden birisidir. Bu ziyaret sırasında, Atatürk'ün tarih dersi ile ilgili yaptığı sözlü sınavı oldukça manidardır.

"....Nejat Efendi'den sonra giren Ahmet Efendi'ye yurt bilgisi sorusu olarak:

'Türkiye'de ve Almanya'da reisicumhur seçimi nasıl yapılır?'... diye sormuşlardır. Gazi Hazretleri, aynı talebeye tarih sorusu olarak eski Türk medeniyetlerini, Mısır, Eti ve Sümer medeniyetlerinden hangisinin daha eski olduğunu sormuşlar, talebe Eti medeniyetinin eski olduğu cevabını verince ; *"Sümer medeniyeti daha eskidir"* demişlerdir (Bali, Ertan, Göney, Kırıl, Perinçek, Sayarı, Şahin, 1998,s.200).

Ayrıca, sorularının bir kısmı Iraksak ve Hipotetik düşünme tarzını teşvik edici bir nitelik de olduğu gibi, analiz ve sentez yapma yeteneklerinin geliştirilmesine yönelikte özellikler taşımaktadır (Bali, Ertan, Göney, Kırıl, Perinçek, Sayarı, Şahin, 1998, s.191-207; Ata,2000, s.85-90).

Yerli ve Yabancı Bazı Bilim İnsanlarının Türk (Millî) Tarih Tezi'nin İnkişafı Hakkındaki Görüşleri

Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ortaya konulan Türk (Millî) Tarih Tezi ve buna bağlı olarak gelişen Tarih bilincini açıklayabilmek için, dönemin siyasi, sosyolojik ve kültürel yapısını iyi analiz etmemiz gerekir. Bu hususta ki, en iyi analizlerden biri hiç şüphesiz Ekrem Akurgal'a aittir.

Akurgal'a göre, Millî tarih tezinin oluşumuna etki eden iki ana unsur bulunmaktadır.

"Türk Tarih Tezinin en mühim ve alâka çekici tarafı kos koca Osmanlı İmparatorluğu ve eşsiz Selçuk ve Uygur medeniyetleri dururken Atatürk'ün İskitlere, Hititlere ve Sümerlere gidişidir. Avrupa'da ve bazı yerli çevrelerde tenkit edilen bu nokta-i nazar aslında çok esash sebeplere dayanmaktadır.

⁴¹ Türk Tarihinin Ana Hatları (Kemalist yönetimin resmî tarih tezi) Birinci Basım 1930,İkinci Basım 1996,Üçüncü Basım 1999.Kaynak Yayınları:187 Beyoğlu/İstanbul. Ayrıca kitabın farklı analizi ve eleştirisi için bkzn. Behar 1992.,a.g.e.s.102 vdd.

⁴²Medeni bilgileri için el yazısı taslak nüshaları için bkzn. "Atatürk'ün Bütün Eserleri" Cilt:23.s.15-265 -Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri),Hazırlayan: Nurer UĞURLU, Örgün Yayın Evi. İstanbul, 2003,s.9 vdd.

*I. Atatürk bir ihtilâl yarattı. Bu Osmanlı İmparatorluğu'nun son asırlardaki dünya görüşüne karşı meydana gelmiş bir Revolutiondur. Bu itibarla yeni bir ruhla teşhiz etmek istediği milleti için Osmanlı tarihini örnek tutamazdı. Zaten yukarıda da belirttiğimiz gibi Osmanlı siyasetinin ve zihniyetinin tasfiyesi mevzuu bahis olduğuna göre daha başka, yıpranmamış, tenkitten uzak kalmış biraz da **dasitanî ve mitolojik** olan bir tarihe ihtiyaç vardı. Onun için Atatürk eski çok eski devirlere gitmek lüzumunu hissetti.*

II. Atatürk yeni tarih tezini aynı zamanda müstevlilere karşı mânevi bir müdafaa silâhı olarak kullanmak üzere ortaya atmıştır.

*Birinci büyük harpten sonra Türk yurdunu istilâ etmek isteyen kuvvetler bazı tarihi sebepler öne sürerek hareket ettiler. Bir zamanlar Batı-Anadolu'da büyük bir medeniyet kurmuş olan Yunanlılara 'Bu topraklar sizindir' diyerek onları istilâya sevk edenler, tarihi emperyalist düşüncelere alet etmek istediler. Faşizm de aynı şekilde Akdenize **Mare Nostrum** diyerek ve Anadolu'nun bazı kısımlarının bir zamanlar **Imperium Romanum**'a ait olduğunu işaret ederek Anadolu kıyılarına göz dikmişti. Bunlara karşı Atatürk tarih tezini ortaya koydu. Ve eğer Anadolu'yu eski sakinlerinin çocuklarına vermek lâzım gelirse bunu herkesten çok Türklerin hak ettiğini bir mukabil tez olarak öne sürdü. Çünkü Anadolu'nun en eski sakinleri **Hititler**'di ve Hititler de Türklerin cediti idi. Böylece Atatürk düşmanın silâhına aynı silâhla mukabele etti.*

Fakat Atatürk yeni bir tarih tezi ortaya koyarken ve bunu da siyasi emellere karşı bir müdafaa silâhı olarak vücuda getirirken hiçbir zaman ilmî metoddan, hakikatten ve mantıktan ayrılmayı düşünmemiştir.....

O zaman ki Türk Tarih Kurumu Başkanı olan Sayın Tevfik Bıyıklıoğlu'ya 1931 senesinde yazdığı mektupta Atatürk şöyle demektedir:

'Tarih yazmak için tutulan yolun mantikî ve bilhassa ilmî olması şarttır. Bu münasebetle yüksek heyetinizin reisi bulunan zat-ı âlinize hatırlatırım ki yeni dünya ufuklarına açacağınız yeni tarih semasında dikkatli olunuz. Sümmedtedarik bir eser vücuda getirerek ferdasında nadim olmaktansa hiçbir eser vücuda getirmemek, âczini itiraf etmek evlâdır. İlim sahasında vesveseli olmak, miskin müesseselerin mezunlarına inanmaktan evlâdır.' Mektupta, metoda ve sağlam vesikalara dayanmanın lüzumuna ait daha başka sarîh mütalâalar da mevcuttur.' (Akurgal, 1956, s.582 vd.).

Cumhuriyet Türkiye'sinin en önemli tarihçilerinden biri sayılan ve aynı zamanda da eşine az rastlanır bir entelektüel birikime sahip olan Prof. Dr. İlber Ortaylı'da, Türkiye'de klasik çağın algılanması makalesinde bu hususu ele alarak "...1940'larda Yunan dili profesörü Sinanoğlu "*Humanisme Avenir*" adlı kitabında; Kemalist Türkiye'nin aklın hakimiyetini (rasyonalizmi) seçtiğini, dinî devletten ayırarak Batı Medeniyeti'nin lâik köklerine, yani klâsik Greko-Romen düşünceye eğildiğini; Kemalist devrimlerin hilâfeti kaldırmak, dinî eğitimi yasaklamak ve Roma Hukuk sistemini getirmekle, gelecek için umut veren hümanist bir düşünce ve bilime yol açtığını söylüyordu. Bu Kemalist hümanizmin, hümanist eğitime çok önem verdiği açıktır. Ancak bu hümanist eğitimin Türkiye'nin tarihî kültürel ortamında sadece Yunanca ve Latince'ye münhasır realist bir görüş değildir. Hümanist eğitim taraftarları, Şark dillerini ve Osmanlıcayı dikkate alan bir eğitim projesi ve müfredat sunmadıkça gerçekçi sayılamazlar. Hümanizma, Rönesans'ın getirdiği bilinçli bir tarih ve felsefe kavramıdır. Eski dünyaya yöneliş temsil eder. Öncülerin başında, hakikaten büyük Floransalı **Petrarca** gelir. Ama, hümanist kültür, kesintiye uğramaksızın Eskiçağdan beri ve bütün Ortaçağ boyunca Akdeniz'de yaşamıştır. Bu kültürün kaynağı neydi? Şüphesiz Akdeniz çevresindeki medeniyet...." hümanist düşünce tarzının Türkiye'de oluşum sürecini, alt yapısını ve uygulanış biçimini bilimsel veriler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

doğrultusunda irdeleyerek izah etmesi bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Ayrıca, Akdeniz çevresindeki medeniyetin ana hatlarını ise , “*Aslında Türkiye’de Yunan-Roma kaynaklarına yönelmek bazı batıcı ve aksine muhafazakâr Doğucu çevrelerin yorumladığı gibi, medeniyet çevresini değiştirmek değildir Eski Akdeniz bir bütündür.*” ifadesiyle kesin bir üslupla çizdiği kanısındayım (Ortaylı, 2009, s.77,64).

Bu değerli bilim insanlarımızın yanı sıra, yurt dışındaki bazı bilim adamlarının da görüşleri dikkate değer özellikler taşımaktadır. Bunlardan bir örnek vermek gerekirse, Türkiye uzmanı olan ve Dünya bilim camiasında da saygın bir yere sahip olan Mango’nun, Türk Tarih Tezi hakkındaki görüşlerinin büyük bir öneme sahip olduğu kanısındayım. O’na göre, “*Mustafa Kemal’in yarattığı tarih, yurt içindeki İslam görüşüyle ve dışardan gelen küçültücülüklerle çatışmanın oluşturduğu bir sonuçu. Mustafa Kemal tarih anlayışının halkına özgüven duygusu vermenin yanı sıra, onları ülkenin İslamiyet-öncesi dönemlere ait kültür mirasını koruyacak, daha iyi ve daha bilgili insanlar haline getireceğini umuyordu. Belirli bir dereceye kadar bunun sağlandığı söylenebilir* (Mango, 2013, s.566).*..... Her şeye karşın, hümanist ve evrensel bir dünya görüşü vardı. Yarattığı gençlik kültü- o zamanlar yaygın bir görüngü – cehaletle savaşırken, İtalya, Almanya ve Sovyet Rusya’dan farklı olarak, milli, ırkçı ya da sınıfsal düşmanlıklara yönelmedi. ‘Övün, çalış, güven’ sloganı [kendi kendini yetiştirme ilkesini savunan İskoç yazar] Samuel Smiles’in felsefesini Türkiye’ye taşıdı.....* (Mango, 2013, s.610).

Atatürk dönemi Millî Tarih anlayışının ve Kültür alanında ki yenileşme hareketlerinin, önemini ifade etmek açısından Halil İnalcık hocamızın, Arnold Toynbee’nin *A Study Of History* adlı eserin tetkikinde geçen Atatürk ihtilâlinin prensipleri mevzusundaki kültür bahsi açıklamasıyla bu hususun tamamlaması sanırım en uygunu olacaktır. “*...4.Kültürel ve sosyal sahada ihtilâl: Bağımsızlık savaşı, esas Batılılaşma savaşı için ancak zarurî bir başlangıçtı. Asıl ihtilâl, kültürde ve cemiyet yapısında olmuştur. Bu yapılmıyaydı kazanılan askeri zafer, Türkiye’nin dünya yüzünden kalkmasını ancak kısa bir zaman için geciktirebilirdi. Atatürk Batılılaşmayı bir ölüm kalım dâvâsı olarak daha bağımsızlık savaşı devam ederken ortaya atmıştır (A Study of History, VIII,s.226). Bu kültür savaşı bilhassa 1922-1928 arasında yapılan devrimlerle kazanılmıştır...*” (İnalcık, 1963, s.55 vd.; İnalcık, 2014, s.365-373).

Sonuç:

Lale devri ile başlayan Reform ve kısmi hümanist akımlar, Anadolu topraklarında ancak XIX.’ dan itibaren kendini hissettirmeye başlamıştır. Binaenaleyh, Cumhuriyet Türkiye’sinin kurulmasıyla, modernleşme ve hümanizm akımı Anadolu topraklarında Millî bir yapıya bürünerek inkişaf ettiği görülmektedir. Rönesans ve Reform ’un da ana teması olan sanat, mimari, bilim ve din gibi Sosyal ve Beşeri konulardaki gelişmeler Cumhuriyet Türkiye’sinde Modern toplum kurma arayışları içerisinde yeniden yorumlanmıştır. Bu çalışmaların bir sonucu olarak yeni bir Tarih anlayışı meydana gelmiş ve akabinde de Türk (Millî) Tarih tezi olarak ortaya konmuştur (Çapa, 2002, s.39-55). Bu tezin ve tarih anlayışının oluşumunda arkeoloji, antropoloji, filoloji ve eskiçağ tarihi çalışmaları ön planda yer almaktadır.

Bilindiği üzere, arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi çalışmaları Anadolu topraklarında Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde başlamıştır. Fakat, söz konusu bu çalışmalar genellikle yabancı bilim çevreleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak, 1883 yılına gelindiğinde Osman Hamdi Bey’in büyük bir özveriyle gerçekleştirmiş olduğu Nemrut ve bilhassa 1887 yılında ki Sayda (Sidon) kazıları Osmanlı arkeolojisinin inkişafı açısından büyük bir çığır açmıştır. Fakat, dönemin siyasi ve sosyo-ekonomik koşullarının yeterli olmaması arkeolojik ve eskiçağ tarihi çalışmalarının istenildiği ölçüde gelişmesini engellemiştir. Ayrıca, Cumhuriyet Türkiye’sinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

kuruluş dönemine kadar Johann Joachim Winckelmann, John Frere (Gerçek, 1999, s.8 vd.)⁴³, Jean- François Champollion, Ernest Renan, Henry Creswicke Rawlinson, B. Hrozny gibi bilim insanlarının Osmanlı bilim Dünya'sın da gözükmemesi, söz konusu faaliyetlerin sadece kazı veya yüzey araştırmaları niteliğinde kalmasına neden olmuştur (Gerçek, 1999, s.116 vd.; Özdoğan, 2011, s.78,83). Söz konusu bu olumsuzluklara rağmen, dönemin en önemli bilim insanlarından biri olan Osman Hamdi Bey'in, özel gayretleri ile geliştirilmeye çalışılan Müze-i Hümayun ve eski eserlerin korunması için çıkarılan nizamnameler⁴⁴, arkeoloji ve eskiçağ tarihi araştırmaların gelişimi açısından da hayati bir önem taşıdığı inkâr edilemez bir gerçektir⁴⁵.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları tarafından Milli bir yapıda kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, yeni tarih anlayışıyla (Türk Tarih Tezi) Türkiye Eskiçağ Tarihi ve arkeolojisi için bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde Hamit Zübeyir Koşay, Halet Çambel, A.M.Mansel, Şevket Aziz Kansu gibi bilim insanlarının yetişmesi Türkiye Eskiçağ Tarihi, Arkeolojisi ve Antropolojisinin gelişimi açısından büyük bir adım olmuştur. Ayrıca, 1930'ların başından itibaren, yurtdışından gelen yabancı bilim insanlarının İstanbul Üniversitesi ve Dil-Tarih Coğrafyası Fakültesi gibi kurum ve kuruluşlarda yürüttükleri önemli çalışmaların da Türk bilim Dünya'sının gelişimine büyük katkılar sağladığı yadsınamaz bir gerçektir. Cumhuriyetimizin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bu çalışmaları dikkatle takip ettiği ve büyük bir entelektüel birikime sahip olması nedeniyle de gerekli tüm desteği verdiği görülmektedir⁴⁶.

Buna ilaveten, Gazi Paşa'nın, genç Cumhuriyetin Milli, Hümanist, akla ve pozitif bilimlere dayanan bir tarih anlayışının oluşması için mücadele verdiği de inkâr edilemez bir gerçektir. Binaenaleyh, Türk tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi gibi birçok kurumu ihdas etmiş olması da bunun en güzel örneğidir. Ayrıca, bizzat kurumların çalışmalarını da takip ettiği bilinmektedir. Bunun yanı sıra, büyük bir tarih sevgisi ve bilgisine sahip olan Gazi Paşa'nın dönemin en önemli entelektüel ve bilim insanlarının eserlerini de dikkatle takip ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, Ziya Gökalp'ten, H.G.Wells'e (Hanioglu, 2011, s.178 vd.) kadar dönemin pek çok yerli ve yabancı bilim insanlarının eserlerini büyük bir dikkatle inceleyen ve fırsat buldukça da bilimsel sohbetlere iştirak eden Gazi Paşa'nın, haklı olarak kurmuş olduğu yeni cumhuriyetin ana felsefesini "*Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.*" olarak belirlemesi de tesadüfi değildir. Gerçekten de, günümüz modern toplumların temelinde, batıl yani hurafelerden, doğmalardan arınmış aklın ve bilimin esas alındığı toplumsal bir backgroundun bulunduğu görülmektedir. Hemen burada Gazi Paşa'nın medeniyet hakkındaki görüşünü ifade etmeden geçmemizin uygun olmayacağı kanısındayım .."*Türkler, bütün medeni*

⁴³ John Frere' nin İngiltere'de yaptığı kazılar neticesinde tespit ettiği eski çakmaktaşı aletlerini 1797-1798 yılları arasında sunduğu bildirilerle bilim Dünyasına tanıtmayı, Eski çağ tarihi araştırmaları açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.

⁴⁴ Osman Hamdi Bey tarafından hazırlanan ve 13 şubat 1884 yılında yürürlüğe giren Asar- Atika Nizamname'siyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eski eserlerin yurt dışına çıkarılması engellenmeye çalışılmıştır. Yine, söz konusu Nizamnamenin 23 Nisan 1906 tarihinde bazı ufak değişikliklere tabi tutularak yenilendiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, Cumhuriyet Türkiye'sinde de 1973 yılına kadar hayatiyetini sürdüren bu nizamnamenin, 1710 sayılı "Eski Eserler Kanunu"nun çıkarılmasıyla hükmünü kaybettiği de bilinmektedir. Ferruh Gerçek 1999., a.g.e.s.115 vdd.

⁴⁵ 29 Ocak 1869 tarihinde Osmanlı'da müze ismi ilk defa kullanılmıştır. Osmanlı'da ilk müzenin oluşturulmaya çalışılması ise, 1846 tarihine tekabül etmektedir. Aya İrini (Hagia Eirene)'de Ahmet Fethi Paşanın desteği ile başlamıştır. Ferruh Gerçek 1999., a.g.e.s.78-85,1-12; Avrupa'da ise, ilk Müze çalışması 1679-1683 yılları arasında Oxford Üniversitesinde başlamıştır. Tarihçi ve iyi bir koleksiyoner olan Elias Ashmole'nin topladığı eserlerden yararlanılarak kurulan müzeyi, 1759 yılında British Museum'un halka açılması takip etmiştir. Ayrıca, Louvre Museum 1793 ve ilk Bilim Müzesi ise, Paris'te 1794 yılında kurulmuştur. Amerika'da ilk kurulan müzeler ise, 1785 American Museum (Philadelphia), ve 1790 Tammany Society Museum (New York)' dur.

⁴⁶ Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün entelektüel birikimi hakkında son dönemde yayınlanmış önemli bir eser olarak bkzn. M.Şükrü Hanioglu, "*Atatürk- An Intellectual Biography*", Princeton Universty Press,2011

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

milletlerin dostlarıdır. Memleketler çeşitlidir, ama uygarlık tekdir. Bir milletin ilerlemesi için de, bu biricik medeniyete katılması gerekir."⁴⁷ (Özata, 2005, s.66 vd.)

Bu bağlamda, 1930'larda ortaya konulan Türk Tarih Tezi hakkında maalesef bazı yanlış anlamaların ve büyük bir ihtimalle de bilgi eksiligidinden doğan yanlış yorumlamaların olduğu da bir gerçektir. Bu hususta doğru bir analiz yapılabilmesi için dönemin siyasi ve sosyo-kültürel gelişiminin her yönüyle ele alınması gerektiği kanısındayım. Aslında bu problemin cevabını yine Gazi Paşa'nın en yakınında bulunan Prof. Dr. Afet İnan'ın en iyi şekilde cevaplandırmaya çalıştığı da görülmektedir. O'na göre "....Bugün Millet mefhumu altında teşekkül etmiş bir Türk varlığının, kavim olarak yaşadığı devirler elbette ki olmuştur. İşte Atatürk, bu devirlerdeki Türk kavminin, tarihî çağlarda olduğu gibi, ana-yurttan akınlarla yayılma izlerini belgelere dayanarak tarihçilerin incelemesini istedi. Bu çeşit belgeler inceleyenlerce bilinmektedir ki, en son çıkan eserlerde dahi ele alınarak izah edilmektedir. Bunları yakından inceleme fırsatı elde edemeyen bazı vatandaşlarımız bu gerçeği yanlış anlama yoluna gitmiştir. Meselâ, ana-yurttan vukubulan bu akınları göz önünde bulundurarak 'Dünyayı Türk yapıyorsunuz' demişlerdir. Bu görüş, yakinen biliyorum ki, Atatürk'ün esas fikri değildir.

Bunu şöyle izah etmek isterim: Tarihî devirlerin Türk varlığını, nasıl ki bazen devlet kurmuş olarak, bazen kabile akını halinde başka devletlerin içine girmiş bir halde tesbit edebiliyorsak, ondan önceki devirlerde de durum böyledir.

Tarihî devrin akınlarıyla dünya Türk olmadığına göre, ondan önceki devirlerde de Türk varlığının izlerini bulmak mümkündür. İşte Atatürk'ün kafasında düğümlenen soruların cevabı bu idi. Türk'ün bugünden geriye giden tarih halkalarında boşlukları tamamlamak ve mümkün olduğu kadar derin temellerinde bu mevcudiyeti bulmak, ilmi yollarla araştırmaktır" (İnan, 1971, s.110 vd.).

Ayrıca, bu dönemde Türk Tarih Tezi bağlamında bazı önemli sosyal içerikli faaliyetlerinde olduğu bilinmektedir. Bunlardan ilk olarak, Halk evlerinde ve çeşitli kurumlarda sahnelenen Milli Tarih Tezi konulu Tiyatro oyunlarını ifade edebiliriz (Başbuğ, 2013, s.163-207). Yine, bu dönemde Türk Tarih tezini simgeleyen resmi, hatıra amaçlı ve anma pulların da basıldığı görülmektedir. Bunlardan en dikkati çekenler arasında, ayakta duran demirci ve yanında bulunan Bozkurt figürlü Pul ile ikinci Türk Tarih Kurultayı anısına çıkarılan Hitit

⁴⁷Türk bilim insanları tarafından, Atatürk'ün okuduğu eserler hakkında pek çok çalışmanın yapıldığı bilinmektedir. Halen dahi bu çalışmalar devam etmektedir. Burada sadece Eskiçağ tarih ile ilgili önemli birkaç eseri ifade etmemiz sanırım yeterli olacaktır. Atatürk'ün okuduğu yazar ve eserler arasında Descartes'in, "Discours sur la Methode", Jean-Jacques Rousseau'nun "Contrat Social-Toplum Sözleşmesi", Deguignes'in "Histoire générale des Turcs des Mongols et des autres tartares occidentaux avant et depuis Jesus-Christ jusqu'à present", H.G.Wells'in "Dünya Tarihi ve Dünya Fedarasyonu Sorunu-Cihan Tarihinin Umumi Hatları", J.A.Gobineau'nun "Essai sur l'inégalité des races humaines", A.C.Haddon'un "Les races humaines", George Montandon'un "La race, les races mise au point d'éthnologie somatique", E.Pittard'ın "Les races et l'histoire", Hilaire de Barenton'un "L'Origine des Langues. Des Religions et des Peuples", Hermann F. Kvergiec'in "La Psychologie de quelques éléments des langues Turques", François Lenormant'ın "Histoire Ancienne De L'Orient- Jusqu'aux Guerres Médiques", Maxime Petit yönetiminde ki "Histoire Générale des Peuples de L'Antiquité a nos Jours", James Churchward'ın "The Lost Continent of Mu", Ziya Gökalp, Şehbender-zade Filibeli Ahmet Hilmi, Mustafa Celâlettin ve Leon Cahun gibi bilim insanlarını ifade edebiliriz. Bu hususta detaylı bilgi için bknz. Gürbüz D. Tüfekçi "Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar- 'Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düşüştüğü Notlar ile' ", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1983; Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar, Anıtkabir yayınları,2001, Cilt:12, s.1-128,129-185; Şerafettin Turan., "Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar", Türk Tarih Kurumu Yayınları ,Ankara 1982., s.10-55.; Halil Erdemir & Hatice P. Erdemir , "Atatürk'ün Ulus-Devlet Fikri Oluşumunda Eskiçağ Tarihi Kitaplarının Yeri", Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring,Turkey 2011, s.425-442;Önder Göçgün, "Atatürk'ün , Araştırmacı, Sorgulayıcı, 'Derin Tarih ve Dil Görüşü' ve 'Mu Medeniyeti' ",Belgi Dergisi, Sayı 1(Kış 2011/I) s.1-13.

Geyiği figürlü pulu ifade edebiliriz⁴⁸ (İsfil, 2012, s.177). Hatta, II. Türk Tarih kongresinin önemini arz etmesi açısından özel damgalar arasında II. Türk Tarih Kurultayı damgasının da hazırlandığı görülmektedir (İsfil, 2012, s.993). Buna ilaveten, 1927 yılında birinci emisyon olarak çıkarılan kâğıt paralardan 5 ve 10 liralık banknotların üzerinde Türk Milliyetçiliğini ve Türk (Milli) Tarih Tezini simgeleyen bozkurt resminin de sıklıkla yer aldığı bilinmektedir⁴⁹.

Bütün bu mülâhazalar çerçevesinde, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişmesi ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşması için eskiçağ tarihi, arkeoloji, antropoloji ve filoloji gibi sosyal ve beşeri bilimlerin ivedi bir şekilde güçlendirilmesi zorunluluğu kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bu bağlamda, söz konusu bilimlerin geliştirilmesine yönelik çalışmalarda büyük bir öneme haiz olan Greko-Romen kaynaklarından yararlanılacağı gibi Hint, İbrani ve Asya kaynaklarından da faydalanılması gerekmektedir. Bunun için de söz konusu kaynakları orijinalinden okuyacak ve yeni yorumlar getirebilecek antik dilleri bilen entelektüel araştırmacıların yetiştirilmesi büyük bir önem arz etmektedir⁵⁰ (Arıkoğlu, 2009, s.177-184).

Sözlerimi konun önemini vurgulaması açısından Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şu anlamlı vecizeleriyle sonlandırmanın uygun olacağı kanısındayım. *"Tabiatı, bilirsiniz ki, hiçbir şey yok olmaz. Ne bir ses, ne bir söz, ne bir hareket....olduğu çağ ne kadar eski veya yeni olursa olsun, bütün bu oluşlar oldukları andaki gibi tabiat içindedir. Bu dalgalanmada, zaman ve mesafe mefhumu yoktur. Bugün dünyanın herhangi bir köşesinde söylenen sözü veya akis yapan hareketleri, yine Dünyanın herhangi bir köşesinde aynı anda işitmek, dinlemek zaptetmek mümkün olduğunu görüyoruz.*

Yarın bizi saran tabiat unsurları içinde, binlerce ve binlerce sene evvel söylenmiş sözleri, olduğu gibi toplayıp tespit etmek imkânına elbette varılacaktır. Tabiatın bugün için esrar dolu sinesine gireceği muhakkak görülen insan zekâsı, beklenen hakikatleri ortaya koyacaktır.

Yine bu insan zekâsıdır ki, beklediğimiz neticeyi elde etmemiş olmakla beraber, bugünkü araştırmacı zekâları tatmin edecek ve tarihi aydınlatacak yeni metotlar ve ilimler bulmuştur.

İşte arkeoloji ve antropoloji, o ilimlerin başında gelir. Tarih bu son ilimlerin bulunduğu belgelere dayandıkça temelli olur. Tarihi bu belgelere dayanan milletlerdir ki, kendi aslını bulur ve tanır. İşte bizim tarihimiz, Türk tarihi, bu ilim belgelerine dayanır. Yeter ki, bugünün münevver gençliği, bu belgeleri vasıtasız tanısin ve tanıtsın (İnan, 1971, s.48).

KAYNAKÇA

I. Basılı Eserler

ACALOĞLU, Arif., AKALIN, Lale., AKGÜN, Tevfik., AKKILIÇ, Yılmaz., ASLAN, Yavuz., ATAÖV, Türkkaya., ATUN, Z.Şefik., BALCI, Orhan., BAYOĞLU, Servet., CİHAN,

⁴⁸ Hitit Geyiği Pulu 1937 yılında basılmıştır.1926'da Londra Baskısı pulların da bozkurt ve demirci figürü pulu bulunmaktadır. Aynı zaman da bu figür pullar üzerinde uzun zaman kullanılmıştır. 1927 İzmir sergisi Sürşarjlı Hatıra pullarında , 1928 İkinci İzmir sergisi pullarında 1929 ve 1930 Latin alfabeli Londra baskısı pullarda bu figür sıklıkla kullanılmıştır.s.147-158.İkinci Türk Tarih kongresi 1943., a.g.e. s.LIII

⁴⁹Bu dönemde basılan kâğıt paralar harf devriminden önce gerçekleştiği için Osmanlıca idi. Ayrıca üzerindeki kupürlerde Fransızcadır. *"İmparatorluktan Cumhuriyete Kâğıt Paranın Öyküsü"- "The Odyssey of the Paper Money from the Empire to the Republic"* Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.2008,s.166 vdd.

⁵⁰ Avrupa Dilleri ile Hint dilleri arasındaki ilişkiyi ilk defa ortaya atan Sir Willam Jones olmuştur. Fakat günümüzde O'nun görüşleri hakkında birçok şüpheli yaklaşımlar ve eleştiriler bulunsu da Doğu dillerinin, biliminin önemini arz etmesi açısından bize önemli ip uçları vermektedir.

- Ali Rıza., DANIK, Ertuğrul., DEMİREL, Yücel.,DEREN, Muazzez., , GEÇKİLİ, Ahmet Cevdet., GEDİK, Ahmet., GRUDA,Yılmaz., YÜCEL, Güren Derya., İLERİ, Rasih Nuri., KAYA Nevzat., KESKİN, Mustafa., KURAN,Alp., KURMUŞ, SAİM,Ömer ., ONAR, Mustafa., ONARAN, Bertan., ÖZALP,Teoman., PERİNÇEK, Kiraz., PERİNÇEK, Mehmet., SARIÇETİN, M.Remzi., SONYEL, Dr.Salâhi R., ŞAHİN, Martı., ŞİMŞEK, E.Tuğ.Halil., TAŞDELEN, Ali Rıza., USER, Enis ., YARDIMCI, İrfan., YAVUZYİĞİT, Hikmet., YÜCEL,İlker., YÜCEL,İsa.,“ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*” Cilt:24 (Ağustos 1930-25 Ocak 1931) Ekim 1998 s.15-262 .
- ADABAĞ, Necdet., “*Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı*” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003,önsöz ve s.7.
- ADIVAR, A. Adnan “*Osmanlı Türklerinde İlim*”, Remzi Kitabevi, Evrim Matbaacılık Ltd.Şti.İstanbul,1982,s.170-173.
- AHİBAY, Banu.,“*Theoretical Approaches In Turkish Archaeology*” A Master's Thesis. Department of Archaeology and History of Art Bilkent University Ankara September 2007 ,s.37 vdd.
- AKALIN, Cüneyt., ÇAKMAK, Şefik., GÜVEMLİ ,Oktay., İLAN, Emrah., KOÇ,Kemal., “*Atatürk'ün Bütün Eserleri*” Cilt:25 (26 Ocak 1931-28 Eylül 1932) Kaynak Yayınları Ekim 1998, S.107.
- AKÇURA, Yusuf., “ *Üç Tarz-ı Siyaset*” Hazırlayan Okan Bensoy. Kilit Yayınları Ankara. 2011,s.7-43.
- AKKOÇ, Pınar., AYTOLU, Okşan Nemlioğlu., BAŞKURT ,Ceren., BAŞKURT, Mehmet., DAŞCI, Yasemin., ERDEM ,Habip Hamza., KURTULMUŞ, Zekeriya, SOPER,İşık ., “*Atatürk'ün Bütün Eserleri*” Cilt:23 (04/05 Kasım 1929-31 Ağustos 1930),Kaynak Yayınları.1998. s.15-265
- ASLAN, Cengiz., “*Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Bilimleri Alanında Yurt Dışına Öğrenci Gönderilmesi Olgusu 1923-1940*”Ankara Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Eğitimin Kültürel Temelleri, Anabilim Dalı, Eğitimin Sosyal ve Tarihi Temelleri Bilim Dalı. (Basılmamış Doktora Tezi), 2014, s.55, 103,115 vdd .
- ATATÜRK'ÜN OKUDUĞU KİTAPLAR, Yayın Koordinatörü: Recep CENGİZ Anıtkabir yayınları,2001, Cilt:12s,1-128,129-185
- ATAY, Falih Rıfki., “*ÇANKAYA-Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*”, Pozitif Yayınları.2010.s.540-555.
- AYGÜL, Hasan Hüseyin., “*Türk Modernleşme Sürecinde Dil Olgusunun Sosyolojik Analizi*” Yüksek Lisans Tezi. Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hüseyin BAL. T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı. Isparta. 2008, s.216 vd.
- BALİ, Rıfat N., ERTAN, Elif ., GÖNEY,Süha., KIRAL, Firdevs., PERİNÇEK, Kiraz., SAYARI, Sabri., ŞAHİN, Martı. “*Atatürk'ün Bütün Eserleri*” Cilt:26 (2Ekim 1932-27 Eylül 1934) Kaynak Yayınları ,Ekim 1998 s.191-207,334.
- BAŞBUĞ, Esra Dicle., “*Resmi İdeoloji Sahnede. Kemalist İdeolojinin İnşasında Halkevleri Dönemi Tiyatro Oyunlarının Etkisi.*” İletişim Yayınları.Birinci Baskı.İstanbul.2013.s.163-207.
- BAUDART, Anne., Jacqueline RUSS yönetiminde (Anne Baudart-ClaudeCals-François Chenet-Anne Cheng-France Farago-Deniz Kambouchner-Alain de Libera-François Ribes-Jacqueline Russ), “*Modern Dünyanın Yaratılması*” “*Histoire de la philosophie -*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- 2.L'invention dumonde modern" Cilt:2, Çeviren: İsmail Yerguz,1.Baskı, İletişim Yayınları İstanbul, 2012, s.136 vd. "Anne Baudart tarafından yazılan 3.Kısım 5.Bölümü."
- BAYKARA, Tuncer., " *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimatı.*" (Gözden Geçirilmiş 2.Basım) Ankara,2000. s.17 vd.,22 vdd
- BAYRAMLI, Ofeliya., "Füyuzat" (1906-1907) İkinci neşr. AzƏrbeycan Respublikası Milli ElmlƏr Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Redaktorlar :BƏkir NƏbiyev Filologiya elmlƏri doktoru: Teymur KƏrimli ISBN 9952-27-036-4 Çaşoğlu S.V.Yayn Tarihi: 2007.
- BEHAR, Büşra Ersanlı., "İktidar ve Tarih, Türkiye'de 'Resmi Tarih' Tezinin Oluşumu (1929-1937)",Afa Yayıncılık,Eylül 1992.
- BELLİ, Oktay., "Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)", İstanbul Üniversitesi. Ankara 2000.s.IX.
- BİLGİN, A. Gani., "İstanbul Müzeleri" İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.Yayınları Zeytinburnu/İstanbul 2010 s.15 vd.
- BİRİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ, "T.C. Maarif Vekaleti" – "Maarif Vekâleti ve Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından tertip edilmiştir. Konferanslar Müzakere Zabıtları.1932
- BROTON, Jerry., "Rönesans"- "The Renaissance", Çeviri: Hakan Gür, Dost Kitabevi Yayınları. Ankara, Ekim 2012,s.31-54,157-172.
- CEVİZCİ, Ahmet., "Felsefe Tarihi", Say Yayınları, İstanbul,2011, s.375 vdd.
- CLAUSON,Sir Gerard., "An etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish", Oxford at the Clarendon Press 1972 s.152-306.
- ÇİĞ, Muazzez İlmiye., "Atatürk ve Sumerliler",Kaynak Yayınları.İstanbul,2009,s.46 vdd.
- ÇOKER, Fahri (E Amiral.), "Türk Tarih Kurumu Kuruluş Amacı ve Çalışmaları" Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI.Dizi- Sa.48 Ankara ,1983,s.6.
- DAVİES, Norman., Avrupa Tarihi "Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması"- "Europe-A History",1996, Çeviri Editörü: Mehmet Ali Kılıçbay İmge Kitabevi Yayınları ,Mart 2006,s.511-516.
- DAVIŞA, Adid., "Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa "Arab Nationalism In The Twentieth Century" Çeviren: Lütfi Yalçın Literatür Yayınları:129,2004, s.10 vd.
- DOĞAN, Ahmet., "Osmanlıca Türkçe Sözlük" Ankara Akçağ Yayınları. 2005, s.40.
- DÖLEN, Emre., "Türkiye Üniversiteler Tarihi 2,Cumhuriyet Döneminde Osmanlı Darülfünunu 1922-1933" İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,1.Baskı İstanbul,Şubat 2010, s.132-156
- DÖLEN, Emre., "Türkiye Üniversite Tarihi 4 / İstanbul Üniversitesi tarihi 1933-1946" İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. 1.Baskı. 2010,s,3 vdd,23 vdd,61 vdd, 204.
- ED-DARİMÎ., Ebû Muhammed Abdullah b.Abdirrahmân, "Musnedu'd-Dârimî," Thk. Huseyin Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî,el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Suûdiyye,İstî'zan,54 (III,1760).
- ELMAN, A. Şevket., "DR.REŞİT GALİP", Ankara.1955.s.12.
- ERSAL, Aytekin., "Türkiye'de Ulus-Devlet ve Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör", Ötüken Neşriyat, İstanbul-Mart 2012,s.305.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- GERÇEK, Ferruh., “*Türk Müzeciliği*” Birinci Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Tarih Kurumu, Basımevi, Ankara. 1999, s.8,78-85,115 vdd,313-347.
- GÖKALP, Ziya., “*Türkçülüğün Esasları*” , Milli Klasikler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Basımevi,İstanbul,1999,s.7-11.
- GÜVEN, İsmail., “*Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*” Pegem Yayınları Ankara, 2007,s.221
- HANİOĞLU, M. Şükrü., “*Atatürk- An Intellectual Biography*”,Princeton Universty Press,2011,178.
- HEYD, Uriel., “*Türk Ulusçuluğunun Temelleri*”, Çeviren: Kadir Günay, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/339,Dünya Edebiyatı Eserleri Dizisi/70,ISBN:975-17-2949-1,Ankara,2002,s.169-180
- HEYWOOD, Andrew., “*Siyasî İdeolojiler*”, “*Political Ideologies, An Introduction*” Third editon,2003,Adres Yayınları, Şubat 2007 s.191-230.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin., “*Osmanlılar ve Bilim, Kaynaklar Işığında Bir Keşif*”. Etkileşim Yayınları, Nesil Matbaacılık, 2010 İstanbul.s.150.
- İĞDEMİR, Uluğ., “*Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*” Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara, 1973, s.39.
- İKİNCİ TÜRK TARİH KONGRESİ , İstanbul, 20-25 Eylül 1937 Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler “Türk Tarih Kurumu Yayınlarından IX.SERİ:No:2 Kenan matbaası İstanbul 1943.s.XXXVII vdd,21-32., LIII.
- İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE KÂĞIT PARANIN ÖYKÜSÜ- “*The Odyssey of the Paper Money from the Empire to the Republic*” Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.2008,s.166vdd.
- İNALCIK, Halil. “*Turkey and Europe in History*”, Turkey and Europe: A Historical Perspective. Published by Eren Press, Istanbul, Turkey, ISBN 975-6312-24-9 April 2006, s.107 vd.
- İNALCIK, Halil “*Türk Korkusu*” Makaleler II “Doğu Batı Yayınları Selanik C. Kızılay /Ankara ,2008, s.257.
- İNALCIK, Halil., “*Modern Türk Tarihçiliği Üzerine Notlar*” Makaleler II ,“Doğu Batı Yayınları Selanik C.Kızılay/Ankara 2008,s.296 vd.
- İNALCIK, Halil.,“*Rönesans Avrupası Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci*”, “Türk “Hümanizmi”nin Kurucuları”, Seçme Eserleri-V, İş Bankası Kültür Yayınları,6.Basım 2014,325-331, “*Atatürkçülüğün Sosyologlarca Analizi*”,2014,s. 365-373.
- İNAN, Afet., “*Atatürk Hakkında Hâtıralar ve Belgeler*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara,1959.s.204.
- İNAN, Afet., “*M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*”, Birinci Basılış ,Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul,1971,s.48.110.
- İNAN, Afet.,“*Ellinci Yılda Tarihten Geleceğe*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları-130.Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.1973.s.68.
- İPLİKÇİOĞLU, Bülent., “*Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*” 2.Baskı Bilim Teknik Yayınevi, 1994, s.15
- İSFİLA, “*İstanbul Filateli ve Kültür Merkezi A.Ş.-İstanbul Philatelic and Cultural Center Co. – Türk Pulları ve Antiyeler Kataloğu 1.-Turkish Stamps&Postal Stationery Catalogue 1863-2012*” İstanbul.2012.s.177,147-158

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- İSFİLA, “İstanbul Filateli ve Kültür Merkezi A.Ş.-İstanbul Philatelic and Cultural Center Co. – *Türk Pulları ve Antiyeler Kataloğu 2.-Turkish Stamps&Postal Stationery Catalogue 1863-2012*” İstanbul.2012.,s.993
- KABAAĞAÇ, Sina & ALOVA, Erdal ., “*Latince-Türkçe Sözlük*”, Sosyal Yayınlar 1995,s.381
- KAYAOĞLU, Taceddin., “*Türkiye’de Tercüme Müesseseleri*”. Kitabevi Yayınları 1998,33,45
- KESKİNOĞLU, Çağatay., ONAR ,Mustafa.,KARAVİT ,Kiraz Perinçek, “*Atatürk’ün Bütün Eserleri*” Cilt:27 (2 Ekim 1934- 1 Kasım 1935) Ekim 1998, Kaynak Yayınları s.86.
- KODAMAN, Bayram., “*Cumhuriyetin Tarihî-Fikri Temelleri ve Atatürk*”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürlüğü,İsparta,1999,s.84 vd
- KÖPRÜLÜ, Fuat., “*Birinci Türk Dili Kurultayı Tezler, Müzakere Zabıtları. İstanbul, Maarif Vekaleti, 1933*, s.415.
- KÖKEN, Nevzat., “*Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923/1960)*” Süleyman Demirel Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü” Basılmamış Doktora Tezi. 2002,s.53 vdd.
- KUTLU, Sönmez., “*Mezhepler Tarihine Giriş*” Değerler Eğitim Merkezleri Yayınları, 1.Basım, İstanbul,2008,s.32 vdd.
- LEWIS, Bernard., “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*” Arkadaş Yayınevi Baskı:5 (Çeviren: Boğaç Babür Turna) ,Ankara ,2011,s.20
- LEWIS, Charlton T., “*An Elementary Latin Dictionary*” New York Harper&Brothers, Franklin Square 1891,s.527
- LONGMAN-METRO., “*Büyük İngilizce-Türkçe-Türkçe-Türkçe Sözlük*”. Longman Group UK Limited ve Metro Kitap Yayın Pazarlama A.Ş. İstanbul/Turkey 1993, s.982 vd.
- MANGO ,Andrew., “*ATATÜRK Modern Türkiye’nin Kurucusu*”-“*Atatürk-The Biography of the Founder of Modern Turkey*” Remzi Kitabevi, 2013, s.566-610
- NACİ, Muallimi., “*Lügat-ı Naci*”,1322 tarihli, Asr matbaası, İstanbul, s.653 .
- NİŞANYAN, Sevan.,“*Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*”, Everest Yayınları, İstanbul Ekim 2009, s.411 vd.
- NİYAZİ, Mehmet., “*Millet ve Türk Milliyetçiliği*” Ötüken Yayınları, İstanbul-Aralık 2007,s.18 vd
- ORTAYLI, İlber., “*Tarih Yazıcılık Üzerine*” Cedit Neşriyat-Ankara 2009,s.60-64.72vdd.,77,91vd.,93,98.
- ÖNDER, Mehmet, *Atatürk’ün Yurt Gezileri*” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s.328
- ÖZATA, Metin., “*Mustafa Kemal Atatürk Bilim ve Üniversite*”, Umay Yayınları,İzmir,1.Basım 2005,s.55,66
- ÖZDOĞAN, Mehmet., “*50 Soruda Arkeoloji*” Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul,2011, s.73-87.
- SAMİ, Şemsettin., “*Kamus-ı Türkî.*” S.1400. Basım yılı Hicri (1316) ;Kâmûs-i Türkî (Önsöz: Ömer Faruk Akün) I. Baskı :Eylül 1998,s.1400
- SARI, Mevlût., “*EL-MEVÂRİD Arapça-Türkçe Lügat*” İpek Yayın Dağıtım Paz. A. Ş. Çağaloğlu/İstanbul,1984, s. 824.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- REDFORD, Scott., & ERGİN, Nina., “Cumhuriyet Döneminde Geçmişe Bakış Açıları: Klasik ve Bizans Dönemleri” Tercüme ve Düzeltilmesi: İnci Türkoğlu Koç Üniversitesi Yayınları. İstanbul , 2010,s.29 vd.
- SCHWARTZ , Philipp., “Kader Birliği ,1933 Sonrası Türkiye’ye Göç Eden Alman Bilim Adamları)”,Belge Yayınları. Birinci Baskı 2003.İstanbul s.12,19.
- SHAW, Stanford J., “Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye” C.1 (Gaziler İmparatorluğu Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükselişi ve Çöküşü)- “History of The Ottoman Empire and Modern Turkey”,Çeviren: Mehmet Harmancı. E Yayınları, 2008, s.288 vdd,382.
- ŞEŞEN, Ramazan., “Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı”, Takdim Eden: Ekmeleddin İhsanoğlu. İslâm Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı (İSAR) İstanbul. 1998 s.307 vdd.314 vdd. 321 vdd.332-338.
- ŞARMAN, Kansu., “ Türk Promethe’ler ,Cumhuriyet’in Öğrencileri Avrupa’da (1925-1945)” İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul, 2005, s.23-27,57-65,139-151,189-195.
- TANYU, Hikmet., “Ziya Gökalp’in Kronolojisi” Kültür Bakanlığı Yayınları:371.Ziya Gökalp Dizisi:11. Ankara 1981. s.72 vdd,154 vd.
- TARİH I TARİHTENEVELKİ ZAMANLAR VE ESKİ ZAMANLAR, T.T.T.Cemiyeti tarafından yazılmıştır. İstanbul Devlet Matbaası. 1932
- TURAN, Şerafettin., “Atatürk’ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar”, Türk Tarih Kurumu Yayınları ,Ankara 1982., s.10-55
- TURAN, Şerafettin., “Türk Devrim Tarihi III Yeni Türkiye’nin Oluşumu (İkinci Bölüm) (1923-1938)” Bilgi Yayınevi İstanbul,1996 s.104 vd.
- TOPRAK, Zafer., “Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji” Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş. İstanbul., 2012, s.16-60,393 vdd.
- TRIGGER, Bruce G., “A History of Archaeological Thought”, Cambridge University Press 1989,2006 Second edition 2006, s.55 vdd,80 vdd
- TÜFEKÇİ, Gürbüz D., “Atatürk’ün Okuduğu Kitaplar- ‘Özel İşaretleri, Uyarıları ve Düşüştüğü Notlar ile’ “,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,1983
- TÜRK DIYANET VAKFI İSLÂM ANSIKLOPEDISI. Cilt:30, İstanbul 2005, s.64-70 ve Cilt:19 İstanbul 1999. s.124-130.
- TÜRK TARİHİNİN ANA HATLARI (Kemalist yönetimin resmî tarih tezi)., Birinci Basım 1930,İkinci Basım 1996,Üçüncü Basım 1999.Kaynak Yayınları:187 Beyoğlu/İstanbul.
- TÜRKİYE CUMHURİYETİ MAARIFI. 1923-1943., Maarif Matbaası. Ankara,1944,s.134 .
- UĞURLU, Ö. Andaç., “Madeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri), Hazırlayan: UĞURLU, Nurer., Örgün Yayınevi. İstanbul. 2003.s.9 vdd.
- UNAT, Faik Reşit., “Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış” Ankara .Milli Eğitim Basımevi.1964.155 vd.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya., “Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü” Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. İstanbul, 2011, s.144, 236 vdd,
- YÜCEL, Hasan-Âli., Maarif Vekili “Atatürk’ün Maarife Ait Direktifleri”, I-II-1939 ,s.3,39.
- YÜCEL, Erdem., “Türkiye’de Müzecilik”, Arkeoloji ve Sanat Yayınları İstanbul. 1999,s.19-29,80.
- WHEELER, Sir Mortimer., “Archaeology from Earth” Penguin Books Ltd, Harmondsworth,Middlesex U.S.A.:Penguin Books Inc.,3300 Clipper Mill Road

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

,Baltimore 11,Md Ausrtalia: Penguin Books Pty Ltd,762 Whitehorse Road, Mitcham, Victoria., 1961 s.20-55.

WIDMANN, Horst., “Atatürk ve Üniversite Reformu (Almanca Konuşulan Ülkelerden 1933 Yılından Sonra Türkiye’ye Gelen Öğretim Üyeleri) Yaşam öyküleri-Çalışmaları-Etkileri” (*Exil und Bildungshilfe*) Çeviri: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil- Doç .Dr. Serpil Bozkurt, Kabalcı Yayınevi. Birinci Basım. 2000, s.185 vdd Ek-39 madde

WINCKELMANN, Johann Joachimm .,“Antikçağ Sanat Tarihi”- “ *Geschichte der Kunts des Alterthums,1764*” , Almandadan Çeviren: Oğuz Özgül, Editör Derya Önder, Say Yayınları Tarih Dizisi,1.Baskı.2012 S.7-18

II. Makaleler

ACIDUMAN, Ahmet “ Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi ve Mi’yârü’l-Etibbâ adlı eserinde çocuk hastalıkları”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2009 ; 52: s.42-52.

AKDEMİR, Erhan., “Avrupa Aynasında Türk Kimliği” , Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt:7. No:1, 2007 s.131-148.

AKIN, Galip., “Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Antropolojik Çalışmalar” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 42,1-2 (2002) 9-21 .

AKURGAL, Ekrem., “Tarih İlmi ve Atatürk” Belleten Cilt 20.Sayı:80, 1956, s.582.

AKURGAL, Ekrem.,“Kyzikos ve Ergili Araştırmaları İon Yayılışının Tarihi Hakkında”, Anadolu (Anatolia) Sayı:1.1956, s.47.dpnt:20

ALKAN, Cevat “Eğitimci Ziya Gökalp”, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi Cilt: 20 Sayı: 1 Yayın Tarihi: 1987.s.235 vdd.

ALTUNTEK, N. Serpil “İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika” Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi Cilt 10/Sayı 1/Temmuz 1993 s.191-197.

ANABOLU, Mükerrerem Usman., “Anadolu Araştırmaları”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları Tarafından Yayınlanır. XVII/1.2004,s.165-171.

ARIK., Remzi Oğuz .,“Anadolu Arkeologya Tarihinde Alişar Hafriyatı”,Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi”,Maarif Vekaleti tarafından neşrolunur.Devlet Matbaası,İstanbul,1933.Sayı :I.s.22-40

ARIK,Remzi Oğuz., “Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yaptırılan KARALAR HAFRIYATI”, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi”,Devlet Matbaası.İstanbul,1934.Sayı:II.s.102-109.

ARIK, Remzi Oğuz., “Göllüdağ Hafriyatı”, Türk Tarih,Arkeologya ve Etnografya Dergisi. Kültür Bakanlığı tarafından neşr olunur. Devlet Basımevi,İstanbul1936,Sayı:III. s.3-19.

ARIK, Remzi Oğuz., “Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Alaca Höyük Hafriyatı 1935 deki Çalışmalara ve Keşiflere Ait İlk Rapor.”, Türk Tarih Kurumu Yayınları.Seri.V.No.1. Ankara 1937.s.3

ARIKOĞLU, Ekrem., “Nostratik Dil Teorisi İçerisinde Altay Dilleri”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall. 2009, s.177-184.

ATA, Bahri., “Atatürk,Tarih Öğretimi ve Müzeler” Türk Yurdu 20 (160),2000,s. 85-90

ATAÖV, Türkkaya., “The Principles of Kemalism” The Turkish Yearbook of International Relations (Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı) Cilt: 20 Sayı: 0 Yayın Tarihi: 1980. s.22 vdd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- AYDIN, Suavi., “Arkeoloji ve Milliyetçilik/Toprak Altından Kimlik Devşirmek” Arkeoatlas Yaşayan Geçmişin Dergisi. İstanbul,NO:2010/01 Sayı:7-2010., s.126-140.
- BELLETEN Cilt I.Türk Tarih Kurumu. Ankara .1937.s.3-9.
- BÖLER, Tuncay., “Necip Asım Yazıksız ve Türk Diline Katkıları” Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Bahar) Sayı:25,2009 s.195-208
- ÇAPA, Mesut., “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tarih Öğretimi”, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,Sayı:29-30,Mayıs-Kasım 2002,s.39-55
- ÇETİN, Yusuf., “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde (1920-1938) Müze ve Eski Eserler Konusunda Yapılan Çalışmalar” Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi. Sayı : 12,2007,s.120.
- DELİLBAŞI, Melek, “Tarih Araştırmalarında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin Yeri- Panel” “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı” Yayına Hazırlayanlar: Arş. Gör. UYAR, Mustafa - Arş. Gör. KEÇİŞ, Murat., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları, 2003.s.299 vd.
- DEMİREL, Fatma Arzu., “Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi üzerine” Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Yıl:3 Sayı:4 .(Bahar) 2011,s.128-134.
- DIRİCAN, Murat., “Yaşamını Arkeolojiye ve Anadolu’ya Adamış Bir Bilim Kadını Halet Çambel”,Bilim ve Teknik.Sayı:359,1997,s.72-80
- DOĞAN, Cem., “An Example to The Quest of Identity of The Second Constitutionalist Period:The Charter,Structure and Aims of Committee of The Unity of Ottoman Ethnic Elements.” – “II. Meşrutiyet’in Kimlik Arayışlarına Bir Örnek:İttihâd-ı Anâsır-ı Osmaniye Heyeti,Nizamnamesi,Yapısı ve Amaçları.” Turkish Studies-International Periodical For The Languages,Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/5 Spring 2013,Ankara-Turkey.s.173-192.
- DÖNMEZ, Oğuz., “Türkiye’de Eski Eserler Hukuku” Ankara Barosu Dergisi 1985/3 s.448 vdd.
- EFE, Aydın “Süleyman Hüsnü Paşa’nın Tarih Anlayışı”,Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı:9,2004,s.207-215.
- ERDEM, Y.T. “Atatürk Dönemi Arkeoloji Çalışmalarından Biri: Sultanahmet Kazısı”.Atatürk Araştırma Dergisi.2005. Sayı : 62 Cilt:XXI.S.747-774
- ERDEMİR, Halil & ERDEMİR, Hatice P. ,“Atatürk’ün Ulus-Devlet Fikri Oluşumunda Eskiçağ Tarihi Kitaplarının Yeri”, Turkish Studies-International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/2 Spring,Turkey 2011, s.425-442
- ERDOĞDU, Teyfur., “Millet mi O da ne demek? = Nation? What is that,” Sivil İnisiyatif,7, Ekim 2012. s.14 vd.
- ESİN, Ufuk., “Türkiye Cumhuriyeti’nin 75.Yılında Atatürk Düşüncesinde Ulusal Kimliğin Oluşturulma Sürecinde Arkeoloji’nin Yeri: Dünyü, Bugünü”, TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi. Türkiye Cumhuriyeti’nin 75.Yılında Bilim “Bilanço 1923-1998” Ulusal Toplantısı I.Kitap II.Cilt, 1999, s.278 vdd.
- GİRAY, Kıymet., “Cumhuriyetin İlk Mimarları” “Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye’ye İltica Edip Fakültemizde Ders Veren Yabancı Bilim Adamları” “Ankara Üniversitesi

- Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003 .s.41-62
- GÖÇGÜN, Önder., “Atatürk’ün , Araştırmacı, Sorgulayıcı, ‘Derin Tarih ve Dil Görüşü’ ve ‘Mu Medeniyeti’ ”,Belgi Dergisi, Sayı 1(Kış 2011/I) s.1-13
- GÖZAYDIN, Nevzat., “Atatürk ve İnönü Dönemlerinde Türkiye’ye İltica Edip Fakültemizde Ders Veren Yabancı Bilim Adamları” “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003 .s.35-39.
- GÜLEÇ, İsmail., “İstanbul Üniversitesi Tarihinden Bahseden Yedi Kitap”,*Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi* 30 (2012),s. 230.
- İNALCIK, Halil., 1963, “Atatürk ve Atatürk Devrimi Üzerinde Yabancı Tarihçiler” *Türk Kültürü* Sayı:13. Yıl:2 Kasım 1963, s.55 vd.
- İNALCIK, Halil., “Tarih ve Akademi” ,TÜBA Konferansları ,Ocak 2001,s.10 vdd
- İNAN, Afet .,“Türk Tarih Kurumunun Arkeoloji Faaliyeti”, BELLETEN,Cilt II. Nisan 1938.Sayı:5-6.s.5-12.
- KANSU, Şevket Aziz., “Anadolu’nun Irk Tarihi Üzerine Antropolojik Bir Tetkik [I]”, Belleten, Türk Tarih Kurumu, Cilt.III., II.Kânun 1939 Sayı:9,s126-131
- KANSU., Şevket Aziz & TUNAKAN., Seniha “1937-1939 Yıllarında Eskişehir’de, Yazılıkaya’da Yapılan Kazıda Çıkarılmış Olan Frik Çağına Ait Kafanın Antropolojik İncelenmesi”,Belleten,Türk Tarih Kurumu,Türk Tarih Kurumu Basımevi-Ankara.1947, Cilt:XI,Sayı:41,42,43,44,s.181-187
- KARLIĞA, Bekir., “Türkçenin Batı’ya açılan Penceresi: Kâtip Çelebi.” http://www.tded.org.tr/images/logo/x/katip_celebi.pdf 05.08.2013
- KOŞAY, Hâmit Zübeyr., “Ankara Gazi Orman Fidanlığında Bulunan Eserler” *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*”,Maarif Vekaleti tarafından neşrolunur.Devlet Matbaası,İstanbul,1933.Sayı:I.s.5-21
- KOŞAY,Zübeyr., Hamit “Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâletince Yaptırılan AHLATLIBEL HAFRİYATI”, *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*”, Devlet Matbaası.İstanbul,1934.Sayı:II.s.2-21.
- KÖKTEN, İ.Kılıç., “Bazı Prehistorik İstasyonlar Hakkında Yeni Gözlemler.” 1947, s.224 vd.,232 vd., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi Cilt: 5 Sayı: 2 Sayfa: 223-239
- MADRAN, Emre., “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında Koruma Alanın Örgütlenmesi I” *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi.* (16:1-2) 1996, s.59-97,63,76 vd.,78,81 vd.,96 vdd.
- MAZIOĞLU, Hasibe., “Fakülteadaki Anılarım: Türk Dili ve Edebiyatındaki Öğretim” ” , “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003,275-284.
- MORRIS, Sarah P., “Potnia Aswiya: Anatolian Contributions to Greek Religion,” in Potnia: Deities and Religion in the Aegean Bronze Age . Aegaeum,2,(2001),s.423-434.
- ÖKTEM, Ülker., “Charles Darwin’in Evrim Kuramı’nın Tanzimattaki Etkileri”, Araştırma, XIV, A.Ü. Mtb. Ankara,1992, s.243 vd.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- ÖZ, Şaban., “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Medeniyet Tasavvurları-Ahmet Ağaoğlu (1869-1939) Özelinde-” Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/3 Spring. 2009, s.1794-1803.
- ÖZ, Tahsin., “Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler”, Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tarafından Yayınlanır.-Milli Eğitim Basımevi. Sayı:V İstanbul 1949, s.10vdd.
- ÖZDOĞAN, Mehmet., “ Yazısız Zamanlar –Tarih Öncesi” Arkeoatlas Yaşayan Geçmişin Dergisi. Sayı 1- 2002 s.24-33
- PORTER, James I., “What Is “Classical” about Classical Antiquity?Eight Propositions.” ARION 13.I SPRING/SUMMER 2005.s.27-61.
- SELÇUK, Senem Sönmez., “Milliyetçilik Üzerine: Bir Literatür Taraması” Journal of Yaşar University 2011,23 (6) s.3862 vdd.
- ŞAHİN, Hasan Ali., “Cumhuriyetin 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları.” ,Erciyes Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı:22,Yıl:2007/1.s.152vd.
- ŞİMŞEK, Ufuk., “Milliyetçilikler ve Milletin Oluşumu Üzerine Bir İnceleme” Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2009 13(2) s. 89 vdd.
- TURAN, Şerafettin., “ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri” “Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi 66.Kuruluş Yıl Dönümü Anı Kitabı” Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yayınları 2003 s.203-234;
- UMUNÇ, Himmet, “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler), bilig Dergisi Yaz 2013/sayı 66 s.297-314.
- ÜÇYİĞİT, Ekrem., “İlk ve Orta Öğretimde Tarih Okullarımızda Tarih Öğretimi” Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu, Ankara,1977,s.270.
- ÜLGER, Mustafa., “19.Yüzyıl Osmanlı'da Felsefi Tercüme Faaliyetlerine Bir Bakış” Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi 13:2,2008,s.300 vd.
- YILDIRIM, Recep ., “Atatürk'ten Günümüze Eskiçağ Tarihi ve Arkeoloji Çalışmaları”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt:II Sayı:6-7 Yayın Tarihi:1996/1997, s. 33-47.
- YILDIZ, Fatih & ÇELİK, Fikret. , “Türk Batıcılığının Milliyetçi –Muhafazakârlık Üzerinden Tenkidi: Erol Güngör Örneği “ bilig Yaz 2012/sayı 62 s.274 vdd.

III. İnternet Kaynakları

- <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultay01/K010803.pdf/>
- <http://tdkkitaplik.org.tr/kurultaylar.asp?kurultay=01> / 05.08.2014;
- <http://eprints.sdu.edu.tr/465/1/TS00617.pdf> / 05.08.2014
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=77 05.08.2014
- http://www.dtcf.ankara.edu.tr/fakulte_yon.php 11.08.2014;
- http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=44&sayi_id=1567&makale_id=17013. 10.09.2013.
- <http://edebiyat.istanbul.edu.tr/?p=53> 11.05.2014
- <http://www.ankarabarosus.org.tr/siteler/ankarabarosus/tekmakale/1985-3/2.pdf>. 15.10.2014
- http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/1996/cilt16/sayi_1_2/59-97.pdf 15.10.2014.
- <http://edebiyat.istanbul.edu.tr/antalyabolgesimerkezi/?p=6570>. 29.09.2014

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- <http://edebiyat.istanbul.edu.tr/tarih/?p=7865> 29.09.2014.
- [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=376&html=ages_detail_t.html&layoutt=web/](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=376&html=ages_detail_t.html&layoutt=web/) 30.08.2013
- http://www.tayproject.org/kazilar_t.htm 19.09.2014
- [http://www.tayproject.org/TAYages.fm\\$Retrieve?CagNo=407&html=ages_detail_e.html&layoutt=web/](http://www.tayproject.org/TAYages.fm$Retrieve?CagNo=407&html=ages_detail_e.html&layoutt=web/) 16.10.2014
- http://tayproject.eies.itu.edu.tr/kazilar_t.htm 16.10.2014
- <http://www.biltek.tubitak.gov.tr/bilgipaket/biliminsanlari/turkbilimadami/S-359-72.pdf> /22.08.2013.
- <http://www.tdvia.org/dia/ayrmetin.php?idno=080292>. 19.09.2014.
- http://www.tsk.tr/ing/2_general_issues/2_1_military_museum/library/library_collection.htm. 05/08/2013
- [http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Yazar&YazarNo=19./](http://www.ttk.gov.tr/index.php?Page=Yazar&YazarNo=19/) 22.08.2013
- <http://kuran.diyanet.gov.tr/Kuran.aspx#12:38> /29.09.2014
- <http://ulusgazetesi.com/ulus-gazetesi-irade-i-milliyenin-devami-olan-ulusal-gazetedir/> 10.06.2014
- [http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegaeum22\(pdf\)/49%20MORRIS%20S.pdf](http://www2.ulg.ac.be/archgrec/IMG/aegeum/aegaeum22(pdf)/49%20MORRIS%20S.pdf) 15.07.2014
- <http://www.inalcik.com/images/pdfs/21950357iNALCIKTURKEYandEUROPE.pdf> 17.09.2014
- <http://www.sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/HalilInalcik1.pdf> 17.09.2014
- http://www.tarihegitimcileri.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=83:bahri-ata-2000-ataturk-tarih-oegretimi-ve-muezeler-tuerk-yurdu-160-85-90&catid=40&Itemid=141. 29.09.2014
- http://www.tarihegitimcileri.org.tr/DERNEK/yayin/021.Ataturk_tarihogrt.pdf. 29.09.2014
- http://www.tarihegitimcileri.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=83:bahri-ata-2000-ataturk-tarih-oegretimi-ve-muezeler-tuerk-yurdu-160-85-90&catid=40&Itemid=141. 29.09.2014
- <http://dergiler.ankara.edu.tr/search.php>
- http://www.kulturvarliklari.gov.tr/sempozyum_pdf/turk_arkeoloji/05.turk.arkeoloji.pdf

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

YILDIRIM, S., Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarında Eskiçağ Tarih Araştırmalarına Genel Bir Bakış (1920-1938), *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 357-396, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8125>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

ORTA ÇAĞ AVRUPA'SININ TIP MERKEZİ: SALERNO TIP OKULU*

*Seyhun ŞAHİN***

ÖZET

Uygarlık tarihi göz önüne alındığında toplumlar arasında kültürel alış-verişin durmaksızın devam ettiği görülür. Bu durum, tüm insanlık adına binlerce yıllık sosyal, siyasal ve kültürel açıdan birikimlerin nesilden nesile aktarılmasına yardımcı oldu. Bu birikimleri devralan toplumlar da üzerine yeni bir şeyler koyarak gelişimin sürdürülmesine yönelik katkı sağladılar. Böylesine bir ilişki söz konusuysen karşımıza çok güzel bir örnek çıkmaktadır. İnsan hayatı ve sağlığı gibi önemli bir çalışma sahası olan Tıp biliminin Orta Çağ'da Akdeniz havzası içerisinde önemli bir merkezi durumunda bulunan ve yukarıda kısaca değindiğimiz uygarlık tarihinin kutsal görevlerinden birini yerine getiren Salerno'daki Tıp Okulu, bu konuda çok özel bir yere sahiptir. İtalya topraklarında bulunan Salerno'daki Tıp Okulu'nu sadece Orta Çağ'da Tıp eğitimi verilen veya hastaları tedavi etme amacını taşıyan bir kurum olarak görürsek bu kuruma haksızlık etmiş oluruz. Çünkü Salerno'daki Tıp Okulu, bu kutsal görevlerinin yanı sıra Doğu ile Batı arasında bilimsel ve kültürel açıdan köprü olma özelliğini de taşımaktaydı. Tüm bunlara ilave olarak yalnız Orta Çağ Avrupa'sının değil Avrupa'nın Yeni ve Yakın çağlarını dahi etkileyecek bir bilim deryasıydı.

Salerno Tıp Okulu'nun kuruluşu Orta Çağ'da Doğu ve Batı medeniyetlerinin karşılıklı etkileşimine verilebilecek örneklerden biridir. Rivayetlere göre bu okulun kuruluşunda Müslüman, Hristiyan ve Yahudi bilim insanları biraya gelmişler ve beraber çalışma kararı almışlardı. Dolayısıyla Okulun kuruluşunda dahi başta İslam medeniyeti olmak üzere Doğunun kültürel ve bilimsel birikiminin katkısı vardır. Salerno Tıp Okulu'nun en önemli isimlerinden biri şüphesiz Afrikalı Constantine idi. Aslen bir kuzey Afrikalı olan Constantine, çalışmaları ile bu okulun gelişimine önemli katkı yapmıştır. Ayrıca onun yapmış olduğu çalışmalar Orta Çağ Avrupa Tıp bilimine yeni bakış açıları kazandırmıştır. Güney İtalya ve Sicilya'daki idareciler onun Tıp çalışmaları açısından önemli bir kişi olduğunu kavramışlar ve onu Salerno Tıp Okulu'nda çalışmak için teşvik etmişlerdir. Yine bu okulda Orta Çağ Avrupa'sında eşine az rastlanır bir durum daha vardır. Bu durum Salerno Tıp Okulu'ndaki kadın hekimlerdir. Orta Çağ'ın karanlık

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, El-mek: seyhunsahin@hotmail.com

zamanlarında Kadın hekimlerin bu okulda bulunuyor olması oldukça dikkat çekicidir. Hatta bu kadın Hekimler, Tıp alanında eserler dahi yazmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Tıp Tarihi, Orta Çağ, Avrupa, Bilim, İslam Medeniyeti.

MEDIEVAL EUROPE'S CENTER OF MEDICINE: THE MEDICAL SCHOOL OF SALERNO

STRUCTURED ABSTRACT

When the history of civilization is considered, it is seen that there is an ongoing transaction between cultures. This has helped humanity to transfer social, political and cultural erudition from generation to generation. The generations which received this erudition, have provided to keep development go on by adding new things on it. In this manner we come across really beautiful examples. The medical school in Salerno which was in a significant field about the life and health of humankind at the basin of Mediterranean as a center of medical sciences and performs the sacred mission of civilization history that we just mentioned has an important place at this subject. It would be unfair if we evaluate Salerno Medical School that has been in the land of Italy, as a medieval medical institution which gives a medical education or medical cure. Because the Salerno Medical School besides performing its sacred mission it has a feature to be a cultural and scientific bridge between east and west. In addition to all of this it was a science ocean which effects not only Medieval Europe but also contemporary and modern ages. This improvement that was shown by Salerno Medical School was not a coincidence. Particularly at this time we know the Civilization of Islam reached its peak point. The Civilization of Islam took the territory of Mediterranean under its effect both political and cultural. This effect was felt on every single field. It was impossible the Salerno Medical School would not be affected from this influence. Thereby the addition of Islamic Medicine in the development of the Salerno Medical School is at non ignorable level.

The establishment of the Medical School of Salerno was one of the examples about the mutually interacting East and West Civilizations. According to rumors; Muslim, Christian and Jewish Scientists had come together and taken a decision to study while the school was being founded. Whereat there was contribution of firstly Islamic Civilization and culture and scientific knowledge of East for founding of the school. Constantine the African was the one of the most important persons who has served in that school. Constantine was an African who made a very important contribution to the evolution of the school. The studies which was done by him have given to Medieval European Medicine a new viewpoint. The rulers in the South Italy and Sicily had realized that he was a very important scientist and encouraged him to study at Salerno Medical School. In addition there was extreme instance at the medical school of Salerno. That extreme instance was the women doctors who were serving at the school. It was remarkable that the women doctors

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

were serving at the school in the dark times of medieval ages. These women doctors had written many books about medicine.

There was a well-grounded tradition that was provided by monks at Monte Cassino about medical teaching. It is generally conceded that the Benedictines had much to do with the foundation of Salerno. In the convents for women as well as the monasteries for men serious attention was given to medicine. Women studied medicine and were professors in the medical department of Salerno.

At all times the Jews have been distinguished for their knowledge of medicine, and all during the Middle Ages they are to be found prominent as physicians. They were among the teachers of the Arabs in the East and of the Moors in Spain. They were probably among the first professors at Salerno as well as at Montpellier. Many prominent rulers and ecclesiastics selected Jewish physicians. Some of these made distinct contributions to medicine, and a number of them deserve a place in any account of medicine in the making during the Middle Ages.

In the 12th and 13th centuries, many of the medicine books as books of Ibn Sina and others were translated from Arabic to Latin and so, data about medicine was transferred to the West. The science of medicine in the West didn't develop as in the East in the middle ages. Only there was a progressing about merge with astrology. However, in the 12th century, the texts of Islamic medicine came to the West, so all things changed in the West world. The most important influence was seen in the Bologna University in Italy. In the middle ages, the science of medicine in the Islamic World was transferred to the West. We can say that there is Islamic medicine in the basic of the medicine in the period of Renaissance. The thought of medicine in the East gave inspiration to the West. Science and civilization develop with interaction among cultures. It is impossible that science and civilization develop unless there is interaction. It mustn't forget that phenomenon of science and civilizations formed with different thoughts. In this paper we studied to evaluate the science of medicine and the interaction period in the European Middle Ages.

Key Words: History of Medicine, Medieval, Europe, Science, The Civilization of Islam

Giriş

Bu çalışmamızda Salerno Tıp Okulu'nun bilimin tarihi serüveni içerisinde Doğu ile Batı arasında bilimsel birikimin karşılıklı olarak transferinin sağlanmasındaki iletken rolünü ve kurumsal varlığını ele almaya çalışacağız. Tıp Tarihi için çok önemli bir kurum olan Salerno Tıp Okulu, aynı zamanda her iki medeniyet açısından da bilimde ortak müşterekte buluşulmuş bir noktaydı. Ayrıca yine bu çalışmada Orta Çağ'da askeri açıdan çatışma halinde olan Doğu ve Batı arasında her şeye rağmen ekonomik, kültürel ve bilim-teknik konularındaki sıkı ilişkilerinin varlığı ile sürekliliği bağlamında Salerno Tıp Okulu'nun güzel bir örnek oluşturacağı düşüncesindeyiz. Salerno Tıp Okulu'ndaki çalışmalar için; Orta Çağ'da her alanda geri kalmışlık ve yoğun olarak dinî taassubun içinde olan Avrupa'nın kendi kendini saptamış olduğu bataklıktan çıkarmasına yardımcı olan ilk adımlardan biri olmuşlardır diyebiliriz. Konumuz ilerledikçe öne sürmüş olduğumuz bu görüşe ait delilleri daha açık bir şekilde açıklamaya gayret edeceğiz.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Orta Çağ Avrupa'sında Bilim ve İslam Medeniyetiyle Etkileşimi

Avrupa'nın özellikle sosyal, kültürel ve bilim alanında beslendiği bazı kaynaklar olmuştur. Bu kaynakların zengin bir biçimde Avrupa'nın bilimsel ve teknik anlamdaki açlığına sunulduğu yerlerin başında hiç şüphesiz İtalyan coğrafyası gelir. Ancak sözünü ettiğimiz kültür kaynağının da gerisinde ona bu özelliği kazandıran bazı unsurlar vardı. Bunların başında ise Orta Çağ döneminde uygarlığın içinde en yüksek seviyeye ulaşmış durumdaki İslam medeniyeti gelir. İslam kültür ve medeniyetinin sahip olduğu üst düzeydeki bilim ve sanattaki birikimleri özellikle İtalya ve İspanya üzerinden Avrupa'ya aktarılmıştır.

İslam medeniyetinin Avrupa'ya bu anlamdaki aktarımlarının sağlanmasında hiç şüphesiz İspanya ve İtalya coğrafyalarında kurulan İslam devletleri veya emirliklerinin çok önemli rolleri vardır (Sarıçam, 2008, s. 240). İspanya'da yüzyıllar boyu varlığını sürdüren Endülüs Emevilerinin ve Sicilya'da Ağlebîler ile Kelbîlerin iki yüz yılı aşkın varlıkları Orta Çağ'da zirvesine ulaşan İslam medeniyetinin bu topraklarda kendini hissettirmesine ve bilimde edinilen bilgi birikiminin yine bu topraklardaki okullarda Müslim veya gayr-i Müslim ayırt edilmeksizin herkese sunulmasına olanak sağlamıştır.

Avrupa'nın bilim ve sanat tarihinde çok özel bir yere sahip olan bölgelerden biri de hiç şüphesiz İtalya'dır. İtalya, yalnız Avrupa tarihi ile ilişkisi olan ve Avrupa için soyut veya somut geçmişi olan bir coğrafya değildir. Zira İtalya, Büyük Roma'nın ortaya çıktığı ve uygarlık tarihine damgasını vurduğu, Akdeniz'in kalbine doğru uzanan çok önemli bir yarımadadır. Akdeniz'in içine kadar sokulan bu coğrafyanın dünyanın en zengin medeniyet ve kültürlerinden uzak kalması ve onlardan beslenmemesi elbette ki mümkün olamazdı. Bu durum İtalya'ya çok önemli bir de görev yüklemiştir ki bu görev; Akdeniz'in etrafında bulunan ileri seviyedeki kültürlerin zengin birikimlerini adeta bir elektrik akımı halinde Avrupa'ya iletmektir. Kısacası Orta Çağ İtalya'sı Avrupa için bir kültür iletkeni durumundaydı. İtalya'dan ayrı bir parça olarak görülmeyecek Sicilya ise; İtalya için Orta Çağ'a göre en ileri ve gelişmiş seviyede olan İslam medeniyetinin bilim, teknik ve kültürel birikimlerinin İtalya'ya giriş kapısıydı. Sözünü ettiğimiz zenginlik, Sicilya'ya hâkim olan Ağlebîler ile özellikle Fatımîler ve onlara bağlı olan Kelbîler zamanında önce Sicilya'ya sonrasında ise İtalya'ya taşınmış oldu.

Bölgedeki siyasal ve askeri İslâm egemenliğini sonlandırıp Sicilya ile Güney İtalya'ya sahip olan Normanlar ve sonrasında Germen Hohenstaufenlar (II. Frederick ve ardılları) döneminde İslâm medeniyeti ve onun bilim-teknik birikimleri korunup bizzat idare tarafından devamlılığı için teşvik edildi. Böylelikle Sicilya ve İtalya, Orta Çağ Avrupa'sında bilim ve teknik bakımından gelişme göstermeye başladı. İtalya tıpkı Endülüs İspanya'sında olduğu gibi bu birikimin Avrupa'ya transfer edilmesinde öncü ve merkezi bir konuma geldi. Bilim, sanat ve iktisadi hayata ait birçok unsur İtalya üzerinden Avrupa'ya giriş yaptı. Bu bakımdan İspanya ile birlikte İtalya, Orta Çağ Avrupa'sını Aydınlanma Çağı'na doğru yönlendiren kaynakları oluştururlar. Şunu da hemen ifade etmekte fayda var: İslâm Medeniyetine ait birikimin Batı Medeniyetine transferinde İtalya'nın rolünün Endülüs İspanyasından daha az olduğunu düşünmek pek de doğru sayılmaz. Sicilya ve İtalya üzerine yapılacak ciddi araştırmaların bu düşüncemizi destekleyecek birçok neticeye ulaşacağı düşüncesindeyiz. Çünkü Sicilya'daki İslam egemenliğinden sonra bölgeye hâkim olan Normanlar ve Germen Hohenstaufenlar, Hristiyan olmalarına rağmen İspanya'daki gibi Müslümanlara karşı bir kırıma girişmediler. Aksine ileri bir medeniyet seviyesine ulaşmış olan bu toplumun varlığını sürdürebilmesi için onu korudular. Sicilya ve İtalya'yı terk için onları zorlamadılar. Birçok Müslüman bilgin ve araştırmacıyı saraylarında barındırdılar. Dolayısıyla İspanya'daki büyük trajediler buralarda nispeten yaşanmadı (Şahin, 2012, s. 159-160). Buna rağmen Norman egemenliğinden sonra Germen II. Frederick ve oğulları Conrad ve Manfred dönemlerinde de İslâm kültürüyle birlikte Müslümanların nüfus olarak Sicilya ve Güney İtalya'da hala önemli ölçüde

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

varlıkları söz konusuydu. Ancak sonraki yıllarda İslâm kültürünün varlığı bölgeyi terke zorlanan Müslümanlarla birlikte hızla erozyona uğradı. Fakat yine de özellikle Normanlar ve Germen II. Frederick döneminde inşa edilen yapılarda ve sanat eserlerindeki izler günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir. İtalya ve Sicilya'daki topraklar üzerinde parlamaya başlayacak bu zengin kültür, Doğu kültüründen çok şey almıştı (Durant, Thz., s. 185-186).

Orta Çağ Avrupa'sının Tıp biliminde döneminin oldukça gerisinde olduğu söylenebilir. Döneminin şartları çerçevesinde Avrupa'da iyi bir sağlık hizmetinden söz etmek mümkün değildir. Avrupa, bu konuda ne yeterli derecede eğitime ne kendisine faydalı olacak tıbbi aletlere ne de ilaçlara sahipti (Packard, 1920, s. 7). Avrupa Tıp biliminde de diğer bilim dallarında olduğu gibi kilise öğretilerinin etkisi altındaydı. Dogmatik kuralların arasında sıkışan bilimsel düşünce, sınırlarını aşmaktan aciz bırakılmıştı. Avrupa'da bilim ancak İslâm Medeniyeti ile temas kurduktan sonra zincirlerini kırmaya başlamıştır. Bu temaslar, Müslümanların Sicilya, güney İtalya ve İspanya'yı ele geçirmeleriyle Avrupalılar ile yüz yüze gelmelerinin yanı sıra Avrupalı Hristiyan hacıların kutsal topraklarda karşılaştıklarını kendi yurtlarına aksettirmeleri sayesinde olmuştu. Bu temasın diğer bir boyutu ise; Haçlı seferlerine katılanların Orta-Doğu'da gördükleri veya edindikleri bilgi ve becerileri Avrupa'ya taşımalarıdır (Brown, 1921, s. 68-72). Sicilya ve İtalya bu bilgi, teknik ve beceriler için bir transfer üssü olma şansına coğrafi konumları gereği sahip olmuşlardır.

İtalya ve Sicilya avantajlı konumlarını yerinde kullanmasını bildiler. Böylelikle İtalyan topraklarında bilimsel çalışmalar yoğunlaştığı gibi bazı bilim dallarında uzmanlaşmış kurumlar ve öncü şehirler ortaya çıktılar. Sicilya'da Palermo ve Sirakusa, İtalya'da Bologna, Napoli ve Napoli'nin birkaç km güneyinde yer alan Salerno, bu dönemde bilimsel çalışmaların yoğun olarak yapıldığı önemli merkezler haline geldiler. Özellikle sözünü ettiğiniz bu şehirlerdeki Hristiyan bilginler, durmaksızın Arapça ve İbraniceden bilimsel değeri olan eserleri başta Latince ve diğer Batı dillerine tercüme ediyorlardı. Fakat Salerno, bilim dalları arasında gerek sahip olduğu Tıp Okulu'yla gerekse de burada görev yapan bilim insanlarıyla özellikle Tıp alanında ön plana çıkmayı başarmıştı.

Salerno Tıp Okulu

Avrupa'da sağlık kurumlarının ortaya çıkışıyla ilgili olarak çeşitli tespitler ortaya atılmıştır. Salerno Tıp Okulu gibi daha sonradan ortaya çıkacak birçok sağlık kurumunun temelinde Avrupa'da bulunan Manastır ve din adamlarının rolü tartışmasızdır. Orta Çağ Avrupa'sında eğitim ve öğretim kurumlarının vazifesini genel anlamda manastırlar yerine getirmekteydi. Orta Çağ Avrupa'sında bilim tıpkı diğer birçok alanda olduğu gibi kilise öğretilerinin baskısı ve kontrolü altında kalmıştı. Ancak yine de Avrupa Tıbbi manastırlardaki keşiflere çok şey borçludur. Zira onlar Latince, Grekçe ve Arapçadan çeviriler yaparak birçok önemli eseri Batı dillerine kazandırmayı başarmışlardır. Genel anlamda hasta bakımı veya şifahî bilgiler doğrultusunda varlığını sürdüren bir Tıp anlayışından söz etmek mümkün olduğu gibi henüz Anatomi ve Fizyoloji gibi Tıp Biliminin diğer dallarından yararlanacakları seviyeden çok uzaktaydılar (Packard, 1920, s. 7). Yine de tüm olumsuzluklara rağmen Doğu ile Batı arasındaki bilgi transferi, başlamış bulunuyordu ki Avrupa kıtası üzerinde bazı noktalar çoktan bunu bir görev olarak üstlenmişlerdi bile.

Bu görevi üstlenmiş Orta Çağ Avrupa'sının birkaç merkezinden biri de hiç şüphesiz Salerno'ydu. Salerno şehri ismini Latince Salum (Salt) yani tuz ile beraber Lirius adlı Nehrin isimlerinin birleşiminden aldığı söylendiği gibi Hz. Nuh'un en büyük oğlu Sam'dan aldığı da iddia edilir. Hz. Nuh'un oğlu Sam tarafından İtalya'da "S" harfi ile başlayan beş ayrı şehrin kurulduğuna inanılır. Bunlar: Sipontum, Samnia, Salernum, Surrentum ve Sena-Vetus şehirleridir. Bu inanış ve fikirlerin dışında şehrin özellikle Roma'nın düşmesinden sonra Lombardlar ve Gotlar tarafından da işgale uğradığı düşünülürse Orta Çağ'da oldukça kozmopolit bir yapıya sahip olduğu söylenebilir (Anonymus, 1871, s. 17). Antik Salerno, Napoli'nin otuz beş kilometre güneydoğusunda bir tepe

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

üzerinde kurulmuştu. Roma'nın bir kolonisi olarak ilk defa milattan önce 194'te adı duyulur (Beningi, Salerno, 1913a, s. 396). Bu dönemde insan sağlığına faydalı bir kaplıcaya sahip olması nedeniyle ünlenmiş bir şehirdi. 1077'de Salerno, Normanların şefi Robert de Guiscard tarafından ele geçirilir (Şahin, 2012, s. 36). Normanların Güney-İtalya ve Sicilya'ya hâkim olmaları, Avrupa'nın yalnız siyasal anlamda değil aynı zamanda sosyo-kültürel, ekonomik ve bilimsel anlamda da çehresinin değişimine önemli katkıları olmuştur. Diğer taraftan bölgedeki siyasal birliğin ve kontrolün sağlanmış olması, burada bilim ve sanatın gelişiminde çok önemli bir faktör olarak kendisini göstermiştir. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Monte Cassino'daki keşişler, Salerno'daki kaplıcanın ve burada uygulanan tedavi yöntemlerinin değerini kavramakta gecikmediler. Vakit kaybetmeksizin burada manastırlar yaparak bu şehre kendileriyle beraber etkilerini de getirdiler. Birçok kişi bundan dolayı burada skolâstik temelli bir Tıp eğitimin var olduğunu ileri sürse de bunun haklılık payının olamayacağı düşüncesindeyiz. Çünkü Salerno Tıp Okulu'nun kuruluşu ile ilgili bilgilerde tam bir netlik söz konusu değildir. Hatta buradaki Tıp Okulu ile ilgili anlatılan geleneğe göre Okulun kurucuları olarak bir Yahudi, bir Grek, bir Latin ve bir Müslüman'dan söz edilir. Yine söylenenlere göre Okulun kuruluşu yedinci yüzyılın ortalarında. Bu nedenle de Okulun Skolâstik düşünce temelinde Tıp eğitimi vermesi pek mümkün görünmemektedir. Aksine eğer Okulun kuruluşu ile ilgili söylence doğru ise, bu durum Okulun Orta Çağ Avrupa Hristiyanlığının bağınazlığından neden uzak olduğunu bize açıklar (Packard, 1920, s. 12).

Salerno, sahip olduğu kaplıcalar nedeniyle sağlık bulup rahatlamak amacını taşıyan birçok kişi için bir cazibe merkezi olmayı başarmıştı. Mesela şehir, Haçlı seferlerine katılan ve İtalya-Sicilya üzerinden hareket eden Haçlı askerlerinden sefer gidişinde ve de dönüşünde mutlaka uğranıp kaplıcasından faydalanılan bir merkezdi (Packard, 1920, s. 13). Salerno, bu durumuyla günümüzdeki kaplıca veya Batı dillerindeki adıyla "Spa" merkezlerinin görevini üstlenmiş durumdaydı. Salerno şehrinin bu özelliğinin, onun sağlık konusunda bir cazibe merkezi haline gelmesinde oldukça önemli bir faktör olduğu görüşündeyiz. Öyle ki Salerno şehri, sağlık konusundaki öncülüğü elinde tutması nedeniyle "Civitas Hippocratica" yani "Hipokrat Şehri" unvanını dahi elinde bulundurmuştur (Anonymus, 1871, s. 20). Böyle bir unvanı almış olması, Salerno şehrinin Tıp Bilimi açısından Avrupa'daki diğer şehirlerden çok daha ileri düzeyde olduğunu gösterir.

Avrupa tarihinin en çalkantılı olduğu hatta "Karanlık Çağ" olarak adlandırıldığı bir dönemde ortaya çıkan bu Okulun bulunduğu konum itibariyle böylesine bir şansa sahip olması önemli bir ayrıntıdır. K, onumundan kaynaklanan bu durumu, yukarıda açıklamıştık. Aslında Salerno, daha 820'li yıllarda sağlık hizmeti veren bir kurum olarak varlığını devam ettirmekteydi. Bilindiği gibi Avrupa'da sağlık hizmetleri genel olarak kilise ve manastırlarda verilmekteydi. Ancak ileri de oldukça hızlı bir gelişme gösterecek olan Salerno Okulu'nun manastırdan yola çıkarak kendini zirveye taşımasının altın yatan başka unsurlar aramak lazım gelir. Bu nedenle Salerno'daki manastırın hem hastaları tedavi etmeye hem de çağdaşı olan Doğu yani İslâm medeniyetinin gerisinde olsa da bir Tıp eğitimi vermeye yönelik gayreti olduğu söylenebilir. Fakat adını duyurmaya ve önem kazanıp çevresini etkilemeye başladığı yıllar 11., 12. ve 13. yüzyıllardır (Williams, 1904, s. 29). Bu dönemlerde yine İtalya'da Bologna ile Fransa'da Montpellier ve Paris'te de eğitim kurumları vardı. Fakat Salerno Okulu hem onlardan daha eskiydi hem de vermiş olduğu Tıp eğitimiyle onlardan çok daha farklıydı. İlk dönemlerde yukarıda sıraladığımız okulların gölgesinde kalmasına rağmen Tıp Biliminde Geç Orta Çağ'da onların tamamını geride bırakmayı başarmıştır (Bullough, 1961, s. 207). Okulun ilk dönemlerinde manastırdaki Orta Çağ Batı Hristiyanlığının bağınazlığının sınırları çerçevesinde verilen Tıp eğitiminde Antik dönemden Hipokrat'ın ve Galen'in eserleri ve düşünceleri manastırdaki öğrencilere öğretiliyordu (Fort, 1883, s. 228). Ancak sonrasında hem okulu hem de öğrencilerini bilimsel çalışmalar açısından daha iyi bir gelecek bekliyordu. Galen, Batı'da Galenos olarak bilinirken İslâm dünyasında Calinus olarak bilinir. Galen'den İbn Haldun Mukaddime'sinde övgüyle söz eder ve Tıp Bilimi başlığı altında onu şöyle anlatır: "Kitapları Arapçaya çevrilmiş olan

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

eski bilginlerden Calinus, bu ilmin en büyük üstadı ve rehberidir. Rivayete göre Calinus, Hz. İsa'nın çağdaşı olup, Sicilya'da gurbette ölmüştür. Eserleri Tıp İlminin ana kaynaklarından olup, kendinden sonra gelenler, onun eserlerini örnek edinmişlerdir." Galen, Milattan sonra 201 tarihinde ölmüştür. Yani İbn Haldun'un Galen'in yaşadığı dönemle ilgili olarak vermiş olduğu tarih doğru olmasa da onun Tıp Bilimindeki yerini vurgulaması bakımından oldukça haklıdır (Haldun, 1989, s. 602).

Salerno Tıp Okulu'nu diğerlerinden ayıran önemli bir özelliği daha var ki dönemi itibariyle ne Batı'da ne de Doğu'da böylesine bir durumdan söz etmek pek de mümkün değildir. Bu özellik Salerno Tıp Okulu'nda kadın öğrenci ve eğitimcilerin bulunmasıydı (Walsh, 1911, s. 12-13; Brant, 1930, s. 520). Bunun Orta Çağ Avrupa'sı için oldukça sıra dışı bir durum olduğu söylenebilir. Daha da ötesinde okulu Orta Çağ içinde eşiz bir konuma getirir. Bu kadın hekimler arasında Orta Çağ Avrupa'sına yapmış olduğu çalışmalarla damgasını vuran ve Salerno Tıp Okulu'nun yetiştirdiği bir isim olan Trotula'dır. On birinci yüzyılda yaşayan Trotula'nın "Disease of Women" yani "Kadın Hastalıkları" adlı eseri, yıllarca Tıp eğitimi veren okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur (Anonymus, 1871, s. 27; Williams, 1904, s. 29). Trotula'nın yanı sıra başka kadın hekimler de bu okulda yetişmişlerdi. Bunlar arasında özellikle Embriyoloji alanında çalışmalar yapan Abella ve Rebecca adlı hekimler, isimlerini duyurmayı başarmışlardır. Bu isimlerin yanı sıra Salerno Tıp Okulu'nda kadın hekimler arasında cerrah olarak yetişen Mercuriade isimli bir kadın hekim daha vardır. Mercuriade, iyi bir cerrah olduğu kadar kendi alanında yazılı ciddi eserler de vermiştir (Anonymus, 1871, s. 27; Beningi, University of Salerno, 1913b, s. 398). Salerno Okulu'nun kadın hekimleri, vermiş oldukları eserler sayesinde adlarından asırla boyunca söz ettirmişler ve bilim tarihinde kadınlar adına çok özel ve hak edilmiş yerlere sahip olmuşlardır. Kadın hekimlerin varlığı, bu dönem Avrupa'sı için sıra dışı bir durum oluşturmaktadır. Ancak Yakın-Doğu için durum biraz daha farklıdır. Daha İslâm'ın ilk dönemlerinde Yakın-Doğu'da kadın hekimlerden söz edilmektedir. Arap Yarımadası'nda bu dönemde meşhur olmuş kadın hekimlerden biri Benû Evd kabilesinden olan Zeynep isimli bir kadındır. Bu kadın hekim, özellikle göz hastalıkları üzerine uzmanlaşmış ve yaraların iyileşmesi ile ilgili olarak devrin bütün hekimlik bilgilerini iyi öğrenmişti. Başarılarından dolayı bu kadın hekimin adı günümüze kadar ulaşmıştır (Bakır, 2000, s. 269).

Müslümanların Sicilya'ya hâkim olmaya başladıkları 9. yüzyıldan itibaren Orta Doğu'dan ve kuzey Afrika'dan birçok Müslüman bilim insanının buraya geldiğini biliyoruz. Müslümanların yanı sıra Sicilya ve İtalya ana karasında Yahudi, Grek ve Latin bilim insanlarının önemli derecede varlıkları söz konusuydu (Walsh, 1911, s. 78). Salerno Tıp Okulu'nda bir birinden farklı ırk ve inançta olan birçok kişi ortak çalışma yapabiliyordu. Avrupa'nın bağınaz Orta Çağ Hristiyan düşüncesi içerisinde Salerno bu özelliklerinin yanı sıra laik bir eğitim vermesi ile diğer eğitim kurumları arasında yine öncülüğü elinde bulundurmaktaydı. Yahudi kökenli birçok bilim insanının Orta Çağ Avrupa'sında bulunduğu biliniyor. Güney İtalya ve Sicilya'daki okullarda görev alıp Tıp ve Astronomi alanlarında çalışmalar yapan Yahudi asıllı önemli bir bilim insanı da Jude Sabatai Ben Abraham'dır. Bu kişi Donolo adıyla meşhur olup bu ad ile tanınmaktadır. Donolo, ilk olarak Tarentum'da çalıştıktan sonra Salerno'daki Tıp Okulu'nun bir benzerinin bulunduğu Palermo şehrinde çalıştı. Daha sonra Bari'de bulunup nihayet Salerno Tıp Okulu'nda görev yaparak burada kendi alanıyla ilgili çalışmalarda bulundu. Daha sonraki dönemlerde ise Salerno Tıp Okulu'nda görev almış ve önemli çalışmalarda bulunmuş bir diğer Yahudi bilim insanı ise Faradj Bin Salim'dir. 13. yüzyılın sonlarına doğru adından söz ettiren bu şahıs aynı zamanda Farachi, Faragut veya Ferrarius adlarıyla da bilinmektedir. Faradj'in yapmış olduğu en önemli çalışma el-Razî'nin çalışmalarını Arapçadan Batı dillerine tercüme etmesidir (Walsh, 1911, s. 78-79).

Okuldaki ilk dönem eğitiminde genel olarak yukarıda da değindiğimiz Antik Çağ'daki Hipokrat ve Galen'in öğretileri üzerinden devam ediliyor fakat Anatomi, Fizyoloji ve Tıbbın diğer dalları hakkında yeterli bilgi sunulamıyordu (Packard, 1920, s. 7). Çünkü ellerindeki mevcut bilgiler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

bundan daha ötesi değildi. Eksik kaldıkları noktaları özellikle 9. ve 10. yüzyıllarla birlikte artan tercüme faaliyetleriyle giderme yoluna gittiler.

Salerno Tıp Okulu'nun çağdaşı ve yanı başındaki bir diğer kurum ise Monte Cassino'daki Benedict Tarikatı'nın manastırıydı. Buradaki eğitim her şeyden öte tarikatın bakış açısı dâhilinde şekillenmişti. Tıp, uygulamadan ziyade teoriye bağlı kalmıştı. Kilisenin dogmatik kuralları dâhilinde şekillenmiş tedavi yöntem ve düşünceleri söz konusuydu (Anonymus, 1871, s. 17). Burada uygulanan tedavi yöntemleri daha ziyade Aziz Benedict'e izafe edilse de bunun tarihsel açıdan gerçekliği yansıttığı söylenemeyeceği gibi Tıbbi açıdan da bir o kadar değersiz kaldığı söylenebilir. Monte Cassino Manastırı, Aziz Benedict tarafından altıncı yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş fakat bu yüzyılın sonuna doğru Lombard istilasında yağmalanmış ve Benedict keşişleri de manastırı terk edip Roma'ya kaçmışlardı. Daha sonra 720'de geri dönen keşişler, burayı yeniden inşa etmişler, bu kez de 884'te Müslüman-Arapların saldırısına maruz kalmış ve zarar görmüştü. Bu tarihten yetmiş yıl sonra tekrar onarılan manastır, Avrupa'nın önde gelen manastırlarından biri oldu (Packard, 1920, s. 8-9; Durant, Thz., s. 184). Özellikle Sicilya ve İtalya üzerindeki İslami etki arttıkça buradaki manastırlarda düşünsel hayatta da yenilenmeler kendini yavaş yavaş hissettirecek ve Orta Çağ Hristiyanlığının bağnazlığından bilim, kendini sıyırmaya başlayacaktı. Ne kadar ilginçtir ki bu sıyrılış, kendini bağnazlığın kalbinde yani manastırlarda ortaya çıkaracaktı. Monte Cassino, bu konuda güzel bir örnektir ki burada ondan biraz daha söz etmemiz gerekir. Çünkü Monte Cassino, asıl konumuz olan Salerno Tıp Okulu ile bir şekilde bağlantılıdır. Bu bağlantıları konu ilerledikçe belirteceğiz.

Monte Cassino manastırındaki keşişler açısından; Benedict tarikatının inanışına göre Aziz Benedict onların öğretmenlik yapmalarını yasaklamıştı. Fakat bu yasak var olan hastanede sadece hastalara bakmakla yetinmek istemeyen, öğrenmeye ve öğretmeye hevesli keşişler tarafından ihlal edilmeye başlandığında tarikatın öğretileri çoktan sarsılmaya başlamış olmalıydı (Packard, 1920, s. 9). Böylelikle Monte Cassino, dönemin önde gelen tercüme ve bilim merkezlerinden biri haline gelmeyi başardı.

Monte Cassino'nun meşhur misafirlerinden biri de kuşkusuz Afrikalı Constantine'dir. Ancak daha öncesinde Constantine, Salerno Tıp Okulu'nun başına bizzat Güney İtalya ve Sicilya Normanlarının lideri Dük Robert de Guiscard tarafından atanmıştı (Packard, 1920, s. 10). Afrikalı Constantine'nin Salerno Tıp Okulu'na çok önemli katkıları olduğu gibi daha sonra gerek Salerno'da ve gerekse de Monte Cassino'da yaptığı çalışmalarla dönemine damgasını vurmuştur. Afrikalı Constantine, Arapçadan yapmış olduğu tercümelerle İslâm Tıbbının Batı'ya aktarılmasında Avrupa bilim tarihi açısından çok önemli bir görevi üstlenmiş oldu.

Aslen Arap olan ancak Hristiyanlığı kabul etmiş olan Afrikalı Constantine'in (Ö. 1087), 1015'te Kartaca'da (bugünkü Tunus) doğduğu bilinmektedir (Sezgin, 2008, s. 8; Ahmad, 1975, s. 88-89; Curtis, 1911, s. 382). Burada Tıp ve Felsefeye merak salan Constantine veya Batı'da bilinen adıyla Constantinus Africanus, bu bilimleri tahsil etmiştir. Doğu kültürünün zenginliğinin farkına varan Constantine, bilgi dağarcığını genişletmek üzere Mısır'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş bölgedeki ülkeleri dolaşarak bilgi toplamış, dersler almış ve kendisini geliştirmiştir. Constantine'in tam otuz yıl boyunca buralarda dolaştığı söylenir (Hell, 1943, s. 108). Bu uzun seyahatinin ardından tekrar Kartaca'ya dönmüştür. Edinmiş olduğu bu birikimle bir süre Kartaca'da kaldıktan sonra İtalya'da Salerno şehrine yerleşmiştir (Sarıçam, 2008, s. 242). Bu sırada Normanlar, güney İtalya ve Sicilya'yı işgal ediyor ve bölgenin hâkimi durumuna geliyorlardı. Güney İtalya ise Normanların Şefi durumundaki Robert de Guiscard egemenliği altındaydı. Kuzeydeki birçok barbar şefinin aksine Robert, İslâm Medeniyetinin çekim dairesine girmiş olan bu topraklarda bilim, teknik ve sanatın devamı için gayretler gösterdi (Şahin, 2012, s. 32-40). Daha önce ifade ettiğimiz gibi Robert de Guiscard, Afrikalı Constantine gibi donanımlı ve yetenekli bir bilgini dönem itibarıyla Avrupa'nın

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

en iyi Tıp eğitimi veren kurumu olan Salerno Tıp Okulu'na görevli olarak atadı. Constantine, Doğu'ya doğru yaptığı seyahatler sırasında uzun süre Abbasi ülkesinde kalmıştı. Burada o dönem için bilinen dünyanın en önemli şehirlerinden biri olan Bağdat'ta da bir süre kalmıştır. İddialara göre Constantine, Robert de Guiscard'a bizzat Abbasi Halifesinin kardeşi tarafından tavsiye edilmiştir. Robert ile herhangi bir Abbasi Halifesinin veya kardeşinin böylesine bir ilişki içinde oldukları noktasında açık bir tereddüt içinde olduğumuzu ifade edebiliriz. Bu nedenle de Afrikalı Constantine'in Robert de Guiscard'a bu yolla tanıtılmış olması bizce mümkün değildir (Beningi, Salerno, 1913a, s. 397).

Afrikalı Constantine, Grekçe, İbranice, Habeşçe, Latince ve Arapça gibi dillere hâkim olmak suretiyle bu dillerden Latinceye birçok eseri tercüme ediyordu. Özellikle Arapçadan Latinceye çok sayıda eser tercüme ederek, Antik Yunan ve İslâmi döneme ait birçok Tıp eserini Batı dillerine kazandırmış oldu (Hell, 1943, s. 108). Hipokrat, Galen, İshak b. Süleyman, Ali b. Süleyman, Ali b. Abbâs el -Mecûsî, İbnü'l-Cezzar ve Huneyn b. İshâk gibi birçok İslâm bilginin eserlerini Latinceye çevirmiştir. Özellikle el-Mecûsî'nin "Kâmilü's-Sinâati't-tıbbiyye" adlı eserini Latinceye Regalis veya Liber Regilus adıyla çevirmiş ve yüzyıllar boyunca Salerno Tıp Okulu'nda ders kitabı olarak okutulmuştur. Bunlara ilave olarak kendisi de çok sayıda Tıp bilimine dair eser vermiştir (Sarıçam, 2008, s. 242). Bu eser yaklaşık olarak iki yüzyıl boyunca Afrikalı Constantine'in eseri olarak bilindi. Constantine'in yapmış olduğu ilk çevirinin ardından ikinci defa Latince tercümesinin yapılmasına kadar eser hakkında Avrupalıların bilgisi böyleydi. Fakat daha sonra eserin gerçek yazarı anlaşılmış oldu. Eserin anatomi ve cerrahi bölümleri eşiz bir değerde olmakla beraber Salerno Okulu'na Constantine ile beraber ulaşan en ciddi eserdir. Salerno Okulu'ndaki anatomi çalışmalarının bu esere borçlu olduğu ifade edilmektedir (Sezgin, 2008, s. 9). Constantine, yine İbnü'l-Cezzar'ın (Ö.979) "el-İtimâd fî el-Edviye el-Müfrede" adıyla bilinen ve ilaçları konu alan eserini "Liber de gradibus" adıyla tercüme etmiş ve kendi adı altında yayınlamıştır. Birkaç yüzyıl boyunca bu eserin Afrikalı Constantine'e ait olduğu düşünülmüştür (Sezgin, 2008, s. 162). Afrikalı Constantine'in eserleri ilk defa bir arada 1539'da Basle'de yayımlandı (Packard, 1920, s. 11). Constantine'nin etkisi yüzyıllar boyunca Avrupa'da devam etmiştir. Hatta on sekizinci yüzyılın ortalarında dahi ondan ve eserlerinden söz edilmekteydi. Onun eserlerinin değerini anlayarak "History of Pyhsicks" adlı eserinde de ona yer veren 18. yüzyılın ünlü bilim insanlarından biri de Tıp ve Tıp Tarihi üzerine araştırmalar yapan Sir John Freind olmuştur (Packard, 1920, s. 11).

Afrikalı Constantine'in ölümünden sonra Salerno Tıp Okulu'ndaki çalışmalar, özellikle tercüme faaliyetleri aynı hızla devam ettirildi. Okulun müdürü olan Nicolaus Praepositus, yine Avrupa tıpçıları tarafından çok kullanılan "Circa İnstans" adıyla "antidotarium"u yazdı. Bu eser, dönemin eczacıları tarafından kullanılan çok önemli bir codex olmuştur (Hunke, Trhz., s. 240). Burada açıklamaya çalıştığımız durum kısaca şudur: Vermiş olduğumuz örneklerden gayet açık bir şekilde anlaşılabileceği gibi Salerno Tıp Okulu, yalnızca hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemlerine ilişkin esaslı çalışmalar yapmakla kalmamış aynı zamanda hekimler ve onlara yardımcı olmaları noktasında eczacılar da yetiştirmiştir. Öyle anlaşıyor ki hekimlik ve eczacılığın mesleki ayrımı daha bu Okulda yapılarak saha uzmanlığı öğrencilere böylelikle kazandırılıyordu.

Salerno Tıp Okulu'nda, çevresindeki birçok eğitim kurumunda olduğu gibi İslâm Tıbbının birikiminden ağırlıklı olarak yararlanılmaktaydı. Teorideki öğretimde yararlanıldığı gibi uygulamada da İslâm Tıbbından yararlanılmaktaydı. Özellikle Müslüman Tıp bilginlerinin hastalıkların tedavisinde kullandıkları ilaçlar, bu okullarda hastaların tedavisinde kullanılmıştır (Williams, 1904, s. 29). Orta Çağ Avrupa'sına oranla oldukça ileri bir seviyede olan İslâm Tıbbı, teşhis ve tedavi yöntemlerinde bilimsellik açısından dönemine göre oldukça gerçekçi ve bilimselliğe yakındır. Bu konuya örnek olması amacıyla şunları söyleyebiliriz: Avrupa için tarihin birçok döneminde büyük insan kayıplarına neden olan veba hastalığı için İslâm Tıbbı ile Avrupa Tıbbı arasında yaklaşımları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

bakımından önemli farklılıklar vardır. 1348 yılında Avrupa’da büyük insan kayıplarına neden olan veba salgını karşısında ünlü bir Avrupalı hekim olan Bodaccio şunları söylüyordu: “*Gökyüzünden yeryüzüne düşen cisimlerin etkisi ve Tanrı’nın günah işleyen kimseleri tedip etmek için bize biçeceği ceza ile karşı karşıyayız. Burada alınabilecek hiçbir tedbir söz konusu değildir. Biz dini merasimlerle Tanrı’ya tövbe etmeliyiz.*” (Ağırakça, 2004, s. 31).

Aynı dönemde Müslüman hekimler ise vebanın bulaşıcı bir hastalık olduğunu tespit etmişler ve karantina uygulamasını yaparak tedavi amaçlı gayretlerde bulunmuşlardı. Bu hekimler, veba ve benzeri hastalıkların özellikle bu hastalığa yakalanan kişilerle veya onların kullandıkları eşyalarla temas ettikleri durumlarda bulaşabileceğini ortaya koymuşlardır. Halkı ve çevrelerindeki insanları da bu yönde bilgilendirerek yapılabilecek en doğru teşhis ve tedaviyi uygulama yoluna gitmiş oluyorlardı. Avrupa’da ise hekimlerin birçoğu, veba ve benzeri bulaşıcı hastalıklar karşısında bilimsel, tutarlı ve akla uygun yöntemlerin araştırılıp uygulanması yerine bu hastalığı, kendileri üzerine gelen ilâhî bir ceza olarak görmüşlerdi. Kısacası Müslüman hekimler bunu akla ve mantığa uygun bir şekilde ele alıp hastalık karşısında önlem alırken Batı dünyasında yani Avrupa’da ise aklın ve mantığın dışında hurafelerle dolu bir yaklaşım söz konusuydu (Ağırakça, 2004, s. 31-33). Bu durum on üçüncü yüzyılın sonuyla birlikte Avrupa’da da değişmeye başlamıştır. Bu değişimin yaşanmasında hiç şüphesiz Salerno Tıp Okulu’nun öncülüğü çok önemli bir rol oynamıştır. Bu okuldan yetişen hekimler ile öğrencilerin Avrupa Orta Çağ’ının koyu bağnaz Hristiyan öğretilerinin yıkılmasında etkin oldukları muhakkaktır.

Salerno Tıp Okulu, Normanların Güney İtalya ve Sicilya’ya hâkim olmasından sonra gelişimini hızla sürdürmeye devam etti. Norman hâkimiyetinin ardından da Germen imparatorluğu hâkimiyeti altına giren Salerno şehrindeki Tıp Okulu, II. Frederick’in yakından ilgilenmesi ve bazı düzenlemelere gitmesiyle zirve noktasına ulaşmış oldu. 11. yüzyıl ile 14. yüzyıl arasında bölgeye hâkim olan idarecilerin yapmış oldukları düzenlemeler sayesinde Okul, Avrupa’nın en sağlıklı ve bilimsel açıdan en iyi seviyede eğitim ve hizmet veren kurumu olmuştur.

Norman hâkimiyeti döneminde Kont I. Roger, Okula bazı kurallar getirerek düzenli bir şekilde eğitim-öğretim vermesini sağlamış ve hastalar için sağlık hizmetlerine devam etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu sayede Salerno Okulu, Avrupa’da akademik değerlere ulaşan ilk eğitim kurumu olmuştur (Beningi, Salerno, 1913a, s. 397). 1137 yılına gelindiğinde ise Sicilya Norman Kralı II. Roger, Sicilya ve güney İtalya’da siyasal birliği sağladıktan sonra sınırları içerisinde bilim, kültür ve sanat faaliyetlerine önem vermiş; sanatçı ve kendini bilime adanmış kimseleri himayesi altına almıştır. Kendisi de tıpkı selefi I. Roger gibi Salerno Tıp Okulu ile ilgili oldu ve onu kraliyetin himayesi altına aldı. II. Roger tarafından yeni düzenlemeleri ve kuralları yapılan Salerno Okulu’nun yetiştirmedeği halde hekimlik yapanlar ve bu okuldan mezun olarak hak edilmiş bir lisans belgesi olmayanlar, eğer hekimlik yapmaya kalkışsalar ise tutuklanıp hapse atılıyorlardı. II. Roger, 1140 yılında çıkardığı bir kanunla, buradan mezun olan hekimlerin sınava tabi tutulmalarını sağlamıştır. Bu uygulama daha önce İslâm dünyasında yapılmıştır. Abbasî Halifesi el-Muktedir, böyle bir uygulamayı başlatan ilk kişidir (Hunke, Trhz., s. 238; Şahin, 2012, s. 195). Sıkı bir disiplin altına almak amacıyla II. Roger’in getirdiği kurallar dâhilinde buradan mezun olanlar, kraliyet görevlileri tarafından resmi sınavlara tabi tutuluyorlardı.

İslâm ülkelerinde buna benzer kurallar asırlar öncesinden uygulanmaya başlanmıştı. Özellikle hasta hakları üzerinde sıkı kurallar ve yaptırımlar söz konusuydu. Hekimlerin tedavide kullandıkları ilaçları hastaya ve şahit olarak da hasta yakınlarına bildirmeleri zorunluydu. Hasta, doktorun uyguladığı tedavi sonucunda şifa bulursa ancak o zaman doktora ücreti ödenirdi. Aksi durumlarda veya hastanın ölmesi durumunda şehrin ileri gelen bir hekimine uygulanan tedavi yöntemleri aktarılır ve bu konuda hüküm vermesi istenirdi. Bu sonuca göre hekim, ya ceza alır ya da ödüllendirilirdi. Ayrıca hekimler, muhtesipler tarafından da denetlenirdi. Hastaların özel durumları

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

veya gizli kalması gereken konularının hekimler tarafından açığa vurulması kesinlikle yasaklanmıştı. Hekimlerin bu kurallara uymaları zorunluydu ve bu kurallara uymaları için yemin ettirilmekteydiler. Öyle anlaşıyor ki Salerno Okulu'nun bu kurallarının oluşumunda İslâm Tıbbi ve kurallarının etkisi önemli birer etkindirler (Hunke, Trhz., s. 238; Bakır, 2000, s. 271-277).

Kral II. Roger tarafından yapılan yeni düzenlemeler ile ivme kazanan Salerno Okulu, Orta Çağ Tıp bilimi için değerli eserler vermeye devam ediyordu. Salerno Okulu'nun önemli eserleri arasında olup da en önde geleni aşağı yukarı 1150 yılında Robert of England'a hitaben yazıldığı söylenen Salerno Tıp Okulu'nun hijyen ve medikal ilkelerini içeren meşhur "Flos Medica Schola Salerni" veya "Regimen Sanitatis Salernitanum" adlı kitaptır (Beningi, University of Salerno, 1913b, s. 398). Bu eser Okulun Tıp biliminde ulaştığı bilimsel dereceyi ve birikimi göstermektedir. Bu eser ile ilgili bilgileri ileriki sayfalarda ayrıntılı bir şekilde paylaşacağız. Robert Of England, Norman asıllı İngiltere Kralı II. William'ın veya diğer bilinen adıyla William Rufus'un kardeşidir. Robert, birinci Haçlı Seferine katılmıştır. Sefer hareketi öncesinde Salerno'da kış mevsimi boyunca kalan Robert, daha sonra sefer esnasında kolundan yaralanarak Salerno'ya geri dönmüş ve tedavisi bizzat Salerno Tıp Okulu'ndaki hekimler tarafından yapılmıştır. Burada geçirdiği süre içerisinde kardeşi olan İngiltere Kralı II. William'ın öldüğünü öğrenince taht üzerinde hak iddia ederek İngiltere tahtına çıkmak için çaba göstermiş ancak başarılı olamamıştır. Onun yerine kardeşi Henry tahta çıkmıştır. İkili arasındaki mücadele, 1106 yılında savaş meydanında Henry'nin kazanmasıyla son bulurken Robert ömrünün son yirmi sekiz yılını Kral Henry tarafından tutsak edildiği yerde geçirmiştir. Regimen Sanitatis Salernitanum adlı eserin İngiltere Kralı'na izafeten yazıldığı iddia olunmaktadır ki bizce bu izafenin yapılmasındaki asıl sebep, izah ettiğimiz gibi tedavi için Salerno'da İngiltere Kralı II. William'ın (William Rufus) kardeşi olan Robert'in bulunuyor olmasıdır. Yüksek ihtimaldir ki eser ona da sunulmuş olmalıdır. Ona yaralanma sonucu tedavisi ve sonrasında uygulayacağı tedbir ve tavsiyeler bu yolla kalıcı olarak bildirilmiş olmalıdır (Anonymus, 1871, s. 31-32).

Bu dönemde Salerno Tıp Okulu'nda eğitim görenlerden biri de Salerno Piskoposluğu da yapmış olan Salernolu Romuald'dır. Salerno piskoposu olan Romuald, bu okuldan tıp eğitimi alıp mezun olanlardan birisidir. Daha sonra Sicilya Krallığı'nda çok önemli görevlerde bulunan Romuald, Sicilya krallarının güvenini kazanarak Sicilya Norman Sarayında etkili olacak kadar başarı sağlamıştır. Sicilya Kralı I. William, hasta yatağında iken kendisini tedavi etmesi için Salernolu Romuald'ı yanına çağırtmış ve kendisini tedavi etmesini istemiştir (Romuald, 1998, s. 238). Ruhban sınıfının hekimlik yapmasına engel getirildiği gibi onların Tıp eğitimi almalarında herhangi bir yasağın olmadığı da bu olaydan açıkça anlaşıyor. Bununla birlikte bu düzenlemeler ve kurallar Tıp bilimine önemli derecede değer kattığı gibi Orta Çağ Avrupa'sında en etkin sınıfların başında gelen ruhban sınıfının da skolâstik düşüncenin baskısı altından çıkmasında etkili olduğunu hatta koyu ve bağınaz Orta Çağ Hristiyanlığının reformu yolunda atılan önemli adımlardan birini olduğunu söylersek çok da yanılmış olmayız. Skolâstik veya dogmatik düşüncenin yerini bilimsel düşüncenin alması yalnızca ruhban sınıfı dışında kalanları değil aynı zamanda sözünü ettiğimiz bu uygulamalarla ruhban sınıfını da bu yola sürüklediği anlaşılmaktadır.

Normanlar döneminin ardından bölgeye hâkim olan bir bakıma Normanların halefi sayılabilecek ve anne tarafından Norman kanı taşıyan Alman İmparatoru II. Frederick'in Salerno Tıp Okulu'nun gelişiminin tamamlanmasında ve zirveye ulaşmasında önemli bir payı vardır. Bilim, sanat ve felsefe ile meşgul olmaya düşkün olan II. Frederick, 1224 yılında Napoli'deki okulun Tıp alanındaki çalışmalarının dışında faaliyet gösteren kurumların çalışmalarını engellediği söylene de bu gerçeğe yakın bir iddia gibi durmuyor. Çünkü bilim, kültür ve sanata böylesine düşkün bir idareciden beklenmeyecek bir davranıştır. Fakat 1231 yılında yayınladığı emirle Salerno Okulu dışında hiç kimse Tıp eğitimi vermeyecekti. Belki de çıkarmış olduğu bu emirname nedeniyle böyle bir iddia ileri sürülmüş oluyordu. Buna ilave olarak devlet görevlilerinin huzurunda Salerno

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Okulu'nda görevli profesörlerin onayladığı belgesi olmayan hekimlik yapamayacaktı. II. Frederick, 1240 yılında daha önceki emirlerini tekrarlayarak sağlık gibi önemli bir konun disiplin ve devlet tarafından kontrol altına alınmasını sağlamış oldu (Beningi, University of Salerno, 1913b, s. 398). Böylelikle II. Frederick, daha önce II. Roger'un yapmış olduğu düzenlemeleri yenileyerek güncellemiş oldu. Bu kurallarla da yetinilmeyerek Salerno Tıp Okulu'nda eğitim sekiz yıla çıkarıldı. Mesleki açıdan uzmanlık alan sınırları belirlenerek hastalığın teşhis ve tedavisinde hekimler ile eczacıların görev ayrımı yapılmış oldu. Teşhis ve tedavilerde bilimsellik dışında farklı yöntemlerin kullanılmasına kesinlikle izin verilmiyordu. Özellikle ruhban sınıfının Tıp konusunda müdahil olmaları, getirilen kurallarla engellenmiştir. Böylelikle hurafelerden uzak ve dönemin bilimsel birikimlerine uygun yöntemlerin uygulanması sağlanmıştır (Hunke, Trhz., s. 238-239). Ayrıca Tıp eğitimi alacak öğrencilerin, bu eğitimden önce mantık okumaları şartı da getirilmişti. Özellikle cerrah olacakların, kadvralar üzerinde yeterli derecede çalışmaları sağlanırdı. Okulu bitirenlerin en az beş yıl staj yapmaları şartı getirilmişti. Bu süreçlerin sonunda hekim adayları tekrar sınava tabi tutulurlardı. Tüm bu süreçler belirli kurallar içinde yürütülürdü.

Uzun yıllar boyunca gelişme gösteren Okul, geçirdiği bu evreler sonucunda oldukça sistematik bir yapıya kavuşmuştu. Önceliğini eğitim ve öğretime vermiş olan Salerno Tıp Okulu'ndan mezun olmak isteyen adaylar bazı derslerden sıkı bir sınava tabi tutulurlardı. Sınav yapıldıkları konulardan öncelikli olanları şunlardı: Galen'in "Therapeutics" adlı eseri, İbni Sînâ'nın eserleri, Hipocrates'in "Aphroism" adlı eseri ve Aristo'nun "Analytics" adlı eseridir. Eğer adaylar başarılı olurlarsa hekim veya eğitimci unvanlarını alırlardı (Anonymus, 1871, s. 21). Sınavların büyük bir ciddiyetle yapılıyor olması Okulun vermiş olduğu mezunların görevlerindeki başarılarını arttırdığını söyleyebiliriz. Bu konudaki tutum, Okulun eğitim kalitesinin seviye bakımından oldukça ileride olmasına yardımcı olmuştur.

Sınavların böylesine bir ciddiyetle yapılıyor olmasının ardında gerçek anlamda bir birikimin ve bu birikimi yönlendirip düzenli bir eğitimle öğrencilerine sunabilecek öğretim üyesi kadrosunun var olmasını gerektirirdi. Aksi halde Okul, yüzyıllar boyu bu başarısını koruyamazdı. Salerno Tıp Okulu'nda idareci ve öğretim üyelerinin pozisyonları belirlendiği gibi sistematik bir idari mekanizma ile de bu durum takip ediliyordu. Burada Okulun üyeleri bir seçim yapardı ve bu seçimi kazanan okul idarecisi Aziz Methew adına seçilmiş sayılırdı. Bunun yanı sıra Tıp Fakültesi ise on kişilik profesör veya öğretim üyelerinden oluşan bir kurul ile idare olunuyordu. Görevler, Hipokrat'ın etik kaideleri dâhilinde icra ediliyordu. Bu uygulamalar, Salerno Tıp Okulu'nun önde gelen prensipleri arasındaydı (Anonymus, 1871, s. 21). Okulun sahip olduğu prensipler dizisi, aynı zamanda daha önce de değindiğimiz gibi Okulun Orta Çağ Hristiyanlığının bağnaz ve dogmatik kurallarına karşın akıl ve mantık ölçüsünde bilimsel düşünceye sahip olduğunu bir kez daha ispat eder.

Okul öğrencilerinin durumundan söz edecek olursak onların da oldukça yoğun bir eğitime ve öğretime tabi olduklarını görüyoruz. Bunlara ilave olarak Salerno Tıp Okulu'nda eğitim görecektik öğrencilerin bazı şartlara uygun olmaları gerekiyordu. Tıp okuyacak öğrenciler öncelikle yirmi bir yaşında olmalıydı. Eğitimleri ise yedi yıl (daha sonra II. Frederick döneminde sekiz yıl olmuştur) boyunca devam ediyordu. Bu eğitime ilave olarak mezun adayları bir dalda uzmanlaşmak istiyorlarsa bunun için belirlenmiş bir süre için eğitim almaya devam ediyorlardı. Mesela cerrah olmak isteyenler yedi yılın ardından bir yıl daha anatomi dersi almak zorundaydılar. Bu derslerin yanı sıra bitirme sınavına girmeden önce üç yıl Mantık, Tıp ve Cerrahi derslerini de başarıyla tamamlamış olmaları gerekiyordu (Anonymus, 1871, s. 21-22). Mezuniyet hakkını elde edenler ayrıca şu yemini de etmek zorundaydılar: "*Hayatta her zaman doğrudan yana olup hekimler zümresine sadık kalacaklarına, fakirlerden hiçbir suretle kazanç talep etmeyeceklerine ve eczacılar ile kazanç ortaklığına girmeyeceklerine dair yemin ederler.*" (Anonymus, 1871, s. 21). Çağımızın sağlık sektörü göz önüne

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

alındığında Salerno Tıp Okulu ve öğrencilerinin sahip olduğu yüksek ahlâka hayran kalmamak mümkün değildir.

1200'lü yılların ortam ve şartlarını düşündüğümüz zaman II. Frederick'in Salerno Tıp Okulu ve hekimleri için ortaya koymuş olduğu prensipler akıl ve mantık ölçütlerinde bilimsellik bakımından çok değerlidir. Çağımızda dahi sahte hekimlik vakaları yaşanmaktadır. Meslekî ahlâk ve etik değerlerinin hala tartışılır olduğu günümüz Tıp dünyasına Salerno Tıp Okulu ve prensiplerini Orta Çağ'dan güzel bir örnek olarak sunmanın yerinde olduğunu düşünüyorum. II. Frederick'in bilim ve bilimsel düşünenlere karşı özel bir ilgisi vardı ki kendisi de her alandan bilim aşığı biriydi. Kendisini iyi yetiştiren II. Frederick için dönemin ünlü bilgini Michael Scot, şöyle diyordu: *"Bahtiyar Kayzer! Bu dünyada herhangi bir insan ilimi sayesinde ölümden kurtulabilseydi, kanaatimce o insan ancak sen olabilirdin."* (Hunke, Trhz., s. 338).

Salerno Tıp Okulu'na II. Frederick'ten sonra oğlu ve halefi olan Conrad tarafından da ilgi ve alaka devam etti. 1252 yılında Conrad, Napoli'deki Üniversitenin diğer bölümlerini de Salerno'ya naklettirdi. Bu sayede Salerno Tıp Okulu'nun geniş kapsamlı bir üniversiteye dönüştürülmesi hedeflenmiş oluyordu. Daha sonra tahta geçen Manfred'in de Salerno Tıp Okulu'na ilgi ve alakası olmuştur. Ancak 13. yüzyılın sonuyla birlikte özellikle bölgede aratan İspanyol hâkimiyetiyle birlikte Salerno Tıp Okulu'nun daha önceki devirlerindeki parlak günlerini kaybetmiştir. 19. yüzyılla birlikte artık Salerno Üniversitesi olarak varlığını devam ettirebilmiştir (Beningi, University of Salerno, 1913b, s. 398).

Orta Çağ boyunca birçok değerli bilim insanına ev sahipliği yapan bu okulda özellikle Afrikalı Constantine'in ekolünden devam eden ve adından söz ettiren birçok bilim insanı olmuştur. Bunlardan bazıları ve eserleri ise şunlardır: Afrikalı Constantine ekolünün en önemli isimlerinden biri olan Johannes Afflacijs veya Sarecenus'UN (Sarecenus soyadının söylenir olmasının nedeni yüksek ihtimaldir ki Johannes de tıpkı Constantine gibi kuzey Afrikalıydı. Belki de onun gibi Arap veya Berberî asıllıydı.), "Ateşli Hastalıklar ve Üriner Sistem" adlı eseridir ki o bunu Constantine'e atfetmiştir (Walsh, 1911, s. 171). Salerno Okulu'nun erken dönem yazarları arasında Salernolu Gariopontus, Petrocillus veya Petronius gibi isimleri de burada anmamız gerekir (Packard, 1920, s. 14). Nicholaus "Antidotarium" adını verdiği eserini Salerno'da yazdı. Bunların yanı sıra Musandinus "diet uzmanlığı" konusunda yazarken Maurus, üriner sistem ve kan dolaşımı, Bartholomaeus ve Cophon ise tedavi uygulamaları üzerine eserler yazdılar. Bartholomaeus'un yazmış olduğu "Practica" adlı eser iki yüz yıl boyunca Avrupa'da tıp eğitimi veren okullarda ders kitabı olarak okutuldu (Walsh, 1911, s. 172). Bu okulda hayatın birçok ayrıntısı ile ilgili eserler meydana getirildi. Yine medikal uygulamalar konusunda günümüze kadar isimleri ulaşan Salerno Okulu'ndan iki isim vardır ki bunlardan biri Aziz Bruno ve Romualdus 'dur (Anonymus, 1871, s. 26). Salerno Tıp Okulu'nun bilimle meşgul olan birçok ismi söz konusudur. Bu okulda Arapçadan yapılan tercümelerle Antik Grek Tıbbının yanı sıra Orta Çağ'da zirveye yerleşen İslâm Tıbbına ait eserler de Avrupa tıpçılarının hizmetine sunulmuş oldu. Yani Salerno Tıp Okulu, hali hazırda bulunan eserleri tercüme faaliyetleriyle kazandığı gibi elde edilen bu bilgiler ışığında öğrendiklerinin de üzerine yeni bilgiler ve teknikler koymayı başarmıştır. Kısacası Okul, sadece hazır bilgiyi tüketmekle kalmamış bundan yola çıkarak bilimde üretim yapma becerisini de göstermiştir.

Salerno Tıp Okulu'ndaki eğitimde İslâm Tıbbının etkisini daha önce izah etmiştik. Bu etki, öylesine güçlüdür ki kendisini yetiştirmeye çalışan birçok Avrupalı bilgin eserlerinde gerçek isimlerini kullanmak yerine Arapça veya Arapçadan devşirme Latince isimler kullanıyorlardı. Bunun yanı sıra büyük İslâm bilginlerinin adlarını da kullanmaktan çekinmiyorlardı. Böyle eserler yazan birçok bilgin, İbn Sinâ veya er-Razî'nin adlarını kullanarak kendi eserlerini yayımlıyorlardı (Hunke, Trhz., s. 241). Bu durum İslâm Medeniyeti ile Avrupa Medeniyeti arasındaki mesafenin ne kadar açık olduğunu gösterir. Çünkü Avrupalı bilginler, kendilerinden ileri seviyede olan bu medeniyete

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

özenmekteydiler. Bunu da yazmış oldukları eserlerde kendi isimlerini kullanmak yerine Müslüman isimleri kullanarak göstermiş oluyordular.

Salerno Tıp Okulu'ndan yetişen ve yine Avrupa Tıbbı için çok önemli eserler veren bir diğer hekim ise Farmakoloji alanında eser veren İtalyan asıllı biridir. Ancak bu eserde kendi adını kullanmak yerine yukarıda sözünü ettiğimiz geleneğe uyararak bir Müslüman ismi kullanmıştır. Yazmış olduğu bu önemli eserdeki ismi Saladin'dir. Onun yazmış olduğu bu eser yüzyıllar boyunca Farmakoloji alanında Avrupa okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur (Hunke, Trhz., s. 241). Saladin İtalya'nın Ascoli şehrindendir. 1163 yılında Sorrento Prensi'ne "aromaların doğası" üzerine özet kapsamında bir kitap hazırlamıştır (Fort, 1883, s. 240).

İfade etmeye çalıştığımız gibi Salerno Tıp Okulu, Orta Çağ Avrupa'sında eşine tesadüf olunmayacak değerinde bir eğitim kurumudur. Özellikle Tıp bilimleri alanında birkaç yüzyıl boyunca onunla boy ölçüşebilecek bir kurum daha Avrupa'da söz konusu değildir. Örneklerini verdiğimiz eserler, yüzyıllar boyu Avrupa'da eğitim veren kurumlarda sadece ders kitapları olarak okutulmakla kalmadılar. Uzun süre bu eserlerin üstüne çıkacak veya alternatifi olacak eserler ortaya çıkmadı. Kısacası Salerno Tıp Okulu, Orta Çağ boyunca ve hatta sonrasında dahi Avrupa'nın Tıp alanındaki hocası olmuştur.

Salerno Tıp Okulu'nda yapılan en dikkat çekici çalışma ise Sağlıklı yaşam için bir diyet ve tavsiyeler mahiyetinde hazırlanan "Regimen Sanitatis Salernitanum" adlı eserdir. Eser bu isimden başka olarak sonları "Lilium Medicine" ve "Flos Medicine" olarak da bilinir. Didaktik bir üslup ile yazılmış eser, tam olarak ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir (Walsh, 1911, s. 158). Ancak eserin on ikinci yüzyılda yazılmış olabileceği tahmin ediliyor. Bunların yanı sıra eserin yazarı olarak Milanlı John'un adı öne sürülmektedir ki bunu konuda da bir belirsizlik söz konusudur. Fakat Milanlı John'un Salerno Tıp Okulu'nun başında olduğu dönemde onun tarafından yazılmış olduğu ifade edilmektedir (Packard, 1920, s. 29-30). Bunun dışında yine bu eserin yazarı olarak adı geçen bir diğer kişi de Villa Nova'lı Arnold'dur (D.1235-Ö.1313) (Packard, 1920, s. 30). Arnold'un yaşadığı dönem düşünülürse bize göre bu ihtimal zayıftır. Diğer yandan şunu da göz önünde bulundurmak lazım gelir ki buna göre; onun eserin yazarı olmaktan ziyade eserin yeniden yazılıp basılmasını sağladığı ihtimali daha yüksek olur diye düşünüyoruz. Çünkü onun bu eser üzerine yorum yapıp bilgiler veren ilk kişi olduğu ifade edilmektedir. Bununla birlikte eserin Salerno Tıp Okulu'nun hekimleri tarafından yazıldığını açıkça belirten kişi de yine Villa Nova'lı Arnold'dur (Packard, 1920, s. 30). Eserin yazarının ve yazıldığı tarihin net olmamasına rağmen yine de dönemsel olarak daha anlaşılır olduğunu bu bilgiler ışığında söyleyebiliriz.

Bu eser Orta Çağ Avrupa'sında ortalama bir insanın beslenme kültürü içinde sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürebilmesi için hazırlanmış bir başucu eserdir. Eserde beslenmenin yanı sıra gündelik hayatta insan vücudunu ve zihnini zinde tutacak formüller veya öğütler verilmektedir.

Regimen Sanitatis Salernitanum, 10 ana başlıktan oluşmaktadır. Toplamda ise 3500 satırdan oluşmaktadır. İlk bölüm, hijyen hakkında olup 855 satırdan oluşmakta ve 8 başlıktan oluşmaktadır. İkinci bölüm, Tıbbi malzemeler hakkında 4 başlıktan oluşup 800 satırdan oluşmaktadır. Anatomi ve Fizyoloji aşağı yukarı 200 satırdan oluşmaktadır. Etiyoloji (Hastalığın sebebini anlama bilimi) 200 satır civarında, Semiyoloji (Hastalık belirtilerini tanımla birimi) alanında 250 satır, Patoloji hakkında ise 30 satır mevcuttur. Therapeutics hakkında aşağı yukarı 400, Nosology (Hastalıkları sınıflandırma) ile ilgili 600'den fazla satır vardır. Son olarak ise hekimlerin kendileri ve Epilogue hakkında satırlar mevcuttur (Walsh, 1911, s. 159).

Regimen Sanitatis Salernitanum'un içeriğine bakıldığı zaman verilen bilgilerin başlıklar altında gruplandırıldığını görüyoruz. Yukarıda saydığımız başlıklar ise bize Salerno Okulu'nda uzmanlık sahalarının var olduğunu ve önemli bir seviyeye ulaşarak geliştiklerini gösteriyor. Bu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

başlıklar altındaki satırlarda sağlık, hijyen ve doğru beslenme ile ilgili bilgiler, gündelik hayatta insanların kolaylıkla uygulayabileceği türdendir. Verilen tarifler ve tavsiyelerin böylesine kolay ve uygulanabilir olması onun değerini kat kat arttırdığını söyleyebiliriz. Ayrıca didaktik bir üslupta bu önerilerin sunuluyor olması, verilen bilgilerin insan hafızasında kalıcılığını arttırmaktaydı. Bu şekilde halk tarafından benimsenmesi amaçlanmış da olabilir.

Bu tavsiyelerden birinde zihnin tazelenmesi için yapılması gerekenler şöyle sıralanıyordu: *"Sabah erken şafak vaktinde yatağından ilk kalktığın zaman, soğuk suyla hem ellerini hem de gözlerini yıka, sonra tarak ve fırça ilçe saçlarını tarayıp dişlerini fırçala, böylece organlarını yenilemiş olursun ve bacakların dikkatlice uzanmış olur. Yapılan bu şeyler yorgunluğu giderir ve beyni ve diğer tüm organları uyarır ve yeniden görevlerini yapmalarını sağlar. Yemekten sonra dinlen veya yürü, bu sizin ruh haliniz için en iyi çalışılmış durumudur. İster yürüyüş ister spor yapın, ne ile meşgul olursanız olun vücudunuzu çok serinde tutmayın."* (Anonymus, 1871, s. 49). Metnin orijinalinde didaktik usulde yazılan bu satırlar, sayesinde tavsiyeler insan zihninde kendine kolayca yer bulabilecek türdendir.

Bunun yanı sıra Regimen Sanitatis Salernitanum'da yukarıda aktardığımız satırların sağlık açısından basit ama oldukça faydalı ve uygulanabilir bir tavsiyeler toplamı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Verilen tavsiyelere bakıldığında beslenme ve sonrasında yapılacaklarla birlikte insan sağlığı için bir dizi birleşim ortaya konulmuştur. Basitçe olan bu birleşim, günümüzde insan sağlığı için önerilen en basit ve birincil tavsiyelerden biridir. Bu da Salerno Okul'unun Orta Çağ gibi çok uzun yüzyıllar öncesinde insan sağlığına yönelik olarak beslenme ve egzersiz ilişkisi tespit edilip bu doğrultuda tavsiyeler sunulmuş olduğunu ispat ederek Tıp açısından bilimselliğe nedenli yaklaşmış olduğunu göstermektedir.

Beslenme ve egzersiz ilişkilerinin sunulmasının yanı sıra mevsimlerine göre de beslenme tavsiyelerini içeren Regimen Sanitatis Salernitanum, yiyeceklerden içecekler kadar bir dizi tavsiyeler sunmaktadır. Ayrıca insan doğasına değinerek insanın mizacına göre beslenmesini ve bu konularda dikkat edeceği hususları da sunmaktadır (Anonymus, 1871, s. 149-155). Eseri geçen uzun yüzyıllar içerisinde bazı ilaveler yapılmıştır. Eserin aslına uygun bir içerik ve üslupla yeni bilgiler katılmıştır.

Regimen Sanitatis Salernitanum, yazıldıktan birkaç yüzyıl sonra tekrar yeni ilaveleriyle birlikte farklı dillerde de yayınlandı. 1480 ile 1500 yılları arasında 20 civarında baskısı yapıldı. 1846 yılına geldiğinde ise 240'tan fazla baskısı yapılmıştı. Tüm yaygın baskılarına ilave olarak bugün Avrupa'nın çeşitli kütüphanelerinde 100'den fazla el yazması halinde baskısı vardır (Packard, 1920, s. 25). İngilizce çevrisinin ilklerinden 1607 yılında yapılmış olanın adı eserin orijinalinden biraz farklı olsa da yine de gerçek isme yakın bir haldeydi. Bu çevrinin adı ise: *"The Englishmans Doctor or Schoole of Salerne or Physical Observation for the Perfect Prserving of the Body of Man in Continual Health"* idi (Packard, 1920, s. 33). Fakat günümüz açısından Medikal bilimsellik dâhilindeki bakış açısıyla başarılı bir İngilizce tercümesi 1871 yılında John Ordronaux tarafından yapıldı. Bu tercümeyi Profesör Ordronaux, Salerno Tıp Okulu ve sözünü ettiğimiz eser ile ilgili bilgilerin de sunulduğu notlarıyla beraber yayınladı (Anonymus, 1871). Regimen Sanitatis Salernitanum adlı eserin, Avrupa Tıbbı için yalnız Orta Çağ'ın en ileri ve kendinden bilimsellik açısından emin olan eseri olmakla kalmamıştır. Orta Çağ sonrasında dahi Yakın-Çağ'a kadar kendini kabul ettirebilmiş bir eser olarak varlığını korumayı başarmıştır. Salerno Tıp Okulu'nun bu büyük başarısı, daha 11. yüzyıl gibi erken bir tarihte kendini ortaya koyabilmiştir.

Sonuç

Salerno Tıp Okulu ortaya çıkışı ve kendinden söz ettirmesi, dokuzuncu yüzyıl gibi bir döneme denk gelir ki bu dönem özellikle Avrupa'nın Akdeniz'deki sahilleri olan İspanya, Sicilya ve

Güney İtalya gibi bölgelerinde Müslümanların hâkimiyet kurdukları veya askeri, siyasi ve sosyal anlamda etki altına aldıkları yerler oldular. Tam da bu dönemler ise; İslam Medeniyetinin sanat, kültür ve bilimde adım adım zirveye çıktığı yılları kapsamaktadır. Sözüünü ettiğimiz bölgelerde Müslüman bilim insanlarının çalışmalarıyla Orta ve Kuzey Avrupa'ya oranla çok büyük farkla gelişmeler görülmeye başlanmıştır. Müslüman bilim insanları, bildiklerini buralardaki bilim insanlarına ve araştırmacılara aktarmada hiçbir tereddüt göstermediler. Özellikle Arapça, bu dönem için birinci sırada yer alan bilim dili idi. Bu nedenle Avrupalı düşünür ve bilim insanları Arapça öğrenerek birçok eseri kendi dillerine tercüme etme çabasına giriştiler. Batı dillerine çevrilen Arapça eserlerin başında özellikle bilimsel nitelikte olanlar geliyordu. Bunlar arsında ise Tıp bilimi diğerlerine göre daha bir ayrıcalıklı idi. Çünkü o güne kadar Avrupa'yı Orta Çağ'da karanlığa gömen Batı'nın koyu bağnaz Hristiyan düşünce sistemi olan Skolâstik'in hayatın her alanında olduğu gibi bilim üzerindeki baskısı da tartışılmazdı. Tıp, dogmatik kurallar arasında sıkışmış ve bilimsellikten, akıl ve mantık ilkelerinden oldukça uzaklaşmış bir durumda bulunuyordu.

İtalyan topraklarının güneyinde yer alan Salerno şehri bu konuda tek başına istisna oluşturacak bir özellikteydi. Burada İslâm Tıbbına ait eserler hızla Latinceye tercüme edilmeye başlandı. Bu şekilde dogmatik kuralların dışında hem de kâfir olarak niteledikleri Müslüman bilginlere ait Tıbbî bilgiler çöllerde suya hasret kalanlar gibi Avrupalı bilginler tarafından hızla tercüme faaliyetleri ile tüketilmeye başlandı. Edinilen bilgiler derhal pratikte uygulanmaya başlandı. İşte bu andır ki Avrupa ve hatta Batı dünyası için Orta Çağ'ı saran o karanlıkta şafak sökmeye başlamış oldu diyebiliriz. Şüphesiz tüm sözüünü ettiğimiz faaliyetlerin öncüsü Salerno'daki Tıp Okulu olmuştur. Laik ve bilimsellik ölçütleri içinde eğitim sunan ve bu yönde düşünce geliştiren Salerno Tıp Okulu, Tıp Tarihi için bir çıkış açmıştır diyebiliriz. Burada çok değerli bilgin ve hekimler yetiştiği gibi bu Okulun öğretim üyelerinin vermiş oldukları eserler yüz yıllar boyu Avrupa'da Tıp eğitimi veren okullarda ders kitabı, hastanelerindeki tedavi uygulamalarında başucu kitapları olarak kullanıldılar.

Salerno Tıp Okulu bir bakıma da ilklerin yaşandığı bir kurumdur. Orta Çağ Avrupa'sında cadı avları düzenlenirken, bu Okulda kadın hekimler yetişiyor yine aynı kurumda kadın profesörler ders veriyorlardı. Böylesine bir örneğe yalnızca Orta Çağ'da değil sonraki yüzyıllarda (istisnalar hariç tutulursa) dahi tesadüf etmek neredeyse imkânsızdır. Avrupa için Rönesans ve Reform kavramlarının oluşmasında bize göre Salerno Tıp Okulu'nun da payı olmalıdır diye düşünüyoruz. Bu iddiamızı elbette ki yukarıda vermiş olduğumuz örneklerin sadece bilimsellik kalamayacağı aynı zamanda Skolastiğe başkaldırının, bilimin böylesine bir öncülüğü ile gerçekleştiğini ortaya koymaya çalıştık.

Diğer taraftan Avrupa bilim tarihinin perde arkasında İslâm Bilim ve Medeniyetinin varlığını ve yine onun vasıtasıyla antik döneme ait bilimsel birikimin aktarıldığını açık bir ifadeyle söyleyebiliriz. Bu nedenle Avrupa, bilimsel gelişimi için İslâm medeniyetine ve onun yetiştirdiği bilim insanlarına bir teşekkür borçludur.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA, A. (2004). *İslam Tıp Tarihi Başlangıçtan VII- XIII Yüzyıla Kadar*. İstanbul.
- AHMAD, A. (1975). *A Hisyory of İslamic Sicily*. Edinburg.
- Anonymus. (1871). *Code of Health of the School of Salernum, Regimen Sanitatis Salernitanum*,. (J. Ordranax, Çev.) Philadelphia.
- BAKIR, A. (2000). *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, İlaç Üretimi ve Tağşişi*. Ankara.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

- BENİNGİ, U. (1913a). Salerno. *The Catholic Encyclopedia* (Cilt 13). içinde
- BENİNGİ, U. (1913b). University of Salerno. *The Catholic Encyclopedia*. içinde
- BRANT, W. I. (1930, April). Modern and Medieval Medicine. *The American Historical Review*, 35(3), 207-521.
- BROWN, E. G. (1921). *Arabian Medicine*. Cambridge.
- BULLOUGH, V. L. (1961, Autumn). Status and Medieval Medicine. *Journal of Health and Human Behavior*(2), 204-210.
- CURTİS, E. (1911). *Roger of Sicily*. New York.
- DURANT, W. (Thz.). *İslâm Medeniyeti*. (O. Bahaeddin, Çev.) İstanbul: Tercüman Yayınları.
- FORT, G. F. (1883). *Medical Economy During Middle Ages*. London.
- HALDUN, İ. (1989). *Mukaddime* (Cilt II). (Z. K. Urgan, Çev.) İstanbul.
- HELL, J. (1943). *The Arabic Civilization*. London.
- HUNKE, S. (Trhz.). *İslâm Güneşi*. (S. Sezgin, Çev.) İstanbul.
- PACKARD, F. R. (1920). *History of School of Salernum*. New York.
- ROMUALD, o. S. (1998). *The History of the Tyrants of Sicily*. (G. L.-T. Wiedemann, Çev.) Manchester.
- SARIÇAM, İ.-E. S. (2008). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara.
- SEZGİN, F. (2008). *İslâm'da Bilim ve Teknik* (Cilt IV). (A. A.-E. Neubauer, Çev.) İstanbul.
- ŞAHİN, S. (2012). Normanlar Döneminde Sicilya Adası. *Basılmamış Doktora Tezi*. Elazığ.
- WALSH, J. J. (1911). *Old Time Makers of Medicine*. New York.
- WILLIAMS, H. S. (1904). *History of Science* (Cilt 2). New York.

EKLER

EK1 -İbn Sinâ'nın el-Kânûn'un Latince tercümesinin 1515 yılındaki Pavia baskısında İbn Sinâ, Hipokrat ve Galen'in tasvirleri eserin baş sayfasında yer almıştır. İbn Sinâ'nın resmedilişime bakılırsa dönemin hekimleri için diğer ikisine göre daha yüksek bir statüde kabul edildiği anlaşılmaktadır (Sezgin, 2008, s. 33).

EK2- Ali b. Abbâs el-Mecûsî (Ö. 1000) ve Afrikalı Constantine (Ö.1087), İshâk b. Süleyman el-İsrâîlî'nin (Ö.932) "Kitab el-Agziye" adlı eserinin Latince tercümesinin baş sayfasında el-İsrâîlî ile birlikte resmedilmişlerdi. Bu tercüme, Lyon'da 1515 yılında Omnia Opera Ysaac içerisinde basılmıştır (Sezgin, 2008, s. 33)

EK3- Huneyn b. İshâk'ın göz çizimi (Sezgin, 2008, s. 19)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

EK4- Ebû Bekr er-Râzî'nin Latinceye tercüme edilmiş olan el-Hâvî adlı eserinin Latince yazmasındaki tasviri (Sezgin, 2008, s. 30)

EK5-1608 yılında Venedik'te yapılan İbn Sinâ'nın el-Kânûn'un Latince tercümesinin ilk sayfasında Galen, Hipokrat ve Aetius ile birlikte İbn Sinâ'nın tasvirleri (Sezgin, 2008, s. 31).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

EK6- Villa Nova’lı Arnold Salerno Okulu’nda yorum yaparken (Packard, 1920, s. 64).

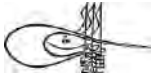
Citation Information/Kaynakça Bilgisi

ŞAHİN, S., Orta Çağ Avrupa’sının Tıp Merkezi: Salerno Tıp Okulu, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 10/5 Spring 2015, p. 397-416, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7973>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

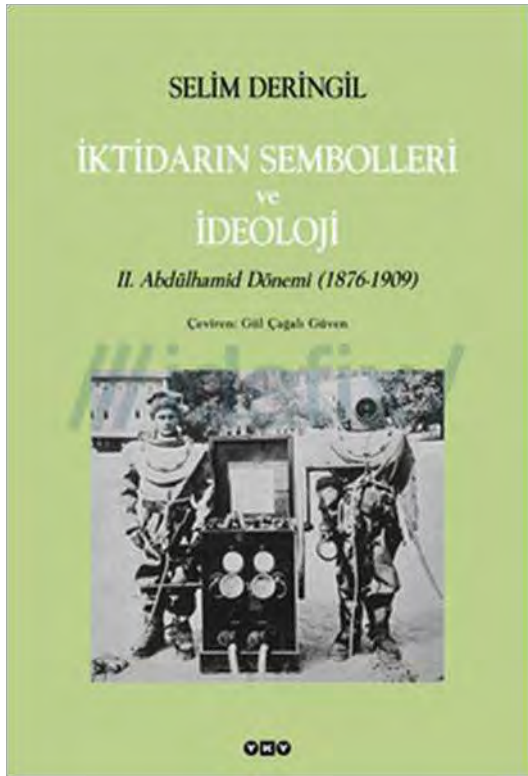
International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

**DERİNGİL, SELİM. (2002) İKTİDARIN SEMBOLLERİ VE
İDEOLOJİ, II. ABDULHAMİT DÖNEMİ (1876-1909). 249 S.,
İSTANBUL: YAPI KREDİ YAYINLARI. ISBN: 978-975-0803-15-
4.***

*Fadime KOÇ DAMGACI***

Yazar Hakkında

Selim Deringil 1979 yılında East Anglia Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı ve aynı yıl Boğaziçi Üniversitesi'nde dersler vermeye başladı. Son Osmanlı Tarihi ve Osmanlı ile Avrupa arasındaki ilişkiler hususunda önemli bir tarihçidir. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Lübnan ve İsrail'de dersler vermiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkımı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu hakkında çeşitli denemeler kaleme almıştır. 2001 yılında Türk Araştırmaları Derneği Fuat Köprülü ödülüne layık görülmüştür.

Kitap Hakkında

17. yüzyılın sonlarına doğru yapılan savaşların toprak kayıplarıyla sonuçlanması, askeri ve siyasi otoritede sarsıntılar meydana getirdi. Askeri ve siyasi otoritenin sarılması ile birlikte ekonomik ve sosyal çöküntüler yaşanmaya başladı. Önceleri askeri düzenlemeler ile başlayan reformlar, daha sonra özellikle III. Selim ve II. Mahmut ile birlikte, batıya dönük ve değişen dünya şartlarına uygun bir biçimde şekillendi. Tanzimat

ve Islahat fermanlarının ilanı ve akabinde bu fermanlar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar, batının beklentilerini karşılayamıyordu. Ermeni Ulusal Anayasası (1863)'nin etkisinde hazırlanmış olan Kanun-i Esasi (1876), II. Abdulhamit'in tahta oturmak için ilan etmeye söz verdiği bir anayasa olmanın ötesine geçemedi.

II. Abdulhamit kendinden önceki son dönem Osmanlı hükümdarlarından farklı bir modernleşme anlayışına sahipti. O, hem islâm odaklı Osmanlı misyonunu devam ettiriyor, hem de Avrupalı devletlerin, dışardan baktıklarında şeklen Osmanlı'yı modern bir devlet olarak algılamalarını sağlamaktan ziyade, zihni ve fikri modernleşme hareketlerine imza atıyordu. Selim

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

**TUBİTAK, El-mek: fdamgaci@gmail.com

Deringil'in *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji* kitabı, tam da bu sebeplerden dolayı, neden II. Abdulhamit döneminin ele aldığı cevabını veriyor. Yazar bu soruyu; "Abdulhamit'in hüküm sürdüğü dönem hem şekillenme hem parçalanma, hem yaratıcı hem de yok edici yılları kapsıyordu. Geleneksel toplum dokusunun büyük bölümü açısından parçalanma yıllarıydı." şeklinde yanıtlıyor.

Kitabın başlangıç kısmında yer alan sunuş bölümü çok kapsamlı olmakla beraber, kitabın devamının derinliğinin sinyallerini veriyor. Yazar bu bölümün ardından kitabı oluştururken izlediği yöntemden ve kullandığı koleksiyon ile muhtevisiyatından bahsediyor. Amaç olarak da; "Son dönem Osmanlı iktidar seçkinlerinin düşünce yapısını anlamak" şeklinde bir ifade kullanmasının yanı sıra, ilerleyen bölümlerde de yine "Osmanlı 1876'da canlı bir devlet değilken, Abdülhamit'in tahttan indirildiği 1909 senesine kadar yeniden hayata dönmüştü. Abdulhamit modern bir monark gibi davranmaya çalıştığı halde, korkunç türk kızıl sultan gibi yakıştırmalara maruz kaldı. Kitapta Abdulhamit'in düşünce yapısı ile ona yakıştırılan bu zıt karakter arasındaki kopukluğun öyküsü anlatılmıştır." cümlesini sarfediyor. Kitap iki kısımdan oluşuyor. Birinci kısımda yer alan birinci bölümde; Abdulhamit döneminin iktidar sembolizmi, ikinci bölümde Abdulhamit'in yeni resmi ideoloji üretmeye çalışırken topluma ne derece nüfuz ettiği, üçüncü bölümde; Hanefi Ortodoksluğu (mezhebi)'nin yaygınlaştırılma çabaları, dördüncü bölümde; Abdulhamit dönemi eğitim siyasaları, beşinci bölümde ise hükümdarın kendine en büyük düşman olarak adlandırdığı misyonerlerin faaliyetlerinden etkili örneklerle bahsediliyor. Kitabın ikinci kısmında yer alan altıncı bölümde; Osmanlıların kendilerine dışardan yapılan saldırılara karşı korunma çabaları, yedinci bölümde ise Osmanlıların arzuladıkları durumu yaşamak için sarfettikleri çabalar anlatılıyor.

Osmanlı devletinde 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştirilen reformlarla devlet, 18. yüzyılın ortalarından sonraki döneme kıyasla çok daha iyi yönetilmekteydi ve daha güçlüydü. Bu durumun yansımaları en çok da padişah II. Abdulhamit'in kişiliğinde ve uygulamalarında görmekteyiz. Yazar birçok ülkede devletin mukaddes, iktidarın ise kutsal sayıldığı destekleyen örnekler verirken, "Padişahım çok yaşa" nidalarının duyulduğu Cuma selamlığında, II. Abdulhamit'in kendinden önceki modern sayılabilecek padişahların tutumlarına sahip olmadığından bahsediyor. Halkına her açıdan hassas davranan Abdulhamit, halktan biri olarak görünmeyi, otoritesini sarsan bir davranış olarak görüyor ve hükümdarlık titreşimlerini birebir değil, saraydan halka uzanan bir yol vasıtasıyla hissettiriyordu. II. Mahmut'un devlet dairelerinde padişahın portresinin bulunması zorunluluğunun aksine, kendi portresinin boy gösterdiği yere bizzat kollarını gönderip portresini satın alırdı. Yazar bu durumun Hanefi mezhebinin insan portresi resmetmesini yasaklamasından mı yoksa padişahın güvenlik tedbirleri alması sebebiyle mi gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında bir soru işareti sunuyor. Şayet bu bir güvenlik tedbiri ise; II. Abdulhamit'in güvenlik algısının çok geniş olduğundan bahsedebiliriz. Bu algı sadece şahsını korumak anlamına gelmediği gibi; hükümdarlık makamı, islâmın gücünün devamı gibi olgusal bir yapıdan da söz etmek mümkündür. Yazar bu tedbirler için de İran ve Mısırlıların Kuran'ı matbaada basmalarına izin verilmemesi örneğini paylaşmaktadır. Bu noktada alınan en büyük tedbir ise; Kuran'ın tek bir komisyon tarafından yayım hakkının olmasıdır.

Padişah bir taraftan Osmanlı olmayan müslümanlara karşı, bu müslümanların, kendi hükümdarlığına ve Hanefi mezhebine olası tehditleri düşüncesiyle çeşitli tedbirler alırken, (Hicaz'dan taşınmaz almalarının yasaklanması gibi) diğer yandan da Yezidiler, Nusayriler, Şiiler ve İstavrililer gibi sapkın mezheplere (firak-ı dalle) mensup olanları Hamidiye alaylarına katma planları yapıyordu. Çünkü askeri gücünü artırma telaşesi içindeydi. Hanefi mezhebinin bu gruplara kabul ettirirken eğitimden faydalıyor, köylere cami ve okul yaptırıyor, bu tür amaçlar doğrultusunda yetişmiş hocaları köylere, yine kendi kontrolü ile oluşturulan Hanefi mezhebi menşeli eğitim programlarını uygulatmak üzere gönderiyordu.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Osmanlı için Abdulhamit'in kafasını kurcalayan önemli tehditlerden biri de misyonerlik faaliyetleridir. Müslüman gibi görünen Anadolu'nun kuzeybatısındaki toplulukların özde Hristiyan olduklarını ve Müslüman gibi davrandıklarını düşünecek olursak, Abdulhamit'in kaygılanmasının normal olduğunu anlayabiliriz. Yine öksüz kalan hem Müslüman hem de Ermeni çocuklarının kafalarının misyonerlerce karıştırılması muhtemel durumlardı. Yazar bu durumları da yaşanmış örneklerle açıklamaktadır. Kitabın beşinci bölümünde de misyonerlerin faaliyetlerinden söz edilmiş ve asıl amaçlarının özde Hristiyan olup Osmanlı topraklarında doğru dürüst bir eğitim almadan yüzyıllardır yaşayan kişilere etkili ve zengin bir eğitim sunmak olduğuna değinilmiştir. Hristiyan misyonerlerinin bu rolü, Abdulhamit'in eğitilmiş ve Müslüman orta sınıf oluşturma düşüncesi ile Tanzimat döneminde eğitimin modernleşmesi yönünde atılan adımlara örnek teşkil ediyordu.

Eğitim, tüm sorunların çaresi mi başlıklı bölüme, Bitlisli genç Şeyh Said-i Nursi'nin padişaha *sen* şeklinde hitap etmesi ve onun iyi bir halife olamadığı yönündeki tepkisinin üzerine, padişahın zihninde eğitimsel faaliyetlere daha çok önem vermesi algısını zenginleştiren bir olayla başlanıyor. Eğitimin temel amacı, toplumsal düzenin ideolojik meşruiyetine ve padişaha itaat eden, dindar bireyler yetiştirmektir. Padişah eğitim programlarını bu şekilde düzenletti ve istihbari alt yapısının bir kolu olarak, okulları da her durumdan haberdar olacak sadık bireylerin kontrolüne verdi. Abdulhamit dönemi eğitimsel reformlarında, Osmanlı'nın ilk dönem eğitim faaliyetlerinin izleri ile birlikte, modern bir yapının etkilerini görmekteyiz. Bu noktada yazar islâma sadık olan bir devletin varlığının yanında, islâmı kendine uyduran bir hükümdarlığın varlığından da söz etmektedir. Ayrıca yazar bu bölümde eğitim hiyerarşisi ile Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin eğitimleri hususunda meydana gelen değişimleri ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin hayatta kalması ve hasta adam yakıştırmasına engel olmasının, batının gözünde olumlu bir imaj oluşturmaktan geçtiği bilinen bir gerçektir. Gerçekleştirilen imaj çalışmaları birtakım olumlu etkiler oluştursa bile, yine de batı külliyyatının Osmanlı Devleti hakkındaki; "Müslümanlar Avrupa dillerine vakıf olmayı başaramazlar, yeniciler Hristiyan etiyile beslenmesi gereken çoban köpekleridirler" yorumlarına maruz kaldılar. Buna rağmen 2 Mart 1889'da, Londra Sefareti, Diplomatic Flashes adlı dergide çıkan "Hayd Clarke" adlı yazarın yazdığı bir makalede, Osmanlıların Ermenilere Ruslardan daha iyi muamele ettikleri yazmaktaydı. Osmanlı'nın imaj koruma, geliştirme ve ilerletme çalışmalarından bir diğeri de sıkıntılı durumları olan yabancı ülkelere maddi yardımlarda bulunmaktır. Yazar bu duruma da ABD'de gerçekleşen orman yangını kazazedeleri için 300 bin altının gönderilmesi örneğini vermektedir. Görülüyor ki, Abdulhamit'in bu çabaları boş karşılanmıyor, bilakis İngiltere'deki iyi yetişmiş aydınlar, Abdulhamit'e gerçek bir yakınlık duyuyorlardı.

Osmanlı'nın imaj saplantısının oluşmasında en önemli etken belki de Oryantalizm öğretisidir. Bilhassa Edward Said tarzı oryantalizm düşüncesi, Osmanlı'nın kalbine dokunan bir hançer gibiydi. Abdulhamit uygar görünümlüydü fakat oryantalist düşünce çerçevesinde gerçekleşen ya da gerçekleşmesi muhtemel olan her eyleme müdahale ediyor ve tavrını ortaya koyuyordu. Uygarlığın önemli bir göstergesi olan bilimsel kongrelere katılımlar gerçekleştiriliyor ve bu uluslararası konferansların İstanbul'da yapılması için davetler yapılarak, uygar imajlar sunuluyordu. Kongre ve konferanslara ek olarak fuarlara da katılımlar oluyor ve Benedict'in de dediği gibi, fuarlarla uluslararası ilişkiler zenginleştiriliyordu. Bu fuarlarda Osmanlı'ya özgü sergilerin yapılması da devletin imajını güçlendirme çabalarından biriydi.

Sonuç olarak II. Abdulhamit döneminde, padişahın ideolojisini koruma girişimlerinin, batı gözünde Osmanlı'nın imajını kurtarma çalışmalarının, güç gösterileri ve uluslararası arenada bir kimlik sahibi olma isteminin, devletin mezhebinin benimsetilmeye çalışılması ve misyoner faaliyetler karşısında alınan tedbirlerin, modern islâmî çerçevede şekillenen eğitim algısı ve eğitim kurumları aracılığı ile hayata geçirildiğini söyleyebiliriz. Abdulhamit'in tahttan inmesi ile Osmanlı

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

Hanefî Hilafeti sonra ermiş ise de padişahın Osmanlı'nın son dönemindeki bu uğraşlarının boşa olduğu söylenemez. Yazar bu noktada; "Bab-ı Ali'nin altın yıldızlı odalarından, Ankara'daki derme çatma meclis binasına doğrudan bir hat çizilebilir." yorumunu yapmaktadır.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

KOÇ DAMGACI, F., Deringil, Selim. (2002) İktidarın Sembolleri ve İdeoloji, II. Abdulhamit Dönemi (1876-1909). 249 s., İstanbul: Yapı KrediYayınları. ISBN: 978-975-0803-15-4., **Turkish Studies** - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 10/5 Spring 2015, p. 397-400, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7688>, ANKARA-TURKEY

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/5 Spring 2015

